

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ДО 50-РІЧЧЯ
КАФЕДРИ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА СУДОВОЇ МЕДИЦИНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИКА

ПІДРУЧНИК

«Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2015

УДК 34.98(075.8)

ББК 67.52я73

К 82

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Національної академії внутрішніх справ
(протокол № 20, від 30.10.2014 року)*

Рецензенти:

М. А. Погорецький, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Л. Д. Удалова, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, начальник кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ;

П. В. Цимбал, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України.

Авторський колектив підручника:

О.О. Алексєєв, канд. юрид. наук, доцент – глави 26, 27, 30, 34;

В.В. Арешонков, канд. юрид. наук – глави 9, 10, 11;

В.М. Атаманчук, канд. юрид. наук – глава 11;

О.О. Вакулик, канд. юрид. наук – глави 7, 8;

В.К. Весельський, канд. юрид. наук, проф. – глави 23, 25;

А.В. Іщенко, д-р юрид. наук, проф. – глави 1, 9, 10, 11;

Ю.Б. Комаринська, канд. юрид. наук – глави 16, 18, 19;

А.В. Кофанов, канд. юрид. наук, доцент – глави 9, 10, 11;

І.Р. Курилін, канд. юрид. наук – глава 29;

В.Г. Лісогор, канд. юрид. наук, доцент – глава 17;

Б.С. Лук'янчиков, канд. юрид. наук, доцент – глава 20;

Є.Д. Лук'янчиков, д-р юрид. наук, проф. – глава 20;

А.В. Миrowsька, канд. юрид. наук – глави 12, 13;

Л.Л. Патик, канд. юрид. наук – глава 14;

В.В. Пясовський, канд. юрид. наук, доцент – глави 6, 31, 32, 33, 35, 36, 37;

В.Я. Радельська, канд. юрид. наук, доцент – глави 4, 15;

А.А. Саковський, канд. юрид. наук – глава 5;

М.Ф. Сокиран, канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник – глава 6;

Ф.М. Сокиран, канд. юрид. наук, доцент – глава 24;

М.М. Феськов, канд. юрид. наук – глава 28;

Ю.М. Черноус, д-р юрид. наук, доцент – глави 1, 3, 21, 22, 23;

В.В. Юсупов, канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник – глава 2.

Криміналістика [текст] : підручник. / В. В. Пясовський, Ю. М. Черноус,
К 82 А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. – К. : «Центр учбової літератури», 2015. –
544 с.

ISBN 978-617-673-344-7

У підручнику викладено загальнотеоретичні проблеми криміналістики, питання криміналістичної техніки та окремих її галузей, розкрито зміст криміналістичної тактики, розглянуто сучасні методики розслідування окремих видів злочинів.

Підручник розрахований на курсантів, слухачів, студентів, аспірантів і професорсько-викладацький склад юридичних навчальних закладів та працівників правоохоронних органів.

УДК 343.98(075.8)

ББК 67.52я73

ISBN 978-617-673-344-7

© В. В. Пясовський, Ю. М. Черноус,
А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін., 2015
© «Видавництво «Центр учбової літератури», 2015

Передмова	9
Розділ 1. Теоретичні основи криміналістики	11
Глава 1. Предмет, завдання і система криміналістики	11
1.1. Сучасні уявлення про предмет криміналістики	11
1.2. Функції та завдання криміналістики	18
1.3. Система криміналістики	23
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	27
Глава 2. Історія криміналістики	28
2.1. Передумови виникнення криміналістики	28
2.2. Періоди та етапи розвитку криміналістики	30
2.3. Становлення та розвиток криміналістичних установ	34
2.4. Окремі персоналії в історії вітчизняної криміналістики	37
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	39
Глава 3. Методологічні засади криміналістики	39
3.1. Поняття та зміст методології криміналістики	39
3.2. Поняття методів криміналістики, їх характеристика	42
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	51
Глава 4. Криміналістична ідентифікація та діагностика	52
4.1. Поняття та зміст криміналістичної ідентифікації	52
4.2. Види, форми, об'єкти та суб'єкти криміналістичної ідентифікації	55
4.3. Стадії криміналістичної ідентифікації	57
4.4. Встановлення групової належності	59
4.5. Криміналістична діагностика	60
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	63
Розділ 2. Криміналістична техніка	64
Глава 5. Загальні положення криміналістичної техніки	64
5.1. Поняття, система та завдання криміналістичної техніки	64
5.2. Суб'єкти, форми, принципи та правові підстави застосування криміналістичної техніки	66
5.3. Класифікація засобів криміналістичної техніки	69
5.4. Методи криміналістичної техніки	73
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	77
Глава 6. Криміналістична фотографія і відеозапис	77
6.1. Поняття, завдання і система криміналістичної фотографії	77
6.2. Прийоми і методи судово-оперативної фотографії	79
6.3. Методи судово-дослідницької фотографії	88
6.4. Криміналістичний відеозапис	91
6.5. Процесуальне оформлення фотозйомки і відеозапису в ході слідчих (розшукових) дій	93
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	95

Глава 7. Криміналістичне дослідження слідів (трасологія)	96
7.1. Поняття трасології її система та наукові засади.	96
7.2. Поняття слідів у трасології та їх класифікація. Механізм слідоутворення.	98
7.3. Сліди ніг і взуття	101
7.4. Сліди знарядь злому та інструментів	107
7.5. Сліди транспортних засобів	110
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	114
Глава 8. Криміналістичне дослідження слідів рук (дактилоскопія)	115
8.1. Основи дактилоскопії	115
8.2. Виявлення і фіксація слідів рук	120
8.3. Вилучення слідів рук	126
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	129
Глава 9. Криміналістичне дослідження вогнепальної зброї (судова балістика)	129
9.1. Поняття, об'єкти і завдання судової балістики	129
9.2. Вогнепальна зброя та бойові припаси: поняття, будова, класифікація.	131
9.3. Сліди застосування вогнепальної зброї та механізм їх утворення	136
9.4. Особливості огляду вогнепальної зброї, бойових припасів та слідів їх застосування	142
9.5. Судово-балістична експертиза	145
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	148
Глава 10. Криміналістичне дослідження холодної зброї	148
10.1. Поняття, предмет та об'єкти криміналістичного вчення про холодну зброю	148
10.2. Поняття холодної зброї, її класифікація та будова.	150
10.3. Особливості огляду холодної зброї та слідів її застосування	153
10.4. Експертиза холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів	156
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	158
Глава 11. Криміналістична вибухотехніка	158
11.1. Загальні положення криміналістичної вибухотехніки	158
11.2. Вибухові речовини та пристрої: поняття, будова, класифікація	160
11.3. Проведення огляду місця події за фактами кримінальних вибухів	163
11.4. Особливості призначення вибухотехнічних експертів	169
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	172
Глава 12. Криміналістичне дослідження письма	172
12.1. Поняття та система криміналістичного дослідження документів (криміналістичне документознавство)	172
12.2. Криміналістичне почеркознавство та наукові основи формування писемно-рухового навичку	174
12.3. Система ідентифікаційних ознак почерку	176
12.4. Предмет, об'єкти, завдання судово-почеркознавчої експертизи	180
12.5. Криміналістичне авторознавство	182
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	185
Глава 13. Техніко-криміналістичне дослідження документів	186
13.1. Предмет, завдання та об'єкти техніко-криміналістичного дослідження документів	186

13.2. Види підроблення документів та методи їх дослідження	188
13.3. Підготовка матеріалів для експертного дослідження	195
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	199
Глава 14. Ідентифікація людини за ознаками зовнішності (габітоскопія)	200
14.1. Наукові основи, поняття та значення ідентифікації людини за ознаками зовнішності	200
14.2. Криміналістична класифікація ознак зовнішності людини	202
14.3. Використання даних зовнішності людини у розслідуванні кримінальних правопорушень	205
14.4. Опис зовнішності за методом «словесного портрета»	206
14.5. Фотопортретна експертиза	209
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	211
Глава 15. Криміналістичне дослідження звукових слідів (фоноскопія)	212
15.1. Основи фоноскопії	212
15.2. Завдання, об'єкти та суб'єкти фоноскопічного дослідження	215
15.3. Етапи і методи фоноскопічного дослідження	220
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	221
Глава 16. Криміналістичне дослідження слідів запаху (одорологія)	222
16.1. Поняття, властивості та класифікація слідів запаху	222
16.2. Використання одорологічної інформації під час розслідування кримінальних правопорушень	226
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	234
Глава 17. Криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів.	235
17.1. Поняття та сутність криміналістичного дослідження матеріалів, речовин і виробів	235
17.2. Мікрооб'єкти – матеріальні носії криміналістично значущої інформації	236
17.3. Особливості збирання мікрооб'єктів	238
17.4. Експертне дослідження матеріалів, речовин і виробів.	243
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	248
Глава 18. Інформаційно-довідкове забезпечення правоохоронної діяльності (кримінальна ресстрація)	248
18.1. Кримінальна ресстрація: поняття, джерела, форми накопичення інформації та види криміналістичних обліків	248
18.2. Особливості функціонування криміналістичних обліків	253
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	261
Глава 19. Інтегрована інформаційно-пошукова система органів внутрішніх справ України	262
19.1. Поняття, об'єкти та форми ведення Інтегрованої інформаційно-пошукової системи	262
19.2. Загальні правила заповнення реквізитів електронних карток ІПС та паперових документів обліку	265
19.3. Призначення та формування окремих інформаційних підсистем (ІП)	267
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	279

Глава 20. Інші напрями і види криміналістичних досліджень	279
20.1. Поняття, види, механізм утворення слідів наркотичних, отруйних і сильнодіючих речовин	279
20.2. Дослідження газової зброї, аерозольних балонів і предметів-носіїв та слідів їх застосування	288
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	293
Розділ 3. Криміналістична тактика	295
Глава 21. Загальні положення криміналістичної тактики	295
21.1. Предмет, завдання, джерела та засоби криміналістичної тактики	295
21.2. Тактика слідчих (розшукових) дій	298
21.3. Тактичні прийоми, тактичні комбінації, тактичні операції	303
21.4. Слідчі ситуації. Тактичне рішення і тактичний ризик. Криміналістична рекомендація	306
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	310
Глава 22. Криміналістична версія. Організація і планування розслідування	311
22.1. Поняття і сутність криміналістичної версії, класифікація криміналістичних версій	311
22.2. Стадії, методи побудови та перевірки версій	313
22.3. Зміст організації розслідування, його принципи та рівні реалізації.	315
22.4. Зміст планування розслідування, вимоги до різних видів планів	318
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	325
Глава 23. Тактика огляду	326
23.1. Поняття та завдання огляду, його пізнавальне значення у слідчій діяльності	326
23.2. Види огляду, їх характеристика. Загальні засади проведення огляду.	328
23.3. Огляд місця події. Етапи, стадії та методи огляду місця події	333
23.4. Фіксація ходу і результатів огляду	338
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	340
Глава 24. Тактика обшуку	341
24.1. Поняття, види обшуку	341
24.2. Підготовка до проведення обшуку	343
24.3. Етапи та тактичні особливості проведення обшуку	346
24.4. Фіксація результатів обшуку	349
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	351
Глава 25. Тактика допиту	352
25.1. Поняття, сутність, види допиту.	352
25.2. Підготовка до допиту	355
25.3. Загальні положення тактики допиту	359
25.4. Фіксація ходу та результатів допиту	363
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	365
Глава 26. Тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб	365
26.1. Поняття, сутність та завдання одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб	365

26.2. Тактико-психологічні особливості одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб	369
26.3. Підготовка до проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб	371
26.4. Організація робочого і заключного етапів одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб	377
<i>Запитання для самоконтролю</i>	379
Глава 27. Тактика пред'явлення для впізнання	380
27.1. Поняття, сутність та види пред'явлення для впізнання	380
27.2. Підготовка до пред'явлення для впізнання	383
27.3. Особливості організації робочого етапу окремих видів пред'явлення для впізнання	390
27.4. Фіксація ходу та результатів пред'явлення для впізнання.	394
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	396
Глава 28. Тактика слідчого експерименту	397
28.1. Поняття, мета та завдання слідчого експерименту	397
28.2. Підготовка до слідчого експерименту	398
28.3. Види слідчого експерименту та тактичні положення проведення дослідів чи випробувань	402
28.4. Тактичні особливості відтворення дій, обставин певної події.	405
28.5. Фіксація ходу і результатів слідчого експерименту	407
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	410
Глава 29. Тактика використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Призначення і проведення судових експертиз	410
29.1. Поняття, сутність і форми використання спеціальних знань	410
29.2. Призначення і проведення судових експертиз	414
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	421
Розділ 4. Криміналістична методика	422
Глава 30. Загальні положення криміналістичної методики	422
30.1. Поняття, сутність та сучасні тенденції розвитку криміналістичної методики.	422
30.2. Класифікація та структура окремих методик розслідування злочинів	425
30.3. Криміналістична характеристика злочинів.	428
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	431
Глава 31. Розслідування вбивств	432
31.1. Криміналістична характеристика вбивств	432
31.2. Початковий етап розслідування вбивств	437
31.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій	443
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	447
Глава 32. Розслідування заподіяння тілесних ушкоджень	447
32.1. Криміналістична характеристика заподіяння тілесних ушкоджень	447
32.2. Початковий етап розслідування заподіяння тілесних ушкоджень	452

32.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій	456
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	462
Глава 33. Розслідування зґвалтувань	462
33.1. Криміналістична характеристика зґвалтувань	462
33.2. Початковий етап розслідування зґвалтувань	467
33.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій	471
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	476
Глава 34. Розслідування крадіжок	476
34.1. Криміналістична характеристика крадіжок	476
34.2. Початковий етап розслідування крадіжок	481
34.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій	485
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	489
Глава 35. Розслідування грабежів та розбоїв	489
35.1. Криміналістична характеристика грабежів та розбоїв	489
35.2. Початковий етап розслідування грабежів та розбоїв	493
35.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій	498
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	503
Глава 36. Розслідування вимагання	503
36.1. Криміналістична характеристика вимагання	503
36.2. Початковий етап розслідування вимагання	508
36.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій	511
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	516
Глава 37. Розслідування шахрайства	516
37.1. Криміналістична характеристика шахрайства	516
37.2. Початковий етап розслідування шахрайства	521
37.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій	525
<i>Запитання для самоконтролю:</i>	530
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	531

Передмова

Здобутки криміналістики давно вже стали невід'ємною складовою професійних знань юристів різної спеціалізації. Особливо важливе значення вони мають для співробітників правоохоронних органів. Криміналістичні знання займають центральне місце у підготовці працівників органів внутрішніх справ. Традиційно вважається, що криміналістичні знання потрібні переважно слідчим. Однак багатолітня практика свідчить про те, що вони необхідні і іншим фахівцям: оперативним співробітникам – для реалізації завдань пошукового характеру; працівникам державної автомобільної інспекції – для попереднього встановлення справжності документів водія чи маркування на вузлах чи деталях автомобіля; співробітникам, які забезпечують охорону громадського порядку – для впізнання розшукуваних осіб та перевірки документів. Продовжуючи перелік фахівців, яким необхідні криміналістичні знання можна говорити про те, що за їх допомогою прокурор зможе більш якісно реалізовувати свої функції у кримінальному провадженні; суддя – зможе відповідно оцінити роботу слідчого; у адвоката значно розширюється можливість переконливого забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Криміналістичні знання, уміння та навички стають у пригоді співробітникам нотаріату, банківських установ для встановлення справжності документів, працівникам кадрових апаратів практично всіх відомств для перевірки документального підтвердження анкетних даних набутої освіти тощо. Перелік спеціалістів, які можуть використовувати криміналістичні знання може бути продовжений за рахунок представників архівної сфери, мистецтвознавства, історії, археології та інших галузей.

Підручник, який пропонується підготовлений для навчання бакалаврів, спеціалістів, магістрів, фахівців-практиків, викладачів. Він створений колективом авторів, які мають певний авторитет у науковій та практичній криміналістичній діяльності та тривалий час викладають цю дисципліну у одному із провідних спеціалізованих юридичних навчальних закладів. При його написанні були враховані сучасні концепції юридичної освіти України та інших держав. Враховуючи специфічність криміналістики, її викладання передбачає засвоєння певних знань з обов'язковим набуттям практичних умінь та навичок криміналістичної діяльності.

У підручнику теоретичний та практичний матеріал подається у класичній формі за чотирма розділами: теоретичні основи криміналістики, криміналістична техніка, криміналістична тактика та криміналістична методика. Представлення навчального матеріалу у кожному із розділів реалізується шляхом читання лекцій та проведенням семінарських і практичних занять. Для підвищення рівня практичної спрямованості викладання курсу криміналістики кожна із глав підручника завершується питаннями для самоконтролю. Вивчення теоретичних основ криміналістики спрямоване на засвоєння теоретичних знань, щодо формування криміналістики, її історію методологічних засад та інших фундаментальних питань. Викладання криміналістичної техніки передбачає набуття певних знань та практичних умінь роботи з різноманітними джерелами криміналістично значимої інформації. В процесі вивчення питань криміналістичної тактики передбачається засвоєння широкого кола питань, які стосуються організації та планування розслідування, специфіки проведення окремих слідчих (розшукових) дій, використання можливостей тактичних операцій та комбінацій у кримінальному провадженні. В межах вивчення криміналістичної методики слухачам пропонується засвоїти знання та практичні основи методики розслідування окремих видів злочинів – вбивств, крадіжок, зґвалтувань та інших. В підручнику разом з традиційними положеннями (дактилоскопія, трасологія, судова фотографія та ін.) автори розмістили і матеріали відносно нового характеру. Йдеться про вибухотехніку, одорологію, фоноскопію, інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ, дослідження носіїв отруйних та сильно діючих речовин. Це ж стосується і такої слідчої (розшукової) дії як слідчий експеримент, що передбачена новим кримінальним процесуальним законодавством.

Автори підручника розраховують на глибоку систематичну та ретельну самостійну роботу слухачів із засвоєння криміналістичних знань.

Теоретичні основи криміналістики

Глава 1

ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ І СИСТЕМА КРИМІНАЛІСТИКИ

1.1. Сучасні уявлення про предмет криміналістики

Криміналістика є системою багатограних знань, які використовуються у різних сферах суспільного життя. Адекватне розуміння предмету криміналістики має принципове значення, тому що в його визначенні конкретизовано ту ділянку об'єктивної дійсності, яка складає змістовну основу власне цієї галузі знань. Важливість вказаної проблеми усвідомлювалась криміналістами протягом всієї історії науки, що підтверджується змінами та уточненнями уявлень про предмет криміналістики, оприлюдненими у публікаціях з початку минулого століття й донині. Вивчення думок багатьох вчених дає можливість виділити декілька підходів, які характеризують еволюцію уявлень щодо сфери інтересів криміналістики. Так, на початку ХХ століття криміналістика сприймалась вченими як наука про засоби та прийоми застосування досягнень природничих і технічних наук з метою розслідування злочинів. Зміст перших визначень радянської криміналістики, сформульованих Г.Ю. Маннсом у 1921 році та І.М. Якимовим у 1925 році, не мав принципових розбіжностей від існуючих раніше. Пізніше, у тридцять роки, Б.М. Шавер конкретизував визначення предмету криміналістики, охарактеризувавши її як науку, яка вивчає прийоми, методи вчинення злочинів, їх сліди та використання природничих і технічних наук для досягнення цілей розслідування. У цьому визначенні предмету криміналістики було зазначено, що криміналістика «вивчає прийоми, методи вчинення злочинів». Зазначений аспект з роками певним чином був забутий та вилучений з визначення криміналістичної науки. Щоправда, пізніше вказане словосполучення було замінено іншими термінологічними формулами. Так, у 80-х роках запропоновано визначення криміналістики, в якому як основний елемент її предмету називається «механізм злочину» (Р.С. Белкін).

Дещо більшого поширення набуло інше тлумачення, яке підкреслює спрямованість криміналістики на вивчення особливостей вчинення злочину, виникаючих за цих умов закономірностей. До таких закономірностей передусім відносяться закономірності утворення інформації, спричиненої діями і подіями, які пов'язані зі злочином. Необхідно підкреслити, що криміналістика повинна вивчати не тільки закономірності утворення інформації, яка виникає як наслідок власне злочину, як певного діяння, а й закономірності виникнення будь-якої інформації, яка формується в результаті інших дій і подій. Наприклад, криміналістиці треба вивчати закономірності і особливості технологічних процесів у виробництві для встановлення чинників та обставин, які можуть сприяти вчиненню злочинів.

Тобто, в більшості існуючих до середини минулого століття визначень предмету криміналістики досить чітко окреслився своєрідний підхід до розуміння науки, який можна назвати «інструментальним». Їх аналіз дозволяє підсумувати, що концепція криміналістики передбачала її розуміння переважно як прикладної, допоміжної дисципліни, яка покликана обслуговувати кримінально-процесуальну діяльність. Такий підхід робив криміналістику другорядною по відношенню, наприклад, до науки кримінального процесу, дисципліною, не дозволяв сприймати її як власне самостійну галузь знання.

Поворотним моментом у дослідженні окресленої проблеми стало визначення предмету криміналістики, подане через призму закономірностей, що вивчає наука. У 1967 році в журналі «Правоведение» була надрукована стаття Р.С. Белкіна та Ю.І. Краснобаєва «О предмете советской криминалистики», яка містила принципово відмінний погляд на предмет науки. З цього часу можемо вести відлік існування двох концепцій розуміння предмету криміналістичної науки. Відповідно до однієї з них, найбільш чітко викладеній О.М. Васильєвим, криміналістика – це наука про спеціальні прийоми та засоби, які розроблені на основі природничих та технічних наук, що застосовуються в кримінально-процесуальній діяльності для організації планомірного розслідування злочинів, доцільного використання пізнавальних прийомів, а також з метою попередження злочинів. Інша позиція, пізніше запропонована Р.С. Белкіним, в сучасній редакції виглядає так: *криміналістика* – це наука про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин та його учасників, закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання доказів, та заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних засобах і методах судового дослідження і попередження злочинів.

Згодом з'явилися й інші визначення предмету криміналістики, які практично не виходили за межі означених підходів.

Можна було б навести багато визначень криміналістики чи її предмету, але їх вивчення дозволяє говорити, принаймні, про дві спільні особливості. По-перше, у більшості випадків автори намагаються відобразити різноманітні сторони предмету криміналістики, які мають суттєве значення. Йдеться про окреслення витоків науки, специфічності її засобів, спрямованості на практичне використання знань, інші аспекти, але ці визначення не дають відповіді на питання власне про зміст предмету науки. По-друге, сфера використання криміналістичних знань обмежується лише розкриттям, розслідуванням та попередженням злочинів, а то і лише розкриттям та розслідуванням злочинів.

Походження цієї досить складної проблеми пов'язується з природною різницею між об'єктом науки та її предметом. У сучасний період об'єкт науки розуміється як цілісна система з певною структурною організацією, з різного рівня внутрішніми та зовнішніми взаємозв'язками та взаємозалежностями, що мають не тільки певну усталеність, а й власну динаміку розвитку. До того ж, певна частина об'єктивної дійсності може представляти інтерес для різних наук. Наприклад, життя, як спосіб існування білкових тіл, вивчається великою групою біологічних наук, суспільні відносини є об'єктом вивчення соціологів, психологів, юристів та представників інших галузей знання. Злочин, як суспільне явище та пов'язані з ним обставини, також вивчаються різними науками. Серед них можна назвати науку кримінального права, кримінологію, науку кримінального процесуального права, судову медицину, судову хімію та інші. Крім того, слід зауважити, що предметом дослідження криміналістів, з врахуванням прийняття в 2012 році Кримінального процесуального кодексу України, є не лише злочин, а більш широке поняття – кримінальне правопорушення (злочин і кримінальний проступок). Повноцінному науковому висвітленню сутності поняття «кримінальне правопорушення» перешкоджає відсутність його чіткого законодавчого визначення, що сподіваємося, найближчим чином буде вирішено і обумовить нові наукові дослідження у окресленому напрямі.

Таким чином, об'єктом науки є певна сфера дійсності, яка є в колі діяльності вчених, й не обов'язково представників однієї галузі знання.

Розвиток криміналістики також змінює уявлення стосовно різноманітних понять. Тільки за останні роки поживались дискусії відносно класифікації криміналістичних експертиз. Відомо, що ще у 1959 році В.К. Лисиченко запропонував до числа криміналістичних експертиз віднести дослідження матеріалів, речовин та виробів. Ця позиція в сучасних умовах поділяється більшістю криміналістів. Але постають проблеми більш детального поділу окремих досліджень. Триває обговорення проблеми формування судової експертології як самостійної

наукової дисципліни, різноманітні думки висловлюються з приводу системи криміналістики. Дискусійними залишаються питання про місце досліджень холодної зброї, боеприпасів, вибухових речовин та пристроїв, ДНК-аналізу в системі судових експертиз. Динамічність самого об'єкту пізнання, розвиток науки об'єктивно зумовлюють значне збільшення обсягу знань про досліджувану галузь. У зв'язку з цим проблема уточнення предмету науки постійно актуалізується, так як він, предмет науки, як раз і формується у процесі пізнання, представляючи собою ідеалізований об'єкт науки, його теоретичну модель.

Таким чином, проблема предмету науки не може належати до кола безумовно вирішених. Кожен етап розвитку певної системи знань вносить свої корективи, відкриває нові сторони та аспекти цього фундаментального поняття. Що стосується криміналістики, то дослідження її предмету також потребує постійної уваги, так як висвітлення його окремих положень не може претендувати на вичерпну характеристику цього складного явища, яке постійно розвивається, змінюється. Тому протягом всієї історії розвитку криміналістики полеміка щодо її предмету не вщухає.

Визначень предмету криміналістичної науки багато. Вони містять у собі різноманітні ознаки, які окреслюють, на думку їх авторів, коло інтересів науки. Не ставлячи завдання детального розгляду переваг чи суперечностей того чи іншого визначення поняття предмету, що ґрунтовно досліджувалось на сторінках криміналістичної літератури, слід зазначити, що серед найбільш вагомих ознак предмету криміналістичної науки вченими називаються такі:

1. Синтетичність знань, які складають зміст криміналістики, в більшості утворених за рахунок залучення досягнень різних галузей знання з подальшим їх удосконаленням та пристосуванням до боротьби зі злочинністю.

2. Специфічність техніко-криміналістичних засобів, прийомів та методів розкриття, розслідування і попередження злочинів.

3. Спрямованість криміналістики на вивчення закономірностей виникнення доказів (доказової інформації) при підготовці, вчиненні і приховуванні злочинів та закономірностей виявлення, дослідження та використання доказів (доказової інформації) у розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів.

4. Розробка науково-технічних методів, прийомів, способів різноманітних рекомендацій з метою оптимізації розкриття, розслідування та попередження злочинів.

Специфічність техніко-криміналістичних засобів, прийомів та методів розкриття, розслідування та попередження злочинів досить детально досліджувалась у криміналістиці. Своєрідність криміналістичних

знань – менш досліджена проблема, що потребує більш детального аналізу.

Синтетичність знань в межах певної науки в сучасних умовах виступає як характерна риса різноманітних галузей знання. Ще у 70-х роках минулого століття відомий вчений Б.М. Кедров виділив декілька проявів синтезу знань у науці, а саме: а) в межах окремої науки; б) в межах комплексу наук, які досліджують один об'єкт; в) міжгалузевий синтез, який об'єднує досягнення різноманітних наук. Характерно, що більшість порівняно молодих наук – біохімія, кібернетика, інформатика, праксеологія – сформувалися багато в чому завдяки міжгалузевому синтезу знань. У значній мірі це пояснюється активізацією диференційних та інтеграційних процесів.

Необхідно підкреслити, що криміналістика, особливо на початкових етапах свого розвитку, формувалася переважно за рахунок пристосування досягнень природничих та технічних наук до потреб кримінального судочинства, тобто шляхом міжгалузевого синтезу. Разом з тим розвиток криміналістики переконливо свідчить про те, що її досягнення досить активно використовуються у інших галузях науки та практики. Коло застосування можливостей криміналістики досить широке. Це і відносно близькі криміналістиці сфери кримінального, адміністративного та цивільно-правового судочинства, управління правоохоронними органами, митна справа, і досить віддалені – історія, літературознавство, мистецтвознавство та інші. Доречно буде сказати, що вже на перших етапах свого розвитку криміналістика досить помітно впливала на розвиток природничих наук та напрямів діяльності. Так, наприклад, активні пошуки криміналістами нових засобів та методів розкриття, розслідування вбивств, спричинили активізацію розвитку судової токсикології, сприяли створенню спеціалізованих науково-дослідних установ, лабораторій у другій половині XIX століття. Тобто, криміналістика є повноправною складовою частиною наукового обміну з різноманітними галузями знань. Тому синтетичність науки, її інтегративний характер безперечно є однією з провідних домінант її розвитку. У сучасних умовах не менш важливе значення мають і диференційні процеси. Поєднання цих процесів багато в чому створило умови для формування на основі міждисциплінарних досліджень нових методологічних підходів.

Формування нових методологічних підходів у криміналістиці далеко не завжди означає відкриття якихось положень, що мають загальне для всієї юридичної науки значення. Скоріше навпаки, нові методологічні підходи забезпечують залучення нових, саме для криміналістики, або активізацію використання відомих в криміналістиці загальнонаукових фундаментальних понять, категорій, концепцій, теорій, досягнень якомога ширшого кола різноманітних галузей знання для вирішення

проблем криміналістичної науки. Інакше кажучи, новизна підходів повинна визначатися з позиції первинності їх саме для криміналістики.

Аналіз визначень предмету криміналістики свідчить, що в них відзначені три суттєві напрямки інтересу криміналістичної науки. По-перше, вивчення закономірностей утворення кримінально значимої інформації та роботи з нею. По-друге, вивчення досягнень інших галузей знань з метою залучення їх до вирішення завдань боротьби зі злочинністю. По-третє, розробка певних засобів роботи з кримінально значимою інформацією. Виникає цілком справедливе питання про правомірність вивчення криміналістикою закономірностей власного розвитку, специфіки діяльності по продукуванню нових знань, їх систематизації та використання на практиці.

Виходячи з того, що наука – це певна система знань, цілеспрямована діяльність та певний соціальний інститут, – є змога розглянути криміналістику з точки зору цих її проявів.

У спеціальній літературі криміналістичні знання визначаються як система інформації (відомостей, даних) про рівень пізнання закономірностей, які складають зміст предмету криміналістики, тобто вихідних принципів, теорій концепцій, категорій, результатів, експериментів, висновків, методів, засобів та рекомендацій, які використовуються як інструменти криміналістичного наукового пізнання з метою розслідування і попередження злочинів.

Можна сказати, що криміналістичні знання вміщують у собі знання про безліч об'єктів, фактів, обставин. Ці знання можуть бути класифіковані залежно від різних ознак. Якщо брати за ознаку спрямованість інтересів криміналістики, то криміналістичні знання можна поділити на такі групи:

1. Знання про закономірності утворення кримінально значимої інформації та роботи з нею.

2. Знання про можливості використання здобутків інших галузей науки у розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів.

3. Знання про засоби, прийоми та методи роботи з кримінально значимою інформацією.

4. Знання про особливості та закономірності власного розвитку.

Найбільш значущими за обсягом, глибиною дослідження, перевіреністю практикою є знання першої, другої та третьої груп. Вони детально представлені і систематизовані у таких розділах науки, як криміналістична техніка, криміналістична методика та, частково, у загальній теорії криміналістики.

Що стосується знань про особливості та закономірності власного розвитку, то вони зосереджені переважно у розділі «Загальна теорія

криміналістики», однак їх вивчення свідчить про необхідність систематизації і доопрацювання.

Класифіковані вище за напрямками інтересів криміналістичні знання знаходять своє місце й у системі криміналістики, її розділах. У свою чергу, кожен з розділів є певною системою знань, до якої входять теоретичні положення, закони, категорії, методи, прийоми, методики, фактичний матеріал. Ці знання різняться за формою, змістом, вірогідністю. Залежно від вірогідності знання можуть бути достовірні (аксіоматичні) і гіпотетичні (ідеї, погляди). Наприклад, достовірно традиційно вважається можливість криміналістичного ототожнення твердих тіл за їх відбитками; гіпотетичним є припущення про можливість ідентифікації рідин і газів. Звичайно, гіпотетичність чи достовірність знання може бути визначена тільки стосовно конкретного моменту розвитку науки, стану її потенційних можливостей.

Залежно від форми вираження знання можуть бути рекомендаційними (способи, прийоми) та директивними (закони, принципи, методики, алгоритми). Наприклад, необхідність використання психологічних прийомів впливу під час допиту свідка визначає слідчий, а необхідність безумовного дотримання експертом правил поведінки з певним матеріальним носієм доказової інформації (знаряддям скоєння злочину, відбитком, мікрослідом) взагалі не може ставитися під сумнів тому, що це призведе до втрати інформації.

За змістом знання поділяються на теоретичні (категорія, гіпотеза, теорія) і практичні (інструментальні) – методика, технологія, спосіб, прийом. Наприклад, теорія криміналістичної ідентифікації і методика криміналістичної ідентифікації конкретних об'єктів.

Прояви криміналістики як науки не обмежуються тим, що вона являє собою певну систему знань. Як підкреслювалося раніше, криміналістична наука – це цілеспрямована діяльність з вивчення певних законів, закономірностей, фактів, обставин, взаємозв'язків та продукування на основі такого вивчення нових наукових знань. Взагалі криміналістика, як і інші науки кримінально-правового циклу, вивчає діяльність. Традиційним об'єктом її інтересу є діяльність з розкриття, розслідування та попередження злочинів, що не викликає сумнівів у більшості юристів. Природно, що наукою вивчається діяльність слідчого, експерта. За останні роки значно зріс інтерес криміналістів до вивчення проблем впровадження досягнень науки у практику з використанням різноманітних форм, методів, каналів. Все більше прихильників завойовує теза про те, що криміналістика повинна вивчати і злочинну діяльність. Вже говорилося про те, що сфера використання криміналістичних знань все більше розширюється.

Враховуючи розвиток криміналістики, у науковців все частіше звучить думка про те, що існуючі визначення предмета криміналістики стали вже «тісними» для цієї науки, звужуючи її можливості лише цариною протидії правопорушенням та боротьби зі злочинністю. Тобто, у сучасних умовах *криміналістика* може бути визначена як система знань про закономірності утворення (формування, виникнення), виявлення (встановлення), фіксації, вилучення, дослідження, оцінки та використання інформації, придатної для перевірки чи встановлення будь-яких фактів, подій, явищ, а також про розробку на основі пізнаних закономірностей прийомів, способів, методів, методик, технологій, інструментів, матеріалів, приладів та їх комплексів і інших засобів оптимізації роботи з такою інформацією.

1.2. Функції та завдання криміналістики

Термін «функція» походить від латинської (*functio*) – виконання, здійснення, вплив. У науковій та довідковій літературі він тлумачиться як робота кого, чого-небудь; обов'язки; коло діяльності когось, чогось; повинність; місія; відповідність; відображення; роль.

У тлумаченні поняття функцій науки серед представників окремих природничих та суспільних наук теж існує багато особливостей. Якщо не деталізувати деякі галузеві особливості, то під функціями науки традиційно розуміють її службову роль та суспільне призначення, основні напрями її діяльності, іманентно властиві науці прояви її сутності, що випливають із її внутрішньої природи як самостійної системи знань.

Відомо, що криміналістика належить до системи юридичних наук, й цілком логічним було б говорити, що криміналістика повинна виконувати ряд специфічних функцій, притаманних правовим наукам.

Узагальнюючи різні підходи до розуміння функцій науки взагалі та у криміналістиці зокрема, слід сказати, що на сучасному етапі криміналістичній науці притаманні *такі головні функції*:

а) *констатуюча* – фіксація, реєстрація, опис, накопичення масиву відомостей про об'єкти, процеси, явища та закономірності, які виявлені та спостерігаються, для подальшого їх теоретичного пояснення;

б) *інтерпретаційна* – розкриття внутрішньої суті, з'ясування причин та внутрішніх зв'язків тих явищ, процесів, що достовірно відомі та зафіксовані наявними знаковими засобами;

в) *евристична* – відкриття, встановлення раніше невідомих явищ, процесів, закономірностей та розробка нових теоретичних положень та вчень;

г) *прогностична* – передбачення, з можливим найвищим ступенем достовірності, стану об'єкта, явища, процесу на певний момент або проміжок часу в майбутньому;

д) *практично-прикладна* – забезпечення практики попередження, розкриття, розслідування злочинів та інших видів юридичної практики необхідними технічними засобами та методичними рекомендаціями;

е) *комунікативна* – розповсюдження досягнень криміналістики на широке коло сфер науки і практики та надійне отримання відомостей, необхідних для криміналістичних досліджень;

ж) *навчальна* – сприяння з боку науки засвоєнню та оволодінню криміналістичними знаннями співробітниками правоохоронної галузі;

з) *виховна* – сприяння своїми специфічними засобами, методами та рекомендаціями формуванню суспільно бажаної правової поведінки індивідуальних та групових суб'єктів;

і) *критична* – виявлення недоліків і помилок в усіх проявах криміналістики.

Функції усіх юридичних наук носять переважно теоретико-прикладний характер. Система функцій криміналістики не є виключенням. Тому функції криміналістики реалізуються через систему її завдань.

У самому загальному вигляді *головним завданням* цієї специфічної науки називають криміналістичне забезпечення боротьби зі злочинністю відповідними потребам практики засобами, прийомами і методами отримання доказової інформації.

Крім того, до *загальних завдань* відносяться – захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 1 КПК України).

Загальні завдання є основою для виділення *окремих (спеціальних) завдань* для кожної юридичної науки, у тому числі і криміналістики.

Окремі завдання характеризують конкретну юридичну науку, слугують орієнтиром і програмою її розвитку і вдосконалення. До *окремих завдань криміналістики* належать:

1) подальше вивчення об'єктивних закономірностей дійсності, що складають основу предмета криміналістики;

2) розробка нових і вдосконалення існуючих техніко-криміналістичних засобів, тактичних прийомів та методичних рекомендацій щодо збирання, дослідження, оцінки та використання доказів;

3) розробка заходів щодо припинення та попередження злочинів;

4) розробка і удосконалення організаційних, тактичних і методичних основ досудового та судового слідства, організаційних і методичних основ судової експертизи;

5) активне вивчення і узагальнення слідчої, експертної, оперативно-розшукової та судової практики, зарубіжного досвіду у боротьбі із злочинністю, розробка автоматизованих інформаційних баз.

У більш конкретизованому вигляді система завдань криміналістики може бути розкрита у взаємозв'язку з функціями цієї науки.

Так, головним завданням щодо реалізації *констатуючої функції* можна назвати глибоке вивчення різноманітних проявів буття, що мають значення для криміналістичної діяльності.

У більш детальному вигляді завдання стосовно цієї функції полягають у вивченні конкретних сфер навколишньої дійсності, які входять до інтересів криміналістики, а саме:

а) вивчення наукового знання у цілому: досягнень та сучасного стану науково-дослідної діяльності в юридичних науках, особливо наук кримінального процесу та кримінального права;

б) узагальнення даних про стан фундаментальних наукознавчих досліджень з метою подальшого вдосконалення власних галузевих розробок загальнотеоретичного змісту;

в) аналіз досягнень природничих та технічних наук з метою з'ясування можливостей їх запозичення, пристосування до цілей криміналістики;

г) вивчення практики у широкому її розумінні: правоохоронної, правозастосовної (особливо слідчої та експертної), практики протиправної діяльності, практики у конкретних сферах суспільної діяльності для виявлення «криміногенних зон» з метою розробки заходів попередження, розкриття та розслідування злочинів у різних галузях.

Що стосується *інтерпретаційної функції*, то головним завданням щодо її реалізації є теоретичне тлумачення за допомогою понятійно-категоріального апарату криміналістики, сутності достовірно відомих, описаних, сформульованих закономірностей, явищ та процесів. Завдання другого рівня включатимуть:

а) систематизацію накопиченого емпіричного матеріалу;

б) вдосконалення та уточнення базових теорій та конкретних теоретичних положень як основи, через яку пояснюються отримані дані про відкриті та вже відомі об'єкти, явища процеси та закономірності;

в) з'ясування спроможності науки адекватно інтерпретувати за допомогою існуючого понятійно-категоріального апарату досліджені прояви оточуючого світу.

Узагальненим завданням по реалізації *евристичної функції* є генерація, продукування нових достовірних криміналістичних знань.

Завдання нижчого рівня складаються з:

а) оцінки наявного криміналістичного знання з метою виявлення прогалин, які потребують заповнення;

б) відкриття невідомих, але об'єктивно існуючих явищ, процесів, закономірностей, пов'язаних з предметом криміналістики;

в) створення, формування нових криміналістичних вчень, теорій, наукових положень;

г) встановлення нових проявів злочинності, які потребують дослідження та формування принципово нових підходів та боротьба з якими не може бути забезпечена наявним криміналістичним знанням;

д) розробка принципово нових методів використання досягнень інших галузей, які раніше не використовувалися саме для цілей криміналістики;

е) перевірка практичної ефективності нових розробок.

Головним завданням щодо реалізації *прогностичної функції* є формулювання достовірного прогнозу стану існуючих та появи невідомих об'єктів, явищ, процесів, закономірностей, які мають або матимуть відношення до предмету криміналістики.

Це завдання реалізується через низку завдань нижчого рівня:

а) визначення сфер практики та науково-дослідної діяльності, явищ та процесів, які потребують прогнозування;

б) підбір методів здійснення прогнозу та встановлення кола знань, які будуть покладені в основу прогностичного висновку;

в) встановлення можливостей усунення негативних факторів або створення позитивних умов для вдосконалення правоохоронної практики;

г) вивчення прогнозів, зроблених іншими галузями відносно спільних об'єктів дослідження або факторів, які можуть вплинути на стан злочинності.

Практико-прикладна функція співвідноситься з завданням максимального забезпечення практики науково-технічними досягненнями. До можливих конкретизуючих завдань щодо цієї функції можна віднести:

а) вивчення потреб правоохоронної практики у наукових рекомендаціях;

б) розробка рекомендацій щодо техніко-криміналістичного, тактико-криміналістичного, експертно-криміналістичного та методичного забезпечення правоохоронної практики;

в) розширення сфери застосування розроблених техніко-криміналістичних засобів у протидії злочинності;

г) створення відповідного науково-методичного забезпечення використання техніко-криміналістичних засобів;

д) активізація впровадження техніко-криміналістичних засобів у практику;

е) ґрунтовна перевірка практикою ефективності криміналістичних засобів, прийомів, методів.

До головних завдань *комунікативної функції* слід віднести забезпечення та підтримку «каналів» інформаційного обміну криміналістики з іншими галузями знання та практикою.

Конкретні завдання щодо реалізації комунікативної функції наступні:

а) налагодження внутрішньо наукового інформаційного обміну в криміналістиці;

б) встановлення взаємообміну з іншими галузями знання з метою запозичення їх досягнень для цілей криміналістики та розповсюдження криміналістичного знання на інші галузі, особливо юридичні;

в) створення тісних, систематичних взаємозв'язків з практикою;

г) інформаційного забезпечення потреб практики боротьби зі злочинністю та інших сфер практичної діяльності;

д) популяризація та розповсюдження досягнень криміналістики;

е) створення умов для плідного взаємозв'язку з зарубіжними колегами.

Завданням *навчальної функції* криміналістики є впровадження в навчальний процес наукових розробок та практичних рекомендацій.

Завданнями нижчого рівня при цьому виступають:

а) впровадження в навчальні курси знань та рекомендацій, виходячи з потреб практики;

б) корегування навчального процесу, з метою приведення його у відповідність рівню останніх наукових досягнень;

в) вивчення та вдосконалення можливостей навчального процесу як додаткового каналу інформаційного забезпечення практики.

Головне завдання щодо реалізації *виховної функції* є забезпечення за допомогою криміналістичних методів, засобів та рекомендацій правового виховання громадян.

Більш детальними завдання нижчого можуть бути:

а) популяризація можливостей використання досягнень криміналістики для ефективної реалізації виховної функції права;

б) розробка та вдосконалення засобів, методів, рекомендацій щодо попередження злочинів;

в) вплив на формування особистих якостей співробітників правоохоронних органів, необхідних для результативного використання

криміналістичних знань у розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів.

Головне завдання щодо реалізації *критичної функції* полягає у пошуку та встановленні недоліків, недопрацювань в криміналістиці в усіх її проявах. Зокрема:

а) викриття недоробок, прогалин в наявних та тільки створених криміналістичних рекомендаціях;

б) виявлення факторів, які негативно впливають на застосування рекомендацій криміналістів в практичній діяльності;

в) критичне осмислення стану практики боротьби зі злочинністю;

г) пошук слабких сторін у кримінальному та процесуальному законодавстві, пропозиціях вчених, з метою вдосконалення та зменшення впливу негативних факторів на практичну діяльність з попередження, розкриття та розслідування злочинів;

Запропонована вище система конкретизуючих завдань стосується криміналістики загалом і, звичайно, не може відобразити всю багатовекторність використання її здобутків. Конкретні завдання можуть бути деталізовані в межах розділів, підрозділів науки.

1.3. Система криміналістики

На сучасному етапі розвитку науки криміналістики все частішими стають дискусії з приводу її системи. Система криміналістики – це її складові частини або розділи, розташовані в певній послідовності, яким притаманна наявність внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків.

Історичний аналіз свідчить, що спочатку криміналістику не розбивали на частини – це була «поліцейська техніка». З часом були виділені та узагальнені прийоми проведення слідчих дій. Так з'явився другий розділ – тактика. В кінці 20-х – початку 30-х років ХХ ст., криміналістика збагатилася третьою частиною – методикою розслідування окремих видів злочинів, або інакше – особливою частиною. Таким чином, система криміналістики склалася з трьох розділів: криміналістичної техніки, слідчої тактики і методики розслідування, зокрема, техніка і тактика склали загальну частину, а методика – особливу. Така система існувала значний відрізок часу. У 50-ті роки у ній з'явилося «введення», до якого були віднесені методи криміналістики, вчення про версії, проблеми взаємодії з оперативними підрозділами і громадськістю. Так формувалася четверта частина системи криміналістики – методологія (або загальна теорія криміналістики, що обґрунтував Р.С. Белкін).

Система науки криміналістики, як і її предмет, постійно піддавалася різним змінам. З одного боку – це було об'єктивною необхідністю, оскільки процес накопичення криміналістикою теоретичних та емпіричних даних існував постійно і, як наслідок цього, виникала необхідність їх узагальнення та систематизації. З іншого боку, зміни системи криміналістики мали суб'єктивний характер.

Наприклад, у 1938 р. Б.М. Шавер запропонував побудувати систему криміналістики за типом систем галузевих правових дисциплін, розділивши її на загальну і особливу частину. До загальної частини він включив криміналістичну техніку і ту частину тактики, яка, на його думку, не відносилася до науки кримінального процесу, а до особливої – питання розслідування окремих видів злочинів. Ця концепція отримала подальший розвиток у підготовленому спільно з С.А. Голунським підручнику із криміналістики.

А.І. Вінберг обґрунтував думку, що система криміналістики повинна складатися з чотирьох частин: введення в науку; криміналістична техніка; криміналістична тактика; методика розслідування окремих видів злочинів. У свою чергу, О.М. Васильєв вважав доцільним звернутися до тричленної системи криміналістики (техніка, тактика, методика).

У 90-х роках ХХ століття зміни у системі криміналістики стали певною данню «моді» на процеси, що відбувалися у суспільному житті. Така тенденція іноді відслідковується й сьогодні. Переважно обґрунтовується необхідність розвитку системи криміналістики за рахунок внутрішнього перерозподілу її окремих розділів або утворення «принципово» нових галузей знань, що раніше не входили до її системи.

Аналіз криміналістичної літератури дає можливість об'єднати вчених за їх ставленням до формування системи науки у три групи: 1) прибічники збільшення кількості розділів системи криміналістики; 2) прибічники повернення до двоелементної системи криміналістики (загальна і особлива частини); 3) прибічники чотириелементної системи криміналістики.

Щодо першої концепції. Ряд науковців, посилаючись на зростання обсягу сучасних криміналістичних знань, пропонують розширити рамки традиційної системи науки криміналістики за рахунок введення нових елементів. Так, М.В. Салтєвський відмічав, що конструювання системи криміналістики може носити традиційно-історично-описовий характер, коли при викладенні певної частини предмета, матеріал подається в історичній послідовності його виникнення, та інформаційно-діяльнісний, при якому події, факти розглядаються з позиції механізму їх виникнення, відображення в матеріальному середовищі та механізми виникнення джерел інформації. Запропонована ним система криміналістики складається з шести розділів: 1) методологічні засади криміналіс-

тики; 2) механізм вчинення злочину та виникнення криміналістичної інформації; 3) джерела криміналістичної інформації; 4) технічні засоби збирання криміналістичної інформації; 5) криміналістична тактика; 6) криміналістична методика.

М.І. Скригонюк вважає доцільним ввести до традиційної чотирьох-елементної системи новий, п'ятий елемент – розділ, що включає питання організації розслідування злочинів. Відповідно до його точки зору, у криміналістиці необхідно виділити розділи: 1) вступ у криміналістику; 2) криміналістична техніка; 3) криміналістична тактика; 4) організація розкриття і розслідування злочинів; 5) методика розслідування окремих видів і груп злочинів. Необхідно відмітити, що запропонована ним система не відзначається новизною. Такий підхід був запропонований О.Г. Філіповим, який провів аналіз існуючих у російській криміналістичній науці концепцій про систему криміналістики.

Ще один п'ятиелементний підхід до системи науки криміналістики був реалізований В.С. Кузьмічовим та Г.І. Прокопенком у навчальному посібнику «Криміналістика» (під загальною редакцією В.Г. Гончаренка та Є.М. Моїсеєва). В даному навчальному посібнику криміналістика структурно складається з п'яти розділів: 1) загальна теорія криміналістики; 2) криміналістична техніка; 3) криміналістична експертиза; 4) криміналістична тактика; 5) криміналістична методика.

Зрозуміло, що така система не позбавлена спірних питань, але є цілком прийнятною з точки зору побудови навчального курсу для певних категорій фахівців, зокрема, які поглиблено вивчають питання судової експертизи.

Однак, найчисельнішу групу вчених становлять прихильники класичної чотириелементної побудови системи науки криміналістики. Таку позицію займає й авторський колектив навчального підручника. Запропонована система традиційно складається з чотирьох розділів:

1. Загальна теорія криміналістики (теоретичні основи криміналістики).

2. Криміналістична техніка.

3. Криміналістична тактика.

4. Криміналістична методика (методика розслідування окремих видів злочинів).

Загальна теорія криміналістики являє собою систему базових принципів, теоретичних концепцій, категорій, понять, термінів і методів, що є методологічною основою її розвитку.

Криміналістична техніка – це система наукових положень і розроблених на їхній основі технічних засобів, прийомів і методик, призначених для збирання, дослідження доказів. У практичному вигляді криміналістична техніка є арсеналом засобів і методів збирання криміналістичної інформації. Даний розділ криміналістики складається з таких

галузей: загальні положення криміналістичної техніки; криміналістична фотографія і відеозйомка; криміналістичне дослідження слідів (трасологія); криміналістичне дослідження зброї, боєприпасів, вибухових речовин і пристроїв та слідів їх застосування (зброєзнавство); криміналістичне дослідження письма; техніко-криміналістичне дослідження документів; ідентифікація людини за ознаками зовнішності (габітоскопія); криміналістичне дослідження звукових слідів (фоноскопія); криміналістичне дослідження слідів запаху (одорологія); криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів; інформаційно-довідкове забезпечення правоохоронної діяльності (кримінальна реєстрація).

Криміналістична тактика – це розділ науки криміналістики, що включає систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування і судового провадження, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які проводять розслідування, прийомів проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), процесуальних дій під час судового провадження, спрямованих на встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, збирання та оцінку доказів.

У структурному відношенні в тактиці виділяються два розділи. Перший містить так звані загальні положення: поняття, система, завдання, джерела та принципи криміналістичної тактики; вчення про криміналістичну версію, організацію й планування розслідування; особливості здійснення взаємодії слідчого з іншими правоохоронними підрозділами, використання допомоги спеціалістів, громадськості у розслідуванні. Другий розділ включає положення щодо тактики проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, процесуальних дій під час кримінального провадження, що охоплює весь тактичний комплекс можливого їх здійснення. Таке розуміння тактики та її структури має найбільш загальний характер.

Криміналістична методика – це завершальний розділ науки криміналістики, що представляє собою систему інтегрованих наукових положень і сформованих на їх основі комплексів методичних рекомендацій, що забезпечують оптимальну організацію розслідування та попередження окремих видів злочинів.

Криміналістична методика складається з двох частин: загальних положень та окремих (видових) методик розслідування злочинів.

Перша частина включає дані дослідження і застосування загальних закономірностей організації і проведення розслідування, понятійний апарат, завдання і принципи криміналістичної методики, характеристику структури окремих методик розслідування тощо. Загальні положення відображають і забезпечують системність складових криміналістич-

ної методики, окремих методик розслідування, їх наукову обґрунтованість і взаємозв'язок.

Другу частину розділу складають методики розслідування окремих видів (груп) злочинів, що розробляються на основі загальних положень криміналістичної методики відповідно до потреб слідчої практики.

Необхідно відзначити, що система науки залежить від рівня розвитку її складових елементів, ступеня теоретичної розробленості розділів. Відповідно до їх розвитку, безумовно повинна удосконалюватися її внутрішня та зовнішня будова, в тому числі і шляхом відокремлення із криміналістики окремих елементів, і створення на їх основі нових галузей наукового знання.

Предмет криміналістики та її система внутрішньо та зовнішньо взаємопов'язані. Розвиток предмета і системи криміналістики, пізнання нових її складових, має такий самий закономірний характер як і в інших галузях наукового знання, одним із змістовних елементів якого є перехід від менш загальних до більш загальних та глибоких теорій.

Проблеми удосконалення предмету криміналістики та її системи будуть постійно знаходитися в полі зору наукового аналізу криміналістів, оскільки від цього буде залежити рівень розвитку науки, ефективність навчання, результативність застосування методів, засобів та прийомів розслідування, досягнення завдань кримінального провадження.

Запитання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте історичні особливості формування уявлень про предмет криміналістики.
2. Розкрийте співвідношення понять «об'єкт науки» і «предмет науки».
3. Охарактеризуйте сферу використання криміналістичних знань.
4. На які групи можуть бути розподілені криміналістичні знання?
5. Дайте визначення поняття «предмет криміналістики».
6. Назвіть основні функції науки криміналістики.
7. Класифікуйте основні завдання науки криміналістики.
8. Яким чином реалізується евристична функція криміналістики?
9. Охарактеризуйте історичні особливості формування уявлень про систему криміналістики.
10. Дайте визначення основних структурних елементів системи криміналістики.

Глава 2

ІСТОРІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ

2.1. Передумови виникнення криміналістики

У суспільстві постійно виникає необхідність розв'язувати конфлікти між людьми, розкривати правопорушення. В первісному суспільстві ці завдання вирішував голова общини, фараон, цар, тощо. У подальшому правителі почали залучати для дослідження обставин правопорушень, встановлення істини і покарання винних спеціальних посадових осіб – суддів. З часом для об'єктивної перевірки повідомлених свідчень, дослідження речових доказів суддям знадобилося запрошувати спеціалістів. У державах судді, спеціалісти, фахівці зі встановлення злочинців і їх розшуку утворили правоохоронні і судові органи: розшук, розслідування, суди. При збільшенні випадків залучення спеціалістів для дослідження юридичних фактів (відомостей про предмети, документи, тілесні ушкодження, сліди та ін.) почали створюватися спеціальні установи – прообрази експертних закладів. Серед них: паризька Корпорація присяжних майстрів-писемників (1570 р.) – досліджувала підписи на документах; Аптекарьський приказ в Москві (1620 р.) – вирішення медичних питань при ушкодженнях; Експедиція заготовлення державних паперів у Санкт-Петербурзі (1818 р.) – експертиза документів і грошей та ін.

Відповідно до розвитку суспільства відбувався й розвиток системи правоохоронних та судових органів, яка умовно поділялася на три ланки: перша – органи поліції і розшуку, друга – органи розслідування, дослідження доказів та нагляду, третя – суди.

Процедура встановлення істини при розслідуванні правопорушень була різною: судова діяльність до виникнення держав (до 1 тис. років до н.е.); інквізиційний (розшуковий) процес (XVI ст. – середина XIX ст.), змагальний процес (1864–1889 рр.), змагальний процес у період судової контрреформи (1889–1917 рр.), радянський судовий процес (1917–1991 рр.), судочинство у період реформування органів кримінальної юстиції в Україні (з 2010 р.).

У різні часи окремі положення розслідування правопорушень закріплювалися у нормативних документах. Регламентувалася як форма проваджень, так і їх змістовне наповнення. Водночас, злочинність швидко розвивалася, збільшувалися її масштаби, а прийняття законів, указів, інструкцій, тощо було тривалим і не «встигало» за удосконаленими

формами і видами злочинної діяльності. Тому форма проваджень залишалася на тривалий час сталою, а їх зміст, тобто механізм розслідування, почав описуватися у практичних посібниках з розкриття злочинів.

У відповідь на удосконалення злочинної майстерності правоохоронці відповідали розробкою і використанням наукових методів розслідування: пристосування антропології для ідентифікації злочинців (А. Бертильон, 1881 р.), впровадження дактилоскопії (Росія – 1906 р., Європа, США, Бразилія, Чилі, Аргентина, Перу та ін. – 1910-і рр.), розвиток реєстрації злочинців, судового почеркознавства (вивчення почерку для ідентифікації виконавців текстів), використання фотографії для дослідження речових доказів (Є.Ф. Буринський, 1889 р.), розвиток слідознавства та ін.

Накопичені знання з протидії злочинності наприкінці XIX ст. почали все частіше описуватися у виданнях Франції, США, Англії, Німеччини, Австрії, Російської імперії та інших країн. Наприклад, А. Бертильон «Практичне застосування антропометрії» (1881 р.), Т. Бернс «Професійні злочинці Америки» (1886 р.), Ф. Гальтон «Відбитки пальців» (1892 р.) та ін. Починають засновуватися спеціальні установи для роботи з новими науковими методами розслідування – Антропометричне бюро у Відні (1893 р.), Судово-фотографічна лабораторія в Росії (1889 р.), Ліонська поліцейська лабораторія (1910 р.), тощо.

Найбільше криміналістичних знань (низка практичних рекомендацій з розкриття, розслідування і попередження злочинів) було систематизовано австрійським вченим, судовим слідчим Г. Гроссом, який у 1892 р. опублікував «Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії і поліції». З виданням цієї книги більшість дослідників пов'язують виникнення криміналістики. У ній вперше вживається термін «криміналістика».

З метою навчання працівників правоохоронних і судових органів починають створюватися курси, де викладається антропология і дактилоскопія, кримінальний процес. Наприклад, у 1872 р. відкривається поліцейська школа при Санкт-Петербурзькій міській поліції, де окремою дисципліною викладалися особливості розкриття злочинів.

Таким чином, з кінця XIX ст. формується та починає розвиватися: 1) *криміналістика як вид діяльності* правоохоронних і судових органів з виявлення осіб, які вчинили злочини, дослідження речових доказів, слідів злочину, проведення розслідування, попередження правопорушень; 2) *криміналістика як система знань* про розкриття, розслідування і попередження злочинів, зафіксована у письмовому виді та систематизована за конкретними напрямками; 3) *криміналістика як навчальна дисципліна* юридичного циклу.

2.2. Періоди та етапи розвитку криміналістики

Криміналістичні знання, які нині утворюють криміналістику, розвивалися певними періодами та етапами. Періоди криміналістики – це проміжки часу, впродовж яких відбувався закінчений процес розвитку криміналістичних знань певного напрямку або окремих видів криміналістичної діяльності. Етапи криміналістики – це відрізки часу, протягом яких проходили конкретні значущі для періодів криміналістики події.

Періодизація криміналістики наступна:

Перший період – виникнення та формування основ криміналістичних знань (з давніх часів – до кінця XIX ст.), містить два етапи:

1.1. Зародження елементів криміналістичних знань (з давніх часів – до кінця XVII ст.).

1.2. Формування основ криміналістичних знань (XVIII ст. – кінець XIX ст.).

Другий період – становлення науки криміналістики (кінець XIX ст. – 70-і рр. XX ст.), містить два етапи:

2.1. Систематизація криміналістичних знань (кінець XIX ст. – 30-і рр. XX ст.).

2.2. Формування загальної теорії криміналістики (з 30-х рр. XX ст. – до 70-х рр. XX ст.).

Третій період – розвиток криміналістики як самостійної науки (із 70-х рр. XX ст. – до сьогодні), містить два етапи:

3.1. Удосконалення загальної теорії криміналістики із започаткуванням окремих наук (від кінця 70-х рр. – до 1991 р.)

3.2. Розвиток криміналістики у сучасних умовах (з 1991 р. – до сьогодні).

Можливо також виділити періоди розвитку криміналістики і в Україні:

1. Зародження та формування криміналістичних знань на теренах України (VIII–VII ст. до н.е. – початок XVIII ст. н.е.).

2. Розвиток української криміналістики за часів Російської імперії (з 1721 р. – до 1917 р.)

3. Становлення криміналістики України у складі СРСР (з 1922 р. – до 1991 р.)

4. Розвиток вітчизняної криміналістики (з 1991 р. – до сьогодні).

Коротко охарактеризуємо періоди та етапи розвитку криміналістики.

Перший період – виникнення та формування основ криміналістичних знань. Він охоплює процеси з давніх часів до кінця XIX ст.

Перший етап цього періоду – зародження елементів криміналістичних знань (з давніх часів – до кінця XVII ст.).

Зародження елементів криміналістичних знань можна відслідкувати із раних джерел права. З історії Китаю відомо, що за 2350 років до н.е. під час правління богдыхана Яо були видані перші писані закони про кримінальну відповідальність, де передбачалося таврування злочинців. При становленні криміналістичної реєстрації це розглядалося як спосіб обліку правопорушників, встановлення судимостей.

До джерел права цього етапу, в яких закріплювалося використання криміналістичних знань при розслідуванні злочинів, належать: Дигести Юстиніана (533 р.), «Правда Руськая» (XI–XII ст.), «Смоленские уставные грамоты» (1136 р.), «Устав Святого Князя Володимира, крестившего Руську землю, о церковном суде» (1280 р.), Псковська судна грамота (1424 р.), Судебник (1497 і 1550 рр.), Статут Великого князівства Литовського (1529 р.), «Соборное уложение» (1649 р.), Указ Російської імперії від 9 грудня 1699 р. «О порядке исследования подписей на крепостных актах» та ін.

Зокрема, у Судебнику 1497 р. містилося положення, що письмовими доказами, які використовуються у доказуванні, є: договірні та офіційні акти, автентичність яких визначалася судом. Тобто йшлося про експертизу письмових документів, що виконувалася судом.

В Указі Російської імперії від 9 грудня 1699 р. «О порядке исследования подписей на крепостных актах в случаях возникшего о подлинности оных спора или сомнения, о писании крепостей в поместных и вотчинных делах в поместном приказе, а не Ивановской площади, и о потребном числе свидетелей для подписания крепостных актов» вперше нормативно врегульоване питання призначення та проведення експертизи як форми використання спеціальних знань. У ньому сформульовано необхідність обов'язкового проведення експертизи за певних обставин та: а) визначалися суб'єкти експертної діяльності – дяки та піддячі, які працюють у Приказі; б) вперше називалося місце проведення експертизи, тобто визначається конкретна експертна установа – Приказ.

Характерні риси цього етапу:

- 1) поодинокі випадки регламентації у нормативних актах діяльності з використання криміналістичних знань;
- 2) фактичне поширення використання криміналістичних знань при розслідуванні правопорушень;
- 3) напрями використання криміналістичних знань: виявлення та дослідження слідів для встановлення напрямків пересування злочинців та виявлення вчинених правопорушень; встановлення фізичного стану тварин; дослідження отруту, зілля; дослідження фальшивих грошей (монет); дослідження документів;
- 4) наявність посадових осіб, яких залучали до розслідування злочинів;

5) розвиток криміналістичної реєстрації правопорушників.

Другий етап – формування основ криміналістичних знань. Він охоплює проміжок часу від початку XVIII ст. – до кінця XIX ст.

Характерні риси цього етапу:

1) визначення місця криміналістичних знань при формуванні системи юридичної освіти у Російській імперії;

2) видання юридичних періодичних видань з розглядом випадків використання криміналістичних знань під час розслідування (наприклад, журнал «Юридические записки» (1841 р.), «Криминалист» (1882 р.);

3) проведення наукових заходів для обговорення проблем застосування юриспруденції (з'їзд юристів Росії у 1875 р., з'їзди Міжнародного союзу криміналістів – 1889–1895 рр.);

4) зростаючі потреби правоохоронних і судових органів у забезпеченні різноманітними знаннями щодо боротьби із злочинністю;

5) вдосконалення організації роботи судів та розширення функцій правоохоронних органів. Зокрема, в 1782 р. прийнято «Устав благочиния или полицейский», згідно з яким вводилися пристави слідчих справ та квартальні наглядачі. З 1862 р. сформовано поліцію. У 1864 р. проводиться судова реформа, відповідно до якої впроваджується буржуазне судочинство, створюються судові палати, окружні суди, мирові судові дільниці, вводяться посади судових слідчих (замість пристава слідчих справ). У 1871 р. прийняті «Правила о порядке действий чинов Корпуса жандармов по исследованию преступлений». Чинам жандармерії надавалось право проводити слідчі (розшукові) дії: огляд, освідування, обшуки.

Другий період – становлення науки криміналістики. Охоплює події з кінця XIX ст. до 70-х рр. XX ст. Він складається з третього і четвертого етапів розвитку криміналістики.

Третій етап – це етап систематизації криміналістичних знань, який тривав з кінця XIX ст. до кінця 30-х рр. XX ст.

Узагальнення та систематизація криміналістичних знань відобразилось в оприлюдненні криміналістичних видань, діяльності експертних кабінетів, вивченні криміналістичних дисциплін у навчальних закладах.

На цьому етапі публікуються навчально-практичні видання щодо використання криміналістичних знань під час розслідування злочинів: Г. Гросс «Руководство для судебных следователей как система криминалистики» (російський переклад, Смоленськ, 1896 р.), Є.Ф. Буринський «Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею» (Санкт-Петербург, 1903 р.), В.І. Лебедев «Искусство расследования преступлений» (Санкт-Петербург, 1909 р.), А. Вейнгардт «Уголовная техника. Руководство к расследованию преступлений» (російський переклад, Санкт-Петербург, 1912 р.), С.М. Трегубов «Научная техника ра-

слідования преступлений» (Санкт-Петербург, 1912 р.), Б.Л. Бразоль «Очерки по следственной части. История. Практика» (Санкт-Петербург, 1916 р.) та ін.

У 1889 р. Є.Ф. Буринським у Петербурзькому окружному суді створюється судово-фотографічна науково-дослідна лабораторія, де виконувалися експертизи документів. Приймаються Закон про Кабінет науково-судової експертизи (1912 р.) та спеціальна інструкція по врегулюванню його діяльності (1912 р.). У 1912 р. відкривається кабінет науково-судової експертизи у м. Петербурзі, у 1913 р. – в м. Москві, у 1914 р. – у м. Києві та м. Одесі. Активно вивчається закордонний досвід у використанні криміналістичних знань, видається література криміналістичного змісту, переважно зарубіжних авторів у перекладі, у тому числі періодичні видання.

Практика боротьби зі злочинністю активно використовує криміналістичні знання. У 1890 р. в Росії впроваджується антропометрія, дактилоскопія отримує нормативне закріплення при реєстрації злочинців у в'язницях (1906 р.) та у діяльності поліцейських підрозділів (1908 р.).

З 1917 р. до 1930-х р.р. радянські криміналісти переглянули напрацьовану систему криміналістичних знань. Одним із результатів цієї роботи стало опублікування у 1935 р. першого двотомного підручника з криміналістики.

На цьому етапі починають готуватися дисертаційні роботи з криміналістики: А.І. Вінберг «Криминалистическая экспертиза письма» (1938 р.), Є.У. Зіцер «Возникновение и основные этапы развития боржуазной криминалистики» (1938 р.), Б.М. Шавер «Предмет и метод советской криминалистики и применение ее к расследованию отдельных видов преступлений» (1938 р.), С.П. Мітрічев «Криминалистическая экспертиза» (1939 р.).

Створено систему впровадження криміналістичних знань у правоохоронну і судову практику – викладання криміналістики у навчальних закладах як самостійної дисципліни; видання наукової і навчальної криміналістичної літератури, практичних посібників і рекомендацій; стажування у практичних підрозділах правоохоронного профілю.

Четвертий етап – формування загальної теорії криміналістики. Він починається з кінця 30-х рр. ХХ ст. і триває до 70-х рр. ХХ ст.

Характерні риси цього етапу:

1) систематичне обговорення криміналістичних проблем на конференціях, семінарах, симпозіумах, в тому числі і міжнародних;

2) обов'язкове викладання криміналістики як самостійної дисципліни у всіх вищих юридичних навчальних закладах та поширення вивчення криміналістики у неюридичних вузах;

3) усталене функціонування науково-дослідних установ, спеціалізованих з проблем криміналістики;

4) сформованість та подальший розвиток наукових центрів і шкіл дослідження криміналістичних проблем;

5) ефективне функціонування правоохоронних і судових органів з використанням нових криміналістичних знань у боротьбі з правопорушеннями.

Третій період – розвиток криміналістики як самостійної науки (з 70-х рр. ХХ ст. – до сьогодні) складається з етапів:

П'ятий етап – удосконалення загальної теорії криміналістики із започаткуванням окремих наук (від кінця 70-х рр. – до 1991 р.) характеризується інтенсивними взаємозв'язками криміналістики з іншими галузями знань, активізацією інтеграції та диференціації знань. Криміналістикою породжуються основи теорії оперативно-розшукової діяльності та судова експертологія. Зокрема, ідею виокремлення з криміналістики загальної теорії судової експертизи (судової експертології) започаткували А.І. Вінберг і Н.Т. Малаховська у посібнику «Судебная экспертология. Общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз» (1979 р.).

На шостому етапі – розвитку криміналістики у сучасних умовах (з 1991 р. – до сьогодні), який триває у наш час, відбувається подальша інтеграція криміналістичної науки в інші галузі знань і юриспруденції – цивільний, адміністративний, господарський процеси, діяльність адвокатури, нотаріату, тощо.

2.3. Становлення та розвиток криміналістичних установ

На розвиток злочинності суспільство у різні часи реагувало шляхом створення спеціальних органів з розшуку правопорушників і розслідування вчинених злочинів. У Київській Русі розшуком і переслідуванням правопорушників займалася князівська дружина. Відома Іванівська площа в Москві, де відбувалося дослідження різних документів (1590–1699 рр.). Після революції у Франції на зростання злочинності влада «відповіла» створенням у 1811 р. особливої бригади Сюрте («Безпека»), яку очолив колишній рецидивіст Франсуа Ежен Відок. Протягом декількох десятиліть Сюрте демонструвала вражаючі результати розкриття злочинів.

На теренах України також утворювалися спеціальні органи, що безпосередньо протидіяли злочинності, – органи розшуку (сискні відді-

лення поліції, відділи карного розшуку; органи розслідування (судові слідчі, народні слідчі); установи дослідження речових доказів (кабінети, інститути науково-судової експертизи, науково-технічні відділи органів міліції, судово-медичні бюро та ін.).

У 1914 р. у м. Києві та м. Одесі були відкриті Кабінети науково-судової експертизи при прокурорах судових палат. Київський кабінет очолював С.М. Потапов, Одеський – М.П. Макаренко. Для виконання поставлених завдань у складі кабінетів створено секції: 1) хімічних і фізико-хімічних досліджень; 2) судово-фотографічних досліджень; 3) судово-медичних макро- і мікроскопічних досліджень; 4) ідентифікації особи. У 1923 р. у м. Харкові засновано Інститут науково-судової експертизи, директором якого призначили талановитого судового медика і криміналіста М.С. Бокаріуса. Ці установи було створено з метою використання різних науково-технічних досліджень при розслідуванні злочинів.

Криміналістичні підрозділи створювалися й в органах міліції.

Перший Кабінет науково-судової експертизи почав працювати у 1919 р. при Центральному управлінні карного розшуку Росії. У 1921 р. кабінет реорганізовано у науково-технічний підрозділ при карному розшуку НКВС, а у 1922 р. – у науково-технічний відділ.

У 1903 р. при Київській міській поліції було створено відділення сисної поліції, у складі якої функціонував антропометричний кабінет. З часом, окрім антропометричних досліджень, тут почали проводити дактилоскопічні.

У 1920-і рр. на Україні у складі розшукових органів почала активно розвиватися науково-технічна служба. Так, у 1920 р. при Головному управлінні міліції України в Управлінні карного розшуку були створені Центральне реєстраційне-дактилоскопічне бюро, фотохімічна лабораторія і науково-технічне відділення. Головною функцією дактилоскопічного бюро була постановка на облік осіб, які вчинили злочини, ідентифікація осіб за відбитками пальців рук.

У 1923 р. у структурі відділу карного розшуку Головного управління міліції і розшуку УРСР виокремлюється науково-технічний кабінет, що складався із завідувача, його помічника, реєстратора-дактилоскопіста, завідувача фотолабораторією, фотолаборанта, завідувача столу розшуку. В кабінеті проводилися: експертизи підроблених грошових знаків, типографських шрифтів, графологічні дослідження різних документів.

Криміналістичні установи багатьох правоохоронних відомств пройшли тривалий шлях реформувань на шляху свого становлення і розвитку. Нині відповідно до Закону України «Про судову експертизу» (ст. 7), державні спеціалізовані установи, які здійснюють судово-екс-

парту діяльність, існують в Міністерстві юстиції, Міністерстві охорони здоров'я, Міністерстві внутрішніх справ, Міністерстві оборони, Службі безпеки та Державній прикордонній службі. Наразі експертні підрозділи Міністерства оборони України розформовані.

У Міністерстві юстиції України діють науково-дослідні інститути судової експертизи: Київський з відділеннями (Вінницьке, Житомирське, Тернопільське, Хмельницьке, Черкаське, Чернігівське); Харківський (відділення у Полтаві, Сумах, Севастополі); Одеський (Миколаївське, Херсонське, Кіровоградське відділення); Львівський з Волинським відділенням; Донецький з Луганським відділенням; Дніпропетровський із Запорізьким відділенням; Кримський та Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності.

В інститутах функціонують лабораторії: почеркознавчих, авторознавчих, психологічних та мистецтвознавчих досліджень; трасологічних, балістичних, вибухотехнічних досліджень та технічних досліджень документів; фізичних, хімічних та біологічних досліджень; інженерно-транспортних, пожежотехнічних, електротехнічних досліджень і досліджень у галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності; товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності; будівельно-технічних досліджень; економічних досліджень; комп'ютерно-технічних, фоноскопичних, аналітичних, теоретичних досліджень та інформаційного забезпечення.

У системі МВС експертизи здійснює Експертна служба, яка складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру та науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів при ГУМВС, УМВС, УМВС на залізницях.

У ДНДЕКЦ МВС України функціонують лабораторії: інженерно-технічної та економічної експертизи; спеціальних видів експертизи (експертизи фоно- та відеозаписів, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, матеріалів, речовин та виробів, молекулярно-генетична ідентифікація); лабораторія криміналістичної експертизи; вибухотехнічна лабораторія. Експерти беруть участь у провадженні слідчих (розшукових) дій як спеціалісти.

Експертна служба Центрального управління Служби безпеки України та експертно-криміналістичні групи в її регіональних органах проводять криміналістичні дослідження, експертизи спеціальних технічних засобів негласного одержання інформації, судово-біологічні, вибухово-технічні експертизи та експертизи з питань збереження державної таємниці.

До основних завдань експертних підрозділів Державної прикордонної служби відноситься криміналістична експертиза паспортних документів, які використовуються під час перетинання державного кордону України.

У підрозділах Міністерства охорони здоров'я України проводять судово-медичні дослідження. Судово-медичні експертизи виконуються в Головному бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я, бюро судово-медичної експертизи обласних управлінь охорони здоров'я та районних (міжрайонних) відділеннях. Судово-психіатричні експертизи проводяться в Українському науково-дослідному інституті соціальної і судової психіатрії та наркології, центрах судово-психіатричних експертиз (у м. Києві та м. Донецьку), амбулаторних, стаціонарних судово-психіатричних відділеннях, які є структурними підрозділами психоневрологічних лікарень або диспансерів.

На сучасному етапі наукові дослідження з криміналістики активно проводяться у науково-дослідних установах (Інституті вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України, Державному науково-дослідному інституті МВС України) та на кафедрах криміналістики вищих юридичних навчальних закладів (Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національних університетах «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», «Одеська юридична академія», Львівському національному університеті імені Івана Франка, Національній академії внутрішніх справ, інших загальнопрофільних та відомчих вищих навчальних закладах).

2.4. Окремі персоналії в історії вітчизняної криміналістики

У розвиток криміналістики в Україні зробили значний внесок вчені: Ю.П. Аленін, Л.С. Ароцкер, В.Д. Басай, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, Т.В. Варфоломеєва, А.Ф. Волобуєв, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, О.А. Кириченко, Н.І. Клименко, І.І. Когутич, О.Н. Колесніченко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, І.І. Котюк, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, В.Г. Лукашевич, Г.А. Матусовський, О.М. Моїсєєв, І.А. Петрова, І.В. Постіка, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, З.М. Соколовський, В.М. Стратонов, С.І. Тихенко, В.В. Тіщенко, І.Я. Фрідман, П.В. Цимбал, С.С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та ін.

Розвиток вітчизняної криміналістики пов'язаний з формуванням наукових шкіл. Нині функціонують криміналістичні наукові школи Київщини, Харківщини, Одещини, Львівщини, Дніпропетровщини, Запоріжжя, Херсонщини та ін.

Українські криміналісти розроблюють проблеми загальної теорії криміналістики та окремих криміналістичних теорій і вчень, зокрема:

У загальній теорії криміналістики:

природа, структура, оптимізація використання криміналістичних знань (Н.І. Клименко 1993), місце криміналістики у системі наук (Г.А. Матушовський 1981), основні проблеми криміналістичної науки, розкриття і розслідування злочинів у східноєвропейських країнах (І.В. Постіка 1991), методологія судової ідентифікації (М.Я. Сегай 1970), методологічні проблеми використання даних природничих і технічних наук у кримінальному судочинстві (В.Г. Гончаренко 1981), використання у кримінальному судочинстві спеціальних знань для встановлення причинного зв'язку явищ (З.М. Соколовський 1968), методологічні і організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень (А.В. Іщенко 1997), криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності (Н.С. Карпов 2008), теорія та методологія криміналістичного прогнозування (В.А. Журавель 2000), основи криміналістичної мікрології (О.А. Кириченко 1996), основи криміналістичної одорології (В.Д. Басай 2003), використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді (І.І. Когутич 2010).

У судовій експертології:

теоретичні основи встановлення групової належності у судовій експертизі (М.В. Салтевський 1969), судова експертиза і питання попередження злочинів (І.Я. Фридман 1974), експертні технології у судово-експертній діяльності (О.М. Моїсєєв 2011), криміналістичне дослідження документів (В.К. Лисиченко 1975).

У криміналістичній тактиці:

теоретичні проблеми слідчої тактики (пізнавальна функція логіки і психології) (В.О. Коновалова 1966), проблеми вивчення й удосконалення слідчої практики (В.П. Бахін 1991), сутність, принципи, криміналістичні прийоми і засоби здійснення слідчої діяльності (В.С. Кузьмічов 1996), теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці (В.Ю. Шепітько 1996), криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (В.І. Галаган 2003), основи теорії професійного спілкування слідчого (В.Г. Лукашевич 1993), теорія та практика використання психологічних знань при розслідуванні злочинів (В.Д. Берназ 2004), організаційні, процесуальні та криміналістичні проблеми захисту адвокатом прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного (Т.В. Варфоломєєва 1994), теоретичні основи і практика пізнавальної діяльності слідчого (В.М. Стратонов 2010), інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти) (Є.Д. Лук'янчиков 2005), інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів (В. В. Бірюков 2011).

У криміналістичній методичці:

наукові і правові основи розслідування окремих видів злочинів (О.Н. Колесніченко 1967), теоретичні та практичні основи розкриття і

розслідування осередків злочинів (Ю.П. Аленін 1997), концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів (В.В. Тіщенко 2003), криміналістичні методи розслідування і попередження злочинів проти життя (В.П. Колмаков 1962), методика розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва (А.Ф. Волобуєв 2002), методологічні засади розслідування фінансового шахрайства (С.С. Чернявський, 2010).

Запитання для самоконтролю:

1. У чому полягали передумови виникнення криміналістики як сукупності знань з розкриття, розслідування та попередження злочинів?
2. В яких напрямках криміналістика розвивались наприкінці XIX століття?
3. Назвіть періоди і етапи розвитку криміналістики. У чому особливість періодизації становлення криміналістики в Україні?
4. Розкрийте етап формування основ криміналістичних знань та період становлення науки криміналістики.
5. Охарактеризуйте розвиток криміналістики у сучасних умовах.
6. Наведіть класифікацію експертних установ України.
7. Розкрийте становлення криміналістичних установ системи Міністерства юстиції України.
8. Охарактеризуйте особливості виникнення і розвитку криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ.
9. Назвіть експертні підрозділи Міністерства охорони здоров'я України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України.
10. Які вчені зробили значний внесок у розвиток криміналістики в Україні?

Глава 3

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИКИ

3.1. Поняття та зміст методології криміналістики

У загальному значенні методологія (гр. – *methodos* – шлях дослідження, спосіб пізнання і *logos* – наука, знання) означає: 1) вчення про методи пізнання й перетворення світу; 2) сукупність прийомів дослідження, які застосовують у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкту її пізнання.

Згідно вітчизняної наукової традиції, методологію розглядають як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. Найчастіше методологію тлумачать як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження.

Методологія виконує такі функції:

- визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища;
- направляє, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета;
- забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;
- допомагає введенню нової інформації до фонду теорії науки;
- забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці;
- створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання.

Вказані ознаки поняття «методологія», що визначають її функції у науці, дають змогу зробити висновок про те, що методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.

Криміналістика – це самостійна галузь спеціальних юридичних наукових знань, що має свій предмет, систему, науково обґрунтовані методи, прийоми та засоби розв'язання наукових і практичних завдань.

Криміналістика — наука, яку по праву можна назвати наукою про розслідування кримінальних правопорушень. Саме вона дає слідчому, прокурору, співробітнику оперативного підрозділу, експерту, ключ до пізнання і дослідження події кримінального правопорушення, визначення її механізму та інших обставин. Саме криміналістика на основі власних наукових досліджень та розробок, пропонує практичним співробітникам науково обґрунтовані та перевірені практикою засоби, прийоми та методи розслідування кримінальних правопорушень, їх судового розгляду.

Наука криміналістика не розкриває і не розслідує кримінальних правопорушень. Однак вона своїми рекомендаціями, спеціальними методами та засобами виявлення, фіксації, дослідження та використання доказів сприяє правоохоронній діяльності, підвищує її ефективність у боротьбі зі злочинністю і тим самим допомагає виконанню загального завдання, що стоїть перед державними правоохоронними структурами.

Боротьба з організованою злочинністю, охорона особистих і майнових прав громадян у сучасних умовах вимагає використання нових нетрадиційних джерел доказової інформації: слідів запаху, звуку, дослідження відбитків на молекулярному і атомному рівнях – все це висуває нові завдання перед криміналістикою, яка використовуючи останні досягнення природничих і технічних наук, пристосовує їх до розв'язання окремих завдань, трансформує їх у криміналістичну практику.

Основним предметом пізнання криміналістики є кримінальне правопорушення, яке є складним соціальним явищем, що характеризується своєю структурою, зв'язками між його елементами. Пізнані та кількісно відтворені зв'язки набувають властивостей та закономірностей, що належать саме цій структурі. Тому криміналістика досліджує кримінальні правопорушення передусім як динамічний процес, тобто його діяльність у сторону.

Кримінальне правопорушення у діяльнісному плані – це динамічна система, яка має різні форми взаємодії об'єктів живої і неживої природи. В структуру її елементів входять: суб'єкти кримінального правопорушення (люди); предмети, за допомогою яких вчиняється кримінальне правопорушення; спосіб його вчинення (що охоплює діяльність з підготовки, вчинення і приховування); результат кримінального правопорушення, тобто матеріальні відображення, а також інші обставини місця, часу, поведінку осіб, в тій чи іншій мірі причетних до вчиненого кримінального правопорушення.

Елементи динамічної системи в процесі вчинення кримінального правопорушення взаємодіють між собою, створюють сукупність послідовних процедур, які називаються механізмом кримінального правопорушення. Останній теж вивчається криміналістикою.

Механізм вчинення кримінального правопорушення, з одного боку, можна подати як низку певних дій, які відбуваються у часі, прийомів, процедур діяльності суб'єктів у в матеріальному середовищі, а з іншого – як обов'язкову появу слідової картини, незалежно від наслідків протиправної діяльності, тобто відображення механізму кримінального правопорушення у вигляді системи слідів-відображень.

Усвідомлення механізму кримінального правопорушення в процесі його розслідування є одним із важливих завдань, тому що не встановивши динаміки події – як, коли і за яких обставин, якими засобами і в якій послідовності розгорталася подія кримінального правопорушення на місці її вчинення, не можна зрозуміти її мотивів і причин, дати відповідну кримінально-правову оцінку, і, зрештою, скласти уявлення про зовнішній вигляд винного суб'єкта та сконструювати динамічну модель його поведінки.

Вивчення криміналістичних закономірностей вчинення кримінального правопорушення та його механізму є лише однією стороною, іншу складають методи та засоби збирання, дослідження, подання, використання доказової інформації для розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням. Розроблені на основі пізнання закономірностей вчинення кримінального правопорушення технічні засоби, тактичні прийоми і рекомендації для роботи з доказами дістали назву *криміналістичних засобів*.

Розрізняють технічні, тактичні та методичні криміналістичні засоби, кожен з них розглядається у відповідних розділах науки криміналістики.

Окреслені та інші наукознавчі положення розглядаються саме методологією криміналістики. Слід враховувати, що методологія науки – це не тільки вчення про методи, а поняття значно ширше, що представляє загальну теорію науки, яка включає пізнання її предмета, понятійного апарату, проблем та закономірностей розвитку даної галузі в історичному аспекті. Основний зміст окреслених питань відображений саме за змістом загальної теорії криміналістики, що складає систему вчення про предмет криміналістики, її завдання, мету та закони розвитку, понятійний апарат та місце криміналістичних знань у системі юридичних наук.

3.2. Поняття методів криміналістики, їх характеристика

Питому вагу питань методології криміналістики займає власне висвітлення методів криміналістики.

Метод (від грецької *metodos*) у широкому розумінні слова – «шлях до чогось», шлях дослідження, шлях пізнання, теорія, вчення, свідомий спосіб досягнення певного результату, здійснення певної діяльності, вирішення певних задач. Він виступає як сукупність певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Він є системою приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретної задачі, досягненні певного результату у певній сфері діяльності.

Розмаїття видів людської діяльності зумовлює широке коло спектрів методів, що можуть бути класифіковані за різними критеріями: наприклад, методи природничих і методи гуманітарних наук; якісні і кількісні методи та ін. В сучасній науці склалася багаторівнева концепція методології знання, згідно якої *методи наукового пізнання за ступенем загальності і сфери дії можуть бути поділені на три основні групи*: філософські методи; загальнонаукові методи; окремі методи наук (внутрішньо- та міждисциплінарні) (А.Є. Конверський).

Традиційно серед методів криміналістики головним виділяють *всезагальний метод* – діалектичний метод пізнання.

Методологія криміналістики ґрунтується на діалектичному підході, використовує принципи та категорії діалектичної логіки. Важливу роль в криміналістичній науці та практичній діяльності у боротьбі із кримінальними правопорушеннями відіграють філософські положення про єдність теорії і практики, взаємозв'язок і обумовленість, здатність матерії до відображення, вивчення явищ у розвитку, відповідність й інваріантність, суперечності та ін. Ці загальні філософські положення конкретизуються за допомогою таких категорій, як форма та зміст, сутність і явище, необхідність і випадковість, можливість і дійсність, причина та наслідок, система, структура і елемент, конкретне та абстрактне, загальне та окреме тощо.

До групи *загальнонаукових методів* криміналістики відносяться:

1. Почуттєво-раціональні: спостереження, опис, порівняння, експеримент, моделювання.

2. Логічні: аналіз, синтез, індукція, дедукція, гіпотеза, аналогія, ідеалізація, узагальнення.

3. Математичні: вимірювання, обчислення, геометричної побудови, математичного моделювання.

Дані методи сумують почуттєве і раціональне пізнання, оскільки сприймаються не просто сума окремих ізольованих один від одного елементів, а їхня сукупність, систематизована певним чином.

Охарактеризуємо перелічені методи.

Спостереження. В теорії пізнання під спостереженням розуміється цілеспрямоване сприйняття обставин події, явища чи властивостей об'єкта. У процесі розслідування кримінального правопорушення цей метод має об'єктивну форму прояву в безпосередньому, цілеспрямованому спостереженні слідчим, співробітником оперативного підрозділу, прокурором, експертом об'єкта пізнання і є початковим елементом криміналістичної практики.

Дослідження будь-якого матеріального об'єкта завжди починається зі спостереження за ним, з вимірювання та опису. Спочатку застосовуються найпростіші, а далі все більш досконалі засоби та прилади. Криміналісти розмежовують спостереження просте (візуальне) і кваліфіковане, з застосуванням певних технічних засобів. Цілеспрямованість спостереження під час досудового розслідування проявляється в тому, що вже на даному рівні пізнання елементи і ознаки події кримінального правопорушення, речового доказу, сприймаються як цілісна структура під кутом зору конкретного завдання. Р.С. Белкін, крім того, розмежовує спостереження пряме і опосередковане, здійснюване через інших осіб, а цілеспрямованість і організованість спостереження, вказує автор,

дозволяє не лише сприймати об'єкт, як єдине ціле, але й розпізнати в ньому одичичне, його стан та зв'язки з іншими об'єктами.

Отже, спостереження – це сприйняття якого-небудь об'єкта, явища, процесу, що здійснюється навмисно і цілеспрямовано з метою його вивчення. Об'єкти спостереження – елементи матеріального світу (сліди злочинця, документи, окремі предмети, і ін.); люди, ознаки їхньої зовнішності, прояви їх характеру, темпераменту, емоційного стану й ін.; дії людей, у тому числі і такі, які формують спосіб підготовки, вчинення та приховання кримінального правопорушення. Суб'єктом спостереження є вчений-криміналіст, криміналіст-практик. Спостереження може бути безпосереднє та опосередковане (коли інформація про об'єкт, подію, факт отримується від інших осіб).

Серед методів збирання і дослідження доказів спостереження є найбільш елементарним і розповсюдженим методом. Водночас цей метод є і складовою частиною інших методів: порівняння, вимірювання, експерименту та ін.

Опис має принципове значення для визначення ознак об'єкта: описувані ознаки встановлюються шляхом спостереження або інших методів і є результатом фіксації отриманої інформації. Безпосередній опис здійснюється дослідником для вираження результатів безпосереднього спостереження (у процесі або по пам'яті). Опосередкований опис здійснюється самим дослідником, але включає ознаки об'єктів, що сприймалися іншими особами, наприклад, складення фотороботу на підставі опису очевидцем прикмет злочинця. Опис обставин кримінального правопорушення повинен бути системним та відповідного змістовного рівня (послідовним, всебічним і об'єктивним), як і сам метод дослідження, результати якого описуються. Вимоги до повноти та рівня опису визначені нормами КПК України, в яких вказано, що речові докази повинні бути докладно описані в протоколі. Опис ознак матеріальних цінностей, проведених досліджень і їх результатів, окрім протоколів слідчих (розшукових) дій, має місце і в висновках експертів, в постановках у кримінальному провадженні та ін.

Порівняння – співставлення властивостей, ознак двох або декількох об'єктів. Об'єктами порівняння можуть бути: матеріальні об'єкти, уявні образи, висновки і припущення, результати дій.

Застосування методу порівняння під час досудового розслідування повинно відповідати певним умовам. По-перше, порівнювані об'єкти повинні мати зв'язок з предметом доказування у провадженні і, подруге, порівнянню належать лише такі ознаки і властивості речових доказів, які є суттєвими в дослідженні обставин кримінального правопорушення. За таких умов наслідки порівняння, встановлені дані, є підставою для прийняття процесуальних рішень.

Технологічно порівняння може бути проведено шляхом співставлення об'єктів та оцінки їх якості (розмірів, форми, щільності, ваги, кольору); накладання та суміщення об'єктів порівняння. В слідчій практиці даним методом порівнюються ознаки додатково виявлених об'єктів з ознаками раніше наявних у провадженні або вилучені об'єкти порівнюється з ознаками певної групи об'єктів чи з мисленним образом аналогічного, ознаки якого описані в процесуальних документах.

Експеримент – відтворення явища або події для вивчення зв'язків його з іншими явищами. Метою експерименту є встановлення природи явища, що спостерігається, його сутності і походження, шляхів і методів управління ним. За допомогою експерименту досліджуване явище виділяється з різноманіття інших явищ і фактів і може вивчатися ізольовано від пов'язаних з ним причин та наслідків, а з різноманіття взаємних причинних зв'язків між досліджуваними явищами вирізняється залежність, яка і є об'єктом вивчення.

Моделювання – це метод дослідження об'єктів на їх моделях. У логіці і методології науки модель – це аналог певного фрагменту реальності, концептуально-теоретичних образів. Форми моделювання різноманітні і залежать від використання моделей і сфери застосування моделювання. За характером моделей виокремлюють матеріальне (предметне) та ідеальне моделювання, яке виражене у відповідній знаковій формі. Моделювання полягає в заміні об'єкта-оригіналу моделлю, тобто аналогом, що спеціально для цього створений. Це можуть бути моделі предметів, пристроїв, систем, явищ і процесів. Моделювання як метод дослідження застосовують у випадках, коли вивчення самого об'єкта, явища, процесу з тих чи інших причин неможливе або недоцільне. У криміналістиці використовують багато видів моделювання: такі, як уявне (наприклад, при розробці слідчих версій і плануванні розслідування), фізичне (створення матеріальних моделей макетів, муляжів, предметів-аналогів), математичне (моделювання умов протікання процесів і явищ за допомогою відповідних розрахунків).

Видом моделювання є *реконструкція* – відновлення попереднього вигляду, стану об'єкта за його залишками або описами. Можливо як матеріальне реконструювання, що здійснюється шляхом макетування або натурної реконструкції (наприклад, відтворення зовнішності людини за черепом), а також уявне реконструювання – логічне моделювання на основі зображень наочних образів, що виникають у суб'єкта в результаті ознайомлення з визначеними об'єктами і (або) їхніми описами.

Експеримент, моделювання є загальнонауковими методами, що представляють собою емпіричну базу науки, а в криміналістичній діяльності застосовуються відповідно до норм КПК України у формі слідчого експерименту (ст. 240), проведення експертизи (ст. 242). За цих

умов експеримент, як відомо, – це багаторазове цілеспрямоване повторення за різних умов досліджень, випробувань з метою підтвердження чи спростування висунутої гіпотези.

Логічні методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, гіпотеза, аналогія, ідеалізація, узагальнення.

Аналіз і синтез. Кожна наука має свій специфічний предмет дослідження, тому з'являються притаманні саме їй прийоми аналізу й синтезу, систематизації результатів спостереження, експерименту та обробки дослідних даних. Аналіз і синтез змістовно пов'язані між собою. Аналізуючи явище, розкладаючи його на складові й вивчаючи кожну окремо, слід розглядати їх як частини єдиного цілого.

У криміналістиці зміст аналізу полягає у розгляді окремих сторін, властивостей, складових частин чого-небудь. Тобто це процес розчленування цілого на частини. Він є необхідним етапом пізнання, який нерозривно пов'язаний із синтезом, і є однією з основних операцій, із яких складається реальний процес мислення. Аналіз є важливим методом пізнання під час розслідування кримінальних правопорушень, у процесі експертних досліджень. Безпосередньо ряд тактичних прийомів проведення невербальних слідчих (розшукових) дій засновані на аналізі слідчої ситуації.

Синтез – процес практичного або уявного з'єднання цілого з частин або з'єднання різних елементів, сторін об'єкта в єдине ціле. Практично виражається під час висунення і перевірки версій у кримінальному провадженні.

Отже, завдання аналізу – це виділення тієї частини, з якої сам предмет виникає і розвивається. Об'єкт у синтезі становить єдність протилежностей, при цьому відтворюються його виникнення і розвиток. Якщо спочатку синтез виступає в аналізі, то потім включає аналіз у себе.

У сучасному науковому пізнанні теоретичні аналіз і синтез нерозривно пов'язані з практичним аналізом і синтезом – з практикою експериментування та із суспільно-історичною практикою взагалі. Лише у процесі практики перевіряються висновки, зроблені на основі аналізу, і підтверджуються теоретичні побудови синтезу.

Індукція – логічний прийом дослідження, що пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експерименту і рухом думки від одиничного до загального. Оскільки досвід завжди є нескінченним, тому індуктивні узагальнення носять проблематичний (вірогідний) характер. Індуктивні узагальнення розглядаються як дослідні істини чи емпіричні закони. Серед індуктивних узагальнень важлива роль належить науковій індукції, яка, крім формального обґрунтування, узагальнення, яке отримане індуктивним шляхом, дає додаткове змістовне обґрунтування його істинності, – у тому числі за допомогою дедукції (теорій, за-

конів). Наукова індукція дає достовірний висновок завдяки тому, що акцент робиться на необхідних, закономірних і причинних зв'язках. Отже, індукція – це спосіб міркування від окремих фактів, положень до загальних висновків. Це рух знання від одиничних тверджень до загальних положень. Індукція тісно пов'язана з дедукцією. Логіка розглядає індукцію як вид умовиводу, розрізняючи повну і неповну індукцію. У криміналістиці має важливе значення при висуванні версій, пізнанні подій минулого.

Дедукція – це, по-перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного, виведення одиничного із загального; по-друге, процес логічного висновку, тобто переходу за тими чи іншими правилами логіки від деяких даних пропозицій-посилань до їх наслідків (висновків). Сутність дедукції полягає у використанні загальних наукових положень для дослідження конкретних явищ. У процесі пізнання індукція та дедукція нерозривно пов'язані між собою, хоч на певному рівні наукового дослідження одна з них переважає. При узагальненні емпіричного матеріалу й висуванні гіпотези провідною є індукція. У теоретичному пізнанні важлива насамперед дедукція, яка дозволяє логічно впорядкувати експериментальні дані й побудувати теорію, яка спирається на логіку їх взаємодії. За допомогою дедукції і завершують дослідження.

Тобто, дедукцію можна визначити як спосіб міркування, при якому нове положення виводиться суто логічним шляхом від загальних положень до окремих висновків. Це рух знання від більш загального до менш загального, окремого, виведення наслідків із припущень. Дедукція є теж умовиводом. Вона являє собою метод, що використовується у слідчому мисленні у процесі пізнання істини.

Аналогія – це встановлення схожості в деяких властивостях і відносинах між нетотожними об'єктами. На підставі виявленої схожості робиться відповідний висновок – умозаключення за аналогією. Аналогія дає не достовірні, а вірогідні знання. У висновку за аналогією знання, яке отримано від розгляду певного об'єкта («моделі»), переноситься на інший, менш досліджений і менш доступний для дослідження об'єкт.

Аналогія – це спосіб пізнання, який лежить в основі метода моделювання та теорії подібності. У криміналістиці використовується в декількох напрямках. Наприклад, висування версій за аналогією, використання типових ситуацій, типових слідчих (розшукових) дій, систем тактичних прийомів тощо.

Абстрагування – прийом пізнання (метод), при якому відмітається все несуттєве. Це процес мисленнєвого відволікання від ряду властивостей і відносин явища, яке вивчається, з одночасним виділенням властивостей (насамперед, суттєвих, загальних), що цікавлять дослідника. Абстракція це одна з основних операцій мислення, яка полягає в тому,

що суб'єкт, відкриваючи певні (суттєві) ознаки досліджуваного об'єкта, не бере до уваги інші – несуттєві. Абстракція є уявним відвертанням уваги, усуненням від тих чи інших сторін, властивостей або зв'язків предметів чи явищ для вирізнення їх суттєвих ознак.

Ідеалізація – розумова процедура, яка пов'язана з утворенням абстрактних (ідеалізованих) об'єктів, що реально є принципово нездійсненними («ідеальний газ», «абсолютно чорне тіло», «точка» тощо), але є такими, для яких існують прообрази у реальному світі. У процесі ідеалізації відбувається відволікання від реальних властивостей предмета з одночасним введенням до змісту понять, що утворюються, таких ознак, що є реально нездійсненими. В результаті утворюється так званий «ідеалізований об'єкт», яким може керуватись теоретичне мислення при відображенні реальних об'єктів.

Узагальнення – це процес становлення загальних властивостей і ознак предметів. Воно тісно пов'язано з абстрагуванням. Гносеологічною основою узагальнення є категорії загального та одиничного. Загальне є філософською категорією, що відображає схожі, повторювані риси та ознаки, що належать кільком одиничним явищам чи всім предметам даного класу, а одиничне – виражає специфіку, своєрідність саме даного явища (чи групи явищ однакової якості), його відмінність від інших. Узагальнення не може бути нескінченним. Його межею є філософські категорії, що не мають родового поняття і тому узагальнювати їх не можна.

Математичні методи: вимірювання, обчислення, геометричної побудови, математичного моделювання.

Вимірювання. Об'єктами виміру в криміналістиці є різні фізичні величини, що характеризують предмети, явища, процеси: довжина, маса, обсяг, температура, часовий інтервал, швидкість руху, спектральні характеристики і багато чого іншого.

Обчислення – використовуються для встановлення вищевказаних параметрів, а також необхідне при проведенні математичного моделювання.

Геометричні побудови – без них неможливе складання планів, креслень, схем. Також, коли проведення безпосередніх вимірів утруднене (наприклад, на місці події є крутий обрив і неможливо безпосередньо вимірити відстань між об'єктами, то за допомогою необхідних геометричних побудов визначають цю відстань).

Отже, у криміналістиці методи дослідження мають свої особливості, які визначаються:

- по-перше, *специфікою об'єкта*, що досліджується, діючих закономірностей, процедури пізнання;
- по-друге, *сферою застосування* – наукове дослідження і практична діяльність щодо розслідування кримінальних правопорушень.

Певні особливості має застосування методів криміналістики при проведенні слідчих (розшукових) дій. Так, наприклад, спостереження як цілеспрямоване сприйняття об'єкта (предмета, явища) для вивчення у практичній діяльності досить широко використовується при проведенні всіх передбачених законом слідчих (розшукових) дій (наприклад, для виявлення об'єкта, якого шукають, встановлення наявності у нього конкретних ознак тощо). З науковою метою цей метод застосовується досить обмежено у зв'язку зі складністю його реалізації, наприклад, для вивчення поведінки і характеру дій учасників розслідування. З цією метою найчастіше використовується опосередковане спостереження, коли інформація про об'єкт, що цікавить, отримується від інших осіб, які не були безпосередніми учасниками чи спостерігачами досліджуваної події. Експеримент також проводиться як у межах відповідної слідчої (розшукової) дії, так і під час проведення експертизи. Кібернетичні методи поки що не знайшли застосування при безпосередньому проведенні слідчих (розшукових) дій, але в питаннях організаційно-інформаційного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень та наукових криміналістичних досліджень їх застосування має значні перспективи, оскільки вони дозволяють не тільки накопичувати і систематизувати інформацію, але й аналізувати її, здійснювати моделювання.

Під окремими (спеціальними) методами дослідження розуміють такі методи, сфера застосування яких обмежена однією або декількома науками.

Система спеціальних методів криміналістики складається з двох груп методів:

1. Власне криміналістичні (криміналістична ідентифікація, криміналістична діагностика, техніко-криміналістичні методи, методи дактилоскопії, трасології, балістики, організації розслідування, планування проведення слідчих (розшукових) дій та ін.);

2. Інших наук (фізики, хімії, біології, соціології, антропології, антропометрії, психології, кібернетики та ін.), пристосовані для вирішення криміналістичних завдань.

Ключове значення серед окремих (спеціальних) криміналістичних методів має криміналістична ідентифікація та криміналістична діагностика.

Так, *криміналістична ідентифікація* – це процес встановлення тожості конкретного матеріального об'єкту шляхом його виділення із певної сукупності об'єктів за неповторним комплексом ознак, які були відображені при обставинах, що пов'язані зі кримінальним правопорушенням.

Криміналістична діагностика – це встановлення обставин кримінального провадження шляхом дослідження та з'ясування властивостей і станів об'єктів та явищ.

Техніко-криміналістичні методи – використовуються у сфері техніко-криміналістичних наукових досліджень: фотографічних, трасологічних, одорологічних, балістичних та ін. Методи, що спираються безпосередньо на закони природних і технічних наук – це оригінальні криміналістичні методи, розроблені в криміналістиці. Іншу групу техніко-криміналістичних методів складають трансформовані криміналістичною методами інших наук або сфер практичної діяльності. Однак така трансформація не є простим пристосуванням, а є якісним перетворенням методу, що здійснений саме в криміналістиці за рахунок інтеграції природничонаукових, технічних і криміналістичних знань.

Спеціальні методи інших наук, що можуть бути використані без модифікації (наприклад, багато фотографічних або мікроскопічних методів) або пристосовані для рішення специфічних криміналістичних задач (метод кольоророзподілу як модифікація фотографічного методу або метод складання композиційних портретів як модифікація антропологічного методу). Дати вичерпний перелік цих методів не представляється можливим, тому що в процесі здійснення конкретного наукового криміналістичного дослідження може виникнути необхідність використовувати методи, що раніше криміналістичною не затребувалися. Найбільш часто використовуються:

Фізичні, хімічні і фізико-хімічні методи, які призначені для аналізу морфології (зовнішньої будівлі), складу (елементного, молекулярного, фазового — якісної і кількісного), структури, фізичних і хімічних властивостей речовин і матеріалів.

Біологічні методи використовуються для дослідження об'єктів біологічного походження (крові, часток епідермісу, виділень, волосся людей і вовни тварин, часток рослин і ін.).

Антропологічні й антропометричні методи застосовуються при наданні прижиттєвого вигляду загиблому, встановленні особистості загиблого за останками та ін.

Соціологічні методи – застосовуються при анкетуванні за умови вивчення кримінальних проваджень (справ) або інтерв'ювання працівників правоохоронних органів. Цілями цих досліджень звичайно є вивчення причин і умов, що сприяють здійсненню і прихованню кримінальних правопорушень, аналіз способів їх вчинення, збір інформації про результативність тих або інших тактичних прийомів і рекомендацій.

Психологічні методи використовуються при розробці тактичних прийомів і комбінацій, їх удосконалення, пристосування до умов різних слідчих ситуацій та ін.

Кібернетичні методи. Нові інформаційні технології, засновані на використанні цих методів, дозволяють здійснювати пошук і автоматичну обробку інформації (що використовуються, наприклад, в криміналістичних обліках і картотеках), комп'ютерне моделювання (що використовуються для вибору типових слідчих версій або реконструкції елементів матеріальної обстановки у злочинах, де є великими її зміни, такі, як: вибухи, пожежі, технологічні аварії).

Слушним є зауваження А.Ф. Волобуєва, що при описі криміналістичних методів пізнання у літературі допускається суттєвий недолік, який полягає у змішуванні методів наукового і практичного пізнання. Обидва види пізнавальної діяльності ґрунтуються на використанні одних і тих самих філософських, загальнонаукових та окремонаукових методів. У той самий час використовуються й методи, обумовлені характером завдань, що вирішуються суб'єктом пізнання. Тобто, потрібно розрізняти методи пізнання, які застосовуються криміналістом-науковцем та криміналістом-слідчим.

За таких умов методи наукового (теоретичного) пізнання – це методи, які використовуються для вивчення предмета криміналістики і накопичення знань про нього. Методи криміналіста-слідчого спрямовані на вирішення конкретних практичних завдань, пов'язаних із пізнанням події злочину, з'ясування обставин справи у межах проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Враховуючи різноманітність методів пізнання у криміналістиці варто враховувати, що головне призначення будь-якого наукового методу – на основі відповідних принципів (вимог, приписів) забезпечити успішне вирішення певних пізнавальних і практичних проблем, збагатити знання, здійснити оптимальне функціонування і розвиток тих чи інших об'єктів.

Запитання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте поняття «методологія криміналістики».
2. Що є основним предметом пізнання у криміналістиці?
3. Дайте визначення поняття «метод».
4. Наведіть класифікацію методів криміналістики.
5. Охарактеризуйте особливості застосування у криміналістиці логічних методів.
6. Охарактеризуйте особливості застосування у криміналістиці математичних методів.
7. Що розуміють під окремими (спеціальними) методами криміналістики?
8. Яким чином у криміналістиці застосовуються спеціальні методи інших наук?
9. Чим відрізняються методи наукового і практичного пізнання?
10. Охарактеризуйте зміст криміналістичної ідентифікації та діагностики.

Глава 4

КРИМІНАЛІСТИЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ДІАГНОСТИКА

4.1. Поняття та зміст криміналістичної ідентифікації

У процесі розслідування кримінальних правопорушень нерідко виникає необхідність встановити за слідами та іншими відображеннями зв'язок людини чи іншого об'єкта з розслідуваною подією. Так, за слідами рук і ніг встановлюють особу, яка їх залишила; за слідами транспортного засобу – автомобіль; за слідами на стріляній кулі та гільзі – зброю, з якої здійснювався постріл; за рукописним текстом – виконавця документа.

Ідентичність чи тотожність об'єкта означає, насамперед, його неповторність, індивідуальність, відмінність від подібних йому. Немає двох об'єктів у природі, що були б однакові. Можна говорити про наявність подібних об'єктів, що поєднуються за цією ознакою в класи, види тощо, але не можна допустити наявності двох тотожних, співпадаючих повністю об'єктів.

Криміналістична ідентифікація (ототожнення) є одним із засобів встановлення істини в кримінальному судочинстві. Ця обставина визначає її відмінність від ідентифікації, яку використовують в інших науках, у техніці тощо. Ідентифікувати в хімії, ботаніці, зоології, мінералогії тощо – це означає встановити приналежність об'єкта до визначеного стандартизованого класу, роду, виду, підвиду, сімейству, тобто, провести класифікацію об'єкта. На відміну від цього криміналістична ідентифікація має на меті встановлення індивідуальної тотожності, тобто ідентифікацію конкретно-визначеного об'єкта із самим собою. Визначаючи зміст, звичайно підкреслюють специфічність цілей, засобів і прийомів.

Таким чином, *криміналістична ідентифікація* – це процес встановлення тотожності конкретного матеріального об'єкту шляхом його виділення із певної сукупності об'єктів за неповторним комплексом ознак, які були відображені при обставинах, що пов'язані з кримінальним правопорушенням.

Правовою основою криміналістичної ідентифікації є правові норми, які регулюють діяльність суб'єктів ідентифікаційного процесу. Правова природа криміналістичної ідентифікації та специфіка завдань, які вирішуються за її допомогою, обумовлюють її риси, сукупність яких відрі-

зняє її від ідентифікації в інших галузях науки і практики. Ідентифікація є криміналістичною, якщо факт тотожності, що встановлюється, має значення для попередження і розслідування кримінальних правопорушень. На відміну від ідентифікації в інших науках, у криміналістиці факт тотожності або її відсутності встановлюється з дотриманням кримінально-процесуальних норм.

Завданням криміналістичної ідентифікації є встановлення факту наявності або відсутності тотожності конкретного, індивідуально визначеного матеріального об'єкта (людини, предмета). Явища природи, час, логічні поняття, юридичні категорії (умисел або ознаки складу злочину) та інші нематеріальні об'єкти до предмета криміналістичної ідентифікації не входять.

Істотними ознаками криміналістичної ідентифікації можуть вважатися такі:

а) об'єкти криміналістичної ідентифікації індивідуально визначені й мають стійку зовнішню будову;

б) криміналістична ідентифікація здійснюється за відображеннями стійких властивостей ідентифікованих об'єктів;

в) криміналістична ідентифікація реалізується в процесі досудового розслідування і судового розгляду кримінального правопорушення.

Методологічною основою ідентифікації як форми пізнавальної діяльності є закони формальної логіки, головним чином закон тотожності, та категорії матеріалістичної діалектики. Згідно із цими законами:

1. Усі об'єкти, події матеріального світу взаємопов'язані та є нескінченним сплетінням зв'язків та взаємодій. Якщо відомий наслідок, то неважко встановити причину і навпаки.

2. Події та явища матеріального світу індивідуальні (визначені), оскільки нема двох речей, які були б однакові. Це фундаментальне положення дозволяє знаходити та пізнавати реальні об'єкти, зумовлені практичною діяльністю людини.

3. Всі об'єкти матеріального світу перебувають у постійному русі, розвитку та зміні. Однак індивідуальність та визначеність об'єкта передбачають його відносну стійкість, незмінність, тобто збереження характерних ознак, що дозволяють ототожнити його з самим собою. Хоча ототожнюваний об'єкт весь час змінюється, ідентифікація його в процесі пізнання загалом та судово-слідчому зокрема, широко використовується як метод.

Сутність криміналістичної ідентифікації полягає в зіставленні об'єкта і його відображень. Сам процес відображення обумовлений у кожному випадку взаємодією відбиваного об'єкта чи явища з навколишнім середовищем, в якому відбувається його відображення. Цей взаємозв'язок визначає як форму відображення властивостей об'єкта, так і

повноту їх відображення. У теорії і практиці криміналістичної ідентифікації розрізняють дві форми відображення – *матеріально-фіксовану* і *психофізіологічну*.

Перша означає об'єктивну фіксацію ознак у матеріальних об'єктах. До них належать сліди (рук, ніг, зброї, транспортних засобів тощо); фотознімки (живих облич, трупів, речовинних доказів, ділянок місцевості, будівель тощо); опис (у тому числі картотеки обліку) тощо.

Психофізіологічна форма – відображення уявного образу предмета в пам'яті конкретної особи, що має суб'єктивний характер. Тому суб'єктом ототожнення (особою, що здійснює ідентифікацію) тут може бути лише людина, у свідомості якої відбитий даний образ.

Необхідною умовою ідентифікації є метод порівняння – одночасне вивчення двох чи декількох об'єктів з метою встановлення того, що їх поєднує і що розрізняє. Вивчення розбіжностей допомагає краще усвідомити і пояснити факт тотожності, визначити припустиму міру розходжень, що не виключають висновок про тотожність предмета.

Розбіжності можуть бути обумовлені множиною факторів: природою речовини, умовами виготовлення предмета, його використання тощо. Розбіжності можуть носити природний характер. Наприклад, по мірі старіння людини змінюються риси її зовнішності, що використовуються для ототожнення. Штучні розбіжності є результатом навмисних дій, наслідком зміни об'єкта під впливом різних факторів. Так, у сліді пальця може відобразитися шрам, що виник на пальці злочинця після того, як він був у свій час зареєстрований.

Зміни, що викликають розбіжності, діляться також на необхідні і випадкові. Необхідні – це ті, які закономірно обумовлені дією якогонебудь фактора. Наприклад, вікова зміна; поява розбіжностей, обумовлених фактом використання речі. Випадкові – це ті, що виникли під дією причин, закономірно не пов'язаних з ознаками об'єкта.

Надзвичайно важливе значення для криміналістики має розподіл розбіжностей на суттєві і несуттєві. Перші свідчать: об'єкт змінився настільки, що став іншим, або завжди відрізнявся від об'єкта, що ототожнюється, тобто не був ним. Несуттєві розбіжності викликані зміною лише деяких властивостей об'єкта, що залишився у своїй основі колишнім.

Криміналістична ідентифікація – це окремий метод науки криміналістики, що застосовується для виконання ідентифікаційних завдань, які виникають під час розслідування кримінальних правопорушень. Частиною ідентифікаційного процесу є виділення властивостей та ознак об'єктів.

Властивість характеризує внутрішні якості об'єкта – його фізичну природу, стан, структуру, твердість, питому вагу, електропровідність та ін.

Ознаку визначають як зовнішню будову об'єкта, просторові кордони, геометричну форму, розмір, рельєф поверхні, об'єм, розміщення та

співвідношення сторін і т.д. Не всі ознаки є ідентифікуючими. Ознака вважається ідентифікуючою, якщо вона відповідає наступним вимогам:

1. Ознака повинна виділяти, відмежовувати об'єкт від інших однорідних об'єктів.

2. Ознака повинна відобразитися в ідентифікуючому об'єкті.

3. Ознака повинна бути відносно стійкою і у певних межах ідентифікуючого періоду залишатися самою собою. Оскільки всі об'єкти підлягають постійним змінам, то для ідентифікуючої ознаки вони мають бути несуттєвими.

4. Ознака є ідентифікуючою, якщо інформація про неї отримана методами та засобами, що відповідають сучасному стану науки. Не можуть бути ідентифікаційними ознаками відомості окультних знань, результати явищ і фактів, які науково не підтверджені.

Сама по собі окрема ознака не дає можливості ідентифікувати об'єкт. Це зробити здатна тільки сума (комплекс) індивідуальних ознак, що у теорії криміналістичної ідентифікації називають *індивідуальною сукупністю*. Сукупність всіх ідентифікаційних ознак, що використовуються в певному конкретному випадку, утворюють так зване *ідентифікаційне поле*.

Ідентифікаційні ознаки можуть бути класифіковані за різними підставами. Насамперед, вони поділяються на загальні і індивідуальні. До загальних відносять ті, що властиві всім однорідним об'єктам. Індивідуальні ідентифікаційні ознаки дозволяють виділити конкретний об'єкт із групи однорідних йому.

Ідентифікаційні ознаки також поділяють на якісні (атрибутивні) і кількісні. Атрибутивні ознаки містять якісну характеристику об'єкта. Це, наприклад, характеристика типу папіярного візерунка пальця руки (завитковий, дуговий, петлевий) тощо. Кількісні ознаки виражаються числовими величинами, що визначають, наприклад, величину сліду, кількість нарізів ствола зброї і кут нахилу цих нарізів тощо.

Ідентифікаційні ознаки можуть бути поділені на необхідні і випадкові. У необхідних ознаках виявляється сутність об'єкта, без них він не був би тим, чим є. Наприклад, ознаки, що характеризують пістолет як вогнепальну зброю. Випадковими будуть, наприклад, нерівності ствола, що залишають на кулі сліди.

4.2. Види, форми, об'єкти та суб'єкти криміналістичної ідентифікації

У літературі зустрічаються різні принципи поділу видів криміналістичної ідентифікації. За рівнем індивідуалізації розрізняють родову, видову та індивідуальну ідентифікацію; за характером ідентифікуючих

об'єктів – сигнальну та знакову; за способом відображення ідентифікаційної інформації – ідентифікацію цілісних структур, розділеного цілого та джерела походження. Відомі також інші (змішані) класифікації, з яких найрозповсюдженішою є *класифікація видів ідентифікації за характером відображення ознак об'єкта*:

а) встановлення тотожності об'єкта за ознаками, відбитими у пам'яті людини;

б) встановлення тотожності за описом;

в) встановлення тотожності за фото-, відеозображеннями;

г) встановлення тотожності за матеріально-фіксованим відображенням ознак зовнішньої будови об'єкта;

д) встановлення тотожності цілого за частинами, або, інакше кажучи, вирішення питання про те, чи складала дві або декілька частин одне ціле; чи є дані частини частинами одного цілого.

Традиційно в криміналістиці криміналістична ідентифікація має дві основні *форми*:

– процесуальну (коли ототожнення здійснюється згідно з вимогами кримінально-процесуального закону), яка може бути розподілена на судово-слідчу та експертну;

– непроцесуальну, що в свою чергу може поділятися на оперативну, що включає «реєстраційну», адміністративно-правову, та прикладну, яка епізодично здійснюється криміналістичними закладами в різних сферах науки, техніки, літератури та мистецтва.

Об'єктами криміналістичної ідентифікації є люди (підозрюваний, потерпілий), різні матеріальні предмети (знаряддя злочину, вогнепальна зброя, транспортні засоби, будинки, споруди тощо), речовини.

Процес ідентифікаційного дослідження передбачає розподіл об'єктів *на ідентифікуємий*, тобто об'єкт, ототожнення якого складає завдання процесу ідентифікації, та *ідентифікуючий*, тобто об'єкт, за допомогою якого вирішується завдання ідентифікації. Ідентифікуючі об'єкти є носіями матеріально-фіксованого відображення ознак ідентифікованих об'єктів.

В процесі ідентифікаційного дослідження ідентифікуємим може бути тільки один об'єкт, а ідентифікуючих може бути декілька. Наприклад, людину можливо ідентифікувати за слідами рук, ніг, зубів, голосу, письмовою мовою – всі вони відображені на різних матеріальних носіях.

Водночас, ідентифікуючі об'єкти поділяються на дві групи.

Перша група – це об'єкти, що за припущенням слідчого можуть відображати ознаки ідентифікуємого об'єкта. Наприклад, сліди ніг, пальців рук, знарядь зламу тощо, які виявлені на місці події. Через те, що безпосереднє дослідження таких слідів у лабораторних умовах не завжди можливе

(через складність їх вилучення в натурі), то об'єктами дослідження стають їх копії (моделі) у вигляді зліпків, відбитків, фотознімків.

Друга група – це об'єкти, походження яких від певного об'єкта є безсумнівним. Такі ідентифікуючі об'єкти називаються *порівняльними зразками*. Одержання зразків слідчим є процесуальною дією, одержання ж зразків експертом – етапом експертної методики. Сумнівність джерел походження зразків для ідентифікаційного дослідження є неприпустимою. У практиці проведення ідентифікаційних досліджень розрізняють зразки: вільні, умовно-вільні та експериментальні.

Коло *суб'єктів криміналістичної ідентифікації* досить широке. Криміналістичну ідентифікацію можуть здійснювати експерт, спеціаліст, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суддя, будь-який учасник процесу. Однак обсяг їх дій і значення актів ідентифікації неоднакові.

Експерт здійснює ідентифікацію тільки в процесуальній формі. Висновок про наявність або відсутність тотожності, що дається ним за результатами дослідження матеріально-фіксованих відображень об'єкта, має значення доказу. Слідчий, прокурор, слідчий суддя і суддя можуть здійснювати ідентифікацію як у процесуальній (проводячи процесуальні дії), так і в непроцесуальній формі. Наприклад, переконавшись, що викликана особа є певним громадянином, слідчий (суддя) приступає до його допиту.

Ідентифікація може здійснюватися і спеціалістом. Вона завжди здійснюється в непроцесуальній формі. Одержувані при цьому результати не мають сили доказу і використовуються в оперативно-розшукових цілях, а також при висуненні версій.

Інші учасники процесу здійснюють ідентифікацію в ході впізнання об'єктів, при співставленні опису ознак предмета із самим предметом тощо.

4.3. Стадії криміналістичної ідентифікації

Стадією іменують період, етап у розвитку якого-небудь процесу. При здійсненні ідентифікації за матеріально-фіксованим відображенням виділяють:

- а) загальний огляд об'єктів;
- б) роздільне дослідження об'єктів;
- в) порівняльне дослідження об'єктів;
- г) оцінка результатів дослідження і формулювання висновку.

У стадії загального огляду експерт вивчає всі представлені йому об'єкти: ідентифікуємі, ідентифікуючі, порівняльні зразки. При цьому він визначає: чи передане йому все необхідне для ідентифікації; що со-

бою представляють об'єкти ідентифікації; чи відповідають вони тим, що зазначені в постанові про призначення експертизи, чи не набули вони змін при транспортуванні; чи придатні для ідентифікації.

Роздільне дослідження включає ізольоване вивчення ідентифікуемого й ідентифікуючих об'єктів, їх роздільну фіксацію, виявлення, закріплення і встановлення сукупності ознак і властивостей спочатку ідентифікуемого об'єкта, а потім особливостей його відображення в ідентифікуючих об'єктах. Останньому сприяє встановлення механізму взаємодії і утворення ознак ідентифікуемого об'єкта на ідентифікуючих об'єктах; зокрема визначаються вид руху (фізичний, механічний, біологічний) і енергія слідоутворення (кінетична, тепла, магнітна, електрична).

Мета роздільного дослідження – виявити якомога більшу кількість ознак (загальних та індивідуальних), що відобразилися в слідах і характеризують об'єкти ідентифікації.

Вивчаючи загальні ознаки об'єкта за його відображенням, експерт вирішує, що це за об'єкт, яке його цільове призначення, яку він має форму, розміри тощо. На підставі цих даних об'єкт відносять до певної групи. Виявлені в сліді (відбитку) загальні ознаки зіставляють із загальними ознаками ідентифікуемого об'єкта. При розбіжності загальних (групових) ознак процес ідентифікації припиняється і формулюється висновок про відсутність тотожності.

Встановивши збіг об'єктів за груповою приналежністю, приступають до аналізу і синтезу індивідуальних ознак. Для цього усвідомлюють сутність кожної ознаки: її усталеність (відтворюваність), ідентифікаційну значимість. Стадія роздільного дослідження може супроводжуватися проведенням експерименту. Під час експерименту одержують порівняльні зразки (куль, гільз, слідів розрубу тощо). Він дозволяє визначити відтворюваність ознак у слідах, відмежувати необхідні ознаки від випадкових, краще зрозуміти механізм відображення ознак.

На наступній стадії (порівняльного дослідження) відбувається порівняння індивідуальних ознак ідентифікуемого об'єкта з ознаками, зафіксованими в ідентифікуючих об'єктах та їх оцінка. Під час оцінки перевіряється відповідність і збіг як окремих ознак, так і їх комплексів у цілому. Під відповідністю ознак розуміють таку їхню погодженість, при якій розбіжності, що спостерігаються, не виходять за визначені припустимі межі. Наприклад, розбіжності в ширині слідів від полів нарізів на кулі в межах сотих часток міліметра буде цілком припустимим і пояснюється, зокрема, можливими розбіжностями (у межах ДСТУ) діаметра куль.

Порівняння здійснюється трьома способами: зіставленням, сполученням і накладенням.

Зіставлення – розміщення порівнюваних об'єктів поряд один з одним – так, щоб можна було одночасно спостерігати їх ознаки. При зіставленні ознаки ідентифікуемого об'єкта безпосередньо порівнюються з ознаками ідентифікуючих об'єктів шляхом проектування на один екран чи розміщення у полі зору мікроскопа.

Сполучення – розміщення у полі мікроскопа порівнюваних об'єктів таким чином, щоб ознаки одного були продовженням ознак іншого. Цей спосіб найчастіше використовується для порівняння слідів ковзання, які являють собою чергування борозенок і валиків.

Накладення – приведення порівнюваних об'єктів у контакт один з одним так, щоб їх можна було спостерігати «на просвіт». Для цього загальне зображення об'єктів переносять на прозорий матеріал (скло, плівку) і, поміщаючи один з них на іншій, досліджують форму, розміри та розташування ознак. За допомогою описаного прийому встановлюють дописки та вставки на документах, виконаних через копіювальний папір в одну закладку.

На заключній стадії ідентифікації, завершуючи оцінку ознак, що співпадають і розрізняються, експерт формулює висновок про наявність чи відсутність тотожності. Ознаки, що збігаються, оцінюються нарізно і в сукупності, насамперед, з урахуванням того, чи достатньо їх для утворення ідентифікаційного поля ідентифікуемого об'єкта. При цьому він спирається як на результати дослідження, так і на наукові основи ідентифікації певного роду об'єктів (трасологія, судова балістика тощо), власний експертний досвід, результати узагальнення практики. Висновок експерта повинен логічно випливати з його дослідження і не суперечити проміжним висновкам, до яких він приходив на різних стадіях дослідження. За своєю природою висновки експерта можуть бути стверджувальні (які встановлюють факт тотожності) і негативні (виключають тотожність). За формою вираження розрізняють висновки категоричні та ймовірні (вірогідні).

4.4. Встановлення групової належності

Встановлення групової належності – це окрема частина криміналістичної теорії, практична реалізація якої в судово-слідчій практиці дозволяє встановлювати схожість об'єктів і на цій підставі відносити їх до певного класу, виду, роду та групи. Визначення родової (групової) належності запропоноване М.В. Терзієвим як самостійний процес дослідження поряд із ідентифікацією. Сутність цього процесу учений зводив до того, що досліджуваний об'єкт треба співвідносити з відомим кла-

сом, родом чи видом. Встановлення групової належності іноді називають класифікаційним дослідженням. Наприклад, ніж за певними ознаками, відносять до класу холодної зброї, визначаючи його вид (ніж мисливський, бойовий або кримінальний).

Аналогічним є процес установаження групової належності невідомих речовин, які не мають стійкої зовнішньої форми: сипучих, рідких і газоподібних. У цьому разі властивості невідомої речовини порівнюються з властивостями речовин відомого виду, роду, класу або групи. На підставі схожості порівнюваних властивостей складається висновок про віднесення досліджуваних речовин до конкретної класифікаційної групи. Наприклад, виявлений у підозрюваного порошок «гексахлор» відносять до класу отруйних речовин.

В основі процедури встановлення групової належності також покладений метод порівняння ознак і властивостей об'єкта з їх матеріальними відображеннями на іншому об'єкті-носії відображень, але в такому разі дослідження закінчується встановленням не тотожності, а групової належності. Тому за аналогією з відомими поняттями «ідентифікація» і «класифікація», сутністю яких є порівняння, процес встановлення групової належності доцільно називати групофікацією.

Групофікація як самостійний метод дослідження застосовується для дослідження сипучих, рідких і газоподібних речовин, стосовно яких неможливо встановити тотожність шляхом проведення криміналістичної ідентифікації, оскільки вони не мають стійкої зовнішньої форми. Встановлення схожих властивостей речовин дозволяє зробити висновок про їх належність до одного класу, роду, виду або малої групи. Але не завжди це будуть дві порції речовини, яка раніше ймовірно становила єдине ціле.

4.5. Криміналістична діагностика

Криміналістична діагностика розпізнає стан об'єктів, пізнає події, явища, процеси. Так, за слідами ніг можливо не тільки ідентифікувати людину, але й судити про напрямок її руху, приблизну швидкість, про факт перенесення ваги, про пересування в темряві. Сліди злому свідчать не тільки про використане знаряддя, але і про спосіб злому, про навички особи, її фізичну силу, витрачений час тощо.

Слово «діагностика» грецького походження й означає «розпізнавання», «розрізнення», «визначення». Кожний з цих термінів, що не є синонімами, здатний охарактеризувати один з аспектів цього складного процесу.

Загальними завданнями криміналістичної діагностики є наступні:

а) встановлення просторової структури обстановки злочинної події (де, в якій обстановці відбулося кримінальне правопорушення);

б) встановлення механізму окремих етапів (стадій) події (взаємне розташування транспортних засобів у момент зіткнення, спосіб виготовлення підроблених грошових знаків тощо);

в) визначення речовинної структури обстановки місця події (які властивості й стан об'єктів цієї обстановки);

г) встановлення часових характеристик злочинної події (коли вона відбулася, скільки часу могло знадобитися для вчинення певних дій, в якій послідовності відбувалися дії, які сліди виникли раніше, а які пізніше тощо);

д) визначення властивостей об'єктів, що діяли (осіб, збрарядь), їхньої кількості, характеру функціонування (скільки було учасників кримінального правопорушення; яке устаткування і навички були застосовані при виготовленні вогнепальної зброї чи вибухового пристрою);

е) ретроспективне дослідження причинно-наслідкових зв'язків (яка причина пожежі, що могло бути причиною пострілу без натискання на спусковий гачок, чи має місце причинний зв'язок між певними діями і наслідками, що наступили, чи могла бути причиною ДТП технічна несправність, встановлена при експертизі транспортного засобу тощо);

ж) прогнозування дії причинно-наслідкових зв'язків (які наслідки могли наступити в результаті дій певної особи, які ушкодження повинні були залишитися на транспортному засобі, що зник, у результаті ДТП тощо);

з) встановлення в цілому механізму злочинної події. Ця задача являє собою інтеграційне діагностування багатьох із наведених вище факторів, є по суті своїй ситуаційним аналізом усієї події як системи дій. Для її рішення необхідно вивчити і використовувати усі види інформації: особистісну – про учасників події; речову – про предмети; операційну – про механізм дій, їх умови, обставини;

і) встановлення відповідності ситуації, що викладається учасником процесу (підозрюваним, потерпілим), тому механізму події, що може бути визначений за слідами та іншими речовими доказами;

к) встановлення криміногенних факторів, що складають елементи причин і умов злочинної події (які обставини сприяли чи могли сприяти її здійсненню; в якій обстановці може відбутися аналогічний злочин).

Таким чином, *криміналістичну діагностику* можна визначити як дослідження властивостей і стану об'єкта (ситуації) з метою встановлення змін, що відбулися в ньому, визначення причини цих змін і їх зв'язку з розслідуваним кримінальним правопорушенням.

Структуру процесу криміналістичної діагностики в загальному вигляді можливо представити наступним чином:

- визначення мети,
- попереднє вивчення об'єктів,
- аналіз діагностичних ознак,
- порівняння за аналогією,
- оцінка отриманих результатів,
- формулювання висновків.

Поряд з методами аналогії і порівняння в діагностичному процесі широко використовуються методи моделювання, експерименту та інші.

Потрібно розрізняти діагностику людей і матеріальних об'єктів-речей у широкому значенні цього поняття.

Криміналістична діагностика особи є встановленням загальних і окремих її характеристик (статі, віку, расової чи національної приналежності, професії, рівня володіння професійними навичками тощо). Такий вид діагностичних досліджень здійснюється на основі використання найрізноманітнішої за своєю природою інформації з проявів у психофізіологічній сфері, в основному щодо навичок (почерку, письмової та усної мови тощо), морфології частин тіла (папілярних візерунків пальців рук, кисті, будови голови і частин тіла), будови і функціонування голосового апарату, складу тканин людського організму (волосся, крові) і його виділень (слини, запаху, поту).

В діагностиці матеріальних об'єктів умовно розрізняють дослідження виробів та матеріалів. Так, при дослідженні мікрОВОЛОКОН і забруднень на одязі ставиться мета визначення виду матеріалу, з яким він був у контакті. Тканина як об'єкт діагностики належить до виробів текстильної промисловості, але на діагностику цього виробу спеціаліст виходить через діагностику волокон, матеріалів, визначаючи їх природу (натуральні, штучні) або вид (бавовняні, синтетичні).

Діагностика виробів і матеріалів – процес багатоетапний. Спочатку на базі класифікацій, які розробляються в науці і техніці, визначається родова чи видова приналежність об'єктів (фарба автомобільна, скло світлотехнічне та ін). У межах технічної класифікації встановлюється вузька групова приналежність об'єкта, тобто джерело його походження. І, нарешті, на основі даних про збут-споживання об'єктів цього походження визначається їх призначення та споживачі. Таким чином, криміналістична діагностика, включає в себе діагностику товарознавчу, матеріалознавчу та інші, не обмежується ними і виходить на рівень, який максимально наближає до вирішення завдань розшуку.

Криміналістична діагностика, визначення групової приналежності та ідентифікація матеріальних об'єктів з метою вирішення завдань бо-

ротьби зі злочинністю залежно від юридичної регламентації здійснюються в процесуальній або непроцесуальній (оперативній) формах.

За напрямками виділяють наступні форми діагностики: експертна (в процесі провадження діагностичних криміналістичних експертиз), оперативно-слідча (слідчий експеримент, інші слідчі (розшукові) дії, обліково-реєстраційна (за даними криміналістичної реєстрації). Ці форми криміналістичних досліджень мають місце як на стадії досудового розслідування, так і в стадії судового розгляду.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття та зміст криміналістичної ідентифікації.
2. Методологічна основа криміналістичної ідентифікації.
3. Об'єкти та види криміналістичної ідентифікації.
4. Суб'єкти криміналістичної ідентифікації.
5. Стадії ідентифікаційного дослідження.
6. Види зразків для порівняльного дослідження.
7. Види висновків ідентифікаційних досліджень та їх оцінка під час доказування.
8. Поняття криміналістичної діагностики.
9. Види криміналістичної діагностики.
10. Встановлення групової належності.

Криміналістична техніка

Глава 5

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

5.1. Поняття, система та завдання криміналістичної техніки

Сучасний стан злочинності характеризується потенційною небезпекою для держави та вимагає розробки нових засобів та способів боротьби зі злочинністю, враховуючи пріоритетність інтересів людини і громадянина. Підвищення рівня організованості, озброєності, технічної оснащеності злочинців вимагає відповідного рівня техніко-криміналістичного забезпечення розслідування та попередження кримінальних правопорушень. Одним з джерел надходження подібних досягнень в правоохоронну діяльність є окремий розділ науки криміналістики – криміналістична техніка.

Під поняттям «криміналістична техніка» з одного боку розуміється розділ науки криміналістики, а з іншого – сукупність технічних засобів, які використовуються у кримінальному судочинстві. В історичному аспекті технічні засоби спочатку застосовувалися як спеціальні знаряддя праці, що розширювали пізнавальні можливості слідчого, працівника кримінального розшуку, експерта. Пізніше вони набули функцій дослідження матеріальних джерел, а потім – оцінки і подання доказів у кримінальному судочинстві. Таким чином, сформувалися задачі криміналістичної техніки та її предмет.

Криміналістична техніка як розділ науки криміналістики являє собою систему наукових положень та рекомендацій, які забезпечують розробку технічних засобів (приладів, інструментів, пристроїв і матеріалів), а також прийомів та методів їх використання з метою розслідування та попередження кримінальних правопорушень. Таке двоєдине поняття криміналістичної техніки збереглося до цього часу і є найбільш прийнятним.

Наукові положення криміналістичної техніки базуються на пізнанні та використанні закономірностей природничих, технічних та інших наук (фізики, хімії, біології, антропології, тощо), а також на окремих кри-

міналістичних теоріях та вченнях (вчення про механізми слідоутворення, теорія ідентифікації, тощо), а її зміст полягає у розробці технічних засобів, прийомів та методів з метою отримання інформації від речових доказів для пізнання події кримінального правопорушення та встановлення об'єктивної істини під час кримінального провадження.

Криміналістична техніка тісно пов'язана з іншими розділами науки криміналістики, а її положення реалізуються та втілюються, як в тактиці проведення окремих слідчих (розшукових) дій, так і в методиці розслідування окремих видів злочинів, що сприяє успішному розслідуванню в цілому.

Завдання криміналістичної техніки полягають у наступному:

- розробка технічних засобів і методів, які забезпечують введення в процес розслідування нових джерел криміналістичної інформації;
- виявлення і вилучення матеріальних слідів злочину;
- встановлення механізму утворення слідів і причин їх взаємодії;
- встановлення властивостей, станів, групової належності і тотожності об'єктів-джерел інформації;
- обробка і використання криміналістичної інформації для розслідування і попередження кримінальних правопорушень;
- розробка прийомів і технічних засобів оцінки і використання криміналістичної інформації в правоохоронній діяльності.

Система криміналістичної техніки – це предметна класифікація наукових положень, побудована з урахуванням видів (типів) слідів злочинів, а також особливостей слідовідображуючих об'єктів, та завдань, що вирішуються при їх дослідженні, яка дозволяє подати відповідні знання у структурі, що охоплює основні елементи (галузі) криміналістичної техніки.

1. *Загальні положення криміналістичної техніки* включають поняття, зміст та джерела криміналістичної техніки, її зв'язок з іншими розділами криміналістики та іншими науками, поняття та зміст її складових елементів (галузей).

2. *Криміналістична фотографія і відеозапис* – сукупність наукових положень та розроблених на їх основі спеціальних фото-, відеозаписуючих засобів та відповідних методів, які використовуються для збирання, дослідження та демонстрування доказів.

3. *Трасологія (криміналістичне дослідження слідів)* – вивчає закономірності та механізм виникнення різних видів (типів) слідів, розробляє засоби, прийоми та методи виявлення, збирання, а також дослідження цих слідів з метою подальшого їх використання під час розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

4. *Зброязнавство (криміналістичне дослідження зброї, боєприпасів, вибухових речовин і пристроїв та слідів їх застосування)* – вивчає зако-

номірності конструювання та дії різних видів зброї, виникнення слідів її застосування, а також розробляє засоби, прийоми та методи дослідження таких об'єктів та слідів з метою використання під час розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

5. *Документознавство (криміналістичне дослідження документів)* – охоплює вивчення закономірностей виготовлення документів та способи їх повної або часткової підробки, а також розробляє засоби, прийоми та методи дослідження таких об'єктів з метою використання під час розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

6. *Габітоскопія (ідентифікація особи за ознаками зовнішності)* – являє собою вчення про ознаки зовнішності людини, їх матеріальні та ідеальні відображення, методика використання таких ознак при встановленні фактів, які мають значення при розслідуванні кримінальних правопорушень.

7. *Фоноскопія (криміналістичне дослідження звукових слідів)* – криміналістичне вчення про методи використання зафіксованих звуків для розслідування кримінальних правопорушень.

8. *Одорологія (криміналістичне дослідження слідів запаху)* – являє собою систему науково розроблених методів і технічних засобів виявлення, вилучення, зберігання й дослідження запахових слідів з метою наступного їх використання для рішення ідентифікаційних завдань.

9. *Криміналістичне дослідження речовин, матеріалів та виробів.*

10. *Кримінальна реєстрація*, зміст якої полягає у розробці засобів, прийомів та методів реєстрації людей, тварин та інших об'єктів з метою розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Зазначений перелік галузей криміналістичної техніки як складового елемента науки криміналістики не є вичерпним, оскільки в сучасних умовах розвитку суспільних відносин формуються нові напрями (галузі), а саме: поліграфологія, тобто дослідження реакцій організму людини на соціально-значимі питання, судова ентомологія – вивчення особливостей розвитку комах на трупі та характеру викликаних ними пошкоджень, тощо.

5.2. Суб'єкти, форми, принципи та правові підстави застосування криміналістичної техніки

Техніко-криміналістичні засоби, прийоми та методи застосовуються, як правило особами, які безпосередньо задіяні у процесі розслідування та попередження кримінальних правопорушень. До таких суб'єктів можемо віднести: слідчих, експертів-криміналістів, оперативних працівників, оскільки саме вони використовують криміналістичну техніку та

спеціальні знання при роботі з доказами. Крім того, криміналістичну техніку також використовують працівники органів внутрішніх справ, службова діяльність яких прямо не пов'язана із процесом розслідування кримінальних правопорушень, а саме, співробітники ДАІ, дільничні інспектори міліції та інші представники правоохоронних органів. Застосовуючи ті або інші технічні засоби або методи, необхідно піклуватися про належне зберігання об'єктів, оскільки їхнє знищення або навіть зміна може згодом негативно позначитися на результатах розслідування кримінального провадження та суттєво ускладнити процес доказування. Єдиним суб'єктом, що за певних умов може використовувати метод, який руйнує або видозмінює досліджуваний об'єкт, є експерт. Інші учасники процесу можуть використовувати тільки ті техніко-криміналістичні засоби і методи, що не призведуть до зміни зовнішнього вигляду або знищення об'єкту.

Застосування техніко-криміналістичних засобів і прийомів у боротьбі зі злочинністю визнається насамперед правомірністю, тобто прямим закріпленням у законі (або інших нормативних актах), або рекомендовано законом, або не суперечить закону за своєю сутністю.

Загальні правові підстави застосування техніко-криміналістичних засобів та методів закріплені в КПК України. Стаття 25 КПК України визначає: «Прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення ... а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила». Для виконання завдань кримінального провадження, забезпечення швидкого, повного, об'єктивного та всебічного розслідування події необхідно використовувати всі передбачені законом засоби, у тому числі технічні.

У кримінально-процесуальному законодавстві відсутня спеціальна норма, яка б містила чітке визначення правових основ застосування криміналістичної техніки, але, в той же час, ст. 273 КПК України регламентує застосування засобів, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Крім того, слід звернути увагу, що окремі положення застосування криміналістичної техніки, закріплені у відповідних статтях КПК України, та стосуються визначення прийомів та засобів фіксації речових доказів при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, у необхідних випадках надаючи можливість використання тих чи інших технічних засобів. Зазначені норми і є передумовою застосування спеціальних знань і технічних засобів у кримінальному судочинстві залежно від особливостей конкретної обстановки місця події або специфіки проведення слідчої (розшукової) дії. Тобто слідчий, на власний розсуд, залежно

від ситуаційної обумовленості, обирає комплекс науково-технічних засобів, технічних прийомів і методів, необхідний для успішного проведення окремої слідчої (розшукової) дії або розслідування в цілому.

Порядок застосування криміналістичної техніки та спеціальних знань регламентується відомчими нормативними актами, які спрямовані на забезпечення реалізації кримінально-процесуального законодавства.

Пропозиції щодо необхідності законодавчого закріплення повного переліку всіх науково-технічних засобів, прийомів і методів, що можуть бути використані при розслідуванні кримінальних правопорушень, не знаходять свого втілення, у зв'язку із неможливістю передбачити законом весь спектр прийомів і засобів роботи з доказовою інформацією через його постійне розширення і удосконалення.

Факти використання технічних засобів під час розслідування, а також матеріали, які отримані в результаті їх застосування, потребують обов'язкового процесуального оформлення.

Використання криміналістичної техніки доцільно відображати в протоколі за такою схемою: де, коли, у зв'язку з чим, щодо яких об'єктів, ким, з якою метою і який науково-технічний засіб застосовувався, об'єкти або інформація, виявлена або отримана в результаті застосування технічних засобів. У протоколі обов'язково зазначається, що перед застосуванням технічних засобів про це були сповіщені особи, які беруть участь у проведенні слідчої (розшукової) дії.

Поповнення арсеналу науково-технічних засобів, що застосовуються у боротьбі зі злочинністю при здійсненні кримінально-процесуальної процедури, повинно відбуватись із дотриманням відповідних принципів, до яких можна віднести:

– *принцип законності*, відповідно до якого застосування будь-якого засобу криміналістичної техніки не повинно суперечити вимогам закону та бути спрямовано на дотримання прав, свобод та законних інтересів громадян;

– *принцип науковості (наукового обґрунтування)*, тобто гарантії вірогідності, відтворюваності, точності і надійності одержуваних результатів, які засновані на досягненнях природничих та технічних наук. Для цього будь-який новий метод, технічний засіб або методика повинні попередньо пройти апробацію і бути рекомендовані до використання;

– *принцип економічності* – якщо отримання необхідних результатів є можливим за допомогою різних техніко-криміналістичних засобів, перевага надається безпосередньо тим, застосування яких пов'язано із найменшими витратами часу, сил та засобів;

– *принцип безпеки* визначає неприпустимість використання науково-технічних засобів, які можуть бути загрозою для життя або здоров'я учасників кримінального процесу;

– *принцип ефективності* являє собою положення щодо раціонального використання таких технічних засобів та методів, які забезпечують швидке, об'єктивне, повне та всебічне отримання інформації, що має значення для успішного розслідування, тобто дозволяють досягти найкращих результатів в оптимальний термін.

5.3. Класифікація засобів криміналістичної техніки

Спеціальні технічні засоби криміналістики – це науково обумовлені, перевірені експериментально і на практиці ефективні технічні засоби, які використовуються суб'єктами кримінально-процесуальної, експертної, оперативної-розшукової і адміністративної діяльності.

Цільове призначення засобів криміналістичної техніки під час розслідування полягає у збиранні, дослідженні та оцінці доказів. Для цього використовується широкий арсенал науково-технічних засобів, запозичених з різних природних та технічних наук, а також спеціально розроблених наукою криміналістикою приладів і методів.

Враховуючи зміст самого поняття криміналістичної техніки, серед науковців-криміналістів існує досить велика кількість поглядів та підходів до основ класифікаційної структури техніко-криміналістичних засобів, передусім це пов'язано із різноманітністю підстав та критеріїв до їхнього розподілу у відповідні групи. Оцінюючи систему техніко-криміналістичних засобів в цілому спостерігаємо постійне розширення класифікаційних груп, що є наслідком створення нових техніко-криміналістичних засобів.

1. *За джерелом походження (за галуззю наукових знань):*

- технічні засоби, розроблені в криміналістиці для збирання та дослідження доказів (спеціальні);
- технічні засоби, запозичені з інших наук або галузей знань, але пристосовані для вирішення спеціальних криміналістичних завдань;
- технічні засоби, запозичені з інших наук або галузей знань, які застосовуються для забезпечення розслідування злочинів без конструктивних змін.

2. *За цільовим призначенням:*

- технічні засоби, які використовує слідчий або спеціаліст-криміналіст з метою виявлення, вилучення та фіксації доказів;
- технічні засоби, що використовуються для дослідження речових доказів під час проведення криміналістичних експертиз;
- технічні засоби, що використовуються для фіксації ходу та результатів слідчих (розшукових) дій;

– технічні засоби, що використовуються для попередження правопорушень.

3. *За спеціальним призначенням:*

- засоби фото- та відео- записуючої техніки;
- засоби звукозаписуючої техніки;
- засоби роботи з матеріальними слідами з метою їх виявлення, фіксації та подальшого дослідження;
- засоби аналітичних роботи;
- пошукові засоби;
- засоби збирання, збереження та оброблення інформації;
- допоміжні засоби.

4. *За видом технічного засобу:*

- пристрої та апаратура;
- інструменти та обладнання;
- прилади та матеріали;
- комплекти науково-технічних засобів.

5. *За місцем використання технічного засобу:*

- засоби «польової криміналістики», тобто використання яких в ході розслідування передбачено поза межами кабінету слідчого (лабораторії експерта);
- засоби лабораторної (кабінетної) техніки.

6. *За суб'єктом використання:*

- технічні засоби, що використовуються слідчими (технічне забезпечення слідчого, техніка слідчого);
- технічні засоби оперативно-розшукової діяльності;
- технічні засоби експертного дослідження (експертна техніка, техніка спеціаліста);
- технічні засоби криміналістичної профілактики.

6.1. *Технічні засоби, що використовуються слідчими* дозволяють вирішувати завдання із виявлення, фіксації, дослідження, подання і демонстрації доказів. До загальних технічних засобів, що використовує слідчий, належать: засоби освітлення, вимірювання, фіксації, дослідження і концентрації криміналістичної інформації, а також оптичні засоби.

Засоби освітлення, чи освітлювальна техніка, застосовується для штучного освітлення ділянок місцевості, закритих приміщень, предметів або людей під час судово-слідчої і профілактичної діяльності. Як такі засоби застосовують стаціонарні і переносні джерела освітлення побутового або спеціального призначення. Засоби освітлення, залежно від характеру спектра випромінювання поділяють на: звичайні, ультрафіолетові, інфрачервоні та лазерні.

Оптичні засоби – прилади, які використовуються для виявлення таких джерел інформації, які не сприймаються оком людини. До оптичних засо-

бів можемо віднести лупи різної кратності збільшення і призначення (дактилоскопічна, вимірювальна, текстильна з підсвічуванням для роботи зі слідами, біокулярна), мікроскопи (біологічні, металографічні, порівняльні, люмінесцентні, поляризаційні, вимірювальні, стереоскопічні)

Засоби вимірювання, або вимірювальна техніка, застосовується для вирішення наступних завдань: для вимірювання довжини (лінійки, складні метри, рулетки, штангенциркулі, мікрометри); для вимірювання кутів (транспортир, кутомір, кутомірні сітки); для вимірювання площ (метричні сітки); для вимірювання об'єму рідких тіл (мензурки, міри); для вимірювання маси тіла (ваги різних класів); для визначення пружності тіл (твердоміри, манометри).

Засоби фіксації – це прилади, апаратура, технічні комплекти, матеріали, за допомогою яких можна зафіксувати на матеріальному носії джерело інформації, скопіювати, змоделювати, або законсервувати їх. Взагалі поняття «засоби фіксації» можна трактувати дуже широко, оскільки застосування названих засобів є фіксацією джерела. В подальшому використання засобів фіксації дозволяє вирішувати ідентифікаційні завдання.

Засоби концентрації та обробки криміналістичної інформації. Необхідність у збиранні та концентрації інформації про кримінальні правопорушення, які вчинені у минулому, для вирішення нагальних потреб при розслідуванні, виникла ще на етапі зародження криміналістики, оскільки досвід минулого завжди був прикладом для пізнання теперішнього. Засобами концентрації стали обліки і картотеки різних слідів злочинів, осіб, які раніше вчинили злочини, колекції засобів вчинення злочинів і предметів з їх слідами. З початком комп'ютеризації правоохоронної діяльності і всього процесу кримінального судочинства виникли нові засоби збирання, зберігання і обробки інформації. На сьогодні засобами обробки, концентрації і зберігання інформації є також технічні комплекси електронно-обчислювальної техніки, забезпеченні технічними програмними засобами, що дозволяють вводити вихідну інформацію, обробляти і зберігати її.

6.2. Технічні засоби оперативно-розшукової діяльності. За цільовим призначенням вони являють собою в основному засоби польової криміналістики, тобто апаратуру, пристрої, матеріали і приладдя, що застосовуються безпосередньо не тільки оперативними працівниками, а й слідчими в ході розслідування кримінальних правопорушень. Технічні засоби оперативно-розшукової діяльності за їх ознаковою сутністю прийнято поділяти на три види:

Оперативна техніка – це система технічних засобів, які застосовуються в оперативній діяльності, головним чином, негласно, інколи – до початку досудового розслідування.

Спеціальна техніка – технічні засоби, до яких відносяться прилади, пристрої, матеріали та речовини, які слугують для збирання інформації негласними методами. Такі засоби характеризуються невеликими розмірами, як правило маскуються під побутові предмети обстановки, одягу або знаряддя праці, працюють дистанційно або в автономному режимі.

Спеціальні засоби – гумові кийки, наручники, світлозвукові пристрої відволікаючої дії, водомети тощо.

Основною відмінністю оперативної техніки від криміналістичної техніки є не якісні характеристики технічного засобу, а процесуальні та методичні аспекти її використання. Криміналістична техніка, на відміну від оперативної, застосовується в ході проведення слідчих (розшукових) дій, а результати її застосування породжують процесуальні джерела доказів.

6.3. Технічні засоби експертного дослідження. Експертно-криміналістичні підрозділи мають лабораторії певного профілю, який визначається залежно від категорії виконуваних досліджень. В них сконцентрована експертна техніка для проведення дактилоскопічних, трасологічних, балістичних досліджень, техніко-криміналістичних досліджень документів, рукописних текстів, холодної зброї, тощо. Профіль лабораторії визначається специфікою технічного обладнання і методами дослідження. Технічні засоби експертного дослідження можна класифікувати таким чином: вимірювальна техніка, засоби освітлення та відтворення зображення, лабораторна та мікроскопічна техніка, технічні засоби дослідження в невидимих променях, засоби дослідження мікрочасток і запахів, засоби комп'ютеризації і автоматизації.

Вимірювальна техніка – це прилади призначені для складних і точних вимірів твердих тіл, газоподібних об'єктів, порожнин, температур та мікрооб'єктів. Вимірювальна техніка експертних лабораторій насамперед характеризується можливістю проведення вимірів будь-яких фізичних тіл в агрегатних станах.

Засоби освітлення – це люмінесцентні лампи, лампи накаливання, а також джерела ультрафіолетового, інфрачервоного, рентгенівського та лазерного освітлення. Категорія та потужність джерела освітлення обирається залежно від конкретної ситуації та вирішуваних експертом завдань.

Засоби відтворення зображення – забезпечують відтворення досліджуваного об'єкта, його характеристик, результатів дослідження. Отримання зображення передбачає використання різноманітних методів, але до найбільш традиційних відноситься фотографування, термографія, голографія, тощо.

Лабораторна техніка – прилади та пристрої, які виступають як допоміжні засоби для проведення досліджень об'єктів. До лабораторної техніки можемо віднести засоби упакування та зберігання речових

доказів, пінцети, лупи, штативи, джерела енергії, засоби нагрівання, моделювання, тощо.

Мікроскопічна техніка – є обов’язковим елементом будь-якої лабораторії та невід’ємним інструментарієм експерта. Незалежно від профілю досліджень експертні лабораторії оснащені оптичними (біологічні, люмінесцентні, ультрафіолетові, металографічні поляризаційні, стереоскопічні, вимірювальні, проєкційні), електричними, скануючими та тунельними мікроскопами.

Технічні засоби дослідження в невидимих променях спектра – прилади, за допомогою яких можна проводити дослідження речових доказів в ультрафіолетовій, інфрачервоній та рентгенівській частині спектра.

Засоби дослідження мікрочасток і запахів – це комплекти оптичних приладів та мікроінструментів, призначених для роботи з мікрооб’єктами, а також комплекти (одорологічна валіза) для дослідження запахових слідів за допомогою фізичних та хімічних методів.

Засоби комп’ютеризації та автоматизації – система технічних засобів, яка дозволяє проводити формування індивідуальних та галузевих банків даних, отримання довідкової інформації, створення видових методик дослідження.

Слід враховувати той факт, що під час проведення дослідження експерт може використовувати засоби і методи з будь-яких галузей науки і техніки, залучення яких необхідне для повного вирішення поставлених перед ним завдань, тому надати вичерпну класифікацію засобів експертної техніки практично неможливо.

6.4. *Технічні засоби криміналістичної профілактики.* Засоби криміналістичної профілактики доцільно класифікувати за видами профілактичних завдань на такі групи:

- технічні засоби, що використовуються для виявлення фактів, які сприяли вчиненню або приховуванню кримінальних правопорушень;
- технічні засоби захисту об’єктів від злочинних посягань;
- технічні засоби, що створюють умови виникнення на місці вчинення кримінального правопорушення додаткових слідів;
- технічні засоби отримання інформації про кримінальні правопорушення, що готуються;
- технічні засоби вчинення активного психологічного впливу на осіб, схильних до вчинення правопорушень.

5.4. Методи криміналістичної техніки

Удосконалення криміналістичних засобів, розширення науково-технічних можливостей криміналістики шляхом залучення до неї знань з

інших галузей науки, активізує проблему самобутності науки. Загальновідомою є пряма залежність результативності використання техніко-криміналістичних засобів в процесі виявлення, фіксації та дослідження слідів, в процесі розслідування злочинів, від методів їх використання, а також рівня технічної грамотності.

У філософських словниках «метод» (від грецьк. *methodos* – шлях, спосіб пізнання, дослідження, простежування) визначається як спосіб досягнення певної мети, сукупність прийомів або операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності.

Техніко-криміналістичні методи – сукупність способів, засобів та прийомів, за допомогою яких відбувається розширення пізнавальних можливостей та здійснюється дослідження речових джерел на предмет виявлення інформації, яка має певне процесуальне або доказове значення, і широко використовуються в практичній діяльності слідчого, оперативного працівника та експерта.

Основу криміналістичного методу складають технічні засоби (знаряддя праці) і об'єктивні закономірності науки і техніки, на базі яких сконструйовані різні прилади і пристрої для здійснення різних видів практичної діяльності слідчого, оперативного працівника, судового експерта. Значна частина криміналістичної техніки запозичена з різних галузей науки і техніки і є загальною, а методи використання її в криміналістиці мало чим відрізняються від використання в материнських галузях. Тобто до структури техніко-криміналістичного методу як обов'язковий елемент повинен входити відповідний інструментарій, на підставі якого може здійснюватись класифікація.

З огляду на постійне створення та запровадження у процесуальну діяльність нових техніко-криміналістичних засобів, кількість підходів до критеріїв класифікації заснованих на них методів постійно зростає, оновлюється або змінюється. Так за видами технічних засобів, які використовуються під час дослідження, техніко-криміналістичні методи поділяють на фотографічні, мікроскопічні, спектрографічні, комп'ютерні; за галуззю наукових знань: хімічні, фізичні, біологічні, кібернетичні; за завданнями, які вирішуються в ході дослідження: органолептичні, пошукові, аналітичні.

Найпоширенішою серед існуючих класифікацій техніко-криміналістичних методів є їх розподіл за цільовим призначенням на методи, які застосовує слідчий або оперативний працівник для виявлення, фіксації та попереднього дослідження матеріальних джерел інформації (методи польової криміналістики) та науково-дослідні методи, які застосовує експерт при проведенні судових експертиз (методи лабораторної криміналістики).

Методи польової криміналістики:

1. *Органолептичні методи* – це методи за допомогою яких започатковується процес пізнання суб'єктами процесуальної діяльності будь-яких інформаційних джерел, за допомогою органів чуття (зір, слух, дотик, тощо).

2. *Методи вимірювання* – сукупність способів використання засобів вимірювальної техніки та принципів вимірювань для створення вимірювальної інформації. Поділяються на органолептичні вимірювальні та інструментальні вимірювальні методи.

2.1. *Органолептичні методи вимірювання* – це методи за допомогою яких об'єкт або величина зіставляється з уявним образом мірила або конкретним метричним зразком. Недоліки застосування таких методів полягають перш за все в тому, що результати, отримані за їх допомогою, мають приблизні або не точні значення.

2.2. *Інструментальні методи вимірювання* – є одним різновидів методів вимірювання та полягає у зіставленні (порівнянні) об'єкта, який вимірюється із стандартною метричною мірою. Інструментальні методи вимірювання поділяються на три групи: контактні, безконтактні та комбіновані методи вимірювання.

2.2.1. *Контактні методи вимірювання* – приведення вимірювального засобу у безпосередній контакт з вимірюваним об'єктом та зчитування отриманої інформації (вимірювання лінійкою відстані між об'єктами).

2.2.2. *Безконтактні методи вимірювання* – процедура безконтактного вимірювання зводиться до порівняння одиниці виміру (масштабу) з оптичним зображенням вимірюваного об'єкту (збільшений мікрослід порівнюємо із шкалою окуляра мікроскопу).

2.2.3. *Комбіновані методи вимірювання* – сутність такого методу полягає у застосуванні при вимірюванні об'єкту одночасно контактного та безконтактного методу вимірювання.

3. *Фотографічні методи* – методи високої точності фіксації джерел інформації та об'єктивності їх відтворення. Фотографічні методи поділяються на запам'ятовуючі, вимірювальні, контрастуючі, сигналетичні, кольоророзрізняючі, стереоскопічні, голографічні, електрографічні, термографічні, радіографічні, кінематографічні.

Сутність застосування *лабораторних методів* полягає у проведенні дослідження об'єктів, явищ або процесів що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, особою, яка володіє науковими технічними або іншими спеціальними знаннями (експертом).

Розглянемо найбільш поширені методи лабораторної криміналістики:

1. *Фізичні методи дослідження* – є найбільш розповсюдженими та звичними методами для будь-якої лабораторії. За допомогою таких методів збільшується допустима зорова здатність людини виявляти й до-

сліджувати слабовидимі або невидимі ознаки об'єктів. При застосуванні фізичних методів використовують оптичні, поляризаційні, люмінесцентні, вимірювальні, спектроскопічні та інші інструментальні засоби.

2. *Хімічні методи дослідження* – об'єктами хімічних досліджень виступають речовини та предмети матеріального світу, з метою встановлення їх складу, походження, однорідності або різнорідності. Багато хімічних методів поєднуються з фізичними, утворюючи фізико-хімічні методи. З класичних хімічних методів найчастіше застосовуються полярографічні, хроматографічні та спектральні.

2.1. *Полярографічні методи* – різновид електрохімічних методів аналізу речовин на предмет виявлення закономірностей проходження хімічних реакцій в часі, залежності цих закономірностей від зовнішніх умов, а також механізми хімічних перетворень.

2.2. *Хроматографічні методи* – дозволяють достатньо швидко і надійно визначати зміст окремих компонентів у сумішах, концентрувати і ідентифікувати ці компоненти.

2.3. *Спектральні методи* – сутність методів полягає в дослідженні оптичного спектру речовини з метою визначення її складу.

3. *Біологічні методи*. Об'єктами біологічних досліджень є предмети, мікрочастинки рослинного походження (деревина, вироби з неї, деревне вугілля, рослини та їх частини) і тваринного походження (волосся, шерсть, вовна, пір'я, пух і вироби з цих матеріалів). Серед біологічних методів розрізняють: ботанічні, спорово-пилкові, іхтіологічні, орнітологічні, вірусологічні, генної інженерії, гістологічні, ембріологічні, тощо.

4. *Мікроскопічні методи* – дослідження, які проводяться за допомогою таких методів дають змогу розширювати зорові сприйняття людини за допомогою оптичних та електронних засобів. Об'єктами дослідження цих методів є мікрочастинки, які людське око не може розрізнити.

5. *Методи дослідження в ультрафіолетових променях* – за допомогою таких методів дослідження можна відновлювати витравлені, замиті тексти в документах, на тканинах та інших об'єктах, диференціювати сипкі речовини (грунт, барвники), пально-мастильні матеріали, біологічні об'єкти (спори, насіння), плями крові, сперми, слини.

6. *Методи дослідження в інфрачервоних променях* – під час дослідження за допомогою таких методів можна прочитати тексти, закриті тонким шаром дерева, паперу, барвником, проникливим для інфрачервоних променів.

7. *Методи дослідження в рентгенівських променях* – рентгенівські промені можуть проникати через об'єкти неорганічного та біологічного походження, у зв'язку з чим їх використовують для пошуку тайників, виявлення схованок у валізах, поштових відправленнях, контейнерах тощо (за допомогою спеціальних пристроїв і установок).

8. *Люмінесцентний аналіз* – сучасний високочутливий метод, який базується на властивості об'єктів матеріального світу люмінесцювати в разі опромінення ультрафіолетовими, інфрачервоними, рентгенівськими променями та іншими ділянками електромагнітного спектра.

9. *Кібернетичні методи* – узагальнене поняття, яке об'єднує в собі методи інформатики та обчислювальної техніки, за допомогою яких здійснюється збирання, обробка та зберігання інформації в інформаційних базах даних із застосуванням комп'ютерів та спеціальних програм.

10. *Методи спектрального та адсорбційного аналізу* – належать до методів дослідження елементного складу речовини. За їх допомогою визначають кількісні характеристики речовини на рівні групової належності (до боеприпасів, наркотиків, клейких речовин, барвників, рідин).

Важливою стороною будь-якого наукового методу в цілому, а також техніко-криміналістичних методів зокрема, їх невід'ємною частиною, є обов'язкова вимога до безумовної об'єктивності застосування необхідного методу та недопустимості подальшого суб'єктивного тлумачення отриманих результатів.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття, завдання і структура криміналістичної техніки.
2. Суб'єкти, форми, та правові підстави застосування криміналістичної техніки.
3. Принципи застосування криміналістичної техніки.
4. Класифікація засобів криміналістичної техніки.
5. Методи криміналістичної техніки.

Глава 6

КРИМІНАЛІСТИЧНА ФОТОГРАФІЯ І ВІДЕОЗАПИС

6.1. Поняття, завдання і система криміналістичної фотографії

Криміналістична фотографія – це галузь криміналістичної техніки, яка являє собою систему наукових положень і заснованих на них фотографічних методів, прийомів і засобів, що використовуються для виявлення, фіксації, дослідження й демонстрації об'єктів, які містять доказову інформацію при розслідуванні і попередженні кримінальних правопорушень.

Криміналістична фотографія сформувалася на основі загальної і наукової фотографії, положень криміналістики про роботу з доказами, а відносно деяких прийомів і видів зйомки – на основі теорії оперативно-розшукової діяльності. Основними завданнями криміналістичної фотографії є:

- забезпечення технічними засобами, прийомами і методами збирання та дослідження доказів;
- розробка нових та удосконалення існуючих фотографічних засобів, прийомів і методів виявлення, збирання та дослідження доказів;
- збільшення наочності і безпосередності сприйняття фактів;
- збереження для подальшого сприйняття обстановки події;
- виявлення невидимих і слабовидимих слідів і ознак;
- виконання превентивних і виховних функцій.

Криміналістична фотографія включає в себе фотографічні методи, прийоми та засоби.

Методи криміналістичної фотографії – це сукупність правил і рекомендацій щодо вибору фотографічних засобів, умов зйомки та обробки експонованих зображень для одержання фотографічних знімків, що відповідають цілям і вимогам фіксації та дослідження речових доказів. *Прийоми зйомки* – це сукупність правил і рекомендацій щодо правильного вибору точок зйомки, напряму і відстані фотографування стосовно кожного об'єкта зйомки. До *фотографічних засобів* відноситься знімальна і проєкційна апаратура, приналежності, програмне забезпечення для обробки фотографічних зображень, а також матеріали для одержання фотографічних знімків.

Система криміналістичної фотографії складається з двох частин:

- судово-оперативна (фіксуюча) – дозволяє адекватно фіксувати обстановку, предмети і процеси матеріального світу;
- судово-експертна (дослідницька) – дозволяє вивчати об'єкти і виявляти в них такі ознаки і властивості, які неможливо виявити шляхом звичайного огляду, або звичайної фотофіксації.

Судово-оперативна (фіксуюча) фотографія – це система наукових положень, видів і методів зйомки, що застосовуються при проведенні слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) чи оперативно-розшукових дій для фіксації обстановки, слідів та інших об'єктів матеріального світу, такими як вони спостерігаються на момент фотозйомки.

Типовими об'єктами судово-оперативної фотографії є: сліди, що несуть інформацію про подію кримінального правопорушення та особу злочинця; обстановка на місці вчинення кримінального правопорушення чи виявлення його слідів; загальний вигляд, ознаки і властивості знарядь злочинного посягання та предметів, що перебувають у причинному зв'язку з ним; ознаки зовнішності людини для її впізнання, роз-

шуку і реєстрації; слідчі (розшукові) дії. Об'єктами можуть бути й інші предмети та явища, що становлять криміналістичний інтерес для розслідування.

Судово-експертна (дослідницька) фотографія – це система спеціальних методів, прийомів і засобів зйомки, що використовуються для виявлення й фіксації невидимих або слабовидимих об'єктів та їхніх ознак у процесі проведення експертиз. За допомогою засобів і методів дослідницької фотографії стає можливим виявити слабопомітні і невидимі ознаки криміналістичних об'єктів, їх розходження за кольором та яскравістю, механізм утворення мікронашарувань. Також засоби та методи дослідницької фотографії використовуються з метою дослідження фотознімків, фотоапаратури для зйомки та друкування знімків при проведенні судово-фототехнічної експертизи.

Типовими об'єктами судово-експертної фотографії є приховані, неочевидні властивості й ознаки слідів і речових доказів (наприклад, мікротраси на гільзі, деталі почерку, штрихи попередньої підготовки при виконанні підробленого підпису тощо). Дослідницька фотозйомка нерідко проводиться фотокамерою, приєднаною до спеціального приладу: мікроскопу, спектрографу, профілографу-профілометра, електронно-оптичного перетворювача. Крім того, освітлення при зйомці також часто буває спеціальним, із застосуванням інфрачервоних, ультрафіолетових, рентгенівських променів. Фотографічні зображення досліджуваних криміналістичних об'єктів додаються до висновків експертів, обґрунтовують та ілюструють їх висновки за результатами досліджень.

6.2. Прийоми і методи судово-оперативної фотографії

Фотозйомка при проведенні слідчих (розшукових) дій, зокрема, огляду місця події, забезпечує максимальну повноту фіксації всіх об'єктів, елементів обстановки. З цією метою на місці події використовують такі прийоми зйомки, як орієнтуюча, оглядова, вузлова і детальна.

Орієнтуюча зйомка – це фотографування місця проведення слідчої (розшукової) дії на фоні оточуючої його обстановки. Метою такого фотографування є фіксація зовнішньої по відношенню до місця події обстановки, яка дає уявлення про місце проведення слідчої (розшукової) дії. Напрями орієнтуючої зйомки обирають так, щоб в кадр потрапляли найбільш характерні об'єкти обстановки (орієнтири), можливі шляхи підходу та відходу злочинців, потерпілих та свідків. Якщо умови не дозволяють зафіксувати все необхідне в одному кадрі, то орієнтуючу зйо-

мку проводять панорамним методом (здійснюють кругову або лінійну панораму).

Оглядова зйомка – фотографування безпосередньо місця проведення слідчої (розшукової) дії, тобто частини місцевості (приміщення), на якій відбувалася розслідувана подія і залишилися сліди, що містять в собі інформацію про цю подію. Метою оглядової фотозйомки є фіксація предметів, слідів, результатів злочинних дій, взаємного розташування предметів обстановки місця проведення слідчої (розшукової) дії. На оглядових знімках необхідно відобразити ознаки, які характеризують сутність того, що сталося. Вони повинні створювати цілісне уявлення про обстановку місця проведення слідчої (розшукової) дії, про характер розслідуваної події, її наслідки, істотні елементи та деталі. Місце проведення слідчої (розшукової) дії фіксується з декількох точок, іноді знімки відображають можливі шляхи підходу та відходу злочинця, потерпілого або свідка.

Вузлова зйомка – фотографування групи предметів, окремого предмету або частини території, що містять в собі матеріальні сліди події, яка сталася. Вузлові знімки фіксують важливі фрагменти обстановки місця події. На ілюстраціях необхідно відобразити форму, розміщення об'єктів на місці проведення слідчої (розшукової) дії і відносно один одного. Окремий предмет фотографують не ізольовано, а з частиною оточуючої обстановки.

Детальна зйомка – фотографування окремого об'єкту з метою фіксації його форми, стану, структури, деталей та особливостей. Розмір об'єкту на знімку та напрямком зйомки повинні забезпечити фіксацію та роздільне сприйняття усіх ознак предмету. Детально мають бути сфотографовані, в першу чергу, такі сліди або речові докази, які неможливо вилучити з місця події або щодо яких немає впевненості, що вони не будуть пошкоджені чи знищені під час вилучення і транспортування.

Детальну зйомку проводять масштабним методом з відстані, яку обирають так, щоб об'єкт зйомки займав всю площу кадру з невеликими берегами довкола, при цьому, якщо він має невеликі розміри, використовуються метод макрозйомки.

1.1. Орієнтуюча фотозйомка

1.2. Оглядова фотозйомка

1.3. Вузлова фотозйомка

1.4. Детальна фотозйомка

Рисунок 1. Прийоми судово-оперативної фотографії

Особливості застосування прийомів фотозйомки при фотографуванні трупа:

- спочатку виконують оглядову і вузлову зйомку місця виявлення трупа, в т.ч. поховання або укриття, потім фіксують його стан і позу;
- зйомку трупа проводять не менше ніж з трьох точок: згори і з двох боків (проводити зйомку з боку голови і ніг не рекомендується, тому що це призводить до перспективних викривлень);
- виявлені при огляді на тілі та одязі трупа пошкодження фіксують за правилами вузлової і детальної зйомки;
- кожную частину розчленованого трупа фотографують окремо на місці його виявлення, а потім – складені частини разом;

- замаскований труп при оглядовому фотографуванні спочатку фіксується в тому вигляді, в якому він був виявлений, а потім – після видалення маскуванню;
- фотографування замерзлого трупа здійснюється до і після його розтавання;
- забруднений труп фотографується до і після його обмивання.

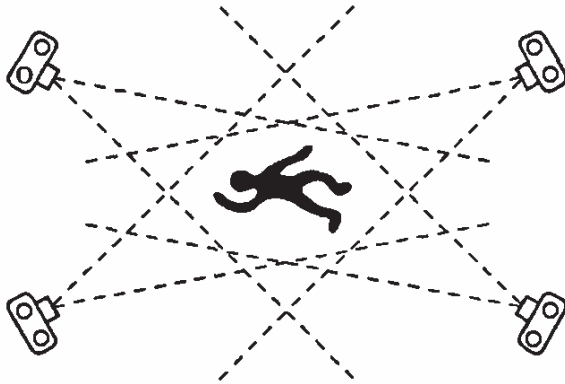

Рисунок 2. Фотографування трупа

Розрізняють наступні методи судово-оперативної (фіксуючої) фотографії: панорамна зйомка; впізнавальна (сигналетична) зйомка; вимірювальна (масштабна) зйомка; стереозйомка; макрозйомка; телезйомка; репродукційна зйомка.

Панорамна фотозйомка полягає в тому, що об'єкт фотографують частинами так, щоб кожний наступний кадр був продовженням попереднього. Для цього на кожному наступному знімку захоплюється невелика частина попереднього кадру, тобто на сусідніх знімках двічі фіксується один і той самий орієнтир. Такі сполучені орієнтиром знімки просто і зручно монтуються у фотографічну панораму. В результаті виходить розгорнутий фотознімок, на якому об'єкт відбитий повністю і в достатньо великому масштабі.

Залежно від об'єктів, що фотографують, панорамна зйомка може бути виконана способом лінійної, кругової або ярусної панорами.

Спосіб *лінійної панорами* частіше застосовується в тих випадках, коли необхідно сфотографувати рівновіддалені об'єкти. Лінійна панорама виконується шляхом переміщення фотокамери по одній лінії, паралельно об'єкту, що фотографується. При такому підході можливі мінімальні перспективні викривлення, що не впливають на сприйняття.

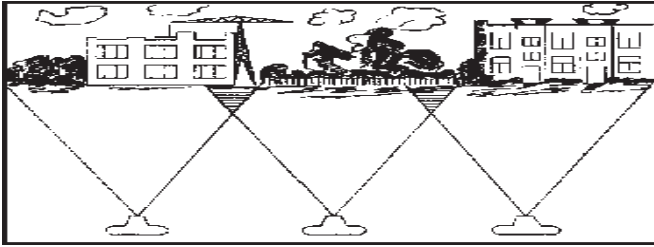

Рисунок 3. Зйомка методом лінійної панорами.

Спосіб *кругової панорами* доцільно застосовувати, коли необхідно сфотографувати місцевість або об'єкти, що прилягають до точки зйомки з усіх боків. Фотографування проводиться з однієї точки, а камеру після кожного кадру повертають навколо її вертикальної осі на певний кут. Фотоапарат рекомендується встановлювати на штатив, використовувати спеціальну головку з градуйованою шкалою.

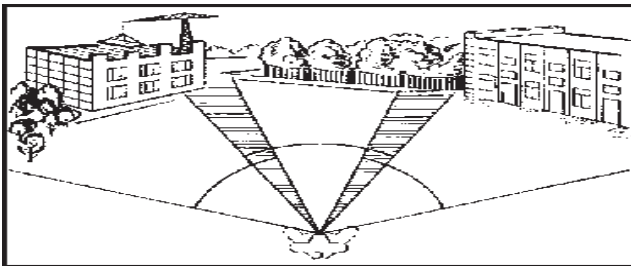

Рисунок 4. Зйомка методом кругової панорами

На відміну від кругової, *ярусна фотозйомка* здійснюється поворотом фотокамери навколо її горизонтальної осі та застосовується для фіксації високих об'єктів. При цьому масштаб нижніх і верхніх кадрів буде різним внаслідок збільшення відстані до частини об'єкта, що знімається.

Панорамна зйомка може бути виконана фотокамерою загального призначення або панорамним фотоапаратом.

Впізнавальна (сигналетична) фотозйомка застосовується для фіксації зовнішності людей, з метою використання їх знімків у криміналістичному обліку, під час розшуку та ідентифікації, а також невідомих трупів для їх обліку та встановлення особи загиблого. Знімки виготовляють в 1/7 натуральної величини.

При зйомці живих осіб об'єкт фотографується спереду (анфас) і в правий профіль, без головного убору. При цьому волосся не повинно закривати вухну раковину; людина повинна бути без окулярів, голова у вертикальному положенні, фон нейтрально-сірий, освітлення рівномірне. У тих випадках, коли фотографії особи передбачається використати для впізнання або криміналістичної експертизи, фотозйомка виконується в 3/4 обороту голови (з поворотом вправо) і на весь зріст. Як правило, в 3/4 обороту голови особа фотографується в тому вигляді, в якому вона була затримана. У повний зріст особа фотографується в 1/20 натуральної величини.

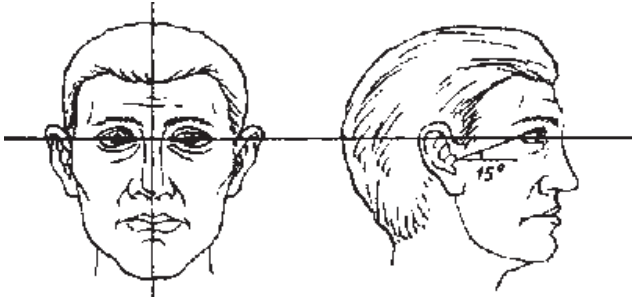

Рисунок 5. Схема положення голови при сигналетичній зйомці.

Впізнавальна зйомка трупа має свої особливості. Спотворене обличчя трупа попередньо відновлюють і проводять його реставрацію («туалет» трупа) за допомогою судового медика. Відновлення обличчя полягає в накладенні швів на рани, а «туалет» – у наданні трупу прижиттєвого вигляду: припудрювання шкіри, підфарбування губ, розчісування волосся, відкривання очей та ін. Обличчя трупа повинно бути сфотографоване до відновлення і «туалету» та після цього. Труп фотографується в тому ж одязі, в якому його виявили, а оголений труп прикривають шматком тканини.

Труп фотографується у анфас, обидва профілі (лівий і правий), а також у 3/4 повороту обличчя. Перед зйомкою необхідно надати трупу певне положення, зручне для фотографування.

Вимірювальна (масштабна) зйомка призначена для одержання фотознімків, за якими можна визначити розміри сфотографованих об'єктів і відстані між ними. Існують такі способи вимірювальної фотографії, як масштабна зйомка з лінійним і глибинним масштабом (глибинний масштаб може бути стрічковим або квадратним).

Найпростіший спосіб вимірювальної зйомки – це зйомка з лінійним масштабом. Об'єкт знімається разом з масштабною лінійкою; при цьо-

му лінійка розміщується поруч і в площині об'єкта, що фотографується. Освітлення повинне бути рівномірним і освітлювати всю поверхню об'єкта, що фотографується. Оптична вісь об'єктива фотоапарата має бути перпендикулярна площині об'єкта і спрямована в його центр. Масштабний знімок фіксує співвідношення об'єкта і лінійки у тому вигляді, яким воно є в дійсності, і не потребує будь-яких пояснень. Цей спосіб зйомки використовується для фіксації розмірних величин окремо взятих, як правило, невеликих за площею об'єктів.

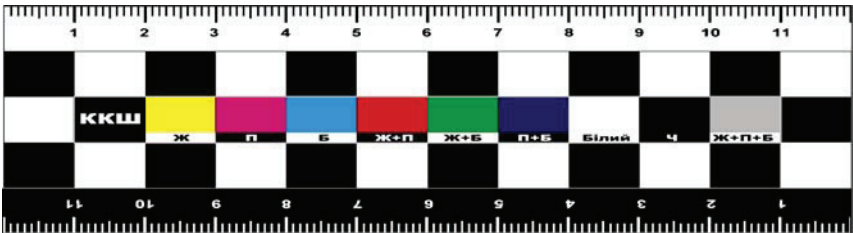

Рисунок 6. Зображення масштабної лінійки з кольоровим еталоном.

Зйомка з глибинним масштабом заснована на тому, що якщо відстань від предметів до фотоапарата відома, то власні розміри цих предметів можна обчислити за їхніми зображеннями, тому що зображення зменшується по мірі віддалення предмета від об'єктива знімального апарата, і це зменшення можна обчислити за певними формулами. Вона застосовується при зйомці значних за розмірами ділянок місцевості або закритих приміщень, коли за знімками необхідно визначити розміри й взаєморозташування об'єктів, що перебувають у глибині приміщення або іншого простору на різній відстані від фотоапарата.

Зйомка зі стрічковим масштабом полягає в тому, що об'єкт фотографується з масштабною стрічкою, розташованою в глибину від фотоапарата. При зйомці з лінійним масштабом слід дотримуватися наступних правил:

- фотоапарат встановлюється так, щоб оптична вісь його об'єктива була паралельна поверхні, що фотографується (підлога, місцевість);
- масштабна стрічка з натяжкою укладається вглиб від фотоапарата паралельно оптичній осі об'єктива (її початок повинен бути розташований суворо під об'єктивом).

Сутність зйомки з квадратним масштабом полягає в тому, що замість масштабної стрічки використовується квадратний масштаб, що представляє собою квадратний шматок картону з розмірами сторін 25, 50 або 100 см. і відповідно з розміром поділок – 25, 50 або 100 мм. При зйомці може бути використано декілька таких масштабів, розташова-

них углиб і по ширині площі, що фотографується. Така зйомка застосовується, коли за знімком потрібно визначити розміри зафіксованих на ньому об'єктів не тільки за глибиною, але й шириною.

У практиці роботи правоохоронних органів вимірвальна зйомка із глибинним масштабом не одержала широкого поширення через складність і незручність розрахунків при зйомці малоформатними камерами.

Стереоскопічна зйомка – це метод одержання знімків, який дозволяє сприймати об'єм сфотографованих предметів. Вона заснована на властивості зору формувати цілісне об'ємне зображення об'єкта на основі двох різних зображень, що надходять від правого й лівого очей одночасно та забезпечують просторове сприйняття об'єктів у трьох вимірах. При одночасному сприйнятті зображень, коли ліве око бачить тільки ліве зображення, а праве око – тільки праве зображення, спостерігач сприймає одну загальну картину. Виникає відчуття глибини простору, що дозволяє одержати повну інформацію про форму, розміри й взаєморозташування сфотографованих об'єктів у всіх трьох вимірах.

Стереозйомка виконується спеціальними фотоапаратами або з використанням стереонасадок, що представляють собою комбінацію із двох симетрично розташованих призм, які забезпечують одержання обох знімків на одному стандартному кадрі, але може бути виконана й звичайним фотоапаратом. Для цього апарат після першої зйомки переміщується по горизонталі на базисну відстань (65 мм.); умови зйомки при цьому повинні бути однаковими. Таким чином виготовляється погоджена стереопара знімків одного об'єкта, сфотографованого з двох точок. Для розглядання таких знімків використовують спеціальні стереоскопи, фільтри-окуляри й т.п.

У теперішній час розроблені методи фотографії, що дають стереоефект без спеціальних оптичних пристосувань. Одним зі способів одержання стереофотографій є лінзоворастровий з використанням спеціальної плівки. Фотодрук на таку плівку виконується двома об'єктивами, розташованими один від одного на базисній відстані. При сприйнятті знімка обома очима створюється стереоскопічний ефект.

Стереоскопічний метод зйомки складний за технікою виконання, але його варто застосовувати у випадках:

- а) накопичення великої кількості предметів;
- б) наявності безлічі розташованих близько один від одного планів, які на звичайному фотографічному знімку можуть злитися в одну площину (місця катастроф, вибухів і т.п.);
- в) необхідності швидко зафіксувати обстановку місця події, наприклад, при ДТП;
- г) фіксації об'єктів, які важко сприймаються за звичайним фотознімком (колодязі, ями та інші подібні об'єкти фотографічної зйомки);

д) одержання чіткого уявлення про позу трупа, виявленого на місці події;

е) неможливості проведення фотозйомки без порушення загальноприйнятих правил фотографування (наприклад, складні умови, що не дозволяють обрати оптимальну точку зйомки).

Стереозйомка може також використовуватися для визначення розмірів об'єктів і відстаней між ними (стереофотограмметричний спосіб зйомки). Для цього отриману стереопару фотознімків поміщають у стереофотограмметричний прилад (стереокомпаратор), що дозволяє спостерігачеві побачити просторове (стереоскопічне) зображення й виміряти відстані між об'єктами, визначити їхні розміри й т.п.

Макрозйомка – метод одержання зображень дрібних об'єктів у натуральну величину або зі збільшенням без використання мікроскопа. Зазвичай такими об'єктами є сліди папілярних візерунків пальців рук, гільзи, стріляні кулі, сліди знарядь злочину й т.п. Особливістю даного методу є отримання зображень об'єкта в масштабі від 1:10 до 5:1 (тобто 1 сантиметр зображення на світлочутливому матеріалі фотоапарата відповідає 10–0,2 сантиметрам об'єкта).

Для одержання зображення при фотографування об'єктів здійснюється з більш близьких відстаней, ніж відстані, зазначені на шкалі дистанцій звичайних об'єктивів до фотокамер (мінімальна дистанція фокусування у більшості об'єктивів близько 0,5 – 1 метр). Для цього при макрозйомці фотоапаратом зі змінним об'єктивом найчастіше використовуються подовжувальні кільця, що призначені для збільшення відстані між світлосприймаючою поверхнею (плівка, електронний перетворювач) та об'єктивом або спеціалізовані об'єктиви для макрозйомки. Комплект подовжувальних кілець (що складається із чотирьох кілець різної висоти), як правило, входить до наборів технічних засобів для роботи на місці події (валіза слідчого й ін.).

Для проведення макрозйомки фотоапаратом з незмінним об'єктивом застосовуються спеціальні лінзи-насадки. Багато компактних цифрових фотоапаратів з незмінним об'єктивом мають режим «макрозйомка». Тому застосування лінз-насадок при проведенні макрозйомки стає неов'язковим.

Телезйомка – це метод одержання зображення віддалених об'єктів у потрібному масштабі із застосуванням телеоб'єктивів, конструкція яких дозволяє наблизити об'єкт зйомки і одержувати зображення в більшому масштабі ніж звичайних об'єктивів. Телезйомка використовується в тих випадках, коли об'єкт перебуває на значній відстані й доступ до нього ускладнений, наприклад, при зйомці на місці події, коли об'єкт зйомки перебуває на балконі, карнизі або стіні висотного будинку й т.п.

Найчастіше телезйомка застосовується при проведенні оперативно-розшукових заходів у ході документування злочинних дій.

Репродукційна фотозйомка – це метод фіксації площинних об'єктів. Він застосовується для відтворення фотографічним способом плоских оригіналів (текстів, фотознімків, креслень, схем, малюнків та ін.). При такому фотографуванні дотримуються правил масштабної зйомки, що забезпечує високу точність копії. У процесі репродукційної зйомки необхідно:

а) рівномірно освітлювати всю поверхню об'єкта; для цього необхідно використовувати щонайменше два освітлювача, світло від яких повинне падати на оригінал під кутом;

б) забезпечити паралельність взаємного розташування негативного матеріалу і об'єкта;

в) оптична вісь об'єктива повинна проходити через центр об'єкта.

Репродукційна зйомка може бути виконана різними способами: за допомогою звичайних фотоапаратів або спеціальних репродукційних установок, рефлексним способом з використанням спеціального фотопаперу без застосування фотоапарата, із застосуванням електрофотографічних методів (копіювальна машина) або за допомогою електронних способів одержання зображення (цифрові фотоапарати, скануючі пристрої й т.д.).

6.3. Методи судово-дослідницької фотографії

Судово-дослідницьку фотографію іноді називають експертною, через те що її методи і засоби застосовують експерти під час проведення судових експертиз. Спеціальні методи фотозйомки в лабораторних умовах розширюють пізнавальні можливості людини та дозволяють виявляти нові ознаки і властивості об'єктів, які неможливо побачити при звичайному візуальному сприйнятті. Також фотознімки потрібні для ілюстрації перебігу експертного дослідження і отриманих результатів, а також для забезпечення наочності висновків експерта.

У судово-дослідницькій (експертній) фотографії, поряд із методами фіксуєної зйомки використовуються *спеціальні фотографічні методи, що застосовуються при проведенні судових експертиз*: мікрофотозйомка; порівняльна зйомка; контрастуюча зйомка; кольороподільна зйомка; зйомка в інфрачервоних променях; зйомка в ультрафіолетових променях; зйомка в рентгенівських променях; високошвидкісна зйомка.

Під *мікрофотозйомкою* розуміється фотографування досліджуваних об'єктів зі значним збільшенням з метою виявлення в них деталей, не-

видимих неозброєним оком. Ця фотозйомка здійснюється двома способами:

1) при порівняно невеликих збільшеннях (до 30 крат) вона може бути виконана за допомогою фотокамер, оснащених спеціальними мікрооб'єктивами;

2) при значному збільшенні використовується фотокамера з мікроскопом.

Необхідний розмір збільшення при мікрофотозйомці залежить від характеру фотографуемого об'єкта. Наприклад, сліди на стріляних кулях і гільзах, сліди на замках від знарядь злочину фотографуються зі збільшенням в 10-50 разів, волокна паперу та інших речовин – зі збільшенням в 200 разів, мікроструктуру олівцевих і чорнильних штрихів – зі збільшенням в 200-400 разів.

Порівняльна зйомка – зйомка об'єктів експертного дослідження, виконана з метою порівняльного дослідження отриманих зображень для їх ідентифікації.

Щоб одержати зображення, придатні для проведення порівняльного дослідження сфотографованих об'єктів та їх деталей, при фотозйомці необхідно дотримуватися ряду вимог:

1) зображення досліджуваних об'єктів повинні бути виконані в одному масштабі, в одному ракурсі, в однакових умовах;

2) отримані знімки повинні бути змонтовані на одному екрані або фототаблиці, де зіставляються шляхом монтажу (аплікації).

Контрастуюча зйомка застосовується головним чином з метою підвищення яскравості контрасту, включаючи тіньові контрасти, що обумовлені наявністю на рельєфних поверхнях тіней від деталей рельєфу.

Дана зйомка широко застосовується при техніко-криміналістичному дослідженні документів. Вона дозволяє, зокрема, виявляти невидимі й слабо видимі тексти в документах (видалені підчищенням, травленням, вицвілі тощо).

Кольороподільна зйомка – це метод зйомки, що застосовується у дослідницькій фотографії для посилення або послаблення контрасту між об'єктами, що мають слабовидиму або невидиму для очей різницю в кольорі. За допомогою відповідного освітлення й світлофільтрів при кольороподільній зйомці на фотоматеріалах вдається підсилити кольорні контрасти сфотографованих об'єктів, а тим самим наочно виявити навіть незначні їхні кольорні розходження.

Така зйомка буває необхідною для виявлення штрихів витертого, змитого, витравленого тексту, вицвілих текстів, відтисків печаток, а також різного роду дописок, домальованих штрихів у змінених цифрах і літерах, що за фарбуванням помітно не відрізняються від первісних штрихів.

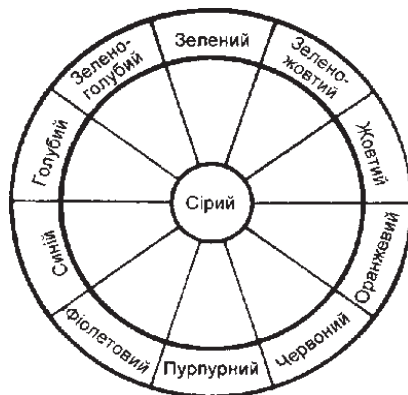

Рисунок 7. Колірне коло, на якому кожний основний колір знаходиться проти свого додаткового кольору

Зйомка в інфрачервоних променях – це фотозйомка об’єкта, який освітлюється тепловими променями. Фотозйомка в інфрачервоних променях проводиться звичайними фотоапаратами із застосуванням звичайних об’єктивів. Об’єкти, що фотографують в інфрачервоних променях, освітлюють такими джерелами освітлення, у спектрі яких багато інфрачервоних променів. Найчастіше використовуються потужні (500-1000 Вт) джерела інфрачервоного випромінювання – ртутні лампи надвисокого тиску. Для зйомки застосовуються спеціальні чорно-білі плівки «Инфра», чутливі до інфрачервоних променів, і відповідні інфрачервоні світлофільтри.

Застосування цього методу дозволяє виявити текст, залитий будь-яким барвником, і розбіжності в кольорі або яскравості речовин, що близькі за своїми оптичними властивостями.

Зйомка в ультрафіолетових променях – метод одержання фотозображення об’єктів та їх ознак з використанням ультрафіолетових променів, що не спостерігаються у видимому світлі. Ультрафіолетові промені, впливаючи на освітлювані об’єкти, викликають люмінесценцію (холодне світіння). Даний метод зйомки буває двох видів: зйомка видимої люмінесценції з використанням ефекту ультрафіолетового опромінення й зйомка у відбитих ультрафіолетових променях.

При зйомці видимої люмінесценції зображення отримують не в ультрафіолетових променях. Ними лише освітлюється фотографуєми об’єкт. Ця зйомка проводиться за допомогою будь-якого фотоапарата зі звичайним об’єктивом з використанням світлофільтра, найчастіше жов-

того кольору, або безбарвного фільтра. Фотозйомка здійснюється в затемненій кімнаті.

Фотозйомка у відбитих ультрафіолетових променях дозволяє зафіксувати розбіжності в поглинанні ультрафіолетових променів тими ділянками паперу, які піддавалися впливу хімічного реактиву, і тими, на яких цього впливу не було. При проведенні цієї зйомки, на відміну від фотозйомки видимої люмінесценції, фотографуємих об'єкт освітлюється світлом ртутно-кварцової лампи без світлофільтра, але на об'єкті фотоапарата для фільтрації ультрафіолетових променів встановлюється ультрафіолетовий світлофільтр з урахуванням необхідної зони пропускання ультрафіолетових променів. Фотокамери, що використовуються для цієї зйомки, найчастіше повинні бути оснащені кварцовим об'єктивом.

Використання цього методу дозволяє виявити витравлені або вицвілі тексти, додаткові сліди пострілу на перешкоді й т.д.

Зйомка в рентгенівських променях – метод отримання тіншового зображення за рахунок дії на фотоматеріал рентгенівських променів, які пройшли крізь сфотографований об'єкт.

Для цієї зйомки фотоапарати не потрібні. Весь процес фотографування полягає в тому, що фотоматеріал, який перебуває в спеціальній касеті або упакований у чорний фотографічний папір, приводиться в контакт з об'єктом зйомки. Потім через цей об'єкт пропускають рентгенівські промені, що створюють його тіншове зображення на фотоемульсії – рентгенограму. Джерелом рентгенівських променів є спеціальні рентгенівські установки. Для одержання рентгенограми зазвичай застосовують особливі рентгенівські плівки, що характеризуються високою світлочутливістю й контрастністю.

Даний метод застосовується для вивчення внутрішньої будови частин вогнепальної зброї, замків, пошуку захованих предметів тощо.

Високошвидкісна зйомка – зйомка швидкоплинних явищ при експертному дослідженні (вибух, руйнування конструкції й т.п.). Зйомка здійснюється спеціальною апаратурою, що дозволяє, наприклад, одержати зображення кулі в польоті.

6.4. Криміналістичний відеозапис

Відеозапис використовується в тих випадках, коли необхідно зафіксувати певні факти, динамічну картину події, взаємозв'язок тих чи інших предметів і слідів, складну обстановку місця події. Відеозапис не підміняє фотографію, а доповнює її, дозволяє фіксувати об'єкти не тільки в статиці, а й у динаміці.

Відеозапис у розслідуванні кримінальних правопорушень має такі переваги:

- 1) можлива фіксація як звукової, так і візуальної інформації, а також емоційного стану зображених осіб;
- 2) дозволяє візуально контролювати якість запису;
- 3) забезпечує фіксацію події або явища у динаміці (розвитку);
- 4) не потребує лабораторного опрацювання відзнятого матеріалу;
- 5) перегляд відеозапису значно полегшує сприйняття відповідної інформації, створює ефект присутності на реальному місці події.

Особливості криміналістичної відеозйомки пов'язані з видом слідчої (розшукової) дії, під час якої вона здійснюється. У певних випадках відеозапис є найбільш ефективним засобом фіксації при проведенні слідчих (розшукових) дій. Так, відеозйомка доцільна при оглядах місць подій в кримінальних провадженнях про підпали і пожежі, порушення правил безпеки праці, аварії на залізничному транспорті, авіакатастрофи, дорожньо-транспортні події та ін.

Однією з передумов якості відзнятого матеріалу є правильний вибір прийомів і методів відеозйомки. Використання традиційних прийомів судово-оперативної (фіксуючої) фотографії на місці події (орієнтуючої, оглядової, вузлової і детальної) під час відеозапису набуває специфічного забарвлення. Зокрема, при орієнтуючій відеозйомці центральний об'єкт шляхом плавного переходу від дальнього плану може бути виконаний великим планом, у зв'язку з чим орієнтуюча композиція стає більш інформативною. При оглядовій зйомці можна зафіксувати загальну обстановку та її окремі елементи в просторовій орієнтації та існуючій послідовності.

Як методи відеозйомки також можуть бути успішно використані методи судово-оперативної (фіксуючої) фотографії, при цьому відеозйомка дозволяє розширити можливості фотографічних методів. Наприклад, відеозапис панорамним методом здійснюють відеокамерою, яка знаходиться в русі. Панорамний відеозапис може бути статичним (коли панорамування здійснюється плавним поворотом камери навколо горизонтальної або вертикальної осі) та динамічним (панорамування здійснюється камерою, яка переміщується у просторі). Знімати панорамним методом найкраще, застосовуючи штатив з панорамною головкою. Панорами повинні починатися і закінчуватися зі статичних кадрів, інакше вони будуть погано узгоджуватися з сусідніми епізодами фільму. Всередині панорами слід робити зупинки для виділення головних об'єктів. Для цього застосовують *наїзд* (наближення камери до об'єкта), тобто плавний перехід від загального плану до середнього і великого. Інший прийом, *від їзд* (віддалення від об'єкта), частіше використовується для підтримання орієнтації в обстановці проведення слідчої (розшукової)

дії після серії епізодів, знятих великим планом, або для включення в кадр інших учасників цієї дії після показу основного суб'єкта зйомки.

До прийомів криміналістичного відеозапису відносять також зйомку декількома відеокамерами, зйомку прийомами обходу та зйомку різноманітними планами, що обираються залежно від особливостей об'єкта, який необхідно зафіксувати, динамічності процесів і станів, завдань фіксації. Зокрема, багатокамерна зйомка є найдоцільнішою при фіксації неповторних явищ і дій (наприклад, при огляді місця пожежі) і здійснюється одночасно з різних точок. Достатньо ефективним прийомом відеозйомки є круговий обхід (переміщення камери навколо об'єкта), коли є можливість показати місце події з усіх боків: рухаючись по колу, зупиняються у певних точках, і через відповідні проміжки часу з цих точок знову проводять зйомку.

Для використання в слідчій практиці досить зручними є портативні аматорські відеокамери. Вони є простими в користуванні, забезпечують кольоровий відеозапис високої якості із синхронним записом звуку, дозволяють використовувати прийоми наїзд/від'їзд, функцію великого плану. Багато аматорських відеокамер мають можливість запису з ручним регулюванням фокуса, запису об'єктів, що швидко рухаються (режим спорту), запису темних сцен з великою яскравістю (режим низької освітленості), різкого виділення об'єкта зйомки з навколишнього фону (режим портрета) та ін. Всі відеокамери працюють як у режимі автономного живлення (від акумуляторів), так і від мережі перемінного струму. Відтворення відеозапису на екрані телевізора (монітора) можливе шляхом підключення відеокамери до телевізора (монітора).

Суб'єктом криміналістичного відеозапису не обов'язково повинен бути слідчий, який здійснює розслідування. Відеозапис може здійснюватися спеціалістом-криміналістом, на якого покладено обов'язок надавати слідчому допомогу у застосуванні науково-технічних засобів. Для цих же цілей може бути запрошений спеціаліст-телеоператор.

6.5. Процесуальне оформлення фотозйомки і відеозапису в ході слідчих (розшукових) дій

Матеріали фотозйомки і відеозапису можуть бути успішно використані при проведенні досудового розслідування і розгляду матеріалів кримінального провадження в суді лише у тому випадку, якщо вони процесуально правильно оформлені.

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість використання технічних засобів відеофіксування кримінального провадження у ст.ст. 103-107 КПК України.

Процесуальне оформлення фотозйомки складається з двох частин – фіксації факту зйомки у відповідному документі і посвідчення отриманих матеріалів. У протоколі слідчої (розшукової) дії доцільно відобразити такі дані про:

- факт застосування фотозйомки;
- використану фотоапаратуру: модель фотокамери, її оптичні параметри (кут поля зору об'єктива, роздільна здатність камери, показник чутливості, іншого електронного носія);
- умови використання фотоапаратури: погодні умови, час доби;
- порядок її застосування: методи зйомки, що застосовувались, параметри масштаб, при кольоровій зйомці – який кольоровий еталон використовувався або який предмет використано у вигляді еталону;
- об'єкти фотозйомки: назви всіх об'єктів зйомки, з номерами, які було їм надано.

Якщо при проведенні слідчої (розшукової) дії склалися плани і схеми, то на них варто вказати точки, з яких здійснювалося фотографування та відеозапис.

Після закінчення слідчої (розшукової) або судової дії слідчий або спеціаліст складає фото- або ілюстративну таблицю. Різниця між фототаблицею і ілюстративною таблицею полягає у способах їх виготовлення.

Для виготовлення фототаблиці надруковані знімки, зазвичай, наклеюються на щільний папір. Під ними робляться відповідні пояснювальні написи, завірені підписом слідчого. Знімки скріплюються печаткою органу внутрішніх справ так, щоб одна частина відбитку відобразилася на фотознімку, а інша – на аркуші паперу, до якого він прикріплений.

Ілюстративна таблиця виготовляється шляхом роздрукування як фотознімків так і пояснювальних написів на аркуші паперу за допомогою принтеру. Для отримання зображень за допомогою комп'ютера, з яких монтується ілюстративна таблиця, застосовується як програмне забезпечення, яке входить до комплекту фотокамери, так і спеціалізовані програми обробки зображень (наприклад, «Adobe Photoshop» та ін.). Будь яка корекція не повинна змінювати знімки настільки, щоб їх зміст суперечив відомостям про обстановку місця події чи іншої процесуальної дії, про ознаки та властивості предметів-елементів обстановки (форма, розміри, пропорції, колір, стан поверхонь тощо), викладеним у протоколі процесуальної дії.

В заголовку ілюстративної (фото-) таблиці зазначається до якого протоколу якої процесуальної дії вона є додатком, дата проведення зйомки.

Розміри знімків визначаються вимогами чіткої передачі форми та ознак, які характеризують об'єкти зйомки.

Монтаж ілюстрацій здійснює спеціаліст за допомогою комп'ютерної обробки. В разі необхідності, він розмічає їх і вносить пояснювальний текст (найменування об'єктів, їх місцезнаходження тощо).

Розташовують знімки так, щоб чітко проглядався логічний зв'язок між ними, найчастіше в тому порядку, в якому проводився огляд чи інша слідча (розшукова) дія, дотримуючись правила: «від загального до окремого».

Ілюстративну таблицю до слідчої (розшукової) дії підписує спеціаліст, який приймав участь в слідчій (розшуковій) дії, одержував зображення за допомогою комп'ютерної обробки згідно з вимогами цієї методики і проводив їх монтаж у таблицю. Ілюстративну таблицю до експертизи чи дослідження підписує експерт або спеціаліст, який проводив дослідження. Підписи завіряються печаткою експертної установи або органу внутрішніх справ.

Також до протоколу слідчої (розшукової) дії мають бути додані електронні носії інформації із віднятими зображеннями. Електронний носій інформації вкладають в конверт, який опечатується і підшивається до матеріалів кримінального провадження.

Застосування відеозапису повинне знайти відображення в протоколі слідчої (розшукової) дії. В ньому необхідно зазначити марку відеокамери, тип відеокасети чи іншого електронного носія, час початку і закінчення запису, що конкретно фіксувалося. У протоколі повинні бути також відображені відомості, що осіб, які брали участь в слідчій (розшуковій) дії, повідомлені про застосування відеозапису.

Після закінчення відеозапису він відтворюється усім учасникам слідчої (розшукової) дії. Їх заяви з приводу відповідності відеозапису змісту слідчої (розшукової) дії, а також наявні зауваження, доповнення і уточнення також фіксуються за допомогою відеокамери і відображаються в протоколі, який підписується усіма учасниками слідчої (розшукової) дії.

Пояснювальні написи необхідно зробити і на відеокасеті (чи іншому носієві інформації (CD-R, DVD-дисках)). Потім вона упакується, опечатується додається до протоколу слідчої (розшукової) дії. На упаковці (так само, як і на касеті) робляться пояснювальні написи з вказівкою: ким, що і коли було відзнято і до якого протоколу є додатком. Ці написи посвідчуються підписами слідчого, понятих та інших учасників слідчої (розшукової) дії.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття криміналістичної фотографії.
2. Види криміналістичної фотографії.

3. Прийоми судово-оперативної фотозйомки.
4. Особливості фотозйомки трупа.
5. Методи судово-оперативної фотозйомки.
6. Види панорамної фотозйомки.
7. Поняття судово-дослідницької фотографії.
8. Методи судово-дослідницької фотографії.
9. Оформлення результатів фотозйомки під час слідчої (розшукової) дії.
10. Прийоми та методи криміналістичного відеозапису?
11. Оформлення результатів відеозапису під час слідчої (розшукової) дії.

Глава 7

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ (ТРАСОЛОГІЯ)

7.1. Поняття трасології її система та наукові засади

Термін «трасологія» походить від французького *trace* – слід і грецького *logos* – учення і розуміється як учення (наука) про сліди. Вперше в 1936 році його вжив російський учений у галузі кримінально-виконавчого права М.М. Гернет, а для найменування розділу криміналістичної техніки радянський учений-криміналіст М.І. Якимов (1938 р.). Важливе значення для формування науки про сліди мала робота Б.І. Шевченка «Научные основы современной трасологии», видана у 1947 році. Це перша робота, в якій було сформульовано основні поняття трасології: слід, утворюючий і сприймаючий об'єкти, контактні поверхні тощо. На сьогодні криміналістична трасологія – одна з найбільш розвинених галузей криміналістичної техніки.

Трасологія – це галузь криміналістичної техніки, що вивчає теоретичні засади слідоутворення, закономірності виникнення різних видів слідів, які відбивають механізм кримінального правопорушення, вивчає і розробляє техніко-криміналістичні засоби, прийоми, методи збирання і дослідження слідів з метою їх використання для розслідування і профілактики кримінальних правопорушень.

Предмет трасології становлять сліди як відображення зовнішньої будови матеріальних об'єктів, пов'язаних з кримінальним правопорушенням; механізм їх утворення; способи їх виявлення та фіксації; принципи та прийоми встановлення їх інформаційного змісту та його використання з метою розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Завдання криміналістичної трасології є похідним завдань науки криміналістики і криміналістичної техніки.

Загальне завдання – сприяння (надання допомоги) правоохоронним органам (органам, які ведуть боротьбу зі злочинністю) своїми рекомендаціями щодо техніко-криміналістичних прийомів, методів і засобів роботи зі слідами, використання їх та результатів дослідження для потреб кримінального судочинства.

Спеціальні завдання:

- розробка засобів та прийомів виявлення, фіксації і вилучення слідів;
- розробка прийомів та засобів попереднього дослідження слідів;
- розробка засобів та методів експертного дослідження слідів з метою ідентифікації або встановлення групової належності об'єктів, або вирішення діагностичних та ситуаційних завдань;
- розробка прийомів використання слідів або інформації про сліди для розслідування кримінальних правопорушень.

Крім того, трасологія займається встановленням причин та умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, а також розробкою заходів щодо усунення цих умов з метою запобігання кримінальним правопорушенням.

Систему трасології складають:

- 1) вчення про сліди та механізм слідоутворення;
- 2) прийоми і методи виявлення, фіксації та вилучення слідів;
- 3) дослідження слідів відображень (рук, ніг, зубів, ділянок шкіри голови, одягу, одягу, знарядь злочину та інструментів, холодної зброї, транспортних засобів, тварин, слідів крові за їх формою);
- 4) дослідження речовин як слідів злочину;
- 5) дослідження предметів як слідів злочину (визначення стану окремих предметів; встановлення належності частин єдиному цілому; встановлення джерела походження (партії, групи) за слідами виробничих механізмів).

Основні положення криміналістичного вчення про сліди ґрунтуються на положеннях діалектичної теорії відображення, теорії криміналістичної ідентифікації і криміналістичного вчення про ознаки і системний підхід, згідно з якими:

1) об'єкти матеріального світу за своєю зовнішньою будовою, не зважаючи на будь-яку ступінь подібності, є індивідуальними. Кожний об'єкт індивідуальний і тотожний тільки самому собі. Індивідуалізація об'єкта здійснюється за збігом загальних і окремих ознак;

2) відносна стійкість об'єктів, тобто об'єктами механічної контактної взаємодії можуть бути тільки тверді тіла, які мають доволі стійкі зовнішні ознаки;

3) зовнішня будова матеріальних об'єктів здатна за певних умов адекватно відбиватись на інших об'єктах. Точність відображення залежить від фізичних властивостей слідоутворюючого і слідоприймаючого об'єктів, механізму слідоутворення. За матеріально-фіксованими слідами можлива ідентифікація (встановлення тотожності) об'єкта, який їх залишив;

4) відбиття у сліді зовнішньої будови предмета є перетвореним (має вид негативу). У сліді ознаки зовнішньої будови предмета переважно мають дзеркальне відображення.

Вивчення слідів має важливе криміналістичне значення, оскільки допомагає встановити знаряддя кримінального правопорушення і отримати відомості про суб'єкта, який його застосував (фізичні дані, професійні навички, одяг винного).

7.2. Поняття слідів у трасології та їх класифікація. Механізм слідоутворення

Вчинення багатьох злочинів супроводжується певними змінами середовища у навколишньому оточенні. Такі зміни прийнято називати *слідами злочину*.

Слід являє собою відображення злочинних дій, окремих елементів злочинного акту. У криміналістичному розумінні цінність слідів обумовлена існуючою залежністю між кримінальним правопорушенням та його відбиттям (слідами).

У криміналістиці сліди злочину класифікуються на матеріальні і ідеальні сліди. До перших відносяться «відбитки» події на будь-яких матеріальних об'єктах: предметах, документах, тілі потерпілого і т. д. Під ідеальними слідами розуміють відбитки події у свідомості, пам'яті злочинця, потерпілого, свідків та інших людей.

У сучасній криміналістиці поняття сліду розглядається у широкому та вузькому значенні. У *широкому розумінні* сліди це – різні матеріальні наслідки, події, зміни об'єкта та речової обстановки, що виникли у зв'язку з підготовкою, вчиненням і приховуванням кримінального правопорушення. Слідами у цьому сенсі будуть зміни обстановки, що виникли у результаті злочинного діяння (поява нових предметів, зникнення наявних раніше, зміна місця розташування різних об'єктів); частини зруйнованих предметів (уламки ножа, скалки фари); залишки будь-яких предметів, речей або субстанції (плями речовин, частинки пилу, сліди крові, виділення організмів); контактні сліди (рук, взуття, знарядь злому); сліди-предмети (вузли, замки, пломби, недопалки) тощо. Також, як

сліди у широкому розумінні виступають цілі комплекси матеріальних змін, що пов'язані з певною подією (сліди дорожньо-транспортної події, сліди пожежі).

Під слідами у вузькому розумінні слова розуміють сліди-відображення, що утворюються при безпосередньому контакті принаймні двох об'єктів, тобто такі остаточні явища, які представляють собою матеріально фіксовані відображення на одному об'єкті зовнішньої будови іншого об'єкта (наприклад, сліди знарядь злому, ніг, взуття, рук, транспортних засобів і т. ін.). Вивчення такого роду слідів становить предмет трасології.

Слід – відображення одного об'єкта на іншому виникає внаслідок їхньої взаємодії. У механізмі взаємодії беруть участь обидва об'єкти: один утворює слід, інший його сприймає. Взаємодія може бути контактною і безконтактною.

Причиною взаємодії є будь-яка енергія – механічна, термічна, хімічна, біологічна. Під дією *механічної* енергії сліди утворюються внаслідок переміщення об'єктів у просторі, відокремлення частини від цілого, розділення цілого на частини залишкової деформації. Під дією *термічної* енергії сліди утворюються внаслідок закопчування, обвуглювання, спеління. *Хімічна* енергія сприяє утворенню слідів внаслідок окислення, розкладання та сполучення. З дією *біологічної* енергії виникають сліди внаслідок розмноження, відмирання, розкладання, гниття тканини біооб'єктів.

Механізм слідоутворення – це результат впливу одного об'єкта (слідоутворюючого) на інший (слідосприймаючий). Повнота і точність відображення залежить від фізичних властивостей обох об'єктів (пластичності, структури слідосприймаючого об'єкта), сили, напряму взаємодії. Відображення в сліді зовнішньої будови завжди зворотне (протилежне), дзеркальне (також його визначають як негативне, але існує й інше розуміння негативних слідів). Таким чином, сліди-відображення, що є основним об'єктом трасологічного дослідження, утворюються при контакті двох об'єктів. Процес, що закінчується утворенням сліду-відображення, називають *механізмом слідоутворення*. Взаємодіючими елементами при цьому є: *слідоутворюючий об'єкт*, *слідосприймаючий об'єкт*, а також *слідовий контакт* як відображення способу взаємодії об'єктів унаслідок дії сили енергії того або іншого виду. У контакт зі слідосприймаючим об'єктом входить не вся поверхня слідоутворюючого об'єкта, а якась його ділянка. Цю ділянку прийнято називати *контактною поверхнею*.

Залежно від характеру виникнення слідів на сприймаючому об'єкті їх поділяють на об'ємні і поверхневі.

Об'ємні сліди утворюються, коли при контакті двох об'єктів один із них, більш м'який, деформується під тиском іншого, в результаті чого

слідоутворюючий об'єкт відображається у трьох вимірах (довжина, глибина, ширина), відтворюючи свої загальні й окремі ознаки, форму, розміри, будову поверхні. У результаті виникнення об'ємних слідів відбувається або часткове руйнування слідосприймаючого об'єкта, або його деформація. Такими слідами є: сліди взуття і протекторів коліс на вологому ґрунті; знарядь злому – на дереві; зубів – на мармеладі; бойка ударника – на капсулі гільзи тощо.

Поверхневі (площинні) сліди утворюються, коли обидва об'єкти, що контактують між собою, або мають практично однакову твердість, або один з об'єктів діє на інший з відносно невеликою силою чи дотично. Необхідно зазначити, що поверхневим слідам окрім виміру довжини і ширини, також характерний і третій вимір – глибина (висота), але вона настільки незначна, що її не враховують. До таких слідів належать сліди взуття на дерев'яній підлозі, сліди пальця на папері, губ – на склянці тощо.

При взаємодії об'єктів нерідко в результаті відокремлення часток поверхні одного з них і прилипання їх до поверхні іншого утворюються сліди-відшарування та сліди-нашарування.

Сліди-відшарування утворюються за рахунок зняття слідоутворюючим об'єктом часток речовини, що покриває слідосприймаючу поверхню (слід руки на свіжопофарбованій поверхні де частки фарби відшаровуються і прилипають до пальців, а на ділянці контакту відображаються ознаки пальців).

Сліди-нашарування утворюються за рахунок нашарування часток, які відокремлюються від слідоутворюючого об'єкта (слід від протектора колеса, що проїхав перед цим по калюжі, слід пальця на склі).

Поверхневі сліди також поділяють на безбарвні і забарвлені (І.В. Гора, В.А. Колесник). Безбарвні сліди, у свою чергу, поділяються на: а) видимі, які можна виявити шляхом безпосереднього зорового сприйняття; б) слабовидимі (маловидимі), тобто такі, що спостерігаються за певних умов, наприклад, на просвіт або під певним кутом при боковому освітленні; в) невидимі, тобто сліди, які не можна побачити не тільки візуально, але й за допомогою оптичних засобів (луна, мікроскоп).

Залежно від стану об'єктів у момент слідоутворення виникають статичні або динамічні сліди.

Статичні сліди утворюються при контакті двох об'єктів, коли вони в заключний момент слідоутворення перебувають у стані спокою (статики). Під час утворення таких слідів кожна крапка на поверхні слідоутворюючого об'єкта залишає своє відповідне відбиття на слідосприймаючому об'єкті (контактна поверхня слідоутворюючого об'єкта відображається дзеркально за положенням і рельєфом, якщо слід

об'ємний). Наприклад, сліди пальців рук, коліс автомобіля, підошви взуття тощо.

Динамічні сліди виникають при контакті двох об'єктів, коли вони обидва чи один із них у заключний момент слідоутворення перебувають в русі (динаміці). При цьому кожна крапка слідоутворюючої поверхні залишає на слідоприймаючій поверхні слід у вигляді траси (лінії). Такими є сліди каналу ствола на стріляній кулі, різання на стружках тощо.

Залежно від місця, на якому відбулися зміни слідоприймаючого об'єкта, вирізняють локальні і периферичні сліди.

Локальні сліди – це сліди, що утворюються у межах контактної поверхні взаємодіючих об'єктів (наприклад, слід босої ноги в межах контакту з поверхнею дерев'яної підлоги). Навколо локального сліду поверхня слідоприймаючого об'єкта залишається незмінною.

Периферичні сліди виникають за межами контактної поверхні взаємодіючих об'єктів (наприклад, слід від предмета на вкритій пилом поверхні стола, утворений «на периферії», навколо предмета, за його межами). Ці сліди дозволяють судити лише про контури контактної поверхні, і, як правило, непридатні для ідентифікації слідоутворюючого об'єкта.

Сліди у трасології також класифікують залежно від об'єктів, що залишають сліди-відображення. Розрізняють чотири основні групи таких слідів:

– *сліди людини*: сліди рук (папілярних візерунків); сліди взуття, ніг – босих, взутих у панчохи, шкарпетки; сліди зубів; сліди нігтів; сліди ділянок тіла, де відсутні папілярні лінії (губ, вуха, чола, ділянок носа й ін.); сліди одягу, рукавичок;

– *сліди знарядь, інструментів і виробничих механізмів*: сліди знарядь зламу; сліди на замках і замикаючих пристроях; сліди на контрольних пломбах і замикаючо-пломбувальних пристроях; сліди виробничих механізмів (інструментів) на виробках;

– *сліди транспортних засобів*: сліди коліс безрейкових транспортних засобів; сліди гусеничних ланцюгів; сліди лиж і саней; сліди виступаючих частин транспортних засобів;

– *сліди тварин*: сліди ніг (лап, підків) тварин; відбиток тавра (клейма).

7.3. Сліди ніг і взуття

Сліди ніг і взуття – це відбитки морфологічних особливостей будови ніг, шкірного рельєфу або рельєфу підошви взуття. Сліди ніг залишаються на місці вчинення будь-якого кримінального правопорушення, але за різних причин їх не завжди виявляють.

Сліди ніг (взуття) утворюються при ходьбі, бігу, стрибках, стоянні на місці. За цими слідами можна з'ясувати як обставини вчинення кримінального правопорушення, так і деякі особливості суб'єкта, який їх залишив, що є необхідним для його розшуку.

Сліди ніг і взуття можуть бути: статичними і динамічними (наприклад, утвореними при ковзанні носка чи каблука по вологому ґрунту або снігу); об'ємними і поверхневими (нашарування і відшарування); забарвленими та безбарвними (видимі, слабovidимі та невидимі).

За видом слідоутворюючого об'єкта розглядувані сліди поділяються на сліди босих ніг, сліди взуття та сліди ніг у шкарпетках (панчохах). За слідами босих та вдягнутих у шкарпетки (панчохи) ніг ототожнюють людину, а за слідами ніг у взутті – взуття.

У слідах босої ноги найбільш повно відбиваються анатомічні ознаки – будова стопи, особливості її основних елементів і рельєф шкіри людини. Будова шкіри підошви стопи аналогічна будові шкіри долонь рук, тут теж є папілярні лінії, причому на нігтьових фалангах пальців ніг також виділяються дугові, петльові та завиткові типи візерунків. Сліди босих ніг мають таку ж ідентифікаційну значимість, як і сліди рук.

У слідах ніг, одягнутих в панчохи або шкарпетки, відображаються не тільки загальні анатомічні ознаки будови стопи, а й індивідуальні ознаки тканини: характер переплетення ниток, наявність швів, дефектів і т.п. Такі сліди найчастіше використовуються для ідентифікації шкарпеток (панчіх), хоча вони не виключають можливості ідентифікації людини.

На місці події може бути виявлено одиночний слід або декілька послідовно залишених слідів ніг чи взуття. Коли сліди ніг представлені одним або декількома відбитками, що не відображають елементів ходи людини, їх називають *одиночними*. Якщо ж представлена група слідів ніг людини, яка складається з декількох (три і більше) послідовно розташованих відбитків босих ніг або взуття і пов'язана єдиним механізмом утворення та напрямом, таке поєднання слідів називають *доріжкою слідів*.

У одиночних слідах відображаються в основному анатомічні ознаки стопи або особливості взуття, в доріжці слідів – ще й функціональні ознаки людини.

В сліді босої ноги відображаються наступні анатомічні ознаки стопи: пальці (1), плюсна (2), звід (3) і п'ятка (4). (Рис. 1)

Вимірювання сліду босої ноги включає: загальну довжину підошви по лінії, що проходить через крайню точку заокруглення п'яти, і центр подушечки нігтьової фаланги до перетину з нею перпендикулярної лінії, проведеної від крайньої точки великого пальця (АВ); ширину плюснової частини сліду (ВГ); ширину зводу сліду (ДЕ); ширину п'яткової частин сліду (ЖЗ). (Рис. 2)

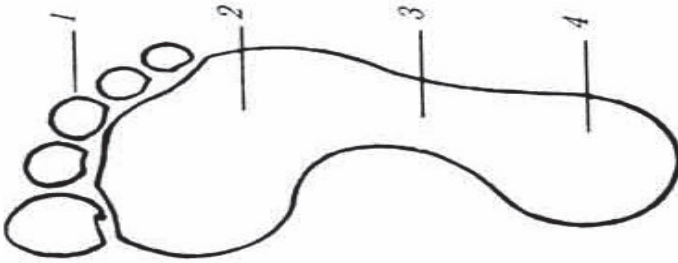

Рисунок 1. Основні елементи стопи

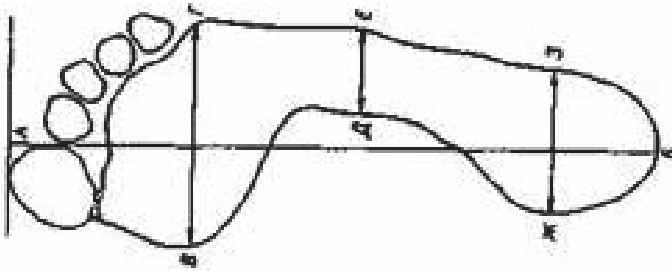

Рисунок 2. Вимірювання сліду босої ноги

У сліді взуття відображаються наступні загальні ознаки підошви взуття: підметка (2), проміжна частина (3), підбор (4). (Рис. 3)

Вимірювання сліду взуття включає: довжина сліду взуття по лінії від середини переднього краю носка до середини заднього краю підбора (ЖЗ); довжина (ИЖ) і ширина (ДЕ) підметки; довжина (КИ) і ширина (ВГ) проміжної частини; довжина (ЗК) і ширина (АБ) підбора. (Рис. 3.)

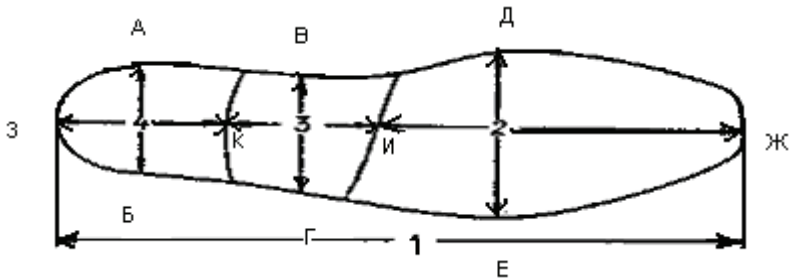

Рисунок 3. Слід підошви взуття

Вивчивши загальні ознаки сліду взуття, переходять до дослідження окремих ознак. До них належать особливості окремих частин сліду, дефекти рельєфної поверхні (протектора) підошви, позначення розміру, фірмового знака та ін.

Особливості ходьби або бігу особи, що відобразилися в слідах, можуть бути використані не тільки як самостійні ідентифікаційні ознаки, але і для вирішення інших питань. Так доріжка слідів ніг містить додаткові ознаки для ідентифікації особи за особливостями ступні або взуття. Вивчення доріжки слідів на місці події дозволяє отримати відомості про механізм події, про фізичні ознаки, статеву приналежність, про хворобливий або стомлений стан і про патології ходи людини, яка залишила сліди.

У доріжці слідів можна виділити наступні ознаки (елементи): 1) лінія напрямку рух (АБ); 2) лінія ходьби (ВГДЕЖ); 3) права лінія кроку (ГК); 4) ліва лінія кроку (ДЖ); 5) довжина лівого кроку (ГД і ЕЖ); 6) довжина правого кроку (ДЕ і ВГ); 7) ширина розстановки ніг (ЕЗ, ДМ і ЖК); 8) кут розвороту лівої стопи (ЗДИ); 9) кут розвороту правої стопи (КЕЛ). (Рис. 4)

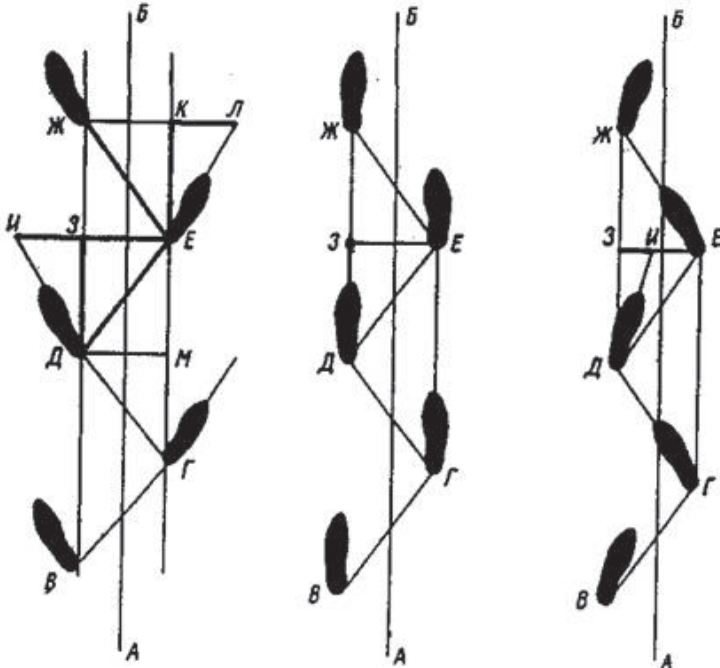

Рисунок 4. Вимірювання доріжки слідів

Лінії напрямку рух, вказує напрямок, у якому відбувається переміщення людини при його ходьбі.

Лінія ходьби являє собою, ламану лінію, що з'єднує центри відображень задніх зрізів підбора у слідах взуття. За даною лінією відбувається переміщення центру ваги тіла під час ходьби або бігу.

Довжина кроку – це величина розмаху перенесеної вперед ноги. Визначають довжину кроку правої і лівої ноги, вона залежить від швидкості пересування людини, її зросту, віку, статі та інших характеристик.

Ширина розстановки ніг є відстань, що визначає поперечне розміщення ніг людини при ходьбі або бігу. На ширину розстановки ніг також можуть справляти вантаж, перенесений особою, та її професія.

Кут розвороту стопи відображає положення стопи правої і лівої ніг у момент їх зіткнення зі слідосприймаючою поверхнею. Кожній нозі властивий свій кут розвороту стопи. Він може бути: позитивним (носки стоп при ходьбі повернуті назовні), нульовим (коли осьові лінії слідів стоп паралельні лінії напрямку руху) і негативним (носки стоп при ходьбі повернені у середину).

Сукупність зазначених ознак доріжки слідів взуття дозволяє зробити можливе судження про окремі характерні ознаки особи і тим самим виокремити її з числа підозрюваних осіб. Так, за вираженням названих вище ознак, взятих у сукупності, можна приблизно виявити і аналізувати інформацію за трьома напрямками: 1) щодо злочинця (стать, вік, зріст, професію, наявність спеціальної спортивної підготовки, функціональні особливості нижніх кінцівок, психічний і фізичний стан і т. ін.); 2) щодо взуття (тип, модель, розмір, особливості підошви, відображені в ній особливості експлуатації – зношеність набійки, тріщини і т.п.); 3) щодо механізму вчиненого злочину в цілому або його частин (шляхи проникнення і відходу з місця події, переміщення по ньому, направлення пошуків, взаємодія при цьому з різними об'єктами, кількість людей і т. ін.). Всі ці відомості слідчий одержує під час огляду слідів на місці події за участю спеціаліста.

При збиранні таких слідів перевагу треба віддавати їх вилученню в натурі. Перед початком будь-яких маніпуляцій зі слідами, у всіх випадках, кожен з них має бути обов'язково сфотографований за правилами масштабної фотографії, а доріжка слідів – способом лінійної панорами зверху та перспективно – в напрямі руху.

Об'ємні сліди взуття копіюють шляхом виготовлення гіпсових зліпків. Для цього слід повинен бути підготовлений: з нього прибирають всі сторонні предмети (прутики, камінчики, недопалки тощо), що потрапили після слідового контакту. Залежно від стану ґрунту, на якому залишені сліди, застосовуються три способи виготовлення зліпків: залив-

ний, насипний і комбінований. Вибір конкретного способу залежить як від слідосприймаючої поверхні, так і від погодних умов і пори року.

Для виготовлення зліпка *заливним способом* порошок гіпсу розводять у воді до консистенції сметани. Отриману масу заливають у слід шаром на 1/3 його глибини. Потім кладуть зміцнюючи каркас із дроту або іншого матеріалу, до якого кріпиться бирка, і виливають масу, що залишилася. Якщо слід не досить глибокий, його перед заливкою оточують валиком з навколишнього ґрунту або бордюром, виготовленим з картонної полоси. На бирку наноситься текст: місце вилучення сліду взуття, число, місяць, рік, підпис слідчого, понятих і спеціаліста. При *насипному способі* у слід через сито насипають шар сухого гіпсу товщиною 1-2 см, потім укладають каркас і засипають гіпсом до країв. Після цього гіпс зволожується за допомогою пульверизатора. Такий спосіб застосовуються, коли в сліді, що потребує вилученню є вода.

При поєднанні насипного способу з наливним виходить *комбінований спосіб*, його рекомендують застосовувати при вилученні сліду взуття залишеного на снігу. На слід насипати тонкий порошок сухого гіпсу, а потім виливають гіпсовий розчин. У цьому випадку розчин має бути температури навколишнього повітря, а при дуже низькій температурі розчин гіпсу роблять на антифризі (суміш води зі спиртом).

Також для вилучення такого сліду використовують й інший спосіб, коли слід у снігу заливають по паперовому жолобку розплавленою у обезжиреній жерстяній банці сіркою. Оскільки розплавлена сірка має властивість надзвичайно швидко кристалізуватися, вона не встигає передати снігові достатньо тепла та його танення. Зліпок, що утворюється після остаточного застигання сірки, відображає чітку морфологію поверхні низу взуття: найдрібніші деталі сліду, навіть структуру снігу, чого, звичайно, неможливо досягти за допомогою гіпсу. При застосуванні цього методу головним є вміння визначити момент, коли сірку потрібно заливати у слід: квапливість призводить до танення снігу, зволікання – до невідображення всіх деталей снігу.

Сліди в пилу, цементі, борошні, тощо потребують попереднього закріплення. Для цього використовується 6-10% розчин перхлорвинила в ацетоні. Через пульверизатор розчин розбризкується над слідом і міцно пов'язує дрібні частинки основи, після чого у слід можна залити гіпсовий розчин. Або ж, навколо попередньо укріплених слідів поливають водою на відстані 50 мм, а потім використовують наливний спосіб виготовлення зліпків.

Для фіксації слідів взуття використовується також *силіконова паста* «К». При литві зліпка в неї додається наповнювач білого або темного кольору залежно від забарвлення слідів, також доливають спеціальний каталізатор і ретельно перемішують. Отриманим компаундом запов-

нують об'ємний слід, який при кімнатній температурі твердне приблизно через півгодини. У цій пасти реакція полімеризації не відбувається при температурі нижче 0°C. Крім зазначеної пасти використовуються і інші: «КЛСЕ-305», «Сіеласт», «СКТН» та ін. Також для виготовлення зліпків використовують парафін.

Об'ємні та забарвлені поверхневі сліди на місці події виявляються без усяких труднощів. Що ж стосується невидимих поверхневих слідів, то їх виявлення потребує певних зусиль. Сліди босих ніг у місцях їх ймовірного знаходження обробляються порошками за методикою роботи зі слідами рук. Найефективнішим є ферит барія – порошок темно-коричневого кольору, що добре контрастує як зі світлими, так і з темними кольорами слідоносія.

Якщо ймовірний слід знаходиться на підлозі, яка покрита лаком або мастикою, для його виявлення можна використовувати шматок листової гуми, одна з поверхонь якого попередньо обробляється наждаком до появи тонкого шару ворсинок. Утворюється оксамитова поверхня, яку без зсувів прикладають до ділянки з можливим слідом, добре притискають, а потім відокремлюють від підлоги. На темному фоні добре відображаються контури, розміри і морфологічні особливості рельєфу підшви взуття.

Вилучені сліди упаковуються з дотриманням вимог, що забезпечують їх збереження при транспортуванні.

7.4. Сліди знарядь злому та інструментів

Сліди знарядь злому та інструментів і робота з ними являють собою окремих розділ трасології, який присвячено дослідженню різних механічних слідів від знарядь злому, інструментів, виробничих механізмів, а також замків, замикаючих пристроїв, пломб тощо. Цей розділ трасології останнім часом все частіше називають *механоскопією*.

Під *зломом* слід розуміти проникнення зі злочинною метою в замкнене приміщення чи сховище за допомогою виведення з ладу замикаючого пристрою, руйнування стін, підлоги, стелі або інших перешкод. До злому відноситься і відмикання замка підібраним ключем або відмичкою.

Знаряддя злому – це будь-який твердий предмет (металевий прут, лом, труба, сокира тощо), який може бути використаний для подолання перешкод. Зазвичай застосовують різний столярський або слюсарський інструмент, металеві предмети. До особливої групи знарядь злому належать спеціально виготовлені зі злочинною метою інструменти та пристрої: «гусяча лапа», «рак», «фомка», «відмички» та ін.

Знаряддя злому та інструменти, що застосовуються зломщиками, зазвичай класифікуються на: а) спеціально виготовлені зі злочинною метою; б) пристосовані для злому; в) звичайні інструменти, які використовуються для повсякденних потреб; г) предмети, що випадково опинилися в руках зломщика.

Залежно від механізму взаємодії з перешкодою, знаряддя злому поділяються на: ударні (молоток, кувалда, сокира тощо); довбальні (ломи, шлямбури, кирки тощо); важільні (домкрати, лещата, плоскогубці); ріжучі, а також знаряддя комбінованого впливу, які можуть бути віднесені до якої-небудь із перерахованих груп, наприклад, важільно – (що ріжуть) довбальні (що рубають) включають до групи ріжучих знарядь.

Сліди знарядь злому – це сліди, залишені різними засобами, які використовувалися злочинцем для відкриття сховищ і руйнування перепон. Сліди знарядь злому поділяють на наступні види:

Сліди натискання (тиснення) утворюються під час прямолінійного руху слідоутворюючого об'єкта перпендикулярно слідоприймаючому об'єкту, внаслідок чого відбувається формування, руйнування, залишкова деформація, нашарування, перерозподіл частин речовини, зміна та перебудова внутрішньої структури об'єкта. На поверхні перешкоди залишається неглибокий, вдвлений слід, який повторює конфігурацію робочої частини знаряддя та містить відбиток її дрібних деталей.

Сліди удару виникають під час вибивання віконних чи дверних рам, стін, а також у разі нанесення ударів. На слідоприймаючій поверхні утворюються досить чіткі статичні сліди, які відображають особливості робочої частини предмета.

Сліди ковзання, тертя утворюються під час натискування або удару, коли в кінцевий момент слідоутворення кінчик знаряддя продовжує рухатись. При цьому виникають сліди у вигляді систем валиків і борозенок (трас), які адекватно відтворюють рельєф крайнього ребра робочої частини знаряддя злому.

Сліди різання є наслідком дії на поверхню об'єкта леза, ножа, сокири, тесака, ножиць, у результаті чого утворюється динамічний відбиток знаряддя різання – мікрорельєф у вигляді неповторної системи трас. Такого ж роду сліди утворюються у результаті стругання рубанком, фуганком, фальцгебелем, шпунтубелем тощо.

Сліди пиляння (розпилу) виникають в наслідок дії на дерев'яні, металеві, пластмасові предмети зубчиків різноманітних пилок (ножівки, лучкової, дворучної, дискової) та насічок напилків.

Сліди свердління залишаються на перепонах під дією свердел різного діаметра, які дозволяють, обертаючись навколо своєї поздовжньої вісі і поступово знімаючи ріжучою кромкою шар за шаром матеріал перепони, утворювати отвори.

Відповідно до прийнятої класифікації, у трасології всі сліди механічного впливу знарядь злому поділяються на *статичні* (подібні сліди найчастіше утворюються при впливі ударних, довбальних, важільних знарядь) й *динамічні* (серед них виокремлюють сліди: ковзання, вільного різання й розрубку, перекусу й перерізання, свердління, пиляння, впливу специфічних інструментів).

Залежно від місця локалізації сліди знарядь злому та інструментів класифікуються на залишені: 1) на замикаючих пристроях; 2) на інших перешкодах.

Замикаючі пристрої це замки, що мають певний ступінь секретності, механізм яких відкривають і закривають за допомогою ключа, і замикаючих пристосувань.

Про застосування відмичок або підібраних ключів свідчать сліди у вигляді подряпин на внутрішніх поверхнях механізму замку, напрям яких зазвичай не збігається з подряпинами, утвореними «рідним» ключем.

Дужку навісного замку зламують шляхом перепилювання ножівкою, напилком або перекушуванням за допомогою саперних ножиць, іноді шляхом спилування або зрубу зубилом заклепок на коробці. Якщо злочинці вдалися до перепилювання, то на прилеглих предметах і на землі повинна бути металева тирса, а на дверях і косяку сліди напилка або ножівки.

Особливе місце в криміналістичному дослідженні знарядь злому посідають і *пломби*. *Пломба* – це нескладний пристрій, що навішуються на різні сховища та виключає проникнення у них без порушення його цілісності. Пломби виготовляються із свинцю, жерсті, алюмінію, пластмас і кріпляться через внутрішні отвори за допомогою сурової нитки або дроту та обжимаються пломбінатором, який залишає на пломбі відтиск з певними знаками.

Встановлення факту кримінального впливу на пломбу можливе навіть за найвитонченішого його маскування. Такі сліди можуть бути виражені у вигляді несумісності кінців розчленованої стрічки, недостатності довжини її частин, наявності ознак, що свідчать не про розрізання стрічки, а про поділ її іншим способом: розрив, перебивання й ін. Також, одним із способів кримінального знімання пломби є зрізання деформованого при пломбуванні корпусу по колу з боку кришки до розмірів отвору в ній та наступним розвальцьовуванням країв корпусів при повторному навішуванні.

При огляді пломб можна виявити сліди повторного обжимання, сліди розширення отворів, крізь які протягувалася нитка або дротина, склеювання або скручування нитки, подряпини та інші пошкодження.

Фіксація слідів знарядь зламу та інструментів здійснюється шляхом опису в протоколі огляду, складанням креслень, схем. Також вони ре-

тельно вимірюються і фотографуються за правилами масштабної зйомки. У протоколі огляду необхідно зазначити: їх точне розташування на перешкоді; вид (ковзання, різання, віджим тощо); форму; взаєморозташування; напрямок кожного з них (горизонтальний, вертикальний, з нахилом); пов'язаність між собою за механізмом утворення; міру вираженості; найчіткіші особливості.

Найкращим засобом вилучення слідів знярядь зламу та інструментів є вилучення всього предмета зі слідом, або його частини. За неможливості, такого вилучення, сліди, залежно від їх виду, копіюються, якщо це поверхневі сліди – на дактилоплівку, фотопапір чи гуму, а з об'ємних слідів виготовлюються зліпки з пластиліну, гіпсу, синтетичних спеціальних паст К, У-4, СКТН.

Пластилін використовується для виготовлення зліпків зі слідів, залишених на металевих та інших твердих поверхнях. Перед вдавленням в слід пластилін ретельно розминають до стану еластичності. Потім одну його сторону вирівнюють, притиснувши, приміром, на скло. Цю сторону вдавлюють в слід і залишити на 10-15 хв, щоб пластилін відновив свою природну щільність. Потім зліпок відокремлюють від сліду і поміщають у відповідну упаковку.

На вертикальних поверхнях гіпсові зліпки виготовляють за допомогою цупкої картонної коробки від цигарок, відділивши від неї кришку й одну з широких бокових стінок. Гіпсова суміш заливається зверху в притиснуту до поверхні зі слідом коробку. Сліди на штукатурці попередньо необхідно закріпити розчином силікатного клею у воді, який після випаровування води утворює міцну кірку.

Особливо багато різноманітних зліпочних матеріалів використовується стоматологами. Вони прості у застосуванні і дуже добре передають рельєф копіювальної поверхні.

Інколи на місці події можуть бути виявлені і самі зняряддя та інструменти, що використовував злочинець. На поверхні цього зняряддя (інструменту) можуть бути виявлені сліди, отримані при контакті з матеріалом перешкоди у вигляді вм'ятин, подряпин зі свіжим блиском металу, або частин цього матеріалу (фарби, металу, цегли, деревини), їх також потрібно ретельно зафіксувати, а при вилученні – застосувати заходи до їх збереження та запобігання ушкоджень.

7.5. Сліди транспортних засобів

Велика кількість кримінальних правопорушень вчиняється з використанням, у тій або іншій якості, транспортних засобів. Сліди транспорту фігурують при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод, а

також злочинів, в ході яких транспорт використовується для вивезення викраденого, втечі злочинців, швидкого переміщення потерпілих, трупів і т.д.

У криміналістичному розумінні до транспортних засобів відносяться всі пристрої, призначені для переміщенні у просторі різних вантажів і людей. Сучасні транспортні засоби можна поділити на наступні групи: наземний транспорт (рейковий наземний слідів пересування не залишає, безрейковий – залишає), підземний транспорт (рейковий і тому слідів пересування не залишає), повітряний транспорт (сліди залишає при зльоті і посадці), водний транспорт (слідів пересування не залишає).

Сліди транспортних засобів – це матеріально фіксовані відображення зовнішньої будови окремих частин транспорту, частини деталей транспорту, що відокремилися, й речовини, які використовуються при експлуатації транспорту.

Усі сліди цього типу можна поділити на: а) сліди ходової частини засобу (коліс, гусениць, лиж); б) сліди частин транспорту, що виступають (кузова, бампера, облицювання радіатора), на інших предметах; в) предмети, що відокремилися від транспортного засобу (частки фарного скла, фарби, дерев'яного кузова); г) сліди, що утворилися на транспортному засобу в результаті контакту (різні пошкодження, нашарування); ґ) речовини, що не є об'єктами трасології, а досліджуються в експертизі матеріалів і речовин (хімічні, фізико-хімічні та біологічні дослідження).

Сліди, пов'язані з дорожньо-транспортними пригодами, можна умовно поділити на види за механізмом утворення: статичні й динамічні. За подією, що зумовила їх утворення можна поділити на:

Сліди зіткнення – утворюються від зустрічного, бічного або однобічного рухів засобів транспорту, що зіштовхуються, та при ударі транспорту, що рухається, з нерухомим транспортом або предметом. При цьому на об'єктах, що зіштовхуються, утворюються сліди: вдавнення, ковзання, розламу, нашарування, відшарування, зшкрябування.

Сліди переїзду утворюються коченням коліс по лежачому предмету. Вони виявляються у вигляді погнутостей, поломок або продавлювання поверхні деталей транспорту.

Сліди наїзду – ніби поєднують сліди зіткнення і неповний переїзд. Якщо це транспортний засіб і людина, то вони залишаються на транспорті, що вчинив наїзд від удару об тіло потерпілого у вигляді вм'ятин або слідів – відбитків рук та одягу, або слідів ковзання тіла, одягу по поверхні транспортного засобу. Зазвичай на транспортних засобах сліди утворюються на поверхні передніх частин: передніх крилах, капоті, радіаторі тощо. Також на тілі і одязі потерпілого залишаються сліди транспортного засобу (грунт із коліс, фарба), тобто сліди нашарування.

А також утворюються сліди у вигляді розривів, розрізів або роздавлювання частин тіла й змінання одягу.

Сліди котіння – утворюються при поступально-обертальному русі колеса і являють собою розгорнення кола на площині. Механізм їх утворення аналогічний механізму утворення статичних слідів, оскільки кожен окремих момент відображення окремих особливостей колеса виникає при статичному контакті – у момент короткочасного спокою об'єктів.

Транспортні засоби мають сукупність ознак, що характеризують їх тип, вид моделі та конкретні екземпляри. Частина з них відображається у слідах шин. Такими ознаками є колія передніх і задніх шин, база, кількість коліс, модель шин, довжина оберту (кола) колеса.

Колія – відстань між колесами однієї осі (не плутати колію автомобіля, як одну з його найважливіших ознак, з колією на дорозі у вигляді розкатаного колесами, поглибленого сліду). Розмір колії визначається відстанню між однойменними (правим або лівим) бічними краями меж слідів. При прямолінійному русі транспортного засобу сліди передніх коліс частково або повністю перекривають слідами задніх коліс, тому колію передніх коліс можна виміряти лише за слідами, утвореними на повороті.

База – відстань між передньою і задньою осями автомобіля. База визначається за слідами, утвореними при стоянці автомобіля (зупинка, буксування) або при розвороті заднім ходом. При стоянці автомобіля в ґрунті утворюються сліди у вигляді вм'ятин, таловин у снігу, частинок ґрунту, що обчислялися з коліс. Середини цих слідів з'єднують прямими лініями, які відповідають розташування осей. Потім із середньої лінії передньої осі проводять перпендикуляр на лінію задньої осі – довжина перпендикуляра буде базою.

Довжина оберту (кола) колеса. Довжина окружності шини визначається шляхом виміру відстані між двома послідовними відбитками в слід однієї і тієї ж особливості бігової частини шини. При обчисленні зовнішнього діаметра необхідно враховувати можливі похибки, що залежать від внутрішнього тиску, ваги вантажу, швидкості руху і стану дорожнього покриття.

Малюнок протектора характеризується формою і розмірами його елементів, їх кількістю та розміщенням відносно середньої лінії шини й один одного.

Для встановлення конкретного транспортного засобу за слідами шин, необхідно відшукати індивідуальні ознаки шини (нерівномірне зношення протектора шини, наявність, форма, розміри й місце латок, частини іншого візерунка протектора, використаного при ремонті шин; тріщини, розриви, викришеність гуми, а також ознаки засобів протикозання), що залишила слід. Також встановлюються і такі тимчасові

ознаки, як відображення стороннього предмета, що застряг між шинами спарених коліс або протектора і ввійшов до рельєфного візерунка (камінь, шлаки, уламок заліза тощо).

Крім задач ідентифікації дослідження слідів транспортних засобів дозволяють вирішувати діагностичні задачі: встановлювати напрямок руху, факт гальмування, зупинки тощо.

Напрямок руху можна визначити за деякими елементами слідів, а саме:

– малюнок протектора «ялинка» відкритим кутом повернутий у бік руху;

– краплі рідини (мастило, вода, гальмівна рідина), що падають під час руху, мають грушеподібну форму і гострими кінцями обернені в бік руху;

– на дорогах з твердим покриттям у випадках переїзду калюж, ділянок із сипкими речовинами (пісок, цемент тощо) у напрямку руху залишаються сліди вологи, пилу, які поступово сходять нанівець;

– під час проїзду через ділянки дороги із сипким ґрунтом частки ґрунту розташовуються з обох боків сліду від колеса у вигляді віяла, загострена частина якого спрямована в бік руху;

– вдавлений колесом у ґрунт камінь залишає у сліді зазор з боку, протилежного напрямку руху;

– у випадках переїзду колесами гіллячок, соломинок, щепок останні будуть зламані, а їх кінці обернені в напрямку руху.

Сліди транспорту виявляються у місцях дорожньо-транспортних пригод або на місця події, де транспортний засіб використано як знаряддя або засіб злочину. Сліди шин можна виявити при огляді полотна дороги місця події і предметів, виявлених на ньому, а також узбіч, кюветів, під'їздів до місця події і місць стоянки транспорту.

Оскільки здебільшого, сліди автотранспорту неможливо вилучити в натуральному вигляді, то спеціалісту необхідно ретельно вивчити сліди і зафіксувати їх на місці виявлення.

Способи фіксації слідів транспортних засобів: 1) опис у протоколі; 2) фотографування; 3) виготовлення схем, замальовок; 4) копіювання (виготовлення зліпків).

У протоколі огляду необхідно зазначити: постійні орієнтири, що допоможуть установити місце знаходження слідів; час їх виявлення; характер, вид і стан ґрунту або покриття дороги, де виявлено сліди (слідосприймаючої поверхні); вид слідів (об'ємні, поверхневі); кількість слідів, їх розташування між собою; ширину кожного сліду; глибину об'ємних слідів щодо поверхні дороги; розмір колії; форму малюнка протектора шин, їх розміри, індивідуальні особливості; довжину сліду одного оберту колеса; довжину шляху гальмування; ознаки напрямку руху; ознаки шляху гальмування і ступінь його відображення.

Після фотографування поверхневі сліди протектора можуть бути скопійовані на спеціально підготовлений фотопапір, плівку або прошкурену листову гуму. У випадку виявлення слідів на картоні, фанері, папері, одязі потерпілого вони вилучаються в натурі.

З об'ємних слідів транспортних засобів виготовляють зліпки. Для цього можна використовувати гіпс, зліпочні пасти («Л», «СКТН» та ін.). Зліпки виготовлюються не лише з тих частин слідів, які мають найбільше особливих ознак шин, а й із тих, в яких чітко відобразилися їхні загальні ознаки, тобто по всій довжині сліду колеса. Для фіксації окремих деталей використовують полімерні матеріали.

На місці події також, крім слідів шин можуть бути залишені й інші сліди транспортних засобів. Так при зіткненні автомобіля з іншим транспортним засобом, парканом, стовпом тощо у момент удару від автомобіля можуть відділятися і залишатися на місці зіткнення різні частини: уламки кузова, частини ручок, гаків, засувки, покриття коліс, частинки шарів фарби. У більшості випадків на місці події залишаються фрагменти скла розбитих фар чи лобового скла, які вилучаються в натурі і використовуються для розшуку транспортного засобу, встановлення моделі (марки) автомобіля та його ідентифікації, а також для визначення місця, де сталося зіткнення (наїзд).

Усі предмети, виявлені на місці події, обов'язково мають бути сфотографовані, описані у протоколі огляду місця події, зібрані і вилучені. Фрагменти скла загортають у м'яку тканину, або папір і упаковують у коробку відповідного розміру.

Якщо на місці події виявлені сліди нашарування фарби, то вони вилучаються з предметом на якому вони знаходяться, або з частиною предмета. Якщо таке вилучення неможливо, їх зрізують або зішкрібають (також робиться контрольне зішкрібання з чистої поверхні предмета). Фрагменти фарби поміщають до скляної пробірки, яку закривають паперовим, ватним чи марлевым тампоном, щоб вони не рухалися і не руйнувалися.

Сліди контакту транспортних засобів є важливим джерелом інформації про обставини дорожньо-транспортної пригоди, за якими можна відновити не тільки процес безпосередньої взаємодії автомобіля з іншим транспортним засобом або іншою перешкодою, а й механізм дорожньо-транспортної пригоди в цілому.

Запитання для самоконтролю:

1. На яких наукових положеннях базується трасологія?
2. Що таке слід у трасології?

3. Які сліди вивчаються трасологією?
4. Що являє собою механізм слідоутворення?
5. За якими підставами класифікують сліди в трасології?
6. Які загальні правила виявлення, фіксації і вилучення слідів?
7. Охарактеризуйте сліди знарядь злочину та інструментів.
8. Які Ви знаєте сліди транспортних засобів та їх класифікацію?
9. Перерахуйте основні методи і способи виявлення і фіксації слідів.
10. Які вимоги ставляться до упакування об'єктів, що подаються на експертне дослідження?

Глава 8

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ РУК (ДАКТИЛОСКОПІЯ)

8.1. Основи дактилоскопії

Розділ трасології, що вивчає сліди рук, традиційно називається дактилоскопією (від грец. *daktilos* – палець, *skoreo* – розгляд).

Дактилоскопія розділ трасології, що вивчає будову папілярних візерунків шкіри на долонях, пальцях рук (а також на підшвах ніг) та спеціальні методики їх дослідження з метою ідентифікації особи у процесі розслідування, кримінальної реєстрації і розшуку злочинців.

Практика розслідування кримінальних правопорушень використовує у доказуванні відбитки пальців рук і долонь, які на місці події залишають зловмисники. При цьому забезпечується стовідсотковий рівень індивідуальної ідентифікації особи. Більше того, ідентифікація є цілком можливою і за відсутності повних відбитків і навіть невеликих уривків папілярних ліній – з використанням пороскопії й еджеоскопії, тобто визначення особливостей будови вихідних протоків потових залоз у папілярних лініях та конфігурації країв самих папілярних ліній, їх початків і закінчень. Для ідентифікації можуть використовуватися й відбитки окремих ділянок долонь.

Сліди рук, що виявлені на місці події, є незаперечним доказом того, що певна особа знаходилась на цьому місці. У криміналістиці важливе значення приділяється слідам рук, оскільки:

- 1) контактування руки з яким-небудь об'єктом відбувається переважно долонною поверхнею кисті;
- 2) на пальцях і долонях рук є потожирові виділення, які залишають сліди нашарування;

3) шкіра руки має специфічні властивості.

Шкіра на долонній поверхні рук людини складається з двох основних шарів: верхнього шару – епідермісу (який несе в основному захисну функцію), та нижнього – дерми (який виконує життєво важливі фізіологічні функції (опорну, механічну і ін.). Товщина епідермісу – 0,07-2,5 мм; найбільш товстий шар (1,5-2,5 мм) – на долонях і на ступнях. Верхній (роговий) шар епідермісу повністю оновлюється протягом 7-11 днів.

На долонній стороні кисті, яка найчастіше бере участь в утворенні слідів рук, розташовані флексорні (згинальні) лінії, дрібні складки шкіри (зморшки), пори, папілярні лінії.

Флексорні лінії – це поглиблення утворені в результаті згинальних рухів кисті руки (дослідженням шкірних візерунків, утворених складками долонь, займається галузь знань – пальмоскопія). Міжфалангові складки – поглиблення, утворені згинальними рухами пальців рук розділяють шкірні візерунки фаланг пальців рук.

Дрібні складки шкіри, зморшки, «білі лінії» – дрібні і слабо виражені лінії, що виникають в результаті часткової втрати шкірою своєї еластичності. Розташовуються хаотично по всій поверхні долоні, утворюючи подобу сітки. Складки-зморшки вважаються тимчасовими утвореннями, володіють незначним ступенем стійкості, можуть з'являтися і через деякий час зникати. Складки-зморшки на пальцях рук найчастіше мають поздовжнє положення.

Пори – це вивідні отвори проток потових залоз. Вони мають різну форму і розташовуються посередині або у одного з країв папілярних ліній. На 1 см. папілярних ліній зустрічається від 9 до 18 пор. Особливості пор (їх форма, розмір, взаєморозташування) можуть використовуватися для ідентифікації осіб.

Папілярні лінії – це вузькі гребенеподібні піднесення, розділені неглибокими борозенками, які покривають всю поверхню долоні, утворюючи папілярний візерунок. Вони постійно покриті тонким шаром поту, який виділяється через розташовані на них вихідні отвори потових залоз, а іноді і жиром, що потрапляє на руки з інших ділянок тіла. У дорослої людини ширина папілярної лінії сягає 0,4-0,6 мм, а висота – 0,1-0,4 мм. Цікавий випадок зафіксовано у мешканців Швеції Андреаса Даніельсона та його доньки Марі, в яких зовсім відсутні папілярні лінії на пальцях рук.

Головну роль в утворенні папілярного візерунку відіграє сосочковий шар верхньої частини дерми. Сосочки, розташовані парними рядами висотою 0,15 мм (найбільші – до 0,2 мм), відокремлюються від сусіднього ряду заглибленнями. На поверхні нігтьових фаланг пальців рук їх налічується більше 100 на квадратний сантиметр. Епідерміс, еластично

накриваючи парний ряд сосочків, в точності їх копіює і утворює папілярну лінію, а в місці поглиблень – міжпапілярні проміжки, створюючи тим самим складний і неповторний візерунок.

Головну роль у здатності папілярного візерунку відображати свої особливості в безбарвних слідах відіграє слідоутворююча речовина, основними компонентами якої є піт і жир.

Потові залози знаходяться в підшкірній жировій клітковині, а їх вивідні штопороподібні протоки, проходячи через дерму, закінчуються у верхньому шарі епідермісу гирловими отворами воронкоподібної форми – порами. Найбільша кількість пор розташовані в борозенках між папілярними лініями. Крім поту до складу слідоутворюючої речовини папілярного узору входять нейтральний шкірний жир і найдрібніші клітини омертвілого епідермісу. Слідоутворюючу речовину прийнято називати потожировою. Компоненти потожирової речовини відіграють найважливішу роль у процесі виявлення слідів рук фізичними і хімічними способами.

Папілярні візерунки наділені трьома основними властивостями, що надають відбиткам пальців суттєвого криміналістичного значення, це: 1) індивідуальність; 2) стійкість; 3) відновлюваність.

Індивідуальність (неповторність) відбитків пальців кожної людини визначається винятковістю утворення візерунків, що формуються під час внутрішньоутробного розвитку плоду. Французький криміналіст Бальтазар довів, що повторення візерунків шкіри у двох людей можливе, коли число століть буде складатися із 49 цифр. У державах Сходу індивідуальність відбитків пальців використовували вже в XII ст.

Індивідуальність зовнішньої будови папілярного візерунку вигідно відрізняє об'єкти дактилоскопічної експертизи серед інших, у тому числі об'єктів трасологічних досліджень: відображення папілярних візерунків виразні, легко виявляються і доступні для візуального спостереження з використанням нескладних технічних засобів; незважаючи на різноманіття особливостей зовнішньої будови візерунку, вони піддаються чіткій і нескладній класифікації, що забезпечує процес їх індивідуалізації та розрізнення; численність особливостей дозволяє проводити ідентифікацію з використанням сукупності ознак, що відобразилися в незначних за площею слідах.

Стійкість папілярних візерунків визначається тим, що їх основа залишається незмінною впродовж усього життя людини. З віком (ростом) людини змінюються лише розміри візерунків. Папілярні візерунки зберігаються після смерті людини до повного розкладу м'яких тканин тіла. Саме за цих умов є можливим ідентифікувати труп.

Відновлюваність папілярних візерунків характеризується повним їх відтворенням у разі умисного чи необережного пошкодження верхньо-

го шару шкіри. Відомі випадки, коли злочинці вдавалися до того, що хірургічним способом позбавлялися папілярних візерунків на пальцях і долонях своїх рук. Але, як з'ясувалося згодом, їхні папілярні візерунки повністю поновлювалися. Також, в експертній практиці мали місце випадки пересадки злочинцям, які перебували на дактилоскопічному обліку, ділянок шкіри папілярного узору. Однак і в цих випадках є певні ознаки, що дозволяють встановити факт пересадки шкіри та ідентифікувати особу. При глибокому травмуванні шкіри (дерми) утворюються шрами, рубці, що мають індивідуальні ознаки.

Своєрідність візерунків дозволяє класифікувати їх за трьома типами: петльові, дугові, завиткові. Надзвичайно рідко, але трапляються аномальні (атипові) папілярні візерунки нігтьових фаланг пальців рук людини.

У *петльових візерунках* папілярні лінії, які утворюють центральну частину, ідуть від одного краю пальця до центру, де круто повертаються і йдуть назад до того ж краю пальця, вимальовуючи петлю. Кінці петлі, які складають її відкриту частину і обернені до краю пальця, одержали назву ніжок або гілок петлі, закруглена частина на її вершині – голівки. Петлю обрамляють три потоки ліній, які під нею утворюють фігуру, що нагадує грецьку літеру «дельта» (Δ). Ця фігура в дактилоскопії так і називається – дельта. Якщо ніжки петлі спрямовані в бік великого пальця, петля називається радіальною, якщо у бік мізинця – ульнарною. Таким чином, петльові візерунки, в свою чергу можуть бути ульнарними та радіальними. Петльові візерунки найбільш поширені і становлять близько 65% загальної кількості пальцевих візерунків. Для віднесення візерунку до петльового типу необхідно, щоб у центрі візерунку хоча б одна лінія утворювала завершену головку петлі або повну петлю. (Рис. 1).

Дуговий візерунок складається з папілярних ліній, що йдуть від одного краю подушечки пальця до іншого, з різним ступенем крутизни згинаючись посередині у вигляді шатра або утворюючи зовсім полого хвилю. Такі візерунки є найбільш простими і становлять близько 5% загальної кількості пальцевих візерунків. (Рис. 1)

Завитковий візерунок являє собою сукупність концентричних кіл, овалів, спіралей, клубків зустрічних петель, по боках яких ближче до країв пальця розташовуються дві дельти. Рідко зустрічаються завиткові візерунки з трьома дельтами і зовсім рідко – з чотирма. Завиткові візерунки становлять близько 30% загальної кількості пальцевих візерунків. (Рис. 1)

Загальними ознаками папілярних візерунків є їх типи і види, розміри папілярних ліній, ступінь їх вигнутості, форма флексорних і білих ліній.

Рисунок 1. Типи папілярних візерунків пальців рук

Окремими ознаками папілярного візерунку, які використовуються для індивідуальної ідентифікації, служать окремі особливості будови кожної конкретної папілярної лінії, її дрібні морфологічні відмінності деталі. До них відносяться острівці, вічка, гачки, містки, обривки, розходження ліній, початки ліній і закінчення ліній, шрами, пори, розриви, згини, потовщення, особливості дельт, крапки, пунктири, злиття папілярних ліній та їх фрагменти (Рис. 2). Для індивідуальної ідентифікації в порівнюваних слідах потрібно виявити неповторну сукупність ознак співпадаючих окремих.

Рис. 2. Окремі ознаки папілярного візерунку

Сліди пальців рук залишаються на всіх предметах, яких торкається людина: пластичних (наприклад, пластилін, віск, глина, масло, розігрітий сургуч, стеарин) і сипких (наприклад, крейда, борошно, тальк, це-

мент). На сипких і пластичних об'єктах залишаються об'ємні сліди пальців рук, а на твердих – поверхневі, які поділяються відповідно на сліди нашарування та відшарування.

Більшість поверхневих слідів пальців рук безбарвні (невидимі), оскільки вони утворюються потожировою речовиною. Якщо пальцем торкнутися предмета, залишається потовий (а не потожировий) слід, оскільки на долонях рук і підшвах ніг, на відміну від інших частин шкіри, жирових залоз немає. Жирова речовина може потрапити на долоні рук від дотику до інших частин шкіри, обличчя, ший, волосся, які сильно змащені жирною речовиною. Якщо палець торкається предмета декілька раз, слід стає не таким насиченим. Спітнілі руки залишають насичені сліди.

8.2. Виявлення і фіксація слідів рук

Існують різні методи й засоби виявлення потожирових слідів рук: на предметах, витягнутих з води; на предметах, що перебувають під впливом високої температури; на текстильних і синтетичних тканинах із дрібною структурою поверхні; на тілі людини.

Методи виявлення слідів рук поділяються на оптичні, фізичні, хімічні та фізико-хімічні.

Найпростішим методом виявлення слідів рук є *оптичний (візуальний)* метод. За його допомогою виявляються видимі і слабовидимі сліди, у тому числі об'ємні, забарвлені, пилові, а також потожирові сліди на глянцевої поверхні. Метод заснований на посиленні видимості слідів за рахунок створення найбільш вигідних умов освітлення і спостереження.

До прийомів оптичного методу відносяться наступні:

- освітлення і огляд поверхні під певним кутом, наприклад, об'ємні сліди рук зручно вивчати під коспадаючим освітленням;

- огляд прозорих предметів на просвіт, що дозволяє виявляти слабовидимі потожирові сліди рук. Для посилення контрасту доцільно розташовувати предмет так, щоб він знаходився на темному, однорідному фоні;

- застосування різних світлофільтрів, що дає можливість виявити сліди рук на предметах, колір поверхні яких близький до кольору сліду;

- опроміненні ультрафіолетовими і інфрачервоними променями, що дозволяє виявити слабовидимі потожирові сліди.

Прийом опромінення ультрафіолетовими і інфрачервоними променями застосовується при виявленні старих, а також невидимих слідів на багатобарвних об'єктах і є універсальним. В ультрафіолетових проме-

нях виявляються невидимі і слабовидимі сліди рук, утворені різними мінеральними і рослинними оліями, клеєм, кров'ю, а також сліди, оброблені люмінесцентними дактилоскопічними порошками. В інфрачервоних променях можливе виявлення слабовидимих слідів і слідів рук, вимазаних сажею (кіптявою).

Перевага візуальних способів полягає у тому, що вони не змінюють властивостей і ознак слідів, а тому передують фізичним або хімічним методам.

Фізичні методи засновані на властивостях адгезії і вибіркової адсорбції речовини сліду і можливості збудження власної люмінесценції. Криміналістикою розроблено досить багато різних способів обробки поверхонь, на яких можна очікувати наявність слідів рук, а також прийомів, що дозволяють зробити сліди більш чіткими. Найпоширеніші методи фарбування малопомітних і виявлення невидимих слідів рук є обробка (запилення) їх порошками.

Обробка дактилоскопічними порошками. Дактилоскопічні порошки – прості і складні порошки, що застосовуються для виявлення потожирових слідів рук. Результат досягається за рахунок адгезії. Обробка дактилоскопічними порошками – основний і самий найпоширеніший метод виявлення слабовидимих і невидимих поверхневих слідів рук на різних поверхнях. Якщо сліди рук виявлені візуально, фарбувати їх не рекомендується, варто вилучити з місця події, по можливості, самі предмети, для дослідження їх у лабораторних умовах.

В даний час розроблено і застосовується велика кількість різних дактилоскопічних порошків і їх сумішей, які відрізняються один від одного ступенем виявлення слідів залежно від виду поверхні слідоносія, кольором, дисперсністю, магнітними властивостями, можливістю люмінесценції в ультрафіолетових променях.

Дактилоскопічні порошки різняться: за структурою (дрібнодисперсні, крупнодисперсні); за питомою вагою (легкі, важкі); за магнітними властивостями (магнітні, немагнітні); за кольором (світлі, темні, нейтральні); за складом (однокомпонентні і суміші) тощо.

При підборі порошку враховують матеріал поверхні (метал, пластмаса, дерево і т.д.) контрастність – темна поверхня обробляється світлим порошком, а світла – темним. Нейтральні порошки мають сірий колір і можуть використовуватися як на темних, так і на світлих поверхнях. На гладких поверхнях слід застосовувати більш дрібні за структурою порошки, на шорстких – більш крупні. Якщо сліди не виявилися одним порошком, можна використовувати інший (наприклад, більш важкий) або суміш порошків.

Основними недоліками застосування дактилоскопічних порошків є: можливість виявлення слідів невеликої давності (до 20 днів); забруд-

нення слідоносія, що ускладнює його подальше вивчення; застосування дактилоскопічних порошків на пористих предметах виключає подальше застосування йоду, азотнокислого срібла і суміші його з йодом.

В успішному виявленні слідів рук важливе значення має спосіб нанесення порошку на поверхню слідоносія. В даний час застосовуються чотири способи:

а) посипання і перекочування порошку по поверхні, де передбачається наявність слідів;

б) забарвлення за допомогою м'якого пензля з верблюжої, білячої та іншої шерсті;

в) забарвлення за допомогою магнітного пензля;

г) застосування повітряних розпилювачів, виготовлених за принципом пульверизатора.

Дуже простим, але найбільш ефективним способом виявлення слідів є *спосіб перекочування часток дактилоскопічного порошку по поверхні*, що дозволяє фарбувати невидимий слід рук на папері, картоні, плоских предметах. Для застосування способу перекочування частин невелику кількість порошку насипають на предмет і, нахилиючи останній врізнобіч, переміщують порошок по поверхні. Частинки порошку, прилипаючи до речовини сліду, фарбують її. Надлишки видаляються перевертанням предмета і постукуванням по ньому з протилежного боку. Всі дії потрібно виконувати в гумових рукавичках.

Дактилоскопічного пензля з м'якої шерсті слід використовувати для виявлення давніх слідів на твердих, гладких поверхнях, а також для роботи на металевих, магнітних матеріалах. На пензля беруть необхідну кількість порошку і постукуванням пальця по ручці струшують його на досліджувану поверхню. Після того як вся поверхня покриється рівним шаром порошку, потрібно злегка провести по ній пензлем. Після прояву сліду необхідно ще раз провести пензлем перпендикулярно первісному напрямку, для того щоб виразніше виявити деталі будови папілярного візерунку. При цьому треба уважно стежити за тим, щоб не пошкодити сліди, що особливо важливо для свіжих слідів рук. У таких випадках рух пензля бажано здійснювати вздовж папілярних ліній.

Цей спосіб придатний для горизонтальних поверхонь. Для виявлення слідів на вертикальних поверхнях на пензля потрібно набрати трохи порошку і обережно провести нею по оброблюваному об'єкту знизу вгору. З забарвлених слідів надлишки порошку видаляються чистим пензлем.

Магнітним пензлем успішно виявляються сліди на поверхнях предметів, виготовлених з самих різних матеріалів. Виняток становлять предмети з магнітного матеріалу (сталь, чавун і т. д.) не покриті шаром фарби або емалі, хоча для пошуку слідів рук на металевих предметах,

що мають великі розміри (сейфи, оббиті залізом двері і т. д.), може використовуватися і магнітний пензель з подальшим «доведенням» сліду пензлем з м'якої шерсті.

На шорстких поверхнях застосовуються *повітряні розпилювачі, виготовлені за принципом пульверизатора*. Найбільш ефективно розпилювачі порошків використовуються при виявленні слідів рук на вертикальних поверхнях.

Ще одним із фізичних методів виявлення слідів рук є *застосування фізичних проявників*. Для даного методу використовується дисульфід молібдену, із зарубіжних аерозолів найбільш відомим є SPR (Small Particle Reagent). Фізичні проявники виявляють сліди рук на вологих поверхнях, поверхнях вкритих сторонніми речовинами (сіль, бруд, жир), наприклад, кузов автомобіля в дощову погоду або витягнутий з водойми об'єкт, коли використання звичайних дактилоскопічних порошків може зіпсувати слід.

Дрібнодисперсна суспензія також добре діє на сухих поверхнях, залізобетонній поверхні, цеглі, камені, дереві, іржавому залізі, папері, картоні, воскових покриттях, пластмасі, склі тощо. При наявності потужного розпилювача SPR може використовуватися під водою.

Поверхня слідоносія обприскується з ручного розпилювача, а невеликі об'єкти занурюються в робочий розчин на 2-3 хвилини. Потім за допомогою розпилювача поверхня слідоносія ополіскується водою і висушується (використовувати фен не рекомендується). Сліди рук проявляються у вигляді темно-сірих штрихів на світлій поверхні і світло-сірих – на темній. Окремі сліди можуть бути погано видимі на поверхні до вилучення на слідокопіювальну плівку.

Основними недоліками застосування фізичних проявників є: при перебуванні робочої речовини SPR на обробленій поверхні протягом декількох місяців виникають брудні сліди, що важко виводяться; обробка слідів на сухих поверхнях поступається обробці порошками.

Хімічні методи. Їх основою є застосування спеціальних хімічних речовин, що вступають в реакцію з потожировою речовиною та утворюють забарвлені сполуки в тих місцях, де перебуває слід. Унаслідок такої реакції слід стає видимим. Зупинимось на деяких з них.

Нінгідриновий метод – розчин нінгідрину (0,2%, 0,8% і 1,2%-вий розчин в ацетоні, етиловому спирті, пиридині) наносять пульверизатором або тампоном на папір і залишають на 4-6 годин. Сліди проявляються і набувають бузкового забарвлення. Характерною особливістю є те, що оброблений аркуш піддається мінімальним змінам, оскільки жоден барвник практично не розмивається і папір практично не забарвлюється. Нінгідрин марно використовувати для виявлення слідів на поверхнях, які піддавалися впливу води. На сучасному етапі зарубіжні фірми

випускають різні готові розчини нінгідрину – це, як правило, аерозолі або флакони, забезпечені пульверизатором, зручні для обробки пористих поверхонь як на місці події так і у лабораторних умовах.

Позитивного результату з виявлення слідів рук на пористих поверхнях, таких як різного типу папір, картон, сира деревина і деякі штучні волокнисті матеріали досягають при використанні *методу азотнокислого срібла*. Після нанесення розчину (5-10% розчину азотнокислого срібла у воді) на поверхню, на неї спрямовують джерело освітлення для проявлення слідів з наступним їх фотографуванням. Розчин наноситься на поверхню за допомогою пульверизатора, ватного тампона, або предмет занурюють у розчин азотнокислого срібла. Утворене при цьому металеве срібло надає слідам темно-коричневого забарвлення.

Аллоксан використовують для виявлення слідів рук найчастіше у вигляді 1%-го розчину в ацетоні. Виявлені аллоксаном сліди рук збуджують при ультрафіолетовому освітленні досить інтенсивну малинову люмінесценцію.

Фізико-хімічні методи засновані на комплексній взаємодії реагентів з потожировою речовиною слідів на основі як фізичних властивостей, так і хімічних реакцій.

Окурювання парами йоду – метод заснований на фізичній адсорбції парів йоду на потожировій речовині сліду і його хімічної реакції з насиченими жирними кислотами та фарбуванням слідів в коричневий колір. Використовується для виявлення слідів рук невеликої та середньої давності (від однієї доби до трьох місяців) на таких поверхнях, як папір, картон, деревина, мармур, пластмаси, пофарбовані поверхні. При виявленні слідів рук давністю від семи діб рекомендується заздалегідь проводити обробку об'єкта водяною парою. Метод окурювання парами йоду не слід застосовувати для виявлення слідів значної давності.

Особливо слід відзначити, що парами йоду можливо виявити свіжі (давністю до двох годин) сліди рук на шкірі трупа. Для цього шкіру трупа окурюють парами йоду з використанням широкої воронки. Сліди рук отримують світло-коричневий відтінок на жовтій поверхні шкіри. У результаті використання лампи розжарювання протягом 1-2 хв. сліди можуть темніти, аж до фіолетового забарвлення. Виявлені сліди через 15-20 хв. втрачають забарвлення, тому повинні бути сфотографовані або закріплені на поверхні об'єкта порошком заліза, відновленого воднем (карбонільного заліза), розчином крохмалю, йодокопіювальним папером (просоченого 2%-им розчином ортотолідину).

Ціанакрилат використовують для виявлення слідів рук на поверхнях з поліетиленових (пластикових) плівок, целофану, пластмас і пластику, різних металів і сплавів, полірованої деревини, глянцевого картону, скла, паперу (білого, кольорового, глянцевого, копіювального),

тканини, гладкого шкірозамінника. Виявлені цианакрилатом сліди являють собою білуватий наліт речовини і в більшості випадків слабоконтрастні для проведення дактилоскопічних досліджень. Метод дозволяє виявити як свіжі сліди, так і сліди значної давності (до декількох місяців). Якість слідів, що виявляються залежить від вологості повітря. Оптимальна – 30-60 %. Даний метод не можна застосувати на пористих поверхнях, таких як папір, нелакований картон, деревина тощо. Також необхідно пам'ятати, що цианакрилат є токсичною речовиною і після його застосування медико-біологічне дослідження потожирової речовини є неможливим.

Виявлення потожирових слідів рук за допомогою цианакрилату полягає в наступному. Предмет з передбачуваними слідами поміщається до вологої герметичної камери (спеціальної камери для виявлення потожирових слідів рук або банку з герметичною кришкою, поліетиленовий мішок тощо), на дно якої наноситься декілька краплин цианакрилату. Проявлення слідів відбувається приблизно через 24 години. Для прискорення процесу полімеризації (у деяких випадках до 10-30 хв.) і, отже, виявлення слідів, камеру рекомендується попередньо насичувати парами аміаку.

При окурюванні невеликих об'ємів: салону автомобіля, кабінету або житлової кімнати, час прояву слідів залежить від температури і руху парів цианакрилата в замкнутому просторі.

Виявлення слідів рук на відкритому повітрі можливе з використанням цианакрилатної трубки, якою короткочасно спрямовано окурюється об'єкт протягом 2-10 хв. Як правило, з її допомогою виявляють сліди рук на різних частинах автомобіля, в тому числі всередині салонів (слід пам'ятати, що застосування цианакрилата може пошкодити прилади панелі управління автомобіля).

Для вилучення *об'ємних слідів рук* застосовується засіб «Microsil» (США). Двокомпонентний силіконовий компаунд «Microsil» призначений для виготовлення зліпків для мікроскопічних експертиз. Набір складається з двох тюбиків, пластини для змішування і дерев'яного шпателя. Великий тюбик містить мастику (коричневого, сірого, чорного і білого кольору), а маленький тюбик-катализатор. Коричневий і сірий кольори мастики застосовуються при вилученні слідів інструментів, у той час як мастики білого і чорного кольору використовуються для вилучення оброблених порошком прихованих слідів пальців рук з грубих або текстурованих поверхонь.

Силіконові компаунди «К-18», «У-1-18», «У-4-21» (суміш пасти з катализатором) є універсальними слідокопіюючими матеріалами, що використовуються майже на всіх поверхнях (крім тканин з довгим ворсом і сильно ворсистій деревині). Застосовуються для отримання копій

як з поверхневих (виявлених порошками), так і з об'ємних слідів. Компаунди особливо зручні для копіювання слідів, залишених на нерівних поверхнях. Пасту «У-1-18» у зв'язку з великою в'язкістю не рекомендується застосовувати для отримання зліпків з глибоких слідів. Вона швидко полімеризується, і це треба враховувати при використанні її при підвищеній температурі (у літній період). Паста «У-4-21» застосовується для виготовлення зліпків з глибоких слідів. Зліпки мають підвищену міцність. Для підвищення міцності зліпка, а також для економії пасти рекомендується армувати зліпок шматочками текстильної тканини. Особливо це необхідно при копіюванні слідів з вертикальних поверхонь. Якщо компаунди застосовуються без армування тканиною, то слід на горизонтальній поверхні оточують бортиком із пластиліну, глини. Речовина, що застосовується для виготовлення зліпку, обережно виливається не на сам слід, а поряд – так, щоб поступово вона сама заповнила весь слід.

На сипучих матеріалах (пил, цемент, борошно та ін.) зліпки слідів рук вилучаються шляхом попереднього їх закріплення на цих речовинах. З цією метою використовують перхлорвінілову смолу, розчин каніфолі в спирті, а також різного роду лаки (для волосся також). Зазначені розчини рівномірно наносять на слід пульверизатором для їх зволоження.

8.3. Вилучення слідів рук

Ефективність дактилоскопічних досліджень великою мірою залежить від того, як були зафіксовані і вилучені сліди при огляді місця події. Тому у криміналістиці існують і широко застосовуються деякі особливості щодо вилучення слідів рук.

Вилучення предметів або їх окремих частин зі слідами рук. Зазвичай рекомендується сліди рук вилучати з предметами або їх частинами, на яких вони виявлені. Тому з місця події вилучають, як правило невеликі предмети зі слідами рук. Громіздкі речі, що не мають великої цінності, можуть бути розібрані, їх частини зі слідами рук вилучаються або з них робляться вирізки.

Копіювання слідів після пофарбування порошками. Для копіювання слідів, пофарбованих порошками, застосовують дактилоскопічну плівку, плівку скотч, фотоплівку, фотопапір та ін. *Дактилоскопічна плівка* існує трьох типів: прозора, матова, поліетиленова. Плівки не застосовуються на пористих поверхнях. Для копіювання слідів з плівки необхідно зняти захисний шар – світлу плівку. Потім липким шаром плівки

щільно «прокачують» рукою чи валиком до сліду, пофарбованому порошком. Після цього дактилоплівку з відкопійованим слідом відділяють від поверхні і, щоб він не пошкодився, покривають захисним шаром. Поліетиленова дактилоплівка застосовується для вилучення виявлених слідів рук з вигнутих або нерівних поверхонь.

Таким же способом проводять копіювання пофарбованих слідів і на *плівку скотч*. Захист і зберігання слідів на них здійснюється шляхом прикладання липкою стороною плівки на папір. Папір повинен бути контрастним по відношенню до барвника використаного порошку.

Також пофарбовані порошками сліди можна перенести на чорну або світлу *фотоплівку чи фотопапір*. Перед накладенням фотоплівки чи фотопаперу на слід, їх витримують (для зволоження) у воді; зайву вологу з емульсійної поверхні збирають фільтрувальним папером. Після відділення фотоматеріалу від об'єкту зі слідами, їх обов'язково просушують. Такі сліди необхідно захистити, шляхом розміщення їх поміж кусків скла, яке закріплюють з країв скотчем чи паперовими стрічками.

Гумово-гелеві «знімачі» (гумово-гелевий скотч) – відрізняються внятковою клейкістю адгезивної поверхні однак не приклеюються при цьому до поверхні, на якій знаходяться самі сліди, навіть якщо ця поверхня є пористою (типу паперу). Гумово-гелеві «знімачі» особливо корисні для вилучення оброблених слідів із сильно структурованих поверхонь, а також нерівних і вигнутих поверхонь. Для цього необхідно видалити захисне, прозоре ацетатне покриття, скопіювати слід і знову прикріпити захисне покриття. (Рис. 3)

Рис. 3. Гумово-гелевий скотч.

Ліфтери для вилучення виявлених слідів рук. Ліфтер – це готовий набір, що включає в себе «знімач» (акриловий клей на 0,125 мм. прозорій ацетатній основі) і задню підкладку, також з прозорого ацетату або непрозорого вінілу чорного або білого. «Знімач» і підкладка – невід’ємні частини єдиного пристосування, готового для фіксації, вилучення та захисту скопійованих слідів пальців рук. Ліфтер захищений від неправильного використання: з лицьового боку він маркований зірочкою, таким чином, у процесі дослідження відбиток не буде перевернутий, користувач завжди знає який стороною треба розташувати відбиток. (Рис. 4)

Рис. 4 Ліфтер для копіювання сліду.

У тому випадку, коли з місця події не є можливим вилучити об’ємні сліди разом з предметом, на якому вони виявлені – виготовляються зліпки. Зафіксувавши слід заливають, а після висихання зліпок зі слідом вилучають.

Пакування об’єктів зі слідами рук. Предмети зі слідами рук, що вилучені з місця події упаковуються таким чином, щоб ні предмети, ні сліди на них не були пошкоджені при транспортуванні та зберіганні. Необхідно пам’ятати, що предмети закріплюють в упаковці нерухомо, так щоб сліди рук не торкалися матеріалу упаковки (неприпустимо загортати предмет зі слідами рук в папір, поміщати їх у поліетиленовий пакет і т.п.). Пакувальний матеріал повинен не пропускати вологи, пил і бути достатньо міцним, щоб при транспортуванні сліди не були пошкоджені чи деформовані. Всі об’єкти повинні упаковуватися індивідуально, а крихкі предмети необхідно упаковувати, використовуючи гуму, вату чи папір для амортизації.

Упаковка повинна гарантувати від можливості підміни вилученого сліду. На ній або на прикріпленій до неї бирці виконуються написи: а) найменування упакованого предмета, б) вказівка, де він вилучений;

в) час вилучення; г) найменування провадження, до якого даний предмет відноситься. Все це засвідчується підписами слідчого і понятих. При цьому упаковка обов'язково перев'язується шпагатом і опечатується.

Для упакування і транспортування окремих предметів застосовують нескладні пристосування: Скло поміщають між рейками, кінці яких щільно зв'язуються; циліндричні предмети (пляшки, склянки і т. п.) можна помістити між двома дощечками, які перев'язуються шпагатом; ножі, сокири та інші аналогічні предмети поміщають на дощечки відповідного розміру і нерухомо закріплюють дротом або шпагатом. Аналогічно упаковуються і інші предмети, на поверхні яких виявлені або можуть бути наявні сліди рук.

Запитання для самоконтролю:

1. Предмет та система дактилоскопії.
2. Криміналістичне значення слідів папілярних візерунків.
3. Будова шкіряного покриву на долонній поверхні кистей рук людини.
4. Властивості папілярних візерунків, їх типи і види.
5. Папілярний візерунок. Загальні й окремі ознаки будови папілярного візерунку.
6. Засоби та методи виявлення, фіксації й вилучення слідів рук.
7. Правила поводження з предметами-носіями слідів папілярних візерунків.
8. Правила упакування об'єктів зі слідами папілярних візерунків.
9. Прийоми дактилоскопіювання живих осіб і трупів.

Глава 9

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ (СУДОВА БАЛІСТИКА)

9.1. Поняття, об'єкти і завдання судової балістики

Судова балістика – це галузь криміналістичної техніки, що вивчає ручну вогнепальну зброю, бойові припаси, їх складові частини та елементи, сліди їх дії, а також закономірності відображення та отримання інформації про такі об'єкти, та розробляє на цій основі прийоми, методи і засоби збирання та дослідження вогнепальної зброї, бойових при-

пасів і слідів їх застосування з метою розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

До наукових основ судової балістики відносяться положення загальної балістики, відомості зі спеціальних військових наук (матеріальна частина зброї, конструювання зброї тощо), а також, створена в межах судової балістики, система знань про процес пострілу з ручної вогнепальної зброї, закономірності утворення слідів на кулях, гільзах і перешкодах, їх виявлення та дослідження.

Об'єктами судової балістики, а отже, і джерелами криміналістичної інформації є:

- ручна вогнепальна зброя, її частини, деталі та приналежності до неї;

- пристрої, конструктивно схожі з вогнепальною зброєю (ракетниці, стартові, будівельно-монтажні пістолети, зброя для підводного полювання, газові та пневматичні пістолети і револьвери тощо);

- патрони та їх елементи в тому числі зі слідами вогнепальної зброї: гільзи, капсулі, металний елемент, клейтухи контейнери, кулі, шріт, картеч тощо;

- матеріали, інструменти та інші засоби (креслення, записи) для виготовлення зброї або патронів і їх спорядження;

- предмети зі слідами дії вогнепальної зброї – вогнепальні ушкодження та відкладення продуктів пострілу на перепонах від зброї, з якої здійснено постріл.

До основних завдань, що вирішуються судовою балістикою, відносяться:

- встановлення властивостей вогнепальної зброї і бойових припасів (наприклад, чи є вилучений у затриманого предмет вогнепальною зброєю; чи придатна вона до стрільби тощо);

- встановлення обставин застосування вогнепальної зброї: відстані з якої проведений постріл, напряму пострілу, положення стріляючого і потерпілого, кількості пострілів, їх послідовність тощо;

- визначення групової приналежності зброї та боеприпасів (наприклад, з якого виду та зразка зброї стріляна дана гільза);

- ідентифікація зброї та бойових припасів за слідами пострілу (наприклад, чи стріляна гільза, вилучена з місця події із рушниці, яку виявили у підозрюваного тощо);

- встановлення факту проведення пострілу та характеру нанесених снарядом пошкоджень на предметах зовнішнього середовища (наприклад, чи є пошкодження на предметі вогнепальним; який калібр зброї, що спричинила дане пошкодження).

9.2. Вогнепальна зброя та бойові припаси: поняття, будова, класифікація

Вогнепальна зброя – спеціально виготовлені пристрої, конструктивно призначені та придатні для ураження цілі на відстані снарядом (куля, шрот, картеч), що одержує направлений рух у стволі за рахунок енергії згоряння порохового чи іншого заряду, які не мають прямого господарсько-побутового, виробничого, спеціального призначення.

Належність об'єкта до вогнепальної зброї визначається за наявністю в нього сукупності загальних криміналістичних ознак.

Першою криміналістичною ознакою є *призначення для ураження цілей*, при відсутності прямого господарсько-побутового, виробничого, спеціального призначення. Призначення об'єкта для ураження цілей визначається за наявністю у нього сукупності конструктивних ознак, характерних для певного типу, виду, моделі чи зразка вогнепальної зброї.

До основних *конструктивних ознак* відноситься наявність: ствола, пристрою запирання каналу ствола (який може бути конструктивно не відокремленим елементом конструкції ствола) та пристрою запалення металюного заряду. Ці конструктивні ознаки є обов'язковими для вогнепальної зброї.

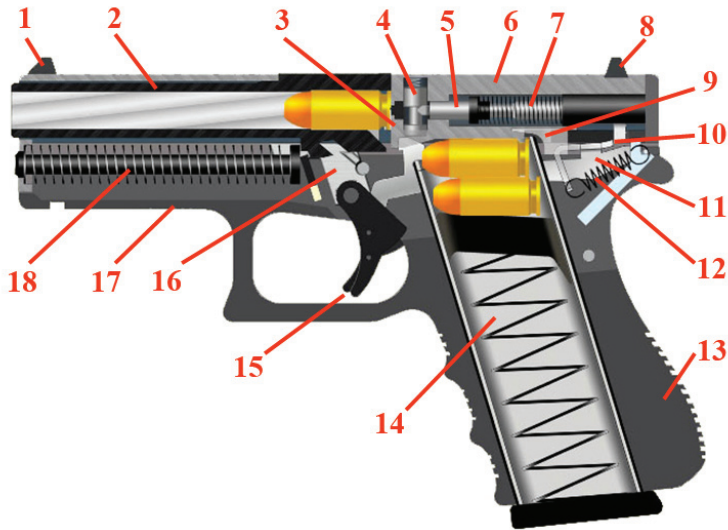
До додаткових конструктивних ознак відноситься наявність спускового, ударного механізмів, механізму запирання каналу ствола, прицільного пристрою, пристрою для утримання й керування та ряду інших механізмів, пристроїв і вузлів, що підвищують ефективність застосування вогнепальної зброї, а також указують на її призначення. Їх наявність чи відсутність у об'єкта не є визначальним чинником при вирішенні питання про належність його до вогнепальної зброї.

Другою криміналістичною ознакою є *придатність для ураження цілей*, яка визначається за наявністю у об'єкта:

– конструктивної можливості проведення пострілів із забезпеченням снарядом енергетичних характеристик, достатніх для ураження цілі. Енергетична характеристика снаряда визначає його здатність заподіяти людині чи тварині небезпечні для життя або смертельні ушкодження. Ця здатність характеризується величиною питомої кінетичної енергії стріляного снаряда. Достатньою вражаючою здатністю володіють снаряди, що мають величину питомої кінетичної енергії рівну і більшу за $0,5 \text{ Дж/мм}^2$. Вона визначається експертами за допомогою спеціальних формул;

– надійності конструкції, тобто придатності для неодноразового проведення пострілів без руйнування (ушкодження) об'єкта. Для віднесення предмета до категорії вогнепальної зброї він повинен мати еле-

ментарно надійні основні частини вогнепальної зброї і витримувати обов'язково більше одного пострілу при експериментальній стрільбі.

Схематичне зображення пістолету Глок-23: 1 – мушка; 2 – ствол; 3 – викидач; 4 – автоматичний запобіжник; 5 – ударник з бойком; 6 – кожух-затвор; 7 – пружина ударника; 8 – цілик; 9 – відбивач; 10 – шептало; 11 – спускова тяга; 12 – спускова пружина; 13 – руків'я; 14 – магазин; 15 – спусковий та запобіжний гачки; 16 – замикаючий виступ; 17 – рамка, виконана з ударостійкого пластику; 18 – направляюча вісь зі зворотною пружиною.

Різноманітність вогнепальної зброї зумовлює важливість її класифікації. Стрілецька вогнепальна зброя *класифікується* за різними критеріями.

За *цільовим призначенням* вона поділяється на бойову (призначена для ураження людини, техніки й споруд в ході бойових дій, спеціальних операцій тощо), мисливську (призначена для ураження тварин і птахів у процесі промислового чи аматорського полювання) і спортивну (призначена для ураження цілей у ході спортивних тренувань і змагань).

За *суб'єктами призначення* вогнепальна зброя може бути військова, поліцейська (міліцейська), цивільна, кримінальна.

За *способом виготовлення*: промислового виробництва; кустарного виробництва; перероблена саморобним способом; виготовлена шляхом

переробки саморобним способом виробів, що не були вогнепальною зброєю; саморобна вогнепальна зброя.

За *особливостями конструкції, способом керування та утримання*: стандартних видів (зброя історично сформованих стандартних видів зброї, що мають певні конструктивні, розмірні, балістичні та інші характеристики, які дозволяють виділити їх у самостійні групи й обумовлюють специфіку їх призначення й застосування; це, наприклад, пістолет, револьвер, рушниця, гвинтівка тощо), нестандартна (зброя, що не відповідає зброї стандартних видів за деякими показниками, наприклад, обрізи рушниць, гвинтівки тощо); атипова (зброя, що не відповідає зброї стандартних видів за всіма основними показниками).

За *будовою каналу ствола (стволів)* вогнепальна зброя буває нарізною, гладкоствольною та комбінованою (гладкоствольно-нарізною).

За *довжиною ствола* зброю поділяють на короткоствольну, середньоствольну і довгоствольну. Із стандартних видів до короткоствольної зазвичай відносять пістолети і револьвери, до середньоствольної – пістолет-кулемети та автомати (штурмові гвинтівки), до довгоствольної – карабіни, гвинтівки тощо.

За *калібром* вогнепальна зброя поділяється на малокаліберну (нарізна зброя – до 6,5 мм; гладкоствольна зброя – 24 калібр і менше (28, 32), середньокаліберну (нарізна зброя – від 6,5 мм до 9 мм; гладкоствольна зброя – 20-12 калібр) та крупнокаліберну (нарізна зброя – більше 9 мм; гладкоствольна зброя – 10 калібр і більше (8, 4).

Калібр це величина, що характеризує внутрішній діаметр прямої частини каналу ствола. Визначається: у нарізній зброї – відстанню між протилежними полями нарізів, у гладкоствольній – числом круглих куль рівної ваги, відлитих з 1 англійського фунта свинцю, наприклад 12, 20, 28 тощо (значення калібру фактичному діаметру каналу ствола не відповідає); у кулях (снарядах) – найбільшим їх поперечним діаметром. Калібр нарізної зброї в Україні та пострадянських країнах обчислюється в міліметрах, в США і Англії – в долях дюйма (наприклад, .22, .223, .38, .357 тощо).

За *ступенем автоматизації* вогнепальна стрілецька зброя поділяється на неавтоматичну (перезарядження такої зброї проводиться вручну), напівавтоматичну або самозарядну (в якій подача патрона в канал ствола після пострілу здійснюється автоматично, проте для здійснення кожного наступного пострілу потрібно кожен раз натискати на спусковий гачок, а тому вести стрільбу чергами з такої зброї не можливо) та автоматичну (автоматичне перезарядження зброї, при цьому з такої зброї можливо вести стрільбу чергами).

За *кількістю споряджених патронів* – на однозарядну (в якій після кожного пострілу треба вручну вкладати новий патрон в патронник) та

багатозарядну (в ній наявний вузол для подачі патронів в канал ствола, що зберігаються в спеціальних пристроях і пристосуваннях (магазин, барабан, стрічка, касета).

За кількістю стволів вогнепальна зброя поділяється – на одноствольну та багатоствольну.

За особливостями конструкції – пістолети, револьвери, рушниці, гвинтівки, пістолет-кулемети, автомати, кулемети.

Існують багато інших критеріїв класифікації вогнепальної зброї, наприклад, за способом зарядження (дульнозарядна, казнозарядна), за способом запалювання заряду (центрального бою, кільцевого запалювання, бокового бою) тощо.

Важливим елементом характеристики вогнепальної зброї є бойові припаси (патрони), призначені для стрільби з певних її видів.

Бойові припаси – це пристрої одноразового використання, які призначені для проведення пострілу з вогнепальної зброї й складаються з гільзи, снаряду, металевого заряду й запалюючого заряду (капсуля).

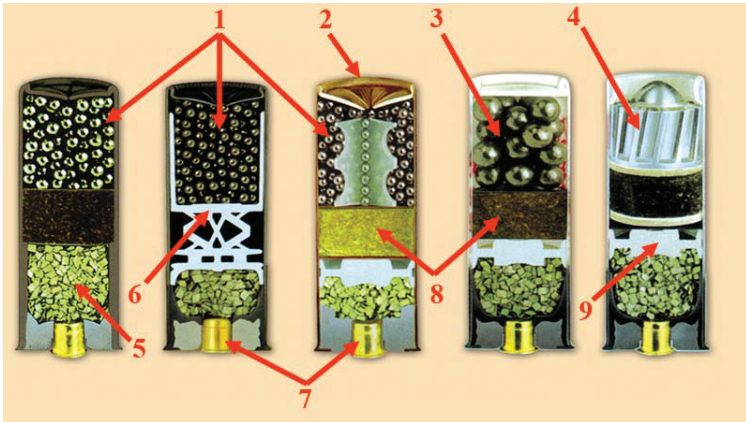
Основними ознаками боеприпасів є: їх призначення для проведення пострілів, наявність усіх складових частин, надання снаряду достатньої для ураження кінетичної енергії, одноразове використання.

У сучасній стрілецькій зброї застосовуються винятково унітарні патрони, що об'єднують кулю, пороховий (бойовий) заряд і капсуль в одній оболонці – гільзі.

Патрон до нарізної зброї з напівоболонковою (експансивною) кулею

У гладкоствольних рушницях застосовуються патрони, які складаються з гільзи, капсуля, порохового заряду, пажів, прокладок, снаряду (куль, шроту, картечі).

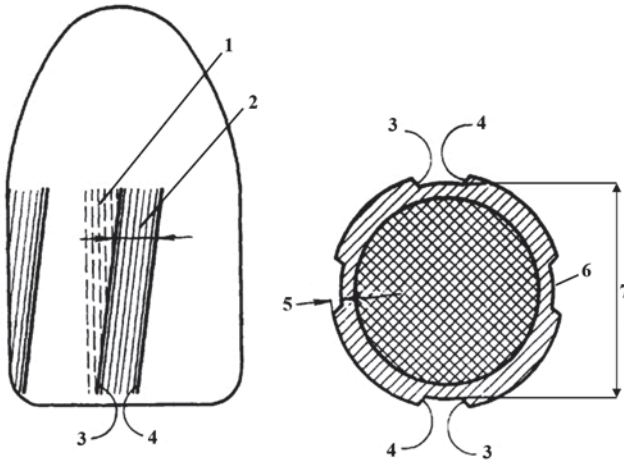
Мисливські патрони 12 калібру у поздовжньому розрізі: 1 – шріт різних номерів; 2 – гільза; 3 – картеч; 4 – куля; 5 – пороховий заряд; 6 – полімерний клейтух-контейнер; 7 – капсуль; 8 – повстяні клейтухи; 9 – прокладка на пороховий заряд

Існують наступні класифікації боєприпасів: за *цільовим призначенням* – бойові, мисливські й спортивні; за *способом виготовлення* – промислового виробництва; боєприпаси, пристосовані для стрільби з позаштатної для них зброї; саморобні боєприпаси; боєприпаси, перероблені саморобним способом; боєприпаси, споряджені саморобним способом; за *розміщенням ініціюючого складу* – шпилькові, кільцевого запалення, центрального запалення; за *видами зброї у якій вони використовуються* – пістолетні, револьверні, проміжні, гвинтівкові, кулеметні, рушничні та спеціальні; за *видами каналу ствола зброї у якій вони використовуються* – до нарізної, до гладкоствольної, до комбінованої; за *видом снаряда* – кульові, картечні, шротові, з комбінованим снарядом.

Боєприпаси можуть поділятися також за багатьма іншими критеріями, наприклад, за калібром (малокаліберні, середнього калібру, великого калібру), відношенням до зброї у якій вони використовуються (штатні, нештатні), конструкцією (унітарні, не унітарні, безгільзові) тощо.

9.3. Сліди застосування вогнепальної зброї та механізм їх утворення

Окрім завдання із встановлення належності предмету до вогнепальної зброї положення судової балістики використовуються також для встановлення виду і моделі вогнепальної зброї, а в кінцевому підсумку і конкретно її екземпляра. Вирішити це завдання можливо завдяки тому, що при пострілі окремі деталі вогнепальної зброї залишають сліди на кулях та гільзах.

Схематичне зображення сліду на кулі (вигляд збоку та з донньої її частини), стріляної із каналу ствола зброї з 4 нарізами правого напрямку:
 1 – слід кульного входу (первинний слід); 2 – ширина сліду поля нарізу (вторинного сліду); 3 – слід холостої грані нарізу; 4 – слід бойової грані нарізу; 5 – глибина сліду поля нарізу; 6 – дно сліду поля нарізу; 7 – калібр ствола зброї.

На кулях утворюються сліди каналу ствола. Особливостями механізму утворення цих сліду є те, що цей процес відбувається за надзвичайно короткий час, протягом якого куля рухається по стволу (приблизно 0,002 с) та під дією величезного тиску в каналі ствола при пострілі (до 3000 і вище атмосфер). На утворення сліду впливає сила тертя кулі об стінки каналу ствола, що залежить від ступеня шорсткості ствола. У нарізній зброї при проходженні каналу ствола куля деформується – втискується в нарізи каналу ствола (діаметр кулі дещо більший від каналу ствола) і починає обертатися. У результаті на поверхні кулі з'являються сліди – траси, що розташовані паралельно граням нарізів. При стрільбі з гладкоствольної вогнепальної зброї такі процеси не від-

буваються, оскільки нарізів в каналі ствола не має. У зв'язку з цим ідентифікувати таку зброю досить складно, а інколи взагалі не можливо.

На стріляній кулі розрізняють сліди:

а) полів нарізів – «відбиток» граней нарізів і між ними слід від поверхні поля нарізу;

б) сліди поверхні дна нарізів, іноді їх називають слідами нарізів.

Найважливіші сліди на кулі від каналу ствола, – це сліди полів нарізів, тому що в полях нарізів куля найбільше повно прилягає до поверхні каналу ствола. Ідентифікація зброї за стріляними кулями, у переважній більшості випадків, проводиться на основі дослідження саме цих слідів.

Окрім цих слідів на кулі залежно від моделі зброї можуть залишатись додаткові сліди, що виникають при перебуванні патрону в магазині та при русі патрону в патронник, а також від дульця гільзи.

Ознаки, які відображаються у слідах на кулях можуть бути загальними та окремими.

Загальні ознаки в слідах на стріляних кулях поділяються на дві групи: ознаки системи вогнепальної зброї, і ознаки зношеності каналу ствола.

Ознаки системи зброї відображають конструкцію та устрій каналу ствола. За цими ознаками нерідко вирішується самостійне експертне питання, що виникає до ідентифікації зброї, питання про систему зброї, із якої стріляна виявлена на місці події куля. Ці ж ознаки, природно, у першу чергу досліджуються і при ідентифікації зброї за стріляними кулями. Такими ознаками, наприклад, є кількість слідів полів нарізів, ширина слідів полів нарізів, кут нахилу слідів полів нарізів тощо.

Ознаки зношеності каналу ствола зброї також мають велике значення, тому що в практиці судово-балістичних експертиз із зношеною зброєю доводиться зустрічатися дуже часто.

Розгортка бічної поверхні кулі, отримана шляхом лазерного сканування за допомогою балістичної системи «Рикошет»

Індивідуальні (окремі) ознаки відображають мікрорельєф поверхні каналу ствола й відбиваються на поверхні стріляних куль. У сукупності

із загальними ознаками вони дозволяють ідентифікувати конкретний екземпляр зброї. Їх збіг, зазвичай, необхідний для винесення позитивного висновку про наявність тотожності. Зовні на стріляній кулі вони являють собою мікротраси або подряпини на її поверхні, що проходять по всій її довжині або тільки на окремих ділянках провідної частини кулі.

Сліди, придатні для вирішення низки діагностичних та ідентифікаційних завдань утворюються також і на гільзах, стріляних з вогнепальної зброї. Ці сліди являють собою динамічні та статичні відображення мікронерівностей поверхні різних частин і деталей зброї, насамперед: магазину, затвора, викидача, бойка, відбивача, вікна кожуха-затвора, а також патронника.

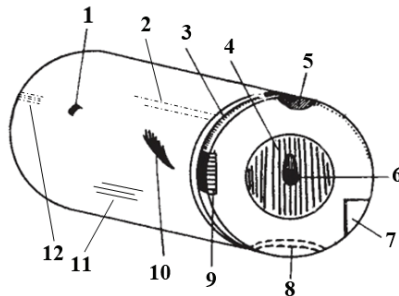
За часом утворення такі сліди поділяються на три групи: 1) сліди, що утворюються при заряджанні; 2) сліди, що утворюються в момент пострілу; 3) сліди, що виникають при видаленні гільзи зі зброї.

Велика різноманітність видів і зразків ручної вогнепальної зброї, що відрізняються один від одного устроєм, обумовлює й значне розходження в слідах, які залишаються частинами такої зброї на гільзах.

Сліди заряджання. При заряджанні утворюються сліди від загинів магазину, нижньої поверхні затвора, переднього зрізу затвора (досилача), патронника, зачепа викидача.

До *слідів пострілу* відносяться: слід від бойка ударника, сліди від патронного упору, стінок патронника та деяких інших деталей зброї.

Слідами видалення гільзи є слід від зачепа викидача, патронника, відбивача, вікна кожуха.

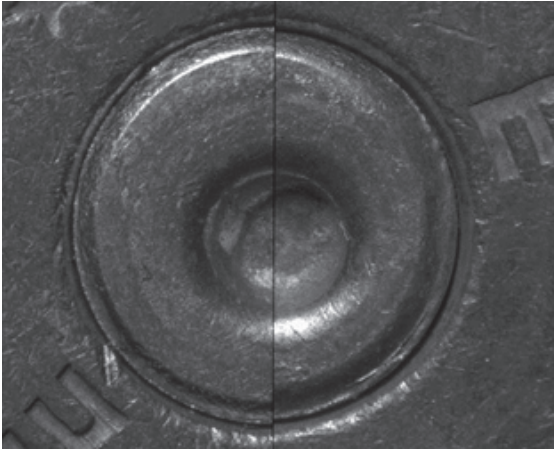

Сліди, які в залежності від різновиду (зразка, моделі)

вогнепальної зброї можуть залишатись на стріляній з неї гільзі:

1 – ребра вікна кожух-затвора; 2 – нижньої частини затвора; 3 – заднього зрізу патронника; 4 – поверхні чашки затвора; 5 - сигнальної спиці (штифта); 6 - бойка; 7 - виступу відбивача; 8 - нижньої частини чашки затвора; 9 - зачепа викидача; 10 – загину магазину; 11 – поверхні патронника; 12 – казенного зрізу ствола.

Для вирішення практичних завдань, зокрема ідентифікаційних, суттєве значення мають сліди бойка, патронного упору, викидача та відбивача. Інші сліди, зазвичай, малоінформативні.

Суміщення зображень слідів бойка на капсулях двох гільз

Сліди пострілу з вогнепальної зброї на перешкоді. Зовнішні ознаки слідів пострілу залежать від виду зброї та боєприпасів, що застосовувались, матеріалу перешкоди, в яку проведений постріл та від його дистанції. Визначаючи дистанцію, розрізняють: а) постріл впритул (повний упор, неповний упор), б) постріл з близької відстані, в) постріл з далекої відстані.

Під час зіткнення кулі чи шроту з перешкодою виникають сліди у вигляді пробоїн, вм'ятин, тріщин, розривів, слідів кіптяви тощо. Такі сліди поділяються на основні та додаткові.

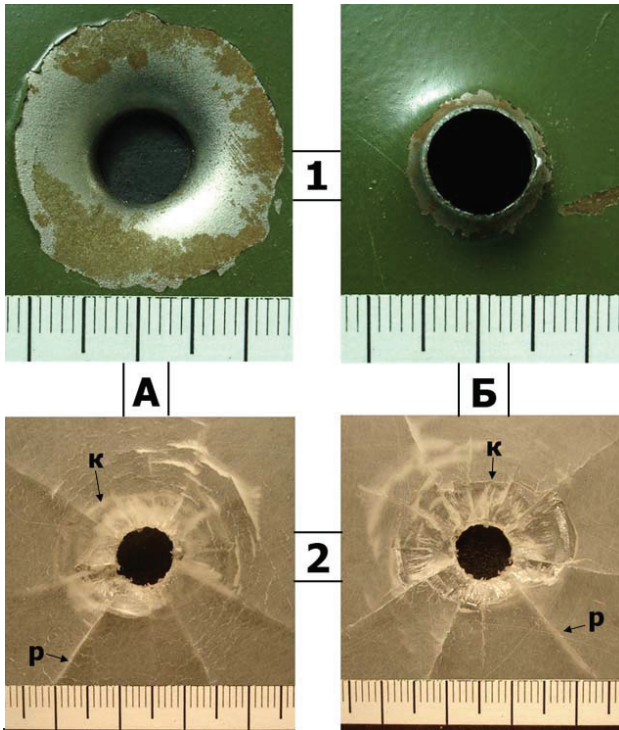
Основні сліди пострілу виникають від безпосереднього впливу снаряду на перешкоду. В результаті утворюються пробоїни (наскрізні або сліпі отвори), вм'ятини (у твердому, частіше металевому предметі) і відщепи, відколи (в дереві, на крихких перешкодах). В області вхідного отвору спостерігається поясок обтирання, а на шкірі людини – поясок осаднення.

На підставі криміналістичного вивчення основних та додаткових слідів пострілу встановлюють факт застосування вогнепальної зброї, вид зброї та боєприпасів, визначають вхідний і вихідний отвір, напрямки, відстань пострілу та місцезнаходження особи, яка його здійснювала.

Для встановлення різних обставин пострілу важливе значення має характер такого основного сліду пострілу, як пробоїна. Розрізняють

пробоїни наскрізні, коли снаряд подолав перешкоду на всю його товщину, та сліпі, коли він зупинився всередині перешкоди. У сліпій пробоїні розрізняють вхідний отвір і канал, а в наскрізній – ще й вихідний отвір.

На крихких твердих перепонах (цегельній, бетонній стіні, на склі тощо) вихідний отвір більше вхідного і в перетині має форму конуса, який розширяється в бік польоту кулі. У пластичних перепонах, до яких умовно можна віднести предмети з металу і дерева, діаметр вхідного отвору близький до калібру кулі. При ударі кулі в скло утворюються радіальні і концентричні тріщини.

Вхідні (А) і вихідні (Б) кульові отвори на перепонах з металу (1) та скла (2). Радіальні (р) та концентричні (к) тріщини на склі

В еластичних виробках (матеріали одягу) вхідний отвір звичайно менше калібру кулі або ж цілком відсутній дефект (гумові вироби), тому що еластична перепона розтягується при ударі в неї кулі, пропускає ку-

лю, а потім отвір знову стискується, утворюючи точкове пошкодження. Відмінність розміру вихідного отвору від вхідного виражена тим більше, чим більше товщина перепони.

До основних слідів пострілу також відносяться сліди рикошету, які виникають при кутах зустрічі від 0° до 35° , коли снаряд дещо втрачає свою швидкість, а кут відбивання майже дорівнює куту зустрічі при зіткненні з поверхнею перепони, яка має значну твердість (цегельні стіни, бетон, метал)

Окрім основних слідів пострілу в судовій балістиці вивчаються і *додаткові, або супутні пострілу сліди*. Такі сліди – це наслідки дії порохових газів, їх тиску, полум'я тощо.

Додаткові сліди виникають від впливу факторів, супутніх близькому пострілу: динамічна і термічна дія газів, які утворюються при пострілі в каналі ствола; відкладення кіптяви і незгорілих порошинок; відкладення продуктів мастила каналу ствола або осалки кулі, удару ствола при пострілі в притул. Такі сліди утворюються за рахунок викидання з каналу ствола під час пострілу продуктів згоряння пороху, мастила, часток металу оболонки кулі, ствола тощо, які розсіюються в повітрі чи осідають на перешкоді в межах її досяжності.

До додаткових слідів відносяться:

а) відсутність частини тканини («мінус тканина») та розриви тканини одягу. Розриви можуть мати лінійну, хрестоподібну або променеподібну форму, що залежить від виду зброї, виду тканини і типу переплетення ниток;

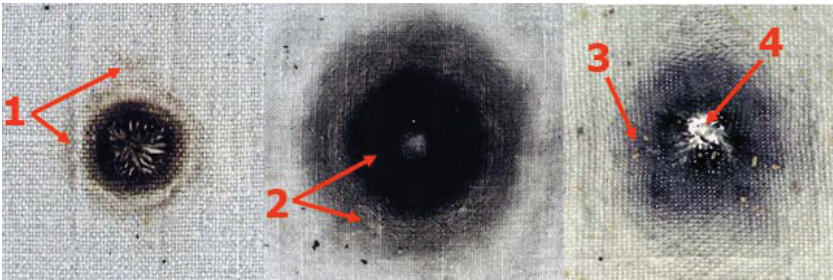
б) сліди обпалення, обвуглювання у вигляді зміни волокон текстильних тканин, їх скручування. На шкірі тіла людини утворюються сліди опіку;

в) відкладення кіптяви пострілу, що характеризується: величиною зони відкладення; кольором (залежить від виду пороху); однорідністю чи різномірністю відкладення; формою відкладення (кільцеподібна, променеподібна, плямиста). Зазвичай в центральній зоні відкладення кіптяви – безпосередньо навколо вхідного отвору колір її темніший, так як відкладення тут найбільш інтенсивне;

г) відкладення незгорілих порошинок. Ця ознака характеризується величиною зони, інтенсивністю відкладення, видом порошинок (незгорілі, напівобгорілі);

д) сліди від удару ствола при пострілі в притул (штанцмарка);

е) сліди мастила каналу ствола. Такі сліди виникають навколо вхідного отвору у вигляді дрібноточкових бризок маслянистої речовини. Залишаються при стрільбі з вичищеного і змащеного каналу ствола зброї.

Додаткові сліди пострілу: 1 – слід мушки та дульного зрізу ствола револьверу (штанцмарка); 2 – відкладення кіптяви; 3 – відкладення незгорілих порохинок; 4 – відсутність частини матеріалу («мінус тканина»).

Про вогнепальний характер пошкодження можна судити на підставі комплексу ознак у слідах, а не за однією з них. Дані ознаки виявляються в ході проведення огляду місця події та наступного експертного дослідження вилучених об'єктів.

9.4. Особливості огляду вогнепальної зброї, бойових припасів та слідів їх застосування

Під час огляду місця події, де при вчиненні злочину застосовувалась вогнепальна зброя, можуть бути виявлені окремі екземпляри зброї, кулі, шріт, пижі, гільзи, сліди пострілу на предметах і тілі потерпілого. Для проведення такого огляду слідчому доцільно залучати спеціаліста, який володіє спеціальними знаннями в галузі судової балістики.

Завданням такого огляду є виявлення, фіксація, вилучення зброї, боєприпасів, слідів пострілу, а за необхідності, і дослідження таких слідів на місці події для визначення виду, системи, калібру зброї, кількості пострілів, дистанції, напрямку і місця, з якого було проведено постріл.

Виявлену зброю не можна пересувати і брати в руки до тих пір, поки її положення не зафіксовано в протоколі, на фотознімках (вузлових і детальних), на схемі місця події. Важливо зазначити, на якому боці лежить зброя, куди спрямовано ствол, місце розташування зброї відносно двох нерухомих предметів, положення курків (на бойовому зводі чи у спущеному положенні), запобіжника (ввімкнений чи ні). Якщо зброя знаходиться в руці трупа, то необхідно зафіксувати, яким саме чином вона розташована в руці; якщо вона лежить біля трупа – на якій відстані та напрямку ствола.

Ці дані разом із даними, щодо характеру заподіяних потерпілому ушкоджень можуть мати значення для встановлення можливості у потерпілого завдати собі наявні поранення.

При проведенні огляду вогнепальної зброї необхідно пам'ятати, що така зброя і боєприпаси через свою специфіку є об'єктами підвищеної небезпеки, тому учасникам огляду місця події необхідно дотримуватись правил техніки безпеки при роботі з ними.

Після фіксації на місці зброю беруть так, щоб не залишити на ній своїх слідів. Якщо об'єкт заряджений і перебуває на бойовому взводі, його необхідно розрядити з дотриманням заходів безпеки. У об'єктів, що неможливо розрядити без ушкодження елементів заряджання (наприклад, дульнозарядна зброя), приводиться в безпечний стан пристрій запалення метального заряду. В будь-якому випадку категорично забороняється направляти зброю в бік людей.

Потім зброю оглядають на предмет виявлення слідів рук та мікрочасток, з рукоятки відбирають сліди запаху. За необхідності слідчий може доручити спеціалісту відібрати зразки речовини з поверхні каналу ствола, що проводиться шляхом протягування через канал ствола (стволів) ватно-марлевого матеріалу з послідуочим його пакуванням. Це необхідно провести у випадку якщо існує необхідність вирішити питання про проведення пострілів зі зброї після її останнього чищення. Результати огляду заносять у протокол.

В протоколі огляду зазначаються наступні дані щодо вогнепальної зброї:

- місце виявлення зброї з прив'язкою до двох нерухомих орієнтирів із визначенням розташування осі каналу ствола щодо сторін світу;

- положення ударно-спускового механізму (бойовий чи запобіжний звід, спущене положення курка) і запобіжного механізму (положення чи кнопки прапорця);

- наявність (чи відсутність) патронів у магазині (барабані) і в патроннику, кількість патронів, а також послідовність розміщення патронів (гільз) у каморах барабану;

- наявність (чи відсутність) запаху пороху в каналі ствола;

- маркувальні позначення і номер зброї;

- наявність і кількість (при наявності) нарізів каналу ствола;

- наявність нашарувань (слідів пострілів) на стінках каналу ствола;

- характер і стан металевих і неметалевих деталей;

- видимі ушкодження і сторонні нашарування на деталях зброї (схожі на кров, волосся тощо).

На місці події можуть бути виявлені бойові припаси або їх елементи, місце розташування яких треба зафіксувати в протоколі, на фотознімках і схемі, оглянути їх на предмет наявності на них слідів рук.

Окрім цього в протоколі огляду необхідно зазначити частини, з яких складається патрон, розміри в цілому та окремих елементів, спосіб кріплення кулі в гільзі, конструктивні особливості кулі (гільзи), колір металу, наявність маркувальних позначок, наявність і характер ушкоджень та інших слідів на поверхні виявлених патронів або їх елементів.

За можливості снаряд вилучається разом з пошкодженим предметом або його частиною. Якщо це зробити неможливо, снаряд виймають із перешкоди. Робити це треба так, щоб ні в якому разі не пошкодити його інструментом (стамескою, долотом тощо). Під час пошуку гільз в залежності від обставин корисним може бути застосування металошукача.

Знайдені та оглянуті кулі чи гільзи упаковуються окремо одна від одної. До кожної упаковки прикріплюється бирка з написом, де було вилучено кулю або гільзу.

Якщо при вчиненні злочину застосовувалась мисливська гладкоствольна зброя, важливо визначити діаметр осипу та зафіксувати контури розсіювання вистріляного шротового снаряду на перешкоді чи тілі потерпілого, знайти і зафіксувати місце знаходження пижів і прокладок, оскільки ці дані можуть знадобитись надалі для визначення відстані з якої проводився постріл. За можливості потрібно відшукати та вилучити всі шротинки. За слідами на тих із них, які контактували зі стволом під час пострілу можливо встановлювати калібр і навіть ідентифікувати ствол рушниці.

Одним із важливих завдань, що вирішується при огляді місця події, де застосовувалась вогнепальна зброя, є виявлення і вивчення слідів пострілу та встановлення на цій основі суттєвих для розслідування обставин пострілу.

Під час огляду вогнепальних ушкоджень фіксують: місце розташування предмета зі слідами пострілу з прив'язкою його до двох стабільних орієнтирів; вид і властивості перепони; форму ушкодження на предметі, його розміри; характер країв ушкодження і наявність «мінус тканини»; взаємне розташування декількох ушкоджень, їх розміщення на перепоні.

При виявленні додаткових слідів пострілу (кіптяви, незгорілих порошинок, частин змазки) в протоколі необхідно описати: форму, розміри, кількість зон відкладення, інтенсивність кожної зони, колір кіптяви чи порошинок, їх віддаленість від ушкодження тощо.

При огляді місця події за допомогою виявлених гільз, слідів вогнепальних ушкоджень на перешкодах, а також інших різновидів слідів (сліди ніг, прим'ята трава на місцевості тощо), в тій чи іншій мірі, може бути визначене місце пострілу. При наявності пробойн на склі або інших предметах навколишньої обстановки шляхом візування може бути визначений напрям польоту кулі та розташування стрілка. З доста-

тньою точністю визначити напрям польоту кулі та місце звідки проводився постріл можливо за наявності двох кульових пробоїн на склі. В такому випадку візування може здійснюватися за допомогою виготовленої з паперу трубки або за допомогою спеціальних приладів для проведення візування.

Виявлені та оглянуті на місці події вогнепальна зброя, бойові припаси, їх частини та елементи, а також предмети зі слідами їх застосування підлягають вилученню. Ці об'єкти упаковуються за правилами пакування речових доказів та печатуються.

9.5. Судово-балістична експертиза

Судово-балістична експертиза призначається для вирішення широкого кола питань ідентифікаційного та неідентифікаційного характеру, пов'язаних із дослідженням вогнепальної зброї, бойових припасів, слідів пострілу, які можуть бути виявлені на самій зброї чи елементах патронів, на пошкоджених перешкодах, потерпілому або особі, яка стріляла.

Ідентифікаційні судово-балістичні експертизи поділяються на два підвиди – для встановлення індивідуальної та групової тотожності (групової приналежності):

1) експертиза для встановлення індивідуальної тотожності включає:

– ідентифікацію зброї, що застосовувалась на місці події за слідами на снарядах (кулях, шроті, картечі або їхніх заміниках) і стріляних гільзах;

– встановлення приналежності кулі та гільзи одному патрону;

– встановлення єдиного джерела походження патронів і їх елементів за місцем їх виготовлення, застосованим інструментом (устаткуванням, матеріалами) для їх виготовлення або спорядження чи збереження.

Для встановлення індивідуальної тотожності судово-балістичною експертизою вирішуються такі питання:

1. Чи стріляні кулі та гільзи, вилучені на місці події, із вогнепальної зброї, що надана на дослідження?

2. Чи придатні сліди на кулях і гільзах для ототожнення вогнепальної зброї?

3. Чи стріляна картеч або шріт, вилучені з трупа гр. М., з мисливської рушниці, що надійшла на дослідження?

4. Чи є частинами одного патрону куля, видалена з трупа гр. М., і гільза, вилучена під час обшуку в будинку гр. К?

5. Чи стріляні кулі та гільзи (із двох місць подій) з одного зразка вогнепальної зброї?

6. Чи належать дані патрони (або їх елементи) до продукції одного підприємства (одного року випуску, виробничої партії тощо)?

7. Чи виготовлені надані патрони (їх елементи) з матеріалів або за допомогою наданих інструментів, які вилучені під час обшуку помешкання гр.К?

2) експертиза для встановлення групової приналежності. Залежно від того, чи досліджуються самі об'єкти, їх матеріально фіксовані відображення або сліди пострілів, така експертиза має такі різновиди:

– встановлення виду, моделі (системи, зразка), калібру зброї за слідами на стріляних гільзах і снарядах (в залежності від поставлених питань може проводитись як окремо, так і на проміжному етапі під час встановлення індивідуальної totoжності);

– встановлення виду, моделі і зразка зброї за слідами пострілу на перепонах або на тілі потерпілого.

При встановленні групової приналежності вогнепальної зброї і патронів до неї експертизою вирішуються такі питання:

1. З якого виду і зразка (моделі) зброї стріляні дані кулі та гільзи?

2. Чи є на кулях і гільзах сліди, які свідчать, що патрон, частину якого вони становлять, був відстріляний з нештатної зброї або зброї, що підлягала переробці, або має сліди зносу (роздуття ствола, заміни частин та механізмів)?

3. Чи є пошкодження на перешкоді (на склі, деревині, металі, пластмасі) вогнепальним?

4. Снарядом якого виду (кулею, шротом) утворено вогнепальне пошкодження на перешкоді?

5. Який вид (калібр, устрій, призначення) зброї, пострілом з якої було утворене вогнепальне пошкодження?

За допомогою неідентифікаційних судово-балістичних досліджень встановлюється технічний стан конкретного екземпляра зброї і боєприпасів (наприклад, чи справна зброя та чи придатна для проведення пострілів; чи міг бути проведений постріл із наданої зброї без натискання на спусковий гачок при відповідних умовах стрільби та ін.), їх бойові властивості (прибивна дія снарядів, які застосовувались для стрільби; максимальна і прицільна дальність їх польоту та ін.), окремі обставини застосування зброї (з якої відстані був проведений постріл; яке було положення зброї у момент пострілу щодо об'єкта, в який влучив снаряд та ін.).

Неідентифікаційні дослідження умовно можна поділити на класифікаційні, діагностичні та ситуаційні.

Метою класифікаційних досліджень є віднесення предметів до категорії вогнепальної зброї та бойових припасів; визначення виду, моделі, системи вогнепальної зброї; визначення типу бойових припасів, вста-

новлення способу їх виготовлення та спорядження; встановлення приналежності частин і деталей до певного виду (типу), зразку вогнепальної зброї та бойових припасів.

При вирішенні *класифікаційних* завдань судово-балістичної експертизи необхідно, як правило, відповісти на наступні питання:

1. Чи є наданий на дослідження предмет вогнепальною зброєю?
2. Якщо є, то до якого виду, калібру, моделі вона відноситься?
3. Чи є надані на дослідження предмети бойовими припасами до вогнепальної зброї?
4. Для зброї якого типу, калібру і моделі призначені представлені бойові припаси?
5. До якого виду патрона відносяться представлені для експертизи предмети (кулі, гільзи, пижі, капсулі)?

6. Яким способом виготовлено вогнепальну зброю чи бойові припаси?

Вирішенням *діагностичних* завдань встановлюється стан та функціонування вогнепальної зброї або її окремих деталей, придатність її для стрільби або проведення окремих пострілів. Окрім цього можуть встановлюватись бойові властивості конкретного екземпляра зброї і боеприпасів (наприклад, прибивна дія снарядів, які застосовувались для стрільби, максимальна і прицільна дальність їх польоту тощо). У випадку дослідження боеприпасів визначається їх придатність для стрільби. Таким чином на експертизу можуть бути поставлені наступні питання:

1. Чи справна зброя (тільки для зброї заводського виготовлення) і чи придатна вона для стрільби?
2. Чи придатні патрони, вилучені у підозрюваного, для стрільби?
3. Чи могла зброя вистрелити без натискання на спусковий гачок при конкретних обставинах, що мали місце у момент події?
4. Чи можливо здійснити постріли з наданої зброї певними патронами (чи навпаки, наданими патронами з певної зброї)?

Метою *ситуаційних* судово-балістичних досліджень є визначення кількості пострілів із вогнепальної зброї, їх напрямку, послідовності та відстані, з якої вони були проведені, а також положення зброї у момент пострілу щодо об'єкта в який влучив снаряд.

Питання, які вирішуються проведенням ситуаційних досліджень:

1. В якому напрямі здійснений постріл, що утворив пошкодження на перешкоді?
2. Яка з представлених для експертизи куль була вистріляна першою?
3. З якої відстані здійснений постріл у перешкоду?
4. Які з вогнепальних ушкоджень є вхідними, і які вихідними?
5. З якої ділянки місцевості проведено постріл?
6. Яким було взаєморозташування зброї і потерпілого у момент нанесення йому вогнепального поранення?

Усі дослідження вогнепальних пошкоджень одягу та взуття, пов'язані із одночасним нанесенням тілесних пошкоджень людині, відносяться до компетенції судово-медичної експертизи.

У випадку, коли у процесі експертизи виникає необхідність дослідження вогнепальних пошкоджень у сукупності з аналізом умов пострілу (специфікою дії конкретного екземпляра зброї тощо), може бути проведена комплексна медико-криміналістична експертиза, яка виконується експертом-балістом та судово-медичним експертом.

Запитання для самоконтролю:

1. Що являє собою судова балістика як розділ криміналістичної техніки?
2. Дайте визначення поняття вогнепальної зброї та назвіть загальні криміналістичні ознаки за якими визначається належність об'єкта до вогнепальної зброї?
3. Яке криміналістичне значення має класифікація ручної вогнепальної зброї та бойових припасів?
4. За якими критеріями класифікуються вогнепальна зброя?
5. Які сліди залишаються при застосуванні вогнепальної зброї при вчиненні злочинів?
6. Назвіть сліди, що виникають на кулі при пострілі, та можливості їх використання?
7. Які сліди виникають на гільзі при пострілі?
8. Які існують види вогнепальних пошкоджень (пробоїн)?
9. Розкрийте особливості проведення огляду місця події у випадку вчинення злочину із застосуванням вогнепальної зброї?
10. Які різновиди судово-балістичних досліджень ви знаєте?

Глава 10

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ

10.1. Поняття, предмет та об'єкти криміналістичного вчення про холодну зброю

Холодна зброя досить часто використовується зловмисниками для вчинення різних кримінальних правопорушень, відповідно, така зброя часто стає об'єктом судової експертизи – експертизи холодної зброї, базовою галуззю знань для якої є криміналістичне вчення про холодну зброю.

Криміналістичне вчення про холодну зброю – це галузь криміналістичної техніки, що вивчає холодну зброю та конструктивно схожі з нею вироби, сліди їх застосування при вчиненні кримінальних правопорушень та розробляє технічні прийоми, методи і засоби виявлення, фіксації, вилучення та дослідження таких об'єктів з метою розслідування кримінальних правопорушень.

До наукових основ такого вчення входять дані щодо знарядь різних націй та народностей, призначених для нанесення тілесних ушкоджень, дані військових наук, мислиствознавства, технології обробки металу та деяких інших галузей знань, а також, створена в межах власне криміналістичного вчення, система знань про різновиди холодної зброї, її криміналістичні ознаки, процес дослідження такої зброї, критерії оцінки виявлених ознак та надання певних висновків тощо.

Як галузь криміналістичної техніки криміналістичне вчення про холодну зброю являє собою складну систему наукового знання. В цілому таке вчення поділяється на дві частини. До першої частини входять знання про холодну зброю, в тому числі, що має відношення до кримінального застосування, а також про сліди її виготовлення, зберігання, транспортування, збуту. Друга частина складається із системи розроблених технічних засобів, прийомів, методів та методик виявлення, фіксації, вилучення, зберігання і дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів у ході досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень.

Таким чином, криміналістичне вчення про холодну зброю як галузь криміналістичної техніки складається з наступних основних елементів:

- криміналістичного поняття холодної зброї;
- системи класифікацій холодної зброї;
- комплексів ознак кожного виду (різновиду) холодної зброї;
- прийомів, методів і засобів виявлення, фіксації, вилучення, зберігання холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів під час слідчого огляду, обшуку тощо;
- методики криміналістичного дослідження холодної зброї в рамках судової експертизи.

Об'єктами криміналістичного вчення про холодну зброю є:

- 1) холодна зброя, окремі її частини, заготовки та напівфабрикати зброї;
- 2) конструктивно схожі з холодною зброєю вироби;
- 3) матеріали, інструменти та інші засоби (креслення, записи) для виготовлення холодної зброї;
- 4) предмети зі слідами від холодної зброї.

Предмет криміналістичного вчення про холодну зброю включає чотири групи закономірностей:

- 1) закономірності використання холодної зброї як засобів або знарядь вчинення кримінальних правопорушень;
- 2) закономірності утворення слідів, пов'язаних з виготовленням, водінням і застосуванням холодної зброї;
- 3) закономірності, пов'язані з розробкою технічних прийомів, методів і засобів виявлення, фіксації та вилучення холодної зброї, конструктивно схожих з нею виробів та слідів їх застосування;
- 4) закономірності криміналістичного дослідження холодної зброї, конструктивно схожих з нею виробів та слідів їх застосування.

10.2. Поняття холодної зброї, її класифікація та будова

Холодна зброя – предмети та пристрої, конструктивно призначені та за своїми властивостями придатні для неодноразового завдання тяжких (небезпечних для життя у момент спричинення) і смертельних тілесних ушкоджень, дія яких заснована на використанні м'язової сили людини та які не мають прямого виробничого або господарсько-побутового призначення.

Існують предмети, які окрім основного свого призначення – завдання тілесних ушкоджень, – через особливості їх конструкції, дозволяють виконувати різні допоміжні операції (наприклад, багнет-ніж до автоматів АКМ і АК-74 призначений не тільки для ураження живої цілі, але і для перерізування дроту, у тому числі і такого, що знаходиться під дією електричного струму, тобто його допоміжне призначення – інженерний інструмент). Такі предмети, все ж таки, відносяться до холодної зброї, оскільки основне їх призначення не пов'язане з господарсько-побутовими або виробничими цілями.

Та, навпаки, існують предмети, які є дуже близькими до холодної зброї за конструкцією, розмірами і характеристиками міцності, проте до холодної зброї вони не відносяться, оскільки мають інше цільове призначення, не пов'язане із завданням тілесних ушкоджень (наприклад, водозалізний ніж близький до кинджала, слюсарний шабер – до стилета тощо), хоча такими предметами і можна наносити тілесні ушкодження, які є не менш небезпечними, ніж ті, що завдані холодною зброєю.

Для того, щоб встановити, чи є предмет холодною зброєю і до якого виду (типу) належить, необхідно знати існуючі системи класифікації холодної зброї та її будову.

За конструкцією та способом нанесення тілесних ушкоджень холодна зброя поділяється на:

- зброю *безпосередньої дії* (клинкову, неклинкову, комбіновану);

– зброю *опосередкованої дії* (метальну: просту; складну).

Клинкова холодна зброя – предмети та пристрої уражуючим елементом яких є клинок.

Клинкова зброя може відрізнитися своєю конфігурацією, розмірами, способами утримання в руці. Зброя з руків'ям – шаблі, шашки, кинджали, ножі тощо. Зброя з древком – піки, списи, рогатини. Без руків'я та древка, проте, яка кріпиться до вогнепальної зброї, – голчасті та деякі клинкові багнети.

Клинкова холодна зброя може бути з коротким (до 40 см), середнім (від 40 до 52 см) та довгим (більше 52 см) клинком. Клинок може мати пряму форму і криву – ятагани, шаблі, шашки, деякі кинджали і ножі.

Найбільш поширеними в криміналістичній практиці є зразки *короткоклинкової зброї з руків'ям*: кинджали (військові, мисливські), ножі (військові, мисливські, кримінальні), багнети.

За принципом дії клинкова холодна зброя ділиться на зброю: рублячої дії (шаблі, шашки); колючої дії (кортики, стилети, багнети, шпаги, рапіри); колючо-рублячої (ятагани, палаші, мечі); колючо-ріжучої дії (кинджали, ножові багнети, ножі).

Неклинкова (ударно-дробильна) холодна зброя – предмети та пристрої уражуючим елементом яких є ударна частина (частини). До даного виду холодної зброї відносяться кістені, бойові батоги, кастети, ударні персні, булави тощо.

За конструкцією, розмірами і характером застосування ударно-дробильної холодної зброї, даний вид зброї можна розділити на три групи:

1. Холодна зброя, що має прямий довгий стрижень з обтяженням на кінці (або без нього), в якій при ударі використовуються маса предмета і радіус його розмаху (палиці, булави, битки, шестопери).

2. Холодна зброя, що має довільний за довжиною стрижень або петлю, до яких прикріплена на спеціальному підвісі ударна частина, і таким чином при ударі використовується не тільки м'язова сила людини, а й сила інерції ударної частини (кістені, бойові батоги тощо).

3. Холодна зброя, що збільшує силу удару відкритою або стисненою в кулак кистю руки (кастети та ударні персні тощо).

Комбінована холодна зброя – предмети та пристрої, у яких в одне конструктивне ціле поєднані уражуючі елементи, характерні для різних типів холодної зброї (наприклад, кастет-ніж з клинком та ударною частиною).

Метальна холодна зброя – предмети та пристрої, які призначені для ураження цілі на відстані.

Метальна холодна зброя розподіляється на:

– *просту метальну холодну зброю* (ураження цілі обумовлено її контактом з предметом, який отримав направлений рух внаслідок безпо-

середнього прикладання до нього м'язового зусилля людини – металльні ножі, сюрікени та ін.);

– *механічну холодну зброю* (ураження цілі обумовлено її контактом із снарядом, який отримав направлений рух внаслідок прикладання м'язового зусилля людини до механічного пристрою – луки, арбалети, пращі тощо).

За призначенням холодна зброя поділяється на: бойову, мисливську, спортивну, кримінальну.

До *бойової холодної зброї* відноситься зброя, що призначена і придатна для смертельного ураження цілі при вирішенні бойових та оперативно-службових завдань державними та іншими легітимними військовими або воєнізованими формуваннями та знаходиться чи знаходилась в них на озброєнні.

До *мисливської холодної зброї* відноситься зброя, призначена і придатна для смертельного ураження (в т. ч. добивання) звіра, в умовах промислового або спортивного (в тому числі підводного) полювання.

До *спортивної холодної зброї* відноситься зброя, що призначена виключно для проведення спортивних змагань та тренувань, параметри і характеристики якої зафіксовані в Правилах змагань.

До *кримінальної холодної зброї* відносяться виготовлені кустарним або саморобним способом предмети та пристрої, які призначені для завдання тілесних ушкоджень людині і не мають аналогів серед бойової та мисливської зброї.

За довжиною клинка: довгоклинкова, середньоклинкова, коротко-клинкова.

За способом виготовлення розрізняють холодну зброю:

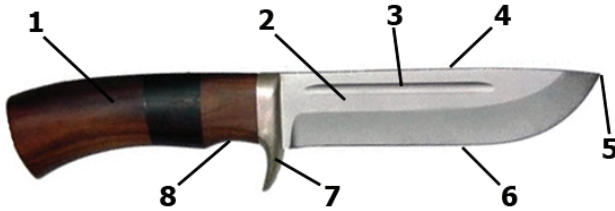
а) заводського виготовлення;

б) кустарну, що виготовляється майстрами-зброярами в умовах офіційної підприємницької чи іншої діяльності в кустарних майстернях, за своїми характеристиками близька до заводської зброї, але за ступенем якості та (або) одноманітності зовнішнього оформлення, конструкції та розмірів не відповідає стандартам промислового виробництва;

в) саморобну, яка виготовлена та зібрана саморобним способом з деталей і частин цілком саморобного виготовлення чи з використанням окремих деталей і частин зброї та (або) виробів іншого призначення промислового чи кустарного виробництва.

Кожний вид холодної зброї має свою сукупність необхідних конструктивних елементів.

Клинкова холодна зброя зазвичай складається з клинка, руків'я і обмежувача (або гарди). Найбільш розповсюдженим видом клинкової холодної зброї, що надходять на експертне дослідження, є ножі.

Мисливський ніж:

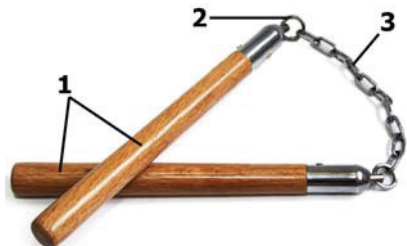
1 – руків'я; 2 – клинок; 3 – доло (жолоб); 4 – обух; 5 – вістря клинка;
6 – лезо; 7 – обмежувач; 8 – підпальцева виїмка.

Найбільш розповсюдженими видами неклінкової (ударно-дробильної) холодної зброї, які надходять на експертне дослідження, є нунчаку та кастети. Нунчаку складається з двох або більше стрижнів з твердого матеріалу (дерева, пластмаси), які послідовно гнучко з'єднані між собою і рівною мірою можуть виконувати функції як руків'я, так і бойової частини. Кастет, що надягається на пальці рук чи затискається між ними або кистю руки, виготовлений з твердого матеріалу і має бойову частину (частини) з шипами або без них.

Загальний вигляд кастету:

1 – упор для долоні; 2 – бойова частина без шипів; 3 – проріз для пальців.

Загальний вигляд нунчаку:

1 – стрижні; 2 – з'єднуюче кільце;
3 – ланцюг.

10.3. Особливості огляду холодної зброї та слідів її застосування

Холодна зброя, що є предметом кримінального правопорушення або ж засобом чи знаряддям його вчинення, може бути виявлена під час огляду місця події, огляду речей, а також при обшуку в помешканні підозрюваного чи інших місць.

Однак незалежно від того, чи була холодна зброя зняряддям злочину, чи засобом його вчинення, вона оглядається з метою виявлення та фіксації в протоколі слідчої (розшукової) дії її характеристик: форми, розмірів, конструкції, індивідуальних ознак. При цьому особлива увага звертається на ті групові ознаки, що характеризують таку зброю саме як холодну, та індивідуальні, які дозволяють виділити цей зразок зброї з низки подібних.

При огляді холодної зброї її необхідно брати так, щоб не знищити слідів пальців рук злочинця і не залишити своїх. Виявлену холодну зброю фотографують за правилами вузлової та детальної фотозйомки, описують у протоколі огляду і вказують її розміщення відносно інших об'єктів на схематичному плані місця події.

У клинковій холодній зброї вимірюються: 1) загальна довжина по прямій осьовій лінії; 2) загальна довжина клинка; 3) ширина клинка; 4) товщина клинка; 5) довжина скосу обуха; 6) довжина леца; 7) довжина і ширина кожного долу (якщо вони маютьяся); 8) довжина п'яти; 9) ширина заточення леца; 10) довжина рукоятки і ширина її в середній частині, а також найбільша і найменша її ширина і товщина; 11) довжина, ширина і товщина упора.

Опис холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів в протоколі слідчої дії здійснюється в такій послідовності:

– загальна характеристика: найменування предмета, з чого він складається, загальна довжина, спосіб кріплення клинка і рукоятки (рукоятки та ударної частини або декількох ударних частин);

– характеристика клинка: форма, розміри, колір і магнітні властивості, кількість лез, наявність обуха і його форма (прямий, опуклий, увігнутий, звивистий, східчастий), наявність скосу обуха і його форма; розташування, форма і розміри дол, ребер жорсткості; розміщення і зміст маркувальних позначень тощо;

– характеристика ударної частини в неklinkовій холодній зброї: форма, розміри, матеріал, характер поверхні; наявність, кількість, розташування, форма і розміри зубців чи шипів;

– характеристика руків'я: форма та її розміри в цілому; з яких частин і деталей складається; колір, форма, розміри, матеріал і магнітні властивості окремих деталей; характер поверхні; наявність і розташування маркувальних позначень; кількість отворів для пальців і їхні розміри (в кастетах);

– характеристика упору (обмежувача): його форма, розміри, матеріал, кількість і напрямки «ріжок» і їх кінців тощо;

– відсутність деталей, поломки та інші дефекти.

Крім самої холодної зброї, вимірюється й описується її футляр (ножни, чохол), при цьому вказується: його матеріал, загальна довжина, ши-

рина та товщина, форма; наявність і розміри розтруба, кілець, вушок чи ланцюжків, запобіжних ременів; наявність, розміщення і характер прирас, емблем, орнаменту, маркувальних позначень тощо.

Окрім цього холодна зброя та конструктивно схожі з нею вироби оглядаються на предмет виявлення на них слідів рук, крові тощо. Щоб не зашкодити і не знищити такі сліди, огляд холодної зброї проводиться в чистих гумових рукавичках, при цьому треба брати її за такі частини, на яких сліди пальців рук не могли залишитись – ребра клинка чи упора, вістря клинка і торцева частина рукоятки тощо. Виявлення, фіксація та вилучення названих слідів проводиться за загальними правилами. При цьому необхідно мати на увазі, що найбільша кількість мікрочастинок зберігається на основі клинка під упором, у долах, у місцях зазублин і дефектів металу на площині клинка. Оскільки досить часто злочинці намагаються знищити сліди, що залишились на поверхні холодної зброї, тому особливу увагу треба звертати на дослідження внутрішньої поверхні чохла для неї, де можуть залишитись частки крові, волокна тканини одягу тощо.

Окрім самої холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів оглядаються, описуються та вилучаються сліди її застосування на різних предметах навколишньої обстановки.

Сліди холодної зброї на дереві, металі, пластмасах, гумі, шкірі та інших матеріалах можуть бути слідами тиску, ковзання, розрубання, проколання, а іноді і розпилу.

На тілі людини сліди холодної зброї можуть бути колоті, різані, рубані, колючо-ріжучі, розриви тканини, осаднення тощо. У трасологічному відношенні це сліди ковзання і тиску, але внаслідок специфіки живої тканини вони відрізняються від слідів на твердих предметах. На відміну від слідів на твердих переполах сліди на тілі людини менш інформативні, оскільки після слідоутворення нерідко змінюють форму та інші ознаки. Тому ідентифікація холодної зброї за слідами ковзання (розрубу, розрізу) на м'яких тканинах тіла – явище дуже рідкісне. Натомість за слідами на хрящах або кістковій тканині, інколи можливо ідентифікувати конкретне знаряддя, яким наносились тілесні ушкодження (проводилось розчленування тіла). У зв'язку з цим важливо вживати заходів щодо збереження слідів пошкодження на кістках і хрящовій тканині. З цією метою сліди розрубу на кістках і хрящах вилучають та консервують для чого залучаються судово-медичні експерти.

Пошкодження на тілі людини, одягу та інших матеріальних предметах несуть інформацію про якісні властивості зброї. Так, величина пошкодження і форма країв рани свідчать про вид зброї: рубляча, ріжуча, колюча чи ударно-роздробляюча. Форма колотої рани характеризує пе-

ретин клинка зброї, а глибина і розміри «сліпого» ранового каналу відображають будову клинка.

На тканині та матеріалі одягу можуть залишитись сліди металізації, забруднення – частки фарби, іржі. Тому предмети (одяг, шматочки тканини тощо) із такими слідами на їх поверхні треба вилучати і надсилати на експертизу для визначення складу мікрослідів нашарування. Наприклад, при наявності пошкодження голови людини, спричиненого тупим предметом, треба, за наявності, завжди оглядати та вилучати головний убір, оскільки на його тканині можуть бути мікрочастинки знаряддя (зброї), що застосовувалось.

Відповідно на поверхнях ударно-дробильної зброї також треба ретельно шукати мікрочастки біологічних тканин і волокна одягу. Встановлення їх походження дозволить цілеспрямовано вести розшук злочинця.

Виявлена холодна зброя та сліди її застосування можуть містити інформацію, що характеризує особу злочинця, його навички, іноді професійну належність (наприклад, про знання анатомічної будови тіла і професійні навички людини може свідчити розташування ран і спосіб розчленування), а також містити інформацію щодо обставин вчиненого кримінального правопорушення (наприклад, кількості нанесених ударів, положення особи, яка наносила удари та її взаєморозташування по відношенню до особи, якій завдані тілесні ушкодження або певних уражених предметів тощо). Порівняльний аналіз слідів від холодної зброї з різних місць вчинення злочинів, інколи дозволяє встановити факт використання певного виду холодної зброї при вчиненні декількох злочинів.

Після огляду холодна зброя відповідним чином упакується й опечатується, що відзначається в заключній частині протоколу.

10.4. Експертиза холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів

Криміналістична експертиза холодної зброї є самостійним родом криміналістичної експертизи, має свою спеціальну базову галузь знань – криміналістичне вчення про холодну зброю і свій предмет, що охоплює завдання класифікаційного та діагностичного характеру.

Предметом криміналістичної експертизи холодної зброї є встановлення фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження, які встановлюються на основі експертного дослідження холодної зброї або конструктивно схожих із неї виробів (пристроїв).

Головним завданням криміналістичної експертизи холодної зброї є встановлення приналежності предмета до холодної зброї та визначення

його виду та типу, а також способу виготовлення. У випадку, коли предмет не належить до холодної зброї – віднесення його до певних груп предметів господарсько-побутового або виробничого призначення.

Криміналістичною експертизою холодної зброї *вирішуються такі питання:*

1. Чи є наданий предмет холодною зброєю?
2. До якого типу, виду, різновиду, зразку холодної зброї відноситься даний предмет?
3. Який спосіб виготовлення наданої холодної зброї (заводський, кустарний, саморобний)?
4. Чи не перероблена дана холодна зброя зі зброї іншого типу, виду, зразка, якого саме і яким способом?
5. Чи не використовувалися для виготовлення даної холодної зброї частини (деталі) холодної зброї іншого типу, виду, зразка або предмета виробничого чи господарсько-побутового призначення і якого саме?
6. Чи є наданий на дослідження предмет заготовкою холодної зброї?
7. Чи є дана холодна зброя національною та якою саме?
8. Чи перебувала дана холодна зброя постійно в наданому на дослідження чохлі?
9. Чи справна надана холодна зброя? Якщо несправна, які вона має дефекти, їх причини та чи впливають вони на можливість застосування даної холодної зброї за призначенням?
10. Чи можливо (з технічної сторони) приведення даної холодної зброї в придатний для застосування стан?

Сліди дії холодної зброї на тілі людини й одязі досліджуються судово-медичною експертизою, а сліди такої зброї на інших об'єктах – траєологічною експертизою з використанням відповідних експертних методик.

Нашарування (частинки різноманітних матеріалів), що утворюються в процесі застосування холодної зброї, досліджуються в межах експертизи матеріалів, речовин та виробів (крім нашарувань судово-медичного характеру).

У випадку, коли на предметі можуть бути наявні сліди рук, які з різних причин не були вилучені під час огляду місця події або обшуку, спочатку проводиться дактилоскопічна експертиза, а потім вже криміналістична експертиза холодної зброї. Якщо ці сліди рук утворені нашаруванням речовини, схожої на кров, проводиться спочатку дактилоскопічна експертиза, потім здійснюється судово-медичне (біологічне) дослідження слідів відповідним експертом, та тільки по закінченню всіх перерахованих експертиз, проводиться криміналістична експертиза холодної зброї.

Запитання для самоконтролю:

1. Що являє собою криміналістичне вчення про холодну зброю?
2. Дайте визначення поняття холодної зброї?
3. Які підстави класифікації холодної зброї ви знаєте?
4. Назвіть різновиди ударно-дробильної холодної зброї за конструкцією та характером застосування?
5. В якій послідовності здійснюється опис холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів в протоколі слідчої дії?
6. Які дані можна встановити дослідженням слідів застосування холодної зброї на різних предметах?
7. Розкрийте можливості криміналістичної експертизи холодної зброї?

Глава 11

КРИМІНАЛІСТИЧНА ВИБУХОТЕХНІКА

11.1. Загальні положення криміналістичної вибухотехніки

Криміналістична вибухотехніка – галузь криміналістичної техніки, що вивчає вибухові речовини, вибухові пристрої, засоби підризу, сліди їх дії та закономірності використання (застосування) таких об'єктів при вчиненні кримінальних правопорушень, а також розробляє на цій основі науково-технічні прийоми, методи і засоби пошуку, обстеження, знешкодження, огляду, фіксації, вилучення і дослідження вибухових речовин, вибухових пристроїв і слідів вибуху з метою розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Основний зміст криміналістичної вибухотехніки складають закономірності, які являють собою частину предмета науки криміналістики.

Предмет криміналістичної вибухотехніки включає чотири групи закономірностей: 1) закономірності використання вибухових пристроїв як знаряддя кримінального правопорушення; 2) закономірності утворення слідів, пов'язаних з виготовленням, зберіганням і застосуванням вибухових речовин, засобів підризу і вибухових пристроїв; 3) закономірності розробки науково-технічних прийомів, методів і засобів виявлення, збереження, фіксації і вилучення вибухових речовин, засобів підризу, вибухових пристроїв і слідів їх застосування; 4) закономір-

ності криміналістичного дослідження вибухових речовин, засобів підризу, вибухових пристроїв і слідів їх застосування.

Об'єктами криміналістичної вибухотехніки є:

1. Вибухові речовини (далі – ВР), вибухові пристрої (далі – ВП), засоби підризу, піротехнічні та імітаційні засоби, елементи, що входять до їх складу та залишки після вибуху.

2. Сліди виготовлення, зберігання і застосування вибухових речовин, засобів підризу і вибухових пристроїв.

До слідів вибуху відносяться: механічні пошкодження середовища (грунту чи іншого матеріалу поверхні), навколишніх предметів, живих осіб від вибухової хвилі (воронки, розлами, відколи, локальні деформації тощо), від осколків (вм'ятини, подряпини, осколкові пробоїни); термічні пошкодження (окопчення, оплавлення); залишки вибухового пристрою (металеві, скляні або пластмасові частини корпусу пристрою, обривки електропроводів, дроту і вогнепровідного шнура, частини корпусу, механічного підричника, деталі або уламки годинникового механізму тощо).

3. Матеріали, речовини, інструменти і пристосування, які застосовувались для виготовлення або ремонту вибухових речовин і вибухових пристроїв.

Засоби і методи виявлення та криміналістичного дослідження зазначених об'єктів і слідів їх застосування базуються на даних відповідних військово-технічних наук, фізики, хімії. Разом з тим у значній мірі вони ґрунтуються на результатах вивчення таких закономірностей механізму дії і конструктивних особливостей цих об'єктів, які не враховуються у військово-технічних науках і носять специфічний криміналістичний характер. Саме це є характерним для науково-методичної основи даної галузі криміналістичної техніки.

Практичними (прикладними) завданнями криміналістичної вибухотехніки є:

– пошук та виявлення вибухонебезпечних предметів та їх знешкодження;

– визначення виду вибухонебезпечного виробу (його приналежності до певної категорії) в тому числі підірваного, виду і маси речовини заряду, способу і засобів його підризу, способу приведення в дію та інших характеристик;

– встановлення факту вибуху, виявлення слідів вибухового впливу на предметах речової обстановки місця події, визначення обсягу руйнувань та можливої приналежності окремих осколків, деталей, предметів до вибухового пристрою;

– встановлення обставин вибуху, реальних і можливих його наслідків (визначення центру вибуху, місця розташування потерпілих та

окремих предметів обстановки в момент вибуху, визначення характеру і радіуса ураження при вибуху тощо);

– розробка ефективних криміналістичних технологій та удосконалення існуючих техніко-криміналістичних прийомів і засобів пошуку, обстеження, знешкодження, огляду, фіксації, вилучення, збереження ВР, ВП і слідів їх дії; створення ефективних польових експрес-методів і прийомів диференціації ВП і предметів, які імітують ВП;

– удосконалювання експертно-криміналістичних методик і засобів дослідження всіх типів ВР, промислових, кустарних і саморобних ВП, слідів їх дії (вибуху), а також методик комплексного медично-вибухотехнічного дослідження слідів впливу вибуху на організм людини і тварин;

– удосконалення правил і рекомендацій з підготовки і призначення вибухотехнічних експертиз, розробка і удосконалення рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням ВР і ВП.

11.2. Вибухові речовини та пристрої: поняття, будова, класифікація

Під вибухом розуміють дуже швидке виділення енергії в результаті фізичних, хімічних або ядерних змін вибухової речовини. При вибуху завжди відбувається розширення вихідної речовини або продуктів її перетворення, внаслідок чого виникає дуже високий тиск, що викликає руйнування і переміщення навколишнього середовища.

На сьогодні вибухових речовин нараховується понад 2000, що, безумовно, ускладнює визначення індивідуального найменування тієї чи іншої речовини. В процесі експертних досліджень постійно виникають питання, відповіді на які потребує глибоких спеціальних знань щодо типів, характеристик та властивостей вибухових речовин, сфери їх застосування.

Вибухові речовини – це індивідуальні речовини або суміші, які в результаті певного зовнішнього впливу (нагрівання, удар, тертя, вибух іншої ВР тощо) здатні до швидкого хімічного перетворювання, що супроводжується виділенням великої кількості енергії та утворенням газів. Тому вони придатні для здійснення вибуху, призначені для застосування або фактично використовуються в пристроях, що експлуатують енергію вибуху.

Вибуховими можуть бути речовини будь-якого агрегатного стану – тверді тіла, рідини, гази. Найбільш поширені ВР у твердому та рідкому агрегатних станах (конденсовані ВР).

ВР відрізняються за складом, фізико-хімічними та вибуховими властивостями, іншими ознаками. Наприклад, ВР поділяються на індивіду-

альні та змішані, здатні та нездатні до детонації, потужні або малопотужні, чутливі або менш чутливі до зовнішньої дії (розігрів, удар, тертя, вибух тощо). За фізичним станом конденсовані ВР бувають тверді монокристалі (литі, пресовані), сипучі (порошкоподібні, гранульовані, зерноподібні), еластичні, пластичні, рідинні текучі.

Крім того виділяють ВР саморобні та виготовлені промисловим способом згідно із затвердженою технологією та апаратурним забезпеченням процесу. За сферою та умовами застосування ВР промислового виготовлення поділяються на ВР народногосподарського та військового призначення.

Залежно від умов застосування та цільового призначення, виділяють чотири групи ВР: ініціюючі, бризантні, порохи (метальні ВР), піротехнічні суміші, що здатні до вибухового перетворювання.

Ініціюючі (або первинні) ВР – високочутливі ВР, які використовуються для викликання вибухових перетворювань в зарядах інших ВР (капсулях-детонаторах, запалах, електродетонаторах). Характерною особливістю ініціюючих ВР є те, що для викликання їх вибуху в формі детонації потрібен незначний зовнішній вплив (удар, наколювання, тертя, нагрів тощо), сам процес вибуху характеризується дуже малим періодом нарощення швидкості до максимального значення – меншим, ніж у інших типів ВР. Завдяки цій властивості для викликання вибуху бризантних ВР потрібен невеликий заряд ініціюючої ВР. До найбільш розповсюджених ініціюючих ВР відносяться азид свинцю, фульminat ртуті (гримуча ртуть), тетранітрорезорцинат свинцю (ТНРС) та тетразен.

Бризантні (вторинні) ВР – відносно менш чутливі та застосовуються як розривні заряди у боеприпасах та у підричних засобах. На відміну від ініціюючих мають меншу сприйнятливність до зовнішніх впливів та більший період нарощення швидкості розкладання до максимального значення. Крім того, горіння вторинних ВР стійке і переходить у детонацію лише під час вибуху ініціюючої ВР або через особливі умови: висока температура, велика маса, високий тиск, горіння в замкнутому об'ємі. До характерних представників бризантних ВР, які випускаються промисловістю, належать: *індивідуальні* бризантні ВР – тротил, тетрил, гексоген, октоген, пентаеритритетранітрат (ТЕН), нітрогліцерин, пікринова кислота, динітронaftалін; *змішані* ВР на основі аміачної селітри – амоніти різних марок (суміші з тротилом, гексогеном та різними невибуховими компонентами), динамони (суміші з невибуховими пальними компонентами: деревинним борошном, нафтопродуктами тощо), детоніти та вугленіти (суміші з нітрогліцерином, діетиленглікольдінітратом).

Метальні ВР (порохи та ракетні палива) застосовуються, головним чином, для метання снарядів, куль (вогнепальна зброя) та утворення реактивної сили (ракет). Основною формою вибухового перетворювання металевих ВР є стійке горіння, яке не переходить у детонацію навіть за

умов, характерних для вторинних ВР. До металевих ВР належать порохи та суміші, тверді ракетні палива.

Піротехнічні суміші – використовуються для створення світлового, димового, звукового ефектів при горінні та являють собою механічні суміші, основними компонентами яких є неорганічні окисники, палне (органічні або металеві горючі речовини) та в'язка речовина. Застосовуються в боєприпасах освітлювальної, сигнальної, запалювальної дії, а також у різних піротехнічних засобах.

Вибухові пристрої – це промислові, кустарні та саморобні вироби одноразового застосування, в конструкції яких передбачено створення уражаючих факторів або виконання корисної роботи за рахунок використання енергії хімічного вибуху заряду вибухової речовини або суміші.

У загальному вигляді вибуховий пристрій може складатися з таких компонентів: заряд ВР, засіб підризу (детонатор), механізм приведення в дію (датчик цілі), корпус та маскуючі матеріали (пакети, коробки тощо).

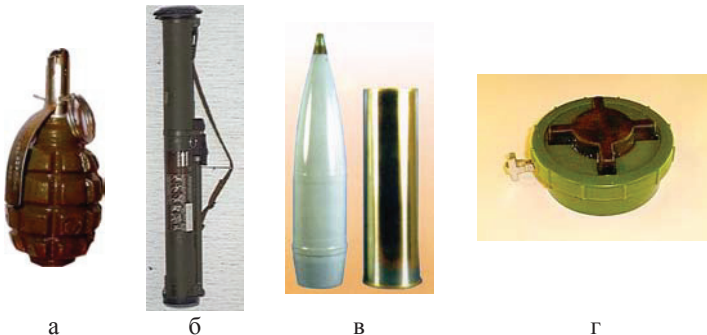
Засіб підризу складається безпосередньо з детонатора і механізму приведення його в дію. Дані механізми за принципом дії можуть бути: механічні, електричні, хімічні, електронні, комбіновані.

Механізми приведення детонатора в дію механічного принципу можуть бути в свою чергу розділені на обривні, натискні, розвантажувальні та натяжні.

Електричний спосіб підризу зарядів ВР проводиться за допомогою: електродетонаторів, джерела струму, проводів для підключення і датчика цілі.

Вибухові пристрої поділяються на промислового, кустарного та саморобного виготовлення. У свою чергу вибухові пристрої промислового виготовлення поділяються на військового та господарчого призначення.

До вибухових пристроїв промислового виготовлення військового призначення відносяться: гранати, гранатомети, снаряди, міни.

Зразки вибухових пристроїв промислового виготовлення військового призначення: а) граната; б) гранатомет; в) снаряд; г) міна.

До вибухових пристроїв промислового виготовлення господарчого призначення відносяться: пристрої для сейсмозвідки, прилади для обробки металів вибухом.

Саморобні вибухові пристрої мають різноманітні конструкції, до складу яких можуть входити: годинникові механізми, електронні плати для керування вибухом на відстані, елементи з пристроїв побутового призначення.

а

б

в

Зразки саморобних вибухових пристроїв: а) з годинниковим механізмом приведення в дію; б) радіокерований; в) з використанням предметів побутового призначення (телефонної трубки, ліхтаря).

Для всіх вибухових пристроїв, у тому числі саморобних, характерна певна сукупність елементів конструкції, частина яких в цілому вигляді або в залишку після вибуху може бути виявлена на місці події. Крім того, особа, яка виготовляє такий пристрій повинна володіти спеціальними знаннями і навичками, мати необхідні вихідні речовини, компоненти, деталі та вузли, обладнання та інструменти.

Таким чином предмети, які являються ВП або їх залишки зберігають сукупність ознак, виявлення яких дозволяє зробити висновки про їх конструкцію, особливості виконання, кваліфікації та підготовки особи, що виготовила ВП, а також інколи дає можливість проводити порівняння ВП щодо єдиного джерела походження.

11.3. Проведення огляду місця події за фактами кримінальних вибухів

Виходячи із завдань огляду місця події, необхідно мати на увазі, що якісний пошук і виявлення слідів вибуху та об'єктів, що відносяться до конструкції ВП, можуть здійснювати виключно спеціалісти-вибухотехніки. Тому пошук слідів у будь-якому випадку повинен відбуватися

за їх участю. З метою вилучення та фіксації речових доказів слідчі можуть залучати техніків-криміналістів та інших фахівців в залежності від наявних обставин.

Характерними особливостями огляду місця події за фактами вибухів є:

- тривалість і трудомісткість процесу огляду, що пов'язано з великою кількістю фрагментів речової обстановки та незначними розмірами фрагментів, що залишилися після вибуху ВП;
- значні відстані, на які під час вибуху на відкритій місцевості розлітаються фрагменти;
- можлива наявність потерпілих, яким потрібно надати екстрену допомогу та евакуацію;
- можлива наявність на місці вибуху інших ВП і вибухонебезпечних предметів;
- необхідність термінового проведення невідкладних аварійно-відновлювальних робіт;
- можлива наявність несприятливих погодних умов (при огляді на відкритій місцевості).

Загальна стадія огляду. Безпосередньо після прибуття на місце події керівник слідчо-оперативної групи (прокурор, слідчий) вживає заходів із охорони місця події і забезпечення безпеки учасників огляду та подальших робіт (визначити небезпечні місця, захистити їх або зміцнити ті чи інші ділянки, відключити електричне, газове обладнання тощо).

До проведення слідчим огляду місця події в обов'язковому порядку фахівці вибухотехнічної служби (за можливості разом із кінологами), проводять попередній огляд місця події на предмет виявлення вибухонебезпечних предметів, вибухових пристроїв (речовин), які становлять небезпеку для учасників огляду та інших осіб. В разі виявлення таких вони вживають заходів з їх знешкодження. Обмежувати час виконання такого огляду та давати вказівки спеціалістам-вибухотехнікам категорично забороняється. За результатами такого огляду складається відповідний акт.

Тільки після цього керівник слідчо-оперативної групи, разом із спеціалістом-вибухотехніком, може здійснити загальний огляд місця події з метою отримання загального уявлення про характер того, що сталося. Це, в залежності від обстановки, досягається або круговим способом пересування по території (по концентричним колам різного радіусу), або рухом по спіралі (від центру до периферії або навпаки) із збільшенням (зменшенням) радіусу руху, або фронтальним способом пересування (за певними напрямками).

За результатами проведеного загального (поверхневого) огляду необхідно:

- організувати надання допомоги потерпілим при максимальному збереженні обстановки на місці вибуху;

– вжити заходів до видалення з місця події усіх сторонніх, не зайнятих в огляді осіб, а кожному учаснику огляду поставити конкретне завдання (наприклад, робота з потерпілими, фото-, відеозйомка, огляд тієї чи іншої ділянки тощо);

– за участю спеціаліста-вибухотехніка проінструктувати членів СОГ, осіб, залучених для надання їм допомоги, про те, як робити огляд, на що звертати увагу, про техніку безпеки при проведенні робіт;

– з урахуванням отриманих попередніх даних разом зі спеціалістом-вибухотехніком визначити межі огляду, технічну класифікацію ВР, форми вибухового перетворення ВР (горіння або детонація тощо);

– визначити (спланувати) послідовність і обсяг дій, пов'язаних з виявленням і способом пошуку слідів вибуху, а також лінію оточення з метою охорони місця події.

Таким чином на цій стадії огляду проводиться з'ясування всієї картини події в цілому на основі аналізу видимих слідів вибуху, взаємного розташування предметів і показань очевидців. Основна мета етапу:

– виявити ознаки вибуху вибухового пристрою;

– оцінити його потужність, наявність (відсутність) міцного корпусу, осколкових елементів;

– уточнити межі огляду з урахуванням попереднього судження про вибуховий пристрій, масу заряду, центр вибуху;

– визначити способи і прийоми детального огляду згідно з речовою обстановкою і наявними силами та засобами.

Необхідно мати на увазі, що, наприклад, при вибухах на транспорті загальний огляд потрібно починати з навколишньої місцевості, оскільки необхідність звільнення проїжджої частини може призвести до втрати об'єктів. На відкритій місцевості краще застосовувати секторний спосіб огляду, а коли відбувається розкид об'єктів на великій площі – комбінований. При цьому розбивають місце події на квадрати (сектори) поблизу центру вибуху (в радіусі до 50-100 м), а в далекій зоні використовують фронтальний метод – огляд ланцюгом через 1-2 м. При такому варіанті члени СОГ, закріплені по 2-3 особи за кожним квадратом, мають можливість постійно консультиватися зі спеціалістом-вибухотехніком.

Детальний огляд місця вибуху. Ця стадія передбачає огляд з дотриманням запобіжних заходів всіх предметів і слідів, що можуть мати відношення до вибуху та осіб, які його вчинили. Головне при детальному огляді – зафіксувати місцезнаходження, положення, індивідуальні ознаки, стан об'єктів (слідів) на момент їх виявлення та вилучення, щоб у подальшому при проведенні експертних досліджень отримати об'єктивні результати. Фіксація здійснюється, крім протоколу і схем, за допомогою вузлової та детальної фото- і відеозйомки.

Залежно від місця події всю територію, що підлягає огляду, прийнято розбивати на сектори, ділянки або вузли.

Секторний спосіб застосовується, коли місце події являє собою відкриту ділянку місцевості. Епіцентр вибуху приймають за центр годинникового циферблату, стрілки на 6-12 годину орієнтуються за компасом на північ і південь, місце розташування знайдених об'єктів позначаються відповідно до поділу годинникового циферблату і відстані до центру (епіцентру) вибуху.

Ділянковий (плановий) спосіб застосовують, коли на місці події є будівлі, споруди та інші об'єкти. Територію поділяють на ділянки різної форми і розмірів. При фіксації виявленого використовуються постійні орієнтири всередині даних ділянок.

Вузловий спосіб, як прийом огляду використовується в окремих місцях на території, що підлягає огляду, де потрібне першочергове проведення аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт із зміною речової обстановки.

При вибухах доцільно спочатку виділити чотири ділянки локалізації слідів (центр (епіцентр) вибуху або місця закладки ВП – площа радіусом до 2 м; ближня – до 5-10 м; середня – до 10-50 м; далека – понад 50 м).

Виявлення, фіксація і вилучення слідів вибуху і залишків ВП починаються з епіцентру вибуху. Тут наявні або вирва, або заглиблення, вищерблиння, розломи. Їх форму, розміри необхідно обов'язково чітко фіксувати на фото та відео із застосуванням масштабної лінійки.

У цій ділянці сконцентровані всі ознаки бризантного і термічного впливу вибуху і, як правило, залишаються тільки найдрібніші фрагменти ВП – металеві, пластмасові, скляні осколки, обривки паперу, картону, тканини, шкіри, окремі фрагменти деталей годинникових механізмів, електронних схем, батарей, частини пружин, ударників, тумблерів, обривки проводів, ізоляційної стрічки. На предметах обстановки і фрагментах ВП є відкладення кіптяви, які містять тверді продукти вибуху і частки ВР, які не прореагували під час вибуху.

Основний спосіб виявлення перерахованого – розбір завалів, розкопування і просіювання ґрунту, збір пилу, бруду, сміття та розтоплення снігу. Беруться проби ґрунту безпосередньо з вирви і по її краю (маса кожного від 1 до 5 кг), предмети або їх частини зі слідами бризантного або термічного впливу з прилеглої до вирви ділянки.

Зібрані сміття, пил, бруд та інші об'єкти повинні піддаватися детальному огляду на чистих аркушах білого паперу за допомогою мікроскопа, збільшувального скла, луп з підсвічуванням тощо. Використовуються і препарувальні голки, пінцети, магніти із змінним положенням робочих поверхонь, інше обладнання.

Для ближньої ділянки характерне на предметах обстановки виявляються і фіксуються ознаки бризантної, термічної та фугасної дії вибуху, сліди розльоту фрагментів вибухового пристрою та їх залишки з частинками ВР, які не вибухнули або твердими продуктами вибуху (осколки корпусу, фрагменти і деформовані частини запобіжного механізму, залишки камуфляжу). Частки ВР, продуктів вибуху можна виявити на поверхнях предметів, звернених до центру вибуху. Незакріплені і легкі предмети обстановки відкидаються, деформуються і можуть містити сліди термічного впливу.

У центрі вибуху та ближній ділянці рекомендується повністю зібрати всі пилоподібні нашарування, взяти зразки ґрунту, рослинності, дробленого асфальту, бетону тощо, зробити змиви або зіскоби з предметів (по можливості вилучити їх хоча б частково). Необхідно пам'ятати, що крім кожного такого зразка необхідно брати контрольні зразки, робити зіскоб або змив з незабруднених слідами ВР об'єктів.

У середній ділянці на предметах обстановки зосереджені ознаки фугасної і сейсмічної дії: вигинання дверей і вікон, випадання стін, підняття і зрушення перекриттів, зрив елементів дахів, тріщини в стінах будівель, відлами гілок і зрив листя з дерев, зрив одягу з тіла людини. Тут, як правило, знаходять середні за масою фрагменти ВП – залишки м'якої оболонки ВП, обривки дротів, вогнепровідного шнура, ізоляційної стрічки. На всіх цих об'єктах також є залишки ВР, якою був споряджений вибуховий пристрій та продуктів вибуху. У цій ділянці спочатку рекомендується провести ретельний візуальний пошук предметів з ознаками вибухового впливу, після чого взяти контрольні проби і зразки.

У дальній ділянці на предметах обстановки виявляються ознаки фугасної дії вибуху. Фугасна дія на цих відстанях втрачає свою інтенсивність, поширення повітряної ударної хвилі супроводжується тільки вибиванням скла, а із залишків ВП можна виявити середні та великі деталі й осколки (осколки металевих корпусу, готові осколкові елементи – гайки, болти тощо). У цій ділянці пошук об'єктів, що мають на собі слідові кількості ВП, залежить від конкретних обставин події.

Заключна стадія огляду. На цій стадії комплексно оцінюються і процесуально закріплюються всі отримані фактичні дані, які допоможуть надалі висунути версії про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, вирішити питання про організацію розшукових дій. Також вилучаються і упаковуються сліди і предмети, які можуть стати речовими доказами. Остаточоно оформляються необхідні плани і схеми, де відзначаються місця основних руйнувань і пошкоджень речової обстановки, знаходження потерпілих, виявлення вилучених об'єктів, проб і місць знаходження контрольних зразків (із зазначенням відстаней відносно центру вибуху).

Складається у повному обсязі протокол огляду. Опис результатів огляду потрібно проводити від загального до окремого. У першу чергу дається характеристика навколишньої місцевості (будівлі або споруди), де стався вибух, центру (епіцентру) вибуху, потім вказується межі огляду території або приміщення. Описуються спосіб їх поділу на ділянки (сектори, квадрати), прийняті позначення, системи вимірювання відстаней, виявлені предмети (трупі) і сліди вибуху, інші знайдені об'єкти, що можуть мати відношення до розслідуваної події, використані в роботі криміналістичні засоби. Виявлені і вилучені предмети, сліди, мікрооб'єкти фіксуються в протоколі. При описі останніх важливо вказувати спосіб їх виявлення та вилучення.

Попередні вибухотехнічні дослідження. Попереднє вибухотехнічне дослідження виконується спеціалістами-вибухотехніками, як правило, у невідкладних випадках. Головна мета – негайно проінформувати слідчих щодо виявлених об'єктів та слідів – їх найменування, способу правильного збереження, різної інформації розшукового характеру.

Попередні дослідження виявлених в процесі огляду слідів і їх результати відображаються в протоколі. Цю роботу спеціаліст-вибухотехнік повинен проводити в тих межах, які йому визначає слідчий (прокурор, прокурор-криміналіст). За результатами попередніх досліджень, в тому числі і експрес-аналізів, складаються орієнтування, які можуть містити науково обґрунтовані відомості про причини і обставини вибуху; про основні характеристики і можливе джерело походження підірваного ВП, про матеріали, які використовувалися в його конструкції; рекомендації щодо подальшої роботи з виявленими об'єктами і слідами: як зберегти їх, які експертні дослідження провести.

До протоколу огляду місця події заносяться лише відомості, отримані в результаті безпосереднього дослідження (спостереження) об'єктів та слідів. Відомості у вигляді припущень спеціаліста-вибухотехнік до протоколу не заносяться та можуть використовуватись лише в якості орієнтуючої (пошукової) інформації. Наприклад, якщо на місці події виявлено залишки електронних схем, приймача або антени, спеціаліст може попередньо висловити свої судження про конструкцію і принципи дії ВП, зокрема про те, що він був радіокерований, з певним радіусом дії, а отже, не виключена можливість залишення правопорушником в межах видимості «об'єкта» пульта управління. Хоча подібні логічні висновки до протоколу слідчої (розшукової) дії не включаються, проте вони задають напрями пошуку як правопорушника, так і інших речових доказів.

Ґрунтуючись на своєму досвіді і конкретно отриманих відомостях, спеціаліст може висловити припущення про професію особи, яка виготовила ВП, про його навички і спеціальні знання у військовій та проми-

словій вибуховій справі, в галузі хімії та технології виготовлення ВР, електроніки тощо. Коли на місці події виявлено вибуховий пристрій, що не вибухнув, спеціаліст може дати обґрунтування причин дефектного спрацьовування, реальної небезпеки виявленого ВП або ВР.

Необхідно пам'ятати, що висновки попередніх вибухотехнічних досліджень використовуються, в першу чергу, для організації пошукової та розшукової роботи за «гарячими слідами».

11.4. Особливості призначення вибухотехнічних експертиз

Експертні вибухотехнічні дослідження проводити в повному обсязі мають можливість тільки експертні підрозділи ДНДЕКЦ МВС України, експертні підрозділи СБ України і НДІСЕ МЮ України.

Предмет конкретної вибухотехнічної експертизи визначається сукупністю питань, поставлених перед експертом та безпосереднім чином пов'язаний із завданнями, що нею вирішуються. Такі завдання поділяються на ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні, ситуаційні та реконструкційні (відновлювальні).

Метою *ідентифікаційних вибухотехнічних досліджень* є встановлення індивідуальної totoжності об'єкта та цілого за його частинами. У певних ситуаціях можуть вирішуватися питання про встановлення загальної родової, групової (видової) приналежності декількох об'єктів, загального джерела походження порівнюваних зразків ВР, засобів ініціювання та інших вибухотехнічних виробів. Найчастіше результати цих досліджень лежать в основі доказування причетності певного кола осіб до вчинення кримінального правопорушення.

Питання, що вирішують ідентифікаційні дослідження:

1. Чи мають представлені зразки вибухових пристроїв (вибухових речовин і т.д.) спільну родову (групову) належність з вибуховим пристроєм (вибуховою речовиною і т.д.), виявленим на місці події?

2. Чи не становили раніше єдине ціле представлені на дослідження металеві осколки (або частини детонатора, або відрізки детонуючого шнура)? Якщо так, то до якого предмету вони відносяться, які форми і розміри цього предмета?

3. Чи є даний об'єкт частиною, елементом конкретного вибухового пристрою, наданого на експертизу?

4. Чи відповідає конструкція наданого вибухового пристрою представленим кресленнями, ескізами, малюнками, схемами?

Нерідко ідентифікаційні завдання вимагають додаткових спеціальних знань, що відносяться до інших родів криміналістичної експертизи. Наприклад, у деяких випадках факт контактної взаємодії встановлюється за допомогою трасологічної експертизи (ідентифікація вибухового пристрою за слідами інструментів, які були використані для його виготовлення, на корпусі тощо). Відповідно ці дослідження не входять в предмет судової вибухотехнічної експертизи.

Самостійну групу завдань складають *класифікаційні дослідження*. Метою таких досліджень є віднесення речовини або сумішей речовин до категорії ВР; виробу до категорії ВП, боєприпасів або макетів ВП; визначення їх групи, виду (моделі); встановлення приналежності частин і деталей до певного виду (типу), зразку вибухового пристрою; встановлення способу виготовлення вибухового пристрою і вибухової речовини.

Питання, що вирішують класифікаційні дослідження:

1. Чи є представлений на дослідження предмет (сукупність предметів) вибуховим пристроєм або його засобом?

2. Чи є дана речовина (суміш речовин) вибуховою і до якого виду (ініціюючою, бризантною, металною, піротехнічною сумішшю) відноситься? Чи відноситься дана речовина до вибухонебезпечних або легкозаймистих?

3. Чи є представлені на дослідження об'єкти фрагментами (деталлями або вузлами) вибухового пристрою?

4. Яким способом виготовлена дана вибухова речовина чи вибухонебезпечна суміш – промисловим, кустарним чи саморобним? Яке найменування (марка) представленої на дослідження вибухової речовини?

Метою *діагностичних вибухотехнічних експертних досліджень* є визначення стану та придатності вибухових речовин, вибухових пристроїв та їх окремих елементів до здійснення вибуху, оцінку їх уражаючих властивостей, причин і механізму їх руйнування або пошкодження.

За слідами на об'єктах-носіях можуть встановлюватись професійні якості особи, яка виготовила ВР і ВП (наприклад, наявність або відсутність професійних знань і навичок), що завжди має важливе значення для вирішення завдань з розшуку злочинців.

Питання, що вирішують діагностичні дослідження:

1. Чи справний вибуховий пристрій (заводського виготовлення), якщо ні, то які причини несправності?

2. Чи придатний наданий на дослідження вибуховий пристрій (боєприпас) для здійснення вибуху? Якщо ні, то чи є на його деталях або частинах сліди, що вказують на відновлення втрачених властивостей?

3. Чи є в конструкції представленого на дослідження боєприпасу (піротехнічного виробу, сигнального, освітлювального, навчально-

імітаційного і т. п.) елементи переробки? Якщо так, то які саме і яке їх призначення?

4. Які засоби підризу (ініціювання) застосовуються в даному вибуховому пристрої (боєприпасі тощо), які їхні найменування та характеристика?

5. Якщо даний об'єкт є кустарним засобом підризу (спалаху), то які його конструкція, принцип дії та які предмети використані при його виготовленні?

Метою *ситуаційних вибухотехнічних досліджень* є визначення механізму вибуху за конкретних обставин, можливих наслідків у разі спрацьовування вибухового пристрою, встановлення місця розташування підризника в момент вибуху, наявності реальної небезпеки для людей, що знаходяться на різних відстанях від вибухового пристрою тощо.

Питання, які вирішуються проведенням ситуаційних досліджень:

1. Чи було на місці події застосовано вибуховий пристрій або ж стався об'ємний вибух газоповітряної (або ж іншої) суміші?

2. Чи є зафіксовані на місці події руйнування та пошкодження, результатом дії вибухового пристрою встановленої конструкції?

3. Які розміри небезпечної зони ураження даного вибухового пристрою і чи була реальна загроза для життя і здоров'я людей?

4. Де було закладено вибуховий пристрій і яке було його положення в момент вибуху?

5. Які дії потерпілого могли призвести або призвели до вибуху вибухового пристрою?

6. Чи міг відбутися мимовільний вибух даного вибухового пристрою і які дії або умови (їх інтенсивність) для цього необхідні?

До реконструкційних завдань судової вибухотехнічної експертизи належать: реконструкція вибухового пристрою за його залишками або слідами на предметах навколишнього середовища; реконструкція початкового місця розташування об'єктів та предметів навколишньої речової обстановки до вибуху.

При розслідуванні кримінальних проваджень даної категорії ці відомості важливі і для розшуку злочинців, і для доказування причетності до скоєного конкретних осіб.

Питання, що вирішуються реконструкційними дослідженнями:

1. Яка форма, маса, розміри підірваного вибухового пристрою, виходячи із слідів вибуху на місці події?

2. Яка кількість вибухової речовини знаходилося у підірваному вибуховому пристрої, виходячи із слідів вибуху на місці події?

3. Де знаходився потерпілий у момент вибуху?

4. На якій відстані від епіцентру вибуху перебували конкретні елементи речової обстановки місця події?

5. Як розташовувалися об'єкти на місці події до вибуху?

Для вирішення деяких із перерахованих вище питань потрібно проводити комплексні дослідження – разом з експертами хіміками, медиками, криміналістами тощо. Наприклад, за допомогою комплексної медико-вибухотехнічної експертизи можна встановити радіус уражаючої дії вибухового пристрою і механізм травмування потерпілих при вибуху, положення вибухового пристрою стосовно потерпілого в момент вибуху тощо.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття криміналістичної вибухотехніки, її предмет та завдання?
2. Що таке вибухова речовина та які існують критерії її класифікації?
3. Які існують різновиди вибухових речовин залежно від умов застосування і цільового призначення?
4. Поняття та класифікація вибухових пристроїв?
5. Які дії проводяться старшим СОГ одразу після прибуття на місце події за фактом кримінального вибуху?
6. Коли можна розпочинати огляд місця події за фактом вибуху безпосередньо слідчим?
7. Яке значення мають попередні дослідження на місці події?
8. Які завдання вирішуються за допомогою вибухотехнічної експертизи?
9. Що таке ситуаційні вибухотехнічні дослідження?
10. Які питання вирішуються класифікаційними вибухотехнічними дослідженнями?

Глава 12

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИСЬМА

12.1. Поняття та система криміналістичного дослідження документів (криміналістичне документознавство)

Криміналістичне дослідження документів (криміналістичне документознавство) – це галузь криміналістичної техніки, яка вивчає ознаки письма, види та способи змін в документах, розробляє та удосконалює методи огляду та дослідження документів, а також наукові основи ви-

користання інформації, що міститься в документах з метою розслідування кримінальних правопорушень.

Документ – це матеріальний об'єкт, на якому за допомогою знаків, символів та інших елементів мови зафіксовано інформацію щодо певних фактів. Сам термін походить від латинського «documentum», що буквально перекладається як «свідчення», «доказ», «взірець», «посвідчення».

Класифікація документів у криміналістиці відбувається за наступними критеріями:

1. За способом фіксації: письмові (рукописні тексти, цифрові позначення, а також тексти та цифрові позначення, виконані із застосуванням різних друкарських приладів); графічні (малюнки, креслення, плани, схеми); фотодокументи; кінодокументи; фонодокументи (магнітофонні записи); електронні (комп'ютерні записи); відеофонографічні (відеодокументи).

2. За юридичною природою: справжні (зміст та реквізити яких відповідають дійсності); підроблені (зміст та реквізити яких не відповідають дійсності).

3. За джерелом походження: офіційні, приватні.

4. За способом передачі інформації: відкриті, кодовані.

5. За процесуальним значенням: речові докази, письмові докази.

6. За способом та послідовністю виготовлення: оригінали, копії.

7. За формою складання: за встановленою формою, у довільній формі.

Залежно від цільового призначення, офіційні документи мають містити у собі відповідні реквізити – обов'язкову сукупність відомостей для визнання його дійсним.

Відповідно ДСТУ 2732-2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» реквізити – це «інформація, зафіксована в службовому документі для його ідентифікації, організування обігу і (або) надання йому юридичної сили».

Реквізити документів поділяються на дві групи – перша являє собою сукупність необхідних позначень (текст, відбитки печаток та штампів, номер, фотокартка тощо), друга – сукупність даних, що індивідуалізують документ (назва, номер, дата видачі, організація та особа, яка його видала, прізвище, ім'я та по-батькові власника, сума тощо).

Документи як джерело доказів характеризуються особливим змістом, тобто містять у собі певну інформацію, що виражена знаками, чи то рукописними, чи то друкованими літерами, цифрами або символами.

Документи-речові докази можуть бути:

- знаряддям вчинення злочину (підроблені цінні папери, кредитні картки, посвідчення);

- засобом приховування злочину (різноманітні офіційні та неофіційні, у тому числі анонімні листи, складені з метою введення слідства в оману);

- безпосереднім об'єктом злочинного посягання (викрадені або знищенні документи);

- засобом виявлення злочину або встановлення фактичних обставин.

Документи як письмові докази виступають у разі, якщо вони відповідають наступним вимогам:

- містять інформацію про певні обставини і факти. При цьому джерело цієї інформації повинно бути таким, що його можна встановити і при необхідності перевірити;

- дані про факти і обставини, відображені в документі, повинні мати відношення до сутності справи;

- дані про обставини і факти, що відображені в документі, повинні бути викладені і засвідчені установою або посадовою особою в межах їх компетенції, а якщо документ виходить від громадянина – у межах його прав і фактичної поінформованості.

Якщо документ не задовольняє хоча б одній з перерахованих вимог, він не може бути прийнятий як достовірний.

Залежно від мети дослідження документи можуть бути об'єктами різних видів криміналістичних досліджень. Так, для встановлення виконавця чи властивостей і стану виконавця тексту проводиться судово-почеркознавча експертиза, що досліджує писемно-руховий навик у рукописному тексті документа; для встановлення автора рукописного або друкованого тексту проводиться судово-авторознавча експертиза, що досліджує змістову сторону рукопису; для встановлення способу виготовлення документа, факту внесення змін та відновлення його початкового змісту проводиться техніко-криміналістичне дослідження документів, що вивчає реквізити та матеріали документа.

До системи криміналістичного документознавства входять:

– криміналістичне дослідження письма:

а) криміналістичне почеркознавство (криміналістичне дослідження почерку);

б) криміналістичне авторознавство (криміналістична ідентифікація автора тексту);

– техніко-криміналістичне дослідження документів.

12.2. Криміналістичне почеркознавство та наукові основи формування писемно-рухового навика

Криміналістичне дослідження письма – розділ криміналістичного дослідження документів, який вивчає закономірності формування, розвитку та функціонування письмової мови та почерку, розробляє методи

письмової мови та почерку з метою ідентифікації виконавця рукопису, встановлення авторства, а також іншої інформації, яка має значення для встановлення істини під час проведення розслідування.

Письмо – являє собою засіб закріплення думок людини за допомогою спеціально розроблених умовних знаків з метою передачі їх на певну відстань та у часі.

Письмова мова – характерна для певної особи сукупність мовних засобів для письмового викладення своїх думок, яка відтворює змістовний бік письма.

Почерк – це характерна для кожної особи та заснована на її писемно-руховому навичку система рухів та інших прийомів за допомогою яких вона виконує рукопис.

Таким чином криміналістичне дослідження письма охоплює дві категорії ознак: ознаки письмової мови, які характеризують мовні та інтелектуальні навички та ознаки почерку, які характеризують графічне виконання письмових знаків. Такі ознаки, в свою чергу, залежно від об'єму та ідентифікаційного значення поділяються на загальні та окремі й утворюють ідентифікаційні ознаки письма, які визначаються як сукупність ознак письмової мови та почерку та використовуються для встановлення виконавця або автора тексту.

Предметом криміналістичного почеркознавства є закономірності формування, функціонування, зміни писемно-рухового комплексу навиків, що лежать в основі почерку; закономірності експертного дослідження почерку; розробка методик та методів вирішення завдань судово-почеркознавчої експертизи.

Індивідуальність почерку обумовлена тим, що у процесі життєдіяльності людина постійно або тривалий час навчається та тренується. Систематичні вправи з виконання літер, складів, слів та речень призводять до вироблення та закріплення у людини навиків письма (*технічного* /особливість тримання пишучого приладдя, розміщення аркуша, посадка при письмі/, *графічного* /відтворення письмових знаків на папері/) та навичку письмової мови /словарний запас, грамотність, освіченість тощо/.

Саме технічний та графічний навички вивчають при ідентифікації почерку, оскільки вони добре виражені графічно, є стійкими та індивідуальними. В основі почерку лежить писемно-руховий навик, тобто набуті часом автоматизовані прийоми та способи виконання знаків і символів, що використовуються людиною для вираження думок на папері.

У процесі формування писемно-рухового навичку головному ролі відіграє анатомічна будова кисті руки людини, її м'язова система та органи чуття. Значну роль у формуванні почерку відіграє нервова система, за допомогою елементів якої здійснюється координація рухів.

До факторів, які впливають на формування писемно-рухового навичку можливо віднести

– внутрішні фактори, які обумовлені анатомічними властивостями людини (довжина кісткових важелів, рухливість суглобів, розвиненість м'язів, особливості зору тощо) та психофізіологічними властивостями (сприйняття, увага, пам'ять, тип нервової системи тощо).

– зовнішні фактори, які обумовлені позицією при написанні, умови письма, методи та прийоми навчання письму.

Формування навичку письма починається з дитинства та з роками такі навички удосконалюються і доводяться до автоматизму. Чим більше людина пише, тим краще вона виробляє свій почерк.

Звичайно, на початкових стадіях формування почерку при ідентифікації пишучої особи виникають певні труднощі, оскільки такий почерк нестійкий і постійно змінюється. Сформований почерк зберігає відносну стійкість протягом тривалого часу, тому провести його ідентифікацію буде не складно. У похилому віці почерк дещо деградує, оскільки значно знижується координація, уповільнюються рухи, спрощується будова почерку. Особливо ці та низка інших характерних ознак проявляються внаслідок перенесених особою інсульту чи інших хвороб опорно-рухового апарату. В експертній практиці існують методики дослідження почерку осіб похилого віку.

До ідентифікаційних властивостей почерку належать наступні:

– індивідуальність або неповторність – тобто ідентифікаційна якість, що виражається в неповторній сукупності ознак конкретного почерку;

– динамічна стійкість – полягає у тому, що у різних умовах сформований писемно-руховий навик залишається незмінним і відображає комплекс характерних саме йому ознак;

– варіативність – це стійка видозміна почерку однієї особи, виражена в її рукописах, і є засобом пристосування до різних умов їх виконання;

– вибіркова мінливість – почерк виробляється до 25 років та зберігається до настання похилого віку майже без змін. Зміни можуть відбуватися незначні, наприклад, природні (вікові зміни тощо), вплив на почерк штучних факторів (навмисна зміна шрифту, зміна руки при написанні, наслідування чужого почерку тощо) або ж патологічні зміни, що виникли внаслідок перенесеної хвороби (розлади психіки, хвороба руки тощо).

12.3. Система ідентифікаційних ознак почерку

Індивідуальність почерку проявляється в його ознаках, які поділяються на загальні, що характеризують почерк в цілому і використовуються для виокремлення рукопису з поміж інших схожих матеріалів, та

окремі, за допомогою яких виділяють особливості рухів при написанні окремих літер, їх частин або з'єднань між ними.

До загальних ознак почерку належать:

1. *Характеристика ступеня і характеру сформованості писемно-рухового навичку:*

1.1. Ступінь виробленості почерку – це рівень володіння технікою письма, що залежить від автоматизму і проявляється у здатності особою виконати рукописний текст у швидкому темпі, стійкими рухами у відповідності з системою скорочення:

– високо вироблений (цілком сформований почерк, що відображає навик письма, пристосований до швидкого темпу і характеризується автоматичними рухами, точністю та варіативністю рухів);

– середньо вироблений (не цілком сформований писемно-руховий навик, якому характерний середній темп виконання);

– низько вироблений (несформований почерк, що відображає початкову стадію формування письма і характеризується повільним темпом (схожий на шкільний почерк).

1.2. Координація рухів – це узгодженість рухів при написанні, що залежить від ступеня та якості сформованості писемно-рухового навичку й умов виконання:

– висока (характеризується раціональністю рухів, швидким темпом, високою зв'язністю та циклічністю);

– середня (характеризується середнім темпом і середньою зв'язністю);

– низька (характеризується повільним темпом, низькою зв'язністю або її відсутністю);

– знижена (спостерігається при незвичних умовах письма, характеризується звивистістю рухів, кутастістю, непропорційністю параметрів рухів, неточними початками та закінченнями рухів).

1.3. Темп письма – це швидкість виконання рукопису:

– звичний: повільний (характеризується тупими початками і закінченнями штрихів, простою будовою букв та низькою зв'язністю); середній (характеризується повільним виконанням дугових і овальних елементів, середньою зв'язністю і диференціальним натиском); та швидкий (характеризується великою зв'язністю, диференціацією натиску, різними спрощеннями);

– незвичний: уповільнений (характеризується уривчастим виконанням письмових знаків та їх елементів, тупими початками і закінченнями штрихів, безпідставними зупинками письмового приладдя, зниженням координації рухів) та прискорений (характеризується спрощенням письмових знаків, втратою їх елементів, недописуванням слів, скороченням та пропусканням слів).

1.4. Будова за ступенем складності – відображає структуру почерку беручи за основу пропис:

– проста (почерк простої будови відповідає системі рухів, встановленого стандартним прописом);

– спрощена (почерк спрощеної будови відрізняється від пропису зниженням складності системи рухів, що проявляються у їх циклічності, спрощеній будові, зменшенні протяжності та кількості елементів літер);

– ускладнена (почерк ускладненої будови характеризується ускладненою системою рухів внаслідок заміни прямолінійних рухів та звивистості, повторення рухів, збільшення кількості елементів літер та протяжності рухів).

2. *Структурні характеристики рухів при письмі:*

2.1. Переважна форма та напрямок рухів (нахил):

– прямолінійно-дугова;

– кутаста;

– петлева;

– змішана.

2.2. Протяжність рухів по горизонталі та вертикалі:

– розмір (протяжність рухів по вертикалі при виконанні літер та цифр; визначається як великий (коли висота рядкових букв та елементів більша 4 мм, а великих літер – більша за 7 мм), середній (висота рядкових літер 3-4 мм, а великих літер – 5-7 мм) та малий (висота рядкових літер менша за 2 мм, а великих літер – менша за 5 мм);

– розгін (співвідношення протяжності рухів по горизонталі, що визначається як: великий (коли розмір інтервалів між основними штрихами літер дорівнює або перевищує висоту літер), середній (коли розмір інтервалів між основними штрихами літер дорівнює висоті літер) та малий (коли розмір інтервалів між основними штрихами літер менший за половину висоти літер);

– розстановка (співвідношення інтервалів між літерами за шириною літер, яка буває: широкою (коли розмір інтервалів між літерами більший за її ширину), середньою (коли розмір інтервалів між літерами дорівнює ширині літер) та вузькою (коли розмір інтервалів між літерами менший половини ширини літер).

2.3. Ступінь зв'язності (залежить від кількості безперервно написаних літер, тобто без відриву пишучого приладдя від паперу):

– суцільний (коли безперервно виконуються усі літери у словах);

– великий (коли безперервно виконуються 6 і більше літер у більшості слів);

– середній (коли безперервно виконуються 4-5 літер у більшості слів);

– малий (коли безперервно виконуються 2-3 літери у більшості слів)

– відсутність зв'язності.

2.4. Натиск – відображає загальну інтенсивність і розподіл зусилля на пишуче приладдя, поділяється за ступенем і характером на:

- сильний, тобто значно диференційований, коли ширина основних штрихів перевищує ширину з'єднувальних штрихів більше ніж у два рази;
- середньо диференційований, коли ширина основних штрихів перевищує ширину з'єднувальних штрихів у два рази;
- слабкий не диференційований, коли ширина основних штрихів приблизно дорівнює ширині з'єднувальних штрихів.

3. Характеристика просторової орієнтації рухів:

3.1. Розміщення самостійних фрагментів документа – відображає навик окомірної орієнтації фрагмента документа і контролюється зором (це розташування дати, підпису, звернення, резолюції в межах аркуша).

3.2. Розміщення тексту відносно зрізу аркуша – визначає наявність або відсутність полів, їх розміри та конфігурація.

3.3. Розмір інтервалів між рядками – виражає орієнтацію рухів при виконанні рядків в цілому відносно один одного:

- великий (коли він більший подвійної висоти літер);
- середній (коли він дорівнює подвійній висоті літер);
- малий (коли він рівний або більший за висоту літер).

3.4. Розміщення лінії письма відносно лінії бланкового рядка (над рядком, під рядком, на рядку).

3.5. Напрямок лінії письма – характеризує розміщення рухів при виконанні літер відносно одна одної протягом одного рядка (горизонтальний, такий, що піднімається та такий, що опускається).

3.6. Форма лінії письма у рядку (прямолінійна, дугова випукла, дугова вигнута, звивиста).

Властивості почерку, що проявляються в окремих літерах рукопису, їх елементах, з'єднаннях між ними, і що характеризують їх виконання називають окремими ознаками. Ці ознаки, як і загальні, поділяються на три великі групи: ознаки, що визначають ступінь сформованості писемно-рухового навичку, ознаки, що відображають структурні характеристики рухів та ознаки просторової орієнтації рухів. На відміну від загальних ознак, що характеризують текст, речення, переважно більшість слів в цілому, окремі ознаки стосуються лише конкретних літер.

До окремих ознак почерку належать:

1. Форма рухів при виконанні письмових знаків: прямолінійна, дугова, кутова, петлева, овальна, кругова, звивиста.

2. Форма рухів при з'єднанні письмових знаків: петлева, кутова, дугова, зворотно прямолінійна.

3. Напрямок рухів при виконанні письмових знаків та їх елементів: вертикальний, право похилий, ліво похилий, змішаний.

4. Протяжність рухів при виконанні знаків та їх елементів:

– по вертикалі та по горизонталі (збільшена або зменшена відповідно до пропису);

– абсолютна та відносна.

5. Вид з'єднання рухів при виконанні письмових знаків та їх елементів: суцільний та інтервальний.

6. Кількість рухів при виконанні письмових знаків та їх елементів відносно пропису: збільшена та зменшена.

7. Послідовність виконання штрихів у письмовому знаку відповідно до пропису: порушена, відповідає пропису.

8. Взаємне розміщення повздовжніх осей при виконанні письмових знаків та їх елементів: паралельне та під кутом.

9. Розміщення рухів по вертикалі при виконанні письмових знаків та їх елементів:

– відносно середньої лінії письмового знаку: вище, на лінії, нижче;

– відносно іншого елемента та його частини: вище, нижче, перетинає його елемент та його частину;

– відносно лінії письма: вище, на лінії, нижче.

10. Розміщення рухів по горизонталі при виконанні письмових знаків та їх елементів:

– відносно поздовжньої осі: зліва, справа;

– відносно елементів та їх частин: зліва, справа.

11. Розміщення: точки початку рухів при виконанні письмових знаків та їх елементів, точки закінчення рухів при виконанні письмових знаків та їх елементів, точки зміни напрямку рухів, точки перетину рухів при виконанні письмових знаків та їх елементів. Ці ознаки встановлюються відносно:

– середньої лінії письмового знаку: високе (розміщення точки над лінією письма), середнє та низьке;

– поздовжньої осі: зліва, справа, на осі;

– лінії письма або бланкового рядка: на лінії письма, вище та нижче;

– точки відносно одна одної: вище, нижче, справа, зліва.

12. Розміщення рухів між розділовими знаками:

– відносно попереднього слова: на близькій відстані, приєднана до літери, на великій відстані;

– відносно лінії письма: вище, нижче, на лінії письма, перетинає лінію.

12.4. Предмет, об'єкти, завдання судово-почеркознавчої експертизи

Судово-почеркознавча експертиза – це вид криміналістичного дослідження, що проводиться особою, яка володіє спеціальними знаннями у галузі судового почеркознавства, і полягає у вирішенні завдань

ідентифікаційного, діагностичного та класифікаційного характеру з метою встановлення істини при розслідуванні кримінального провадження.

Предметом такої експертизи є фактичні дані, встановлені експертом на основі спеціальних знань у галузі судового почеркознавства.

Об'єктом судового почеркознавства є рукопис з вираженою у ньому системою властивостей почерку. Це може бути текст (літерний, цифровий або змішаний), короткий запис (літерний, цифровий або змішаний) або підпис. Вони можуть бути різними за об'ємом (великими, середніми та малими), мати різний ступінь виробленості, різну будову тощо.

Завдання судового почеркознавства:

1. Ідентифікаційні – встановлення виконавця тексту рукопису або підпису; встановлення факту виконання однією особою рукопису, декількох підписів, тексту та підпису.

2. Діагностичні – встановлення умов та часу виконання рукопису, виконання рукопису в незвичному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з наслідування почерку іншої особи.

3. Класифікаційні – встановлення статі та віку виконавця рукопису.

При призначенні почеркознавчої експертизи слід керуватися Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5.

До експертної установи надсилають такі документи: постанову (ухвалу) про призначення експертизи; документи-речові докази, тексти чи підписи, що підлягають дослідженню; вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку, цифрових записів або підпису; інші матеріали, що містять відомості про умови виконання досліджуваних документів; при призначенні повторної експертизи, надається висновок первинної експертизи. У постанові (ухвалі) про призначення експертизи слід зазначити установлені слідчим (судом) особливі обставини виконання рукопису, що могли викликати зміну ознак почерку.

Вільні зразки – це документи з рукописними записами, що створені або отримані поза зв'язком з розслідуваним кримінальним провадженням, як правило, до моменту його початку. Такі зразки мають відповідати наступним вимогам: встановлена приналежність їх конкретній особі, відповідність їх за характером (рукописні записи, друковані букви, цифрові записи, спеціальні шрифти) досліджуваному документу, сумісність з досліджуваним документом за мовою, часом виконання й матеріалом письма.

Умовно-вільні зразки – це рукописи, виконані після початку кримінального провадження, але не пов'язані з фактом призначення почеркознавчої експертизи. Наприклад, заява, написана підозрюваним або підпис підозрюваного у протоколі допиту.

Експериментальні зразки – це спеціально отримані рукописні записи для проведення почеркознавчої експертизи. Такі зразки можуть бути отримані під диктовку або у результаті вільного викладу на запропоновану тему. При дослідженні коротких підписів, що складаються з однієї чи двох літер, мають відбиратися не менше 15 підписів кожного з варіантів. Якщо досліджуювані тексти, а особливо підписи виконані на бланках, то експериментальні зразки слід відбирати на таких самих бланках. Якщо рукопис виконано друкованими літерами, цифрами або спеціальним шрифтом, то експериментальні зразки слід відбирати таким же способом. При цьому категорично забороняється переписування тексту з досліджуваного документа або диктування його змісту.

Як вільні, так і експериментальні зразки літерного або цифрового письма бажано надавати не менш ніж на 5 аркушах. Чим коротший досліджуваний текст, тим більше необхідно зразків. Вільні зразки підпису надаються за можливістю не менше ніж на 10 документах, експериментальні – в кількості не менше 20 зразків підписів.

Для встановлення чи не виконаний підпис від імені певної особи іншою особою, надаються зразки підписів обох осіб. При цьому додатково відбираються експериментальні зразки почерку передбачуваного виконавця не менше ніж на 5 аркушах у вигляді записів прізвища та ініціалів особи, від імені якої виконано підпис.

Важливе значення має формулювання завдань експерту, яке досягається внаслідок постановки питань, від яких залежить бажаний для слідчого (суду) результат експертизи. До орієнтовного переліку вирішуваних судово-почеркознавчою експертизою питань належать такі:

- чи виконано рукопис (підпис) певною особою?
- чи виконані декілька рукописів (підписів) однією особою?
- чи не виконано рукопис (підпис) навмисно зміненим почерком?
- чи не виконано рукопис (підпис) у незвичних умовах?
- чи не знаходилась особа, яка виконала рукопис (підпис), у незвичному стані?
- чи не володіє особа, яка виконала рукопис (підпис), навиками написання спеціальними шрифтами?
- особою якої статі виконано рукопис?
- до якої групи за віком належить виконавець рукопису?

12.5. Криміналістичне автороззнавство

У практиці криміналістичних досліджень речових доказів авторознавчі дослідження як окрема галузь стала виділятися порівняно недавно. З урахуванням останніх теоретичних і практичних тенденцій розви-

тку цієї галузі, *криміналістичне авторознавство* визначається як система знань про умови і закономірності мовної поведінки людини, що обумовлює індивідуальність її письмового та усного мовлення, та методи встановлення автора (або диктора) з метою розслідування та судового розгляду як кримінальних так і цивільних проваджень.

Об'єктом лінгвістичного аналізу, який проводиться в процесі авторознавчої експертизи, є мовна діяльність людини (людей), зафіксована на матеріальних носіях і відображає юридичні факти різного роду, що являє собою один з видів діяльності (поряд з трудовою, пізнавальною тощо), пов'язаних з виконанням комунікативної функції особистості в результаті синтезу інтелектуальних і моторних операцій. Така діяльність може здійснюватися у двох формах: у формі усної та у формі письмової мови. Кожна з цих форм має свої особливості, які впливають в подальшому і на методи їх дослідження та оцінки.

Для проведення повноцінного авторознавчого аналізу як усного, так і письмового мовлення людини, застосовується цілий комплекс галузей лінгвістики та психології: фонетика, фонологія, синтагматика, акцентологія, лексикологія, семасіологія, фразеологія, словотвір, морфологія, синтаксис, стилістика, діалектологія, соціолінгвістика, психолінгвістика.

Відмінність у походженні об'єктів дослідження породжує розмежування експертиз, де застосовується лінгвістичний аналіз, на фоноскопичну і авторознавчу. Хоча в цілому, як в одній, так і в іншій експертизі в центрі уваги знаходяться мовленнєві акти для встановлення їх автора.

При авторознавчих дослідженнях письмової мови вирішуються завдання: *ідентифікаційні* (ототожнення особи автора тексту; належність декількох документів одному автору; встановлення чи є автор та виконавець документу однією або різними особами; встановлення чи складений документ/текст однією або декількома особами); *діагностичні* (встановлення факту навмисного викривлення ознак писемного мовлення; встановлення умов укладання тексту документа; загальноосвітній рівень автора; групові ознаки автора, рівень його грамотності й володіння навиками мови, стать, вік, професію, незвичний стан автора; соціолінгвістичний портрет автора тощо); *класифікаційні* (місце формування мовленнєвих навичок, рідну мову, освіту автора документа тощо).

Загальним для усного і письмового мовлення є безпосередній об'єкт лінгвістичного дослідження – мовний текст, тобто сукупність речень, пов'язаних єдністю змісту, в якому проявляються загальні (лексикофразеологічні, стилістичні, синтаксичні, орфографічні, пунктуаційні, тощо) і окремі (стійкі порушення мови, використання окремих мовних

засобів, особливості пунктуації, орфографії, використання професіоналізмів, крилатих виразів, жаргонних слів тощо) ознаки мовлення.

Також класифікувати ознаки мовлення (крім загальних та окремих) можливо шляхом їх поділу на наступні три групи ознак: граматичні, лексичні та стилістичні.

Граматичні ознаки (або рівень грамотності) є особливостями дотримання або порушення мовних норм. Граматичну будову мови за своєю під час навчання, нагромадження життєвого досвіду й вивчення правил орфографії, синтаксису та пунктуації. Тому характерні помилки, неправильне вживання розділових знаків, зміни порядку слів у реченнях часто набирають форми сталої навички, що позначається на письмі.

Лексичні ознаки характеризують навички використання мовних засобів і способи їх вживання для висловлення думок. До мовних засобів належать лексика (словниковий запас) – сукупність слів, якими володіє особа, котра пише, для передавання своїх думок. Словниковий запас може бути великий і малий (що свідчить про бідність мови). Він є показником ерудиції, начитаності людини. Особливостями лексики є вживання професійних термінів, виразів, жаргону.

Стилістичні ознаки свідчать про манеру викладення думки, зафіксовану в побудові речень, їх довжині, будові тексту в цілому. Стиль відображає особливості використання мовних засобів відповідно до функціонального призначення мови. Розрізняють такі основні стилі мовлення: науковий, публіцистичний, епістолярний, художній, конфесійний, організаційно-діловий та розмовний.

Успіх авторознавчих досліджень у більшості випадків залежить від якості та обсягу порівняльних зразків: вільних, експериментальних та умовно-вільних. Досліджувані тексти письмового мовлення мають бути за обсягом не менше 500 слів. При дослідженнях письмових текстів враховується також, що автор і виконавець можуть бути різними особами, тобто текст може бути написаний під диктовку або просто переписаним, передрукованим.

Вільні зразки повинні відповідати досліджуваному тексту за мовою, на якій його складено, і по змозі – за часом виконання; за характером документа, виходячи з його призначення і сфери обігу (доповідна записка, особистий лист, скарга тощо); за іншими суттєвими обставинами, які могли впливати на формування ознак. Вільні зразки писемного мовлення повинні надаватися не менш як на 25 аркушах.

Умовно-вільні зразки – це тексти, виконані певною особою, пов'язані з провадженням у справі (пояснення, скарги, заяви тощо), а також після факту написання досліджуваного документа.

Експериментальні зразки повинні виконуватись мовою документа, що досліджується, у вигляді самостійного твору.

Під час відбирання експериментальних зразків особі, яка підлягає ідентифікації, спочатку пропонують написати текст на вільно обрану нею тему, аналогічну за своїм функціональним призначенням (скарга, особистий лист, службовий лист тощо). Після цього відбираються зразки, аналогічні досліджуваному тексту за своїм функціональним призначенням та за темою тексту. Наприклад, пропонують написати скаргу на дії службової особи.

Мінімальний обсяг кожного зразка – 500 слів. Якщо текст зразка виявився меншим за мінімальний, слід відібрати зразки на інші близькі теми.

За клопотанням експерта можуть відбиратися експериментальні зразки, які за стилем і деякими іншими характеристиками не відповідають документу, що досліджується.

Загальний обсяг експериментальних зразків повинен складати 25–30 сторінок тексту.

До документа про призначення експертизи (залучення експерта) бажано додавати соціально-біографічну характеристику ймовірного автора тексту.

Експертне авторознавче дослідження, як і інші ідентифікаційні дослідження, складається з таких стадій: попередній огляд об'єктів; роздільне дослідження; порівняльне дослідження; оцінка результатів та формулювання висновків.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття криміналістичного почеркознавства.
2. Поняття почерку. Що лежить в основі формування почерку?
3. Властивості почерку.
4. Характеристика загальних ознак почерку.
5. Поняття та види окремих ознак почерку.
6. Завдання судово-почеркознавчої експертизи.
7. Види зразків для порівняльного дослідження почерку. Їх зміст та вимоги до них.
8. Етапи експертного дослідження почерку.

Глава 13

ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ

13.1. Предмет, завдання та об'єкти техніко-криміналістичного дослідження документів

Нерідко у процесі розслідування кримінальних правопорушень виникає необхідність у встановленні способу виготовлення документа, наявності внесення до нього змін, відновленні змісту пошкодженого документа тощо. Це пов'язане з підробкою документів різними способами для вчинення злочинних дій. Відповісти на зазначені та інші питання можуть фахівці з техніко-криміналістичного дослідження документів (ТКДД).

Техніко-криміналістичне дослідження документів – це розділ криміналістичного документознавства, що являє собою сукупність теоретичних положень та спеціальних методів дослідження документів з метою встановлення фактів, що мають значення для кримінального провадження. Цей розділ спрямований на вивчення технічної сторони виготовлення документа або його частин, ідентифікації матеріалів та засобів, що використовувалися для його виготовлення. Об'єктом техніко-криміналістичного дослідження документів є письмові та машинописні документи-речові докази; найчастіше це паперові документи на яких знаками чи символами закріплені думки людини, певні події або факти.

Безпосередніми об'єктами ТКДД є:

1) реквізити документів (типографські, рукописні та машинописні тексти, відбитки друкарських форм, компостерні знаки тощо);

2) матеріали документів (матеріал з якого виготовлений документ – папір, картон, ледерин або коленкор (матеріали для обкладинки); матеріали письма – туші, чорнила, фарби, пасти для кулькових ручок тощо; допоміжні матеріали – захисні засоби, клей, хімічні засоби тощо);

3) технічні засоби, що використовуються для виготовлення документів (пишучі приладдя та друкарські засоби, поліграфічна техніка, кліше печаток та штампів, різакі, брошурувальні прилади тощо);

4) сліди, залишені внаслідок зміни змісту документа (від знарядь письма та інших пристосувань, хімічні та інші речовини).

Завдання ТКДД поділяють на діагностичні, ідентифікаційні та класифікаційні:

– діагностичні завдання полягають у встановленні способу виготовлення документа або його частини, факту та способу зміни початкового змісту, самого початкового змісту, часу виготовлення документа тощо;

– ідентифікаційні завдання полягають у ідентифікації технічних засобів виготовлення бланків документа або їх фрагментів, матеріалів документа, виконавця машинописного документа, особи, яка вирізала кліше печатки, цілого за частинами тощо;

– класифікаційні завдання вирішуються при необхідності встановлення типу, системи та моделі друкарського засобу, електрофотографічного апарату, класу паперу тощо.

Технічна експертиза документів поділяється на два види: експертиза реквізитів документів та експертиза матеріалів документів.

Завдання судово-технічної експертизи реквізитів документів:

– встановлення особливостей виготовлення друкарських засобів та їх відбитків;

– встановлення факту і способу внесення змін до документа (підчистення, дописування, травлення, переклеювання фотокарток, вставка тощо);

– встановлення факту залитих, замазаних, вицвілих та інших слабо видимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір з якого вони виготовлені, не перетворився на попіл;

– встановлення типу, системи, марки, моделі друкарської техніки (друкарські машини, касові, телефонні та інші літерно-цифрові апарати), а також ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків;

– ідентифікація печаток, штампів, факсиміле за їх відбитками;

– ідентифікація засобів розмножувальної техніки за їх відбитками;

– ідентифікація компостерних знаків за просічками;

– ідентифікація приладів письма за штрихами;

– ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст, намалювала або вирізала зображення, за особливостями навичок виконавця;

– встановлення належності літер певному комплекту шрифту;

– визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються;

Завданням судово-технічної експертизи матеріалів документів є встановлення роду, виду (іншої класифікаційної категорії) матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлявся) документ (наприклад, папір, барвники, клейкі речовини) та їх спільної родової (групової) належності.

Судово-технічна експертиза пов'язана з судово-почеркознавчою, трасологічною, криміналістичною експертизою матеріалів та виробів. Вони можуть утворювати предмет комплексної експертизи, яка виконується декількома спеціалістами. Наприклад, для вирішення питання про факт дописування та зміни початкових рукописних записів призначається саме комплексна експертиза; також комплексним дослідженням визначається питання про спосіб виконання підпису – графічного або технічного підроблення.

13.2. Види підроблення документів та методи їх дослідження

У криміналістичній літературі всі документи за юридичною природою поділяють на справжні та фіктивні (підроблені).

Справжні документи – документи, які виготовлені уповноваженим підприємством-виробником або складені уповноваженою посадовою особою, у відповідності зі встановленою формою, зміст яких відповідає дійсності.

Фіктивні (підроблені) – документи, які містять у собі неправдиві дані або реквізити, що не відповідають дійсності.

Розрізняють два види підроблення документів: інтелектуальне і матеріальне. Інтелектуальне підроблення полягає в складанні і видачі документа, правильного з формальної сторони (наявність і правильність усіх реквізитів), але дані, вказані в ньому є завідомо неправдивими (наприклад, підроблена накладна, складена за усією формою, на належному бланку повноважними особами на перевезення фактично не оприбутованого або незаконно виготовленого товару).

При матеріальному підробленні вносяться зміни до змісту справжнього документа. Матеріальне підроблення документів поділяють на два види: повне підроблення та часткове підроблення.

Повне підроблення документа полягає у його виготовленні через повну імітацію справжнього, зміст якого не відповідає дійсності. Це виготовлення документа починаючи з його бланку і закінчуючи внесенням відповідних даних. Повне підроблення на практиці зустрічається досить рідко, оскільки потребує відповідних науково-технічних знань, умінь та навичок, певного технічного обладнання для нанесення тексту, зображень, кріплення тощо, матеріалів та приладів, що мають відповідати справжнім хоча б за зовнішнім виглядом.

Способи повного підроблення документів:

- 1) типографський (за допомогою типографських шрифтів);
- 2) фотомеханічний;

- 3) за допомогою кліше (ручного гравіювання);
- 4) копіювання (за допомогою копіїрів);
- 5) малювання (за допомогою підручних засобів).

Часткове підроблення документів полягає у внесенні змін до окремих реквізитів справжнього документа.

Способи часткового підроблення документів:

1. Видалення тексту шляхом підчищення, травлення, змивання.

Підчищення – це спосіб зміни початкового змісту документа внаслідок механічного видалення штрихів тексту шляхом стирання або зіскобу гострим предметом. Цей спосіб може бути як загальним, так і локальним. Його застосовують для зміни друкованих, рукописних, поліграфічних текстів та їх частин, для зміни підписів, печаток та штампів. Серед засобів підчищення використовують гуму, пемзу, гострі предмети (лезо, ніж, скальпель). Таке механічне втручання у документ залишає за собою низку характерних ознак, за якими його і встановлюють, а саме: пошкодження структури поверхневого шару паперу, при якому спостерігається зменшення оптичної щільності, його розволокнення, втрата глянцевої (матовості), кошлатість, пошкодження захисної сітки і ліній графлення, а також збільшується поглинальна здатність паперу; пошкодження штрихів літер, прилеглих до ділянки підчищення; залишки штрихів первинних знаків; розпливи барвника внесених записів у місці підчищення тощо. Вивчення документа з метою виявлення у ньому ознак підчищення здійснюється у різних режимах освітлення із застосуванням фізико-хімічних методів. Так, наведені вище ознаки добре проглядаються у космічному освітленні, на просвіт, при використанні тінювого освітлення та при збільшенні ділянки паперу. Серед методів дослідження слід назвати такі: візуальні – огляд та фіксація пошкоджених ділянок у різних режимах освітлення; окурювання поверхні парами йоду або обпилення магнітними порошками (застосовується для виявлення підчистки на папері високої якості); фізико-хімічні методи – для посилення контрасту між залишками штрихів за допомогою використання світлофільтрів, збудження люмінесценції початкових записів за допомогою ультрафіолетових та інфрачервоних променів тощо.

Травлення – це спосіб зміни початкового змісту документа, що полягає у знебарвленні фарбувальної речовини хімічними реактивами. Наприклад, кислотами, лугами, окислювачами. Травлення розрізняють повне, коли здійснюють знебарвлення всього тексту чи відбитку печатки та часткове – знебарвлення окремих фрагментів документа.

Змивання – це видалення речовини штрихів з поверхні паперу за допомогою води, спирту, ацетону, хлороформу, речовин комбінованої дії (миючі засоби, господарське мило тощо) та інших сумішей. При такому способі внесення змін повне видалення змісту тексту неможливе.

Наведені способи схожі між собою, різняться лише механізмом впливу на фарбувальну речовину групи препаратів, тому ознаки підроблення у них будуть збігатися, а саме: зміна кольору як самого бланку документа, так і кольору штрихів, що розміщені поряд з місцем травлення чи змивання; порушення проклейки паперу (втрата глянцею, поява матових плям, потовщення тощо); порушення щільності паперу (наявність тріщин, розривів, зморшок паперу); наявність слабовидимих штрихів початкового змісту тесту, що залишилися в товщі паперу та їх люмінесценція; розпливи та проникнення барвника на зворотну сторону паперу; відмінність за кольором барвників нового тексту з початковим; люмінесценція речовини, яка використовувалася для травлення. Більшість наведених ознак можна виявити неозброєним оком, але краще оглядати документ у невидимих променях електромагнітного спектру (ультрафіолетових та інфрачервоних), а також використовувати хімічні методи дослідження. Наприклад, під дією ультрафіолетових променів речовина травлення або штрихи початкового тексту будуть давати люмінесценцію.

2. Внесення нових записів шляхом дописування, вставки, додруковування, домальовування, виправлення.

Дописування (додруковування) та вставка – це способи зміни початкового змісту документа без механічного його пошкодження шляхом внесенням нових записів, знаків, штрихів. Різниця між цими способами полягає у тому, що дописування (додруковування) виконують до цифри чи до слова на початку або в кінці, а вставку – шляхом внесення змін у середину слова, числа.

До ознак дописування належать такі: різний розмір та розгін почерку, нахил штрихів, різна форма однойменних літер та лінії рядка, розмір інтервалів між словами тощо; різний колір чи відтінок барвника, різна ширина штрихів тощо.

Додавання штрихів або елементів на вільні ділянки до вже написаних літер називають домальовування. Йому характерні: різниця у кольорі барвника; різна ширина штрихів; неоднакова конфігурація однойменних літер; відносне розміщення основних і домальованих штрихів; порівняльна давність домальованих штрихів і початкового змісту; повторне наведення тексту.

До ознак додрукованого тексту належать: різниця у насиченості та відтінку кольору барвника; неоднакові розміри та малюнки однойменних літер і цифрових записів; нерівномірні інтервали між літерами і рядками; нерівна лінія рядка; наявність подвійних відбитків знаків; різниця або відсутність індивідуальних ознак друкуючого пристрою у вставлених літерах тексту.

Для виявлення дописування (додрукування), домальовування документ вивчають застосовуючи метод кольоророзрізнення за допомогою світлофільтрів, спектрофотометрії, лазерної спектроскопії, адсорбційно-люмінесцентний метод, рентгенівський фазовий аналіз тощо.

3. Заміна частин документа шляхом вклеювання, заміни фотокартки та аркушів.

Заміна фотокартки здійснюється у документах, що посвідчують особу і які наділені спеціальними засобами захисту, такими як: захисна сітка на бланку, лінії графлення, відбиток рельєфної печатки, що скріплює фотокартку з бланком тощо. Така підробка може бути повною або частковою. При повній заміні фотокартки її відокремлюють від бланку і на звільнене місце наклеюють нову. Часткова – здійснюється шляхом відокремлення частини фотокартки без рельєфного відбитку печатки з подальшою її заміною, а також шляхом переклеюванням цілого або частини емульсійного шару з іншої фотокартки.

До ознак заміни фотокартки належать такі: відсутність відбитку рельєфної печатки або ознаки його імітації; пошкодження поверхневого шару паперу за периметром фотокартки; сліди видалення фотокартки – зволоження, морщення паперу бланку; відмінність розміщення клею під фотокарткою і на бланку; відсутність частин бланку під фотокарткою; наявність залишків частин паперу колишнього документа, з якого була відокремлена фотокартка; ознаки монтажу. Вказані ознаки виявляють при мікроскопічному дослідженні, під дією ультрафіолетових променів для виявлення різниці люмінесценції клеючих речовин тощо.

Якщо документ складається з декількох аркушів, то можлива заміна останніх (паспорти, трудові книжки тощо). Цей спосіб підроблення здійснюється шляхом відокремлення цілого аркуша або ж його частини. До ознак заміни аркушів належать такі: порушення нумерації сторінок та різниця серійного номеру; відмінність кольору, відтінку захисної сітки та типографських шрифтів; відмінність фізико-хімічних властивостей заміненого аркуша з іншими сторінками; невідповідність розміру вставленого аркуша з іншими; різна довжина кроку стібків або отворів для металевих скоб; наявність зайвих отворів для кріплення аркушів тощо.

До ознак заміни частини аркуша документа відносять такі: потовщення та морщення паперу в місцях вклейки; наявність рубця від лінії розрізу; неспівпадання лінії розрізу, малюнку та кольору захисної сітки, водяного знаку; відсутність на вставленій частині аркуша захисних елементів; наявність допоміжних матеріалів, що скріплюють аплікацію.

4. Підроблення печаток та штампів.

Підроблення відбитків печаток та штампів є найбільш поширеним способом внесення змін у документ і полягає у переробленні існуючих

або нанесенні нових відбитків. Внесення змін у існуючі відбитки здійснюється шляхом витравлення, підчищення необхідних ділянок із подальшим нанесенням нового змісту у відбитки та записи. Нанесення нових відбитків може здійснюватися як на чистий бланк документа, так і на підготовлену ділянку шляхом видалення початкового відбитку або заміни аркушів, їх частин.

Відбитки підроблених печаток та штампів наносяться заздалегідь підготовленим кліше потрібного змісту. Практиці відома низка способів підроблення відбитків печаток та штампів, зокрема, шляхом малювання одразу на бланку, за допомогою мальованого паперового кліше, копіювання з іншого документа, монтажу за допомогою двох різних кліше, за допомогою комп'ютерних технологій та розмножувальної техніки (електрофотографічним способом, струменеві-крапельним тощо), виготовлення саморобного кліше.

Виготовлення саморобного кліше здійснюється шляхом вирізання на гумі, лінолеумі, дереві, шкірі та інших матеріалах, а також шляхом гравіювання на металі, набору з типографських шрифтів тощо. Кожен із названих способів має характерні ознаки, що дозволяють експерту встановити їх.

Дослідження відбитків печаток та штампів полягає у вивченні загальних та окремих ознак. Загальні ознаки характеризують групові особливості, а окремі – індивідуальні особливості, що уможливають ідентифікувати об'єкт. До загальних ознак належать такі: відмінність у формі зовнішньої рамки, розмірів знаків, малюнків, емблем; нерівні краї рамок та радіус округлостей; невідповідність встановленим розмірам сторін та діаметру; різного розміру і конфігурації рядки тексту; невідповідність букв, цифрових записів визначеній гарнітурі шрифту. До окремих ознак відносяться такі: різна бідова, форма знаків і мілких деталей; неоднакові інтервали між літерами та їх асиметричне розташування; неоднакова висота і ширина штрихів літер; наявність граматичних помилок; відсутність особливостей елементів літер, які властиві справжньому кліше тощо.

Вивчення перелічених ознак здійснюється як при візуальному, так і при мікроскопічному дослідженні. Використовуються такі оптичні прилади як лупи, мікроскопи, а також вимірювальні лінійки.

5. Підроблення підписів.

Дослідження підроблених підписів у документах потребує насамперед встановлення способу його виконання. Криміналістиці відомі два способи, зокрема: графічний (відтворення підпису рукописно з наслідуванням справжньому); механічний (технічне підроблення). Якщо ж підпис підроблено графічним способом, то він стає об'єктом дослідження судово-почеркознавчої експертизи, оскільки у ньому відображається

писемно-руховий навик особи, яка його виконала і яка уможливило ідентифікувати її. Підпис підроблений механічним способом підпадає під техніко-криміналістичне дослідження.

Під технічним підробленням підпису слід розуміти його виконання за допомогою технічних прийомів з метою отримання максимальної схожості зі справжнім. Відомі такі види технічного підроблення підписів: копіювання через копіювальний папір; наведення у проникаючому освітленні; тисненням у штрихах справжнього підпису з наступним обведенням рельєфного зображення; вологого копіювання з проміжного кліше; олівцевої підготовки з наступним обведенням (перемальовування); за допомогою комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки; із застосуванням факсимільного кліше (фотомеханічне) та електрографічне копіювання; проєкційний спосіб та з використанням пантографа.

Підроблення підпису власноручно, без використання техніки, буде супроводжуватися ознаками сповільнення рухів, про що свідчить: кутастість овалів та на півовалів літер; звивистість прямолінійних штрихів; тупі початки та закінчення штрихів літер; однакова ширина основних і з'єднувальних штрихів; невинуваті зупинки чи перерви рухів в штрихах.

У разі попередньої підготовки і подальшого наведення підпису можуть залишитися рельєфні сліди тиснення, наколювання, а якщо при підготовці використовувався олівець або копіювальний папір, то в штрихах залишаться частки графіту та копіювального паперу.

Сліди попередньої олівцевої підготовки та залишки штрихів від копіювального паперу можна виявити при мікроскопічному дослідженні, за допомогою електронно-оптичного перетворювача (ЕОП), в інфрачервоних променях тощо. Сліди тиску, що не співпадають із наведеними штрихами виявляють у кососпрямованому освітленні, де спостерігається рельєф.

При підробленні підпису шляхом вологого копіювання з проміжного кліше, у різних режимах освітлення та при збільшенні у декілька разів проглядається слабке пофарбування штрихів, розливи барвника в штрихах, відсутність слідів пишучого приладдя, а також можуть бути сліди копіювальної речовини, наприклад, желатину, крохмалю, білка тощо.

Копіювання підпису за допомогою факсимільного кліше або фотомеханічним способом полягає у виготовленні цинкографського кліше із зображенням підпису, що підробляється. Звичайно, такому відбитку підпису будуть характерні низка ознак, що викривляють його несправжність. Це пов'язане з тим, що в кустарних умовах неможливо відтворити мікроструктуру штрихів справжнього підпису виразивши його на гумі або каучуку та інших матеріалах.

Найшвидшим способом підроблення підпису є його імітація за допомогою комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки. Так,

відсканувавши підпис, децю обробивши за допомогою спеціальної програми, його роздруковують на документі. Такий підпис буде плоским, з нерівними краями, буде мати змінну ширину штрихів, їх переривання тощо. Така техніка залишає за собою індивідуальні ознаки, за якими можна встановити не лише вид, марку пристрою, але й ідентифікувати його. Наприклад, помарки або мікроскопічні крапки по периметру аркуша, які добре проглядаються при мікроскопічному дослідженні.

6. Підроблення бланків документів.

Значного поширення набули персональні комп'ютери, що значно полегшило роботу фахівців різних професій і звичайно, злочинні наміри. До комп'ютера за допомогою зчитувальних пристроїв – сканерів, вносяться різноманітні дані та зображення, обробляються і роздруковуються на кольорових (чорно-білих) знаковинтезуючих пристроях – принтерах (матричних, голчастих, струменево-крапельних, лазерних, термографічних та інших).

На перший погляд здається, що підроблення такої якості та за допомогою такої техніки виявити неможливо, але на сьогодні досить успішно створюються та застосовуються нові методики, що дозволяють встановити тип принтера, ідентифікувати його за віддрукованим на ньому текстом тощо.

Для встановлення типу принтеру за віддрукованим на ньому текстом слід звертати увагу на такі характерні ознаки, а саме: мікроструктуру штрихів, ширину штрихів, наявність блиску барвника штрихів, наявність ореолу навколо знаків, сліди тиску, наявність магнітних властивостей барвника штрихів тощо. З метою ідентифікації конкретного принтера виявляють такі ознаки як: стан друкуючого елемента та функціональних механізмів тощо.

Найскладніше підробити документи виконані поліграфічним способом, оскільки вони наділені спеціальними засобами захисту, мають кольоровий бланк і типографський текст. Це такі документи як: дипломи, грошові знаки, посвідчення, паспорти, проїзні білети та інші. До найпоширеніших способів підроблення поліграфічної продукції належать такі: малювання, нанесення зображення з набору типографських шрифтів, з друкарських форм виготовлених саморобним способом, вигравіюваного на металі, оргсклі, гумі та інших матеріалах, копіювання засобами репрографії (електрофотографія, ксерографія). Слід зазначити, що найбільш кваліфіковане підроблення бланків документів здійснюється за допомогою типографського обладнання спеціалістами, що володіють знаннями в цій галузі. У такому разі виявити фіктивні документи без експертного дослідження просто неможливо.

До типових ознак підроблених бланків документів належать такі: невідповідність відбитків досліджуваного бланка за використанням

шрифтом; недотримання правил типографського набору; наявність шрифтів з іншої гарнітури; помилки при наборі.

Досліджуючи бланки документів, нерідко вивченню підлягає і сам матеріал з якого він виготовлений. Наприклад, якщо це паспорт, то вивчається матеріал обкладинки (має бути ледерин) та матеріал бланків (високо захищений папір). При дослідженні матеріалів документів об'єктами виступають: папір, картон, фарби, клеї, типографська або штемпельна фарба тощо. Вивчаючи матеріал документа можна встановити джерело його походження, склад, вид, марку, властивості.

Експертне дослідження матеріалів документа полягає у застосуванні спеціальних модифікацій фізичних та хімічних методів із галузей матеріалознавства та хімії. Наприклад, метод спектрофотометрії як у видимій, так і у невидимій зонах спектра (ультрафіолетовій та інфрачервоній), лазерний та люмінесцентний аналізи, хроматографічні методи.

При проведенні судово-технічної експертизи документів використовується низка методів дослідження документів. Для початку використовують органолептичні, тобто візуально вивчають документ у різних режимах освітлення, таких як: кососпрямованому, на просвіт, розсіяному. При необхідності збільшити певну ділянку у документі використовують оптичні прилади, наприклад лупи та мікроскопи із різною збільшеною здатністю. Для більш детального дослідження застосовують фотографування із світлофільтрами, в інфрачервоних, ультрафіолетових, рентгенівських променях, а також використовуються спектрографічні, рентгенографічні, дифузно-копіювальний та інші хімічні методи.

13.3. Підготовка матеріалів для експертного дослідження

Судово-технічна експертиза документів, як і будь-який інший вид дослідження проводиться лише після подання ініціатором проведення експертизи матеріалів, оформлених згідно з вимогами процесуального законодавства та Інструкції про призначення та проведення судових експертиз затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5. Так, до експертної установи слід надсилати: постанову (ухвалу) про призначення експертизи та об'єкти дослідження, а у разі потреби – зразки для порівняльного дослідження.

Підготовка матеріалів для судово-технічної експертизи документів складається з наступних стадій:

— огляд документів-речових доказів та визначення завдань дослідження;

- залучення спеціаліста на підготовчому етапі призначення експертизи (в разі необхідності);
- вибір експертної установи;
- за необхідності вилучення або відібрання порівняльних зразків;
- винесення постанови про призначення судово-технічної експертизи документів;
- пакування матеріалів дослідження та подання їх до експертної установи.

Огляд документів-речових доказів та визначення завдань дослідження полягає у їх вивченні слідчим з метою встановлення виду експертизи та формування завдань експерту. Документи надсилаються на дослідження у тому вигляді, у якому вони були вилучені.

Документи-речові докази потребують особливих правил поводження. Якщо на документі можуть бути залишені сліди (пальців рук, біологічного походження тощо), то працювати слід у рукавичках з пінцетом. Слід убезпечувати документ від дії світла, вологи, високої температури, дії хімічних та механічних чинників, оскільки це може призвести до суттєвих змін їх властивостей. Такі документи не можна підшивати без конверта до матеріалів кримінального провадження, вносити будь-які зміни (помарки, проколи, підкреслювати слова, доклеювати фотокартку тощо), утворювати нові лінії перегину паперу, підклеювати до обгортки, зчіплювати скріпками.

У разі виникнення необхідності в огляді документа, слідчий має також дотримуватися певних правил і проводить його як самостійну слідчу (розшукову) дію. Такий огляд складається з двох стадій, зокрема:

- дії, спрямовані на виявлення факту інтелектуального підроблення (ця стадія полягає у проведенні граматичного та логічного аналізу документа в цілому та його окремих частин; встановлюється факт віднесення документа до певної події, правильність викладу у ньому даних, співставлення наявних дат тощо);

- дії, спрямовані на виявлення факту матеріального підроблення (виявляються явні ознаки внесення змін у текст документа: підчищення, дописування, травлення, вклеювання тощо). На цій стадії огляду застосовуються органолептичні (візуальні) та технічні (інструментальні) методи вивчення документів. Наприклад, документ досліджується візуально при розсіяному, кососпрямованому освітленні та напросвіт, а також із застосуванням луп, мікроскопів, світлофільтрів тощо. Забороняється застосовувати методи вивчення документа, що можуть призвести до його руйнування.

При формулюванні завдань дослідження та виборі експертної установи користуються Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичними рекомендаціями з питань під-

готовки та призначення судових експертиз затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5.

На розсуд ініціатора проведення експертизи при підготовці матеріалів для її проведення може залучатися спеціаліст, наприклад, для визначення мети експертизи та її виду, формулювання завдань або обрання експертної установи, при отриманні зразків для порівняльного дослідження тощо.

Відповідно до завдань судово-технічної експертизи документів виділяють орієнтовний перелік питань, а саме:

1. Для встановлення особливостей виготовлення друкарських засобів та їх відбитків: «Яким способом виготовлена надана на дослідження друкарська форма?», «Чи з одного набору (одним кліше) надруковані надані на дослідження документи?», «Чи відповідає документ чинним нормативам на його виготовлення?», «Яким способом і з використанням яких технічних засобів виготовлений представлений документ?» тощо.

2. Для встановлення факту і способу внесення змін до документа (підчищення, травлення, дописування, переклеювання фотокарток, літер тощо): «Чи вносились у записи документа зміни? Якщо вносились, то яким способом і який зміст первинних записів?», «Чи переклеювалась у документі фотокартка?», «Чи замінювались у документі аркуші?» тощо.

3. Для виявлення залитих, замазаних та інших слабовидимих або невидимих текстів, текстів на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір не перетворився на попіл: «Чи є на обгорілих аркушах текст або зображення, якщо є, то який саме?», «Який зміст залитого чорнилом (зафарбованого, забрудненого тощо) тексту?», «Який зміст тексту, що відобразився у слідах тиску в записах на папері?» тощо.

4. Для вирішення ідентифікаційних завдань: «Чи не даним компостером зроблено просічку?», «Яким друкарським засобом (тип, марка, модель) виготовлено текст у документі?», «Чи нанесено відбиток печатки (штампу) в наданому документі відбитком печатки (штампу) представленого в якості порівняльних зразків?», «Чи не даною особою надрукований текст у документі?», «Чи намальовано бланк документа даною особою?», «Чи не вирізана печатка в документі даною особою?», «Чи не є літери, знайдені у даній особи, частиною шрифтової каси (зазначається гарнітура, кегель) даної друкарні?» тощо.

5. Визначення відносної давності виконання документу або його частин, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються: «Чи не виготовлені (чи не виконані) дані документи (їх частини) в різний час?», «В якій послідовності виконувались фрагменти документу (підпис, печатка і друкований текст на другій сторінці)?» тощо.

6. При дослідженні матеріалів документа: «До якого роду, виду (іншої класифікаційної категорії) належить матеріал документа (папір, клеюча речовина, фарба речовини штрихів записів тощо)?», «Чи мають спільну родову (групову) приналежність матеріали документа з вилученими матеріалами у певному місці чи особі?», «Чи не належать дані аркуші паперу до різних партій випуску?», «Чи не написано текст фарбою з даної ємності?».

Ініціатор проведення експертизи (слідчий, суд, адвокат, захисник та особи, які самостійно захищають свої інтереси) на власний розсуд може обрати експертну установу, в якій буде проводитися дослідження. Це можуть бути науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України; експертні служби Міністерства МВС України та Міністерства оборони України. Також не менш важливим є вибір експерта, якому буде доручено проведення експертизи. Для цього слід з'ясувати дані про його спеціальність та компетенцію.

Залежно від мети технічного дослідження документів до експертної установи слід надсилати порівняльний матеріал (зразки): вільні (зразки, що створені або отримані поза зв'язком з розслідуваним кримінальним провадженням; за часом ці зразки мають відповідати досліджуваному об'єкту) та експериментальні (зразки, що спеціально отримані для проведення цього виду експертизи). Відбору зразків слід приділяти достатньо уваги, оскільки від їх кількості та якості залежить результат проведеного дослідження. Про вилучення та отримання зразків складаються відповідні протоколи, в яких зазначається які саме зразки були вилучені або відібрані, їх кількість, умови відбору та інші суттєві обставини.

Вимоги до зразків, що надаються експерту для проведення ідентифікаційних завдань:

– для ідентифікації друкарських засобів слід надсилати по можливості вільні та обов'язково експериментальні зразки відбитків, виготовлених за допомогою цих засобів не менше як у трьох примірниках кожен;

– для ідентифікації печаток та штампів надсилають експериментальні зразки у вигляді п'яти-шести максимально чітких відбитків на білому гладкому папері, нанесених з різним натиском та з різною кількістю мастики, або ж самі печатки та штампи; якщо досліджуваному відбитку більше року, то надають вільні зразки, оскільки у процесі експлуатації печатка могла зазнати змін;

– для ідентифікації касових апаратів експериментальні зразки повинні мати всі знаки чека, що досліджується; як вільні зразки направляють чеки, що вибиті на цьому апараті і мають якомога більше знаків досліджуваного чека та малий розрив у часі їх виконання;

– для ідентифікації засобів розмножувальної техніки (матриць, стереотипів тощо) надсилають друкарські форми або виготовлені з їх допомогою експериментальні відбитки не менш ніж у п'яти примірниках;

– для ідентифікації особи за ознаками навичок роботи на друкарській машині надають: вільні зразки на декількох аркушах у вигляді текстів, однотипних з досліджуваним, надруковані цією особою приблизно в той же час, що і досліджуваний документ; експериментальні зразки тексту на двох-трьох аркушах, однотипного з досліджуваним, надруковані під диктовку особою, що ідентифікується (ці зразки відбираються у три прийоми з невеликим розривом у часі для виявлення відносно стійких ознак навичок виконавця);

– для ідентифікації особи, яка намалювала (вирізала) зображення надають вільні зразки у вигляді зображень, по можливості однотипних з досліджуваним, та експериментальні – виконані особою, за пам'яттю і шляхом змальовування з оригіналу.

Для встановлення справжності бланка документа, як порівняльні зразки надсилають бланки справжніх документів з такими ж поліграфічними даними (назва, серія та номер, тираж тощо).

Документом на основі якого буде проводитися дослідження є постанова про призначення судово-технічної експертизи документів. У ній вказується: місце і дата її винесення; посада, завдання, прізвище особи, назва суду, який виніс постанову (ухвалу); назва справи та її номер; обставини провадження, які стосуються експертизи, підстави призначення експертизи, прізвище експерта або назва установи, експертам якої доручається проведення дослідження; питання, поставлені експерту; перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, порівняльних матеріалів, направлених експертові для ознайомлення; інші дані, які мають значення для проведення експертизи.

У постанові (ухвалі) про призначення додаткової та повторної експертизи зазначаються мотиви та підстави їх призначення.

Пакування матеріалів на експертне дослідження полягає у збереженні документів в тому вигляді, в якому вони були вилучені та отриманих зразків. Насамперед, слід підібрати упаковку, щоб вона була герметичною і цупкою. Помістивши документи між чистими аркушами паперу кожен, надійно закрити упаковку і прикріпити бирку з пояснювальним написом скріпленим підписом слідчого та мастичною печаткою.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття техніко-криміналістичного дослідження документів.
2. Види та завдання судово-технічної експертизи документів.
3. Поняття справжнього та підробленого документу.

4. Види підробки документів та їх характеристика.
5. Характеристика повного підроблення документів.
6. Характеристика часткового підроблення документів.
7. Ознаки кожного способу часткового підроблення документів.
8. Етапи підготовки матеріалів до судово-технічної експертизи документів.
9. Вимоги до вилучення та відібрання зразків для експертного дослідження.

Глава 14

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЛЮДИНИ ЗА ОЗНАКАМИ ЗОВНІШНОСТІ (ГАБІТОСКОПІЯ)

14.1. Наукові основи, поняття та значення ідентифікації людини за ознаками зовнішності

Наукові основи використання ознак зовнішності людини для розслідування злочинів були закладені у Франції в 70-х роках XIX ст. криміналістом А. Бертильоном. Вчений запропонував використовувати систему опису прикмет злочинців – словесний портрет, де кожен елемент зовнішності мав точне визначення і позначення. На основі досягнень анатомії, антропології, психології, фізіології, морфології, судової медицини та інших наук, а також з урахуванням слідчої (розшукової) та експертної практики, в криміналістиці сформувалося вчення про зовнішність людини – габітоскопія або габітологія.

Габітоскопія (від лат. *habitus* – зовнішній вигляд людини, його конституція, тіло будова та грець. *skopeo* – розглядати) – це галузь криміналістичної техніки, що досліджує закономірності відображення ознак зовнішності людини на різних носіях інформації, розробляє рекомендації щодо застосування техніко-криміналістичних засобів та методів збирання, дослідження та використання даних про зовнішність з метою встановлення істини у кримінальному провадженні.

Метою ідентифікації людини за ознаками зовнішності є встановлення її особистості при здійсненні кримінального провадження.

Габітоскопія широко використовується в криміналістичній реєстрації, для розшуку підозрюваних, що переховуються від слідства, зниклих без вісти осіб, а також під час експертного ототожнення живих осіб та трупів.

Зовнішність людини – це сукупність її зовнішніх даних, що сприймаються за допомогою зорової пам'яті. Зовнішність людини характери-

зується анатомічними та функціональними ознаками, прикметами одягу й іншими предметами, що уможливають описати і ототожнити конкретну особу.

Елементи зовнішності людини – це окремі органи і частини тіла в цілому або їх частини, функціональні прояви, а також предмети одягу і супутні речі.

Криміналістична ідентифікація людини є можливою завдяки таким властивостям її зовнішнього вигляду: індивідуальність, відносна стійкість та рефлекторність.

Кожна людина володіє лише її властивою індивідуальною сукупністю ознак, що відрізняють її від інших людей і навіть близьких родичів. *Індивідуальність* проявляється в неповторності форм, розмірів і особливостей зовнішніх частин тіла, які в свою чергу також володіють сукупністю ознак, зокрема, розмірами, розміщенням, конфігурацією тощо. Наприклад, такий елемент зовнішності особи, як рот, володіє такими ознаками як: розмір, положення ротової щілини, контур, положення кутів рота. Індивідуальність зовнішнього вигляду людини, її неповторність визначається кількістю ознак зовнішності, яке надзвичайно велике і варіативне. Все це створює неповторну сукупність ознак, що забезпечують можливість виділення кожної людини за її зовнішністю з маси інших і її ототожнення. Ідентифікаційне значення окремих ознак залежить від того, як часто вони зустрічаються у різних людей. Чим рідше зустрічається яка-небудь ознака, тим більше її ідентифікаційне значення.

Індивідуальні ознаки *відносно стійкі*. Це пов'язано з тим, що протягом життя деякі ознаки зовнішності піддаються віковим і патологічним змінам. Останні можуть бути більш або менш значними, але в певний проміжок часу сукупність ознак зовнішності людини неповторна, індивідуальна. Найбільш стійкі – це анатомічні ознаки зовнішності, оскільки обумовлені кістково-хрящовою структурою, наприклад, форма голови, лінія профілю.

Ще однією властивістю ознак зовнішності людини є *рефлекторність*, тобто здатність достовірно відображатися на різних носіях інформації, а саме: матеріальних (об'єктивних) – малюнках, фотографіях, відеозаписах, рентгенівських знімках, кісткових залишках (переважно череп), посмертних масках, зліпках тощо та ідеальних (суб'єктивних), тобто в свідомості інших людей, що дозволяє здійснювати опис прикмет людини за методом «словесного портрету», складати суб'єктивні портрети тощо.

До числа найважливіших передумов використання зовнішності людини в криміналістичній практиці відносять загальні властивості відображень зовнішності людини: визначеність – закономірне відображення

зовнішності людини, адекватність – відповідність дійсності та повнота – достатня для певної криміналістичної задачі відображення ознак зовнішності.

Наведені вище властивості дозволяють не лише достовірно та повно сприймати, виділяти, фіксувати і відтворювати, але й ототожнювати людину за ознаками зовнішності, що у свою чергу значно сприяє встановленню істини у кримінальному провадженні.

14.2. Криміналістична класифікація ознак зовнішності людини

Зовнішність людини складається з окремих частин (елементів) – характерних індивідуальних ознак (помітних характеристик зовнішності людини), які уможливають відрізнати людей один від одного.

Ознаки зовнішності умовно прийнято поділяти на загальні та окремі. Загальні – характеризують тіло людини або якусь його частину в цілому (зріст, форма і розмір голови, тип ходи тощо), а окремі – частину загальних елементів зовнішності (форма спинки носа, розмір мочки вуха, положення кутів очей).

Визначення поняття «елемент зовнішності» було сформульоване В.А. Снетковим ще у 1979 році, під яким вчений запропонував розуміти будь-яку, виділену в процесі спостереження або вивчення частину зовнішнього вигляду людини.

У свою чергу, під ознакою зовнішності слід розуміти зовнішній прояв властивостей людського вигляду через конкретне вираження характеристик елементів зовнішності за розмірами, об'ємами, формами, кольорами. Це певна особливість зовнішності людини, за якою можна її описати і у подальшому ототожнити.

Існуючу систему ознак зовнішності людини традиційно розглядають за певною класифікацією, в основу якої покладено приналежність елементів зовнішнього вигляду до людського організму.

Елементи та ознаки зовнішності людини поділяються за такими критеріями:

1. За принципом належності до людського організму: власні й супутні.

Елементи і ознаки будови тіла людини, або елементи характерні зовнішньому вигляду людини називаються власними. Вони властиві самій людині, її зовнішньому вигляду. Наприклад, довгі руки, велику відносно усього тіла голову, широке обличчя, зелені очі, швидку ходу, енергійну жестикуляцію тощо.

До супутніх відносяться допоміжні елементи і ознаки зовнішнього вигляду людини (одяг, дрібні носильні речі, предмети, що використо-

вуються для оформлення зовнішнього вигляду). Це насамперед ознаки супутніх елементів, наприклад, коричневий піджак, смугаста краватка, жовта обробка окулярів тощо. Вони не є елементами будови тіла людини або проявом його життєдіяльності, але в якійсь мірі дозволяють судити про власні елементи і такі ознаки як: стать, вік, особливості ходи, звички, смаки, а іноді соціальне становище.

2. За особливостями прояву властивостей зовнішності людини власні елементи зовнішності поділяються на анатомічні й функціональні, власні ознаки зовнішності – на загальнофізичні, анатомічні й функціональні.

Анатомічні елементи й ознаки (морфологічні) – це зовнішня будова тіла і його частин. Прикладами анатомічних елементів будуть: рука, голова, обличчя, чоло, брови, очі, зморшки, родимки; анатомічних ознак – довга рука, яйцеподібна голова, широке обличчя, високе чоло, дугові брови, блакитні очі, дрібні зморшки, родима пляма на чолі.

Функціональні елементи – зовнішні прояви життєдіяльності людини, тобто стан людини і його звичні рухи: хода, жестикуляція, міміка, осанка, а функціональні ознаки – це швидка хода, енергійна жестикуляція, поміркована міміка, рівна осанка тощо.

Загальнофізичними власними ознаками є конкретні вираження статі людини (чоловіча, жіноча), віку (молодий, зрілий, літній), раси (європеїд, монголоїд).

3. За часом існування: постійні й тимчасові.

Постійні елементи зовнішності властиві людині при її нормальному розвитку протягом всього його життя. Наприклад, чоло, ніс, очі, вушні раковини, руки, ноги, якщо не вилучені за допомогою оперативного втручання або не втрачені в результаті травми або хвороби. Тимчасові – можуть з'явитися і зникнути у процесі її життєдіяльності. Наприклад, волосяний покрив, бородавки, пігментні плями тощо.

Прикладом постійних ознак зовнішності будуть різні контури вушної раковини або її елементів, а тимчасових ознак – малий ступінь виразності зморшок, середня довжина волосся.

4. За ступенем змінення в часі – на відносно стійкі й змінені.

Ознаки зовнішності володіють різним ступенем стійкості. Найбільш стійкі анатомічні, обумовлені кістково-хрящовою основою. Це форма і розмір чола, форма спинки носа і положення його основи, форма, розміри і положення вушних раковин тощо. Ознаки, в основі яких лежать тканини, менш стійкі.

5. За способом виникнення власні елементи і ознаки поділяються на природного, штучного і патологічного походження, а супутні – на виробничі й експлуатаційні.

Природні елементи, притаманні людині або з'являються з віком. Прикладом можуть слугувати: чоло, брови, очі, ніс, руки, а їх ознаками є: довжина, висота, форма, положення тощо.

Штучні елементи й ознаки зовнішності виникають у результаті свідомих (застосування косметичних засобів) або не залежних від людини змін її зовнішності (хірургічні операції, травми тощо). Наприклад, штучними елементами будуть родимки, накладні вії, волосся (у вигляді перуки), а їх ознаками будуть навмисно змінені природні елементи зовнішності – колір волосся, шкіри обличчя, губ.

Патологічні елементи – це вроджені і набуті порушення нормальної будови елементів зовнішніх внаслідок захворювання або травми. Патологічною ознакою зовнішності буде й відсутність необхідного елемента в зовнішньому вигляді людини – втрата руки, пальця, ока, вушної раковини.

Супутні виробничі елементи й ознаки виникають на одязі та інших носильних речах у процесі їх виготовлення. Наприклад, конкретний фасон, розмір предмета або речі, ознаки матеріалу, особливості виготовлення.

Експлуатаційні елементи й ознаки предметів одягу й дрібних носильних речей – це плями, розриви, потертості, тріщини та їх ознаки, що з'являються на одязі та інших носильних речах у процесі їх експлуатації. Ознаки одягу й дрібних речей характеризують конкретну людину, яка їх носить. Ці ознаки можна поділити на групи за походженням, а саме: ступінь і характер зносу одягу, догляд за одягом і його ремонт, сліди сторонніх речовин на предметах і речах.

6. За частотою зустрічаємості: звичайні й особливі.

Ідентифікаційне значення будь-якої ознаки залежить від частоти зустрічаємості. Рідкісні ознаки мають більше ідентифікаційне значення, ніж широко розповсюджені. Тому достовірність ототожнення залежить передусім від обраної сукупності порівнюваних ознак і правильної оцінки їх ідентифікаційного значення.

Звичайні елементи й ознаки – це елементи, що зустрічаються часто, і ознаки групового значення. Особливі – такі, що індивідуалізують і зустрічаються рідко: шрами, родимки, татування і їх ознаки, а також аномалії і каліцтва.

7. За ступенем наочності: малопомітні й помітні.

Малопомітні – це ознаки, що не привертають увагу. Помітні – ознаки великої наочності, незвичні для повсякденного життя. Ними можуть бути і власні, і супутні ознаки, наприклад: дуже великий зріст, помітна асиметрія положення очей, відсутність частини тіла, кульгавість, дуже яскравий та незвичайний одяг тощо.

14.3. Використання даних зовнішності людини у розслідуванні кримінальних правопорушень

У розслідуванні кримінальних правопорушень використовуються різні відображення ознак зовнішності людини. Найбільш часто зустрічається опис. Прийнято розмежовувати опис, що фіксує ознаки, які безпосередньо сприймаються, і опосередкований, що складається зі слів очевидця. І те й інше має базуватися на уніфікованій термінології, тобто використовуватися метод «словесного портрета», згідно з яким опис проводили за певними правилами.

Опис побудовано на уявному образі людини, яку спостерігав очевидець. Формування уявного образу шуканої особи в пам'яті людини – це складний психофізіологічний процес, що складається зі сприйняття, запам'ятовування, відтворення. Цей образ з часом втрачає свою повноту, іноді спотворюється під впливом умов його сприйняття і збереження. Такі описи часто є у протоколах допитів, причому у формулюваннях допитуваного без використання термінології «словесного портрета».

Найбільш поширеним джерелом відомостей про зовнішність людини є фотознімки. У криміналістичній практиці використовуються впізнавальні (сигналетичні) знімки, виконані за встановленими правилами. Часто використовуються фотознімки, призначені для паспортів, посвідчень та інших документів. Сигналетичні знімки злочинців-рецидивістів і деяких інших категорій злочинців систематизуються і зберігаються у вигляді фотоальбомів і фототек. Ці зображення можуть використовуватися при пред'явленні для впізнання за фотознімками і мати доказове значення.

Крім фотознімків, використовуються також відеокадри, що більш придатні для вивчення динамічних ознак зовнішності. Однак, за відеозаписами не завжди вдається досить повно виявити ознаки елементів обличчя, особливо індивідуальних.

У криміналістичній практиці широко використовуються суб'єктивні портрети – зображення обличчя людини, створені на основі відображення мисленнєвого образу у пам'яті очевидця. На практиці використовуються мальовані, мальовано-композиційні та фотокомпозиційні суб'єктивні портрети. Як мальовані портрети використовуються штрихові і напівтонові малюнки обличчя, статури людини, що створюють художники зі слів свідків, очевидців та потерпілих. Мальовано-композиційні портрети складають з типізованих малюнків елементів обличчя, включених до спеціальних комплектів. Фотокомпозиційні портрети монтують зі знімків конкретних осіб, не причетних до події злочину, і з фрагментів цих знімків. У завершеному вигляді такі портрети виглядають як звичайні фотозображення.

Значного поширення у слідчій практиці набув суб'єктивний портрет, складений завдяки програмі «Фоторобот». Отримані фотокопії портретів поширюються серед працівників міліції, публікуються в газетах, листівках, плакатах, демонструються по телебаченню. Однак, впізнання за такими портретами конкретних осіб, не може бути доказом, оскільки портрет передає лише загальну схожість, тип особи.

Також ознаки зовнішності використовуються для встановлення особи невпізаного трупа. Після надання трупу «прижиттєвого» вигляду його фотографують за правилами сигналетичної зйомки, створюють опис зовнішності. Одним із засобів фіксації ознак зовнішності є виготовлення посмертної маски – зліпка з гіпсу, пасти «К» тощо. У випадках виявлення залишків людини, скелета, черепа слід також звернутися до фахівців-криміналістів, скульпторів, які виготовлять пластичну або графічну реконструкцію особи.

14.4. Опис зовнішності за методом «словесного портрета»

Процес ідентифікації людини за ознаками зовнішності являє собою встановлення тотожності конкретної особи шляхом опису прикмет зовнішності за певною схемою із застосуванням уніфікованої термінології, заснованої на даних анатомії та антропології, з розподілом анатомічних та функціональних ознак людини.

Опис людини за ознаками зовнішності широко застосовується як дієвий інструмент для розшуку та розслідування. Найбільш розповсюдженим методом опису зовнішності людини під час досудового розслідування є «словесний портрет».

У криміналістиці під словесним портретом розуміють систему опису зовнішності людини з метою її кримінальної реєстрації, розшуку та ідентифікації за зовнішніми ознаками.

Головними принципами словесного портрета є повнота і системність (послідовність) опису. Принцип повноти полягає в докладному описі зовнішньої анатомії, функціональних ознак (наприклад, постава, хода, жестикуляція, міміка, мовлення, манера поведінки) і одягу.

Принцип системності означає: 1) певну черговість опису окремих груп зовнішніх ознак; 2) послідовність опису кожної групи зовнішніх ознак за правилом «від загального – до окремого», «зверху донизу». У зовнішньому вигляді людини спочатку виділяються загальнофізичні властивості, такі, як стать, вік, національна приналежність, а потім статура – тулуб і кінцівки, голова та окремі її частини; функціональні

ознаки; одяг і особливі прикмети; 3) обов'язкове використання спеціальної термінології. Дотримання цього принципу дозволяє усунути різні значення певних термінів зафіксовані в описах ознак, забезпечує однаковість і точність опису, запобігає помилкам; 4) опис частин голови спереду і в профіль. При описі елементів зовнішності особлива увага приділяється голові, як об'єкту, що містить найбільшу кількість різноманітних стійких ознак, доступних спостереженню в різних умовах. Для цього зовнішня анатомія голови вивчається з двох позицій: у фас, тобто спереду, і в профіль, тобто збоку (правий профіль). Однак особливі прикмети описуються як в правий, так і в лівий профілях особи.

Для повноти опису зовнішності людини відпрацьована певна послідовність його проведення, і полягає у наступному:

1. Фіксуються ознаки, що характеризують загальнофізичні елементи зовнішності: стать (чоловіча, жіноча), вік (дитячий – до 12 років, підлітковий – 13-16 років, юнацький – 17-21 рік, молодий – 22-35 років, середній – 36-60 років, похилий – 61-75 років та старезний), національність (в криміналістиці виділяють такі типи обличчя: європейський, монгольський, кавказький та середньоазіатський), зріст (для чоловіків: низький – до 160 см, середній – до 170 см, високий – до 180 см; для жінок ці параметри зменшені на 8–11 см), статура (атлетична, коренаста, середня, слабка).

2. Вказуються анатомічні ознаки окремих областей тіла й елементів, починаючи від загального до окремого. Наприклад, спочатку фігура в цілому, голова в цілому, волосся, обличчя в цілому, чоло, брови, очі, ніс, рот, губи, зуби і так далі.

При характеристиці анатомічних даних використовуються такі показники, як розміри, контури (форма), положення, колір. Розміри вказуються зазвичай не в абсолютних цифрах, а щодо інших частин (деталей) тіла і передаються через такі поняття, як малий, середній, великий; низький, середній, високий; довгий, середній, короткий; вузький, середній, широкий; глибокий, середній, дрібний; товстий, середній, тонкий. Контур описується за подібністю з геометричними фігурами, а форма – щодо форм поверхні (або за аналогією з загальновідомими предметами). Положення визначається щодо вертикальних і горизонтальних площин тіла (горизонтальне, похиле, скошене усередину тощо), по взаємному положенню (злите, роздільне), а також відносно сторін людини (попереду, зверху) та інших елементів (наприклад, виступання верхньої губи щодо нижньої). Колір вказується при опису шкіри (дуже червона, жовта, синювато-червоний ніс), волосся (чорні, темно-русяві, світло-русяві, біляві, руді, сиві), очей (чорні, карі, сірі), родимих плям тощо. Найбільш точно кольори цих елементів можна визначити за допомогою спеціальних колекцій, що використовуються в практиці косметологів, перукарів, антропологів.

3. Описуються функціональні ознаки (постава, хода, жестикуляція, міміка, голос, мова, манера поведінки).

Постава – це звичне положення голови, грудей, плечей, тулуба людини (пряма, сутула). За положенням тулуба статура буває напруженою, підтягнутою, вільною, розпущеною. Особливості статури проявляються також у звичному положенні голови (підтримується прямо, відкинута назад, витягнута вперед, схилена набік вправо або вліво).

Хода визначається через ознаки ходьби (темп ходи, особливості, положення рук і тулуба при ходьбі). При цьому враховуються її швидкість, темп, відзначається довжина й ширина кроку, положення й ступінь підняття стоп.

Жестикуляція – це комплекс рухів, що супроводжують вимову та посилюють її виразність. Розрізняють за характером рухів, змістом та ступенем виразності: жвава, стримана тощо.

Міміка – це сукупність рухів мускулатури особи, що відображає її психічний стан. Буває маловиразною, дуже виразною, що проявляється в піднятті брів, закушуванні губи тощо.

Голос визначається за його силою (слабкий, середній, сильний), тембром (баритон, бас, тенор, альт) і чистотою (глухий, дзвінкий, хриплий).

Мова може бути повільною, швидкою, спокійною, збудженою, розбірливою та нерозбірливою. Також слід фіксувати дефекти мови, такі як: гаркавість, шепелявість, гнусавість, наявність діалекту.

Манера поведінки виражається в особливостях виконання певних дій, наприклад, вітатися, сміятися, палити тощо.

4. Зазначаються відомості про супутні ознаки. При описі одягу та інших особистих носильних предметів зазначаються їх виробничі характеристики (назва, вид, форму, фасон, крій, колір), ознаки експлуатації (ступінь зносу, сліди ремонту), особливості (латки, плями, розриви тощо). Описуються прикмети особистих предметів (годинників, окулярів, каблучок, сережок, кулонів тощо).

5. За наявності, вказуються особливі прикмети.

Велике значення для ототожнення людини мають особливі прикмети. Це рідкісні ознаки зовнішності, що виникають як аномалії, і можуть бути анатомічними і функціональними, вродженими і набутими. До анатомічних особливих прикмет відносяться невідповідність за розмірами частин тіла (наприклад, укороченість кінцівок), сліди віспи, родимі плями, бородавки, шрами, татування тощо. До функціональних – різкі відхилення від нормальних положень і рухів окремих частин тіла людини: манера тримати голову сильно закинutoю назад або сильно опущеною, тик, кульгавість, розмахування при ходьбі тільки однією рукою, дефекти вимови тощо.

Опис таких прикмет має бути докладним, із вказівкою виду, місця розташування, форми, розмірів, кольору, ступеню виразності, для такувань – їх зміст і професійність виконання.

Для зручності криміналістами розроблена спеціальна система опису ознак зовнішності (словесний портрет) виражена у вигляді таблиці. У ній послідовно відображені усі наведені вище елементи та ознаки.

14.5. Фотопортретна експертиза

Фотопортретна експертиза – це окремий вид ідентифікаційних досліджень, що полягає в аналізі й порівнянні зовнішніх прикмет особи та їх відображень на фотографічних знімках із застосуванням спеціальних методик зіставлення, суміщення, графічного моделювання і розрахунків взаєморозташування ознак обличчя. Цей вид дослідження базується на загальних положеннях теорії криміналістичної ідентифікації, даних анатомії і морфології людини, антропології, судової фотографії, судової медицини, а також математики і кібернетики.

Метою таких досліджень є визначення тотожності конкретної особи, зображеної на фотознімках.

Предмет судово-портретної експертизи складають фактичні дані, що встановлюються на основі спеціальних знань в галузі судового портретознавства і мають значення для кримінальних проваджень або цивільних справ. На вирішення судово-портретної експертизи можуть бути поставлені ідентифікаційні та діагностичні завдання. Ідентифікаційні завдання спрямовані на встановлення індивідуально-конкретної тотожності особистості. Досягається це шляхом аналізу, порівняння, оцінки ознак, відображених на матеріально-фіксованих зображеннях людини. Діагностичні завдання вирішуються у разі необхідності отримання певної характеристики людини за її фотозображеннями чи іншим об'єктом (наприклад, черепом), а також при встановленні певних фактів, пов'язаних з виготовленням фотознімку.

Об'єктами фотопортретної експертизи є фотознімки та їх репродукції, на яких зафіксовані портрети ототожнюваної особи та порівняльні зразки. Позитивні результати експертизи зумовлюють високоякісні знімки, зняті з невеликим розривом у часі і у відповідних умовах (положення людини, освітлення, стан окремих елементів зовнішності). Найкращими для встановлення тотожності особи є фотознімки, виготовлені з додержанням правил сигналетичної (впізнавальної) фотографії.

Поряд із фотознімками, об'єктами такого виду дослідження є: помертні маски (зліпки з особи трупа), довічні рентгенограми голови та

її частин, череп трупа невідомої людини, скульптурні та графічні портрети, відтворені на основі черепа за методом пластичної та графічної реконструкції, мальовані портрети, композиційні (складені за допомогою фоторобота) та композиційно-мальовані портрети, опис ознак зовнішності за системою «словесного портрета», іконографічний матеріал у вигляді мальованих портретів, графіки та інші художні зображення людини.

Типовими питаннями, які вирішує фотопортретна експертиза є наступні:

1. Чи зображена на представленому фотознімку певна особа?
2. Чи є серед осіб на груповому фотознімку певна особа, зображена на пред'явлених порівняльних фотознімках-зразках?
3. Чи зображена на пред'явлених фотознімках, виготовлених у різні періоди, одна й та сама особа?
4. Чи зображений на фотознімку труп гр. А.?
5. Чи зображений на досліджуваному фотознімку хто-небудь з осіб, чії фотокартки-зразки представлені на дослідження?

Фотопортретна експертиза відноситься до найбільш складних видів експертиз, тому, як правило, проводиться за допомогою комплексу методів, а саме: порівняльних, вимірювальних, графічних, математичних і кібернетичних. Експертне дослідження полягає у виявленні та порівнянні зовнішніх прикмет з використанням спеціальних методів зіставлення, суміщення, накладання зображень, координатних сіток, лінійних і кутових вимірів. При дослідженні використовують такі технічні прийоми як: вимірювання відстаней між однойменними анатомо-топографічними крапками; вивчення різномірних співвідношень; проведення графічних побудов. Експерти використовують зазвичай 12–14 антропометричних крапок обличчя в положенні анфас і профіль (наприклад, крапки, які відповідають зовнішнім і внутрішнім кутам очей та губ, зіниці, кінчик носа, точка перенісся і основи носа тощо).

Фотопортретна експертиза поділяється на такі підвиди:

1. Експертиза зображень людей за фотопортретами з метою встановлення, чи не зображено на двох (або більше) фотознімках одна й та сама особа.

2. Експертиза невпізаного трупа (фотознімки якого представлені) та фотопортрета живої особи для встановлення особи трупа.

Таке дослідження здійснюється шляхом вивчення фотозображення голови трупа та фотопортрет живої безвісти зниклої людини з метою її ототожнення. На вирішення експертизи ставиться зокрема, наступне питання: чи не зображений на фотознімках трупа невідомої людини гр. А., що зображений на фотопортретах № 1, 2, 3? Ефективність вирішуваних експертом завдань в основному залежить від того, наскільки пра-

вильно сфотографований труп у морзі. Так, найважливішим правилом є проведення перед фотографуванням «туалету трупа», а за необхідністю – реставрація пошкоджених м'яких тканин з наступним накладенням гриму. Недотримання зазначених правил, а також відхилення від правил сигналетичної зйомки тягнуть за собою втрату можливості використання фотознімків трупа з метою ідентифікації особистості.

3. Експертиза прижиттєвих фотографій безвісти зниклої людини та черепа трупа для встановлення, чи міг виявлений череп належати даній особі.

При дослідженні слід виділяти наступні методи вивчення об'єктів: порівняння фотозображень черепа і прижиттєвих фотографій методом фотосуміщення; порівняння фотозображень скульптурного портрета, виконаного на основі черепа за методом пластичної реконструкції з прижиттєвими фотографіями безвісти зниклого; порівняння графічних зображень зовнішнього вигляду людини, відтворених за черепом, і прижиттєвих фотографій; порівняння прижиттєвих рентгенограм голови безвісти зниклого з посмертними рентгенограмами черепа трупа невідомої людини. Перераховані різновиди дослідження необхідно здійснювати в рамках комплексної експертизи разом із судово-медичним експертом, а в разі необхідності і з рентгенологом.

4. Експертиза посмертної маски невідомої людини і прижиттєвих фотозображень безвісти зниклого з метою впізнання трупа. У цих випадках порівнюють ознаки, виявлені при вивченні гіпсової маски і її фотознімків, і ознаки, що відобразилися на прижиттєвих знімках безвісти зниклого.

Запитання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття ідентифікації особи за ознаками зовнішності та сформулюйте її мету.
2. Яке значення опису ознак зовнішності людини у кримінальному судочинстві.
3. Що складають наукові основи габітоскопії.
4. Що таке зовнішність особи та її елементи?
5. Які властивості входять в основу габітоскопії?
6. Що таке ознаки зовнішності особи?
7. Назвіть критерії класифікації елементів та ознак зовнішності особи.
8. Які способи використання даних зовнішності людини у розслідуванні злочинів?
9. Що таке «словесний портрет» та які його головні принципи?
10. Яка послідовність опису зовнішності особи?

11. Дайте визначення фотопортретної експертизи.
12. Назвіть мету, предмет та об'єкт фотопортретної експертизи?
13. Яке коло питань вирішує фотопортретна експертиза?
14. Назвіть підвиди фотопортретної експертизи.

Глава 15

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВУКОВИХ СЛІДІВ (ФОНОСКОПІЯ)

15.1. Основи фоноскопії

В системі криміналістики фоноскопія є складовою частиною криміналістичної техніки і представляє сукупність знань, що утворюють окрему криміналістичну теорію. Фоноскопія досліджує сліди звуку, які є специфічними матеріальними джерелами доказової інформації. Звук являє собою миттєву зміну в матеріальному середовищі і подібно до інших матеріальних слідів-змін реально існує і його можна зафіксувати технічними засобами. Тому такі сліди називають слідами звуку, або звуковими слідами, а фізичне тіло, яке генерує звук, – джерелом звуку.

Початкове поняття «фоноскопія» з'явилося і застосовувалося для позначення криміналістичних ідентифікаційних досліджень особи за усним мовленням. Пізніше воно розширилося і стало охоплювати безліч питань, які виникають при дослідженні будь-яких сигналів, що мають звукову природу чи тісно пов'язаних зі звуком (наприклад, магнітний звукозапис).

Голос і мовлення людини з прадавніх часів використовувалися для розслідування злочинів і викриття злочинців шляхом безпосереднього освідування очевидців перед суддями. Показання свідків про зміст почутого, підслуханого і впізнання обвинуваченого або підозрюваного за його голосом та мовленням тривалий час були і є серйозними доказами.

Голос і мовлення людини віддавна цікавили вчених, які намагалися дослідити механізм мовотворення і сприйняття мови. Ще Гіпократ уперше висловив припущення про те, що голос зароджується в гортані. І лише в XVI столітті Леонардо да Вінчі детально дослідив проблему мовотворення і зробив перші малюнки гортані, дуже близькі до сучасних. Помітимо, що малюнки да Вінчі зробив на основі власних експеримен-

тів із трупами – коли він стискав наповнені повітрям легені, то одержував у гортані звук (голос).

Через двадцять століть після Гіпократата італійський патологоанатом Везалій у 1593 році встановив, що голос виникає у вузькому просторі всередині гортані, а трохи пізніше описав дві «зв'язки» всередині гортані, які з тих пір називаються голосовими складками.

Природу формування звуків уперше розкрив німецький учений Гельмгольц Герман Людвіг Фердинанд (1821-1894), автор фундаментальних праць з фізики, біофізики, фізіології і психології. Ним уперше були виведені основні рівняння взаємозв'язку геометрії об'ємних порожніх фігур та їх резонансних частот. Цей перший крок в освоєнні мовної технології відразу ж породив спробу створити механічну машину, що могла б говорити, однак реалізувати цю ідею до кінця не вдалося.

Наступним важливим кроком в освоєнні мовної технології був винахід механічного пристрою запису звуку французьким аматором Шарлем Кро. 30 квітня 1877 р. він представив Французькій Академії наук свій винахід, названий «фонограф», що дозволяв механічно записувати звук на скляний диск, вкритий сажею, а потім фотоспалахом переносити звукові доріжки на світлочутливу хромову пластинку.

У грудні 1877 р. американський винахідник Томас Едісон продемонстрував свій фонограф у дії: звук записувався на обгорнений в олов'яну фольгу циліндр. Через 10 років німецький винахідник Еміль Берлінер запатентував фонограф, у якому запис звуку провадився на цинковий диск, вкритий тонким шаром воску, а тиражування здійснювалося хімічним травленням.

Ключовим етапом розвитку фоноскопії загалом (не лише криміналістичної) став винахід приладу, що дозволив не лише багаторазово відтворювати мовний сигнал, але і побачити його перетворену форму, що яскраво відображає артикуляційні і голосові особливості того, хто говорить. Розроблявся цей прилад довго. Протягом 20-30-х років ХХ ст. у науковому світі пропонувалася безліч варіантів візуалізації мовних сигналів. Після довгих випробувань і добору кращого способу до кінця другої світової війни нарешті був розроблений прилад, факт існування якого довго зберігався в таємниці через його велике військове значення. Лише 9 листопада 1945 р. у щотижневому журналі «Science» у статті «Видимі образи звуку» Ральф Поттер уперше відкрив завісу таємності над новим інструментом, розробленим співробітниками фірми «Bell Telephone Laboratories». Спочатку його назвали звуковим спектрографом, але пізніше за ним закріпилася інша назва – сонограф. Поява сонографа уможливила побачити одночасно й артикуляційні, і голосові особливості того, хто говорить, й до 1944 р. породила безліч проектів вирішення проблеми ідентифікації особи за мовним сигналом.

З розвитком звукозаписуючої техніки, способів і методів дослідження звуку спектральними засобами з'явилася реальна можливість використовувати результати аналізу мови і голосу людини в кримінальному судочинстві. Еволюція цього виду експертизи почалася з 60-х років ХХ ст. завдяки розвитку науки і техніки в таких галузях як акустика, теорія мовотворення і мовосприйняття, інформатика, цифрова обробка сигналів, мовна лінгвістика, фонетика, фонологія та інші. Сутність нового напряму досліджень зводилася до фіксації, дослідження й використання у доказуванні за кримінальними справами матеріально закріплених звукових слідів, головним чином голосу і мовлення людини. У колишньому СРСР системні дослідження індивідуальних ознак мови і голосу на початку 60-х років розпочав весті Г.С. Рамішвілі, залучаючи для цих цілей аудиторні, експертні і всі доступні інструментальні методи аналізу мовних сигналів.

Не менш значущими для криміналістичної фоноскопії стали роботи представників Київської школи фоноскопічних досліджень Ю.Ф. Жарікова та Л.І. Громовенка, які створили не лише теоретичні основи її розвитку, а й розробили нові на той час прилади для встановлення ознак монтажу магнітних плівок, інструментальних методів ідентифікації тощо.

Спочатку при проведенні фоноскопічних ідентифікаційних досліджень, пов'язаних із встановленням індивідуальної totoжності осіб, голос і мовлення яких були записані на спірній і порівняльній фонограмах, використовувалася так названа «видима мова». «Видима мова» — це динамічна спектрограма з тривимірним зображенням на ній змін амплітуди і частоти в часі. Такі спектрограми, як і відбитки пальців, вважалися спочатку відбитками голосів конкретних осіб. Однак надалі було помічено, що динамічні спектрограми залежать від амплітудно-частотних характеристик трактів засобів звукозапису, характеристики мікрофона, аудитивних перешкод і безлічі інших факторів. Більш того, динамічні спектрограми, особливо в нижній частині частотного діапазону, мають інваріантні мовні ознаки, а значить мало інформативні для ідентифікації. З цієї причини фахівці в галузі судової фонетики і вчені, які фундаментально досліджують розпізнавання мовних образів, були змушені шукати і знайшли безліч інших фізичних і лінгвістичних ознак для ідентифікації особи за голосом і мовленням.

На сьогодніорова фоноскопія є однією з порівняно нових і успішно розвинутих галузей криміналістичної науки. Вона охоплює діапазон досліджень: від відновлення розбірливості мовлення, втраченої в процесі запису її на магнітний носій, та визначення емоційного стану людини, яка говорить, до її ідентифікації.

15.2. Завдання, об'єкти та суб'єкти фоноскопічного дослідження

Одне з головних завдань фоноскопічної експертизи – *ідентифікація особи за голосом і мовленням*, тому одним із базисних вчень, що використовуються у фоноскопії, є вчення про криміналістичну ідентифікацію. Оскільки ідентифікаційне дослідження завжди є порівняльним, для його проведення необхідна наявність об'єктів, що будуть порівнюватися – ідентифікуємих та ідентифікуючих.

Для випадків ідентифікації за усним мовленням ідентифікуємих об'єктом є людина, а ідентифікуючими об'єктами – спірна і порівняльна фонограми із записаними на них голосом і мовою особи, яка перевіряється. Фонограми створюються в результаті використання звукозаписуючих технічних засобів.

Фіксація технічними засобами. Записування звуку на матеріальний носій для створення фонограми називається звукозаписом. Для звукозапису використовуються різні технічні пристрої, які називаються звукозаписуючою апаратурою, а для відтворення фонограми – звуковідтворююча апаратура. Останнім часом у слідчій і оперативній практиці набула поширення портативна звукозаписуюча апаратура: кишенькові диктофони, портативні мікрофони.

Сутність звукозапису полягає в тому, що звуковий слід, взаємодіючи з технічним пристроєм, збуджує в його приймачі синхронні джерела звуку коливання, які різними методами перетворюються на більш потужні енергетичні сигнали, що закріплюються на матеріальному носії.

За способом перетворення і закріплення енергетичних сигналів звукозапис поділяють на механічний, магнітний, оптичний і цифровий.

Механічний звукозапис здійснюється технічними пристроями – патефонами або електрофонами на грамплатівки.

Магнітний запис. Основу його становить явище намагнічування носія, що рухається поблизу магнітного поля записуючої голівки. Для магнітного запису як магнітний носій використовуються магнітна стрічка, магнітні диски, барабани.

Оптичний запис полягає в тому, звуковий сигнал перетворюється на оптичний, який спеціальним пристроєм записується на світлочутливий носій.

Наведені системи запису є аналоговими, тому запис має багато недоліків.

Цифровий запис. Це велике досягнення електроніки кінця ХХ ст. і майбутнє звукозапису. Цифровий пристрій перетворює аналоговий звуковий сигнал на дискретний, який записується цифровим кодом. Носій

цифрового запису (мікросхема) у сто разів компактніший звичайної магнітної касети. Портативні цифрові магнітофони внаслідок своєї компактності знайшли широке застосування. Цифровий диктофон дозволяє переписувати запис до комп'ютера і потім відтворювати та досліджувати фонограму запису усного мовлення.

Походження спірної фонограми, що є речовим доказом, може бути різним. Вона може бути, наприклад, вилучена під час обшуку у осіб, причетних до кримінального правопорушення, надана цими особами слідчому, прокурору, судді добровільно або отримана іншим шляхом при проведенні слідчих (розшукових) дій. Через це запис спірної фонограми може проводитися в різній акустичній обстановці, з використанням звукозаписуючих засобів різного класу, через телефонні канали зв'язку тощо. Рівень технічної підготовки оператора запису, як правило, буває невисоким. Усе це обумовлює широкий спектр негативних характеристик якості запису, що ускладнює процес дослідження її експертом.

Порівняльна фонограма (зразки голосу і мовлення) являє собою магнітний запис усного мовлення, що безперечно належить особі, яка перевіряється. Від якості наданих на експертизу зразків залежить результат проведеного дослідження, тому слідчому необхідно добре продумати тактику відібрання зразків мовлення, а за необхідності звернутися за консультацією до експертів.

Придатність порівняльних зразків для ідентифікаційних досліджень визначається двома показниками:

- якістю запису і

- порівняльністю зі спірною фонограмою. Порівняльність зразків усного мовлення зі спірною фонограмою полягає у збіганні умов їх звукозапису, лінгвістичних і фонетичних характеристик, теми, емоційного забарвлення тощо. Порівняльність зразків мовлення з досліджуваною спірною фонограмою є найважливішою умовою успішного проведення всього комплексу ідентифікаційних досліджень об'єктів експертизи.

Порівняльні зразки мовлення можуть бути вільними, умовно-вільними й експериментальними.

Вільні зразки усного мовлення – це фонограма, отримана поза зв'язком із призначенням фоноскопичної експертизи. Мовлення диктора на такій фонограмі вільне, тема розмови може бути довільною, емоційний стан звичним для того, хто говорить.

Умовно-вільні зразки усного мовлення являють собою навмисний, цілеспрямований запис бесіди з особою для використання фонограми з метою ідентифікації цієї особи. Тут тема розмови, стиль спілкування, емоційний стан співрозмовника визначаються посадовою особою, яка проводить відібрання зразків. До умовно-вільних зразків може бути

віднесена також фонограма допиту, якщо допитуваний під час запису не знав про використання в майбутньому фонограми як зразків його мовлення.

Експериментальні зразки усного мовлення можуть бути представлені у вигляді запису спеціальних мовних добірок, наприклад, читання незнайомого тексту, читання уривків з тексту спірної фонограми, повторення окремих слів, фраз і звуків з різним інтонаційним відтінком тощо.

В усіх випадках процес запису порівняльних зразків мови досить складний, має виражений науково-експериментальний характер, вимагає попередньої підготовки і планування. Практика показує, що загальноприйнятих правил і методів одержання порівняльного мовного матеріалу немає, оскільки тут необхідно враховувати конкретну ситуацію й обставини кожного кримінального провадження.

Високоякісні експериментальні зразки отримуються при дотриманні наступних умов:

- мікрофон розташовують на відстані близько 0,5 м. від рота людини;
- вікна і двері приміщення, де проводиться запис, повинні бути щільно закриті, телефонні апарати відключені, усунути й інші джерела можливих сторонніх шумів;
- на магнітній стрічці повинно бути записано, коли, ким і в чийй присутності проводиться відбір порівняльного матеріалу.

Для отримання експериментальних зразків мовлення слідчому рекомендується запросити спеціаліста.

Процес отримання порівняльних зразків здійснюється таким чином, щоб при записі фонограми особа була змушена вимовляти ті ж самі фрази і слова, що й у досліджуваному записі. При цьому необхідно дотримуватись тих умов запису, використовувати ту ж (або принаймні аналогічну) апаратуру, що використовувалася при записі досліджуваної фонограми.

Найбільш розповсюдженими ідентифікаційними завданнями фоноскопичної експертизи є наступні:

- ідентифікація особи за мовленням;
- встановлення приналежності певної репліки в розмові конкретній особі (атрибуція тексту);
- встановлення кількості співрозмовників, що приймають участь у комунікативному акті;
- встановлення індивідуальних мовних особливостей («мовний» портрет особистості).

Крім ідентифікаційних, фоноскопична експертиза вирішує і *завдання діагностичного характеру*. Найчастіше вони виникають у випадках, коли отримати зразки мовлення неможливо, оскільки запис, наприклад,

відбувався з телефонного каналу й диктор був анонімним. Подібні випадки зустрічаються при вчиненні вимагання, повідомленні про мінування об'єктів тощо. За голосом і мовленням анонімного диктора за допомогою психо-лінгвістичного аналізу визначаються: вік, стать, національність, культурно-освітній рівень, демографічні характеристики (регіон формування мовних навичок, регіон проживання на сьогодні), мовне оточення, володіння іншими мовами, соціальне і побутове середовище спілкування, професія, психічний і фізіологічний стан у момент розмови, тип темпераменту тощо.

Якщо фонограма містить запис розмови двох невідомих людей, крім перерахованого, встановлюється: характер і особливості конкретної комунікативної ситуації, наявність чи відсутність відхилень у мовній поведінці, тип відносин між співрозмовниками, наявність чи відсутність вольового впливу співрозмовників один на одного, стиль спілкування. Одержання результатів такого виду досліджень можуть істотно полегшити встановлення особи. Іноді такі питання ставляться щодо запису мови відомої особи для з'ясування деяких приховуваних ним фактів.

Діагностичні (визначення психолінгвістичних і комунікативних факторів) завдання, які вирішує фоноскопична експертиза, зазвичай спрямовані на встановлення:

- емоційного стану особи у момент розмови;
- характеру і особливості конкретної комунікативної ситуації;
- наявності/відсутності відхилень у мовній поведінці;
- типу відносин між співрозмовниками;
- комунікативного статусу особи в розмові;
- наявності/відсутності вольового впливу співрозмовників один на одного;
- стилю спілкування тощо.

Криміналістична фоноскопія вирішує також і низку інших завдань, серед яких найчастіше трапляються наступні:

- дослідження ознак монтажу магнітної сигналограми;
- дослідження ознак копіювання фонограм;
- ідентифікація звукозаписуючого пристрою за магнітною фонограмою;
- діагностика й ідентифікація навколишнього акустичного середовища звукозапису;
- підвищення розбірливості мовного сигналу, спотвореного імпульсними перешкодами чи шумами;
- визначення особистісних параметрів диктора:
 - а) стать диктора;
 - б) вік диктора;
 - в) регіон формування мовних навичок;
 - г) регіон проживання;

- д) володіння іншими мовами;
- е) соціальне оточення диктора;
- є) професія диктора;
- ж) рівень освіченості;
- з) наявність патології мовного апарату;
- и) приналежність до носіїв літературної мови, просторіччя чи діалекту;
- і) тип психологічного темпераменту;
- ї) наявність психічних відхилень;
 - визначення особливостей тексту і комунікативного акту:
 - а) ступінь спонтанності й підготовленості усного мовлення;
 - б) умови здійснення комунікативного акту;
 - в) ступінь впливу позамовних компонентів ситуації тощо.

Суб'єктом фоноскопичної експертизи є експерт, який безпосередньо проводить дослідження. Вирішення різноманітних завдань фоноскопичною експертизою вимагає залучення фахівців, які мають спеціальну експертну підготовку та спеціальні знання в галузі аналізу акустичних і лінгвістичних характеристик голосу і мовлення.

Спеціальними знаннями в цьому виді експертиз є такі:

- про закономірності формування і відображення в мові властивостей особи, їх стійкості й індивідуальності;
- про можливості застосування з метою ідентифікації особи наукових і спеціальних методів дослідження;
- у галузі загального мовознавства, у тому числі фонетики (вчення про властивості звуків мови), граматики (про способи формування тексту мовного висловлення), лексикології (про словниковий склад мовного висловлення);
 - історії розвитку і діалектології російської й української мов;
 - фізіології мови – вчення про мовну діяльність людини як рефлекторної функції його центральної нервової системи;
 - логопедії – науки про основні порушення мовотворення;
 - психології мови – вчення про загальну природу, функції та механізм мовотворення;
 - акустики мови – вчення про фізичні параметри і характеристики усного мовлення;
 - основ магнітного звукозапису;
 - основ автоматичної обробки мовних сигналів;
 - основ теорії розпізнавання образів;
 - теорії імовірності і математичної статистики.

Цей перелік досить великий, тому фоноскопичні дослідження голосу і мовлення, як правило, проводяться комісією фахівців – акустиком і лінгвістом, що приймають спільне рішення.

15.3. Етапи і методи фоноскопічного дослідження

Фоноскопічне дослідження містить наступні етапи:

- 1) підготовчий;
- 2) вирішення завдання;
- 3) складання висновку експерта.

Підготовчий етап – етап попереднього дослідження. У його межах експерт ознайомлюється з усіма матеріалами, що надійшли, проводить зовнішній огляд речових доказів і порівняльних зразків. На цій стадії формується уявлення про основні елементи завдання, ступінь їх складності, можливості та напрямки її рішення. Експертом проводиться попереднє прослуховування спірної і порівняльної фонограм, дається попередня оцінка структури записаних розмов і якості запису. Значення попередніх досліджень особливо велике коли на експертизу надходить складна фонограма, на якій записано кілька розмов, у кожній з яких бере участь декілька осіб. У цій ситуації важливо правильно зорієнтуватися, виділити головні ділянки для досліджень, відкинути явно сторонні фрагменти тощо.

Вирішення завдання – безпосереднє проведення дослідження. На даному етапі застосовуються наступні основні методи дослідження:

- аудитивний аналіз голосу і мовлення;
- лінгвістичний аналіз мовлення;
- інструментальний акустичний аналіз фонограм.

Аудитивний аналіз голосу і мовлення відносяться до категорії слухових досліджень. Він спрямований на виявлення і реєстрацію ознак та особливостей людського голосу і мовлення органолептичним (слуховим способом).

Велике значення для аудитивного аналізу мають фізіологічні властивості слухового апарата експерта. Фонограми, що надходять на експертизу, найчастіше мають високий ступінь зашумленості, значний перепад рівня голосових і акустичних перешкод. Іноді проявляються і негативні емоції від значеннєвого змісту записаних розмов – нецензурна лайка, погрози тощо.

Всі інші «слухові» ознаки, що характеризують конкретні особливості мовлення та індивідуалізують, відносяться до класу лінгвістичних.

Лінгвістичний аналіз мовлення. Лінгвістичні ознаки сприймаються експертом на слух і характеризують різні властивості звукового ладу мови, відображають індивідуальні мовні і мовленнєві навички, а також інтелектуальні здібності та особливості викладення думок того, хто говорить.

Одним з головних достоїнств лінгвістичних ознак є те, що експерт при їхньому виділенні здатний уловити дрібні відтінки, відхилення у

звучанні мови, оцінювати розходження, що не піддаються сьогодні інструментальному вимірюванню. При цьому експерт порівняно легко адаптується до досить високого рівня перешкод і перекручувань, що мають місце в спірних фонограмах.

Для проведення повноцінного аналізу експерт повинен орієнтуватися у таких лінгвістичних дисциплінах, як: фонетика, фонологія, синтагматика, акцентологія, лексикологія, семасіологія, фразеологія, словотвір, морфологія, синтаксис, стилістика, діалектологія, соціолінгвістика, нейролінгвістика, психолінгвістика.

Об'єктом лінгвістичного аналізу, що проводиться в процесі фоноскопичної експертизи, є мовна діяльність людини (людей), зафіксована на магнітних носіях, яка відображається в юридичних фактах різного виду.

Мовна діяльність – одна з видів людської діяльності (поряд із трудовою, пізнавальною тощо), пов'язаних з виконанням комунікативної функції особистості в результаті синтезу інтелектуальних і моторних операцій.

Інструментальний акустичний аналіз фонограм. З переходом на комп'ютерну технологію аналізу мовних сигналів інструментально-апаратний комплекс став практично однаковим для всіх видів криміналістичних фоноскопичних досліджень: різні схеми реєстраційних, вимірювальних і аналітичних систем реалізуються в програмній формі.

Відома безліч цифрових методів виділення ознак з мовного сигналу. Однак через низьку якість спірних фонограм при проведенні експертних досліджень можливе використання лише тих акустичних ознак, що є інваріантними до дії підвищеного рівня перекручувань.

Заключною стадією всього комплексу фоноскопичних досліджень є *складання висновку*. Висновок формулюється в тій же послідовності, в якій поставлені питання слідчим у постанові про призначення експертизи, і повинні суворо відповідати змісту і суті питань. Відповіді повинні бути чіткими і ясними, що не допускає можливості різного їх тлумачення.

Запитання для самоконтролю:

1. Історія криміналістичної фоноскопії.
2. Задачі фоноскопичної експертизи.
3. Види зразків для ідентифікаційних фоноскопичних досліджень.
4. Об'єкти, суб'єкти фоноскопичної експертизи.
5. Етапи і методи фоноскопичного дослідження.
6. Поняття та значення фоноскопичної діагностики.
7. Використання результатів фоноскопичних досліджень у доказуванні.

Глава 16

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ ЗАПАХУ (ОДРОЛОГІЯ)

16.1. Поняття, властивості та класифікація слідів запаху

У практиці розкриття злочинів з давніх часів використовується запах розшукуваного (досліджуваного предмета) об'єкта, оскільки всі предмети мають запах, особливо біологічні об'єкти (люди, тварини, рослини). Галузь науки криміналістики, яка досліджує природу і механізм утворення запахових слідів, засобів, методів їх виявлення і використання, має назву одорологія.

Одорологія як наука виникла в 50-х роках ХХ століття, в результаті розвитку молекулярної біології, хімії, електроніки й інших природничих наук. Наукове дослідження запаху було розпочато А.І. Вінбергом, М.В. Салтевським, В.І. Шикановим і ін.

У фізичному розумінні запаховий слід – це частки (молекули) якої-небудь речовини, яка перебуває у газоподібному стані. Запаховий слід виникає внаслідок безперервного переходу тіла з твердого або рідкого стану в газоподібний. Відокремлені молекули, які знаходяться в оточуючому нас середовищі, змішуються з молекулами повітря і утворюють газоподібний слід.

Особливе криміналістичне значення слідів запаху пов'язане з тим, що кожна людина має тільки свій індивідуальний запах, що характеризується властивостями стійкості і незмінності. Завдяки цьому ідентифікаційна значущість слідів запаху аналогічна слідам рук. Проте сліди запаху мають суттєву перевагу: вони не сприймаються людиною і відповідно не контролюються. Злочинець не сприймає свій запах, не контролює його, і, відповідно, не намагається його знищити. Крім того, навіть якщо захоче злочинець, не зможе не залишити сліди запаху на місці події, так як практично у всіх випадках злочинець контактує з предметами обстановки місця події.

Запахові сліди утворюють особливу групу, споріднену слідам речовинам у трасології, але в той же час відрізняються від них. Вони значно відрізняються від традиційних, насамперед тим, що вони невидимі, не мають усталеної зовнішньої форми, нестандартні за своїми властивостями, а прийоми і засоби виявлення їх дуже специфічні. Так, від звичайних трасологічних слідів вони відрізняються сукупністю фі-

зичних властивостей, які необхідно знати для успішної роботи з їх використання.

Властивість запаху як фізичного тіла варто відрізнити від властивостей запахових слідів у криміналістичному плані. До фізичних властивостей запаху відносять:

– летючість – це здатність речовини, випаровуватися, тобто переходити з рідкого або твердого у газоподібний стан;

– розчинність – здатність газоподібних (пахучих) речовин розчинятися на клітинах нюхового органу людини або тварини і викликати відчуження запаху;

– адсорбцію – поглинання пахучих речовин з газоподібного середовища поверхневим шаром іншої речовини;

– розведення – зміна концентрації речовини, що веде до утворення нової якості запаху;

– дифузію – взаємопроникнення часток однієї речовини в іншу.

На основі зазначених фізичних властивостей запаху визначені криміналістичні властивості запахових слідів:

– безперервність механізму утворення – при наявності джерела і відповідних зовнішніх умов запаховий слід утворюється безупинно – доти, доки існує джерело запаху (предмет, речовина). На відміну від трасологічних слідів, утворення яких відбувається в основному миттєво, утворення запахових слідів є триваючий процес. Звідси час виявлення слідів залежить від кількості пахучої речовини в джерелі і зовнішніх умов, у яких відбувається процес слідоутворення;

– рухливість структури – характеризує внутрішній стан речовини сліду і свідчить, що між його частками (молекулами) немає зв'язку, вони знаходяться в хаотичному русі і постійно перемішуються між собою і частками середовища, у якій відбувається слідоутворення. З цього випливає, що інтенсивність запаху поблизу джерела більше і забір його треба робити в безпосередній близькості від поверхні джерела запаху або з його поверхні;

– розсіювання – це властивість запахового сліду розосереджуватися в смності або в просторі, тобто змінювати свій обсяг, і в такий спосіб зменшувати кількість запахової речовини в одиниці об'єму;

– подільність запахових слідів – речовина, що утворює запаховий слід, знаходиться в газоподібному стані, цей слід може бути розділений на частини, причому кожна з них буде зберігати якісні характеристики цілого. Завдяки виділеній властивості з одного джерела можна одержувати одночасно або з розривом у часі декілька зразків запахових слідів, інформаційна значимість яких буде однаковою;

– збереження слідів і зразків запаху людини в герметичній упаковці – означає можливість повного збереження всіх індивідуальних якісно-

кількісних характеристик людського запаху і запаху інших речових джерел інформації при переміщенні їх у відповідну обмежену герметичну упаковку (придатність для зберігання ймовірних носіїв слідів запаху людини фактично необмежено довго, протягом десятків років;

– індивідуальність слідів і зразків запаху людини – означає, що основні якісні і кількісні параметри запаху кожної конкретної людини неповторні, властиві тільки їй, а тому вона (людина) може бути встановлена за запахом з великої кількості інших запахів;

– відносна стійкість слідів запаху – тобто незмінність хімічної структури молекул запаху в умовах навколишнього середовища, що дозволяє збирати і досліджувати їх на предмет встановлення джерела їх походження через певний період часу. При цьому вказані сліди запаху будуть зберігатися досить довго індивідуалізовані ознаки запаху того об'єкта, від якого вони походять, незважаючи на те, що вони будуть знаходитися в оточенні великої кількості слідів запахів інших об'єктів;

– відносна незмінність зразків запаху людини – свідчить про те, що основні індивідуальні якісні і кількісні параметри запаху конкретної людини протягом усього її життя залишаються незмінними, тоді як інші якісні і кількісні характеристики її запаху постійно змінюються під впливом продуктів, у т.ч. лікарських препаратів, алкоголю і т.п., наявності шкідливих звичок (куріння і т.п.), фізичних або психічних навантажень та ін., що, в свою чергу, при правильній методиці проведення одорологічного дослідження не може обумовити помилковий результат.

Враховуючи перераховані властивості запахових слідів у криміналістичному плані доречним є проведення класифікації відповідних слідів із врахуванням механізму їх утворення, джерел їх походження, часу їх походження.

Загальна класифікація слідів запаху будь-яких речових джерел за походженням:

1. Сліди власного запаху речового джерела, склад яких зумовлений процесами життєдіяльності для живих істот і внутрішніми властивостями для речових джерел неживої природи.

2. Сліди набутого запаху речового джерела, які, в свою чергу, поділяються на:

– сліди набутого запаху речового джерела тимчасового характеру, від яких дане джерело за певних умов може звільнитися;

– сліди набутого запаху речового джерела постійного характеру, від яких дане джерело звільнитися вже не зможе.

3. Сліди сукупного запаху речового джерела, які представлені сукупністю всіх чи частини названих різновидів слідів запаху.

4. Сліди фонового запаху, тобто сліди запаху інших речових джерел інформації, навколишніх носіїв слідів запаху.

5. Сліди остаточного запаху речового джерела, які складаються з усіх чи частини названих слідів запаху і у кінцевому підсумку підлягають дослідженню, в першу чергу, під час того чи іншого напряму поза-лабораторних одорологічних досліджень.

Спеціальна класифікація слідів і зразків запаху людини за походженням:

1. Сліди місцевого індивідуального запаху людини, які визначаються особливостями функціонування шкірних, потових, сальних та ендокринних залоз у ділянці окремих органів або тканин тіла людини.

2. Сліди сукупного індивідуального запаху людини, які складаються з усіх чи частини слідів місцевих індивідуальних запахів конкретної людини.

3. Сліди супутніх запахів людини, серед яких можуть бути виділені:

– сліди запаху одягу, в тому числі взуття та інших предметів постійного контакту з тілом людини (сліди запаху перуки, окулярів, ношених ювелірних виробів, годинника, гаманця, мобільного телефону, планшету та ін.);

– сліди запаху різноманітних функціональних змін, зумовлені захворюваннями, прийомом лікарських препаратів, фізичними навантаженнями, психічним перенапруженням та іншими змінами функціонального стану людини;

– сліди побутових запахів, тобто сліди запаху, які викликані побутовими умовами життя конкретної людини: сліди запаху предметів туалету (косметики, зубної пасти, парфуми та інших речовин індивідуальної гігієни); їжі; запахи, зумовлені шкідливими звичками (вживанням алкоголю або наркотиків, курінням та ін.); запахи житла (обстановки квартири і домашнього господарства, у тому числі домашніх тварин і птахів); сліди запаху предметів особистого побуту (прикрас, робочих інструментів, транспортних засобів, книг і т.п.) та ін.;

– сліди професійних запахів, тобто сліди запаху, які набуті людиною у процесі здійснення трудових функцій поза побутом;

– сліди запаху громадських місць (громадського транспорту, повітряного середовища мікрорайону мешкання, по шляху на роботу і назад, видовищних закладів, магазинів та інших місць, які не є місцем роботи даної людини);

– сліди ситуативних запахів, тобто сліди запаху, утворення яких для даної людини носить ситуативний характер (сліди запаху бруду, фарби, нафтопродуктів та інших речовин, якими людина випадково забруднилася тощо).

4. Сліди сукупного загального запаху людини, який складається зі всіх перерахованих слідів запаху та із слідів запаху, якими людина володіє на момент запахового слідоутворення або отримання у неї зразків запаху.

5. Сліди фонового запаху людини, тобто запах об'єктів навколишнього оточення, в якому відбувається слідоутворення і знаходження сукупного загального запаху людини аж до його належної консервації у процесі збирання слідів чи отримання зразків запаху.

6. Сліди остаточного запаху людини, які складаються з усіх чи частини названих слідів або зразків запаху і у кінцевому підсумку підлягають лабораторному чи позалабораторному одорологічному дослідженню.

За механізмом утворення запахові сліди можна розділити на дві підгрупи:

1. Сліди-джерела запаху – це різні матеріальні об'єкти, наприклад, нафталін, бензин, парфуми, сир, комахи, рослини, тварини, люди, тобто матеріальні об'єкти, які за певних умов випаровуються і утворюють запахові сліди.

2. Сліди-запахи – це газові утворення, хмара-суміш повітря з молекулами пахучої речовини, якщо в даному місці відсутнє безпосереднє джерело запаху.

Класифікація слідів і зразків запаху за часом їх утворення. Щодо вирішення завдань переслідування злочинця або пошуку іншої людини за слідами її запаху на відкритій місцевості та інших речових джерел інформації за звичайних умов повинна відображати такі часові періоди:

1. Гарантованого пошуку людини за слідами її запаху на відкритій поверхні або інших речових джерелах по шляху її пересування.

2. Ускладненого пошуку людини за такими слідами запаху.

3. Неможливості пошуку людини за такими слідами запаху

З огляду на це, класифікація слідів і зразків запаху за часом їх утворення щодо вирішення задач лабораторного їх дослідження за допомогою нюху спеціально підготовленого собаки-детектора повинна відображати часові періоди:

1. Гарантованого лабораторного одорологічного дослідження слідів і зразків запаху людини та інших супутніх запахів.

2. Ускладненого лабораторного одорологічного дослідження таких експертних об'єктів.

3. Неможливості лабораторного одорологічного дослідження подібних експертних об'єктів

16.2. Використання одорологічної інформації під час розслідування кримінальних правопорушень

Наукою встановлено, що у закритих приміщеннях запах людини може зберігатися до доби. Встановлено, що навіть при короткочасному перебуванні людини (протягом 15-30 хвилин) у закритому приміщенні

площею не більш 20 метрів утворюється запаховий слід. Зразок запаху, взятий з такого приміщення з дотриманням усіх вимог (стерильності), іноді є достатнім для проведення вибірки джерела за його запахом.

Відомо, що молекули запаху в залишеному на відкритій місцевості сліди взуття людини при безвітряній погоді зберігаються до 20 годин. Усе залежить від інтенсивності слідоутворення, властивостей об'єкта-носія сліду, метеорологічних умов та інших факторів, що важко передбачити. Краще всмоктують і довше зберігають запах людини вовняні тканини, взуття, головні убори, дерев'яні предмети, вологий ґрунт, сніг, трава. Гірше утримується запах на гладких поверхнях, на кам'янистому ґрунті, асфальтованих покриттях, металевих виробках.

Так носіями запахових слідів є:

а) шматки тканини, волосся, кров, потожирові речовини, сперма, слина та інші виділення, які відділились від тіла людини і пов'язані з її фізіологічною діяльністю;

б) предмети постійного контакту з тілом людини: одяг, взуття, особисті речі, наприклад, окуляри, гаманець, сумка, носова хусточка, запальничка, гребінець, милиця, парасолька тощо;

в) об'єкти тимчасового контакту з тілом людини – знаряддя вчинення злочину, предмети праці та інструменти, речі матеріальної обстановки, яких торкалась людина.

На сьогодні основними напрямками використання запаху є: розшук особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, за її запаховим слідом; відшукування предметів злочинного посягання чи предметів, що підлягають визнанню як речові докази й володіють індивідуальним запахом злочинця чи потерпілого; встановлення групової належності джерела походження твердих, рідких і сипучих речовин, що володіють властивостями запаху.

Запахові сліди можуть мати як ідентифікаційне та діагностичне значення для розслідування. Так слід-джерело запаху може нести кілька видів інформації: одорологічну (запахову), ідентифікаційну (за формою розташування джерела запаху) та виду (субстанціональну), яка дозволяє судити про якість запахового джерела та його носія.

Слід-запах може нести ідентифікаційну інформацію (про конкретне джерело походження, або групову належність джерела) та діагностичну інформацію (запах парфумів у кімнаті, де раніше була жінка; повітря в жиллому масиві, отруєне газами хімзаводу, який знаходиться за межами міста; запах вихлопних газів автомобіля, який зник з місця події тощо).

Під час лабораторного дослідження одорологічної інформації залежно від способів вилучення, аналізу й реєстрації заходів дослідження розділяють на кінологічні й інструментальні (ольфактронні) дослідження.

У кінологічній одорології як аналізатор пахучих речовин використовується орган нюху службової собаки. Органи нюху (*organa olfactus*), які в наземних хребетних розташовуються в носовій порожнині, сприймають хімічні подразники навколишнього середовища. Функції чутливого нюхового епітелію забезпечуються розташованими в ньому рецепторними клітинами. Загальне їх число у собаки понад 200 млн., у людини – близько 10 млн. Тому для виявлення та дослідження запахової інформації частіше застосовуються нюхові здібності спеціалізованих собак-біодетекторів. Службові собаки досить точно роблять вибірки за пробами пахучих речовин з повітря приміщень. Собака-детектор у процесі методично правильно проведеного одорологічного дослідження орієнтується на індивідуальну основу запаху людини, абстрагуючись від дії багатьох ендогенних і екзогенних чинників.

В інструментальній одорології як аналізатори застосовуються фізико-хімічні прилади, здатні виділяти спектр пахучих речовин, реєструвати його у вигляді ольфактограми й детектувати із високою чутливістю окремі компоненти запаху.

Також для відбору, тривалого зберігання й можливості багаторазового використання запаху застосовують спеціально розроблений прилад відбору запаху (ПОЗ). В основі цього приладу лежить адсорбційний принцип, що базується на здатності поглинання речовини з розчину або газу поверхневим шаром рідини або твердого тіла.

Оптимальним сорбентом є активоване вугілля марки АГ-1. Воно здатне зберігати на собі пробу запаху до двох років, тому використовується в приладах збору й зберігання запахових слідів «Шершень».

Однією з основних завдань інструментальної одорології є розробка методів і апаратури, здатних реєструвати спектр летючих речовин, що визначають запах, і документально записувати його у вигляді, що піддається наступній математичній обробці. У наш час розробляється стаціонарна лабораторна установка для підготовки ольфактоактивної проби й хроматографічного аналізу з використанням аерозольно-криогенного методу концентрування летучих метаболітів з метою ідентифікації заходу людини.

Метод аерозольно-криогенного концентрування заснований на сполученні процесів низькотемпературної конденсації й аерозольної фільтрації аналізованої проби.

Існує метод криміналістичної одорології, що полягає у консервуванні вилучених з місця події запахів і в подальшому використанні їх за допомогою службово-пошукових собак для встановлення осіб (джерел запаху) за їх речами, предметами, запаховими слідами та іншими об'єктами, що знаходилися в контакті з ними.

Для роботи із запаховою інформацією на місці події використовуються спеціалізована валіза слідчого – одорологічна валіза, що складається з таких основних компонентів: 4 стерильних скляних місткостей об'ємом 500 мл. із металевими кришками, що герметично закриваються відповідним каркасом; 10 скляних ємкості з уніфікованими запахоносіями у вигляді чистих шматочків білої бавовняної тканини на зразок фланелі розміром 150×200 мм. та 50×50 мм., які попередньо піддані дезодоризації (на ці носії мають збирати зразки крові особи); скляні ємкості об'ємом близько 150 мл., в яких будуть зберігатися до висихання вказані вище бавовняні носії розміром 50×50 мм. зі зразками крові особи, яку мають піддати перевіріці (ці ємкості вже закриваються не герметично, щоб забезпечити необхідну вентиляцію повітря та запобігти загниванню та пліснявінню крові до її висихання; рулон побутової алюмінієвої фольги; великі анатомічні пінцети; малі плоскогубці (для скручування дроту на хомуті металевого каркасу скляних ємкостей; малий анатомічний скальпель; вузькі стрічки скочу; канцелярські принадлежности; розбризкувач із дистильованою або проточною водопровідною водою об'ємом близько 250 мл.; гумові рукавички, в стерильній упаковці; порціонні шматки поштового обгорткового паперу, розрахованого на упаковку 4-5 невеликих запахоносіїв; паперові конверти різного розміру; шматки чистого поліетилену чорного кольору 300×300 і 400×400 мм.; рулон міцної мотузки; папір розміром 50х50 мм. із реквізитами правоохоронного органу, в провадженні якого знаходиться матеріали.

Під час роботи із джерелами одорологічної інформації їх категорично забороняється брати руками – щоб уникнути втрати одорологічної інформації чи внесення в неї запахових перешкод. Робота повинна проводитися тільки в гумових рукавичках із застосуванням пінцетів, затисків і ін.

При проведенні невідкладних слідчих (розшукових) дій робота із запаховими слідами здійснюється з урахуванням особливостей, характерних для пошуку й вилучення пахучих речовин. Варіант і схема проведення одорологічного дослідження обирається в кожному конкретному випадку, залежно від характеру, змісту і якості наданих вихідних даних, кількісного співвідношення спрямованих ймовірних носіїв слідів індивідуального запаху людини й зразків індивідуального запаху осіб, що перевіряються, а також від стану й кількісного резерву собак-детекторів одорологічної лабораторії.

Обрання методу та засобів роботи із запаховою інформацією також залежить від місця її виявлення, від властивостей слідосприймаючої поверхні та від часу контакту останньої із джерелом запаху.

Збирання слідів запаху з дверної ручки чи інших сферичних поверхонь. Якщо на дверній ручці виявлений слід руки, придатний для його

вилучення і подальшої ідентифікації, то спочатку необхідно вилучити з нього запах, оскільки слід руки, оброблений порошком відновленого заліза і вилучений на дактилоскопічну плівку, буде непридатним для наступної роботи з ним як із джерелом одорологічної інформації. Адсорбент (стерильні фланелеві або марлеві серветки) виймають з ємності, та накладають на слід, тобто на ручку дверей, де виявлений слід руки. Зверху адсорбент накривається поліетиленовим мішком, краї якого притискаються до дверей та прикріплюються клейкою стрічкою чи лейкопластиром (для створення усередині мішка мікроклімату, що збільшує випаровування молекул запаху на адсорбуєму тканину).

Час контакту між адсорбентом і первинним запахоносієм – від 30 хв. і більше, залежно від того, скільки часу минуло з моменту утворення сліду. Якщо ж слід непридатний для дактилоскопічного дослідження (змазаний, нечітко виражені папілярні візерунки, є інші зміни), то в даному випадку здійснюється збирання тільки запаху.

Також ефективно здійснити збирання молекул запаху за допомогою пілососа чи спеціального вакуумного пристосування.

Після того як запах зібраний на серветку-адсорбент, останню, за допомогою пінцета, обережно знімають з ручки дверей і поміщають до ємності для консервування зібраного запаху, яка герметично закривається. До неї прикріплюється бирка з описом (де, коли, ким, з якого сліду зроблене збирання запаху, яким чином – шляхом безпосереднього адсорбування на адсорбент чи із застосуванням пілососа). Слідчий, а також поняті ставлять на бирці свої підписи.

Збирання запаху зі слідів руки чи ноги, залишених на землі, піску й інших сипучих поверхнях. Збирання зразків запаху зі сліду, залишеного на сипучих поверхнях, найкраще робити за допомогою серветки-адсорбенту шляхом безпосереднього контакту зі слідом, оскільки при використанні пілососа чи приладу для забору повітря на серветку-адсорбент (разом з молекулами запаху) будуть з потоком повітря нашаровуватися мікроречовинні даної речовини (гіпсу, борошна, і т.д.). Серветку-адсорбент пінцетом витягають з ємності, в якій вона зберігалася, і в розгорнутому вигляді накладають на слід, а зверху поміщають алюмінієву фольгу чи поліетиленовий мішок (плівку), притискаючи вантажем. Після необхідного контакту адсорбент пінцетом переносять у ємність для консервування; ємність закривають, опечатають, а її вміст описують. При роботі зі слідами запаху на відкритій місцевості варто враховувати метеорологічні умови (вітер, туман, сніг, дощ), що впливають на летючість і розчинність слідів запаху.

Збирання слідів запаху в квартирі чи в іншому закритому приміщенні. При розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із проникненням у житло чи інше приміщення громадян (крадіжка, грабіж,

розбій тощо), якщо вони там тримають собак, вилучаючи сліди запаху злочинця, потрібно мати на увазі, що у відібраних слідах запаху людини можуть міститися і, як правило, переважати молекули запаху собаки. У такому випадку вибірка може призвести до негативного результату.

Збирання запаху з дрібних об'єктів і мікрооб'єктів. Важливе значення мають і такі запахоносії, як різні дрібні предмети, що належать підозрюваному, і мікросубстанції тіла людини, приміром, мікрочастинки епідермісу з долонної поверхні руки, відламана частина нігтя, вирване волосся та ін.

При виявленні запахоносіїв у вигляді часток, що безпосередньо відокремилися від людського організму чи його одягу, їх необхідно описати в протоколі, а також сфотографувати місце виявлення та сам об'єкт, а потім пінцетом помістити в скляну ємність. Якщо це зробити неможливо, від джерела запаху відбирають зразок запаху і консервують його. Для цього досить, наприклад, шматочок зрізаного нігтя або шкіри опустити в пробірку з декількома стерильними шматочками фланелевої тканини і залишити її герметично закупореною на якийсь час (до доби).

Запах з мікросубстанцій тіла людини (крові, волосся, шкіри, поту і т.п.) і об'єктів-носіїв інших мікросубстанцій, що підлягають іншому експертному дослідженню, більш доцільно відбирати в лабораторних умовах за допомогою відповідного випарника з криогенною конденсацією.

Збирання запаху зі слідів крові. Запах зі слідів крові збирають шляхом контакту носія запаху з адсорбентом або способом криогенної конденсації. Останній є більш ефективним, тому що забезпечує більш повний витяг летючих компонентів з такого роду об'єктів, що особливо важливо при роботі з запахоносійми у вигляді різного роду мікросубстанцій.

При контактному способі суху пляму крові попередньо зволожують, після чого приводять у контакт зі шматком стандартного адсорбенту запаху – бавовняної тканини типу фланелі. Якщо для дослідження представлені скоринки (зіскрібки) крові, то їх до зволоження подрібнюють.

Час контактної взаємодії зволоженої крові з адсорбентом зазвичай не перевищує 10 хв. Далі адсорбент разом із запахоносієм (сухою кров'ю) використовують для одорологічного дослідження. Десорбція запаху відбувається доти, доки слід крові знаходиться в зволоженому стані. Після висихання його повторно зволожують – і десорбція запаху крові відновлюється.

Застосований у процесі одорологічного дослідження адсорбент може бути законсервований у звичайному порядку. Щоб уникнути гниття крові адсорбент із джерелом запаху, закритий у скляній банці, зберігають у морозильній камері холодильника.

Для одержання в процесі одорологічної вибірки достовірних результатів досить сліду крові діаметром 1,5–2 см. Оптимальними умовами збирання запаху зі слідів крові є вакуумний спосіб конденсації пахучих речовин за допомогою спеціального пристрою. Для збирання запаху, що забезпечує кількаразове одорологічне дослідження, досить 1 мг. висохлої крові. При використанні запаху, зібраного зі слідів крові, у вибіркового ряду може застосовуватися також запах, зібраний як з потожирих виділень донора, так і з його висохлої крові.

Запах, зібраний зі слідів крові який зберігається на уніфікованому запахоносії, в герметично закритій скляній ємності, придатний для дослідження протягом року, а також може бути об'єктом одорологічного дослідження запах, що тривалий час (до 4 років) перебував у сухому стані на відкритому повітрі при різній вологості і температурі +10–30°C.

Збирання запаху зі слідів крові способом вакуумної конденсації не перешкоджає наступному встановленню видової і групової приналежності цієї крові. Однак у цьому випадку не можна встановити статеву приналежність слідів крові.

Збирання запаху з волосся. Волосся поміщають на невеликий шматочок адсорбенту, зволожують декількома краплями води, відразу ж щільно загортають в адсорбент і поверх нього у фольгу (волосся, як і зразки крові, переносять на адсорбент, користуючись пінцетом). Загорнений у фольгу адсорбент із волосся поміщають на добу в скляну банку, що герметично закривають. Потім волосся виймають і передають для судово-біологічного дослідження, а звільнений від фольги адсорбент із зібраним на нього запахом консервують у ємності, що герметично закривається. Запах у необхідній для одорологічної вибірки концентрації може бути зібраний з певної кількості волосся, загальна довжина яких повинна складати не менше 20–30 см.

При огляді місця події можуть зустрічатися і такі запахоносії, як *сліди сперми, слини, виділень з порожнини рота і носа й інших виділень, пов'язаних з фізіологічною діяльністю людини.* Якщо зазначені речовини є в достатній кількості і частину їх можна відібрати, то вони переносяться на стерильну серветку, яка поміщається в пробірку чи іншу ємність, що закривається герметично. Ємність опечатують, вміст описують.

Збирання запаху з предметів і речей постійного контакту з тілом людини. Предмети і речі, що постійно контактують з тілом людини – одяг, взуття, предмети туалету, а також супутні об'єкти (носова хустка, грєбінець) – зазвичай несуть на собі запах їхнього власника. Досить часто виявлені на місці події предмети чи речі з ряду причин не можуть бути упаковані і зберігатися тривалий час як джерело одорологічної інформації, а такі предмети і речі, як носова хустка, шарф, записна книжка, ключі від квартири, будучи джерелами доказової інформації, прохо-

дять визначені стадії в кримінальному процесі (пред'явлення для впізнання, проведення експертиз і т.д.).

Якщо запах збирається із сорочки, то найкраще це робити з пройми рукава внутрішньої сторони (тут матеріал містить найбільшу кількість запаху, що виділяється з потом людини) шляхом безпосереднього контакту адсорбенту з запахоносієм.

Збирання запаху з чобіт, черевик, туфель здійснюється в такий спосіб. Серветку-адсорбент поміщають усередину взуття і зверху накривають поліетиленовим пакетом, коробкою, шухлядою для створення мікроклімату, що сприяє більшому випаровуванню молекул запаху й адсорбуванню їх на серветку.

З постільної білизни, носової хустки, шарфа та подібних об'єктів запах вилучається шляхом безпосереднього контакту адсорбенту з запахоносієм або за допомогою пирососа чи пристосування для відкачки повітря за зазначеною вище методикою. Після того як запах зібраний, серветку-адсорбент від'єднують від запахоносія і переміщують у ємність, що герметично закривається, та опечатується.

Збирання запаху з ймовірних об'єктів-носіїв мікрособстанцій наркотиків. При проведенні оперативно-розшукових заходів щодо виявлення осіб, які займаються скупкою, придбанням чи споживанням наркотичних речовин, зокрема рослинного походження, можна одержати необхідну інформацію, використовуючи одорологічний метод. У таких випадках збирання запаху наркотиків здійснюється або шляхом накладення адсорбенту на ймовірний запахоносій, або забором повітря за допомогою пирососа з об'єкта, що був чи міг бути в контакті з наркотичними речовинами, наприклад, сумки або валізи, в яких виявлені сліди запаху перевезеного наркотику. Якщо дозволяє обсяг чи речовина предмету, то його можна помістити безпосередньо в ємність, що герметично закривається, на визначений час, де запах буде адсорбований на тканину-адсорбент, що після консервації може зберігатися тривалий час. Запахоносії використовуються надалі для проведення слідчих (розшукових) дій, як речове джерело доказу.

Збирання слідів запаху з об'єктів, при розслідуванні кишенькових крадіжок. Як правило, злочинці, які вчиняють кишенькові крадіжки, намагаються швидше позбутися предмета крадіжки. Якийсь час злочинець тримає даний предмет у руці, тим самим залишаючи слід свого запаху.

Виявлений на місці події предмет крадіжки необхідно обережно помістити в поліетиленовий або чистий паперовий пакет загорнути в чистий папір і доставити до криміналістичної лабораторії чи особи, яка працює зі слідами запаху, для збирання запаху. Ні в якому разі не можна використовувати носові хустки, інші предмети чи речовини, що можуть знищити слід запаху (брати, загортати в них предмет крадіжки).

З досліджуваного предмету вилучається одорогічна інформація за допомогою адсорбенту за загальними правилами, описаними вище. Потім предмет крадіжки може бути використаний в інших процесуальних цілях.

Збирання запаху з трупа людини чи його частин. Встановлення особи непізнаних чи розчленованих трупів є досить складним. При відсутності документів чи предметів, що дозволили б установити особу потерпілого, а також у випадках, коли це не вдається шляхом перевірки за криміналістичними обліками (або іншим шляхом), неоціненну допомогу може надати одорологічна інформація, отримана в процесі дослідження запаху з предметів чи одягу інших виявлених на трупі речей.

Як правило, збирання запаху краще проводити на місці виявлення трупа, тому що під час транспортування його в морг до запаху одягу можуть приєднатися сторонні запахи, такі як бензин, солярка, технічні мастила тощо. Також можуть бути загублені об'єкти-носії запаху, що знаходилися в одязі.

При збиранні запаху з трупа шматки адсорбенту поміщують на ділянки тіла чи одягу жертви, з якими міг контактувати злочинець, а також на ділянки підлоги й інших поверхонь, де він міг стояти; чи лежати; до, яких доторкався. Час адсорбування запаху з тілом чи одягом трупа залежить від часу, що пройшов з моменту виявлення його, однак повинен складати не більше 30-45 хв.

Перш ніж приступити до даної роботи, необхідно встановити, хто і коли знайшов труп, чи змінювалася його поза (якщо так, то хто і як переміщав труп, оглядав одяг, брав у руки предмети, речі, що виявлені в одязі трупа). Це потрібно з'ясувати, щоб надалі не направити одорологічне дослідження по помилковому сліду.

При встановленні місця проживання потерпілого, труп якого виявлений, необхідно вилучити особисті речі, якими він користувався, для того щоб успішно зробити вибірку запаху. Для цієї мети можна консервувати волосся трупа (з голови, пахвових западин), а також епідерміс.

Вилучені сліди з місця події бажано в найкоротший термін доставити до лабораторії. У лабораторії спеціально розробленим способом термовакuumної десорбції, з наступною конденсацією, здійснюється вилучення і концентрація летучих речовин, що становлять основу запаху. При обробці речових доказів, з метою вилучення й концентрації запаху не відбувається пошкодження інших слідів біологічного й небіологічного походження.

Запитання для самоконтролю:

1. Якими властивостями у криміналістичному аспекті характеризуються запахові сліди?

2. Назвіть загальну класифікацію слідів запаху речових джерел за походженням.
3. Назвіть класифікацію запахових слідів за механізмом утворення.
4. Назвіть ідентифікаційні та діагностичні завдання одорологічної експертизи.
5. Назвіть носії запахових слідів.
6. Назвіть основні напрями використання одорологічної інформації під час розслідування кримінальних правопорушень.
7. Вкажіть основні методи збирання та збереження запахових слідів.
8. Назвіть техніко-криміналістичні засоби роботи із запаховими слідами.
9. Які фактори та умови сприяють збереженню одорологічної інформації?
10. Що таке метод консервування запахової інформації.

Глава 17

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛІВ, РЕЧОВИН І ВИРОБІВ

17.1. Поняття та сутність криміналістичного дослідження матеріалів, речовин і виробів

Криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів – розділ криміналістичної техніки, який вивчає закономірності виникнення, умов збереження та способів передачі криміналістично значущої інформації, що міститься у властивостях матеріалів, речовин і виробів як елементів матеріальної обстановки злочину.

Поняття «криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів» у криміналістиці розглядається у двох значеннях.

По-перше, як сукупність наукових положень про закономірності виникнення, виявлення та використання криміналістично значущої інформації, що міститься у властивостях матеріалів, речовин і виробів як елементів матеріальної обстановки на місці вчинення кримінального правопорушення. У цьому напрямі здійснюється розробка теоретичних основ і методик дослідження зазначених об'єктів для впровадження у слідчу, оперативно-розшукову та експертну діяльність.

По-друге, це самостійний вид практичних криміналістичних досліджень так званих «нетрадиційних» об'єктів криміналістики: лакофарбових матеріалів і покриттів, полімерних матеріалів та виробів, волокнистих матеріалів і виробів із них, металів та сплавів, наркотичних, сильнодіючих і отруйних речовин, ґрунту, паливно-мастильних матеріалів, нафтопродуктів тощо. Ця діяльність забезпечується конкретними

методиками відповідних досліджень, які зазвичай містять дані про завдання дослідження, об'єкти, методи, алгоритми проведення робіт, критерії оцінки результатів і форми висновків.

Ці дослідження проводяться з метою встановлення конкретного об'єкта (предмета, обсягу речовини), загальної родової (групової) приналежності речовин (матеріалів), загального джерела походження. Матеріали, речовини та вироби використовуються в криміналістичних дослідженнях як джерела інформації для вирішення різноманітних завдань.

Криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів є більш широким поняттям, ніж відповідна криміналістична експертиза. Цей процес роботи з матеріальними об'єктами є багатоетапним і складається з:

- виявлення, фіксації й вилучення слідів, утворених речовинами й матеріалами;

- одержання та застосування даних щодо виникнення, існування й використання об'єктів, що мають у своєму складі відповідні речовини та матеріали, і про самий процес слідоутворення;

- власне науково-технічне дослідження речовин, матеріалів і виробів з метою встановлення необхідних обставин.

Суб'єктами криміналістичного дослідження матеріалів, речовин і виробів є:

- слідчий, який виявляє, фіксує та вилучає відповідні об'єкти, збирає дані про них і проводить попереднє дослідження під час слідчих (розшукових) дій;

- співробітник оперативного підрозділу, який здійснює збирання відповідних об'єктів, даних про них і попереднє дослідження під час оперативно-розшукових заходів;

- спеціаліст, який у необхідних випадках надає допомогу слідчому в збиранні й попередньому дослідженні речовин, матеріалів і виробів під час проведення слідчих (розшукових) та інших дій, а також який здійснює науково-технічні дослідження даних об'єктів у лабораторних умовах;

- експерт, що проводить судову експертизу.

17.2. Мікрооб'єкти – матеріальні носії криміналістично значущої інформації

Наукові та практичні проблеми криміналістичного дослідження матеріалів, речовин і виробів головним чином пов'язані з поняттям «мікрооб'єкти». Це матеріальні носії криміналістично значущої інформації, які через свій малий розмір і кількість можуть досліджуватися лише із застосуванням спеціальних технічних засобів та методів. Мікрооб'єкти

– це частини якогось фізичного тіла, що зберегли властивості цілого. Мікрооб'єкти можуть бути органічного, неорганічного і синтетичного походження.

Мікрооб'єкти у кримінальному судочинстві – це слабовидимі або невидимі неозброєним оком матеріальні утворення, які перебувають у різних агрегатних станах (тверді, рідкі, газоподібні) і відображення механічної, фізичної, хімічної та біологічної дії з невеликими лінійними розмірами ознак (кінцевих явищ), для виявлення і дослідження яких потрібно використовувати спеціальні технічні засоби та методи.

В трасологічному розумінні мікрооб'єкти – це сліди-предмети, тобто мікроскопічні частки, котрі зберігають свої зовнішні ознаки форми і розміру, що характеризують їх як індивідуальні об'єкти дуже малих розмірів. Такі частки можуть бути виміряні, зберігати форму, а при взаємодії з іншими об'єктами виступати як слідоутворюючі об'єкти.

Різноманітність фізичних тіл (твердих, сипких, рідких), здатних ділитися і утворювати мікроскопічні частки цілого, сприяла появі в спеціальній літературі та на практиці багатьох термінів, які визначають одне й те ж поняття.

Крім терміну «мікрооб'єкти», зустрічаються також терміни «мікротіла», «мікрочастки», «мікродеталі», «мікросубстанції», «мікроречовини», «мікротраси», «мікрровключення» тощо.

Велика кількість мікрооб'єктів, які зустрічаються у практиці розслідування кримінальних правопорушень, і значна різниця між окремими видами цих об'єктів породжує методологічні труднощі щодо їх класифікації, оскільки в літературі поки що немає єдиної думки про поняття мікрооб'єктів і мікрослідів, а також немає єдиної основи для поділу таких об'єктів і побудови наукової класифікації.

В окремих наукових джерелах пропонується така класифікація.

Мікрооб'єкти поділяються на:

- мікросліди;
- мікрочастки;
- мікроречовини.

Мікросліди, в їх трасологічному розумінні, утворюються у процесі контактної взаємодії слідоутворюючого об'єкта зі слідосприймаючим і обміну енергією між ними. Оскільки основу взаємодії складають відомі форми руху, то висловлюється думка про мікросліди механічного, фізичного, хімічного і біологічного походження. Зараз у слідчій і експертній практиці використовуються в основному мікросліди механічної взаємодії, а саме: сліди ковзання у вигляді трас на метали (сліди відминок, гострих інструментів), кістках (сліди ножа, сокири тощо). За механізмом утворення мікросліди виникають внаслідок остаточної деформації, відділення, розділення, зсунення, зміни енергетичного стану

об'єкта. Звідси, за своєю суттю мікросліди відрізняються від звичайних трасологічних слідів тільки за розміром.

Мікрочастки – це матеріальні тіла малі за розміром, які мають певну просторово-геометричну форму одиничного тіла. До них належать частки, які відділились від цілого тіла неорганічного, органічного і біологічного походження, наприклад, волокна тканин, металеві стружки, відщепи деревини, окремі порошинки, насіння рослин, частки лакофарбових покриттів, а також сипучі речовини. Останні у своїй масі не мають сталої зовнішньої форми. Але їх частки – це тверді тіла, які мають певні мікроскопічно малі форму й розміри. Звідси, кожна мікрочастка може бути інтерпретована як слід-предмет, який знаходиться на мікроскопічному рівні спостереження і дослідження.

Мікроречовини – це мікрокількості (порція, об'єм) речовини, що відділилися від твердих, сипких, рідких тіл, не мають зовнішньої форми і втратили власну індивідуальність. У разі взаємодії твердих тіл вони є слідами металізації, нашарування і відшарування, впресування часток контактуючих тіл одна в одну, наприклад при зіткненні автомашини з перепоною, наїзді на пішохода, контакті одягу злочинця і жертви. Такі сліди мікрочасток нерідко називають перехідними частками, або слідами накладення. Отже, мікроречовини – це рідкі або газоподібні частини цілого (твердого, сипкого, рідкого), які втратили геометричну форму зовнішньої будови і характеризуються лише якісно-кількісними даними речовини.

17.3. Особливості збирання мікрооб'єктів

Під час пошуку мікрооб'єктів обов'язково мають враховуватися обставини кримінального правопорушення, характер і особливості місця огляду, природа об'єктів. При цьому слід визначити, які саме мікрооб'єкти можуть бути виявлені і де їх шукати.

Проводячи огляд місця події слід приділяти особливу увагу таким об'єктам, як зламані перешкоди, грубі поверхні, виступаючі частини предметів тощо, на яких можуть бути виявлені мікрооб'єкти. На підозрюваному, зокрема під нігтями, на слідах взуття можуть бути виявлені частки ґрунту (забруднень), рослин, інших речовин. У слідах злому можуть виявитися мікрочастки іржі, фарби, мікросліди змащення, властиві знаряддям та інструментам, які могли застосовуватися при зломі.

Для збереження таких об'єктів необхідно здійснювати відповідні запобіжні заходи, зокрема орієнтувати про це осіб, які беруть участь в огляді. При цьому необхідно враховувати, що мікрочастки, як правило,

неміцно тримаються на поверхні предмета-носія, а тому учасники огляду легко можуть віднести їх на руках, одязі, взутті. Крім того, на місце огляду можуть бути привнесені сторонні мікрооб'єкти. Для уникнення цього на місці огляду не варто палити, розчісувати волосся, робити інші дії, внаслідок яких обстановка, що досліджується, забрудниться частками попелу, волокнами одягу, волоссям тощо.

Для виявлення мікрооб'єктів рекомендується застосовувати:

- магнітні пензлі, магніти, діелектричні палички;
- спеціальні освітлювачі, що забезпечують спрямоване світло;
- лупи з підсвічуванням і кольорові світлофільтри;
- ультрафіолетові освітлювачі й електронно-оптичні перетворювачі;
- металографічні й біологічні мікроскопи, пристосовані для дослідження предметів, на яких передбачається наявність мікрооб'єктів.

Під час огляду можливо використовувати наступні способи фіксації мікрооб'єктів – фотографування, замальовування, складання планів, схем тощо. Це дозволить доволі повно й точно передати особливості мікрочасток і мікрослідів речовин та зробити ці об'єкти доступними для сприйняття всіма учасниками слідчої (розшукової) дії.

Вилучення мікрооб'єктів з місця огляду здійснюється за допомогою малогабаритних пирососів, оснащених спеціальними змінними уловлювальними фільтрами, а також клейких стрічок і дактилоскопічних плівок, скальпелів, стерильної марлі й вати тощо.

Слід звернути особливу увагу на необхідність дотримання вимог щодо заборони змішування мікрооб'єктів, вилучених з різних об'єктів; варто збирати їх в окремі ємності із вказівкою місця, на якому вони виявлені. Спосіб вилучення мікрооб'єктів залежить від виду й характеру об'єкта, на якому вони виявлені, але в будь-яких випадках віддається перевага вилученню об'єкта-носія цілком або його частини з виявленими частками й слідами.

Предмети, на яких можуть бути або перебувають мікрооб'єкти, вилучаються в наступних випадках:

– об'єкти неможливо або недоцільно відокремлювати від предмета (плями крові, слина, паливно-мастильні речовини, сліди близького пострілу тощо);

– на об'єкті-носії зберігається топографія мікрооб'єктів, що сама може служити об'єктом дослідження, у тому числі й трасологічного (наприклад, слід взуття, відбиток пальця, відбиток структури тканини тощо);

– мікрооб'єкти не виявлені на предметі, однак наявність їх передбачається й виявлення можливе лише в лабораторних умовах.

Упакування мікрооб'єктів здійснюється з дотриманням певних правил. Малогабаритні предмети, на яких можуть перебувати мікрооб'єкти, за-

кріплюються в тарі нерухомо, так, щоб при транспортуванні їхнє положення не було порушене. Тара повинна щільно закриватися. Матеріали й речовини, що можуть піддаватися висиханню, гниттю, таненню тощо, повинні охолоджуватися й висушуватися.

Збираючи об'єкти біологічного походження слід забезпечити їхнє збереження від комах і тварин. Не можна допускати торкання поверхні носіїв мікрослідів зі сторонніми предметами. Пакувальний матеріал (тканина, папір, картон, фанера тощо) мають бути гладкими і не мати ворсисті поверхні. Тара з мікрооб'єктами обов'язково забезпечується засвідчувальними написами.

Під час направлення мікрооб'єктів на дослідження варто ставити питання, спрямовані на виявлення конкретного виду мікрооб'єктів на предметі-носії, а не взагалі мікрооб'єктів. Може виникнути необхідність у постановці й таких питань: який механізм утворення мікрослідів; яким виробам вони належали; чи можуть використовуватися для ідентифікації.

Особливості збирання мікрооб'єктів на місці події полягають у тому, що відповідному спеціалісту-криміналісту слід тактично грамотно побудувати свою роботу під час огляду місця події, оскільки від цього залежить ефективність роботи з матеріальними носіями криміналістично значущої інформації.

Прибувши на місце події, спеціаліст разом зі слідчим визначають межі огляду і вживають заходів до того, щоб сторонні особи не перебували у цих межах. Визначення меж огляду зазвичай проводиться одночасно з проведенням орієнтувочої та оглядової фотозйомки. Потім слідчий і поняті, які рухаються за спеціалістом, поступово обходять визначену територію, виявляючи, фіксуючи й вилучаючи сліди й інші речові докази. При цьому особлива увага приділяється мікрооб'єктам і об'єктам-носіям мікрооб'єктів.

Спеціаліст, аналізуючи виявлені ним видимі й слабовидимі сліди, ознаки переміщення осіб, предметів та інше, складає власне уявлення про модель події, що відбулася, виходячи із чого визначає місця можливого розташування невидимих слідів. При цьому особлива увага приділяється ділянкам, які ймовірно перебували в інтенсивному механічному контакті (статичному або динамічному) з тілом, одягом учасників події кримінального правопорушення (злочинця, потерпілого) або із предметами, що були у них.

Приступаючи до пошуку мікрооб'єктів, спеціаліст на основі аналізу характеру події визначає механізм контактної взаємодії тіла злочинця, потерпілого, інших учасників події, з одного боку, і матеріальної обстановки місця події, з іншого, у результаті чого відбувається взаємний обмін мікрооб'єктами. Після аналізу встановлюється наступне:

– які контактні поверхні тіл, одягу й предметів учасників події, з одного боку, і предметів матеріальної обстановки місця події, з іншого боку, брали участь у механічній взаємодії;

– які саме мікрооб'єкти в результаті цієї контактної взаємодії відділилися від тіл, одягу й предметів учасників події й перейшли на предмети навколишнього середовища. Саме на пошук цих мікрооб'єктів і повинен бути зорієнтований спеціаліст. Виявлення даних мікрооб'єктів у зазначених місцях може свідчити про правильність версії спеціаліста про механізм події, що розслідується. Відсутність же даних мікрооб'єктів в очікуваних місцях може свідчити про хибність запропонованої версії або про фальсифікацію;

– які речовини й матеріали, у тому числі й у вигляді мікрооб'єктів, при цих контактах відділилися від предметів навколишнього середовища й перейшли на тіла, одяг і предмети учасників події. Під час оглядів від цих предметів повинні бути відібрані зразки матеріалів для того, щоб згодом із появою об'єктів, що перевіряються, можна було провести відповідне порівняльне дослідження.

Особливі, специфічні властивості мікрооб'єктів обумовлюють необхідність чіткого дотримання порядку роботи з ними на місці події. Основні, найбільш загальні правила роботи в цьому випадку наступні:

1) обстановка місця події повинна бути ретельно збережена й по можливості ізольована від навколишнього середовища. У приміщенні, де передбачається пошук мікрооб'єктів, необхідно виключити утворення протягів, переміщення предметів обстановки в статичній стадії огляду;

2) до прибуття слідчо-оперативної групи допуск на місце події не дозволяється;

3) пошук мікрооб'єктів починається з перших етапів огляду;

4) пересування на місці події повинні бути зведені до мінімуму й спочатку проводиться тільки по «коридору» (трасі), окресленому спеціалістом, який прибув на місце події;

5) особи, допущені на місце події, не повинні курити, сидати на стільці, крісла, дивани й інші предмети обстановки, брати до рук щонебудь, притулятися до дверей, стін тощо, приймати їжу;

6) огляд місця події доцільно проводити у світлий час доби. За необхідності використання для пошуку мікрооб'єктів й інших слідів УФ- або ІЧ-променів, огляд проводять у нічний час або в затемнених приміщеннях;

7) виявлення, фіксація й вилучення мікрооб'єктів речовин і матеріалів проводяться одночасно з аналогічними діями відносно слідів – об'єктів традиційних криміналістичних експертиз. Оптимально при цьому вилучати з місця події самі об'єкти або їхні фрагменти, на яких виявлені різні сліди. Якщо ж це неможливо й вилучення одних слідів

може призвести до знищення інших, вилучаються сліди, що несуть найбільший обсяг криміналістично значущої інформації;

8) при вилученні слідів у вигляді мікрооб'єктів необхідно вилучати також зразки для порівняння. Наприклад, при вилученні текстильних волокон-накладень варто вилучити зразки текстильних матеріалів предметів-носіїв, а також волокна одягу потерпілого, підозрюваного й осіб, які проживають у квартирі, які могли залишити відповідні волокна-накладення поза зв'язком з розслідуваною подією;

9) бажано, щоб спеціаліст, який проводить роботу зі слідами на місці події, був одягнений у спеціальний верхній одяг, виготовлений із синтетичної тканини, що практично не забруднює навколишнє середовище власними текстильними волокнами.

Як уже вказувалося вище, перед пошуком мікрооб'єктів спеціаліст повинен шляхом аналізу обстановки місця події визначити вид можливих мікрооб'єктів, що відділилися від злочинця і його предметів при вчиненні злочину, їхнє передбачуване місце розташування.

Для успішного пошуку мікрооб'єктів необхідно по можливості визначити:

- розвиток події кримінального правопорушення (його основні етапи й послідовність);

- матеріальні об'єкти, які беруть участь у події, що розслідується, і роль кожного з них; які об'єкти вилучені з місця події;

- місце проникнення й відходу злочинця, подолані перешкоди, знаряддя й предмети, що використовувалися.

Під час пошуку слід проявляти максимальну акуратність, неквапливість, уважність і планомірність.

Спочатку необхідно намітити вузлові місця, де найбільш імовірно знаходження мікрочасток і мікрослідів речовин (груп, місця проникнення й відходу злочинця, місце боротьби із жертвою, зламані або зруйновані предмети, шляхи руху злочинця на місці події, предмети, кинуті злочинцем). Особливу увагу необхідно приділити об'єктам, з якими контактував злочинець.

Огляд малогабаритних предметів-носіїв, на яких можуть міститися мікрооб'єкти (взуття, одяг, зброя, інструменти), спочатку проводять у тому положенні, у якому вони виявлені, а потім з усіх боків на столі, поміщаючи кожний предмет на окремий аркуш щільного білого паперу або на поверхню скла, попередньо ретельно витертого за допомогою білої чистої бавовняної тканини.

Огляд речей проводиться по черзі. Мікрочастки, що відділилися від речей, оглядаються, описуються в протоколі, вилучаються й упаковуються окремо. Змішування мікрочасток із різних предметів або різних ділянок одного предмета неприпустиме. Під час огляду варто уникати

струшувань, додаткового складання предметів. Особливо це стосується виробів із волокнистих матеріалів (одяг, тканина). Під час пошуку мікрооб'єктів у складках одягу його матеріал у місці, що досліджується, перегинають і оглядають вершину складки.

17.4. Експертне дослідження матеріалів, речовин і виробів

Використання матеріалів, речовин і виробів як джерел інформації у криміналістичній практиці здійснюється для вирішення практично всіх основних завдань. У той же час криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів поєднується з іншими видами досліджень – дактилоскопічними, трасологічними, біологічними тощо. Цим забезпечується повнота й всебічність дослідження матеріальних носіїв інформації.

Дослідження речовин і складів, основою яких служать природні і синтетичні смоли, здійснюється у межах криміналістичного дослідження полімерних матеріалів, лакофарбових матеріалів і лакофарбових покриттів. Так, зокрема, з полівінілхлориду виготовляються полімерні вироби, спеціальні синтетичні фарби, клеї, синтетичні волокна тощо.

Експертні дослідження цих об'єктів найчастіше проводяться під час розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням саморобних вибухових пристроїв, полімерних компаундів і полімерно-плівкових матеріалів, які використовуються для закріплення їх елементів, а також предметів із цих матеріалів, у яких зберігалися пристрої, тощо.

У цьому випадку завданням криміналістичного дослідження матеріалів, речовин і виробів є встановлення факту наявності або відсутності полімерних матеріалів, лакофарбових матеріалів і лакофарбових покриттів на тому чи іншому об'єкті-носії. Експерти, які проводять дослідження, як правило, вирішують такі питання: чи є на представлених об'єктах мікрочастки чи сліди полімерних матеріалів, лакофарбових матеріалів або лакофарбових покриттів, якщо так, то яких саме.

Діагностика при дослідженні полімерних матеріалів, лакофарбових матеріалів і лакофарбових покриттів здійснюється шляхом встановлення їх природи, найменування, сфер застосування і ряду інших класифікаційних ознак. При цьому перед експертами ставляться такі питання:

- чи є в матеріалі або на предметі речовини чи домішки певної природи;
- які тип, марка полімерних матеріалів, лакофарбових матеріалів і лакофарбових покриттів, їх призначення, сфера застосування;
- яке джерело їх походження;

- яким зняряддям нанесене лакофарбове покриття або яким способом виготовлено виріб з полімерного матеріалу;
- в яких умовах експлуатувався пофарбований предмет або предмет із полімерного матеріалу;
- яка давність нанесення лакофарбового покриття, зберігання полімерного матеріалу;
- які причини зміни властивостей лакофарбового покриття, виробу з полімерного матеріалу тощо.

Залежно від рівня індивідуалізації вирішуються ті чи інші завдання ідентифікації об'єктів. Ідентифікація конкретного об'єкта за видом його полімерному матеріалу або за особливостями лакофарбового покриття проводиться у формі встановлення належності частин до одного цілого. Перед експертом ставляться такі питання:

- чи є виявлені частинки і сліди лакофарбового матеріалу частиною конкретного пофарбованого об'єкта або певного обсягу лакофарбового матеріалу;
- чи становили раніше частини полімерного матеріалу (вироби), виявлені на місці події і в підозрюваного, одне ціле.

Для встановлення загальної родової (групової) належності об'єктів за речовинами (матеріалами), що їх утворюють, вирішуються наступні питання:

- чи мають спільну родову (групову) належність об'єкти, що порівнюються, зі слідами полімерних матеріалів або лакофарбових матеріалів;
- чи мають зразки полімерних матеріалів, лакофарбових матеріалів і лакофарбових покриттів, що порівнюються, спільну родову (групову) належність, якщо так, то яку саме.

Під час встановлення загального джерела походження матеріалу з'ясовується:

- чи одним способом (зняряддям) нанесено лакофарбове покриття на представлені предмети;
- чи мають досліджувані об'єкти з полімерних матеріалів одне джерело походження.

Щодо відтворення полімерних матеріалів, лакофарбових матеріалів і лакофарбових покриттів, як правило, питання вирішуються у формі практичного завдання або експрес-методики з підбору відповідного матеріалу. Для захисту виробів від підробки розроблені й застосовуються технічні засоби нанесення міток на полімерно-плівкові матеріали та виробів із лакофарбових матеріалів.

Для встановлення належності частин текстильних виробів до одного цілого та факту контактної взаємодії одягу різних осіб між собою або з предметами обстановки на місці події проводиться криміналістичне дослідження матеріалів і виробів. Це дослідження здійснюється або само-

стійно, наприклад, під час аналізу локалізації мікрОВОЛОКОН на одязі, або як частина комплексної експертизи, зокрема, під час ідентифікації холодної зброї за пошкодженнями одягу і мікрочастками волокон на ньому.

Об'єктами дослідження у даному випадку є предмети-носії з накладеннями мікрОВОЛОКОН; мікрОВОЛОКНА, вилучені з місця події; вироби з волокнистих матеріалів; залишки їх згоряння у вигляді золи та попелу. Ці об'єкти зустрічаються при розслідуванні багатьох категорій кримінальних проваджень.

Під час дослідження волокнистих матеріалів спеціалістами в основному вирішуються наступні питання:

- чи є на предметі-носії сторонні накладення волокон, якщо так, то яка їхня природа;

- чи є накладення волокон певної категорії.

Вирішуючи діагностичні завдання під час дослідження волокнистих матеріалів і виробів із них з'ясується наступне:

- яка природа представлених мікрОВОЛОКОН;

- чи є представлені об'єкти волокнами або залишками виробів волокнистих матеріалів, якщо так, то яких саме;

- які найменування, артикул та інші технічні характеристики даного зразка волокнистого матеріалу або виробу з нього, сфера застосування досліджуваного матеріалу;

- чи має волокнистий матеріал або виріб із нього сліди розчинників чи іншого впливу (термічного, кислотного, лужного);

- який характер зміни властивостей волокнистого матеріалу або виробу з нього (розплавлення, знебарвлення, поява плям тощо);

- чи можливе безслідне видалення з волокнистого матеріалу конкретних речовин або неминуча поява слідів певного виду тощо.

Під час дослідження волокнистих матеріалів і виробів із них ідентифікаційні завдання поділяються на певні групи. Ідентифікація конкретного об'єкта проводиться у формі встановлення цілого за частинами. Перед експертами ставляться наступні питання:

- чи є виявлені волокна частиною даного об'єкта;

- чи складала частини виробу, що порівнюються, одне ціле;

- чи складала зразки волокнистого матеріалу, що раніше порівнювалися, одне ціле.

Окрім зазначеного, також встановлюється загальна родова (групова) належність об'єктів за виявленими на них накладеннями волокон. У таких випадках ставиться питання: чи мають представлені вироби або волокнисті матеріали одне джерело виготовлення чи зберігання.

Одним із найбільш складних є криміналістичне дослідження виробів з металів і сплавів, оскільки вони виготовляються за самими різними технологіями, з використанням різноманітного обладнання та інстру-

ментів. Для встановлення способів обробки металу та ідентифікації використаних при цьому інструментів і устаткування в рамках комплексного дослідження застосовуються трасологічні та матеріалознавчі методи.

Оскільки метал виготовляється великими обсягами, після його переробки виходить безліч сортових виробів (прокат, труби тощо), які мають близький хімічний склад. У зв'язку із цим результати аналізу складу суміші складно диференціювати за груповими та індивідуальними ознаками. Зазвичай індивідуалізуючою ознакою служить лише склад поверхневих забруднень, які мають випадковий характер.

Під час такого дослідження об'єктами є вироби з металів і сплавів, утворені ними сліди металізації, частини предмета з металу; провідники електроструму, у тому числі зі слідами оплавлення і короткого замикання; деформовані деталі, що піддавалися впливу вибуху, предметності зі слідами дорогоцінних металів тощо.

Завдання виявлення може вирішуватися двома способами. Зокрема, використовуючи металошукачі та спеціалізовану рентгенівську техніку здійснюється пошук значної кількості замаскованих виробів із металів. Це завдання виконують спеціалісти, оперативні працівники та слідчі, які мають відповідну технічну підготовку. Зазвичай пошук металевих предметів проводиться під час виявлення і знешкодження вибухових пристроїв, боєприпасів, дорогоцінних металів, зброї тощо.

Необхідність виявлення слідів металізації виникає під час дослідження предметів-носіїв із мікрочастками дорогоцінних металів; слідів впливу знарядь злочину, пострілу на одязі і тілі людини та в багатьох інших випадках.

Під час проведення такого дослідження вирішуються наступні питання:

- чи є на предметі-носії сліди конкретних металів або сплавів;
- коли могли бути утворені сліди металу (сплаву).

Криміналістичне дослідження металів і сплавів вирішує широке коло діагностичних питань:

- чи є матеріал, представлений на дослідження, дорогоцінним металом;
- чи виготовлений даний предмет із дорогоцінних металів;
- які марка металу (сплаву), його промислова назва, галузі застосування;
- яким способом і за якою технологією отримано даний метал (сплав);
- який спосіб обробки металу (сплаву) для отримання даного виробу;
- які засоби, інструменти та обладнання використовувалися для виготовлення виробу, що досліджується;
- в яких умовах (заводських або кустарних) виготовлено виріб з металу (сплаву);

– якими професійними навичками володіє особа, що виготовила даний вироб.

Досліджуючи метали і сплави, завдання ідентифікації об'єктів залежать від рівня індивідуалізації. Ідентифікація конкретного об'єкта за видом його металу або сплаву проводиться у формі встановлення цілого за частинами. Експерт з'ясовує такі питання:

- чи є виявлені мікрочастки металу частиною даного об'єкта;
- чи становили раніше представлені об'єкти одне ціле.

Потреба у встановленні загальної родової (групової) належності об'єктів за складом їх сплаву виникає у випадках, якщо об'єкт має задані характеристики. При цьому вирішуються такі питання:

- чи мають загальну родову (групову) належність об'єкти, виготовлені з металів (сплавів);
- чи мають зразки, що порівнюються, загальну родову (групову) належність.

У криміналістичному дослідженні металів і сплавів досить часто виникає потреба у встановленні загального джерела походження матеріалу (речовини). У таких випадках перед експертом ставляться такі питання:

- чи оброблювалися вироби з металів (сплавів) на одному і тому ж обладнанні, за допомогою одних і тих самих пристроїв та інструментів;
- чи оброблювалися вироби з металів (сплавів) на конкретному обладнанні із застосуванням пристроїв та інструментів;
- чи мають вироби з металів (сплавів), що порівнюються, загальне джерело походження за сукупністю використаних матеріалів, обладнання, інструментів, навичок виробника тощо;
- чи виготовлялися вироби, що досліджуються, в умовах даного виробництва.

Під час досудового розслідування досить характерною є ситуація, коли виникає потреба у дослідженні як речового доказу ґрунту, унесеного з місця події, виявленого на взутті або одязі підозрюваного. Проводячи ґрунтознавчу експертизу експерт вирішує питання:

- чи є на предметі ґрунтові нашарування;
- чи однорідні ґрунтові нашарування, виявлене на підозрюваному, і зразок ґрунту з місця події.

Таким чином можна встановити певну ділянку місцевості.

Для належного встановлення ознак складу ґрунту експертові на дослідження подаються декілька зразків, узятих із різних місць ділянки, що перевіряється. Так, наприклад, у разі виявлення трупа на відкритій місцевості на експертизу подаються зразки, взяті з поверхні навколо трупа в безпосередній близькості від нього; таким же чином беруться зразки з ділянок від десяти до декількох десятків метрів від трупа. Ді-

лянки, на який здійснювався відбір зразків ґрунту, позначаються порядковими номерами на схемі місця події, а номери останніх вказуються на їх упаковках.

Запитання для самоконтролю:

1. Що являє собою криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів?
2. З яких етапів складається криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів як процес роботи з матеріальними об'єктами?
3. Хто є суб'єктами криміналістичного дослідження матеріалів, речовин і виробів?
4. Що являють собою мікрооб'єкти?
5. На які види поділяються мікрооб'єкти?
6. Які основні правила роботи з мікрооб'єктами на місці події?
7. Які питання вирішуються під час дослідження волокнистих матеріалів?

Глава 18

ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (КРИМІНАЛЬНА РЕЄСТРАЦІЯ)

18.1. Кримінальна реєстрація: поняття, джерела, форми накопичення інформації та види криміналістичних обліків

Інформаційно-довідкове забезпечення правоохоронної діяльності – це окреме криміналістичне вчення, предметом якого є знання про організацію та функціонування інформаційних систем незалежно від їх основного призначення та відомчої належності, порядок отримання облікової інформації та особливості її використання під час розслідування кримінальних правопорушень.

З метою запобігання, виявлення і розслідування кримінальних правопорушень при здійсненні досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності, а також з метою підвищення рівня інформаційного забезпечення проведення експертних досліджень в системі органів внутрішніх справ ведуться та функціонують криміналістичні обліки, які

у своїй сукупності утворюють систему, що у криміналістиці визначається як кримінальна реєстрація.

Кримінальна реєстрація являє собою сукупність знань про організацію та функціонування криміналістичних обліків, а також використання інформації, що в них міститься, у процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Криміналістичні обліки – це науково розроблена сукупність інформаційно-пошукових систем, що створенні та функціонують у правоохоронних органах з метою забезпечення процесу розслідування кримінальних правопорушень певною інформацією про об'єкти та їх ідентифікаційні ознаки.

Правовою основою функціонування (формування, ведення та використання) криміналістичних обліків є Конституція України, закони України, нормативно-правові акти Президента України та Кабінету Міністрів України, відомчі нормативні акти МВС України.

Джерелами формування криміналістичних обліків є об'єкти (їх копії, зображення) та (або) відомості про них, що надходять з оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокуратури, судів, а також з Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства юстиції України, інших органів виконавчої влади, а також Національного банку України.

Криміналістичні обліки експертної служби функціонують *на трьох рівнях*:

– *центральному* – у Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України, в якому ведуться центральні колекції;

– *регіональному (обласному)* – у науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах при головних управліннях, обласних управліннях, місті Києві, на залізничному транспорті, де ведуться обласні колекції;

– *місцевому* (місцевому, кущовому) – у підрозділах з експертно-криміналістичного забезпечення роботи міських, районних, лінійних органів внутрішніх справ, де ведуться місцеві (місцеві, кущові) колекції. Місцевий, кущовий облік ведеться в підрозділі з експертно-криміналістичного забезпечення роботи міських, районних, лінійних органів внутрішніх справ та формується з об'єктів (їх копій, зображень) та (або) відомостей про них, які надходять з двох або більше міських, районних, лінійних органів внутрішніх справ, що обслуговують суміжні території.

Залежно від завдань, що вирішуються, криміналістичні обліки складаються з *оперативно-пошукових та (або) інформаційно-довідкових колекцій*.

Оперативно-пошукові колекції призначені для отримання інформації про особу, яка причетна до вчинення злочину; для ідентифікації особи, знаряддя злочину (транспортного засобу, зброї, обладнання тощо, які використовувалися під час вчинення злочину); для встановлення спільної родової (групової) належності матеріалів та речовин; для встановлення інших фактичних даних, які свідчать про вчинення злочинів конкретно особою; для отримання іншої інформації щодо вчинених злочинів та запобігання їм.

Оперативно-пошукові колекції формуються з об'єктів (їх копій, зображень) та (або) відомостей про них, вилучених або отриманих під час огляду місця події, проведення інших слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, а також отриманих під час криміналістичної реєстрації дактилокарт, фото- та відеозображень, записів голосів і мовлення осіб, ДНК-профільв.

Під час проведення огляду місця події, інших слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів працівниками органів досудового розслідування та оперативних підрозділів встановлюється коло осіб, які залишили сліди та не пов'язані із вчиненням злочину (потерпілі, їх родичі, знайомі; працівники швидкої медичної допомоги, аварійно-рятувальних служб, що прибувають на місце злочину раніше слідчо-оперативних груп, тощо) з метою подальшого одержання у зазначених осіб відбитків (відтисків) рук, взуття та інших зразків, для проведення експертних досліджень, у зв'язку із вчиненням злочином, для того, щоб в подальшому виключити зазначених осіб з кола підозрюваних.

Направлення об'єктів (їх копій, зображень) для постановки (перевірки) на облік здійснюється тільки після проведення їх експертних досліджень.

Після проведення експертних досліджень об'єктів (їх копій, зображень) працівниками, якими вони проводилися, складаються реєстраційні картки відповідно до вимог Інструкції з організації функціонування криміналістичних облікв експертної служби МВС. За цими картками керівниками НДЕКЦ при ГУМВС, УМВС, Управлінні МВС на залізничному транспорті в обов'язковому порядку організуються їх перевірки за відповідними видами та рівнями криміналістичних облікв експертної служби МВС України. Про результати такої перевірки інформуються органи досудового розслідування та підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

У разі встановлення або невстановлення ідентичності об'єктів подальші дії з ними та порядок їх направлення до колекцій вищого та (або) нижчого рівнів регламентуються Інструкцією з організації функціонування криміналістичних облікв експертної служби МВС, криміналь-

ним процесуальним кодексом України та відповідними нормативними актами Кабінету Міністрів України.

Перевірка за криміналістичними обліками здійснюється за письмовим запитом установленої форми, їх результати направляються ініціаторові перевірки.

У разі необхідності внесення до колекцій самих об'єктів (куль, гільз, підроблених грошових знаків та інших об'єктів) про факт їх внесення інформуються органи досудового розслідування та оперативні підрозділи за встановленою формою, в якій зазначається: найменування підрозділу – ініціатора перевірки; звання, прізвище, ім'я та по батькові керівника відповідного підрозділу; назва об'єкта; слідча (розшукова) дія, під час проведення якої об'єкт був вилучений; фабула злочину, номер кримінального провадження; назва підрозділу експертної установи, де буде обліковуватися об'єкт; мету залишення об'єкта (для проведення перевірок); за підписом начальника підрозділу експертної служби із зазначенням його звання, прізвище, ім'я та по батькові.

Інформаційно-довідкові колекції призначені для використання об'єктів, внесених до них, під час проведення експертних досліджень, створення науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок, оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи, підготовки орієнтовної інформації, узагальнення відомостей про причини й умови вчинення злочинів та інших правопорушень з метою запобігання їм.

Інформаційно-довідкові колекції формуються з об'єктів, що становлять інтерес для оперативно-службової, науково-дослідної та методичної діяльності, є речовими доказами в кримінальних провадженнях, за якими закінчене досудове розслідування і щодо яких є рішення суду про їх поміщення до колекцій, а також об'єктів, отриманих від установ, організацій, підприємств незалежно від форми власності.

Подання до суду клопотань про внесення до колекцій об'єктів, які становлять інтерес для оперативно-службової, науково-дослідної та методичної діяльності, оформлюється за формою, що передбачає: зазначення реквізитів суду та дані судді; зазначається мета використання; найменування виду обліку; найменування об'єктів (об'єкта); номер кримінального провадження, у якому вилучений об'єкт; за підписом начальника підрозділу експертної служби із зазначенням його звання П.І.Б.

Відповідно до статті 100 КПК України питання про долю речових доказів вирішується судом при ухваленні судового рішення. Суди направляють до НДЕКЦ витяги з судових рішень у частині прийнятого рішення стосовно об'єктів, щодо яких порушено клопотання про внесення їх до відповідних колекцій криміналістичних обліків.

У разі наявності декількох однорідних об'єктів, питання щодо кількості об'єктів, що вносяться до колекцій, вирішується залежно від якос-

ті відображення ідентифікаційних ознак та з урахуванням необхідності направлення їх до колекцій вищого рівня.

Методами, якими створюються та наповнюються криміналістичні обліки, та, відповідно, проводиться криміналістична реєстрація є:

- 1) описовий метод;
- 2) дактилоскопічний метод;
- 3) фотографічний метод;
- 4) колекційний метод;
- 5) графічний метод;
- 6) змішані методи.

Основними формами концентрації інформації у криміналістичних обліках є наступні:

- 1) картки;
- 2) картотеки;
- 3) колекції;
- 4) альбоми;
- 5) магнітні стрічки;
- 6) диски;
- 7) відеотеки, фототеки;
- 8) слідотеки;
- 9) банки даних, у тому числі автоматизовані банки даних.

Криміналістичні обліки можуть вестися з використанням комп'ютерної техніки та програмного забезпечення, погодженого з ДНДЕКЦ. Для запобігання втраті інформації (вихід з ладу комп'ютерної техніки, збої програмного забезпечення), внесеної до автоматизованих криміналістичних обліків, забезпечується її постійне дублювання на оптичних носіях (CD/DVD).

Криміналістичні обліки поділяються на такі:

- трасологічний облік;
- дактилоскопічний облік;
- балістичний облік;
- облік холодної зброї;
- облік грошових знаків, бланків документів, цінних паперів та пластикових платіжних карток;
- облік осіб за ознаками зовнішності;
- вибухотехнічний облік;
- пожежно-технічний облік;
- облік наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;
- облік генетичних ознак людини;
- облік записів голосів та мовлення осіб;

- облік ідентифікаційних позначень транспортних засобів та реквізитів документів (підписів, печаток, штампів);
- облік матеріалів, речовин та виробів.

18.2. Особливості функціонування криміналістичних обліків

Трасологічний облік функціонує на центральному, обласному та місцевому рівнях.

Трасологічний облік складається з наступних колекцій:

а) оперативно-пошукових колекцій слідів взуття, рукавичок, знярядь зламу, транспортних засобів. Формується з об'єктів-носіїв зі слідами, копій або зображень слідів взуття, рукавичок, знярядь зламу, транспортних засобів, вилучених під час ОМП, інших слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів;

б) інформаційно-довідкових колекцій зразків знярядь зламу, запірних та запірно-пломбувальних пристроїв (їх копій, зображень або відомостей про них), а також відомостей про взуття, транспортні засоби. Формується із зразків знярядь зламу, запірних та запірно-пломбувальних пристроїв, частин транспортних засобів (шини, фарне скло тощо), виробів масового виробництва (або зображень та відомостей про них).

У ДНДЕКЦ ведуться центральні оперативно-пошукові колекції слідів взуття, які формуються із зображень слідів взуття, вилучених при огляді місць вчинення убивств, замахів на вбивства; тяжких тілесних ушкоджень, які спричинили смерть; зґвалтувань; розбійних нападів; пограбувань; вимагань; злочинів, вчинених з використанням вогнепальної зброї, вибухових пристроїв та речовин, а також злочинів, коли ідентичні сліди вилучені з двох та більше місць їх вчинення, та які залишились нерозкритими.

Обласні та місцеві оперативно-пошукові колекції формуються з об'єктів-носіїв зі слідами (копій, зображень слідів) та відомостей про них:

– знярядь зламу (окремі частини зламаних перешкод). В окремих випадках допускається внесення їх копій, зображень, якщо неможливо вилучити сам об'єкт, на якому були виявлені сліди;

– взуття;

– транспортних засобів;

– рукавичок.

Центральна, обласна та місцева (місцева, кушова) інформаційно-довідкові колекції формуються з натурних зразків взуття, інструментів, що використовувалися при зламуванні перешкод, частин автотранспорту, запірно-пломбувальних пристроїв та plomb, замків і ключів, виробів

масового виробництва (їх копій, зображень) та (або) відомостей про них. У разі необхідності перелік об'єктів та слідів, з яких формуються центральні, обласні та місцеві колекції, може бути розширений.

Балістичний облік функціонує на центральному та обласних рівнях і складається з:

а) оперативного-пошукових колекцій:

– куль, гільз та патронів зі слідами зброї (формується з куль, гільз, патронів зі слідами зброї, їх копій та зображень, вилучених під час проведення огляду місця події, інших слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;

– куль та гільз, експериментально відстріляних з вилученої, знайденої та добровільно зданої зброї;

– куль та гільз, експериментально відстріляних з табельної зброї, що знаходиться на озброєнні правоохоронних органів, уповноважених органів державної влади;

– куль та гільз, експериментально відстріляних зі зброї, зареєстрованої на об'єктах дозвільної системи;

– куль та гільз, експериментально відстріляних зі зброї, яка перебуває у власності громадян;

– відомостей про зразки саморобної зброї;

– гільз утраченої гладкоствольної вогнепальної зброї;

– відомостей про вчинені із застосуванням вогнепальної зброї злочини та факти її вилучення з незаконного обігу;

б) інформаційно-довідкових колекцій:

– зброї (натурні зразки, частини, механізми, заготовки, інструменти та відомості про них);

– боеприпасів (натурні зразки боеприпасів або їх частин, відомості про них);

– куль та гільз зі слідами зброї (кулі та гільзи, що експериментально відстріляні зі зразків вогнепальної зброї).

Центральна оперативного-пошукова колекція складається з:

– куль, гільз та патронів зі слідами зброї, вилучених під час проведення огляду місця події, інших слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів;

– куль та гільз, експериментально відстріляних з вилученої, знайденої та добровільно зданої зброї;

– куль та гільз, попередньо експериментально відстріляних з викраденої (утраченої) зброї, що зберігалася та використовувалася в Збройних Силах України, органах внутрішніх справ, інших правоохоронних органах, на об'єктах дозвільної системи, а також з нарізної, газової зброї, пістолетів і револьверів, призначених для відстрілу патронів, споряджених гумовими або аналогічними за властивостями кулями не-

смертельної дії (далі - зброя «несмертельної дії»), що перебували в особистому користуванні громадян;

- інформації про вчинені на території України злочини із застосуванням вогнепальної зброї та факти вилучення з незаконного обігу такої зброї;

- гільз втраченої гладкоствольної вогнепальної зброї;

- інформації про зразки саморобної зброї.

Центральна інформаційно-довідкова колекція складається з натурних зразків, інформації про зразки зброї та боєприпасів, куль та гільз зі слідами зброї.

Обласні оперативно-пошукові колекції складаються з:

- куль, гільз та патронів зі слідами зброї (їх копій або зображень), вилучених під час проведення огляду місця події, інших слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів;

- куль та гільз, експериментально відстріляних з табельної зброї, що знаходиться на озброєнні правоохоронних органів;

- куль та гільз, експериментально відстріляних зі зброї, зареєстрованої на об'єктах дозвільної системи;

- куль та гільз, експериментально відстріляних з нарізної зброї, яка перебуває у власності громадян;

- гільз, експериментально відстріляних зі зброї «несмертельної дії»;

- гільз, експериментально відстріляних з газової зброї;

- інформації про вчинені на території області злочини із застосуванням вогнепальної зброї та факти вилучення такої зброї з незаконного обігу;

- інформації про зразки саморобної зброї, вилученої на території області.

Обласні інформаційно-довідкові колекції складаються з натурних зразків, відомостей про зразки зброї та боєприпасів, їх частин; куль та гільз зі слідами зброї (їх зображень).

Перевірки за колекціями куль та гільз підлягає вилучена, знайдена та добровільно здана вогнепальна зброя, яка незаконно зберігалася на підприємствах, в установах, організаціях чи в громадян (у тому числі газові пістолети і револьвери та зброя «несмертельної дії»); гладкоствольна вогнепальна зброя, дробові пістолети та револьвери, вилучені в осіб, яким згідно з кримінальним процесуальним законодавством України повідомлено про підозру у вчиненні злочинів із застосуванням зброї, а також обрізи гладкоствольної вогнепальної зброї.

Перевірки за колекціями куль та гільз не підлягає: навчальна нарізна вогнепальна зброя всіх видів, якщо її не пристосовано для стрільби; миливська гладкоствольна зброя (крім перерахованих вище); зброя із слі-

доутворюючими деталями, непридатними для отримання експериментальних куль та гільз; пневматична зброя.

Облік холодної зброї функціонує на центральному та обласних рівнях і складається з інформаційно-довідкової колекції холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів.

Колекції формуються з натурних зразків холодної зброї (її частин) і конструктивно схожих з нею виробів (копій, зображень) та відомостей про них, реєструються у журналах та зберігаються в умовах, що виключають їх втрату.

Облік грошових знаків, бланків документів та цінних паперів функціонує на центральному та обласному рівнях і складається з:

а) оперативно-пошукових колекцій підроблених грошових знаків, бланків документів, цінних паперів, пластикових платіжних карток (їх зображень) тощо та (або) відомостей про них;

б) інформаційно-довідкових колекцій зразків грошових знаків, бланків документів, цінних паперів, пластикових платіжних карток (їх зображень) тощо та (або) відомостей про них.

Центральна оперативно-пошукова колекція формується з підроблених натурних об'єктів (їх зображень) та (або) відомостей про них, що надходять з НДЕКЦ, підрозділів досудового розслідування, оперативних підрозділів МВС, ГУМВС, УМВС, Управління МВС на залізничному транспорті, інших правоохоронних органів та Національного Банку України.

Обласні оперативно-пошукові колекції формуються з натурних підроблених об'єктів (їх зображень) та (або) відомостей про них, що надходять з підрозділів досудового розслідування, оперативних підрозділів МВС, ГУМВС, УМВС, Управління МВС на залізничному транспорті, інших правоохоронних органів та Національного Банку України.

Центральна та обласні інформаційно-довідкові колекції формуються з натурних об'єктів-зразків (їх зображень) та (або) відомостей про них.

Колекції формуються та ведуться за такими розділами:

1. Паперові та металеві грошові знаки Національного Банку України та інших країн, які знаходилися чи знаходяться в обігу.

2. Бланки документів чи документи суворого обліку України та інших країн, а саме:

– документи, що посвідчують особу, подію, освіту, трудовий стаж (паспорт (ідентифікаційна картка), свідоцтво про народження, одруження і розірвання шлюбу, зміну прізвища, імені та по батькові; трудова книжка і вкладка до неї; посвідчення водія; свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу, службове, військове, ветерана, інваліда; дипломи про освіту, присвоєння звання; пенсійна книжка; пенсійні листки; листи тимчасової непрацездатності, візові марки тощо);

– проїзні документи (квитки на проїзд у залізничному, морському, річковому, повітряному і міському транспорті; документи на перевезення вантажів; військові проїзні документи тощо);

– знаки поштової оплати (поштові марки, конверти з марками, листівки з марками тощо);

– документи, що обслуговують грошовий обіг (книжки ошадні, чекові, депозитні; чеки грошові, майнові, розрахункові; бланки фінансування, страхування; акредитиви; марки податкові, митні, акцизні; доручення на видачу коштів, пенсій, майна; сертифікати якості, на право вивезення та ввезення; поліси страхування; ліцензії тощо);

– білети тиражних та миттєвих лотерей.

3. Бланки цінних паперів чи цінні папери (акції, облігації внутрішніх державних і місцевих позик, казначейських зобов'язань держави, ошадні сертифікати, приватизаційні папери, векселі, інші бланки, передбачені чинним законодавством).

4. Пластикові платіжні картки.

5. Бланки медичних рецептів для виписування наркотичних (психотропних) лікарських засобів чи медичні рецепти.

Об'єкти оперативно-пошукових та інформаційно-довідкових колекцій зберігаються в фотоальбомах або файлах папок-накопичувачів у окремі шафі або сейфі.

Облік осіб за ознаками зовнішності функціонує на обласному та місцевому рівнях і складається з оперативно-пошукової колекції суб'єктивних портретів осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів. Складання суб'єктивних портретів здійснюється за письмовим запитом працівників оперативних підрозділів ОВС.

Місцева (місцева, кушова) колекція формується із суб'єктивних портретів осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів.

Обласна колекція формується із суб'єктивних портретів осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, складених працівниками підрозділів з експертних підрозділів міськрайлінорганів.

У разі встановлення особи, на яку було складено суб'єктивний портрет, працівник оперативного підрозділу ОВС, який є ініціатором завдання на його виготовлення, надає до експертного підрозділу фото затриманої особи.

Вибухотехнічний облік функціонує на центральному та обласному рівнях і складається з:

а) оперативно-пошукової колекції вибухових пристроїв та їх залишків;

б) інформаційно-довідкової колекції вибухових пристроїв.

Оперативно-пошукова колекція формується з:

– саморобних і промислових вибухових пристроїв та їх залишків, вилучених під час проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;

– саморобних вибухових пристроїв, реконструйованих при проведенні експертиз;

– карток обліку вибухових пристроїв та зарядів вибухових речовин і піротехнічних засобів (вилучених, розряджених або застосованих для вчинення вибухів), складених за висновками експертиз.

До оперативно-пошукової колекції вміщуються саморобні та промислові вибухові пристрої, в яких заряди вибухової речовини та засоби підриву заміщуються інертними, не здатними до вибуху речовинами.

Інформаційно-довідкова колекція формується з:

– боєприпасів і зарядів вибухових речовин промислового виготовлення та їх комплектуючих;

– продукції народногосподарського призначення, що може бути використана для виготовлення саморобних вибухових пристроїв.

Центральні оперативно-пошукова та інформаційно-довідкова колекції можуть формуватися з об'єктів, які надходили для проведення експертних досліджень до НДЕКЦ. Перевірка за вибухотехнічним обліком на центральному та обласних рівнях здійснюється за такими позиціями: за місцем та способом вчинення злочину, конструкцією вибухових пристроїв чи їх окремих складових частин і механізмів, маркувальними позначеннями.

Пожежно-технічний облік функціонує на центральному та обласних рівнях і складається з інформаційно-довідкових колекцій, до складу яких входять саморобні запалювальні пристрої та їх залишки, вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, а також реконструйовані при проведенні експертиз.

До колекцій повинні вміщуватися саморобні запалювальні пристрої, у яких запалювальний склад заміщується інертною (не здатною до горіння) речовиною.

Облік синтетичних і напівсинтетичних наркотичних засобів та психотропних речовин функціонує на центральному та обласних рівнях і складається з:

а) центрального оперативно-пошукового каталогу відомостей про напівсинтетичні і синтетичні наркотичні засоби і психотропні речовини;

б) центральної та обласних інформаційно-довідкових колекцій.

Каталог формується на підставі результатів дослідження натурних зразків напівсинтетичних і синтетичних наркотичних засобів та психотропних речовин та прекурсорів, вилучених з незаконного обігу на території України, отриманих або придбаних на підприємствах, у торговельних організаціях, аптеках, лікувальних закладах, переданих до експертних установ на підставі рішення суду, а також шляхом обміну з експертними підрозділами зарубіжних країн, з якими укладені відповідні угоди. Віднесення речовин до зазначеної категорії та встановлення

їх кількості здійснюються згідно з чинним законодавством. Зразки речовин направляються до ДНДЕКЦ працівниками органів досудового розслідування, у провадженні яких знаходяться кримінальні провадження, за якими проходять зазначені речовини, і надаються в таких мінімальних кількостях: порошкоподібні речовини – 0,5 г; таблетки, капсули, ампули, марки – 5 шт.

Облік генетичних ознак людини. Автоматизований облік генетичних ознак людини функціонує на центральному та обласних рівнях. Облік складається з оперативно-пошукових колекцій, які ведуться відповідно в ДНДЕКЦ та НДЕКЦ.

Оперативно-пошукові колекції формуються з ДНК-профілів:

- осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, взятих під варту, засуджених у випадку їх добровільної згоди;
- біологічних слідів, вилучених при огляді місця події, у тому числі за фактами безвісного зникнення осіб, проведення інших слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;
- невпізнаних трупів.

Обліку підлягають ДНК-профілі, отримані за допомогою генетичних аналізаторів та визначені за рядом стандартних систем маркерів (STR-локусів), які є єдиними для експертних лабораторій відповідно до рекомендацій Європейської мережі науково-криміналістичних установ (ENFSI).

Облік голосів і мовлення людини функціонує на центральному та обласних рівнях.

Інформаційно-пошукові колекції формуються з:

- голосів і мовлення, які формуються із записів голосів і мовлення осіб, які передають повідомлення (у тому числі завідомо неправдиві) про загрозу безпеці громадян та інші суспільно небезпечні діяння (анонімні диктори);
- голосів і мовлення осіб, щодо яких встановлено факти передачі повідомлень (у т.ч. завідомо неправдивих) про загрозу безпеці громадян та інші суспільно небезпечні діяння (установлені особи).

Центральна та обласні колекції формуються із записів повідомлень з голосами та мовленням анонімних дикторів та записів голосів і мовлення встановлених осіб.

Записи голосів і мовлення встановлених осіб надсилаються до центральної колекції в аналоговому (мікрокасета, компакт-касета, відеокасета) чи цифровому (дискета, компакт-диск тощо) вигляді.

Записи повідомлень з голосами та мовленням анонімних дикторів надсилаються до центральної та обласних колекцій в аналоговому вигляді без застосування системи автоматичного регулювання рівня запи-

су (компакт-касета тощо) чи цифровому вигляді без використання систем стиснення інформації (дискета, компакт-диск тощо).

Організація звукозапису голосів і мовлення встановлених осіб покладається на працівників органів досудового розслідування і здійснюється за участю спеціаліста.

Фіксація та облік записів повідомлень з голосами та мовленням анонімних дикторів покладаються на чергові частини ГУМВС, УМВС, Управління МВС на залізничному транспорті, міськрайлінорганів і здійснюється з використанням цифрових систем документування мовленнєвої інформації.

Записи повідомлень з голосами та мовленням анонімних дикторів можуть надсилатися працівниками органів досудового розслідування до центральної та обласних колекцій з метою проведення перевірок, виконання експертиз та досліджень.

Центральна та обласні колекції записів голосів і мовлення анонімних дикторів та встановлених осіб формуються шляхом накопичення носіїв запису із зафіксованими на них звукозаписами та в електронному вигляді.

Облік ідентифікаційних позначень транспортних засобів та ревізитів документів (підписів, печаток, штампів) функціонує на центральному, обласних, місцевих рівнях і складається з інформаційно-довідкових колекцій зображень (у разі можливості натурних зразків), а саме:

- ідентифікаційних номерів транспортних засобів різних марок, моделей та років випуску, які відсутні в наявній колекції;
- змінених ідентифікаційних номерів транспортних засобів;
- підписів і печаток посадових осіб реєстраційно-екзаменаційних підрозділів Державної автомобільної інспекції МВС та експертів з комплексного дослідження транспортних засобів (функціонує тільки на центральному та обласному рівнях).

Центральна колекція формується із зображень ідентифікаційних номерів, змінених ідентифікаційних номерів транспортних засобів та зразків підписів і печаток, які надходять з обласних колекцій.

Обласні колекції формуються із зображень (у разі можливості натурних зразків) ідентифікаційних номерів, змінених ідентифікаційних номерів транспортних засобів, що надходять з пунктів експертного огляду транспортних засобів та центральної колекції.

Місцеві колекції формуються із зображень (у разі можливості натурних зразків) ідентифікаційних номерів та змінених ідентифікаційних номерів транспортних засобів, отриманих під час проведення їх досліджень, та із зображень, що надходять з обласної колекції.

Колекції зображень ідентифікаційних номерів та змінених ідентифікаційних номерів транспортних засобів формуються у вигляді реєстраційної картки зображення ідентифікаційного позначення транспортного засобу.

Облік матеріалів, речовин та виробів функціонує на центральному та обласних рівнях. Центральна та обласні інформаційно-довідкові колекції формуються з натурних зразків (відомостей) про них, а саме з:

- волокон та волокнистих матеріалів;
- вибухових речовин;
- лакофарбових матеріалів та покриттів;
- металів та сплавів;
- лікєро-горілочної продукції;
- спеціальних хімічних речовин;
- волосся тварин.

Запитання для самоконтролю:

1. Що являє собою кримінальна реєстрація.
2. Що є джерелами формування криміналістичних обліків.
3. Які існують рівні функціонування криміналістичних обліків та в яких підрозділах вони ведуться.
4. З яких колекцій складаються криміналістичні обліки, в залежності від завдань, що вирішуються.
5. Які існують види криміналістичних обліків.
6. Які форми та методи формування криміналістичних обліків Вам відомі.
7. Які нормативні документи регламентують питання про внесення до криміналістичних обліків речових доказів та який алгоритм поповнення зазначених обліків.
8. На яких рівнях функціонує трасологічний облік та що є його об'єктами.
9. Що є об'єктами обліку генетичних ознак людини, обліку голосів і мовлення людини та обліку осіб за ознаками зовнішності.
10. На яких рівнях функціонує облік грошових знаків, бланків документів та цінних паперів та з яких колекцій складається.

Глава 19

Інтегрована інформаційно-пошукова система органів внутрішніх справ України

19.1. Поняття, об'єкти та форми ведення інтегрованої інформаційно-пошукової системи

Відповідно до положень кримінального, кримінального процесуального, адміністративного, антикорупційного законодавства України з метою організації виконання Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС України від 12.10.2009 № 436, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 28.12.2009 за № 1256/17272, та з метою вдосконалення функціонування існуючих в органах і підрозділах внутрішніх справ України інформаційних обліків розроблено методичні рекомендації щодо алгоритму дій користувачів з організації формування Інтегрованої інформаційно-пошукової системи органів внутрішніх справ України. Дані методичні рекомендації встановлюють правила обробки інформації в Інтегрованій інформаційно-пошуковій системі (далі – ІПС), регулює порядок доступу користувачів органів та підрозділів внутрішніх справ України до інформаційних ресурсів ІПС.

На виконання міжнародних договорів України, угод про співробітництво між МВС і відповідними органами іноземних держав у сфері обміну інформацією, які набрали чинності в установленому законодавством порядку, мова формування окремих відомостей щодо об'єктів обліку, окрім української, може бути російська та/або латиниця.

Основою системи функціонування ІПС є територіальні вузли, які розміщено і функціонують безпосередньо в районних, міських, лінійних управліннях (відділах) ГУМВС, УМВС з підключенням виділеними або комутованими каналами зв'язку до інформаційних ресурсів регіональних (обласних) вузлів ІПС. Ресурси центрального вузла ІПС ОВС формуються шляхом об'єднання інформаційних ресурсів ІП (інформаційних підсистем) ІПС регіональних (обласних) вузлів.

Відомості щодо об'єкта обліку збираються, перевіряються за наявними обліками інформаційних підсистем ІПС, ставляться на облік, знімаються з обліку та надаються для внесення до відповідної інформаційної підсистеми ІПС виконавцем.

Інформація надається та обробляється в ІПС відповідно до загальних правил заповнення реквізитів електронних карток інформаційних підсистем ІПС та паперових документів обліку.

Категорично забороняється: внесення до ІПС недостовірної інформації (невідповідність наданої виконавцем інформації відомостям інших взаємопов'язаних ІП ІПС); взяття об'єкта на облік (надання доповнень, зняття з обліку) виконавцем без перевірки цього об'єкта за наявними обліками ІПС; збереження електронної картки в інформаційних підсистемах ІПС, у якій відсутні (незаповнені) обов'язкові реквізити або виконано з порушенням вимог.

Об'єктами обліку, тобто інформаційними ресурсами ІПС, є відомості щодо подій, злочинів (правопорушень), осіб, речей, документів, цінностей та іншого майна, які підлягають обліку.

Облік в ІПС об'єктів здійснюється на підставі інформації, викладеної в матеріалах проваджень, що розслідуються; в зареєстрованих ОВС заявах і повідомленнях підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян про злочини, адміністративні правопорушення, аварії, пожежі, катастрофи, стихійні лиха та інші надзвичайні події; у повідомленнях засобів масової інформації, публічних виступах; повідомленнях (рапортах) працівників ОВС у разі звернення до них громадян або службових осіб із заявами чи повідомленнями про події, які загрожують особистій чи громадській безпеці, або у разі безпосереднього виявлення таких; виданих на ім'я особи документах, підписаних нею документах, а також відомостях про особу, зібраних органами внутрішніх справ, державними органами влади та органами місцевого і регіонального самоврядування в межах своїх повноважень; паспортів (формулярів) на речі, цінності та інше майно, документах, які знаходяться у державному обігу, офіційних результатах експертних досліджень; повідомленнях, отриманих в ОВС від правоохоронних органів іноземних держав на підставі міжнародних договорів України, угод про співробітництво між МВС і відповідними органами іноземних держав у сфері боротьби із злочинністю тощо.

Форми надання інформації до інформаційних підсистем ІПС. Відомості щодо об'єктів обліку до інформаційних підсистем ІПС надаються виконавцями у таких формах:

- безпосереднє внесення відомостей до електронних карток ІП ІПС та на їх підставі (за потреби) виконання роздруківок паперових документів обліку;

- на паперових документах обліку, з подальшим внесенням наявних в них відомостей до електронних карток інформаційних підсистем ІПС.

Визначені форми паперових документів обліку ІП ІПС:

- інформаційна картка на особу - ІК-О;
- інформаційна картка на злочин - ІК-ЗЛ;
- інформаційна картка на річ, зброю, документ - ІК-Р;
- інформаційна картка на культурну цінність - ІК-АН;

- інформаційна картка на розшукувану особу - ІК-РО;
- інформаційна картка на зареєстровану зброю - ІК-ЗБ;
- відомість про зброю - В-ЗБ;
- інформаційна картка на транспортний засіб - ІК-ТЗ.

Забороняється надання та внесення до ІПС інформації про:

- зміст, організацію, результати здійснення комплексу або окремого оперативного-розшукового заходу, що здійснюється для пошуку і фіксації фактичних даних про вчинення кримінальних правопорушень, розголошення яких може створити загрозу національним інтересам і безпеці;
- зміст матеріалів досудового розслідування, якщо розголошення цих відомостей може завдати шкоди національним інтересам і безпеці;
- зміст матеріалів досудового розслідування з питань, які містять інформацію, віднесenu до державної таємниці.

Загальний порядок доступу до інформаційних ресурсів інформаційних підсистем ІПС. Доступ до інформаційних ресурсів ІІ ІПС центрального та регіонального (обласного) рівнів обмежено. Право безпосереднього доступу до інформаційних обліків ІПС мають лише авторизовані користувачі ІПС. Доступ до інформації надається користувачу виключно в рамках його функціональних обов'язків та наданого йому рівня доступу до відповідних ІІ ІПС.

Обробка інформації в ІІ ІПС регіонального вузла здійснюється користувачами з виділених робочих місць, розташованих у структурних підрозділах (службах) апаратів ГУМВС, УМВС, підпорядкованих ОВС та їх територіально відокремлених підрозділах, а в ІІ ІПС центрального вузла (тільки пошук інформації, виконання запитів) – з виділених робочих місць, розташованих у структурних підрозділах (службах) центрального апарату МВС, апаратів ГУМВС, УМВС. Право обробки інформації в ІІ ІПС центрального вузла надається виключно користувачам ДІТ.

Інформація з інформаційних підсистем ІПС надається у формі витягів лише за офіційними запитами (письмова вимога, телеграма, телефонограма, шифротелеграма, мотивований лист-запит довільної форми) суду, органів прокуратури, досудового розслідування, оперативних підрозділів ОВС інших регіонів (областей), органів державної влади (посадових осіб), правоохоронних органів інших держав у зв'язку зі здійсненням ними повноважень, визначених чинним законодавством.

Направлення офіційних запитів та їх одержання здійснюється: поштою або через спеціально виділених працівників (кур'єрів), які є уповноваженими особами; через спецвідділ (шифром); електронною поштою, факсом, телеграфом; через канцелярію ОВС.

Запит повинен містити:

- підстави для звернення;
- характер і склад інформації, яку бажано отримати;

- необхідні дані, які потрібні для проведення пошуку (установчі дані осіб, прикмет осіб, опис подій або предметів, інший несуперечливий набір ознак);

- найменування органу, прізвище та посада працівника, який підготував запит, номер його службового телефону, адреса електронної пошти (за наявності).

Порядок отримання доступу до ІПС. Для користувачів встановлюються чотири рівні доступу до інформаційних ресурсів ІПС для пошуку/перегляду інформації та один рівень для внесення інформації до відповідних ІІ ІПС. Кожен користувач ІПС може мати тільки один рівень доступу для пошуку/перегляду.

Доступ до ІПС *регіонального (обласного) рівня* мають такі обмеження в рамках одного ОВС, крім структурних підрозділів (служб) апаратів ГУМВС, УМВС та СІТ (ВІТ) ОВС:

рівень 0 – до 3 працівників ОВС;

рівень 1 – до 5 працівників ОВС;

рівень 2 – необмежений;

рівень 3 – необмежений.

Доступ до ІПС *центрального рівня* надається тільки працівникам структурних підрозділів (служб) центрального апарату МВС, апаратів ГУМВС, УМВС. Обмеження щодо обробки інформації визначається окремо для кожного користувача керівництвом ДІТ.

19.2. Загальні правила заповнення реквізитів електронних карток ІПС та паперових документів обліку

При внесенні інформації щодо особи електронні картки ІПС та паперові документи обліку повинні містити установчі дані особи (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження особи), що вказуються у називному відміннику. На осіб, які мають подвійне прізвище, до інформаційних підсистем вносяться окремо два варіанти прізвища, які пишуться через дефіс. Наприклад, на особу, яка має прізвище «Петров-Костенко», до електронної картки у реквізит прізвище вноситься - «Петров-Костенко» і додатково з відміткою він же - «Костенко-Петров». У такій же послідовності вносяться відомості на осіб, які мають декілька імен та по батькові, або у випадку отримання інформації щодо зміни установчих даних особи (прізвище, ім'я, по батькові).

Прізвище, ім'я та по батькові вказуються: українською та російською мовами відповідно до національного паспорта громадянина Украї-

ни (свідоцтва про народження – для дитини); українською мовою та латиницею відповідно до закордонного паспорта громадянина України (проїзного документа дитини); російською мовою та/або латиницею відповідно до документа, який засвідчує особу громадянина іноземної держави або особи без громадянства, а також українською мовою, згідно з правилами транслітерації.

При зазначенні місця народження особи – вказується країна, де особа народилася, населений пункт (за наявності відомостей). Щодо осіб, які народилися в Україні або країнах СНД – вказуються: країна, область (республіка, край), район, населений пункт. Зазначаючи громадянство особи, необхідно вказати країну, громадянство чи підданство якої має особа. При внесенні інформації про паспорт або інший офіційний документ, який засвідчує особу – вказуються повні дані: вид документа, серія, номер, дата видачі, орган, який видав документ; інформації про місце реєстрації та/або місце проживання особи - вказуються адреси, за якими особа зареєстрована та/або проживає на території України.

Всі дати вказуються арабськими цифрами в повному обсязі без скорочень, якщо відсутня у двозначному числі перша цифра дня або місяця вона доповнюється нулем; день та місяць вказується двозначним, а рік – чотиризначним числами.

При внесенні інформації щодо вогнепальної зброї установчими та ідентифікуючими даними є: марка зброї, у тому числі її модель та/або модифікація (вносяться виключно згідно з електронними класифікаторами ІІІ ІІІС); калібр зброї вказується в метричній або дюймовій системі (без вказування розмірів боєприпасів) відповідно до даних заводів-виробників або висновків результатів експертиз, наприклад: калібр – 9,0 (в мм) або .38 (США), 380 (Велика Британія).

При внесенні інформації щодо холодної зброї установчими та ідентифікуючими даними є: зазначається довжина леза в міліметрах, наприклад: ніж – 140 мм; рік виготовлення, серія та індивідуальний (заводський) номер зброї вносяться окремо відповідно до маркування та/або паспорту на зброю заводу виробника, експертного висновку.

У електронних картках ІІІС та ІК (інформаційна картка) обов'язково вказуються: повна назва ОВС; номер та дата реєстрації матеріалу (провадження, протоколу), а також рішення та дата прийняття рішення; номер реєстрації та дата взяття об'єкта на облік виконавцем; підстави взяття об'єкта на облік (зняття з обліку); реєстраційний номер електронної картки відповідної інформаційної підсистеми ІІІС; посада та прізвище виконавця - працівника структурного підрозділу (служби) ОВС, яким надано інформацію для внесення (доповнення, зняття з обліку) до ІІІС; посада та прізвище авторизованого користувача - працівника

структурного підрозділу (служби) ОВС, яким внесено інформацію до ШПС (коригував).

19.3. Призначення та формування окремих інформаційних підсистем (ІП)

ІП «Єдиний облік» («Факт») – підлягають відомості щодо злочинів (правопорушень), подій, які загрожують особистій чи громадській безпеці, надзвичайних подій, викладених у заявах (повідомленнях, рапортах) та зареєстрованих у черговій частині ОВС (далі - ЧЧ).

У електронній картці ІП «Факт» зазначаються:

- номер та дата реєстрації матеріалу у відповідних журналах ЧЧ;
- час надходження заяви, повідомлення про злочин чи подію (дата, години, хвилини);
- посада та прізвище працівника ОВС, який прийняв заяву (повідомлення) чи надав рапорт до ЧЧ ОВС;
- вид злочину або події, стаття ККУ;
- зміст (фабула) заяви (повідомлення) про злочин чи подію, час, місце, засоби, обставини вчинення, характер насильницьких дій та інші відомості (за наявності), відповідно до реквізитів заповнення електронної картки ІП «Факт»;
- хто, коли і в якій формі повідомив про злочин чи подію (прізвище, ім'я, по батькові, адреси реєстрації та проживання, телефон заявника; назва, адреса реєстрації та фактичного розташування установи, підприємства, організації, телефон керівника);
- відомості про потерпілого (заявника): прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, громадянство, адреси реєстрації та проживання;
- номер, дата, час отримання заявником талона-повідомлення;
- відомості про особу, яка обґрунтовано підозрюється у вчиненні злочину: прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, громадянство, адреси реєстрації та проживання;
- перелік всіх речей (документів, цінностей, іншого майна) викрадених, вилучених з ознаками підробки, заборонених або обмежених в обороті у громадян і службових осіб, безгосподарних, що знайдено або вилучено із камер схову вокзалів, портів, аеропортів та зданих до ОВС. За наявності, обов'язково вносяться заводські/фабричні номери речей/агрегатів (транспортних засобів, ІМЕІ мобільних телефонів, документів та іншого майна), індивідуальні особливості цих речей, що дозволяє однозначно їх ідентифікувати;

- хто, коли конкретно з керівництва ОВС та органів державної влади (місцевого самоврядування) виїжджав на місце злочину, події (при направленні слідчо-оперативної групи - персональний склад та час її виїзду);

- первинні відомості, зібрані слідчо-оперативною групою на місці вчинення злочину: спосіб вчинення, речові докази, види та кількість вилучених слідів, відомості щодо використання зброї (вибухових речовин), транспортних засобів;

- відомості щодо об'єкта злочинного посягання, наявність на ньому охорони, сигналізації, хімічної пастки, інші суттєві відомості;

- ким і кому доручено розгляд матеріалу, які заходи вжито для його перевірки, хто брав участь у розгляді;

- рішення за матеріалом, згідно з вимогами чинного законодавства, за яким номером, коли і ким прийняте;

- номер та дата направлення відповіді заявнику.

III «Злочин» – підлягають відомості щодо нерозкритих злочинів, вчинених на території обслуговування ОВС, у тому числі за матеріалами яких було заведено ОРС категорії «Злочин», відповідно до вимог діючого законодавства.

З набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом України інформація має архівний характер та відкрита працівникам оперативних підрозділів для пошуку інформації, наприклад, за способом вчинення, тощо.

У електронній картці III «Злочин» зазначаються:

- номер та дата реєстрації матеріалу в ЧЧ ОВС, номер та дата відкриття кримінального провадження, номер та дата заведення ОРС категорії «Злочин» (у разі заведення);

- вид злочину (вбивство, вуличний грабіж, квартирна крадіжка, інші злочини) та статті ККУ, за якими відкрите кримінальне провадження;

- відомості про час вчинення злочину, місце вчинення, результати огляду та характерні ознаки злочину;

- механізм (спосіб) вчинення злочину (дії при позбавленні потерпілих життя), приховування слідів злочину;

- відомості щодо зброї (вибухових речовин, боєприпасів), яка застосовувалася при вчиненні злочину, обов'язково зазначаючи тип, марку, модель, калібр, кількість нарізів, тип вибухових речовин, принцип дії та інші характеристики (за результатами експертних досліджень);

- відомості про знаряддя, засоби, пристрої, які застосовувалися при вчиненні злочину (принесені з собою чи взяті на місці вчинення злочину), їх характерні особливості;

- відомості щодо речових доказів, вилучених з місця вчинення злочину;

- види та ознаки слідів вчинених злочинів та злочинців;
- відомості щодо затриманих (підозрюваних) осіб чи нестановлених злочинців (риси зовнішності, прикмети, манери поведінки, зовнішній вигляд);
- відомості щодо всіх осіб, які причетні до вчиненого злочину, (потерпілі, підозрювані, очевидці) із зазначенням повних анкетних даних (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце народження), адреси проживання та реєстрації, номери домашнього та мобільного телефонів, прізвиська (клички), належність до злочинних угруповань, незаконних рухів або організацій, місце роботи та займана посада, вид діяльності, а також вся інша інформація (тільки відкритого характеру), отримана від них стосовно цього злочину;
- відомості судово-медичних експертиз щодо потерпілих;
- відомості щодо комерційних структур, пов'язаних з особами, причетними до вчинення злочину (назва, статистичний код, адреса, вид діяльності);
- відомості щодо викрадених у потерпілих речей (мобільні телефони, транспортні засоби), документів, цінностей та іншого майна;
- відомості щодо транспортних засобів, які використовувалися під час вчинення злочину (тип, марка, модель, колір, номерний знак);
- відомості щодо підроблених грошових знаків (іноземної валюти, цінних паперів), місце та обставини їх вилучення, вартість та кількість, яким способом їх виготовлено, які матеріали та обладнання використано для цього (за висновками експертних досліджень), для металевих грошових знаків - з якого металу їх зроблено;
- зміст (фабула) вчиненого злочину (тільки відкритого характеру): хронологія та детальний опис обставин учиненого злочину, мотиви, характер насильницьких дій, вся зібрана інформація, яка має відношення до злочину.

До інформації про злочин, що знаходиться на обліку в ІП «Злочин» як нерозкритий, при розкритті злочину або при виявленні додаткових відомостей та обставин вчинення його, на підставі зареєстрованих в ОВС матеріалів (ОПС, рапорт, повідомлення) у електронну картку ІП «Злочин» вносяться відповідні доповнення.

ІП «Доставлені до ЧЧ ОВС» – підлягають відомості щодо випадків адміністративного затримання осіб працівниками органів внутрішніх справ або затримання згідно з дорученнями правоохоронних органів, або затримання осіб органами досудового розслідування, а також обліковується інформація про надання затриманим особам безоплатної вторинної правової допомоги. У електронній картці ІП «Доставлені до ЧЧ ОВС» зазначаються:

- час (дата, години, хвилини) та підстави доставлення особи до ОВС;

- номер запису та дата реєстрації особи в книзі обліку осіб, яких доставлено до ЧЧ ОВС або журнали відвідувачів ОВС, реєстраційний номер матеріалу в ЧЧ ОВС;

- вид правопорушення, вчиненого особою, статті ККУ або КУпАП;

- стислий зміст інформації про вчинене правопорушення: час, місце, обставини вчинення;

- установчі дані особи (прізвище, ім'я, по батькові, повна дата народження, місце народження), громадянство, адреси реєстрації та проживання, дані паспортного документа особи;

- додаткові (за наявності) відомості про особу: прізвиська, приналежність до певного угруповання, руху, організації, «фан-клубу» (назва, країна, місто), місце роботи, посада, спеціальність, номери телефонів;

- час та причина вибуття особи з ОВС (дата, години, хвилини, куди вибув, причина).

Внесення установчих даних осіб до ІІ «Доставлені» виконується на підставі документів, які засвідчують особу, а у разі відсутності таких – виключно за результатами перевірки відомостей за обліками ІІПС та АДБ. Зазначені дані встановлюються працівником ОВС, який доставив особу до ОВС або на виконанні якого знаходиться матеріал.

У випадку доставляння особи, яку:

- затримано за вчинення злочину або обґрунтовано підозрюється в його вчиненні, відомості щодо особи вносяться до ІІ «Злочин»;

- затримано за правопорушення, вчинене на ґрунті міжнаціональної, міжетнічної, расової або релігійної ворожнечі та встановлення факту приналежності особи до неформального радикально налаштованого угруповання (руху, організації), у електронній картці ІІ «Доставлені» додатково вказуються: назва угруповання, руху чи організації (встановлюється та надається працівником ОВС, який затримав особу);

- затримано за правопорушення, вчинене у місцях проведення спортивних заходів або у зв'язку з ними та встановлення факту приналежності особи до певного «фан-клубу», у електронній картці ІІ «Доставлені» додатково вказуються: назва клубу, місто та країна реєстрації (встановлюється та надається працівником ОВС, який затримав особу).

ІІІ «Контур» – підлягають електронні фотографії, опис зовнішності та особливих прикмет осіб. Фотографування, опис зовнішності та особливих прикмет особи проводиться у випадках:

- відсутності в ІІ «Контур» електронних фотографій, опису зовнішності та особливих прикмет особи;

- термін останнього фотографування особи, яка перебуває на обліку в ІІ «Контур», перевищує 1 рік або у разі наявності змін зовнішнього вигляду цієї особи.

На зйомках особа, яку фотографують, повинна бути зображена зі звичайним виразом обличчя, без головного убору, волосся її повинно бути зачесане (у жінок волосся не повинно загуляти вушну раковину).

Інформація до ІП «Контур» вноситься у кімнаті документування ЧЧ ОВС. Розміри та освітлення кімнати документування повинні забезпечувати якісне фотографування, опис характерних рис і прикмет особи. Обладнання кімнати документування: спеціально відведене місце розміщення особи для фотографування; шкала виміру зросту до 220 см; обладнання для безтіньового освітлення; техніка для фотографування; комп'ютерна техніка.

У електронній картці ІП «Контур» зазначається:

- дата фотографування особи в ОВС, а у разі сканування фотографії – дата її виконання;

- номер запису та дата реєстрації особи в журналі доставлених до ЧЧ ОВС або журналі відвідувачів ОВС;

- установчі дані особи (прізвище, ім'я, по батькові, повна дата народження, місце народження);

- електронні фотографії особи (не нижче нижньої частини грудей у трьох видах: анфас – спереду, погрудний у правий профіль, напівпрофіль з поворотом голови вправо), обличчя особи повинно займати не менше 70% від загальної площі фотографії. Дозволяється додатково фотографування в повний зріст з поворотом всього корпусу і голови півоберта вправо;

- електронні фотозображення татуювань (за наявності);

- опис зовнішності та особливих прикмет особи, відповідно до типового опису зовнішнього вигляду особи за методом словесного портрета.

На осіб, яких неможливо доставити для фотографування до ЧЧ ОВС (оголошені у розшук, проведення профілактичної роботи за місцем реєстрації особи, згідно з отриманими з інших ОВС матеріалів), разом із матеріалами про взяття їх на облік до СІТ або УІТ (ВІТ) надаються фотокартки розміром не менше 5x6 см, на яких особа зображена не нижче нижньої частини грудей – анфас (за можливістю, профіль і напівпрофіль), а також (за наявності) опис зовнішності та особливих прикмет особи. Фотокартки використовуються, якщо їх виконано не більше ніж за 2-3 роки до часу взяття особи на облік.

ІІІ «Особа» – підлягають особи, які вчинили кримінальне правопорушення та щодо яких здійснюється профілактична робота працівниками ОВС.

Внесення установчих даних осіб до ІІІ «Особа» виконується на підставі документів, які засвідчують особу, а у разі відсутності таких - виключно за результатами перевірки відомостей за обліками ІІПС та АДБ, офіційно отриманих відповідних матеріалів щодо особи з іншого ОВС.

Відомості щодо осіб, які обліковуються в ІІ «Особа» підлягають внесенню до ІІ «Контур». У електронній картці ІІ «Особа» зазначаються:

- установчі дані особи (прізвище, ім'я, по батькові, повна дата народження, місце народження), громадянство, адреси реєстрації та фактичного проживання, дані паспортного документа особи;
- вид та строки останнього покарання, статті ККУ, дата звільнення з останнього місця позбавлення волі;
- категорія обліку особи, підстави взяття її на облік, за наявності - додаткове «забарвлення» (гастролер, «злочин в законі», кримінальний авторитет, кіллер, утримувач притону, виготовлення, перевезення, збут наркотиків або зброї, сутенер, торгівля людьми та інші види відповідно до класифікатора ІІ);
- реєстраційний номер, дата матеріалу (кримінального провадження, протоколу про адміністративне правопорушення);
- порядковий номер запису в журналі профілактичної роботи (номер реєстрації кримінального провадження/картки щодо профілактичної роботи) та дата взяття особи на профілактичний облік в ОВС;
- вид правопорушення, вчиненого особою, статті ККУ (КУпАП);
- стислий зміст інформації (фабула): час, місце, опис обставин вчинення кримінального правопорушення, мотиви, характер насильницьких дій, зібрана інформація, що має відношення до правопорушення;
- додаткові відомості (за наявності) про особу: прізвиська, приналежність до певного угруповання, руху, організації, «фан-клубу» (назва, країна, місто), місце роботи, посада, спеціальність, номери телефонів;
- інші відомості (за наявності) відповідно до реквізитів заповнення електронних карток ІІ «Особа».

ІІ «Розшук» – підлягає інформація, щодо організації розшуку підозрюваних, обвинувачених (підсудних) осіб, які ухиляються від відбування покарання, безвісно зниклих та інших категорій осіб, які розшукуються.

Відомості до ІІ «Розшук» вносяться тільки на підставі зареєстрованих в ОВС:

- постанови судді, слідчого ОВС (прокуратури) про оголошення особи в розшук та обрання запобіжного заходу;
- супровідного листа про передоручення розшуку особи іншому ОВС;
- заяви або повідомлення про безвісне зникнення особи;
- повідомлення про виявлення невідомого хворого (дитини), який не в змозі надати інформацію про себе в силу хвороби (малолітнього віку) або цього не бажає;
- повідомлення про виявлення невпізаного трупа особи.

У електронній картці АРМ «Розшук» (категорії «розшук» та безвісти зниклий») зазначаються:

- дата надходження заяви, повідомлення та дата зникнення особи;
- номер та дата реєстрації матеріалу у відповідному журналі ЧЧ ОВС та ЄРДР;
- відомості про розшукувану особу: прізвище, ім'я, по батькові, стать, дата та місце народження, громадянство, адреси реєстрації та проживання, паспортні дані особи;
- відомості всіх паспортних документів (національний паспорт, закордонні паспорти) розшукуваної (безвісти зниклої) особи: номер, серія, дата та орган видачі паспортного документа;
- електронна фотографія особи – анфас, не нижче нижньої частини грудей (за можливістю у трьох видах: анфас, профіль, напівпрофіль, а також обличчя, яке повинно займати не менше 70% від загальної площі фотозображення);
- електронні фотозображення татуювань та фізичних вад (за наявності);
- опис зовнішності та особливих примет особи, відповідно до реквізитів заповнення електронної картки АРМ «Розшук»;
- номер кримінального провадження, дати відкриття та прийняття рішення про призупинення кримінального провадження (пункт 1 статті 206 КПК України);
- статті ККУ, які інкримінуються розшукуваній особі;
- запобіжний захід, ким санкціонований (найменування суду, органу прокуратури), прізвище та посада, дата затвердження (винесення);
- категорія та вид розшуку, причина розшуку, структурний підрозділ (служба) ОВС, який здійснює розшук;
- інформація (фабула) щодо зникнення особи, час, місце, обставини зникнення;
- дактилоскопічна формула (за наявності);
- відмітки про інформування Державної прикордонної служби, розміщення інформації у мережі «Інтернет» (сайт МВС);
- відмітки про оголошення в міждержавний та/або міжнародний розшук, дата оголошення;
- номер та дата заведення ОРС категорії «Розшук» (у разі заведення), прізвище: виконавця, який завів ОРС, його керівника структурного підрозділу (служби) ОВС, керівника ОВС, який затвердив постанову про заведення ОРС;
- телефони та адреси електронної пошти виконавця, ЧЧ ОВС, ЧЧ ГУМВС, УМВС;
- інші обов'язкові відомості відповідно до реквізитів заповнення електронної картки ІП «Розшук».

ІІІ «Пізнання». У електронній картці «Пізнання» (категорії «невідомий хворий», «невідомо дитина», «невпізнаний труп») зазначаються:

- дата надходження повідомлення та дата виявлення невідомого хворого чи дитини, невідомого трупу особи;
- номер та дата реєстрації матеріалупроводження у відповідному журналі ЧЧ ОВС та ЄРДР;
- категорія, вид розшуку, підстава взяття на облік;
- опис зовнішності та особливих прикмет особи, відповідно до реквізитів заповнення електронної картки АРМ «Пізнання»;
- електронні фотографії особи, фотозображення татувань та фізичних вад;
- номер кримінального провадження, дата відкриття, стаття ККУ (за наявності);
- відомості (фабула) щодо виявлення особи (трупа), час, місце, обставини;
- стан невідомого трупу особи, причина смерті, номер та дата протоколу розтину;
- дактилоскопічна формула (за наявності);
- відмітка про розміщення інформації у мережі «Інтернет» (сайт МВС);
- відмітка та дата направлення відомостей до МІБ ГІАЦ МВС РФ;
- номер та дата відкриття відповідного кримінального провадження (у разі відкриття), прізвище виконавця, його керівника структурного підрозділу (служби) ОВС, керівника ОВС;
- телефони та адреси електронної пошти виконавця, ЧЧ ОВС, ЧЧ ГУМВС, УМВС;
- інші обов'язкові відомості відповідно до реквізитів заповнення електронної картки ІІІ «Пізнання».

У обов'язковому порядку відомості щодо всіх паспортних документів розшукуваної (безвісти зниклої) особи вносяться до ІІІ «Втрачені документи».

ІІІ «Річ» – підлягають відомості щодо речей, викрадених, вилучених з ознаками підробки, заборонених або обмежених в обороті у громадян і службових осіб, безгосподарних, що знайдено або вилучено із камер схову вокзалів, портів, аеропортів та зданих до ОВС.

Забороняється:

1) взяття на облік номерної речі, цінного папера без індивідуального заводського (фабричного) номера, а щодо мобільного телефону, без номера ІМЕІ;

2) взяття номерної речі на облік (доповнення, зняття з обліку) без перевірки номерної речі за наявними обліками ІІІС;

3) збереження електронної картки в ІІІ «Річ» з незаповненими та недостовірними реквізитами.

У електронній картці ІІ «Річ» зазначаються:

- номери та дати реєстрації заяви, рапорту в СО чи ЄРДР;
- установчі дані особи, у якої викрадено (вилучено) річ (прізвище, ім'я, по батькові, повна дата народження, місце народження), громадянство, місце проживання та реєстрації; на підставі документів, що посвідчують особу.
- відомості щодо установи, звідки викрадено річ: найменування, код за ЄДРПОУ, місцезнаходження;
- групове найменування номерної речі (марка, модель);
- причина та підстави взяття на облік речі (зняття з обліку);
- індивідуальний (заводський) номер та рік випуску, номери вузлів (агрегатів), для мобільного телефону – ІМЕІ (індивідуальні особливості речі);
- дата, час, місце та обставини викрадення (вилучення, знайдення);
- інші відомості (за наявності) відповідно до реквізитів заповнення електронної картки ІІ «Річ».

У випадку, коли викрадені (вилучені, знайдені, здані) речі не підлягають постановленню на облік, а викрадені – знайдені «по гарячих слідах», до матеріалів долучається довідка (пишеться у довільній формі) про відсутність по цьому матеріалу речей, які підлягають постановленню на облік до ІІ «Річ», за підписом виконавця та його керівника підрозділу.

ІІІ «Антикваріат». Взяття на облік ІІІ «Антикваріат» культурної цінності виконується тільки на підставі офіційного документа, який підтверджує її належність до об'єктів матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення.

Обов'язковими реквізитами для заповнення інформаційної картки є: найменування об'єкта; назва речі; причина заповнення картки; роки (століття) виготовлення речі (min – max); розмір; кількість; правомочний власник (у випадках крадіжки або втрати); документ, що підтверджує належність предмета до об'єктів матеріальної та духовної культури (культурних цінностей); вид та номер заведення документа, що є підставою для поставлення на облік; дата викрадення (виявлення); орган; місце викрадення (виявлення); фабула (короткий опис події); обов'язкове фотографічне зображення (ескізний або детальний малюнок), прикмети; підрозділ та виконавець.

ІІІ «Викрадені (втрачені) документи» – підлягають відомості щодо документів (бланків документів) викрадених, втрачених, вилучених (з ознаками підробки) у громадян і службових осіб, паспортів померлих громадян України не зданих до ОВС, паспортів осіб, які знаходяться в розшуку, та які мають індивідуальні заводські (фабричні) номери і знаходяться у державному обігу.

У ІІ «Втрачені документи» підлягають обліку відомості про:

- паспортні документи, стосовно втрати яких особами, які були їх власниками, подано письмову заяву до ГРФО ОВС за місцем їх реєстрації;
- паспорти, що не були здані (вилучені) до ОВС після смерті особи;
- паспорти з ознаками підробки, які вилучено або знайдено;
- документи, про викрадення яких особами, які були їх власниками, подано письмову заяву до ЧЧ ОВС за місцем вчинення злочину або за місцем реєстрації (постійного проживання);
- бланки документів, факт викрадення (утрати) яких зареєстровано в ОВС;
- усі паспортні документи, що були видані особі, яка знаходиться у розшуку.

У електронній картці ІІ «Втрачені документи» зазначаються:

- номери та дати реєстрації заяви, кримінального провадження (протоколу вилучення/знайдення) у ОВС;
- дата, час, місце, обставини викрадення (вилучення, знайдення);
- найменування документа, категорія обліку, підстави взяття його на облік (зняття з обліку);
- серія та номер документа, дата видачі, орган, який видав документ;
- відомості результатів експертних досліджень;
- установчі дані особи, у якої викрадено (вилучено) документ (прізвище, ім'я, по батькові, повна дата народження, місце народження), громадянство, адреси реєстрації та проживання;
- відомості щодо установи, звідки викрадено документ: назва, статистичний код, адреса, вид діяльності.

ІІІ «Угон» – підлягають відомості щодо транспортних засобів (автомобілів, мотоциклів та мопедів), які розшуковуються, а також виявлених безгосподарних, у тому числі викрадені та втрачені державні номерні знаки транспортних засобів (далі - ТЗ).

У електронній картці ІІІ «Угон» зазначаються:

- номер та дата реєстрації заяви (повідомлення) в ЧЧ ОВС;
- установчі дані особи, у якої викрадено (виявлено) ТЗ: прізвище, ім'я, по батькові, повна дата народження, місце народження, громадянство, адреси реєстрації та проживання;
- відомості щодо установи, звідки викрадено ТЗ: назва, статистичний код, адреса, вид діяльності;
- дата, час, місце, обставини незаконного заволодіння (виявлення);
- відомості щодо ТЗ: державний номерний знак, найменування (марка, модель), колір, рік випуску, заводські номери кузова (шасі) та двигуна, серія і номер реєстраційних документів ТЗ, дата та місце реєстрації, характерні особливості ТЗ, у тому числі за результатами експертних досліджень ТЗ;

- категорія обліку ТЗ, підстави взяття на облік (зняття з обліку);
- номер та дата реєстрації кримінального провадження (протоколу знайдення) в ОВС;
- інші відомості (за наявності) відповідно до реквізитів заповнення електронної картки ІП «Угон»;
- телефони, адреси електронної пошти виконавця, ЧЧ ОВС, ЧЧ УДАІ (ВДАІ) ГУМВС, УМВС.

Первинні відомості щодо викрадених (виявлених) ТЗ, упродовж однієї години вносяться до ІП «Факт», «Угон», про що негайно інформуються (каналами зв'язку, електронної пошти, телетайпом) оперативні чергові ЧЧ УДАІ (ВДАІ) ГУМВС, УМВС та ЧЧ ГУМВС, УМВС.

ІІІ «Кримінальна зброя» – підлягають відомості щодо зброї, викраденої, втраченої, знайденої, зданої до ОВС, вилученої працівниками ОВС із числа тієї, що незаконно зберігалася, незалежно від її технічного стану, що має індивідуальні заводські (фабричні) номери або номери деталей: нарізної; комбінованої; гладкоствольної; газової; пневматичної; стартової; сигнальної; під патрон Флобера; холодної; пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії.

Інформацію щодо зброї, яка розшукується (знайдена, вилучена) правоохоронними органами країн-учасниць СНД, розміщено в ІП «Кримінальна зброя СНД».

У електронній картці ІП «Кримінальна зброя» зазначаються:

- номери та дати реєстрації заяви, кримінального провадження (протоколу вилучення/знайдення) у ОВС;
- місце та обставини втрати (викрадення, вилучення, знайдення), дата та час вчинення;
- найменування зброї, марка, модель, підстави взяття її на облік (зняття з обліку);
- індивідуальний (заводський) номер та рік випуску, номери вузлів (деталей);
- характерні особливості зброї, розпізнавальні ознаки, спосіб виготовлення, використання матеріалів та обладнання для цього (за висновками експертних досліджень);
- відомості результатів експертних досліджень (за наявності);
- установчі дані особи, яка втратила (у якої викрадено, вилучено) зброю (прізвище, ім'я, по батькові, повна дата народження, місце народження), громадянство, адреса реєстрації та проживання;
- інформація стосовно установи, звідки викрадено зброю: назва, статистичний код, адреса, вид діяльності;
- номер та дата акта про знищення вилученої або знайденої зброї;

- фабула («особенности») заповнюється у довільній формі і тільки російською мовою, у якій обов'язково вказуються марка зброї, обставини та місце втрати/виявлення зброї, індивідуальні особливості (подряпини, гравірування, сліди пошкоджень та інші ознаки), факт перероблення зброї;

- інші відомості (за наявності) відповідно до реквізитів заповнення електронних карток ІІ «Кримінальна зброя».

Забороняється внесення відомостей до ІІ «Кримінальна зброя» без індивідуального заводського (фабричного) номера зброї.

ІІІ «Зареєстрована зброя» – підлягають відомості щодо зброї, що має індивідуальні заводські (фабричні) номери, перебуває в користуванні громадян, підприємств, установ, організацій, господарських об'єднань, яким надано відповідно до законодавства дозвіл на її придбання, зберігання, носіння, перевезення, та яка обліковується підрозділами дозвільної системи ОВС: нарізної; комбінованої; гладкоствольної; газової; пневматичної; холодної; пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії.

ІІІ «Адміністративне правопорушення» – підлягають відомості щодо зареєстрованих адміністративних правопорушень, осіб, які їх вчинили, та результати розгляду цих правопорушень.

Облік відомостей щодо вчинених порушень Правил дорожнього руху, до ІІ «АПРА (ДАІ)» ІІПС виконується в підрозділах Державної автомобільної інспекції.

Під час оформлення адміністративних матеріалів в обов'язковому порядку особа перевіряється за обліками ІІ «Розшук» (наявність розшуку) та ІІ «АПРА» (повторність протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, відповідно до ст.35 КУпАП).

У випадку вчинення адміністративного правопорушення в місцях проведення спортивних заходів або у зв'язку з ними (інших масових заходів) та встановлення факту приналежності особи, яка його вчинила, до певного «фан-клубу» (неформального радикально налаштованого молодіжного угруповання, руху, організації), виконавець складає окрему довідку (довільна форма), у якій зазначає зареєстрований факт порушення громадського порядку, назву клубу (угруповання, руху, організації), місто та країну реєстрації клубу.

ІІІ «Мігрант» – підлягають відомості щодо осіб, затриманих за порушення законодавства України про державний кордон, про правовий статус іноземців та осіб без громадянства.

ІІІ «Корупція» – підлягають відомості щодо зареєстрованих кримінальних та адміністративних корупційних правопорушень, осіб, які їх учинили, та результати розгляду цих правопорушень у судах.

ІІІ «Кримінальна статистика» – підлягають відомості про кримінальні правопорушення, осіб, які їх учинили або підозрюються в їх учиненні, досудове розслідування за якими здійснюється слідчими органів внутрішніх справ.

ІІІ «ЄДРПОУ» – підлягають відомості щодо юридичних осіб всіх форм власності та організаційно-правових форм господарювання, відокремлені підрозділи юридичних осіб, що знаходяться на території України, а також відокремлені підрозділи юридичних осіб України, що знаходяться за її межами.

ІІІ «Домашній арешт» – підлягають особи, підлягають особи, щодо яких органами внутрішніх справ України здійснюється виконання ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту та щодо яких працівниками ОВС здійснюється контроль за їх поведінкою.

Запитання для самоконтролю:

1. Якими нормативними актами регламентується функціонування ІІІС?
2. Що є об'єктами обліку, тобто інформаційними ресурсами ІІІС?
3. Яку інформацію забороняється надавати та вносити до ІІІС?
4. Яким є порядок направлення офіційних запитів та які відомості вони повинні містити?
5. Яку інформацію про установчі дані особи повинні містити картки ІІІС та паперові документи обліку?
6. Назвіть призначення та формування основних інформаційних підсистем.

Глава 20

ІНШІ НАПРЯМИ І ВИДИ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

20.1. Поняття, види, механізм утворення слідів наркотичних, отруйних і сильнодіючих речовин

Криміналістичне дослідження наркотичних, отруйних і сильнодіючих речовин проводиться з метою виявлення слідів застосування зазначених речовин на предметах-носіях, віднесення речовини до наркотичної або сильнодіючої, встановлення їх родової і групової належності, джерела походження, способів і технології виготовлення.

Наркотики – це речовини, вживання яких приводить людину в стан оціпеніння, безумства, викликає, таким чином, наркоманію (від грецького – парке оціпеніння і манія – безумство, захоплення, пристрасть).

Наркотичні засоби, з якими доводиться зустрічатися в практиці правоохоронних органів поділяють на декілька груп залежно від технології їх отримання. З урахуванням цього виділяють наркотики рослинного та органічного походження.

Наркотичні засоби рослинного походження поділяють на дві групи за вихідною сировиною для їх виготовлення: із коноплі та з маку, а за способом виготовлення на промислового (заводського) та кустарного (саморобного) виробництва.

Конопля являє собою трав'янисту, однорічну, різностатеву рослину, що запилюється вітром і належить до сім'ї тутових. Для виготовлення наркотичної речовини зазвичай використовуються кущі коноплі жіночої статі. Найбільший вміст наркотичної речовини в індійській коноплі, але в меншій мірі вона міститься і в інших видах коноплі. Ця речовина накопичується в смолі, що у вигляді плівки вкриває квіточки та листя рослини.

Наркотичні засоби, що виготовляють саморобним способом з рослин коноплі (*Cannabis*), містять наркотично активний компонент тетрагідроканнабінол. Залежно від часу і способу збирання, а також способу переробки розрізняють такі наркотичні засоби з конопель: гашиш, каннабіс (марихуана), смола гашишу, рідина гашишу, екстракти та настої гашишу. *Гашиш* – це спеціально виготовлена суміш пилку від квіточок жіночої статі коноплі та пилку, що залишився після її обробки. Може перебувати у вигляді порошку (різного ступеня подрібнення), пасти, смоли або бути спресованим у вигляді пігулок. *Марихуана* – це суміш висушених або невисушених верхівок рослин конопель з листям і залишками стебла будь-яких сортів конопель без центрального стебла, інколи з певною кількістю квіточок та плодами, з яких не була вилучена смола. Така суміш містить тетрагідроканнабінол і має своєрідний запах, притаманний коноплям. Колір – світло-зелений, зелений, рідко – коричневий, залежно від часу і методу переробки сировини. Якість марихуани залежить від місця збирання і навіть від години доби, коли збирався «врожай».

Найбільш концентрованим наркотиком є «*рідина гашишу*» – гашишна олія. Її виготовляють кустарним способом шляхом обробки гашишу бензином, спиртом або іншими розчинниками (з наступним виділенням цих розчинників) і одержанням каннабіноїдів. Вона перебуває у вигляді маслянистої рідини, колір якої – від коричневого до червоного. Наркотик, що міститься у гашиші, в організм людини вводять під час паління у змішуванні з тютюном.

Наркотичні засоби з рослин маку (опійного, масличного): опій, опійні екстракти, макова соломка, концентрат макової соломки, опійні настої і т.п. *Опій* – це сік, що виділяється з надрізів недозрілих коробочок різних форм снодійного маку, що застиг та його висушили. Він виглядає як смолоподібна маса або кульки, рідше порошок бурого або темно-коричневого кольору та гіркокого на смак. Близько 25% опію складають алкалоїди – морфін, наркотин, папаверин, кодеїн, нарцеїн і тебайн у вигляді їх солей з меконовою, молочною і сірчаною кислотами. Не висушений *опій-сирець* має сіро-бурий колір та специфічний неприємний запах. *Концентрат макової соломки* вилучають кип'ятінням у воді або іншими розчинниками та випаровуванням до смолоподібного або твердого стану. Одержаний концентрат темно-коричневого кольору з запахом висушених фруктів. До наркотичних речовин відносять також *макову соломку*. Це всі частини (як цілі, так і подрібнені, як висушені, так і не висушені, за винятком дозрілого насіння) усіх сортів снодійного маку, зібраного будь-яким способом, що містять наркотично активні алкалоїди опію. Переробка висушених коробочок і стебел маку за допомогою м'ясорубки, кавомолки, кулькового млина, а також шляхом розтирання у ступці дозволяє отримати подрібнену соломку рослини маку. Колір макової соломки залежить від часу збирання і може бути від світло- до темно-зеленого і від світло-жовтого до коричневого.

Слід зазначити, що для виготовлення лікарських препаратів промисловістю використовуються лише стінки плодів, у яких накопичуються такі алкалоїди як морфін, кодеїн, папаверин, а для виготовлення наркотичних засобів кустарним способом використовується вся вегетативна система, крім кореневища. *Морфін* медичною промисловістю випускається у вигляді таблеток (морфіну гідро хлорид); у вигляді 1%-го і 5%-го розчинів у ампулах і 1%-го розчину у шприц-тюбику, а також може зустрічатися у вигляді порошку. Таблетки (порошок) білого кольору, розчини у ампулах і шприц-тюбику – безбарвні або ледь жовтувата рідина.

Героїн – напівсинтетичний наркотичний засіб, похідний морфіну і за наркотичною активністю перевищує його в декілька разів. Це порошок від білого до коричневого кольору (залежно від ступеня очищення). Державною фармацевтичною промисловістю не випускається.

До наркотичних засобів рослинного походження відносять *кокаїн* – порошок або паста одержані з листя рослини коки, що культивується у Південній Америці, Африці, на островах Цейлон і Ява. Порошок білого кольору паста – білого, кремового чи бежевого кольору. У медичній практиці застосовують лікарський препарат – кокаїну гідро хлорид. Це безбарвні голчасті кристали або білий кристалічний порошок, гіркий на смак. При нанесенні на язик викликає відчуття заніміння (отерплості).

Похідним від кокаїну наркотичним засобом є *крек*, який відзначається високим ступенем звикання. Зустрічається у вигляді розчинів і в твердому стані, безбарвний або жовтуватий на колір.

У Бразилії спеціалістам вдалося вивести нову рослину для виготовлення наркотичних засобів «епаду». Її висота сягає семи метрів, а період дозрівання менше ніж півроку. У майбутньому, на думку спеціалістів Інтерполу може набути широкого розповсюдження наркотичний засіб виготовлений із кактусів, яких налічується більше 170 видів, 2 тисячі сортів і велика кількість різновидів.

Синтетичні наркотичні речовини одержують з інших менш активних наркотичних продуктів або з вихідних продуктів, що не володіють наркотичною дією.

Наркотичні та сильнодіючі речовини, що випускаються фармацевтичною промисловістю поділяють на фармацевтичні препарати, що володіють наркотичною та психотропною дією. До першої групи відносять речовини, які містять алкалоїди опію та їх похідні або їх синтетичні замінники: *морфін, кодеїн, тебаїн, промедол* і т.п. Друга група включає психостимулятори: *фенамін, фенатин, метилфенідат* та ін. До наркотичних відносять також *місцево-анестезуючі засоби*.

На місці події злочину або проведення обшуку можуть бути виявлені частки й сліди-нашарування у вигляді порошку та смоляних мазків гашишу, часток канабісу (марихуани), макової соломки, мазків і порошку опію, сліди синтетичних наркотичних речовин (героїн, гідроморфон, оксидон, етрофін, ефедрон, мета дон, петидин, промедол, фентаміл), які можуть бути на упаковці, шприцах, голках, ампулах, сигаретах, у вигляді нашарувань на одязі, в кишенях, на стінках чашок і склянок, на пристосуваннях для саморобного виготовлення цих речовин в побутових умовах (сита, преси, м'ясорубки тощо). На місці виявлення таких слідів треба провести їх ретельний огляд і описати у протоколі слідчої (розшукової) дії. Сліди наркотичної речовини вилучають з предметами-носіями. Їх необхідно ретельно упакувати у окрему тару (флакон, пакет тощо), щоб виключити можливість пошкодження і зміни властивостей об'єкта в процесі транспортування. Тара повинна відповідати розмірам, обсягу об'єктів, що направляють на експертизу, мати надійне закупорювання та міцну перев'язку. Направляти на експертизу такі об'єкти необхідно якомога швидше, оскільки значна частина з органічних складових наркотичних речовин є нестійкими і під час зберігання можуть видозмінитися. Вологі наркотичні речовини перед упакуванням та вилученням необхідно ретельно просушити, щоб запобігти псуванню.

Віднесення невідомої речовини до наркотичних засобів можливо тільки проведенням лабораторного дослідження представлених об'єктів.

Об'єкти на експертизу надаються у таких формах: окремі маси і обсяги твердих, сипучих і рідинних речовин; цілі рослини або їх частини; різні форми лікарських препаратів (пігулки, драже, порошки тощо); предмети носії з видимими або невидимими слідами наркотичних, сильнодіючих або отруйних речовин; обладнання для кустарного виробництва наркотичних засобів (сито, прилади для подрібнення і екстракції наркотичних речовин, прес-форми).

Зразки проб для дослідження відбирають з різних упаковок, які мають будь-які відмінності між собою (кольором, подрібненістю, вологістю, запахом тощо). Якщо речовина має однорідний стан, вилучення зразків здійснюють таким чином: при кількості упаковок менше 10 для аналізу беруть усі зразки; від 10 до 100 – відбирають 10; при 100 і більше – відбирають кількість, що дорівнює кореню квадратному із загальної кількості (наприклад, із 196 – 14 проб).

Якщо вилучена значна кількість наркотичної речовини (більше 1 кг.), то для проведення експертизи відбирають декілька зразків. Вилучення сипучих чи в'язких матеріалів проводять методом «конверта» з верхнього, середнього та нижнього шарів. При вилученні проб рідини її слід ретельно перемішати, потім відібрати у пляшки чи флакони. Для дослідження відбирають здебільшого 10–20 грамів речовини. Під час вилучення об'єктів для дослідження, їх слід правильно упакувати і зберігати. Деякі наркотичні та сильнодіючі речовини чутливі до дії сонячних променів, кисню повітря, вологи, високих температур, тому їх слід зберігати в ємностях з притертими пробками, поліетиленовій упаковці, темному і прохолодному місці. Рідини, що перебувають у відкритих ємностях (стакан, фужер тощо), необхідно перелити в іншу ємність і герметично закупорити. Речовини рослинного походження рекомендують упаковувати у паперові конверти (ні в якому разі не використовувати для упаковки свіжих рослинних об'єктів поліетиленову або пластикову тару: речовини у такій тарі піддаються гнилісним процесам). Речовини, що перебувають у вологому стані, перед упакуванням треба ретельно просушити, щоб запобігти псуванню. Тверду речовину вміщують до склянок та пластикових ємностей або акуратно загортають у папір, таким чином, щоб речовина не просипалася.

Всі упаковки повинні мати пояснювальні написи та бути опечатаними. Зважаючи на специфічні особливості наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, при направленні їх на дослідження слід враховувати їх здатність змінювати склад в процесі зберігання.

Проведення експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів можуть вирішуватися наступні завдання:

– встановлення факту належності речовини до наркотичних засобів (психотропних речовин, прекурсорів);

- виявлення на предметі-носії слідів наркотичних засобів (психотропних речовин, прекурсорів);
- встановлення можливості застосування наданих на дослідження речовин для виготовлення наркотичних засобів (психотропних речовин);
- встановлення спільного джерела походження наданих на дослідження наркотичних речовин (психотропних речовин, прекурсорів);
- встановлення можливого виготовлення (здійснення синтезу) наркотичних засобів або психотропних речовин згідно опису або виявлених рецептур.

Перелік питань, що можуть бути поставлені на вирішення експертизи визначається характером вилучених об'єктів.

За вилученими речовинами:

Чи містять представлені на дослідження об'єкти наркотичні, психотропні речовини або прекурсори?

До якого виду наркотичних (сильнодіючих) речовин чи засобів належить об'єкт дослідження?

Чи не належать зразки до єдиного цілого, єдиної маси?

Чи мають вилучені в різних місцях або у осіб наркотичні засоби або психотропні речовини або прекурсори загальне джерело походження (однакові фізико-хімічні показники, якісний та кількісний склад) за місцем виготовлення, зберігання або вирощування?

Чи використовувалася подана на дослідження рослинна маса для виготовлення наркотиків? Чи є в ній сліди наркотичних засобів? Якщо так, то яких саме?

Чи є представлені на дослідження речовини (рідини) відходами виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин? Якщо так, то які саме?

Який вміст наркотикоактивних компонентів у речовинах?

Чи є серед представлених об'єктів хімічні речовини, які використовуються при виготовленні наркотичних засобів або психотропних речовин (яких саме)? Якщо так, то які і на яких стадіях вони використовуються?

Чи немає на представлених предметах нашарування наркотичних речовин та засобів?

Яким чином виготовлені представлені наркотичні засоби – промисловим чи кустарним?

Чи відносяться надані на дослідження зразки рослин до рослин снотворного маку (або рослин певного роду конопель)?

За вилученим обладнанням:

Чи є на представлених об'єктах (предметах) сліди (залишки, нашарування) наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів або інших речовин? Якщо так, то яких і яка їх вага?

Чи можуть представлені на дослідження об'єкти (предмети) використовуватися для рафінування, екстракції або інших дій, в результаті яких відбувається перетворення наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів на готові до використання форми наркотичних засобів чи психотропних речовин?

За вилученими записами:

Чи наявні у вилучених записах описи методик виготовлення (здійснення синтезу) наркотичних засобів або психотропних речовин? Якщо так, то яких саме?

Чи можливе виготовлення (здійснення синтезу) наркотичних засобів або психотропних речовин згідно опису?

За показаннями затриманого, зафіксованими у протоколі:

Чи можливе виготовлення (здійснення синтезу) наркотичних засобів або психотропних речовин згідно схем та описів їх отримання, які вкладені в протоколі допиту затриманої особи?

На вирішення комплексної судово-медичної і судово-психіатричної експертизи можуть бути поставлені наступні запитання:

Чи є на тілі особи ознаки вживання наркотику і якщо так, то якого саме і час вживання?

Наскільки давно виникла наркотична залежність даної особи?

Чи перебуває дана особа у стані наркотичного сп'яніння і, якщо так, то який його ступінь?

Яким способом вводився в організм наркотичний засіб, який саме та в якій кількості?

Чи перебувала дана особа в момент вчинення злочину у стані дії наркотику (гострий наркопсихоз, патологічний афект)?

Проведення агротехнічної експертизи дозволяє отримати відповіді на такі запитання:

Який характер носять дані посіви наркотико- або психотроповмісних культур – дикорослий або культурний (з урахуванням розташування рослин, відстані між кущами, урожайності та ін.?)

Яка орієнтовно величина очікуваного врожаю даних посівів?

Судово-трасологічна експертиза може проводитись для вирішення таких питань:

Чи не складав раніше єдине ціле матеріал упаковки наркотичних засобів, вилучених у підозрюваного?

Чи не використовувалась дана ємність для формування або пресування наркотичного засобу?

Виявлення речовини і встановлення її природи – це хіміко-аналітичне завдання, що пов'язане з визначенням родової належності. Воно може вирішуватися кваліфікованим судовим хіміком (токсикологом) і хіміком-криміналістом на основі знання хіміко-аналітичних при-

йомів, методів і відомостей, що містяться в роботах з судово-хімічних методів дослідження, в посібниках з аналітичної хімії.

При дослідженні наркотичних та сильнодіючих речовин і засобів можуть використовуватися такі методи: мікроскопічний, електронно-мікроскопічний, краплинний, рентгено-структурний, емісійний аналізи, тонкошарова та газорідинна хроматографія, інфрачервона та ультрафіолетова спектроскопія.

Отруйні і сильнодіючі речовини – це тверді, рідкі або газоподібні матеріальні утворення. Потрапляючи на об'єкти органічного або неорганічного походження вони вступають з ними у фізичну або хімічну реакцію, внаслідок чого утворюються сліди-речовини. При потрапленні до організму людини отруйні і сильнодіючі речовини викликають розлад здоров'я, а за певних умов – настання смерті. В результаті взаємодії цих речовин з об'єктами матеріального середовища утворюються сліди-відображення, дослідження яких сприяє встановленню обставин події кримінального правопорушення.

Внаслідок взаємодії отруйних речовин на тілі і внутрішніх органах людини утворюються складні сліди-зміни, для дослідження яких доцільно залучати спеціаліста. Такі сліди на предметах органічного та неорганічного походження розглядаються в криміналістичному вченні про сліди, а на тілі людини – в курсі судової медицини. Слідчому відомості про такі сліди необхідні для правильної оцінки слідчої ситуації та прийняття відповідного тактичного рішення щодо висування версій і визначення напрямів розв'язання слідчої ситуації з метою розслідування кримінального правопорушення.

Дія кислот утворює на тілі почервоніння – хімічний опік. Наявність на тілі трупа великих плям світло-коричневого кольору свідчить про отруєння окисом вуглецю, а синьо-фіолетове забарвлення плям указує на застосування синильної кислоти. Дія фосфорних сполук залишає на тілі жовті плями.

Здійснюючи зовнішній огляд трупа слід звертати увагу на стан порожнини рота. Опік губ, шкіри обличчя – наслідок взаємодії кислот, лугів. Наявність на губах слідів брудно-жовтого опіку свідчить про отруєння лугом. Непомірно розширені зіниці – вказують на застосування атропіну, настоянки беладони, білені. Вузькі зіниці є ознакою отруєння морфієм, опієм. Такі та інші сліди несуть інформаційне навантаження кольором, який змінюється згодом, що дозволяє обґрунтувати висновок про час настання смерті. Для правильного визначення кольору та відображення цього в протоколі слід користуватися альбомом кольорів, що міститься у слідчій валізці, використовувати техніку для фотозйомки та відеозапису, яка дозволяє отримувати кольорові зображення об'єктів і

слідів, які містяться на них та використовувати на усіх етапах кримінального провадження.

Сліди отруйних і сильнодіючих речовин можуть знаходитись на предметах-носіях у вигляді механічних включень, нашарувань на одязі (в кишнях), на стінках чашок, склянок, на різноманітних пристосуваннях, що використовуються для виготовлення та застосування таких речовин. Сліди цих речовин необхідно шукати на одязі, предметах туалету потерпілого, волоссі бороди, вусів, на руках, на підлозі, килимі, постільній білизні, у залишках їжі, на посуді, інструментах тощо. Всі склянки, пробірки зі слідами невідомих рідин чи інших речовин підлягають герметичному упаковуванню та вилученню. Огляду та вилученню підлягають коробочки, рецепти, папір та інші пакувальні матеріали отруйних речовин. Особливу увагу слід звертати на виявлення та вилучення запахової інформації. Запахи отруйних речовин бувають дуже сильними і специфічними. Різкий запах гіркої мигдалю є характерним для синильної кислоти (ціаністого калію). При отруєнні лізолом відчувається неприємний запах фенолу, специфічні запахи оцтової кислоти, формаліну, алкоголю, ацетону тощо.

Під час огляду місця події рекомендується відбирати зразки запаху отруйних речовин. Вони можуть міститися і в інших слідах речовини, наприклад, блювотній масі, сечі, калі, слині, які треба герметично упаковувати та вилучити. Наступні дослідження вилучених слідів дозволять встановити вид і групу належності отруйної речовини.

Об'єкти для дослідження слід направляти на предметах-носіях у найкоротші строки після виявлення. Більшість органічних складових цих речовин не стійкі і під час зберігання можуть видозмінюватись.

Розчини, що направляють на дослідження мають бути упаковані таким чином, щоб запобігти будь-яким змінам (наприклад, випаровуванню) під час зберігання та транспортування.

Завданням експертизи може бути: встановлення факту належності вилучених об'єктів до отруйних та сильнодіючих речовин; визначення кількості отруйних та сильнодіючих лікарських засобів; встановлення спільного джерела походження наданих на експертне дослідження речовин.

На вирішення експерту можуть бути поставлені такі запитання:

Чи містять представлені на дослідження об'єкти отруйні або сильнодіючі речовини? Якщо так, то які саме?

Яка маса діючої речовини в складі наданих на експертизу лікарських засобів?

20.2. Дослідження газової зброї, аерозольних балонів і предметів-носіїв та слідів їх застосування

Останнім часом все частіше засобами вчинення злочинів стає газова зброя, до якої відносять – пістолети, револьвери, механічні розпилувачі та аерозольні пристрої, споряджені сльозоточивими подразнюючими речовинами, дозволеними до застосування Міністерством охорони здоров'я України. Обумовлюється це широким розповсюдженням зазначених предметів серед населення. На даний час органами внутрішніх справ зареєстровано понад 130 тисяч спеціальних засобів – газові балончики, пістолети та револьвери, володіння якими дозволяється державою тільки особам з 18 років за висновком відповідних медичних комісій. Наявність таких предметів у злочинців надає їм більшої впевненості у своїх силах і вони усе частіше вдаються до їх застосування. Реалії слідчої, оперативно-розшукової та експертної практики зумовлюють необхідність розробки правових, організаційних і криміналістичних засад, пов'язаних з придбанням, зберіганням та використанням зазначених спеціальних засобів заподіяння шкоди здоров'ю людей під час вчинення кримінальних правопорушень.

Газова зброя – вид зброї несмертельної дії, яка призначена для використання населенням як зброя самозахисту і не відноситься до вогнепальної. Вона призначена для тимчасового виводу з ладу живої сили противника шляхом викидання газодинамічної хмари із суміші речовин сльозогінної чи подразнюючої дії за рахунок згоряння пороху, або речовини, яка його замінює. Проведення пострілів здійснюється газовими набоями з пістолетів або револьверів. Така зброя може бути виготовлена заводським або кустарним способом.

На даний час зустрічаються газові, газОВО-шумові і газОВО-сигнальні пістолети і револьвери виготовлені промисловими підприємствами Німеччини, Італії, Франції і Росії таких калібрів: 5,6; 6; 7,62 (Росія); 8; 9; 11,43 мм.

Газовий пістолет – індивідуальний засіб активної оборони. Для здійснення пострілів використовуються патрони споряджені газом сльозогінної або подразнюючої дії. Основна відмінність револьвера від пістолета, це наявність у першого обертового барабана, який виконує функцію магазину.

Газові, газОВО-шумові і газОВО-сигнальні пістолети і револьвери не призначені для стрільби патронами, спорядженими кулями. У каналі їх ствола жорстко вмонтовані перетинки у вигляді металевих пластин, висота яких має бути не менше 1/2 діаметра каналу стволу, товщина – не

менше 1 мм., що йдуть уздовж каналу і частково перекривають його, але не перешкоджають проходженню газів або цапфи, розташовані ближче до казенної і дульної частини каналу ствола.

Застосування газової зброї і аерозольних балонів, як і вогнепальної зброї, супроводжується утворенням джерел доказової інформації, дослідження яких сьогодні здійснюється спеціалістами в галузі судової балістики. До таких об'єктів відносять: газові пістолети, а також їх частини – магазин, шоки, руків'я, газові набої, а також різноманітні газові балони.

Газовий патрон – боеприпас газової зброї, який являє собою збірну одиницю, призначений для тимчасового виводу з ладу живої сили. Він складається із гільзи, метального заряду, капсуля-запальника і снаряду у вигляді суміші речовин сльозоточивої та дратівної дії, а також інших елементів, що забезпечують його герметичність та боездатність. Призначений для проведення пострілів із газової зброї. Споряджається кристалічним порошком (кристалами білого, жовтого, коричневого кольорів) 0-хлорбен-зіліденмалонотрила (CS) або хлорацетофенону (CN), або капсаїцином.

Під час огляду газової зброї слід звертати увагу на наявність маркувальних позначень, до яких належать:

- товарний знак виробника;
- найменування моделі зброї;
- порядковий номер;
- калібр патрону, який використовується.

На засоби самооборони в аерозольному упакуванні наносять:

- назву підприємства-виробника та його товарний знак;
- найменування моделі засобу;
- вихідні дані нормативного документа, на підставі якого отримано право на вироблення продукції;
- склад діючої речовини;
- значення маси чи об'єму діючої речовини;
- діапазон робочих температур;
- дату закінчення терміну зберігання;
- рекомендації щодо обмеження застосування.

У різних країнах можуть бути різні вимоги безпеки, яким має відповідати зброя, та різні вимоги щодо її маркування.

Слід зазначити, що з урахуванням дозволених до застосування в Україні калібрів газової зброї у відповідності з постановою Кабінету Міністрів № 706 від 7 вересня 1993 р. «Про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів оборони, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівливої дії», дозволено:

- 6 мм., який може мати маркування «5,6 mm Blanc», «22 Long Blanc»;

- 8 мм. – «.315 Blanc»;
- 9 мм. – «.380 Blanc», «.35 Blanc».

Варіанти маркування зброї під патрони калібрів 8 та 9 мм. означають використання патронів однакового калібру, але з різною довжиною гільз.

Наявність клейма «PTV» на затворі або на рамі зброї закордонного виробництва свідчить про те, що ця модель пройшла випробування на відповідність вимогам безпеки у Федеральній службі фізико-технічного контролю, яка міститься у М. Брауншвейг (Німеччина) та є однією з провідних випробувальних лабораторій у Європі з проведення випробувань на безпеку ручної вогнепальної зброї та зброї самооборони.

Газові патрони центрального спалаху калібрів 8 і 9 мм. споряджаються в латунні гільзі з завальцьованими всередину краями дульця, які містять вибивний заряд бездимного порошу і пластмасову капсулу з отруйною речовиною (ОР), на зовнішній поверхні якої робиться хрестоподібна насічка. Під час пострілу остання проривається газовим струменем. На відстані 1,5-2,5 м. вони утворюють газову хмару з епіцентром приблизно в 2 м. від дульного зрізу ствола пістолета або револьвера. Усі наведені калібри газових набойів можуть споряджатися в латунні гільзи із завальцьовкою краю дульця у вигляді зірки.

Газові патрони можуть призначатися як для пістолетів так і для револьверів (бути універсальними, що мають, як закраїну капелюшка, так і проточку, і використовуються в цих видах зброї).

Відповідні маркування містяться і на газових набоях. На денцях гільз відображається: товарний знак фірми-виробника (наприклад, «Wadie» – Німеччина), виду ОР – газу «CS» (ОР дратівної сльозоточивої дії) і калібру 8 мм. Пластмасові заглушки в газових набоях можуть бути таких кольорів: жовтий або червоний, якщо набій споряджений газом «CS» (ортохлорбензолмонодінітрілом), і блакитний, фіолетовий, білий (залежно від концентрації), якщо набій споряджений газом «CN» (хлорацетофенон).

Засіб самооборони в аерозольному упакуванні – пристрій, призначений для тимчасового стримання людини від активних дій, який має балон з рідкою сумішшю речовин сльозоточивої та дратівної дії, елементи для евакуації та клапан.

Інформацію про застосування газових пістолетів і газових балонів як знарядь вчинення злочину можна отримати під час огляду місця події. Огляд проводить слідчий і залучає до цього спеціаліста в галузі криміналістичного зброєзнавства, який надає допомогу у виявленні, фіксації та вилученні речових доказів. Проведенню кваліфікованого огляду сприяє дотримання розроблених правил та вимог, до яких відносять: а) своєчасність проведення огляду; б) детальність огляду; в) точність фіксації отриманих результатів.

Помилки, що допущені під час первинного огляду, у більшості випадків, не можуть бути усунені повторним оглядом, що обумовлюється швидкими змінами первинної обстановки. Кваліфікований огляд місця події дозволяє вирішувати такі завдання:

- виявлення газової зброї, набоїв, їх частин, слідів пострілу та застосування аерозольних балонів на різних предметах;
- фіксація виявлених речових об'єктів;
- фіксація стану та характеру виявлених речових доказів.

Під час проведення огляду місця події слідчий за допомогою спеціаліста намагається отримати відповідь на такі питання:

Чи застосовувалась в даному випадку газова зброя?

Чи проводились постріли з виявленої газової зброї?

На якій відстані був виконаний постріл в даний об'єкт (при пострілах з відстані до 0,2 м. вплив струменю газу на життєво важливі органи, як і при пострілі «холостими» патронами, пошкоджує нестійкі частини тіла – очі і може призвести до летального наслідку)?

В якому напрямі був виконаний постріл?

Скільки було виконано пострілів?

Де знаходиться місце, звідки був проведений постріл?

Під час огляду безпосередньо зброї необхідно визначити місце її знаходження відповідно до двох незмінних на місці орієнтирів. Слід пам'ятати, що зброя може знаходитись у стані, при якому можливі постріли без натискання на спусковий гачок.

У протоколі огляду відображається положення наступних частин зброї:

- зведений або спущений курок;
- поставлена зброя на запобіжник або ні;
- чи є патрон у патроннику;
- чи є магазин;
- кількість патронів у магазині (магазин упаковують окремо від зброї).

Під час огляду револьверів відзначають положення барабану та наявність в ньому патронів і стріляних гільз. Їх опис здійснюється за годинниковою стрілкою, починаючи з камори, яка знаходиться напроти бійка ударника.

При огляді місця події слід звернути увагу на відшукання усіх стріляних гільз. Для цього користуються загальними рекомендаціями щодо виявлення гільз від застосування вогнестрільної зброї. При виявленні гільзи звертають увагу на її форму, довжину і діаметр, маркування, колір металу, із якого вони виготовлені, а також наявність слідів від частин зброї у вигляді вм'ятин на капсулі і на корпусі гільзи.

Від правильності проведення огляду місця застосування газової зброї та якісної підготовки зібраних матеріалів значною мірою залежать результати експертизи.

Дослідження зазначених об'єктів ґрунтується на загальних закономірностях криміналістичного зброєзнавства. До першої групи закономірностей відносяться ті, що пов'язані з відображенням у матеріальному світі обставин виготовлення і застосування зазначених об'єктів (процесу відстрілу і формуванні слідів на зброї, елементах набоїв та на уражених переполах).

Другу групу складають закономірності розробки технічних прийомів, методів і засобів виявлення, фіксації, вилучення, зберігання і дослідження газової зброї, набоїв до неї, слідів, що утворилися внаслідок застосування її або аерозольних балонів.

Третю групу складають закономірності використання отриманої інформації при розкритті злочинів і встановленні обставин у кримінальних провадженнях про застосування таких спеціальних засобів.

Предметом експертизи газової зброї і патронів як відомої суми спеціальних пізнань є криміналістичне зброєзнавство, а предметом її практичної діяльності є всі факти (обставини кримінального провадження), що можуть бути встановлені засобами даної експертизи. Останній характеризується колом питань, що вирішуються експертизою газової зброї, патронів до неї та газових балонів, і багато у чому залежить від виду об'єктів досліджень (родовий предмет). По кожному кримінальному провадженню має бути встановлено певний перелік обставин і відповідно – конкретний предмет експертизи буде виражатися тими конкретними питаннями, що вимагають свого вирішення експертом.

Належність виявленого об'єкта до газової зброї визначається за наявністю у нього сукупності двох криміналістичних критеріїв:

– призначеності для викидання суміші речовин сльозоточивої чи дратівної дії із застосуванням газового патрону (встановлюється в результаті: а) визначення наявності необхідної сукупності конструктивних елементів; б) встановлення подібності за зовнішніми ознаками (конструкції в цілому та наявності характерних елементів, їх форми та відносним розмірам) з відомими аналогами певних різновидів газової зброї);

– придатності для викидання суміші речовин сльозоточивої чи дратівної дії із застосуванням газового патрону, яка забезпечується конструкцією та властивостями зброї (визначається і встановлюється за: а) наявністю технічної забезпеченості як окремих елементів, так і конструкції в цілому; б) достатністю його вражаючих властивостей).

Вироби, які конструктивно схожі з газовою зброєю, але не відповідають повністю або частково вказаним критеріям, газовою зброєю не визнаються.

На вирішення експерту можуть бути поставлені такі запитання:

1. Чи є наданий пістолет з маркуванням «...» вогнепальною зброєю?

2. Чи є наданий предмет з маркуванням «...» газовим пістолетом?
3. Чи придатний він до стрільби?
4. Якщо пістолет технічно не справний, але придатний для окремих пострілів, то чи можливі постріли у вище згаданому випадку?
5. Яким способом його виготовлено?
6. Чи вносились зміни до конструкції даного пістолету?
7. Чи здійснювались постріли з даного пістолету після останньої чистки?
8. Який зміст видаленого номерного позначення на пістолеті?
9. Чи стріляні надані гільзи з даного пістолета з маркуванням «...»?

Висновок про віднесення об'єкта, що надійшов на експертизу, до певного класу (типу, виду) газової зброї повинен формуватися залежно від результатів дослідження: при наявності вказаних ознак газової зброї і відсутності відповідних критеріїв вогнестрільної зброї, а саме: «вогнепальності» і «зброярності». У висновку слід зазначити калібр, вид, модель, зразок зброї, номер та маркувальні позначки виробника. Критерій надійності для газової зброї буде наявним за умови технічної справності і придатності її для стрільби.

Для визнання належності досліджуваного екземпляру до газової зброї визначальними є: а) призначення; б) придатність до проведення пострілів; в) конструктивні особливості, конструкція ствола і патронника (камор барабану); г) дійсні характеристики (здатність до викидання суміші речовин сльозоточивої чи дратівної дії із застосуванням газового патрону).

При дослідженні об'єктів, що призначені для розпилювання отруйних речовин можуть вирішуватися наступні питання:

Який склад суміші в поданому на дослідження балоні?

Чи є в суміші речовина сильнодіюча або отруйна?

Чи є на поданих предметах одягу нашарування отруйної речовини подразнюючої дії (ОРПД), і якщо є, то чи входять до їхнього складу сильнодіючі або отруйні компоненти?

Чи однакова ОРПД, яка виявлена на одязі, й ОРПД у вилученому балоні?

Запитання для самоконтролю:

1. Що розуміють під наркотичними засобами?
2. На які групи поділяють наркотичні засоби залежно від технології їх отримання?
3. Які сліди наркотичних засобів можна виявити під час проведення слідчих (розшукових) дій (огляду, обшуку, освідування)?

4. Способи виявлення, фіксації та зберігання наркотичних засобів і слідів їх застосування?
5. Порядок відібрання зразків проб наркотичних засобів для експертного дослідження?
6. Які завдання вирішуються експертизою наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів?
7. Які питання вирішуються експертизою отруйних або сильнодіючих речовин?
8. Що розуміють під газовою зброєю?
9. Чому з газової зброї неможлива стрільба патронами, спорядженими кулями?
10. Які завдання вирішуються оглядом місця застосування газової зброї?
11. Криміналістичні критерії віднесення об'єкта до газової зброї?
12. Які питання можуть бути поставлені на вирішення експерта при дослідженні газової зброї?

Криміналістична тактика

Глава 21

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

21.1. Предмет, завдання, джерела та засоби криміналістичної тактики

Криміналістична тактика – інтелектуальне ядро криміналістики, її логіко-психологічна основа. Методи, засоби, прийоми тактики – надійний інструмент в руках суб'єктів правозастосовної діяльності.

Фактично зародження основ криміналістичної тактики, як і всіх криміналістичних знань, відбулося вже в період формування найдавніших держав: з'являються такі органи як поліція, суди й в'язниці, що нерозривно пов'язані із необхідністю створення засобів і методів їх діяльності, у тому числі й тих, що носять криміналістичний, у нинішньому розумінні, зміст.

У період формування криміналістики як самостійної галузі знання тактика розглядалась як частина поліцейської (кримінальної) техніки. У працях вчених Австро-Угорщини і Німеччини Г. Гросса, А. Вейнгардта, Г. Шнейкerta, В. Штібера та інших відбилися перші уявлення про криміналістичну тактику.

Серед зарубіжних праць, які мали значний вплив на подальший розвиток криміналістичної тактики, необхідно зазначити роботи Г. Гросса, в яких автор не тільки узагальнив досвід слідчої практики, а й запропонував використовувати розроблені, пристосовані ним і деякими попередниками методи до діяльності з розслідування злочинів. Заслужовує уваги праця відомого на початку ХХ-го століття вченого А. Вайнгардта. Основою його наукових досягнень є праця «Кримінальна тактика. Керівництво по розслідуванню злочинів», що в Росії вийшла 1910 року із перевиданням 1912 року. Автор відносить до кримінальної тактики всю сукупність судово-поліцейських прийомів боротьби зі злочинністю, а також методів і вказівок з попередження, припинення, виявлення й розслідування злочинів. По суті справи автор включає в цей розділ всю сукупність будь-яких засобів, що можуть допомогти у діяльності з розслідування злочину.

Узагальнюючи, можна підсумувати, що у своєму становленні криміналістична тактика пройшла наступні етапи:

– зародження криміналістичної тактики як однієї із складових зростаючого масиву криміналістичних знань; поява окремих наукових праць з тактико-криміналістичних питань (друга пол. 19 ст. – 30-ті рр. XX ст.);

– розробка наукових засад криміналістичної тактики (формування вчень про її предмет, криміналістичну версію та ін.); як наслідок – криміналістична тактика набуває статусу самостійного розділу криміналістики (40-50 рр. XX ст.);

– інтенсифікація та поглиблення наукових досліджень проблем предмету криміналістичної тактики, її окремих наукових категорій; розробка нових підгалузей криміналістичної тактики: тактики злочинної діяльності, тактики професійного захисту; судової тактики (від 60-х рр. XX ст. до нинішнього часу).

У військовій сфері *тактику* (гр. *taktica* – майстерність побудови війська) визначають як складову частину воєнного мистецтва, включаючи теорію і практику підготовки та ведення бою; способи та прийоми, обрані для ведення бою. У даному визначенні сутність тактики розуміють як вміння знайти або створити ситуацію, при якій вирішальний удар буде завдано супротивнику в найуразливіше для нього місце (позицію), тобто – це вміння перехитрити супротивника.

Узагальненим є визначення *криміналістичної тактики* як розділу науки криміналістики, що включає систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування і судового провадження, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які проводять розслідування, прийомів проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), процесуальних дій під час судового провадження, спрямованих на встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, збирання та оцінку доказів.

Таким чином, криміналістичну тактику можна охарактеризувати як: 1) складову частину науки криміналістики; 2) систему наукових положень; 3) сукупність рекомендацій.

У структурному відношенні в тактиці виділяються два підрозділи. Перший містить так звані загальні положення: поняття, система, завдання, джерела та принципи криміналістичної тактики; вчення про криміналістичну версію, організацію й планування розслідування; особливості здійснення взаємодії слідчого з іншими правоохоронними підрозділами, використання допомоги спеціалістів, громадськості у розслідуванні. Другий підрозділ включає положення щодо тактики проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій,

процесуальних дій під час судового провадження, що охоплює весь тактичний комплекс можливого їх здійснення. Таке розуміння тактики та її структури має найбільш узагальнюючий характер.

Щодо завдань криміналістичної тактики, слід зазначити, що вони формуються залежно від рівня розвитку науки криміналістики та потреб практичної діяльності. Виходячи із їх різноманітності та необхідності систематизації, завдання криміналістичної тактики слід розподілити на загальні, спеціальні та конкретні.

До *загальної завдання* криміналістичної тактики відноситься сприяння досягненню завдань кримінального провадження щодо захисту особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, забезпечення швидкого повного та неупередженого розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень належними силами, засобами, методами та прийомами криміналістичної тактики.

До *спеціальних завдань* можна віднести: розробка тактичних прийомів, тактичних комбінацій й тактичних операцій; удосконалення організаційно-тактичних основ досудового розслідування і судового провадження; розробка і удосконалення криміналістичних засобів і методів попередження злочинів; вивчення й узагальнення передового досвіду судової, слідчої та експертної діяльності, його тактично-організаційних засад.

Загальні і спеціальні завдання реалізуються через вирішення *конкретних завдань* – динамічних, котрі наука вирішує на даному етапі виходячи з потреб практики. Наприклад: перегляд системи тактичних прийомів в умовах протидії сторін; розробка тактики слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій; рекомендацій із використання у розслідуванні чиннику раптовості та ін.

Джерела криміналістичної тактики можна поділити на законодавчі, наукові та практичні.

До *законодавчих джерел* криміналістичної тактики відносяться Конституція України, КПК України, КК України, Закони України: «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про судову експертизу» та інші, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість надана Верховною Радою України, що регламентують права і свободи людини у кримінальному провадженні, засади їх реалізації, здійснення заходів міжнародного співробітництва.

Науковими джерелами криміналістичної тактики виступають сучасні досягнення інших наук: юридичних (кримінальний процес, кримінальне право, теорія оперативно-розшукової діяльності та інші); та неюридичних (філософія, логіка, психологія, інформатика), а також положення інших розділів науки криміналістики (загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки, криміналістичної методики).

Практичні джерела криміналістичної тактики – це матеріали слідчої, експертної, судової практики, звідки криміналістична тактика отримує «замовлення» на розробку актуальних питань практичної діяльності, які потребують наукового обґрунтування.

Засоби криміналістичної тактики – це засоби досягнення поставлених завдань у діяльності з розслідування та попередження кримінальних правопорушень, які відносяться до сфери криміналістичної тактики.

Слідчий, інший компетентний суб'єкт (прокурор, співробітник оперативного підрозділу, суд) обирає той чи інший засіб на основі всебічного вивчення обставин розслідуваного провадження, конкретної слідчої ситуації, наявності й характеру протидії з боку окремих учасників розслідування та інших умов.

До засобів криміналістичної тактики відносяться:

– *тактичний прийом* – це найбільш раціональний спосіб дії чи найбільш доцільна лінія поведінки слідчого, іншого компетентного суб'єкта, у процесі збирання, дослідження, використання доказової інформації;

– *криміналістична рекомендація* – науково обґрунтована і апробована практикою порада, що стосується вибору і застосування техніко-криміналістичних засобів, криміналістичних прийомів і методів збирання, дослідження і використання доказової інформації;

– *тактика слідчої (розшукової) (негласної слідчої (розшукової), процесуальної) дії*, яка охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливої реалізації;

– *тактична комбінація* – поєднання тактичних прийомів та інших заходів, що спрямовані на встановлення певних обставин або вирішення практичного завдання і зумовлене цією метою і слідчою ситуацією окремої слідчої (розшукової), негласної слідчої (розшукової), процесуальної дії;

– *тактична операція* – комплекс слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативних-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів, які проводяться за узгодженим планом та спрямовані на вирішення конкретного практичного завдання під час розслідування.

21.2. Тактика слідчих (розшукових) дій

Згідно КПК України, слідчу (розшукову) дію слід розуміти як передбачений КПК України захід, який застосовується компетентними особами для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів під час конкретного кримінального провадження. Вони мають пізнавальний і водночас процесуальний характер та розшукову спрямованість,

сутність якої полягає у намаганні процесуальної особи розшукати й належним чином зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Не менш важливою метою слідчих (розшукових) дій є перевірка раніше отриманих у цьому кримінальному провадженні доказів або інших встановлених фактів.

Слідчі (розшукові) дії, що проводяться слідчим, іншими компетентними суб'єктами під час досудового розслідування, є одним із основних способів збирання доказів, спрямовані на встановлення обставин кримінального провадження.

До слідчих (розшукових) дій відносяться:

- 1) допит (ст.ст. 224-226, 232, 351-354, 356 КПК України);
- 2) пред'явлення особи для впізнання (ст.ст. 228-232, 355 КПК України);
- 3) огляд (ч. 3 ст. 214, ст.ст. 237, 238, 239, 361 КПК України);
- 4) ексгумація трупа (ст. 239 КПК України);
- 5) обшук (ст. 234-236 КПК України);
- 6) слідчий експеримент (ст. 240 КПК України);
- 7) освідування особи (ст. 241 КПК України);
- 8) проведення експертизи (ст. 242 КПК України).

Кожна слідча (розшукова) дія характеризується згідно з тактикою її проведення.

Власне тактика кожної слідчої (розшукової) дії підпорядкована цілям досягнення максимальної ефективності її проведення і представляє собою певну систему. Таким чином, якщо розглядати структуру тактики як систему, то зміст її складових частин – підсистем – являє собою певну стадію слідчої (розшукової) дії.

У загальному вигляді послідовність цих стадій є такою:

- а) підготовка до проведення слідчої (розшукової) дії;
- б) проведення слідчої (розшукової) дії;
- в) фіксація ходу і результатів слідчої (розшукової) дії;
- г) оцінка отриманих результатів та встановлення їх місця і значення в системі доказової інформації у даному кримінальному провадженні.

Така позиція є достатньо обґрунтованою у науковій літературі.

Підготовка до проведення слідчої (розшукової) дії. Одна із обов'язкових умов цієї стадії – побудова уявної динамічної моделі перебігу слідчої (розшукової) дії.

Характерними для стадії підготовки є виконання ряду організаційно-тактичних завдань:

- визначення мети, завдань слідчої (розшукової) дії, шляхів їх досягнення, складення плану слідчої (розшукової) дії, визначення об'єкту тактичного впливу;

- системний аналіз вихідної слідчої ситуації; оцінка наявної у провадженні доказової, оперативно-розшукової, орієнтуючої інформації;
- застосування прийомів рефлексивного мислення; методів і правил криміналістичного прогнозування; методів комплексного вивчення особистості; багатоваріантного програмування слідчої (розшукової) дії;
- обрання місця, часу, найбільш доцільного, з тактичного аспекту, моменту початку проведення слідчої (розшукової) дії;
- визначення учасників слідчої (розшукової) дії та їх завдань; забезпечення їх явки та участі; постійне керівництво учасниками та надання їм допомоги з практичної реалізації наданих вказівок;
- прийняття заходів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, захисту речових доказів та слідової інформації від застосування до них протиправного впливу;
- розробка тактичної лінії поведінки слідчого та інших залучених до проведення слідчої (розшукової) дії компетентних осіб;
- забезпечення взаємодії слідчого з підрозділами правоохоронних органів, громадськими організаціями, окремими громадянами, а також організація взаємодії у межах підрозділу досудового розслідування;
- визначення потреби та забезпечення можливості застосування технічних засобів під час проведення слідчої (розшукової) дії (засоби виявлення і фіксації слідів кримінального правопорушення, засоби фіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії) та ін.

Проведення слідчої (розшукової) дії. На цій стадії реалізується заплановане, вирішуються поставлені завдання. Це – період перевірки версій шляхом підтвердження або спростовування сформульованих висновків.

Загальними організаційно-тактичними завданнями, які можуть вирішуватися під час безпосереднього проведення слідчої (розшукової) дії, є:

- процесуальне оформлення залучення учасників слідчої (розшукової) дії, роз'яснення їх прав та обов'язків, мети і порядку проведення слідчої (розшукової) дії, повідомлення про застосування технічних засобів, забезпечення можливості реалізації прав та обов'язків учасників;
- створення умов для безпосереднього контакту слідчого, спеціаліста, інших компетентних суб'єктів, із об'єктом, який досліджується (людина, предмет, місцевість, документ), застосування з цією метою низки методів і прийомів пізнання;
- забезпечення захисту доказової інформації від впливу зацікавлених осіб, що може виразитися у її знищенні, прихованні, маскуванні чи фальсифікації;
- усунення протиріч у показаннях однієї й тієї ж особи, а також усунення протиріч у показаннях різних осіб;

– перевірка слідчих версій, плану та динамічної моделі слідчої (розшукової) дії, внесення до них відповідних коректив; висунення і побудова нових версій;

– отримання доказової та орієнтуючої інформації; перевірка, уточнення, конкретизація, доповнення наявної у провадженні інформації.

Слід пам'ятати, що процес отримання інформації, застосовувані при цьому методи пізнання, залежатимуть від того, до групи вербальних, невербальних чи змішаних слідчих (розшукових) дій вона відноситься.

Вербальні слідчі (розшукові) дії мають на меті отримання доказової інформації від людей через застосування комплексу спеціальних прийомів (опитування, опису, аналізу, спостереження, порівняння, аналогії, ідентифікації, моделювання), органолептичних методів логічної, психологічної, фізичної та іншої природи та відповідних засобів. Спільними ознаками вербальних слідчих (розшукових) дій є особливий характер джерела інформації та її отримання на основі вільного волевиявлення та оціночних суджень джерела. До вербальних слідчих (розшукових) дій відносяться допит та такий його різновид як одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (ч. 9 ст. 214 КПК України).

Сутність *невербальних слідчих (розшукових) дій* полягає у безпосередньому сприйнятті матеріальних джерел доказової інформації, якими можуть бути об'єкти посягання, засоби вчинення кримінального правопорушення, обстановка, предмети і речі, виявлені на місці події, що мають відношення до провадження. При цьому застосовуються методи спостереження, опису, порівняння, органолептичні прийоми, окремих і порівняльний аналіз, контактні і безконтактні методи; фізичні, хімічні, біологічні методи та відповідна техніка. До цієї групи слідчих (розшукових) дій відносяться огляд, освідування, обшук, ексгумація трупа, призначення експертизи.

Слідчі дії складного (змішаного) характеру передбачають отримання інформації із складного джерела – системи «люди-речі», через психічне відображення проєкції ідеального на матеріальне і пов'язані із застосуванням складних спеціальних методів отримання доказової інформації: експерименту, моделювання, а також залучення спеціалістів, технічних засобів. Ці дії призначені для відображення об'єктів, що одночасно містять інформацію в словесній (вербальній) і фізичній формах і включають пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент.

Таким чином, застосовувані організаційно-тактичні заходи залежать від належності певної слідчої (розшукової) дії до групи вербальних, невербальних чи змішаних.

Фіксація ходу та результатів дії. Завдання цієї стадії – максимально повно та вірно відобразити увесь зміст слідчої (розшукової) дії та отримані результати. Організаційно-тактичні заходи направлені на ви-

бір або створення умов, що забезпечують максимально ефективно застосування засобів та прийомів фіксації доказової інформації.

Взагалі, фіксація доказової інформації має декілька форм: вербальна (словесна), графічна, предметна, наочно-образна. Згідно ст. 103 КПК України, слідчі (розшукові) під час кримінального провадження можуть фіксуватися: 1) у протоколі; 2) на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; 3) у журналі судового засідання.

Важливо, що якщо згідно ст. 104 КПК України, за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього.

Однак, вказане не відміняє протоколу форму фіксації, а лише спрощує її за наявності передбачених законодавством підстав. Дане положення сьогодні слід застосовувати в окремих випадках, адже якщо проведення допиту має конфліктний характер, допитуваний є малолітньою чи неповнолітньою особою, особою у тяжкому стані здоров'я, таке спрощення протокольної форми фіксації використовувати не варто.

Отже, процес отримання доказової інформації під час проведення слідчої (розшукової) дії пов'язаний із вирішенням завдань протокольної фіксації, складенням додатків до протоколу (ст. 105 КПК України): спеціально виготовлених копій, зразків об'єктів, речей і документів; письмових пояснень спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; стенограми, аудіо-, відеозапису процесуальної дії; фототаблиць, схем, зліпків, носіїв комп'ютерної інформації та інших матеріалів які пояснюють зміст протоколу, засвідченням такої інформації.

Фіксація ходу і результатів слідчої (розшукової) дії є як самостійною стадією, так і складовою, що супроводжує весь процес її проведення, забезпечує доказове значення отриманих результатів.

Процес фіксації доказової інформації є досить складним і має два аспекти: процесуальний і криміналістичний. На перший план у процесуальному розумінні фіксації виступає процесуальна форма засвідчення і закріплення доказової інформації. Криміналістичний аспект фіксації має змістовний характер, тобто основна увага спрямовується на дії з фіксації ходу і результатів слідчої (розшукової) дії, вилучення слідової інформації чи речових доказів та на засоби, за допомогою яких проводяться ці заходи.

Оцінка отриманих результатів та встановлення їх місця і значення в системі доказової інформації у даному кримінальному провадженні – заключна стадія слідчої (розшукової) дії. Аналіз проведеної роботи та

отриманих результатів необхідний як для перевірки достовірності доказової інформації, так і для вирішення питання про її доказову силу та шляхи подальшого використання. На цій стадії виявляють допущені під час проведення слідчих (розшукових) дій помилки, їх наслідки, вирішується питання про доцільність (або недоцільність) повторного проведення даної дії. Оцінці підлягає і процесуальний документ, додатки до нього, в якому відображені хід та результати проведеної дії, з точки зору його об'єктивності, повноти, логічності та послідовності викладення, чіткості та ясності формулювань, наявність потрібних реквізитів.

Вищевикладене відображає структурно-системний підхід до визначення тактики слідчої (розшукової) дії. Тільки за такого розуміння можлива ефективна розробка його складових елементів, невід'ємно зв'язаних між собою в єдину систему дій, розумових процесів та вольових рішень.

Слід наголосити на важливому значенні тактичних прийомів та їх систем для досягнення постановлених завдань.

21.3. Тактичні прийоми, тактичні комбінації, тактичні операції

Тактичний прийом є основним елементом криміналістичної тактики. Цілком обґрунтованим є визначення *тактичного прийому* як способу здійснення процесуальної дії, направленою на досягнення її конкретного завдання, заснованого на психологічному механізмі її реалізації, що являється найбільш раціональним і ефективним у певних ситуаціях (В.Ю. Шепітько).

Психологічний механізм реалізації тактичного прийому припускає:

- його психологічну спрямованість, пов'язану з викриттям неправди, актуалізацією забутого, відтворенням події, що трапилася, знаходженням прихованого;

- безпосередню чи опосередковану взаємодію між слідчим, іншими компетентними суб'єктами на проведення слідчих (розшукових) дій і їх респондентами;

- психологічний ефект від використання прийому (що пов'язано з необхідністю одержання об'єктивних показань, виявленням слідів, інших речових доказів).

Характеристика тактичного прийому передбачає урахування і такої його ознаки, як ситуаційна обумовленість. Слідча ситуація справляє чималий вплив як на обрання тактичних прийомів, так і на доцільність їх застосування в тих чи інших умовах.

Застосування тактичного прийому суворо обмежено вимогами їх *допустимості*. Як основні критерії допустимості тактичних прийомів

можна назвати: законність; науковість; етичність; вибірковість впливу; відповідність слідчій ситуації та ін.

Класифікація тактичних прийомів. Аналіз криміналістичних джерел свідчить, що існує близько двадцяти класифікацій тактичних прийомів, ми зупинимося на найбільш актуальних.

1. *Залежно від змісту та призначення тактичні прийоми є:*

– *пізнавальні* (спрямовані на встановлення обставин кримінального провадження шляхом виявлення і дослідження криміналістичної інформації);

– *управлінські* (спрямовані на здійснення ефективної взаємодії із залученими до діяльності з розслідування особами);

– *організаційно-технічні* (забезпечують оптимальні зовнішні умови і необхідні організаційно-технічні засоби діяльності). Тактичні прийоми управлінської та організаційно-технічної груп є допоміжними, спрямовані на забезпечення умов пізнання події кримінального правопорушення.

2. *З точки зору послідовності вирішуваних тактичних завдань:*

– *початкові (вихідні)*, спрямовані на виявлення, фіксацію, вилучення джерел криміналістичної інформації;

– *проміжні* (спрямовані на встановлення фактів, що підлягають доказуванню чи формування відповідних висновків: наприклад, встановлення особи потерпілого, ідентифікація викраденого майна, доказування алібі підозрюваного);

– *кінцеві*, спрямовані на вирішення тактичних завдань розслідування, які забезпечують прийняття підсумкових процесуальних рішень.

3. *За видом слідчих (розшукових) дій:*

– *тактичні прийоми огляду* (аналіз окремих слідів на місці огляду, моделювання події, що відбулась, зіставлення модельованої події та реальної картини місця події, аналіз ознак знищення слідів та ін.);

– *тактичні прийоми допиту* (постановка різних видів запитань, пред'явлення речових доказів, оголошення фрагментів показань окремих осіб, переконання у необхідності надання допомоги органам розслідування та ін.);

– *тактичні прийоми слідчого експерименту* (постановка різних видів запитань, аналіз відповідей особи, показання якої перевіряються; зіставлення показань, отриманих на допиті, із реальною обстановкою місця події; кількаразове проведення дослідів при слідчому експерименті);

– тактичні прийоми інших слідчих (розшукових) дій.

4. *За діапазоном використання:*

– *тактичні прийоми, що використовуються при проведенні однієї слідчої (розшукової) дії* (допит на місці події, використання словесної розвідки при обшуку);

– тактичні прийоми, що використовуються у кількох слідчих (розшукових) діях (постановка тих чи інших запитань, використання типових алгоритмів аналізу слідів).

5. *За об'єктом спрямованості:*

– тактичні прийоми, спрямовані на здійснення впливу на людину (постановка контрольних запитань, пред'явлення фотознімків, висновків експертів);

– тактичні прийоми, спрямовані на дослідження матеріального середовища (аналіз слідів, предметів та їх ознак, використання уявної реконструкції елементів події).

6. *За характером інформації:*

– тактичні прийоми, що ґрунтуються на словесній інформації (бесіда на сторонню тему, роз'яснення значення щирого каяття);

– тактичні прийоми, що ґрунтуються на матеріалізованій інформації (демонстрація речових доказів, іншої наочної інформації);

– тактичні прийоми, що ґрунтуються на логіко-розумовій інформації (аналіз окремих слідів чи предметів, моделювання події, що відбулася).

Для оптимального вирішення завдань кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій відбувається за системного поєднання тактико-криміналістичних засобів. У криміналістичній тактиці використовуються поняття тактичної комбінації і тактичної операції.

Тактична комбінація – це поєднання тактичних прийомів та інших заходів, що спрямовані на встановлення певних обставин або вирішення практичного завдання і зумовлене цією метою і слідчою ситуацією окремої слідчої (розшукової), негласної слідчої (розшукової), процесуальної дії.

Розглядають такі основні види тактичних комбінацій:

– тактичні комбінації, спрямовані на забезпечення повноти виявлення та закріплення слідів кримінального правопорушення (застосовуються під час проведення огляду, обшуку);

– тактичні комбінації, пов'язані із забезпеченням необхідних для проведення слідчої (розшукової) дії обставин (тактичні комбінації, спрямовані на відтворення обстановки місця події з метою актуалізації пам'яті свідка чи потерпілого та отримання повних достовірних показань);

– тактичні комбінації як засіб психологічного впливу слідчого, інших компетентних суб'єктів на осіб, що протидіють кримінальному провадженню (тактичні комбінації, покликані усувати або нейтралізувати негативні наслідки протидії підозрюваного під час проведення допиту) та ін.

Відповідно, *тактична операція* – це комплекс слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативних-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів, які проводяться за узгодже-

ним планом та спрямовані на вирішення конкретного практичного завдання під час розслідування.

Характерними прикладами тактичних операцій є встановлення особи загиблого, встановлення співучасників кримінального правопорушення, каналів збуту викраденого майна та ін. У методиці розслідування корисливих злочинів виділяються такі операції, як «Пошук майна». При розслідуванні економічних злочинів важливе місце має тактична операція «Документ» (для забезпечення збирання необхідних документальних даних). За умови розслідування злочинів загальнокримінальної спрямованості – це тактична операція «Затримання на місці вчинення кримінального правопорушення» (операція, що здійснюється для встановлення механізму, способів та слідів вчинення злочину, причетних до нього осіб). Проведення тактичних операцій вимагає розробки спеціальних планів, що повинні узгоджуватися із загальним планом розслідування.

21.4. Слідчі ситуації. Тактичне рішення і тактичний ризик. Криміналістична рекомендація

Кримінальне провадження здійснюється в конкретних умовах часу, місця, обстановки, виходячи із дій та поведінки осіб, залучених до його сфери та під впливом інших чинників. Ця складна система взаємозв'язків складає ту конкретну обстановку, у якій працює слідчий та інші компетентні суб'єкти. Зазначена обстановка отримала в криміналістиці загальну назву *слідчої ситуації*.

На кожному етапі розслідування – початковому, наступному, заключному – можуть складатися численні та різноманітні слідчі ситуації, тобто обстановка та умови, що визначаються об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Інакше кажучи, процес розслідування є сукупністю різних слідчих ситуацій, що потребує їх розв'язання на відповідних його етапах та окремих відрізках часу.

Слідчу ситуацію вчені розуміють як положення чи обстановку, що склалася на певний момент розслідування кримінального правопорушення.

На формування слідчої ситуації впливають наступні чинники:

– *психологічного характеру*: стан слідчого; безконфліктний процес розслідування чи навпаки, – результат конфлікту між слідчим та протидіючими особами;

– *інформаційного характеру*: обізнаність слідчого про обставини кримінального правопорушення, можливі докази, заходи протидії з боку зацікавлених осіб;

– *процесуального і тактичного характеру*: стан провадження; докази та їх джерела; наявність джерел орієнтуючої інформації; ступінь тактичного ризику та можливості його мінімізації;

– *організаційно-технічного характеру*: забезпеченість зв'язком між черговою частиною та слідчо-оперативною групою; можливість мобільного маневрування наявними силами і засобами та ін.

Поєднання всіх вказаних чинників обумовлює індивідуальний характер кожної слідчої ситуації в певний момент кримінального провадження.

Слідчі ситуації можна класифікувати:

1. *За часом виникнення у процесі розслідування*:

– *початкові* (виникають на початку кримінального провадження);

– *проміжні (наступні)* (характерні для наступного етапу кримінального провадження);

– *кінцеві (заключні)* (виникають на заключному етапі кримінального провадження і оцінці його результатів).

2. *За відносинами між учасниками*:

– *конфліктні* (якщо між учасниками складаються відносини протидії чи їх інтереси не збігаються);

– *безконфліктні* (характеризуються повним чи частковим збігом інтересів учасників);

3. *За відношенням до досягнення мети розслідування*:

– *сприятливі* (складаються за наявності достатньої інформації, належного застосування тактико-криміналістичних, організаційно-технічних заходів);

– *несприятливі* (характеризуються відсутністю достатньої інформації, необхідністю прийняття додаткових тактичних рішень, збирання інформації).

4. *За ступенем спільності*:

– *типові* (характерні для переважної більшості кримінальних правопорушень певного виду на тих або інших етапах розслідування);

– *специфічні* (складаються за особливого збігу обставин, потребують вибору нетипових засобів і тактичних прийомів вирішення).

У слідчій практиці відзначається повторюваність слідчих ситуацій, що створює передумови для їх типізації. Стосовно типових ситуацій можна намітити певний алгоритм дій слідчого в процесі одержання доказової інформації. Знання типових ситуацій дозволяє не тільки передбачати їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, але й обирати відповідні засоби, прийоми і методи розслідування.

Відповідно до *слідчої ситуації*, слідчий приймає *тактичні рішення*, тобто обирає мету тактичного впливу на слідчу ситуацію в цілому чи її окремі компоненти, на хід і результати процесу розслідування та його

елементи із визначенням методів, прийомів і засобів досягнення цієї мети.

Процес прийняття тактичного рішення включає:

- а) аналіз слідчої ситуації, що склалася;
- б) визначення мети та завдань, які необхідно досягти для її вирішення;
- в) вибір засобів та методів досягнення мети й завдань;
- г) реалізація тактичного рішення.

Тактичні рішення поділяються на процесуальні й непроцесуальні. До перших відносять рішення щодо вибору слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), інших процесуальних дій. Непроцесуальні тактичні рішення – це прийоми й засоби реалізації процесуальних рішень шляхом їх забезпечення організаційно-тактичними заходами.

Отже, *тактичне рішення* – це вольовий акт слідчого, інших компетентних суб'єктів, який полягає у визначенні мети, а також засобів і способів її досягнення. Звідси будь-яке тактичне рішення повинно відповідати низці вимог: законності, етичності, обґрунтованості, своєчасності, реальності виконання.

Тактичне рішення складається із трьох частин:

– *інформаційної* (полягає в аналізі й оцінці слідчої ситуації та її компонентів, поставлених процесуальних завдань, особливостей протидії розслідуванню);

– *організаційної* (визначає функції, форми і напрями впливу, послідовність введення в дію наявних сил і засобів, проведення необхідних організаційно-технічних заходів);

– *операційної* (передбачає визначення мети тактичного впливу, умов, способів, засобів її досягнення; прогнозованих результатів реалізації тактичного рішення).

Метою тактичного рішення може бути зміна слідчої ситуації в цілому або її окремих компонентів у сприятливому для слідства напрямі; максимальне ефективне використання несприятливої слідчої ситуації; досягнення тактичної переваги над протидіючими слідству особами; використання раптовості, особливо на початковому етапі провадження; забезпечення методичності та наступальності розслідування.

Оптимальне використання тактичних прийомів та їх систем передбачає дослідження проблеми *тактичного ризику*. У психології ризик визначається як ситуативна характеристика діяльності, що полягає у невизначеності її результату та можливих несприятливих наслідках в разі неуспіху.

У криміналістиці *тактичний ризик* може бути визначений як виконання слідчим, іншими компетентними суб'єктами діяльності в умовах можливого виникнення негативних наслідків.

Тактичний ризик є закономірним компонентом розслідування, притаманний діяльності слідчого внаслідок кількох причин: дефіциту часу, особливо на стадії початку кримінального провадження, розслідуванні «за гарячими слідами»; інформаційної невизначеності ситуації, недостатності даних для прийняття всебічно зваженого рішення.

Складність прийняття рішень слідчим зумовлена ступенем невизначеності ситуації, яка припускає настання неоднозначних наслідків – позитивних або негативних. Завдання полягає в тому, щоб обрати позицію найменшого тактичного ризику, заздалегідь прогнозувати негативні наслідки та передбачати заходи щодо їх попередження.

Тобто тактичний ризик пов'язаний з ситуаційною обумовленістю, об'єктивними (наявність джерел доказової інформації, технічна оснащеність органів досудового розслідування) та суб'єктивними (досвід слідчого, його теоретична підготовленість) чинниками.

Діючи за умов тактичного ризику, необхідно прогнозувати можливе настання негативних результатів як наслідку реалізації тактичного рішення; варіювати доказовою інформацією з метою досягнення поставлених завдань та визначати допустимість тактичного ризику у конкретній ситуації.

У ряді випадків мова може йти про *мінімізацію тактичного ризику*, що полягає в:

- зміні структури тактичного прийому чи тактичної комбінації шляхом включення до неї пред'явлення речових доказів, документів, відео- і звукозаписів чи інших джерел інформації, спрямованих на подолання позиції протидіючої особи;

- зміні психологічної обстановки дії – обранні іншого місця та часу її проведення, усунення впливу зовнішніх чинників;

- заміні слідчого, проведенні дії групою слідчих, за участю спеціаліста, з метою забезпечення інтенсивнішого допустимого впливу чи посилення контролю за реакцією особи на ту чи іншу інформацію;

- зміні темпу проведення слідчих (розшукових) дій і всього розслідування, без зупинок на «програшних» для слідчого епізодах, до формування більш сприятливої слідчої ситуації;

- порівнянні наявної ситуації тактичного ризику по аналогії із попередніми ситуаціями; оцінці застосовуваних тактичних прийомів.

Правильному вибору засобів криміналістичної тактики та врахування особливостей їх реалізації сприяє використання сформованих наукою криміналістикою на основі вивчення слідчої практики рекомендацій.

Криміналістична рекомендація – це порада науки практиці, але не разове побажання, розраховане на одноразовий акт поведінки, а певна

сума знань, призначена для багаторазового використання відносно тривалий час.

Відповідно до ступеню вираження криміналістичні рекомендації можна розділити на пропозиції: а) про використання конкретного науково-технічного досягнення; б) про порядок і умови використання конкретного засобу, прийому чи методики для вирішення конкретних задач; в) про застосування використовованого у практиці засобу для досягнення інших завдань чи в інших умовах.

Криміналістичні рекомендації не слід змішувати із тактичними прийомами чи іншими засобами криміналістичної тактики, а їх слід розглядати як форму і зміст: тактичний прийом це спосіб дії для досягнення мети, тобто, зміст; рекомендація – це спосіб оформлення запропонованого засобу, тобто форма.

Запитання для самоконтролю:

1. Розкрийте структуру криміналістичної тактики. Які окремі вчення Ви знаєте?
2. Назвіть джерела криміналістичної тактики.
3. Дайте визначення поняття «слідча (розшукова) дія». Які її характерні ознаки?
4. Які види слідчих (розшукових) дій Ви знаєте? Перерахуйте. Наведіть їх класифікацію.
5. Охарактеризуйте стадії проведення слідчих (розшукових) дій.
6. Розкрийте сутність вербальних, невербальних і змішаних слідчих дій. Які організаційно-тактичні особливості їх проведення?
7. Розкрийте зміст понять «тактичний прийом», «тактична комбінація», «тактична операція». Яке їх співвідношення?
8. Які підстави класифікації тактичних прийомів Ви знаєте?
9. Наведіть приклади тактичних комбінацій і тактичних операцій.
10. Які види слідчих ситуацій Ви знаєте? Які чинники впливають на формування слідчих ситуацій?
11. Розкрийте зміст понять «тактичний ризик», «тактичне рішення».
12. Які тактичні прийоми, спрямовані на мінімізацію тактичного ризику, Ви знаєте?

Глава 22

КРИМІНАЛІСТИЧНА ВЕРСІЯ. ОРГАНІЗАЦІЯ І ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ

22.1. Поняття і сутність криміналістичної версії, класифікація криміналістичних версій

Однією з особливостей пізнавального процесу при розслідуванні кримінальних правопорушень є встановлення об'єктивних обставин кримінального провадження, тобто з'ясування усіх обставин події кримінального правопорушення. Встановлення даних обставин відбувається шляхом побудови та перевірки криміналістичних версій різного виду.

Однією з форм пізнання невідомого є гіпотеза. За своєю природою версії з різновидом гіпотез.

Криміналістична версія за своєю логічною природою є:

– самостійним різновидом гіпотези, яка використовується у розслідуванні;

– пояснює пов'язані з подією кримінального правопорушення факти;

– перевіряється у встановленні строки компетентними суб'єктами, встановленими законом методами і засобами.

Криміналістична версія – це обґрунтоване припущення, що стосується сутності розслідуваного кримінального правопорушення або його окремих обставин, що має значення для його розслідування, і пояснює походження, зміст і зв'язок між цими обставинами.

Криміналістична версія повинна відповідати ряду ознак: бути реальною; можливою для перевірки; обґрунтованою встановленими фактами; відносно простою, із чіткою та однозначною формулою; мати відношення до більш широкого кола фактів, що встановлюються в процесі розслідування кримінального правопорушення.

У зв'язку із складною внутрішньою структурою, криміналістичні версії можна класифікувати за різними підставами:

1. *За суб'єктом висунення*: версії слідчого, прокурора, співробітника оперативного підрозділу, експерта, суду.

Поділ криміналістичних версій за даною класифікаційною ознакою має дещо умовний характер: адже види версій можуть трансформуватися одна в одну, чи навіть об'єднуватися для вирішення спільних завдань. Версія співробітника оперативного підрозділу може трансформуватися у слідчу і знову перевірятися оперативником; ймовірний висновок експерта, що є різновидом експертної версії, може бути вико-

ристаний слідчим як орієнтуюча інформація і перевірена ним при проведенні слідчих (розшукових) дій.

2. *За ступенем (мірою) визначеності висунутих припущень*: типові та конкретні (специфічні).

Типові версії, які висуваються за умови недостатності вихідних даних, найчастіше на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень дають загальне, приблизне пояснення наявних даних. Під час наступної перевірки помилкові варіанти відкидаються, а підтверджена типова версія деталізується й конкретизується, на її основі будуються *конкретні версії*. Провідне значення для побудови типових версій відіграє теоретична база, тоді як для конкретних версій – фактична база. Типовій слідчій ситуації відповідають типові криміналістичні версії, які перевіряються при проведенні типових слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів.

3. *За об'ємом пояснення фактів*: загальні та окремі.

Загальні версії пояснюють сутність і зміст всієї розслідуваної події, а *окремі* – лише окремі її елементи (спосіб вчинення кримінального правопорушення, його суб'єкт та ін.).

При розслідуванні конкретного кримінального правопорушення загальні та окремі версії утворюють систему: висувається декілька загальних версій, які, в свою чергу, обумовлюють відповідну систему окремих версій; слід пам'ятати, що жодна окрема версія не повинна суперечити загальній.

4. *За ступенем ймовірності*: малоймовірні та найбільш ймовірні.

Подібний поділ проводиться суб'єктом висунення версії і залежить від наявної доказової інформації, результату його власного оцінювання виходячи із набутих знань, умінь та навичок. Однак незалежно від міри ймовірності тієї чи іншої версії, їх необхідно перевіряти паралельно. Інколи відпрацювання саме малоймовірних версій приводить до результату.

5. *За часом побудови*: первинні й наступні.

Вказані версії потребують рівнозначної уваги, без будь-яких переваг. Адже нерідко у процесі розслідування, особливо при відновленні кримінального провадження, у якому досудове розслідування було зупинено, приходиться повертатися до «старих», тобто первинних версій.

6. *Відносно предмета доказування*: обвинувальні та виправдовувальні.

Обвинувальна версія – це лише одне із пояснень вчиненого злочинного діяння, альтернативою якого є *виправдовувальна версія* (контрверсія), яка припускає невинуватість особи. Обидві версії потребують рівнозначної об'єктивної перевірки.

22.2. Стадії, методи побудови та перевірки версій

Побудова криміналістичних версій починається з моменту отримання вихідної інформації про кримінальне правопорушення та проходить такі етапи:

- отримання вихідної інформації та її аналіз;
- формування версії;
- перевірка версії (у цьому разі підтверджується або спростовується криміналістична версія).

Найбільш інтенсивна побудова версій відбувається в період проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, інших заходів, коли висунення версій і їх перевірка відбувається практично паралельно. Побудова версії ґрунтується на аналізі вихідної слідчої ситуації і криміналістичної характеристики злочину.

Отримання вихідної інформації.

Версія буде достатньо обґрунтованою, лише спираючись на конкретні фактичні дані. Кількість версій також залежить від об'єму та достовірності наявної інформації.

Джерела вихідної можуть бути як процесуальними, так і оперативними. До перших на стадії внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку розслідування, відносяться заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або самостійне виявлення слідчим, прокурором, іншими компетентними суб'єктами з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Також до даної групи відносяться інші джерела, визначені кримінальним процесуальним законодавством (наприклад, протокол огляду місця події).

У процесі досудового розслідування слідчий отримує криміналістично значиму інформацію із показань свідків, потерпілих, підозрюваних, висновків експертів, речових доказів, протоколів слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та інших документів. Непроцесуальні джерела можуть бути гласні (матеріали преси, перевірок, інформація, надана представниками громадськості) та негласні – результати оперативно-розшукових заходів.

Головними для побудови криміналістичних версій є група логічних методів.

Аналіз вихідної інформації включає *аналіз* отриманої інформації та упорядкування встановлених фактів у систему (*синтез*). Логічний аналіз передбачає розподіл предмету на складові частини чи виділення його ознак для окремого вивчення як частин цілого. Синтез полягає в об'єднанні окремих елементів досліджуваного об'єкта в єдине ціле. Яв-

ляючись за своєю сутністю операціями протилежного характеру, аналіз і синтез при побудові криміналістичної версії взаємно доповнюють один одного, допомагаючи слідчому накопичувати потрібну інформацію, систематизувати й оцінювати її.

При побудові версій використовуються і такі логічні методи, як *індукція* і *дедукція*.

Індукція – умовивід, що будується від окремих посилок до загального висновку. Наприклад, із факту написання декількох документів один почерком випливає висновок, що їх виконавцем є одна людина.

Дедукція передбачає виведення окремих наслідків із загального положення. Так, якщо відомо, що злочинець був озброєний пістолетом «ТТ», то у місцях його застосування слід шукати відповідні пулі та гільзи.

Умовивід може бути зроблений і за *аналогією*, коли при розгляді однорідних явищ у одного із них на підставі подібності передбачають ознаки іншого.

Джерелами аналогії при конструюванні версій можуть бути: теоретичні напрацювання щодо методики розслідування певного виду злочину; власний досвід слідчого, інших компетентних осіб; оперативні й слідчі матеріали щодо подібних нерозкритих кримінальних правопорушень та ін.

У процесі конструювання криміналістичних версій за аналогією великого значення набуває аналіз способу вчинення кримінального правопорушення, оскільки він найбільш виразно характеризує його механізм.

Формування версій. До криміналістичних версій пред'являються дві основні вимоги: обґрунтованість і охоплення всіх реально можливих пояснень події, що відбулася. Обґрунтованість версії означає, що припущення слідчого повинно базуватися на надійній інформації. Версія не може бути витвором фантазії, в її основі можуть бути лише перевірені фактичні дані.

Не менш важливим є охоплення версіями всіх реально можливих пояснень досліджуваних фактів.

Формулюється версія у вигляді позитивного судження, істинність якого перевіряється під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів. Кожна із висунутих у кримінальному провадженні версій формується окремо.

Перевірка криміналістичних версій – це діяльність, спрямована на встановлення фактичних обставин, що підтверджують чи спростовують припущення, що складає зміст версії. Зазвичай перевірка версії включає:

– виведення із версії всіх можливих наслідків, тобто формування суджень (висновків, умовиводів) про обставини, які ще не установлені, але можливі;

- визначення методів, засобів, прийомів виведення із версії наслідків;
- практичну реалізацію плану розслідування шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів для отримання даних, підтверджуючих чи спростовуючих версію;
- оцінку всіх зібраних доказів, що підтверджують висновок про істинність однієї та хибність інших версій.

Висновок про хибність якої-небудь із висунутих версій може ґрунтуватися як на процесуальних, так і перевірених оперативних даних. Для висновку про достовірність криміналістичної версії необхідно отримати достатню сукупність процесуальних доказів, котрі б виключали інше пояснення обставин кримінального правопорушення. Ця сукупність доказів повинна містити об'єктивну і всебічну характеристику всіх обставин, які підлягають встановленню під час розслідування.

Перевірку всіх висунутих версій слід здійснювати паралельно, без надання переваг будь-якій із них.

Перевірка версій вважається закінченою лише в тому випадку, коли зібрана сукупність доказів, яка вичерпно встановлює всі передбачені законом обставини і виключає будь-які інші пояснення розслідуваного кримінального правопорушення.

22.3. Зміст організації розслідування, його принципи та рівні реалізації

Організація як наукова категорія означає «внутрішню упорядкованість, узгодженість взаємодії ... частин цілого». Організувати – «внести у що-небудь певний порядок, планомірність, узгодити». Всі наведені у словниках значення терміну «організація» логічно входять до криміналістичного визначення поняття організації, але не вичерпують його змісту.

У криміналістиці під *організацією* розуміється узгоджені та врегульовані дії суб'єктів досудового розслідування і взаємодіючих з ними органів і осіб для ефективного попередження та розслідування кримінальних правопорушень.

Організація діяльності за своєю сутністю є розумовою, інтелектуально-вольовою діяльністю суб'єктів розслідування. Організувати будь-яку діяльність, в тому числі і розслідування – це належним чином підготувати її, налагодити, визначити засоби й методи, упорядкувати та спланувати.

Завданнями організації розслідування кримінальних правопорушень є:

- забезпечення узгодженості, упорядкованості і цілеспрямованості дій органів і осіб при вирішенні поставлених перед ними завдань;

– забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування кримінальних правопорушень.

Принципами організації розслідування кримінальних правопорушень є:

- законність;
- оперативність;
- компетентність;
- ієрархічність.

Принцип *законності* полягає в тому, що при вирішенні питань організації розслідування кримінальних правопорушень слідчий, прокурор, суд, інші компетентні суб'єкти, повинні керуватися положеннями Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України, Законів України «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про судову експертизу», іншими законами України та підзаконними нормативно-правовими актами.

Принцип *оперативності* виражається в динамічності організації розслідування кримінальних правопорушень. Ефективність розслідування залежить не лише від правильності прийнятих рішень, але й від їх своєчасного та швидкого виконання.

Компетентність як принцип організації означає наукову обґрунтованість організаційних рішень, прийнятих слідчим, прокурором, судом; знання і кваліфіковане застосування ними засобів, прийомів і методів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, прийняття рішень із врахуванням власної компетенції й компетенції інших суб'єктів, з якими здійснюється взаємодія.

Принцип компетентності тісно пов'язаний із принципом *ієрархічності* організаційної діяльності, що означає підпорядкованість різних рівнів організації розслідування кримінальних правопорушень. Вказане знаходить свій вираз стосовно діяльності слідчого судді, прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого, співробітника оперативного підрозділу та ін. Розмежування організаційних функцій різних суб'єктів розслідування не повинно суперечити принципу самостійності та компетентності суб'єктів.

Організація розслідування загалом поєднує зусилля не тільки слідчого, інших суб'єктів, але й цілеспрямовану діяльність ряду державних структур. Таким чином, можна виділити рівні організації розслідування від загального до окремого:

1. *Державний* – рівень діяльності компетентних органів держави як система заходів, що забезпечує ефективність функціонування елементів системи правоохоронних органів;

2. *Управлінський* – рівень підрозділу досудового розслідування окремого відомства. Він охоплює комплекс заходів, які відповідають за оптимальну структуру органів розслідування, ефективність діяльності, вдосконалення засобів та методів. Організація розслідування на даному рівні виступає як основна функція. Нагадаємо, що згідно ст. 38 КПК України, органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є слідчі підрозділи: органів внутрішніх справ; органів безпеки; органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів державного бюро розслідувань. Згідно нового КПК України (розділу X «Прикінцеві положення»), слідчі прокуратури будуть продовжувати здійснювати провадження досудового слідства до початку діяльності Державного бюро розслідувань України, але не пізніше п'яти років з дня набрання чинності КПК України (з 20 листопада 2012 року).

3. *Слідчо-оперативний* – рівень організації розслідування конкретного кримінального правопорушення. Це комплекс заходів, який забезпечує узгоджені та врегульовані дії суб'єктів досудового розслідування і взаємодіючих з ними органів і осіб для ефективного розслідування.

4. *Тактичний* – організація проведення окремої слідчої (розшукової), негласної слідчої (розшукової) дії, іншої процесуальної дії, оперативно-розшукового заходу.

Акцентуємо увагу на розгляді третього рівня організації розслідування – *організації розслідування конкретного кримінального правопорушення*. Він охоплює наступні заходи:

- отримання вихідної інформації та оцінку слідчої ситуації;
- конкретизація мети, завдань розслідування, створення уявної моделі майбутньої діяльності;
- визначення сил і засобів для досягнення завдань розслідування;
- створення оптимальних умов для проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших заходів, спрямованих на з'ясування обставин кримінального провадження;
- налагодження належної взаємодії слідчих, оперативних, експертно-криміналістичних підрозділів;
- прийняття рішень організаційного характеру;
- забезпечення кваліфікованого керівництва слідчо-оперативною групою; налагодження систематичного обміну інформацією та звітністю про результати роботи слідчо-оперативних груп і кожного слідчого;
- контроль за діяльністю з розслідування кримінальних правопорушень; аналіз її результатів;
- матеріальне, науково-технічне, кадрове та інше ресурсне забезпечення.

Невід'ємною частиною організації розслідування кримінальних правопорушень є його *планування* – складна розумова діяльність, що спрямована на забезпечення найоптимальніших шляхів досягнення завдань розслідування.

22.4. Зміст планування розслідування, вимоги до різних видів планів

Планування – це складний розумовий процес, сутність якого полягає в визначенні напрямів та завдань розслідування, способів та засобів їх досягнення за раціональних витрат часу, сил і засобів.

Планування тісно пов'язано з організацією розслідування у конкретному кримінальному провадженні, під яким розуміють комплекс заходів для створення оптимальних умов його реалізації. Якщо сутність планування полягає в тому, щоб вірно окреслити програму дій під час досудового розслідування, організація розслідування полягає в забезпеченні реалізації наміченого плану. Планування та організація органічно зв'язані, так як перше передбачає здійснення другого. Разом з тим організація розслідування, особливо на першочерговому етапі, що пов'язана із проведенням першочергових та невідкладних слідчих (розшукових) дій, інших заходів, може існувати незалежно та передуює плануванню. Проведення першочергових та невідкладних слідчих (розшукових) дій створює необхідну інформаційну базу для планування, є «матеріалом» для побудови криміналістичних версій, які як відомо, визначають напрямок планування.

Значення планування розслідування визначається важливістю *завдань*, які можуть бути вирішені з його допомогою, зокрема:

- визначення ефективних шляхів розслідування кримінальних правопорушень;
- забезпечення об'єктивності, повноти та всебічності з'ясування всіх обставин кримінального правопорушення;
- своєчасне та результативне застосування процесуальних, організаційно-технічних, техніко-криміналістичних заходів з урахуванням особливостей кожного провадження;
- забезпечення найбільш ефективного поєднання всіх можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів для досягнення поставлених завдань;
- сприяння економії сил і засобів органів досудового розслідування, інших правоохоронних підрозділів та ін.

Плани за своїм змістом можуть відображати увесь процес розслідування або стосуватися його окремих епізодів, а також проведення

окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів. Усі вони спрямовані на досягнення певної поставленої мети: розслідування кримінального правопорушення; розслідування окремого епізоду складного, багатоепізодного кримінального правопорушення; отримання доказової інформації під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та ін.

Планування передбачає складну інтелектуальну діяльність, що включає елементи *рефлексивного мислення*, тобто роздумів, що імітують мислення суб'єкта, інших осіб, пов'язаних із подією кримінального правопорушення причинно-наслідковими зв'язками.

Кожен вид планування особливий. Проте є певні загальні вимоги, яких слід дотримуватися під час будь-якого планування. Ці вимоги слід вважати *принципами планування*, до них відносяться законність, індивідуальність, динамічність, реальність та конкретність.

Законність – вимога неухильного дотримання вимог кримінального процесуального законодавства України при складенні плану та його практичній реалізації.

Індивідуальність планування пов'язана із своєрідністю, неповторністю конкретного кримінального правопорушення, що слід враховувати при складенні плану. Індивідуальність не виключає врахування загальних положень в типових ситуаціях. Загальні риси однорідних кримінальних правопорушень обумовлюють проведення на конкретних етапах розслідування аналогічних слідчих (розшукових) дій, інших заходів, що утворюють певний алгоритм дій. Однак індивідуальність кожного кримінального правопорушення вимагає й творчого підходу до складення плану, врахування загальних закономірностей та специфіки розслідуваної події. Іншими словами, поряд із алгоритмічним необхідний і творчий, евристичний підхід.

Динамічність передбачає підхід до розслідування та його планування як до процесу, що розвивається.

Під час розслідування постійно надходить нова інформація, з'ясовуються нові обставини. Тому частина запланованих дій втрачає зміст, виникає потреба у додаткових заходах. Динаміка розслідування вимагає рухливості плану, його відповідності новій обстановці та новим завданням.

Реальність плану – передбачає його збалансованість за ресурсами та лімітом часу. Перше означає, що об'єм включених у план дій необхідно забезпечити необхідними силами і засобами. Збалансованість за часом полягає у виконанні певної кількості дій за відрізок часу. План повинен бути інтенсивним, але в межах реальних можливостей слідчого. В іншому випадку план не буде засобом чіткої організації роботи,

частина заходів залишиться невиконаними, що негативно відобразиться на якості розслідування. А якщо будуть намічені практично нереальні дії та строки їх виконання, то розслідування кримінального правопорушення відразу спіткає невдача.

Конкретність передбачає чітке формулювання в плані завдань, які необхідно вирішити під час розслідування, відповідних дій, строків та виконавців.

Методика планування.

Існує декілька рівнів планування:

- планування роботи слідчого (календарний план);
- планування розслідування кримінального правопорушення;
- планування початкового, наступного, заключного етапів розслідування;
- планування проведення слідчої (розшукової), негласної слідчої (розшукової) дії, інших процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів;
- планування застосування тактичного прийому.

Розглянемо найпоширеніший вид планування – *планування розслідування кримінального правопорушення*. Вказане є багатоетапним процесом, в якому можна виділити ряд загальних структурних елементів. До них відносяться отримання вихідних даних, визначення завдань розслідування, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів, необхідних для їх вирішення, встановлення черговості, строків і виконавців намічених заходів, оформлення плану розслідування.

1. *Отримання вихідних даних* означає аналіз матеріалів кримінальної провадження для формування чіткого уявлення про наявні докази, визначення, які із них потребують додаткової перевірки, можуть сприяти отриманню нової доказової інформації. Також слід ознайомитися із даними, отриманими за результатами проведення оперативно-розшукових заходів, і з'ясувати, які методичні матеріали та рекомендації наводяться у криміналістичній літературі з питань розслідування певного виду чи групи кримінальних правопорушень.

2. *Визначення завдань розслідування* спрямоване на з'ясування обставин, які необхідно встановити у кримінальному провадженні.

Визначення завдань розслідування розпочинається із встановлення обставин, які повинні бути за вірності версії. Наприклад, перевіряється заява громадянки про її пограбування невідомим чоловіком, якому вона чинила опір. При затриманні підозрюваного у вчиненні злочину громадянина (у порядку ст. 208 КПК України), була висунута версія про його причетність до пограбування. Якщо версія вірна, то:

– на одязі і тілі підозрюваного повинні бути сліди опору потерпілої (розірваний одяг, пошкодження та тілі);

– у підозрюваного можуть знаходитися гроші, цінності, особисті речі потерпілої;

– на місці злочину повинні залишитися сліди перебування потерпілої та підозрюваного, сліди їх боротьби та ін.

Виходячи із наведеного, перед слідчим постає завдання – перевірити наявність слідів та тілі та одязі підозрюваного, потерпілої, встановити місцезнаходження предметів злочинного посягання та слідів на місці злочину.

3. *Визначення необхідних слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів* відбувається із врахуванням обставин кримінального провадження, криміналістичної характеристики розслідуваного кримінального правопорушення, наявної слідчої ситуації.

Виходячи із наведеного вище прикладу, це, наприклад, може бути огляд місця події, допит, освідування підозрюваного, обшук, пред'явлення для впізнання.

При плануванні розслідування також слід враховувати ряд загальних рекомендацій:

– план розслідування кримінального правопорушення слід складати із розрахунком, щоб намічені слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові заходи та ін. гарантували ґрунтовну перевірку всіх висунутих версій, вирішення поставлених завдань;

– в план включаються лише ті дії та заходи, які гарантують досягнення об'єктивного результату;

– заплановані заходи повинні забезпечувати достовірне встановлення всіх обставин, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні.

4. *Встановлення послідовності, строків і виконавців намічених слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів* повинно забезпечити паралельне відпрацювання висунутих версій і закінчення розслідування у встановлені строки. Необхідно своєчасно враховувати характер і значення запланованих дій з виявлення і фіксації речових доказів, недопущення спроб підозрюваного ухилитися від слідства і суду, вчинити нові кримінальні правопорушення. Також приділяється увага встановленню причин і умов, що сприяли злочинній діяльності.

У нашому прикладі, щодо плану розслідування грабежу, слід перебачити доцільність залучення співробітників оперативних підрозділів. Їм слід доручити зібрання оперативної інформації про підозрюваного, забезпечити її перевірку за криміналістичними обліками; за наявності

даних про систематичне зайняття злочинною діяльністю, встановити місце збуту викраденого, співучасників злочинних дій та ін. Необхідно вжити заходів щодо пошуку осіб, які можуть дати показання як свідки, були очевидцями вчинення грабежу або інших кримінальних правопорушень за участю підозрюваного.

5. *Оформлення плану розслідування.* Підсумком розумової діяльної слідчого з визначення завдань розслідування і способів, методів та засобів їх досягнення, є складення письмового плану.

Єдиної і загальнообов'язкової форми плану розслідування немає. Інколи його складають у вигляді переліку запланованих заходів з вказівкою поставлених завдань, виконавців і строків виконання. На початку доцільно викласти коротку фабулу кримінального правопорушення.

Основою для складення плану розслідування може бути наведена таблиця:

ПЛАН РОЗСЛІДУВАННЯ
за кримінальним провадженням № _____
за ст. _____ ККУ

Стислий зміст провадження _____

№ п/п	Версії	Обставини, що підлягають з'ясуванню	Слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії, інші процесуальні дії, оперативно-розшукові заходи	Термін виконання	Виконавець	Примітки

Допоміжні документи, які полегшують планування і облік зробленої роботи, є декількох видів. Найпоширенішими є системи зв'язків і так звані аналітичні довідки («особові рахунки»).

Системи зв'язків складаються у багатоепізодних кримінальних провадженнях. Вони допомагають систематизувати і за допомогою умовних позначень наочно показати, хто із співучасників до якого епізоду причетний. Схеми дозволяють, наприклад, простежити рух предметів контрабанди від моменту їх ввозу на територію країни до моменту збуту, що нерідко здійснюється через ланцюг посередників. Слідчому із схеми видно, які епізоди відпрацьовані, а які потребують додаткової перевірки. Це полегшує складення плану, аналіз провадження і з'ясування його перспективи.

Під час досудового розслідування виникає необхідність систематизації даних про кожну особу, причетну до вчинення кримінальних правопорушень, але стосовно конкретного кримінального провадження. Така інформація надходить із різних джерел, відомості часто досить розмиті і суперечливі, а тому розібратися в них непросто. У таких випадках слідчий на кожну особу, що фігурує у провадженні, заводить облікову картку («особовий рахунок»). До нього у порядку надходження заносяться всі дані на конкретного суб'єкта із зазначенням їх джерел. Систематизована в одному документі інформація про конкретного підозрюваного полегшує оцінку ступеню доказаності його вини, мінімізує пошук даних серед об'ємних матеріалів провадження. Це важливо для конкретизації напряму подальшого розслідування. Використовується такий документ і при формуванні повідомлення про підозру, а також складанні обвинувального акту.

Якщо підозрюваних у багатоепізодному кримінальному провадженні декілька, складається «шахматка» – таблиця, де поєднані вертикальні та горизонтальні графи, у горизонтальних вказані підозрювані, у вертикальних – епізоди.

Приклад «шахматки»:

Підозрювані	Епізоди				
	№1 Короткий зміст	№2 Короткий зміст	№3 Короткий зміст	№4 Короткий зміст	№5 Короткий зміст
П.І.Б.					
П.І.Б.					

У доповнення до плану складаються схеми. За їх допомогою графічним шляхом систематизуються дані у провадженні. Графічне зображення даних провадження, систематизованих за певними ознаками, допомагає чітко уявити структуру і зміст як кримінального провадження у цілому, так і його певних обставин.

Важливо приділити увагу питанню щодо розслідування групових багатоепізодних кримінальних правопорушень спеціально створеними *слідчо-оперативними групами*. Їх діяльність регламентується Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, що затверджена Наказом МВС України №700 від 14.08.2012 року. Передбачено, що для швидкого та повного розслідування тяжких, особливо тяжких злочинів, а також кримінальних правопорушень, які викликали значний суспіль-

ний резонанс, утворюються слідчо-оперативні групи. Її утворення здійснюється за наказом начальника територіального органу внутрішніх справ, погодженого з начальником слідчого підрозділу. При цьому керівником слідчо-оперативної групи є слідчий, який визначений начальником слідчого підрозділу здійснювати досудове розслідування кримінального правопорушення. Для досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених на території декількох областей (регіонів), наказом МВС може створюватися міжрегіональна слідчо-оперативна група.

Діяльність слідчо-оперативної групи здійснюється на підставі планів проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, в яких відображаються версії учинення кримінального правопорушення, конкретні виконавці та терміни виконання.

Оперативні працівники, включені до складу слідчо-оперативної групи, щотижнево інформують слідчого – керівника слідчо-оперативної групи про стан виконання наданих письмових доручень та запланованих заходів, а на його вимогу надають документи, що підтверджують обсяги проведеної ними роботи.

Результати роботи слідчо-оперативних груп з виявлення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, щомісяця розглядаються на оперативних нарадах при начальникові слідчого підрозділу в присутності начальника територіального органу внутрішніх справ та керівників його структурних підрозділів, а стан досудового розслідування кримінальних проваджень, які викликали значний суспільний резонанс – щотижнево.

Отже, кожному етапу розслідування притаманні певні особливості планування:

Планування першочергового етапу розслідування обумовлюється особливостями вирішуваних завдань: орієнтування у обставинах вчиненого кримінального правопорушення; пошук доказів і джерел їх отримання; встановлення і розшук суб'єктів їх вчинення за гарячими слідами та ін.

При вирішенні питання про послідовність проведення різних заходів враховується їх невідкладність, пов'язана із забезпеченням оперативного отримання криміналістично значимої інформації, що може бути втрачена (фіксація слідів, що швидко зникають; допит помираючого потерпілого).

Враховуються також регламентовані законом строки та тривалість проведення окремих дій (експертизи, ревізії), можливість перевірки шляхом проведення тієї чи іншої дії декількох криміналістичних версій.

Планування наступного етапу розслідування здійснюється у відповідності із загальними завданнями цього етапу, що полягає у подальшому отриманні нових доказів, дослідженні, перевірці і оцінці уже зі-

браних фактичних даних з метою викриття підозрюваного, встановлення всіх співучасників кримінального правопорушення, усунення причин і умов, що сприяли його вчиненню.

На *заключному етапі розслідування* в плані повинні відобразитися такі обов'язкові дії, як складення обвинувального акту та реєстру матеріалів досудового розслідування, надання копії та реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному, його захиснику, законному представнику.

При реалізації плану розслідування кримінального правопорушення важливим є *планування окремих слідчих (розшукових) дій*, як основного засобу доказування, яке покликано визначити способи, засоби та методи ефективного вирішення проміжних завдань розслідування.

Процес планування слідчої (розшукової) дії передбачає:

- отримання вихідної інформації;
- з'ясування мети, завдань, змісту слідчої (розшукової) дії;
- окреслення кола обставин, які необхідно з'ясувати;
- конкретизація інформації про умови проведення слідчої (розшукової) дії, її учасників;
- прийняття рішення про час і місце запланованої дії;
- вибір тактичних прийомів проведення слідчої (розшукової) дії;
- вирішення питання про використання сил та засобів оперативних підрозділів;
- вирішення питання про залучення необхідних учасників слідчої (розшукової) дії, про розподіл між ними обов'язків;
- прийняття рішення про використання необхідних технічних засобів;
- складення остаточного плану проведення слідчої (розшукової) дії.

Наведений перелік не є вичерпним і залежить від характеру слідчої (розшукової) дії та конкретних умов її проведення.

Безумовно, не всі слідчі (розшукові) дії потребують складання письмового плану як систематизованої та організуючої основи. Слідчі (розшукові) дії, нескладні за своєю структурою та змістом, можуть обмежуватися усним планом. Однак, коли вони мають складний, конфліктний характер, потребують застосування комплексу підготовчих заходів, складання плану є доцільним і необхідним.

Запитання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття «криміналістична версія».
2. Наведіть класифікацію криміналістичних версій.

3. Які етапи побудови та перевірки криміналістичних версій Ви знаєте? Охарактеризуйте їх.
4. Назвіть методи побудови криміналістичних версій.
5. Визначте та охарактеризуйте рівні організації розслідування кримінальних правопорушень.
6. Які завдання покладаються на різні рівні організації розслідування кримінальних правопорушень.
7. Які види планування розслідування Ви знаєте?
8. Дайте характеристику принципам планування розслідування кримінальних правопорушень.
9. Яка допоміжна документація використовується при плануванні?
10. Розкрийте зміст та завдання планування слідчих (розшукових) дій.

Глава 23

ТАКТИКА ОГЛЯДУ

23.1. Поняття та завдання огляду, його пізнавальне значення у слідчій діяльності

Огляд є однією із основних слідчих (розшукових) дій, що проводиться під час досудового розслідування кримінальних правопорушень.

При проведенні огляду слідчий:

- безпосередньо сприймає обстановку місця події й інших матеріальних об'єктів, вивчає і досліджує їх;
- виявляє і досліджує сліди й інші речові докази;
- усвідомлює сутність і механізм події;
- оцінює результати огляду;
- фіксує обстановку місця події, предмети і сліди з метою їх подальшого використання в процесі розслідування.

Згідно ст. 237 КПК України, *огляд* – це слідча (розшукова) дія, що полягає у безпосередньому спостереженні й дослідженні його учасниками матеріальних об'єктів, які пов'язані із обставинами вчинення кримінального правопорушення, що проводиться з метою їх виявлення та фіксації.

Відповідно, під оглядом необхідно розуміти процесуальну діяльність слідчого, реалізуючи котру він за участю зазначених у законі осіб виявляє, безпосередньо сприймає, досліджує, оцінює і фіксує стан, властивості й ознаки матеріальних об'єктів, пов'язаних з подією, що розслідується, з метою з'ясування обставин кримінального провадження.

Завданнями огляду є:

- виявлення слідів кримінального правопорушення й інших об'єктів, що можуть бути залучені до матеріалів кримінального провадження як речові докази;
- з'ясування обстановки кримінального правопорушення;
- виявлення інших обставин, які мають значення для кримінального провадження;
- відображення (фіксація) в протоколі та додатках до нього всіх дій слідчого і всіх виявлених обставин.

Огляд через особливості застосовуваних методів пізнання має подібні риси з деякими іншими слідчими (розшуковими) діями, наприклад, із слідчим експериментом чи обшуком, але в той же час принципово відрізняється від них за процесуальною природою, тактикою проведення. Сутність огляду полягає в тому, що слідчий за допомогою методів пізнання упевнюється в існуванні і характері фактів, які мають доказове значення.

При проведенні огляду, слідчий не тільки спостерігає, але й проводить різні вимірювання і обчислення, порівнює об'єкти, що спостерігає як між собою, так й з іншими об'єктами і явищами, у визначених межах проводить експерименти з досліджуваними об'єктами і, нарешті, фіксує, шляхом обов'язкового опису і за допомогою інших методів криміналістичної фіксації, технічних засобів, все те, що знайшли і виявили він та інші учасники огляду. Результати сприйняття об'єктів, що оглядаються, необхідно надавати логічній обробці з метою встановлення їх зв'язку із розслідуваною подією, іншими фактичними даними.

Отже, огляд може бути розглянутий:

- 1) як слідча (розшукова) дія;
- 2) самостійний пізнавальний прийом, що має місце під час проведення й інших слідчих (розшукових) дій (обшуку, пред'явлення для впізнання), негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій (тимчасового вилучення майна (ст. 176 КПК України), заходів забезпечення кримінального провадження (наприклад, затримання особи – ст. 131, ст. ст. 207-213 КПК України).

Проведення огляду підпорядковане певним *принципам*, до яких належать:

1. Своєчасність огляду, що полягає в проведенні цієї слідчої (розшукової) дії відразу ж, як у цьому виникає необхідність.

2. Об'єктивність огляду полягає насамперед у дослідженні і фіксації всього виявленого в тому вигляді, в якому це було в дійсності. В протоколі, що відбиває результати огляду, не повинні наводитися висновки і припущення слідчого.

3. З об'єктивністю огляду тісно пов'язана його *повнота* – виявлення, фіксація і дослідження всіх фактичних даних, що мають доказове значення.

4. Активність огляду полягає, по-перше, в тому, що слідчий робить його в силу свого службового становища, незалежно від бажань зацікавлених осіб, і, по-друге, в тому, що він діє, приймаючи всі заходи до виявлення слідів злочину, проявляє творчу ініціативу.

5. Методичність і послідовність полягають у правильній організації і планомірному проведенні огляду. Методичність – це застосування найбільш ефективних для даних об'єктів і в даній обстановці прийомів огляду; послідовність – виражається у дотриманні суворо визначеного порядку дій.

23.2. Види огляду, їх характеристика. Загальні засади проведення огляду

Класифікація видів слідчого огляду здійснюється за різними критеріями. Розглянемо основні із них.

1. За об'єктами огляду.

Передусім мова йде про види огляду, визначені КПК України.

– *огляд місця події (ч. 3 ст. 214).*

Огляд місця події належить до слідчих (розшукових) дій, зволікання з проведенням яких може спричинити зміну обстановки, зникнення слідів кримінального правопорушення або особи, якою воно було вчинено, предметів, які можуть стати речовими доказами. Особливість даного виду огляду полягає у тому, що згідно ч. 3 ст. 214 КПК України, огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду;

– *огляд місцевості, приміщення, речей і документів (ст. 237).*

Огляд місцевості полягає в дослідженні певної території (ділянок земної поверхні чи водного простору), на якій можуть бути, наприклад, викрадене майно, цінності, а також результати дій, направлених на приховання слідів кримінального правопорушення. Такий огляд місцевості проводиться й з метою виявлення суб'єкта його вчинення, місць його перебування як до, так і після протиправних дій. Нерідко огляди такого виду зустрічаються при розслідуванні екологічних злочинів; злочинів, що вчиняються у сільській місцевості, парковій зоні.

Огляд приміщень, які не є місцем події, проводиться в обмежених випадках (наприклад, з метою встановлення умов життя неповноліт-

нього). Огляд приміщень може проводитися з метою виявлення речових доказів, слідів кримінального правопорушення, викрадених цінностей, місця перебування винної особи.

Сутність огляду речей полягає у огляді різних предметів. Якщо вони причинно пов'язані із подією кримінального правопорушення, мова йде про огляд речових доказів (ст. ст. 98-100 КПК України).

Огляд документів – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в їх вивченні та дослідженні з метою виявлення і фіксації ознак, що надають документам значення речових доказів. Згідно ст. 99 КПК України, документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження;

– огляд житла чи іншого володіння особи (ст. 233).

Проведення вказаного виду огляду здійснюється згідно з ст. 233 КПК України, якою встановлено, що проникнення до житла чи іншого володіння особи може бути здійснено лише: 1) за добровільною згодою особи, яка ним володіє (ч. 1 ст. 233 КПК України); 2) на підставі ухвали слідчого судді, крім невідкладних випадків, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України – пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину;

– огляд трупа (ст. ст. 238, 239).

Огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта. Після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причини смерті. Окремий вид огляду трупа складає його проведення, пов'язане з ексгумацією (ст. 239 КПК України).

Тактика огляду трупа на місці його виявлення полягає у дотриманні таких вимог:

– до огляду труп залишається в недоторканному виді, до нього ніхто не допускається, за винятком слідчого та судово-медичного експерта;

– поблизу трупа не слід знімати верхній одяг, головні убори, розкладати дипломати, слідчі валізи та ін.;

– огляд трупа необхідно робити плановірно, неквапливо, приділяючи увагу найменшим деталям;

– не можна змінювати позу трупа та розташування оточуючих предметів до докладного фіксування в протокол;

– протокол складається на місці по мірі огляду трупа;

– особлива увага звертається на підозрілі плями, сліди боротьби та опору як на навколишнім оточенні, так і на трупі;

- при описі положення трупа рекомендується вказувати його розташування стосовно найближчих упізнавальних предметів;
- після закінченні огляду місця події вживаються заходи щодо термінової та дбайливої доставки трупа до моргу;
- до розтину трупа не можна вимагати від спеціаліста висновку про причини та обставини смерті;
- *огляд тіла живої людини (освідування особи) (ст. 241).*

Слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого з метою виявлення на їхньому тілі: слідів кримінального правопорушення особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Слідами кримінального правопорушення в даному випадку можуть бути садна, рани, синці, укуси, подряпини, а також сліди крові, виділення людського організму, плями або частки забарвлених чи інших речовин. Особливі прикмети – це ознаки зовнішності, які виділяють дану людину із середовища схожих на неї: шрами, татуювання, родинні плями, бородавки, рубці, фізичні вади, сліди раніше перенесених хвороб.

Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню;

– *огляд інших об'єктів, що визначаються у криміналістичних джерелах (огляд транспортних засобів, тварин та їх трупів, мікрооб'єктів та ін.).*

Необхідність в огляді транспортних засобів виникає у зв'язку із вчиненням дорожньо-транспортних подій, угоном транспортних засобів, їх пошкодженням, вчиненням у них кримінальних правопорушень. У випадку виявлення викраденого автотранспортного засобу, основна увага звертається на можливість заміни номерного знаку, перебуванням заводських номерів на двигуні і кузові, перефарбуванні кузова. Нерідко транспортні засоби оглядаються у зв'язку із вчиненням у них згвалтувань, розбійних нападів. У таких випадках під час огляду здійснюється пошук зброї, слідів її застосування, інші предмети, якими погрожували потерпілим, сліди крові, пальців.

Тварини та їх трупи оглядаються для встановлення виду, породи, масті, статі, клички, ознак приналежності певному господарству чи особі (клеймо, спосіб кування, нашійник). До огляду залучають ветеринара або зоотехніка.

Огляд мікрооб'єктів. На місці події, інших об'єктах огляду нерідко виявляються мікрооб'єкти – дрібні об'єкти, зв'язані з подією; їхній пошук, виявлення, вилучення і дослідження є ускладненим через малі розміри та масу. Робота з таким об'єктами на місці їхнього виявлення може бути здійснена із застосуванням ряду техніко-криміналістичних засобів та залученням спеціаліста.

2. За послідовністю проведення:

– *початковий і повторний огляд.*

Під час повторного огляду слідчий, інші компетентні суб'єкти, з урахуванням недоліків першого огляду більш кваліфіковано досліджують те місце події, яке вже було оглянуто. Зазвичай вони не обмежені завданнями первинного огляду і при необхідності можуть вийти за їх межі. У процесі повторного огляду слідчий враховує ті зміни, що відбулися на місці події в ході первинного огляду чи після нього. Ці зміни фіксуються в протоколі.

Повторний огляд повинний бути проведений і в тих випадках, коли слідчий, ознайомившись з протоколом огляду, проведеного іншою особою, дійде висновку про те, що ця слідча (розшукова) дія виконана неякісно. Мова йде про ті випадки, коли первинний огляд проводився не дуже давно. У подібних ситуаціях не тільки вдається виправити помилки і недоліки, але й вилучити цінні докази. Необхідність проведення повторного огляду може бути викликана відсутністю під час огляду відповідного спеціаліста, проведення огляду за несприятливих умов.

3. За обсягом проведення:

– *основний і додатковий огляд;*

Під час додаткового огляду оглядають не все місце події, не всю місцевість чи речі, документи, а тільки ті об'єкти, що не були знайдені та оглянуті при первинному огляді.

Зрозуміло, що ці об'єкти досліджуються разом із прилеглою до них місцевістю та іншими розташованими на ній об'єктами. Протокол такого огляду є доповненням до основного протоколу огляду місця події. Іноді необхідність у додатковому огляді виникає тоді, коли первинний огляд був проведений у несприятливих умовах (наприклад, вночі).

4. За суб'єктами проведення.

– огляд, проведений слідчим, прокурором, оперативним працівником за дорученням, судом та ін.

Слід нагадати, що *суб'єктами огляду* є уповноважені службові особи на проведення огляду:

1) слідчий органу досудового розслідування (ст. 38-40 КПК України);

2) прокурор (ст. 36 КПК України);

3) співробітник оперативного підрозділу (під час виконання доручень слідчого, прокурора – ст. 41 КПК України) та ін.

4) суд – під час судового розгляду.

Відповідно, *об'єктами огляду* є різноманітні речі матеріального світу, обстановка (наслідки) вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення і осіб, причетних до його вчинення, інші сліди (сліди-відбитки, сліди-предмети і сліди-речовини), предмети, документи та ін.

5. *За залученням спеціаліста.*

– *простий і кваліфікований.*

Як відомо, спеціаліст може бути запрошений для участі у проведенні будь-якої слідчої (розшукової) дії, у тому числі й будь-якого виду огляду. Разом з тим, існують випадки обов'язкової участі спеціаліста під час огляду: 1) обов'язковою є участь спеціаліста при зовнішньому огляді та ексгумації трупа – це судово-медичний експерт або лікар (ст. ст. 238, 239 КПК України); 2) за розсудом слідчого – при проведенні освідування залучається судово-медичний експерт або лікар (ст. 241 КПК України).

Загальні засади проведення огляду.

1. Фактична підстава – зафіксована у процесуальних документах кримінального провадження або в повідомленнях, заявах про правопорушення необхідність з'ясування обстановки події, а також інших обставин, що мають значення для розслідування.

2. Правова підстава – огляд проводиться лише після початку кримінального провадження. Винятком є проведення огляду місця події за умов невідкладності (ч. 3 ст. 214 КПК України), що дозволяє проводити його до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і початку кримінального провадження.

3. У передбачених законом випадках огляд проводиться за участю не менше двох понять. Мова йде про: 1) огляд трупа, у тому числі пов'язаний із ексгумацією; 2) освідування особи; 3) огляд житла чи іншого володіння особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії (ч. 7 ст. 223 КПК України). Слідчий, прокурор можуть залучити понять на свій розсуд при проведенні й інших видів огляду. Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані у результатах кримінального провадження.

4. Проведення огляду у нічний час (з 22 до 6 год.) не допускається за винятком невідкладних випадків, коли затримка у їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного (ч. 4 ст. 223 КПК України).

5. Для надання допомоги слідчому, до проведення огляду можуть залучатися спеціалісти та працівники оперативних підрозділів, інші компетентні суб'єкти.

6. Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження.

Особи, у присутності яких здійснюється огляд, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу огляду. Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце огляду до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню огляду. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

7. При огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

8. Недопустимо принижувати честь і гідність осіб, які беруть участь у проведенні огляду, а також інших присутніх осіб, ставити під загрозу їх життя і здоров'я.

23.3. Огляд місця події. Етапи, стадії та методи огляду місця події

Огляд місця події – це слідча (розшукова) дія, мета якої полягає в дослідженні матеріальної обстановки місця події шляхом безпосереднього особистого її сприйняття слідчим, іншими учасниками огляду з метою виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів, – з'ясування механізму події та інших обставин, що мають значення для провадження.

Загальні завдання огляду місця події:

- безпосереднє вивчення слідчим обстановки місця події для з'ясування характеру й обставин події;
- виявлення, збирання, закріплення, попереднє дослідження, оцінка слідів і речових доказів;
- одержання інформації для висування та перевірки версій щодо події, яка розслідується;
- одержання даних для організації оперативно-розшукових заходів та використання допомоги громадськості, переслідування підозрюваної

особи, встановлення її особистості, мотивів вчинення кримінального правопорушення;

– виявлення причин і умов, які сприяють чи полегшують вчинення кримінального правопорушення.

Завдання, які підлягають вирішенню під час проведення огляду місця події, мають свої особливості залежно від виду розслідуваного кримінального правопорушення. Стосовно кожного вони різноманітні, специфічні. Наприклад:

а) чи мало місце кримінальне правопорушення у даному випадку або такого не було. Досвід і знання слідчого повинні виявлятися не в квапливих висновках досліджуваного явища. Так, наприклад, не існує безперечних ознак самогубства (передсмертний лист);

б) чи вчинено кримінальне правопорушення там, де проводиться огляд місця події, або в іншому місці. Це питання з'ясовується на підставі вивчення слідів;

в) які шляхи проникнення осіб, що брали участь у досліджуваній події, на місце події, шляхи їх відходів, транспортні засоби, куди ведуть сліди, за якими можна організувати переслідування;

г) скільки було осіб на місці події, їх типові ознаки. Вивчаються сліди ніг, рук, недопалки;

д) які цілі переслідували учасники події, мотиви їхніх дій;

е) протягом якого часу знаходилися учасники події на місці. Вивчення та оцінка слідів (сліди частково механічно знищувалися або завивалися, створювалися штучні сліди);

є) коли відбулася подія, що розслідується. Оцінюється характер трупних плям, температура трупу, опалювальні й освітлювальні прилади, положення постелі, їжі, інструментів;

ж) який пункт території, що оглядається, або приміщення є місцем події, у якому положенні знаходилися злочинці і потерпілий у момент нанесення останньому тілесних ушкоджень;

з) які побічні дії вчинені на місці події (приховання або фальсифікація слідів);

и) які предмети залишили особи, причетні до вчинення кримінального правопорушення, на місці події;

і) які сліди з місця події залишилися на злочинцеві;

ї) хто і відкіля міг спостерігати і чути те, що відбувалося на місці події, пошук очевидців;

й) які є дані, що вказують на обставини, що сприяли чи полегшили здійснення кримінального правопорушення та його приховання та ін.

Проведення огляду місця події складається з декількох етапів:

1) підготовчого;

2) робочого;

3) заключного.

Підготовчий етап огляду місця події. Він починається з моменту прийняття слідчим рішення про проведення огляду. Приймаючи таке рішення, слідчий повинен:

– забезпечити охорону місця події до свого прибуття, тобто не допустити до нього сторонніх осіб і забезпечити збереження і недоторканість обстановки і слідів кримінального правопорушення;

– вжити заходів до запобігання або ослаблення шкідливих наслідків кримінального правопорушення (наприклад, розпорядитися про посилення заходів для ліквідації пожежі);

– забезпечити до моменту свого прибуття присутність поблизу від місця події осіб, що можуть дати необхідну інформацію: очевидців злочину, якщо вони відомі, інших свідків;

– визначити, яких спеціалістів варто залучити до участі в огляді, забезпечити їх прибуття;

– внести пропозиції про склад слідчо-оперативної групи, що виїжджає на місце огляду;

– перевірити готовність технічних засобів огляду.

З моменту прибуття слідчого, прокурора на місце події починається другий період підготовчого етапу. Безпосередньому огляду передують:

– вжиття заходів для надання необхідної медичної допомоги потерпілим, якщо вона не була надана;

– видалення з місця події всіх сторонніх осіб;

– залучення, при необхідності, до участі в огляді понятих і остаточне визначення кола інших учасників огляду. Інструктаж учасників огляду про їх права і обов'язки;

– збирання шляхом опитування попередніх відомостей, які повинні бути враховані при огляді, встановлення, які зміни, ким і з якою метою були зроблені на місці події;

– проведення інших невідкладних дій і вживання заходів, спрямованих на поліпшення умов огляду (забезпечення штучного освітлення й ін.).

Як на цьому, так і на наступних етапах паралельно з оглядом здійснюються необхідні пошукові заходи, наприклад переслідування злочинця, застосування службово-розшукової собаки.

Робочий етап огляду місця події. Він складається з загального і детального огляду.

Загальний огляд починається з огляду місця події з метою орієнтування; визначення кордонів огляду; вирішення питання про вихідну точку і спосіб огляду, тобто визначення його послідовності; вибору позиції для орієнтуючої і оглядової фотозйомки. Потім слідчий разом з іншими учасниками огляду з'ясовує, які об'єкти знаходяться на місці події, досліджує весь комплекс питань, що відносяться до його обста-

новки, визначає взаємне розташування і взаємозв'язок елементів цієї обстановки, вивчає їх зовнішній вигляд, стан і з максимально необхідними і можливими в даних умовах подробицями фіксує все виявлене за допомогою фотозйомки, складання схем, планів і креслень, а також необхідних заміток для майбутнього протоколу огляду.

По закінченню загального слідчий переходить до детального огляду, під час якого:

– об'єкти ретельно і детально оглядаються (з цією метою вони можуть зрушуватися з місця, перевертатися і т.п.);

– приймаються всі доступні заходи до розшуку і виявлення на самому місці події і на окремих об'єктах слідів кримінального правопорушення і підозрюваної особи;

– відбираються об'єкти зі слідами на них, піддаються вилученню сліди з тих об'єктів, які самі не можуть бути вилучені, а якщо це неможливо, з них знімаються копії;

– фіксуються негативні ознаки стану предметів;

– перевіряються дані загального огляду;

– проводиться вузлова і детальна фотозйомка.

Заключний етап огляду місця події. Закінчивши дослідження об'єктів на місці події, слідчий переходить до заключного етапу огляду:

– складає протокол огляду і необхідні плани, схеми та креслення;

– при необхідності робить дактилоскопіювання трупа і відправляє в морг;

– упаковує об'єкти, вилучені з місця події;

– вживає заходів до збереження тих що мають доказове значення об'єктів, які вилучити неможливо або недоцільно;

– вживає заходів по заявам, що надійшли від учасників огляду й інших осіб.

Огляд місця події проводиться згідно етапів з використанням визначених методів й тактичних прийомів огляду.

Методи огляду:

– *концентричний, ексцентричний і фронтальний.*

При *концентричному методі* огляд ведеться по спіралі від периферії до центра місця події, під яким, зазвичай, розуміється найважливіший об'єкт (труп, зламаний сейф) або умовне місце. *Ексцентричний метод* полягає в тому, що огляд ведеться по спіралі від центра місця події до його периферії. *Фронтальний метод* являє собою лінійний огляд площ від одного з кордонів, прийнятого за вихідний, до іншого.

Постійного правила застосування того або іншого методу (способу) огляду не існує, і питання вирішується виходячи з конкретних обставин провадження. Так, огляд приміщення рекомендується проводити концентричним методом; огляд відкритої місцевості звичайно проводять

від центра до периферії, тому що іноді важко на початку огляду визначити кордони місця події, або методом фронтального огляду, коли територія велика і її можна розбити на смуги.

– *суцільний чи об'єктивний методи* дослідження характерні тим, що вивчається вся територія огляду;

– *вибірковий чи суб'єктивний методи* застосовуються для вивчення окремих ділянок, де, на думку слідчого, можна знайти фактичні дані про подію. Вивчаючи ці сліди, слідчий моделює дії підозрюваної особи на місці події і пересувається у тому ж напрямі, що й останній. У слідчій практиці застосовуються, як правило, одночасно об'єктивний та суб'єктивний методи дослідження слідів з метою встановлення дійсних обставин кримінального правопорушення;

– *вузловий (квадратний) метод* доцільно застосовувати в складних випадках розслідування, коли необхідно одержати за короткий час інформацію про найбільш істотні обставини події, її характер. Під вузлом розуміють ту частину обстановки, на якій зосереджені найбільш істотні сліди та інші речові докази. Це може бути труп з навколишнім оточенням і слідами, місце проникнення в схованку, квартиру, поламаний сейф.

Під час проведення огляду місця події, слід особливу увагу звернути на криміналістичні рекомендації, які регламентують найбільш поширені прийоми роботи зі слідами на місці події. Так, наприклад, якщо під час огляду на предметах виявлені сліди (пальців, злому), доцільним є вилучення цих предметів цілком, з метою проведення наступного експертного дослідження. Перед вилученням ці предмети необхідно сфотографувати. При упакуванні речові докази слід уберігати від зміщення і пошкодження слідів. Речі біологічного походження, виявлені у процесі огляду, поміщають в скляні ємності, які на час транспортування закриваються кришками, пробками. Якщо предмети, на яких виявлені сліди біологічного походження, неможливо вилучити цілком, то для дослідження беруть їх частини чи роблять зіскоби. Виявлені на снігу плями речовини, схожої на кров, переносять разом із снігом на чисту марлю, просушують при кімнатній температурі і поміщають в пробірку чи в чистий конверт. Мікрочастинки краще вилучати разом із об'єктом-носієм. Якщо це неможливо, то вони вилучаються окремо, за допомогою дактилоскопічної плівки, лейкопластира, пінцета тощо. При цьому кожний об'єкт експертного дослідження упаковується окремо, відбираються контрольні зразки. Слід пам'ятати, що сліди крім трасологічної, містять одорологічну інформацію. Тому при огляді дрібних предметів слід користуватися пінцетом, великих – рукавичками. Перш за все, предмет оглядається для виявлення папілярних слідів і мікрочастинок, потім його слід «законсервувати», тобто помістити в герметичну ємність. Якщо відсутні спеціальні ємності, з щільними пробками, зви-

чайну банку закривають поліетиленовою кришкою, а щілину замазують пластиліном.

Загальні правила виявлення, фіксації та вилучення об'єктів, що мають значення для провадження, є спільними для всіх видів огляду. Так, якщо на місці огляду виявляють залишені підозрюваною особою особисті речі і предмети, то після їх огляду пінцетом чи руками в гумових рукавичках кожну річ чи предмет поміщують в окремий поліетиленовий пакет, який герметично закривається.

Якщо місцевість оглядається відповідно до шляху руху злочинця, доцільним є використання допомоги кінолога і службової собаки. У такому випадку огляд проводиться на ділянках шириною до 30 метрів по обидві сторони руху службової собаки. Це пов'язано із відхиленням «повітряного» сліду під впливом вітру від справжнього маршруту людини і забезпечує виявлення предметів, від яких злочинець позбувся.

23.4. Фіксація ходу і результатів огляду

Згідно КПК України, процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися: 1) у протоколі; 2) на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; 3) у журналі судового засідання (ст. 103 КПК України).

Важливо, що законодавчо визначеними є додатки до протоколів (ст. 105 КПК України). Додатками до протоколу можуть бути: 1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів; 2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; 3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; 4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу. Додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Обов'язковим методом фіксації доказової інформації є протоколювання.

Протокол огляду складається із трьох частин:

- 1) вступної;
- 2) описової;
- 3) заключної.

Значну складність представляє складення описової частини протоколу огляду місця події. Криміналістикою з даного питання сформовані наступні тактичні правила:

– конкретний об’єкт повинен мати в протоколі одне і те саме найменування;

– окремі частини протоколу огляду можуть бути виділені абзацами, підзаголовками чи підкреслені;

– у протоколі припустимий запис про те, що при проведенні попереднього дослідження визначеного об’єкта слідів знайдено не було. Але якщо такі сліди виявлені, то неприпустимо відзначати їхню придатність чи непридатність для дослідження й ідентифікації, тому що це компетенція судового експерта;

– у протоколі фіксуються заяви і зауваження присутніх і осіб, що беруть участь в огляді, у тому випадку, якщо ці заяви пояснюють хід і напрямок огляду (наприклад, заява громадянина про те, що він впізнав в трупі потерпілого свого сусіда, однокласника, підлягає занесенню до протоколу. Також можуть бути відображені відомості про зміни в первинній обстановці, зроблені за якими-небудь причинами до початку огляду);

– усе вилучене при огляді доцільно вказувати в заключній частині протоколу, перелічивши за списком. Це полегшить надалі облік вилученого;

– предмети, що характеризуються родовими ознаками, слід опечатувати;

– вид печатки і текст відбитка обов’язково вказується в протоколі;

– у протоколі необхідно відображати не тільки час початку і закінчення огляду, але і час, наприклад, огляду трупа і фіксації трупних явищ;

– не потрібно вказувати, куди відправлені ті чи інші вилучені об’єкти і для яких цілей (крім зазначення адреси моргу, в який відправлено трупа);

– особлива увага повинна бути приділена питанням щодо фіксації в протоколі огляду техніко-криміналістичних засобів, які використовувалися при проведенні огляду;

– точність протоколу забезпечується загальноновживаною термінологією, простим, ясним, коротким грамотним текстом, що не вимагає додаткових роз’яснень і таким, що виключає можливість його різного тлумачення. Необхідно уникати невизначених виражень типу «поруч», «недалеко», «майже», а також найменувань предметів, що вживаються тільки в даній місцевості. При виникненні труднощів з визначенням найменування об’єкта, що оглядається, доцільно описати його відмінні ознаки, а не давати йому довільне найменування. Можна також назвати загальновідомий предмет, з яким має подібність цей об’єкт, наприклад, написати, що по виду він нагадує авторучку чи який-небудь інший предмет. В одному протоколі той самий предмет повинен іменуватися

однаково. Щоб відрізнити один від одного аналогічні предмети, виявлені при проведенні слідчого огляду, їм необхідно привласнювати умовні номери (наприклад, ніж № 1, № 2, № 3 тощо).

Для правильного відображення доказового факту в протоколі, крім опису самого, наприклад, сліду чи предмета, повинно бути відзначено його точне місцезнаходження, розташування щодо інших слідів чи предметів, які є речовими доказами, а також відносно не менш як двох постійних (фундаментальних) орієнтирів (якщо вони є). Повинні також описуватися ознаки, що вказують на час утворення сліду (наприклад, зріз стовбура дерева стемнів; металеві ошурки що утворилися в результаті розпилу дужки замка окислилися; на тілі трупа в таких-то місцях є трупні плями тощо), та всі інші ознаки, що можуть свідчити про зв'язок даного сліду чи предмета з обставинами даної події. Усе це дозволить правильно оцінити доказове значення вилучених слідів чи предметів.

Для правильної оцінки істотних ознак речових доказів у протоколі огляду повинні бути відображені: умови огляду і попереднього дослідження, що зробили можливим знаходження чи виявлення недоступних при звичайному сприйнятті ознак; умови, що впливають на повноту і правильність відображення істотних ознак.

Враховуючи важливість і значущість огляду як слідчої (розшукової) дії, практичним працівникам правоохоронних органів необхідно постійно підвищувати свій професійний рівень, цікавитися новими досягненнями криміналістики.

Запитання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте поняття та завдання огляду.
2. Які принципи повинні бути дотримані під час проведення огляду?
3. Наведіть класифікацію видів огляду.
4. Які види огляду за об'єктами Ви знаєте? Охарактеризуйте їх.
5. У чому полягає сутність повторного огляду.
6. За яких умов до проведення огляду залучається спеціаліст.
7. Сформулюйте загальні засади проведення огляду.
8. Конкретизуйте завдання огляду місця події.
9. Назвіть етапи огляду місця події.
10. Охарактеризуйте статичну і динамічну стадію проведення огляду місця події.
11. Які вимоги до складення протоколу огляду місця події Ви знаєте?

Глава 24

ТАКТИКА ОБШУКУ

24.1. Поняття, види обшуку

Одним із способів отримання доказової інформації у кримінальному процесі є обшук. Порядок проведення обшуку регламентований ст. 234-236 КПК України. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду (ст. 30 Конституції України і ст. 13 КПК України).

Обшук – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян, їх одягу і речей з метою виявлення і вилучення джерел доказової і орієнтуючої інформації (знарядь злочину, предметів і цінностей або інших речовин, здобутих злочинним шляхом або що можуть мати значення у кримінальному провадженні), а також виявлення розшукуваних осіб і трупів або відомостей про їх місцезнаходження.

Метою проведення обшуку є: виявлення джерел доказової і орієнтуючої інформації; перевірка наявних доказів; перевірка версій; встановлення обставин, що сприяють вчиненню злочину.

В процесі проведення обшуку вирішуються наступні *завдання*:

– виявлення та вилучення знарядь злочину, речей і цінностей, здобутих злочинним шляхом, предметів і документів, що мають значення у кримінальному провадженні (наприклад, одяг зі слідами крові, накладні, чорнові записи, фотографії, відеозаписи або фонограми).

– виявлення майна, яке забезпечує відшкодування матеріальної шкоди, спричиненої злочином;

– встановлення місцезнаходження розшукуваної особи, трупа, або його частин, викраденої людини;

– вилучення предметів у відношенні яких є спеціальна заборона або обмеження, зберігання та збут яких карається згідно кримінального законодавства (вогнепальна зброя, боеприпаси, наркотики, сильнодіючі, отруйні, вибухові, радіоактивні та інші речовини, на зберігання і використання яких відсутній дозвіл).

Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді. У разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, яке повинно містити відомості про:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;
- 3) правову кваліфікацію кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 4) підстави для обшуку;
- 5) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, де планується проведення обшуку;
- 6) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться;
- 7) речі, документи або осіб, яких планується відшукати.

До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання. При цьому, клопотання про обшук розглядається у суді в день його надходження за участю слідчого або прокурора (ст. 234 КПК України).

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, що підозрюються у вчиненні злочинів, ст. 233 КПК України передбачено проникнення до житла чи іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчого судді. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді.

Згідно зі ст. 236 КПК України ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана слідчим чи прокурором. Для участі в проведенні обшуку може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів.

Під час проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, обов'язковою є участь не менше двох понять незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії. Окрім цього, слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені.

Відповідно до ст.ст. 166, 223 КПК України здійснення обшуку, як і іншої слідчої (розшукової) дії може проводитись за участю сторони захисту, якщо саме вона ініціювала її проведення, крім випадків, коли че-

рез специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній.

Класифікація видів обшуку здійснюється за різними підставами:

– *за місцем проведення*: обшук приміщень, обшук на місцевості, обшук транспортних засобів, обшук особи;

– *за характером об'єктів пошуку*: обшуки спрямовані на виявлення людей, трупів (або їх частин), знарядь та засобів вчинення злочину, предметів злочинного посягання, слідів, документів та інших об'єктів;

– *за способом організації*: одиночний (обшук у окремої особи або в будь-якому одному місці) та груповий (обшуки у декількох осіб або в кількох місцях);

– *за часом*: може бути первинний обшук і повторний;

– *за обсягом обстеження*: основний та додатковий.

24.2. Підготовка до проведення обшуку

Ефективність результатів обшуку в більшості випадків забезпечується ретельною підготовкою до нього.

На підставі вивчення матеріалів кримінального провадження потрібно скласти план проведення обшуку, зазначивши в ньому такі елементи:

а) що потрібно шукати (об'єкти пошуку);

б) у кого шукати;

в) де шукати;

г) коли провести обшук (час);

д) хто буде брати участь у проведенні обшуку;

е) які технічні засоби необхідно використовувати тощо.

Так, продумавши питання, «що потрібно шукати», необхідно мати на увазі що коло розшукуваних об'єктів надзвичайно різноманітне і визначається в основному видом злочину, способом його вчинення та приховування.

Слід мати на увазі, що об'єкти пошуку можуть бути змінені злочинцем (тканини перефарбовані, одяг перешитий, номери перероблені). Тому важливо перед обшуком з'ясувати ознаки предметів які підлягають відшукуванню.

Продумуючи елемент плану «у кого шукати», необхідно добре знати зв'язки підозрюваного, та враховувати, що об'єкти пошуку можуть бути заховані не тільки у підозрюваного, але і у інших осіб: його родичів, близьких, співучасників злочину, сусідів.

Про осіб, у яких намічається обшук, важливо зібрати самі необхідні дані:

– вік, професія, спеціальні навички;

- рід занять;
- спосіб життя, особливості поведінки в побуті та на роботі;
- схильності та захоплення;
- склад сім'ї, відношення в сім'ї та з сусідами, повсякденний розклад в сім'ї та режим на роботі;
- знайомства та зв'язки (в т.ч. із злочинним середовищем);
- наявність в минулому судимостей, фактів притягнення до кримінальної відповідальності.

Від отримання і вивчення зазначених даних, залежить результативність обшуку. Наприклад, дані про професію та спеціальні навички обшукуваного нерідко дозволяють правильно визначити, де можуть знаходитися розшукувані предмети.

Із слідчої практики відомо, що каменярі, схильні переховувати цінності в кам'яних стінах, пічники в печах та димоходах, сантехніки – у водопровідній, каналізаційній, опалювальній системах. Але професія та місце переховування предметів, що цікавлять слідство, не завжди є взаємопов'язаними – тайники виявляються в самих непередбачених місцях.

Вирішуючи питання «де шукати» необхідно встановити:

- місце розташування кожного приміщення (точна адреса, розміщення на місцевості, підходи до нього);
- конструктивні особливості та умови експлуатації будови (кількість поверхів, входів-виходів, планування кімнат та підсобних приміщень);
- кількість та склад осіб, постійно чи тимчасово проживаючих в приміщенні;
- наявність телефонних апаратів, систему замків, охоронної сигналізації;
- наявність електричних дзвінків та інших засобів оповіщення про прихід.

Такого роду обставини можливо встановити, використовуючи показання обізнаних осіб, матеріали оперативно-розшукової діяльності, документацію житлово-експлуатаційних контор.

При підготовці до обшуку на відкритій місцевості визначаються точне розміщення ділянки, топографічні особливості (рельєф, наявність дерев, ям, колодязів, ярів тощо).

Під вибором часу проведення обшуку розуміють:

- визначення етапу розслідування, в рамках якого потрібно провести обшук;
- визначення часу доби для проведення обшуку;
- встановлення часу на протязі якого проводиться обшук.

Обшук відноситься до числа невідкладних слідчих (розшукових) дій, тому, як правило обшук проводиться на початковому етапі розслі-

дування. Аналіз слідчої практики показує, що проведення обшуку протягом трьох діб з дня початку досудового розслідування було результативним в 88% випадків.

Але, з урахуванням особливостей кримінального правопорушення, конкретної слідчої ситуації, обшук може бути проведений і на наступних етапах.

Визначаючи час доби для проведення обшуку, необхідно з однієї сторони, виходити з вимог закону, що забороняє (крім невідкладних випадків) проведення обшуку в нічний час. Практика проведення обшуку показала, що проведення обшуку в ранковий час має перевагу в тому, що учасники обшуку проводять його зі свіжими силами. Водночас, при визначенні часу потрібно враховувати образ життя та розклад дня обшукуваного. Вибирати такий день та час, коли розшукувані предмети знаходяться на місці, коли особа не зможе протидіяти проведенню обшуку, в тому числі і чинити озброєний опір.

При підготовці до обшуку вирішується питання про склад слідчо-оперативної групи та розподіляються обов'язки між його учасниками. Склад та число учасників залежить, як правило, від обсягу пошукових робіт. Обов'язковими учасниками обшуку є: слідчий, поняті, обшукувана особа або дорослі члени його сім'ї, або представники місцевої ради або домоуправління, або ж представник тієї організації в приміщенні або на території якої проводиться обшук. У необхідних випадках слідчий може запросити для участі в проведенні обшуку спеціалістів, співробітників міліції, потерпілих, підозрюваного, кінолога, технічних помічників з числа дружинників, представників громадськості.

Особливу увагу слід звернути на підбір понять, їх кількість визначається залежно від особливостей обшукуваних об'єктів. Так, якщо приміщення складається з декількох ізольованих кімнат, які необхідно обшукати одночасно, в кожній з них повинно перебувати не менше двох понять.

Крім того, учасниками обшуку можуть бути працівники міліції (для охорони місця обшуку), потерпілі, відповідні спеціалісти.

Залученням спеціалістів для проведення обшуку можуть бути досягнуті наступні цілі:

- застосування технічних засобів, відеозапису;
- виконання доручень, які потребують спеціальних знань та навичок (електромонтер, сажотрус, кінолог з службово-розшуковою собакою тощо);
- розпізнання дійсної сутності тих чи інших предметів (наприклад, з допомогою товарознавця розмежовуються предмети одягу кустарного або промислового виробництва);
- визначення можливих місць переховування розшукуваних предметів.

До *технічних засобів*, якими повинна бути забезпечена слідчо-оперативна група, відносяться слідчі валізи, інструменти, освітлювальні прилади, вимірювальні прилади, фото-, відеоапаратура. Всі вони починаючи від найпростіших технічних засобів, закінчуючи складною пошуковою технікою, відіграють важливу роль у відшуванні прихованих предметів та цінностей.

Найважливішими умовами успішного проведення обшуку є конспірація та раптовість. забезпечення конспірації необхідно як при збиранні інформації та плануванні проведення обшуку, так і при безпосередньому його здійсненні.

Обшук, на відміну від інших слідчих (розшукових) дій, завжди повинен проводитися раптово, так як зволікання та обізнаність підозрюваного про обшук який буде проводитись, дають йому (його співучасникам) можливість знищити або надійно переховати речі, які відшуковують, тобто нерідко призводять до невідворотних наслідків.

24.3. Етапи та тактичні особливості проведення обшуку

З урахуванням завдань, що послідовно вирішуються в ході обшуку, відділяють чотири його етапи: 1) попередній етап; 2) оглядовий етап; 3) детальний етап; 4) етап фіксації результатів обшуку.

Попередній етап включає в себе прибуття до місця обшуку, проникнення на обшукуваний об'єкт. До місця обшуку слідчо-оперативна група повинна прибути не заміченою обшукуваною особою.

Для цього автотранспортні засоби повинні бути залишені в місцях, що виключають можливість їх виявлення зацікавленими особами.

Члени слідчо-оперативної групи повинні бути відповідним чином екіпіровані. Поява групи повинно бути певними чином зашифровано (наприклад, під виглядом членів житлово-експлуатаційної комісії, яка оглядає стан будинку).

Зосередження біля місця обшуку повинно проходити швидко, безшумно. При наявності значної кількості учасників їх проникнення до місця обшуку здійснюється по одній, дві особи.

Якщо місце обшуку знаходиться в багатоповерховому будинку, бажано щоб частина учасників на ліфті або по східцях піднялися вище потрібного поверху, а потім до визначеного часу спустилися до потрібного місця.

Розташовуватися у місцях проведення обшуку необхідно таким чином, щоб виключити можливість бути виявленими через дверне вічко

чи замковий отвір як із квартири де буде проводитись обшук, так і із квартир сусідів.

При проведенні обшуку в комунальній квартирі, або в квартирі, яка за своїми особливостями має одні вхідні двері, дзвонити слід не обшукуваному, а кому-небудь з інших мешканців.

Виставлений пост біля місця проведення обшуку повинен бути віддалений на таку відстань, щоб з однієї сторони учасники поста могли нести охорону, з іншої своєю присутністю не насторожити осіб, які можуть прийти до обшукуваного.

У випадках перебування в квартирі собаки або іншої тварини, яка може попередити свого хазяїна про появу учасників обшуку, то проникнення в житло слід передбачити, коли ця тварина знаходиться на прогулянці, або запросити особу, яка не викличе у тварини ніякої реакції.

При відкриванні особою вхідних дверей, слід дочекатись їх відкриття на відстань, яка перешкоджає їй швидкому закриттю. При фіксуванні дверей ланцюжком, мету свого візиту слід пояснити тоді, коли двері будуть відчинені та буде виключена можливість перешкодження появи членів слідчо-оперативної групи.

В окремих випадках проникнення до обшукуваного приміщення слід прив'язати до того моменту, коли хто-небудь з проживаючих відчинить двері, щоб вийти з квартири або з'явиться в квартирі в момент, коли обшукувана особа, члени його сім'ї, знайомі або родичі будуть заходити до нього.

Входить до обшукуваного приміщення слід всією групою, включаючи понятих.

Проникнувши до обшукуваного приміщення особа, яка керує обшуком називає себе, пред'являє службове посвідчення, знайомить обшукуваного з ухвалою слідчого судді. В постанові не повинно бути даних, розголошення яких може перешкодити провадженню інших слідчих (розшукових) дій, наприклад, в одній ухвалі вказується кілька осіб у яких необхідно провести обшук. Особам, у яких проводиться обшук, понятим, а також іншим учасникам повинно бути роз'яснено їх право бути присутніми при провадженні всіх дій та робити заяви з приводу цих дій, які підлягають занесенню до протоколу. Спеціалісту, перекладачу, понятим крім того роз'яснюються їх обов'язки.

Після чого слідчий пропонує обшукуваним особам добровільно видати засоби вчинення злочину, предмети та цінності нажиті злочинним шляхом, а також інші предмети та документи, які мають значення у кримінальному провадженні. Якщо вони видані добровільно і немає підстав вважати, що обшукувані приховують розшукувані предмети, то в ряді випадків, буває достатнім обмежитися вилученням виданого та не проводити подальших пошуків. Водночас при цьому слід враховувати,

що іноді обшукувані особи добровільно видають частину розшукуваних об'єктів, розраховуючи, що цим вони введуть слідство в оману та відвернуть проведення в них обшуку.

Оглядовий етап. В результаті ознайомлення з обстановкою слідчий отримує нові дані про розташування та особливостях приміщення, визначає найбільш вірогідні місця знаходження розшукуваного, звертає увагу на місця, які потребують особливого обстеження, виконання робіт великого об'єму, застосування спеціальних пошукових засобів та прийомів.

На цій стадії остаточно визначається план проведення обшуку, розподіляються обов'язки між членами слідчо-оперативної групи, уточняється розклад роботи на місці обшуку, готуються технічні засоби, вибирається найбільш ефективна послідовність та тактика проведення обшуку.

Після проведення вказаних дій настає змістовна частина обшуку – детальне обстеження та пошук.

Детальний етап. Це найбільш складний та відповідальний період обшуку, оскільки в ході цього етапу здійснюється обстеження місця обшуку та пошук розшукуваних предметів. На цьому етапі реалізується найбільше тактичних прийомів обшуку. Зупинимось на тактичних прийомах обшуку, які найчастіше використовуються в криміналістичній практиці.

Послідовний та вибіркового методи обстеження. При послідовному методі слідчий під час обшуку рухається тільки в обраному напрямку та оглядає об'єкти які зустрічаються по черзі переходячи від одного до іншого. При вибіркового методі в першу чергу досліджуються місця найбільш вірогідного зберігання розшукуваних об'єктів.

Одиночний та роздільний пошуки. Прийоми обираються залежно від кількості осіб, які проводять обшук (один слідчий, чи разом з іншим слідчим чи оперативними співробітниками).

Сумісний та роздільний пошуки. При сумісному пошуку слідчий приймає на себе, наприклад: тактичну сторону обшуку, а помічник (спеціаліст-криміналіст) технічну. Роздільний пошук означає самостійність дій кожної особи що обшукує, що потребує від них достатньої підготовки.

Паралельне та зустрічне обстеження. Паралельне обстеження при проведенні обшуку в просторому приміщенні або на ділянці місцевості. Якщо приміщення захищене предметами обстановки, більш зручний зустрічний обшук: перша особа яка обшукує рухається вздовж однієї із стін приміщення, (наприклад від лівих дверей), другий, вздовж іншої (правої). Зустрівшись, вони оглядають центр приміщення.

Обстеження без порушення та з порушенням цілісності об'єктів що перевіряються. В останньому випадку можуть зламуватися сховища, підпорюватися обшиття меблів або шви на одязі, розкриватися вмонтовані в стіни тайники тощо.

Метод порівняння однорідних предметів. В результаті порівняння нерідко виявляється невідповідність розмірів предметів або частин приміщень, що є негативною ознакою, та може вказувати на наявність тайника.

Метод мікрообшуку з використанням оптичних приладів (наприклад, різноманітних луп) розрахований на виявлення найдрібніших слідів, ознак та об'єктів, які становлять інтерес для слідства.

Детальний етап включає в себе вирішення питання про відношення до кримінального провадження виявлених при обшуку предметів.

Спостереження, як метод вивчення місця обшуку, повинно бути направлене не тільки на окремі предмети, але і на поведінку тварин та птахів, які можуть вказувати на присутність людини яка переховується, або місцезнаходження схованих речей. Ще більш важливим є спостереження за поведінкою учасників обшуку. Це необхідно:

– по перше, для забезпечення визначеного порядку під час обшуку, безпеки осіб які проводять обшук, зберігання знайдених під час обшуку предметів та успішного виконання учасниками обшуку своїх обов'язків;

– по друге, для контролю за діями осіб, які ведуть пошук, за повнотою та якістю обшуку;

– по третє, для того щоб під час «словесної розвідки» (надсилання слідчим словесного подразника (вислів, запитання) до обшукуваного з метою прояву у останнього мимовільних реакцій) мати можливість помітити в поведінці обшукуваної особи, його співучасників або родичів ознаки, які вказують на місце переховування розшукуваних предметів.

Щоб спостереження за особою, що обшукується й іншими особами, що перебувають на місці обшуку, було більше ефективним, його доцільно доручати спеціально визначеному для цієї мети оперативному працівникові.

24.4. Фіксація результатів обшуку

Основний засіб фіксації обшуку – протокол, повинен відображати хід та результати слідчої (розшукової) дії і відповідати вимогам ст. 104 КПК України. Тому в протоколі має бути зазначено: місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада); всіх осіб, які присутні під час

проведення обшуку (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання; підстави для обшуку; дії слідчого та результати обшуку.

У протоколі обшуку відмічається, що видано добровільно, що та де було виявлено, як знайдене зберігалось. Спосіб зберігання та наявність тайників також можуть мати доказове значення. Вилучені предмети описуються в межах, які дозволяють індивідуалізувати їх та зафіксувати ознаки та особливості, які можуть бути з часом втрачені. З цією метою описуються зовнішній вигляд, реквізити та склад документів, вказується найменування, кількість, вага, об'єм, розміри предметів, їх стан, які є дефекти, стан упаковки, номери та інші ознаки.

Описуючи предмети що вилучаються, не слід вказувати ознаки які можуть бути сумнівними, наприклад, вказувати в протоколі метал, з якого виготовлена обручка, потрібно відмічати лише її колір та розмір. Предмети, що вилучаються опечатуються та завіряються підписами присутніх, щоб вони не могли бути замінені без пошкодження печатей та підписів. При великій кількості однорідних предметів може бути складено опис (наприклад облігацій) яка додається до протоколу обшуку.

В заключній частині протоколу вказується, які предмети були упаковані, якою печаткою опечатані, що і кому було передано на відповідальне зберігання. Протокол обшуку складається в трьох екземплярах, через копіювальний папір, причому перший екземпляр залишається у матеріалах кримінального провадження, другий вручається обшукуваному під розписку, а третій, разом з вилученими предметами здається в камеру зберігання речових доказів. Всі сторінки оригіналу та копій повинні бути підписані особою яка проводила обшуку, іншими учасниками обшуку та обшукуваною особою, а при її відсутності – представниками місцевої влади, домоуправління. В протокол обшуку не вносяться будь-які пояснення обшукуваного про походження вилучених речей тощо.

Поряд із складанням протоколу обшуку, для фіксації його результатів можна виготовляти плани, схеми, використовувати фотозйомку, а в деяких випадках відеозапис.

Фотозйомка, яка застосовується в процесі проведення обшуку проводиться за правилами судової фотографії, при цьому слід сфотографувати місце, де були виявлені розшукувані речі в зокрема тайники, об'єкти, виявлені в ході обшуку предмети, залишені на від-

повідальне зберігання для того, щоб останні не були замінені. Якщо речові докази з будь-яких причин не можуть зберігатися при матеріалах кримінального провадження, то вони повинні бути сфотографовані. Фотознімки, зроблені на місці обшуку дають суду наглядну доказову інформацію про вилучені предмети, місця їх зберігання, зокрема різноманітних тайників, а також виключить можливість посылатися на заміну предметів особою, яка проводить розслідування. Якщо необхідно в наглядній формі зафіксувати будь-які об'єкти, зокрема будова тайників, то в цих випадках найбільш чітку уяву про тайник дасть його детальний план.

Застосування відеозапису дозволяє синхронно зафіксувати зображення та звукову інформацію, що дає змогу фіксації реакції особи, яку обшуковують, в конфліктних ситуаціях – протидії обшуку, перешкоджання обстеженню приміщень, при відмові відкрити замкнуті приміщення, які підлягають обшуку, і, як наслідок цього, відкриття таких приміщень тощо. Відзнятий матеріал під час обшуку дозволяє чітко і наочно уявити розташування ділянки, що обшукується, загальний вигляд приміщення, місцевості, виявлених предметів і місць їх укриття.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття обшуку.
2. Завдання обшуку та їх значення для розслідування кримінальних правопорушень.
3. Підстави для проведення обшуку в контексті конституційних гарантій недоторканості особи та її житла.
4. Процесуальні вимоги та криміналістичні рекомендації, яких необхідно дотримуватись у ході обшуку.
5. Учасники обшуку. Роль спеціаліста в проведенні цієї слідчої (розшукової) дії.
6. Стадії проведення обшуку.
7. Процесуальні, організаційні й тактичні дії, що виконуються слідчим на місці обшуку.
8. Тактичні прийоми, що можуть застосовуватись під час обшуку та їх психологічна сутність.
9. У чому полягає прийом «словесна розвідка» в процесі обшуку?
10. Зміст протоколу обшуку та додатки до нього.

Глава 25

ТАКТИКА ДОПИТУ

25.1. Поняття, сутність, види допиту

Під час досудового розслідування допиту належить визначальне місце: з усього бюджету часу, що витрачається слідчим на проведення слідчих (розшукових), інших процесуальних дій, на допит витрачається понад 80%. Допит розглядають як процес передачі слідчому особою, що допитується, інформації про подію, яка розслідується, або про пов'язані з нею обставини й осіб. Але, як спосіб отримання відомостей від особи, якій відомі дані, що цікавлять слідство, допит виступає лише в інформаційному плані. На практиці – це одна з найбільш складних слідчих (розшукових) дій. Складність допиту визначається не тільки тим, що слідчому нерідко протистоїть особа, яка не бажає давати показання, але і тим, що у показаннях добросовісної особи, яка допитується, можуть міститися помилки, перекручування і вигадки, які необхідно виявити і врахувати на шляху встановлення об'єктивних обставин кримінального провадження. Допит вимагає від слідчого високої професійної майстерності.

Допит – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є одержання показань від особи, яка володіє відомостями, що мають значення для розслідуваного кримінального правопорушення.

Допит можна охарактеризувати як процес передачі інформації про розслідуване кримінальне правопорушення, пов'язані з ним обставини і людей. Ця інформація надходить до допитуваного в момент сприйняття ним тих або інших явищ або предметів, запам'ятовується і потім при допиті відтворюється і передається слідчому.

Для того, щоб успішно провести допит, слідчий повинен чітко уявляти собі, яку інформацію і за допомогою яких прийомів і засобів він має намір отримати. Коло обставин, які слідчий має намір з'ясувати, називається *предметом допиту*. До їхнього числа відносяться *обставини, які:*

– пов'язані із подією кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

– стосуються з'ясування винуватості підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотиву і мети вчинення кримінального правопорушення;

– спрямовані на встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розміру процесуальних витрат;

– пов'язані із встановленням обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу підозрюваного, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

– спрямовані на встановлення обставин, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

– пов'язані із встановленням будь-яких інших даних, що є значимі для встановлення обставин розслідуваного кримінального правопорушення.

Предмет допиту залежить як від процесуального становища допитуваного, так і від того, якою інформацією він може володіти.

Залежно від черговості проведення розрізняють первинний і додатковий допит.

Залежно від процесуального становища допитуваного розрізняють допит: свідка; потерпілого; підозрюваного; обвинуваченого; експерта (на стадії судового розгляду).

Особливим видом є одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях (ч. 9 ст. 214 КПК України).

Кожен вид допиту має свою процесуальну регламентацію і тактично проводиться по-своєму. Однак, існує й ряд загальних положень.

Слід наголосити на дотриманні обов'язкових вимог, визначених КПК України, які повинні бути враховані при проведенні допиту за будь-яких умов:

1) мета допиту – це отримання (збирання) доказів або перевірка вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні;

2) проводиться на наявності підстав: правових (сукупність передбачених КПК України умов, що дають право слідчому, прокурору, суду проводити допит); фактичних (наявність достатніх відомостей, що обґрунтовують для слідчого, прокурора, суду необхідність проведення допиту в інтересах встановлення обставин кримінального провадження);

3) допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати. Кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків;

4) забезпечення присутності під час проведення допиту осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Роз'яснення учасникам їх прав та обов'язків, а також відповідальності. Зокрема, перед допитом встановлюється особа допитуваного, роз'яснюються її

права, а також порядок проведення допиту. У разі допиту свідка він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілий – за давання завідомо неправдивих показань. За необхідності до участі в допиті залучається перекладач;

5) заборона проведення допиту у нічний час (з 22 до 6 години), за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного;

6) забезпечення безпеки учасників допиту, нерозголошення конфіденційної інформації, захисту особистого життя людини;

7) заборона застосування будь-яких дій, що принижують честь і гідність особи, не передбачених законом засобів примусового характеру;

8) обмеження часу проведення допиту: допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день (ч. 2 ст. 224 КПК України); допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день (ч. 2 ст. 226 КПК України);

9) обов'язкове залучення спеціалістів у передбачених випадках: мова йде про участь законного представника, педагога, психолога або лікаря у допиті за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ч. 1 ст. 227 КПК України); в інших випадках проведення допиту із залученням спеціаліста відбувається на розсуд слідчого;

10) допитувана особа має право використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті. За бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання. Особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування;

11) застосування з метою ефективного проведення допиту технічних засобів (фотозйомки, аудіо- та/або відеозапису), а також їх нових видів. До останніх відносяться випадки допиту осіб під час досудового розслідування у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування, ст. 232 КПК України).

До *принципів допиту* варто віднести його активність, цілеспрямованість, об'єктивність і повноту.

1. *Активність допиту* полягає в тому, що слідчий тримає в своїх руках ініціативу, уміло використовує всі необхідні тактичні прийоми. За допомогою всіх наявних у його розпорядженні законних засобів він намагається отримати правдиві показання, а не бути простим реєстратором повідомлених йому відомостей.

2. *Цілеспрямованість допиту* означає проведення його із задалегідь визначеною метою, для одержання певної, а не будь-якої інформації. Цілеспрямованість забезпечується наявністю у слідчого чіткого уявлення про предмет допиту.

3. *Об'єктивність і повнота* полягають в тому, що слідчий не вправі за власним розсудом скорочувати отримані показання, змінювати їх у відповідності зі своїми уявленнями про хід речей, нав'язувати допитуваному ці уявлення. Однією із гарантій об'єктивності допиту є заборона задавати навідні запитання, а повноти – вимога по можливості дослівно викладати показання допитуваного в протоколі.

25.2. Підготовка до допиту

Тактика проведення допиту включає три етапи: підготовчий, робочий і заключний. Розглянемо перший із них.

Підготовка до допиту включає:

- а) збирання вихідних даних;
- б) тактичне забезпечення допиту;
- в) вибір часу і місця допиту;
- г) визначення способу виклику на допит;
- д) технічне забезпечення допиту;
- е) складання плану.

1. *Збирання вихідних даних* визначає успіх і ефективність допиту.

До числа вихідних для допиту даних відносяться *відомості про особу допитуваного*, які допомагають слідчому виробити потрібну тактику допиту. Вони можуть бути отримані за результатами вивчення матеріалів кримінального провадження й оперативних джерел або отримані спеціальними методами: спостереження за суб'єктом, бесіда, аналіз діяльності (у тому числі й спосіб вчинення і приховання кримінального правопорушення), узагальнення незалежних характеристик, що даються суб'єкту певними особами в різних ситуаціях.

При підготовці до допиту слідчий повинен визначити *коло обставин, відносно яких необхідно отримати показання*. Інформація, що відно-

ситься до предмету допиту, може носити спеціальний характер, вимагати ознайомлення зі спеціальною літературою, тими або іншими технологічними процесами, порядком документо- і товарообігу на підприємстві, системою обліку і звітності тощо. У таких випадках слідчий вправі використовувати консультації спеціалістів, дані, які містяться у висновках експертів у матеріалах кримінального провадження, довідкові матеріали. Інформація, що відноситься до предмета допиту, може бути отримана також і з оперативних джерел.

2. До *тактичного забезпечення допиту* відноситься вибір прийомів, що слідчий планує використовувати при допиті.

Теорія і практика слідчої діяльності постійно формує нові тактичні прийоми, обумовлені потребами практики і новими можливостями науки й техніки, що розвиваються. Однак, кожний прийом, засіб процесуальної діяльності повинен оцінюватися не тільки з позиції прямого припису закону, але з урахуванням можливих особливостей їх реалізації.

З позиції питання, що розглядається, установки і заборони, що визначені кримінальним процесуальним законодавством України, слід поділити на дві групи:

а) безальтернативної вказівки, наприклад, «забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність» (ч. 2 ст. 11 КПК України);

б) що допускають виняток у загальному порядку, наприклад, мова йде про таємницю спілкування: «втручання у таємницю спілкування можливе лише на підставі судового рішення у випадках, передбачених КПК України, з метою виявлення та запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, встановлення його обставин, особи, яка вчинила злочин, якщо в інший спосіб неможливо досягти цієї мети» (ч. 2 ст. 14 КПК України) тощо.

Все різноманіття тактичних прийомів може застосовуватися лише за умови чіткого та неухильного дотримання критеріїв їх допустимості.

Головним при визначенні критеріїв допустимості тактичних прийомів є дотримання законності. Принцип законності виражає вимогу безумовної і суворой відповідності прийомів і засобів діяльності, тактики їх застосування букві і духу закону, оскільки, для досягнення завдань кримінального провадження – захисту і відновлення порушених прав – можуть використовуватися лише передбачені законом засоби та прийоми у встановленому законом порядку. Законність виступає всеосяжним принципом і, за своїм змістом та характером, є специфічним явищем, яке пов'язане із забезпеченням відповідності конкретних дій

закону та з неухильним виконанням його вимог всіма учасниками суспільних відносин.

Необхідно, крім основних і достатніх загальних критеріїв допустимості – законність, науковість, моральність, визначити більш конкретні критерії або умови допустимості.

До них можуть бути віднесені такі:

а) відсутність в інформації, що повідомляється, неправдивих даних;
б) недопустимість тиску – в особи, стосовно якої здійснюється прийом, завжди повинна бути можливість добровільного вибору варіанту реагування на повідомлену інформацію;

в) не повинна приховуватися інформація, ознайомлення з якою є законодавчо встановленим правом особи;

г) прогноз і виключення використання тактичних прийомів, що можуть дати серйозні негативні наслідки для учасників кримінального провадження (розлад здоров'я, спонукання до аморальних і протизаконних дій та ін.);

д) оцінка того, яким соціальним цінностям віддається перевага у разі реалізації прийому і міри допустимого обмеження прав інших осіб;

е) отримана в результаті здійснення тактичного прийому інформація (свідомість, реакція поінформованості) не розглядається як докази і вимагає обов'язкового підтвердження іншими даними.

3. *Вибір часу і місця допиту.* Час допиту визначається з урахуванням важливості відомостей, якими володіє допитуваний, його процесуального становища, ролі в розслідуваній події, зв'язків з іншими особами, які підлягають допиту в провадженні.

Не рекомендується допитувати осіб, які знаходяться в стані сильно го хвилювання, розгубленості, пригніченості, крім виняткових випадків, які не терплять зволікання.

Вирішення питання про місце допиту (за місцем провадження розслідування або за місцем перебування допитуваного) залежить від конкретної ситуації. Однак у всіх випадках слідчий повинен прагнути, щоб місце відповідало вимогам, що пред'являються до обстановки допиту, – було зручним для проведення цієї слідчої (розшукової) дії, сприяло встановленню необхідного психологічного контакту з допитуваним, зосередженості його уваги на предметі допиту, забезпечувало збереження слідчої таємниці.

4. *Визначення способу виклику на допит.* З числа передбачених кримінальним процесуальним законодавством (ст. 135 КПК України) способів виклику на допит (вручення повістки, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою) слідчий обирає той, який в даній ситуації оптимально сприяє встановленню психологічного контакту з допитува-

ним, збереженню в таємниці від інших осіб самого факту виклику на допит, проведенню допиту в намічений час і в потрібному місці.

5. До *технічного забезпечення допиту* входить: готування необхідних бланків протоколів, паперу, пишучих приладь, оргтехніки; підготовка технічних засобів запису; забезпечення необхідних транспортних засобів і охорони, якщо вони можуть знадобитися; підготовка приміщення для допиту.

6. *Письмовий план* переважно складається для допитів, пов'язаних із з'ясуванням широкого кола обставин, з використанням значної вихідної інформації, у тому числі й оперативної, складної в тактичному відношенні. При підготовці до простих допитів припустимим є усне планування або складання плану за спрощеною формою, іноді у вигляді переліку питань.

Криміналістичній науці і слідчій практиці відомі наступні *види питань, що можуть бути задані допитуваному*: доповнюючі, уточнюючі, нагадуючі, контрольні, викриваючі.

1. *Доповнюючі* питання задаються з метою заповнити отримані показання, ліквідувати наявні в них пробіли.

2. *Уточнюючі* питання можуть бути задані для конкретизації отриманих відомостей.

3. *Нагадуючі* питання мають на меті оживити пам'ять допитуваного, викликати ті або інші асоціації. Нагадуючих питань зазвичай задається декілька, щоб сприяти процесу послідовного пригадування.

4. *Контрольні* питання задаються з метою перевірити отримані показання або одержати дані для такої перевірки.

5. *Викриваючі* питання покликані розкрити неправду, очевидну для слідчого. Їх постановка пов'язана зазвичай з пред'явленням допитуваному достовірних доказів, що спростовують його показання. Такі питання, як правило, складаються з двох частин. У першій фіксується пред'явлення допитуваному того або іншого доказу, друга містить пропозицію пояснити цей доказ або пов'язану з ним обставину.

Формулювання питань повинно бути таким, щоб виключити можливість односкладної відповіді (типу «так» або «ні»). Питання повинні бути чіткими, конкретними, зрозумілими і відноситися до предмету допиту.

Загалом, можна підсумувати, що планування і підготовка до проведення допиту включає в себе три основних елементи:

а) організаційний – забезпечення раціонального проведення допиту (коли і де доцільно провести його з позиції раціонального використання бюджету часу і можливостей слідчого – сьогодні, завтра, ранком, увечері, одному або з помічником, які використати технічні засоби і т.п.);

б) змістовний – визначення повноти і взаємозв'язку обставин, які підлягають встановленню;

в) тактичний – встановлення відповідних засобів і прийомів вирішення конкретних завдань допиту (кого допитати раніше, яку інформацію необхідно зібрати або перевірити для викриття неправдивих показань, який рівень «готовності» допитуваного для реалізації намічених тактичних прийомів і т.п.).

25.3. Загальні положення тактики допиту

Робочий етап допиту можна розділити на чотири стадії:

- встановлення психологічного контакту;
- вільна розповідь;
- постановка запитань;
- ознайомлення допитуваного з протоколом і записом показань.

1. На *встановлення контакту* впливають обстановка допиту, манера поведінки слідчого, уміння володіти собою, його тон, зовнішній вигляд. З метою встановлення контакту з допитуваним може бути використана бесіда, яку веде з ним слідчий при заповненні анкетної частини протоколу допиту.

При встановленні контакту рекомендується:

- а) виявити підкреслене чуйне, уважне, поважне ставлення до допитуваного, спокій і врівноваженість у звертанні до нього;
- б) виразити потерпілому співчуття і розуміння;
- в) провести бесіду на другорядну, нейтральну тему; докладно розпитати про спосіб життя, зв'язки, захоплення, коло інтересів тощо;
- г) допомогти порадою;
- д) з'ясувати мотиви, за якими допитуваний відмовляється давати показання, і спробувати перебороти їх.

2. Далі слідчий пропонує допитуваному розповісти все відоме щодо кримінального правопорушення. *Вільна розповідь* полягає у викладенні особою відомих їй фактів у тій послідовності, яку їй рекомендує слідчий або яку вона обирає сама. *Цей етап допиту є необхідним з наступних підстав:*

– слідчий не завжди уявляє собі, якими даними й в якому обсязі володіє допитуваний. При вільній розповіді він може повідомити важливу інформацію, про характер і наявність якої слідчий не припускав;

– виклад допитуваним тих або інших даних у зручній для нього послідовності полегшує їх пригадування, сприяє більш повному відтворенню;

– вільна розповідь допомагає слідчому скласти більш повне і правильне уявлення про взаємини допитуваного з іншими особами у кримі-

нальному провадженні, про обрану ним лінію поведінки, про ступінь його фактичної поінформованості.

Як правило, слідчий не повинен переривати вільну розповідь репліками або питаннями. Тільки коли слідчий переконається, що допитуваний значно відхилився від предмету допиту і що таке відхилення не є необхідним для пригадування значимих для слідчої (розшукової) дії фактів, він може запропонувати допитуваному триматися ближче до суті.

По ходу вільної розповіді протоколювання не рекомендується, оскільки неминуче призводить до перерв, відволікає допитуваного, послабляє його зусилля по пригадуванню тих або інших фактів, порушує асоціативні зв'язки.

3. Після закінчення вільної розповіді слідчий шляхом *постановки питань* заповнює й уточнює отримані показання, виявляє нові факти, що не згадувалися у вільній розповіді, одержує контрольні дані, необхідні для перевірки показань, допомагає допитуваному згадати забуте.

З метою «пожвавлення» пам'яті допитуваного застосовуються наступні тактичні прийоми допиту:

1) *Допит з використанням асоціативних зв'язків*. З метою появи асоціативних зв'язків слідчий задає допитуваному питання, що відносяться не до необхідного, а до суміжних з ним фактів, допомагає встановити спочатку їх, а потім, за асоціацією, і необхідний.

2) *Допит на місці*. «Пожвавленню» пам'яті служать не питання, а повторне сприйняття тієї обстановки, в якій відбувалася розслідувана подія.

Подібний з допитом на місці прийом – пред'явлення допитуваному для повторного сприйняття тих або інших предметів, пов'язаних з обставинами, що цікавлять слідство. Крім того, може бути використаний і такий засіб, як ознайомлення допитуваного (у необхідних межах) з показаннями інших осіб про ті ж обставини, а також одночасний допит раніш допитаних осіб.

3) *Додатковий допит по обмеженому колу обставин*. Відтворюючи показання повторно, допитуваний може згадати упущені або забуті ним при першому допиті факти.

Тактичні прийоми викриття неправди за своїм характером і спрямованістю можуть бути розділені на три групи:

- прийоми емоційного впливу;
- прийоми логічного впливу;
- тактичні комбінації.

1. *Прийоми емоційного впливу.*

1.1. *На свідка і потерпілого:*

- переконання в неправильності зайнятої позиції;

– роз'яснення шкідливих наслідків для близьких осіб з числа потерпілих і підозрюваних;

– вплив на позитивні сторони особистості допитуваного – почуття власної гідності, шляхетність, ідейність і т.п.

1.2. На підозрюваного:

– спонування покаятися і щирісердно зізнатися шляхом роз'яснення як шкідливих наслідків неправди, так і сприятливих наслідків визнання своєї вини й активного сприяння слідству;

– вплив на позитивні сторони особистості допитуваного, використання його схильностей, захоплень, високої професійної майстерності і турботи про професійний авторитет тощо;

– використання антипатії до кого-небудь зі співучасників, його залежності від них, що принижує його гідність, його сумнівів у їх здатності до кінця дотримуватися раніше обумовленої лінії поведінки на слідстві;

– використання фактора раптовості шляхом постановки несподіваних питань у ситуації, коли допитуваний таких питань не чекає, внутрішньо заспокоєний безпечним з його погляду змістом і напрямом допиту.

2. *Прийоми логічного впливу* полягають у демонстрації невідповідності показань дійсності. До їх числа відносяться:

– пред'явлення доказів, що спростовують показання допитуваного:

а) від менш вагомих до більш вагомих; б) пред'явлення відразу найбільш важливого доказу;

– логічний аналіз протиріч, що є в показаннях допитуваного;

– логічний аналіз протиріч між інтересами допитуваного і його співучасників;

– доказ безглуздості зайнятої позиції.

3. *Тактичні комбінації*. Під тактичною комбінацією при допиті розуміється створення ситуації, розрахованої на неправильну оцінку її допитуваним, що об'єктивно приводить до його викриття. При тактичних комбінаціях використовують:

– прийоми, які переслідують мету приховати від допитуваного поінформованість слідчого про ті або інші обставини провадження;

– метод непрямого допиту, який полягає в постановці питань, другорядних з погляду допитуваного, але фактично маскуючих головне питання (наприклад, якщо на місці події виявлені сліди пальців рук підозрюваного, то спочатку задаються питання, відповіді на які потім виключають можливість стверджувати, що ці відбитки залишені не в момент вчинення кримінального правопорушення, а раніше або пізніше);

– прийоми, спрямовані на створення ситуації, при якій допитуваний обмовляється;

– пропозиція допитуваному, стверджуючому, що він говорить правду, сказати своєму співучаснику або зв'язаному з ним попередньою

змовою свідку фразу приблизно такого змісту: «Я сказав всю правду, скажи правду і ти». Допитуваний попадає в складну ситуацію: відмова буде означати визнання себе в дачі неправдивих показань, згода, ж може привести до його викриття.

Викриття неправди в показаннях допитуваного може привести до наступних наслідків: до дачі ним правдивих показань або до заміни їх новими неправдивими. В другому випадку процес викриття неправди повинен бути продовжений.

Отже, результативність проведення допиту визначається, насамперед, вибором тактики, яка відповідає характеру ситуації.

Вибір тактики допиту залежить від таких чинників:

а) ситуації допиту (первинний, повторний, наявність психологічного контакту тощо);

б) процесуального положення допитуваного і рівня його зацікавленості в результатах розслідування;

в) особливостей допитуваної особи (вік, характер, рівень правової поінформованості, наявність злочинного досвіду і т.п.);

г) характеру інформації і доказів, які є у слідства тощо.

При первинному допиті слідчий обирає тактику з урахуванням рівня його поінформованості про допитуваного. Залежно від того, як реагує на неї допитуваний слідчий визначає вдалість вибраного варіанта або необхідність внесення коректив до своєї тактики (аж до повної відмови від прийомів, які використовуються).

Для того, щоб успішно використовувати тактичні прийоми, які обираються, слідчий повинен, насамперед, відповісти на два важливих питання:

а) рівень підготовленості до використання наміченого тактичного прийому;

б) можливі варіанти розвитку подій (реагування допитуваного на прийом, що використовується) і «запасні ходи» слідчого.

При виборі тактики допиту необхідно мати на увазі, що не тільки один і той самий тактичний прийом може бути реалізований різними засобами, а й самі засоби (предмети, документи, інші носії інформації) можуть бути використані в різних формах.

Вибір тактичних прийомів, що відповідають даній конкретній ситуації і вирішенню завдань, які стоять перед слідчим, передбачає «вилучення» з множини можливих того прийому, який буде найбільш результативним. Для цього потрібна систематизація тактичних прийомів, яка б дозволяла здійснити потрібний вибір з «блоків» аналогічних за своєю спрямованістю прийомів.

25.4. Фіксація ходу та результатів допиту

Фіксація доказової інформації має декілька форм: вербальна (словесна), графічна, предметна, наочно-образна. Згідно ст. 103 КПК України, слідчі (розшукові) під час кримінального провадження можуть фіксуватися: 1) у протоколі; 2) на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; 3) у журналі судового засідання.

Основним засобом фіксації ходу і результатів допиту є протокол (ст. 104 КПК України).

Важливо, що якщо згідно ст. 104 КПК України, за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього.

Однак, вказане не відміняє протоколу форму фіксації, а лише спрощує її за наявності передбачених законодавством підстав. Дане положення сьогодні слід застосовувати в окремих випадках, адже якщо проведення допиту має конфліктний характер, допитуваний є малолітньою чи неповнолітньою особою, особою у тяжкому стані здоров'я, таке спрощення протокольної форми фіксації використовувати не варто.

Важлива інформація міститься й у додатках до протоколу слідчої (розшукової) дії, якими можуть бути: 1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів; 2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; 3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; 4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу. Вони містять важливу криміналістичну інформацію, оцінюються разом із іншими джерелами доказів.

Протокол допиту складається з трьох частин:

1) *вступної*, яка повинна містити відомості про:

- місце та час проведення допиту;
- особу, яка проводить допит (прізвище, ім'я, по батькові, посада);
- при допиті свідка і потерпілого – відмітку про попередження про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань (тільки свідка) і за дачу неправдивих показань, що підтверджується підписом допитуваного;
- всіх осіб, які присутні під час проведення допиту (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання);
- інформацію про те, що особи, які беруть участь у допиті, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характе-

ристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні допиту, умови та порядок їх використання;

2) *описової*, яка повинна містити:

- інформацію про послідовність дій учасників;
- відомості, викладені під час вільної розповіді допитуваного;
- поставлені допитуваному питання та його відповіді;

3) *заключної*, яка повинна містити відомості про:

- спосіб ознайомлення учасників допиту зі змістом протоколу;
- зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників допиту;
- підписи учасників допиту.

Допитуваному, коли він про це просить, може бути надана можливість особисто написати свої показання в присутності слідчого, про що зазначається в протоколі.

У ході допиту особа може за власним бажанням або за пропозицією слідчого виконати ті або інші креслення, схеми, плани, малюнки, що пояснюють його показання. Ці документи, засвідчені підписами допитуваного і слідчого, долучаються до протоколу.

По закінченні допиту, перед підписанням протоколу учасникам допиту надається можливість ознайомитися із текстом протоколу. Кожна сторінка протоколу підписується допитуваним і особами, які були присутні при допиті.

Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні допиту. Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом здійснюється у присутності її захисника (законного представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою.

Якщо особа, яка брала участь у проведенні допиту, відмовляється підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих.

Рішення про фіксацію допиту за допомогою технічних засобів приймає особа, яка проводить допит. За клопотанням учасників допиту застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим.

Про застосування технічних засобів фіксування допиту заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у допиті.

Отже, допит є найбільш поширеним способом отримання доказів. У той же час допит – одна з найбільш складних слідчих (розшукових) дій,

його проведення вимагає від слідчого високої загальної та професійної культури, глибокого знання психології людини.

Мета допиту полягає в отриманні повних і об'єктивно відображуючи дійсність показань. Ці показання є джерелом доказів, а фактичні дані, які в них містяться – доказами.

Процесуальний порядок допиту регламентується нормами КПК України, дотримання яких є обов'язковим. Недотримання процесуальних правил проведення допиту є порушенням закону і тягне за собою недійсність проведеної дії та недопустимість отриманих показань як джерела доказів.

Запитання для самоконтролю:

1. Сформулюйте визначення допиту.
2. З'ясування яких обставин входить до предмета допиту?
3. Класифікуйте види допиту.
4. Які принципи проведення допиту Ви знаєте?
5. Сформулюйте критерії допустимості тактичних прийомів допиту.
6. Які дії виконує слідчий на стадії підготовки до допиту?
7. На які стадії поділяється робочий етап допиту? Охарактеризуйте їх.
8. Назвіть класифікацію тактичних прийомів.
9. Які види питань до допитуваного Ви знаєте?
10. Назвіть загальні правила складання протоколу допиту.

Глава 26

ТАКТИКА ОДНОЧАСНОГО ДОПИТУ ДВОХ ЧИ БІЛЬШЕ ВЖЕ ДОПИТАНИХ ОСІБ

26.1. Поняття, сутність та завдання одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб

Одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб – слідча (розшукова) дія, що полягає у допиті по черзі в присутності один одного двох чи більше вже допитаних за єдиними обставинами кримінального провадження осіб з числа свідків, потерпілих, підозрюваних, аналізі й безперервному порівнянні (співставленні) показань для з'ясування причин розбіжностей у них та спрямована на перевірку отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб є особливим різновидом допиту, якому притаманні, окрім загальних, спеціальні завдання, особлива організація і тактика. Проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб регламентується ч. 9 ст. 224 Кримінального процесуального кодексу України

Одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб слід відрізняти від інших видів допиту, оскільки:

1) метою інших видів допиту є отримання показань від особи про відомі їй обставини події, мета ж одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб – з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях;

2) предмет інших видів допиту значно ширше предмету одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб: предметом одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб є усунення конкретних суперечностей, які стосуються зазвичай лише частки інформації про кримінальне правопорушення, що отримана під час допиту від чітко окресленої законом категорії учасників кримінального провадження (свідків, потерпілих, підозрюваних);

3) одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб є слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на отримання доказів, які часто значно відрізняються від доказів, отриманих під час раніше проведених допитів свідків, потерпілих та підозрюваних;

4) організація одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб значно відрізняється від організації інших видів допиту, оскільки активними учасниками є одночасно дві та більше раніше допитані особи;

5) одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб має свою тактичну своєрідність: під час його проведення застосовуються тактичні прийоми психологічного впливу, які найкраще відповідають принципам психологічної конфронтації, та притаманні саме одночасному допиту;

6) у психологічному аспекті одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб також відрізняється від інших слідчих (розшукових) дій, адже він є одним з найпотужніших засобів психологічного впливу його учасників один на одного: взаємні впливи пов'язують слідчого й осіб, які зведені на одночасний допит, в єдину систему інформаційної та психологічної взаємодії, і роль слідчого полягає в управлінні і контролі за функціонуванням цієї системи;

7) специфічним засобом впливу на одночасному допиті двох чи більше вже допитаних осіб є учасник, який дає показання (ефект присутності), що викривають іншого учасника (у конфліктній ситуації) чи допомагають згадати забуті факти (у безконфліктній ситуації).

Психологічний аспект одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб полягає в так званому «ефекті присутності»: необхідності давати показання у присутності іншої особи, яка знає дійсні обставини події, що відбулася. Злочинцю набагато легше давати неправдиві показання слідчому, який не був присутній при вчиненні кримінального правопорушення і не знає всіх його обставин, ніж у присутності обізнаної особи, яка безпосередньо сприймала подію злочину. Народний вислів «правда очі ріже» досить влучно відображає вказаний ефект.

Одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб допускає участь більше ніж двох допитуваних осіб. За нашим переконанням, законодавець надав таку можливість для її використання *виключно у необхідних випадках*:

по-перше, для сприяння збереженню процесуального часу у безконфліктній ситуації;

по-друге, посилення психологічного впливу з боку допитуваних осіб, які надають правдиві показання, на особу, що дає неправдиві показання, за рахунок їх кількості та згуртованості у конфліктній ситуації.

При підготовці та проведенні одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб слідчому, прокурору слід чітко розуміти *загальну мету та окремі завдання* проведення даної слідчої (розшукової) дії, що в подальшому впливатиме на її кінцеву якість.

Ймовірно, першим, хто науково визначив *загальну мету* одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, був Джеремі Бентам – англійський філософ і правознавець (1748-1832), який писав з приводу даної дії: «Коли ви натрапляєте на суперечливі свідчення в показаннях допитуваних, вдаєтесь до одночасного допиту цих осіб, наділяєте сторони можливістю взаємного нападу по відношенню один одного і це зіткнення воскрешає правду». При такому підході спостерігається, що змагальність сторін, як одна із провідних загальних засад кримінального провадження, знаходить свою безпосередню реалізацію. Відповідно, в умовах одночасного допиту відбувається не тільки допит двох та більше осіб, але й аналіз, а також безперервна конфронтація показань.

Таким чином, *загальну мету* одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб слід визначити як *процес безперервного порівняння показань осіб, що одночасно допитуються з негайним використанням слідчих результатів такого порівняння для усунення протиріч в інформації, що виходить з цих джерел*.

Саме тому одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб посідає одне з ключових місць серед засобів усунення протидії розслідуванню у формі давання неправдивих показань й суперечностей у по-

казаннях раніше допитаних осіб, що виникли внаслідок надання неправдивої інформації, або помилок у сприйнятті та розумінні подій допитаною особою (потерпілим, свідком, підозрюваним, експертом).

Разом з тим, не менш важливими є *спеціальні завдання* одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, до яких слід віднести:

- з'ясування причин розбіжностей в показаннях раніше допитаних осіб, та їх усунення;
- викриття одного із допитаних в умисному або помилковому наданні неправдивих показань;
- посилення тактико-психологічного впливу на несумлінного учасника слідчої (розшукової) дії з метою схилення його до дачі правдивих показань;
- зміцнення вольових якостей і позиції сумлінного учасника (учасників) одночасного допиту;
- виявлення й встановлення нових обставин розслідуваної події;
- додаткова перевірка й закріплення показань свідків, потерпілих, підозрюваних;
- мінімізація тактичних ризиків, які полягають в унеможливленні неправомірного психологічного впливу на учасника (учасників), зміни показань добросовісних (правдивих) учасників, розголошення таємниці слідства тощо.

Хоча зізнання підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення вже давно не є «королевою доказів», цінність та важливість такого зізнання фактичним винуватцем не може бути недооцінена. Інколи, злочинець психологічно готовий до зізнання, однак йому не вистачає сили духу, щоб його зробити. Завданням досудового розслідування є допомогти йому в цьому. Надання можливості підозрюваному визнати себе винним має бути зроблено за допомогою законних методів, згідно правил професійної етики і тактики допиту. Належним чином підготовлений одночасний допит повністю відповідає цим критеріям.

В багатьох складних ситуаціях кримінального провадження, де існують брак доказів та суперечності у показаннях, проведення одночасного допиту може бути переломним моментом у розслідуванні. Особливо у тих випадках, де окремі деталі події відомі тільки винному: інколи виключно злочинцю відомі складні мотиваційні процеси та фактори, що визначають обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, і єдине пояснення підозрюваного може призвести до правильної інтерпретації доказів.

26.2. Тактико-психологічні особливості одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб

Одночасний допит здійснюється в умовах значної емоційної напруги, що відчують всі її учасники, хоча й не в однаковій мірі. Допитувані хвилюються, оскільки дають суперечливі показання, і кожен з них намагається відстоювати свої. Слідчий перебуває у стані емоційної напруги оскільки він веде досить складну слідчу (розшукову) дію, взаємодіючи одночасно з його учасниками й стараючись не втратити контролю за провадженням слідчої (розшукової) дії загалом та за поведінкою кожного з її учасників.

Тобто, характерною тактико-психологічною особливістю одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб є необхідність постійного, невідривного спостереження слідчого за допитуваними. Спостереження здійснюється також й при проведенні інших слідчих (розшукових) дій, але саме під час одночасного допиту йому надається особлива задача: виключити будь-який безконтрольний контакт між допитуваними (у тому числі обмін інформацією).

Як правило, прийоми тактико-психологічного впливу одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб реалізуються в гострій конфліктній формі й викликають у особи, яку спіями на брехні, стан фрустрації (деструктивного психічного стану, внаслідок краху планів, розрахунків, блокування запрограмованої поведінки), що можуть супроводжуватися нервовими зривами, нерідко агресивними проявами допитуваної особи, й, подекуди, знижують можливості його протидії. Гостра конфліктна форма одночасного допиту обумовлена тим, що рекомендовані тактичні прийоми даної слідчої (розшукової) дії, як правило, побудовані на раптовій, несподіваній від слідства та правдомовних учасників інформації, або лінії поведінки, або участі неочікуваних осіб тощо. Важливим також є збереження в таємниці до останнього навіть самого факту підготовки одночасного допиту. Всі ці особливості спрямовані на те, щоб неправдиво допитуваною особою заздалегідь не бути прораховані дії слідчого та інших учасників й не бути підготовлені заходи протидії.

Правомірними будуть такі тактичні прийоми психічного впливу, які не спрямовані на просте вимагання визнання, не пов'язані з порушенням норм моральності, прямою брехнею, погрозами фізичного впливу, придушенням волі допитуваної особи. Шаблонні прийоми, примітивні «хитрощі» не тільки не мають тактичної дієвості, а й розкривають перед допитуваною особою тактичну безпорадність, непрофесійність слідчого, що є неприпустимим.

На кінцевий результат та якість проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб будуть впливати й урахування соціально-психологічних характеристик допитуваних осіб, особливо тих, показання яких не відповідають дійсності. Далеко не завжди причиною розбіжностей у показаннях таких осіб є завідомо неправдиві показання. Причиною протиріччя в показаннях може бути *сумлінна омана*, і в цьому випадку головне завдання слідчого – ліквідувати цю оману на одночасному допиті, а не поглиблювати її. З іншого боку, причиною можуть бути *завідомо неправдиві показання, в тому числі й самообмова* одного або обох учасників одночасного допиту. В цьому випадку слідчому необхідно насамперед зрозуміти мотиви завідомо неправдивих показань, а вони можуть бути найрізноманітнішими: прагнення уникнути кримінальної відповідальності або пом'якшити її, небажання видавати співучасників, родинні почуття, страх помсти, підкуп, сором, хибне розуміння солідарності тощо.

Протиріччя можуть бути пов'язані й з *колишнім злочинним досвідом допитуваного*. Слідчому в цьому випадку слід детально вивчити попередні кримінальні провадження й оперативні матеріали для встановлення причини суперечностей.

Непоодинокими є випадки, коли однією з головних причин протиріч на одночасному допиті є *неприятні відносини між її учасниками*. У цьому випадку конфлікт на одночасному допиті є продовженням конфліктної ситуації. До проведення одночасного допиту в таких випадках слід підходити дуже обережно і при цьому глибоко вивчити конфлікт та його причини.

Суперечності одночасного допиту можуть бути викликані й *рольовими позиціями її учасників* і в цьому випадку пояснюються в значній мірі конфліктом, який пов'язаний зі статусом у тій чи іншій мірі (керівник – підлеглий, багатий – бідний, водій – пішоход тощо).

Суперечності можуть бути викликані, нарешті, й *темпераментом або психофізіологічним станом* того чи іншого допитуваного.

До *другої* групи чинників, які можуть суттєво вплинути на результат, відносяться дії самого слідчого, спрямовані на якісну підготовку інформаційної, організаційної й тактичної складової одночасного допиту. Особливо слід звернути увагу на визначення кількості та «якості» одночасно допитуваних осіб.

Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених-криміналістів, що виступають категорично проти можливості одночасного допиту більше двох осіб, як правило, висловлюють наступні аргументи:

а) з фактичної сторони, будь якій одночасний допит – це почерговий допит групи людей, тому, ті учасники, які чекають своєї черги, стають спостерігачами, слідчим втрачається контроль за їх діями;

б) через дію соціально-психологічних механізмів взаємного впливу під час спілкування групи осіб, вони бажатимуть погоджувати свою позицію з думкою більшості, що неприпустимо з пізнавальної точки зору;

в) питання, що формулюються, втрачають свою раптовість і передчасно розкривають позиції учасників за спірними обставинами.

На підставі вказаних зауважень, проведення одночасного допиту більше двох осіб даною групою вчених вважається тактично недоцільним.

Дійсно, в умовах проведення одночасного допиту, де приймають участь більше двох допитуваних осіб – напруження учасників, відповідно й тактичні ризики збільшуються у «геометричній пропорції». Тому й у більшості ситуацій розслідування слідчому, прокурору не рекомендується зловживати наданою законодавчою можливістю, а проводити одночасний допит з двома допитуваними, що дозволить мінімізувати тактичні ризики.

Однак, в окремих ситуаціях таки існує можливість та доцільність проведення одночасного допиту з кількістю більшою ніж двоє вже допитаних осіб. Дана доцільність може бути обґрунтована лише більшою позитивною вірогідністю досягнення завдань одночасного допиту за рахунок посилення тактико-психологічного впливу. Вибір засобів тактико-психологічного впливу (тактичних прийомів або комбінації тактичних прийомів) залежить від слідчої ситуації, що склалася при підготовці до одночасного допиту.

26.3. Підготовка до проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб

Рекомендації підготовчого етапу одночасного допиту за своїм складом подібні загальним рекомендаціям допиту й відрізняються лише своїми окремими специфічними рисами – однак дрібниць в розслідуванні не буває. Підготовка до його проведення включає в себе такі взаємопов'язані складові компоненти:

1. *Інформаційний* – забезпечення збору та обробки даних, що стосуються розслідуваної події, допитуваних осіб та обставин, які підлягають встановленню.

2. *Організаційний* – забезпечення проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб в найбільш сприятливих умовах для досягнення його цілей.

3. *Тактичний* – забезпечення відповідно до слідчої ситуації вибору та підготовки до застосування тактичних прийомів або їх комбінацій.

Основу для вибору організаційних і тактичних засобів будь якої слідчої (розшукової) дії складає *інформація*, тому на початку підготовки до одночасного допиту, слідчому, прокурору потрібно ще раз проаналізувати наявну інформацію про:

а) *розслідувану подію*;

б) *осіб, яких планується допитати*;

в) *предмет допиту*, тобто ті обставини, що підлягають встановленню.

Основною специфічною ознакою одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб в інформаційному аспекті буде визначення його *предмету*, оскільки процесуально обумовлено, що одночасний допит проводиться тільки за наявності істотних розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб, коли такі протиріччя неможливо усунути за допомогою інших слідчих (розшукових) дій, в тому числі повторним допитом. Однак, стаття закону не вказує, які саме розбіжності в показаннях раніше допитаних осіб мають бути усунуті. Вирішення цього питання належить до компетенції слідчого, прокурора, які повинні всебічно, повно й неупереджено дослідити всі обставини кримінального провадження, встановити істотність розбіжностей, що є в показаннях допитаних, їх здатність вплинути на належність, допустимість, достовірність кожного доказу, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Вказані розбіжності у показаннях допитаних *слід розуміти як невідповідні або взаємовиключні відомості про ті ж самі факти, які виявлені слідством в показаннях раніше допитаних осіб та відносяться до обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні*.

Джерелами інформації про визначені обставини будуть слугувати матеріали кримінального провадження, оперативна інформація, та, за необхідності, спеціальні знання про складні об'єкти, події, явища, отримані слідчим, прокурором або шляхом отримання консультацій спеціаліста, або вивчення спеціальної літератури.

Досліджена інформація слугує підставою для *формулювання переліку запитань* та *визначення порядку їх постановки* в ході одночасного допиту.

Як правило, основу підготовлених запитань будуть складати ті, які відображають *сутність істотних розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб*. Однак, слід також заздалегідь підготувати запитання, що мають на меті досягнення *тактичних цілей* слідчої (розшукової) дії, реалізують тактичні прийоми, наприклад: створення враження поінформованості слідчого про подію та учасників, маскування мети одночасного допиту, актуалізація забутого тощо.

При формулюванні питань слід враховувати недопущення використання *навідних запитань*, тобто тих, що містять відповідь, частину від-

повіді або підказку до неї. Наприклад, сформулювати запитання потрібно таким чином, щоб воно мало не індивідуальне, а групове значення: замість питання «Чи брав Р. безпосередню участь у вбивстві К.?» – питання «Хто з учасників події брав безпосередню участь у вбивстві К.? Хто був його ініціатором?» тощо.

Після того, як орієнтовний перелік питань буде визначений, слід встановити *порядок їх постановки*, який обирається на підставі аналізу слідчої ситуації:

Для *безконфліктної* ситуації одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб може бути рекомендований хронологічний порядок (за часом розвитку події, що розслідується), який забезпечить можливість більш цілісного та логічного відновлення в пам'яті інформації про подію.

Для *конфліктної* ситуації – рекомендується розпочинати з питань, в яких слідчий добре поінформований або має викриваючі докази. Такий підхід дозволить реалізувати принцип раптовості, створити уявлення про гарну поінформованість слідчого вже на початку одночасного допиту, подолати протидію особи, яка надає неправдиві показання, та отримати правдиві відповіді на інші наступні питання.

Отримана й систематизована інформація в подальшому слугує основою для прийняття рішень щодо організації найбільш сприятливих умов досягнення цілей одночасного допиту. Напрями *організаційних зусиль* слідчого, прокурора мають бути спрямовані на вирішення питань:

- а) прийняття рішення щодо учасників одночасного допиту (Хто?);
- б) вибору та підготовки місця й засобів його проведення (Де?);
- в) вибору оптимального часу проведення слідчої (розшукової) дії (Коли?).

Хто? Учасниками одночасного допиту можуть бути: підозрюваний, свідок, потерпілий, захисник, законний представник, спеціаліст, експерт, педагог, психолог, перекладач, лікар. *Коло учасників одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб* визначається слідчим, прокурором виходячи з аналізу інформації щодо предмета допиту, допитуваних осіб, їх процесуального становища, віку та інших обставин. В більшості слідчих ситуацій, як безконфліктних, так і конфліктних, рекомендується утримуватись від проведення одночасного допиту більше ніж двох осіб. Й тільки, як було попередньо зазначено, – для посилення тактико-психологічного впливу за рахунок осіб, що спільно надають правдиву інформацію – кількість допитуваних може бути збільшено.

Де? Слідчий повинен врахувати можливість розвитку неприязних стосунків між допитуваними й виключити (з урахуванням розміру кабінету, наявність в ньому відповідних меблів, сторонніх предметів тощо)

можливість контакту між учасниками одночасного допиту, в тому числі бійки. Разом з тим, сторони, що повідомляють суперечливу інформацію, під час допиту повинні знаходитись навпроти один одного: задля зорового контакту та застосування засобів тактико-психологічного впливу. Слідчий фактично не повинен займати чиюсь сторону – його позиція (розташування у кімнаті) має бути головною.

Оснащеність кімнати апаратурою відео та звукозапису буде сприяти спостереженню за допитуваними, запобіганню змови між ними й подальшому аналізу отриманих результатів слідчої (розшукової) дії.

Коли? Вибір часу проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб повинен бути з таким розрахунком, щоб ознайомлення однієї особи з показаннями іншої не зашкодило подальшому розслідуванню.

На підставі отриманої інформації та її аналізу слідчому, прокурору необхідно прийняти й *тактичні* рішення – підготувати відповідно до слідчої ситуації до застосування *тактичні прийоми* або *їх комбінації*.

Ймовірні *типові слідчі ситуації* одночасного допиту прогнозуються на початковому етапі слідчої (розшукової) дії та мають значний вплив на вибір організаційних і тактичних засобів. Типовими слідчими ситуаціями одночасного допиту є наступні:

1. Особи, у показаннях яких є розбіжності, надають правдиву, але неповну інформацію.

2. Особа (особи), у показаннях якої є розбіжності, добросовісно помиляється.

3. Особа (особи), у показаннях якої є розбіжності, свідомо надає неправдиву інформацію.

Перша типова слідча ситуація є найбільш сприятливою, і, як правило, викликана тим, що слідчий не завжди знає, яку конкретну необхідну інформацію має допитуваний, а допитуваний інколи не уявляє, що з того про що йому відомо, потрібно слідчому. В цій ситуації розбіжності можуть бути викликані й невмінням або нездатністю особи до зрозумілого опису осіб та обставин події. Ймовірність виникнення такої ситуації також достатньо висока, коли предмет допиту складний або пов'язаний з використанням спеціальних пізнань, що не входять в компетенцію слідчого.

У другій типовій слідчій ситуації особа, внаслідок об'єктивних (обмежений час сприйняття, слабка освітленість, сприйняття об'єкту на значній відстані тощо) та суб'єктивних (психофізіологічний стан людини, захворювання, стомленість тощо) факторів, подію або її деталі сприйняла викривлено і впевнена в своїй правоті.

В даних ситуаціях є головним – встановити причини, що пояснюють невідповідність показань. Наразі доброзичлива, конструктивна, безко-

нфліктна обстановка одночасного допиту в першій та другій ситуації особи, що добросовісно помиляється або намагається пригадати деталі події, та за участю осіб, що надають правдиві показання, дозволить з'ясувати причини розбіжностей та досягти інших завдань слідчої (розшукової) дії.

Для успішного вирішення цих ситуацій слід підкреслити можливу участь експертів, які проводили дослідження за матеріалами кримінального провадження, що можуть бути залучені до одночасного допиту й за допомогою використання спеціальних знань можуть допомогти слідчому у з'ясуванні причин розбіжностей, отримання нових доказів, перевірки та оцінки слідчих версій.

Не виключається, щодо вказаних ситуацій, й одночасний допит групи експертів, які проводили дослідження за матеріалами кримінального провадження та були після цього допитані. У виникненні конфлікту між думками експертів, що проводили дослідження в одному кримінальному провадженні, немає нічого незвичайного й зустрічається достатньо часто, адже відбуваються процеси високого ступеню спеціалізації окремих наукових дисциплін, застосування нових методів досліджень. Призначення повторних, додаткових або комплексних експертиз в багатьох випадках може не дати необхідного результату й спроможне заплутати слідчого, а спільне обговорення експертами питань використання спеціальних знань у конкретному випадку під час одночасного допиту, як правило, позитивно впливає на хід розслідування.

Третя типова слідча ситуація. Дана ситуація є конфліктною в тактичному відношенні й незалежно від загальної кількості допитуваних осіб – серед них, має бути тільки одна особа, яка надає неправдиві показання. Інакше, досить висока вірогідність того, що слідчий втратить контроль над проведенням даної процесуальної дії. Серед інших учасників – «добросовісних» осіб, які надають правдиві показання, можуть бути свідки, потерпілі, експерти у кількості та співвідношенні, що залежить від аналізу наявних фактичних даних, предмету допиту і вивчення характеристик цих осіб. З даними особами слідчий повинен встановити відносини співробітництва, засновані на спільних інтересах, прагненні викрити особу, що надає неправдиві показання. Таким чином, слідчий зміцнить позицію добросовісного свідка або потерпілого, який може бути психологічно слабшими ніж підозрюваний, надасть йому відчуття підтримки та захищеності. Разом з тим, надаючи моральну підтримку добросовісним учасникам, слідчий спільно з ними вчиняє потужний психологічний вплив на брехуна.

Добре організований одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб в даній ситуації повинен проводитися активно, наступально, в максимально короткий проміжок часу, а керуючий вплив має бути

спрямований на вирішення тактичних завдань. Під час підготовки до проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб в третій типовій слідчій ситуації слід врахувати дану рекомендацію, особливо з позиції визначення кількості допитуваних осіб.

Прийоми тактико-психологічного впливу на протидіючу особу з метою зміни його позицій та отримання правдивих показань можуть бути поділені на такі підгрупи:

а) прийоми, засновані на використанні окремих психологічних якостей особи допитуваного;

б) прийоми логічного переконання допитуваної особи про наявність достовірної доказової інформації;

в) прийоми, що створюють у допитуваного перебільшене уявлення про обсяг поінформованості слідчого та його учасників;

г) прийоми підвищеного емоційного впливу, пов'язані з пред'явленням несподіваної інформації.

Для вирішення завдань одночасного допиту класифікують, також, методи психологічного впливу, зокрема, залежно від сфери особистості та позиції співрозмовника. Наприклад, вплив на мотиваційну сферу особистості за умови позиції співробітництва передбачає застосування таких методів впливу, як стимулювання, схвалення, висловлення подяки, коригування уявлень про можливий розвиток ситуації в позитивному напрямі, а у разі конфронтації – методи критики (докір, жаль, обурення, негативне узагальнення), коригування уявлень про можливий розвиток подій в негативному напрямі. За умови позиції співробітництва вплив на інтелектуальну сферу особистості здійснюється за допомогою методів надання допомоги в побудові системи уявлень і переконань, а у разі конфронтації – методів дезорганізації системи наявних уявлень і переконань, конкретизації помилкових уявлень про ситуацію. На емоційно-вольову сферу особистості вплив здійснюється за умови позиції співробітництва за допомогою методів схвалення вольових зусиль і навіювання необхідного стану та методів психологічного примусу й нейтралізації мотивів «проти» у разі конфронтації між співрозмовниками.

Завершальним етапом підготовки до одночасного допиту є складання *плану*. По суті, такий перелік запитань, сформований в певний план і буде основою для складання загального плану слідчої (розшукової) дії. Якщо слідчому, прокурору додатково вдасться сформулювати припущення щодо варіантів реакцій одночасно допитуваних осіб та підготувати засоби нейтралізації можливої протидії їй, безумовно, зазначити інші процесуальні та організаційні дії – можемо вважати, що план складено достатньо повно. План може бути усним чи письмовим, коротким або розгорнутим. У нескладних випадках план – це перелік запитань,

що підлягають встановленню. У багатоепізодних, складних провадженнях складається детальний план у вигляді таблиці. У першій графі зазначаються обставини, що підлягають встановленню, у другій – наявна інформація про ці обставини, у третій – формулювання запитань з визначенням порядку їх послідовності, у четвертій – міститься перелік тактичних прийомів, які планує застосувати слідчий. У разі необхідності план може бути доповнений схемами злочинних зв'язків підозрюваних, епізодів злочину, місць їх вчинення, структури злочинної групи.

Готуючись до проведення допиту декількох осіб слідчий повинен:

– належним чином повідомити повістками осіб, що будуть допитуватися, про час і місце проведення слідчої (розшукової) дії та повідомленнями осіб, які не обов'язково повинні бути присутні, однак законом на це мають право;

– враховуючи процесуальний статус допитуваних осіб, повідомити про проведення слідчої (розшукової) дії також тих осіб, участь яких під час її проведення є обов'язковою (захисників, представників, законних представників, перекладача, педагога, психолога);

– визначити необхідність застосування аудіо- чи відеозапису та потребу залучення у зв'язку з цим спеціаліста. Рішення про фіксацію допиту декількох осіб технічними засобами приймає особа, яка буде його проводити (ст. 107 КПК України).

26.4. Організація робочого і заключного етапів одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб

Дії слідчого на робочому і заключному етапах одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб складаються з наступного алгоритму:

1) особи, які були викликані на одночасний допит, встановлюються за документами;

2) перевіряється присутність осіб, участь яких при проведенні одночасного допиту є обов'язковою. При відсутності когось із них – вирішується питання про можливість подальшого проведення слідчої (розшукової) дії;

3) повідомляється учасників про застосування технічних засобів для фіксації ходу проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, про що робиться відповідний запис у протоколі. Якщо запис одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб здійснюється за допомогою технічних засобів, то слід пам'ятати, що текст показань може не вноситись до відповідного протоколу за умови, що

жоден з учасників цієї процесуальної дії не наполягає на цьому. В такому випадку в описовій частині протоколу одночасного допиту зазначається, що показання зафіксовані на технічному носії інформації, який додається до нього (ч. 2 ст. 104 КПК України);

4) роз'яснює права та обов'язки учасників залежно від їх процесуального статусу (зміст ст. 63 Конституцію України роз'яснюється обов'язково), попереджає про кримінальну відповідальність (свідка – за відмову від дачі показань і за дачу завідомо неправдивих показань (статті 384 і 385 КК України); потерпілого – за дачу завідомо неправдивих показань (ст. 384 КК України)). Про це робляться відповідні записи у протоколі;

5) встановлює чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають. Про це робиться відповідний запис у протоколі;

6) пропонує викликаним особам по черзі дати показання про ті обставини, для з'ясування яких проводиться одночасний допит. Необхідно враховувати, що під час одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб за бажанням особи, вона може викласти свої покази власноручно. В першу чергу, як правило, слід надати можливість висловитись особі, що, на думку слідчого, надавала правдиві показання, а потім – особі, що їх заперечувала.

7) після цього слідчий може поставити запитання. Слід пам'ятати, що оголошувати покази учасників, що дані ними на попередніх допитах, дозволяється лише після дачі ними показань на одночасному допиті. При прояві ознак брехні, замовчуванні важливих обставин будь-кого з учасників – з'ясувати мотиви такої поведінки і спробувати подолати їх, зокрема: роз'яснити важливість щирого свідчення; оголосити ймовірно правдиві показання учасника одночасного допиту; у найбільш відповідальний момент – пред'явити докази, що підтверджують позицію одного з учасників тощо;

8) після запитань слідчого, особи, що беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити запитання одна одній. Ці запитання повинні стосуватися предмету допиту. У разі психічного впливу одного учасника на іншого з метою спонукання його до зміни раніше даних показань, підбурювання до неправдивих показань – вимагати припинення таких дій, а при безрезультатності цього припинити одночасний допит;

9) оформити протокол одночасного допиту відповідно до вимог ст. 104 КПК України. Його оформляє слідчий, який проводить одночасний допит, під час його проведення або безпосередньо після закінчення;

10) якщо здійснювався запис одночасного допиту за допомогою технічних засобів, слід пам'ятати, що текст показань може не вноситись до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників цієї процесуальної дії не наполягає на цьому. В такому випадку в описовій части-

ні протоколу допиту зазначається, що показання зафіксовані на технічному носії інформації, який додається до нього (ч. 2 ст. 104 КПК України);

11) ознайомити з текстом протоколу та зробити про це відповідний запис у протоколі. Запитання, зауваження і доповнення учасників допиту зазначаються перед підписами про ознайомлення. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні допиту. Якщо особа через фізичні вади не може особисто підписати протокол, то ознайомлення здійснюється у присутності його захисника, який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою. Якщо особа відмовився підписати протокол, то про це слідчий зазначає у протоколі. Особі надається право дати письмове пояснення про причини такої відмови, які заносяться в протокол. Факт відмови особи від підпису засвідчує своїм підписом його захисник (ч. 5 і 6 ст. 104 КПК України);

12) аудіо- чи відеозапис одночасного допиту надається для ознайомлення учасникам та про це робиться відповідний запис у протоколі перед підписами його учасників. Після допиту вони належним чином упаковуються, підписуються слідчим та іншими особами, що брали участь у їх виготовленні. У матеріалах кримінального провадження повинен зберігатися оригінальний примірник технічних носіїв інформації зафіксованого допиту, а резервні копії зберігаються окремо.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.
2. Чому одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб є особливим видом допиту?
3. В чому полягає сутність одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб?
4. Які загальна мета та окремі завдання проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб?
5. Розкрийте тактико-психологічні особливості одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.
6. Що включає підготовка до проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб?
7. Розкрийте особливості кожного зі складових компонентів підготовки до одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.
8. Які типові слідчі ситуації одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб прогнозуються на початковому етапі слідчої (розшукової) дії?
9. Які прийоми тактико-психологічного впливу можуть бути застосовані при проведенні одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб?
10. З яких дій складається робочий і заключний етап одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб?

Глава 27

ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

27.1. Поняття, сутність та види пред'явлення для впізнання

Пред'явлення для впізнання – це самостійна слідча (розшукова) дія, яка полягає у демонстрації потерпілому, свідку або підозрюваному в передбаченому законом порядку об'єкта, за припущенням слідчого (прокурора) причетного до розслідуваної події, з метою встановлення його тотожності або відмінності з тим об'єктом, який спостерігав раніше, зберіг у пам'яті й про який давав показання суб'єкт впізнання.

В окремих джерелах вказують на встановлення групової належності (подібності) як можливу мету пред'явлення для впізнання. Така вказівка спотворює сутність даної слідчої (розшукової) дії і на практиці може призвести до судових помилок. Адже встановлення групової належності об'єкта здійснюється шляхом виявлення тотожності лише загальних ознак, що знайшли відображення в уявному образі. Це суперечить положенням ст. 228, 229 КПК України.

Отже, сутністю пред'явлення для впізнання є *криміналістична ідентифікація об'єкта за його психофізіологічним відображенням (слідом) у пам'яті людини*.

Даний різновид криміналістичної ідентифікації суттєво відрізняється від ідентифікації за матеріально-фіксованим відображенням. Пред'явлення для впізнання спирається на складні психофізіологічні процеси, які відбуваються у свідомості людини.

До таких процесів слід віднести: здатність людини *сприймати* та *запам'ятовувати, зберігати у пам'яті й забувати* особливий комплекс ідентифікаційних ознак об'єкта.

Дані процеси є природними – людині повсякденно доводиться розпізнавати ті чи інші об'єкти, з якими вона зустрічається, диференціювати їх, відносити до визначених груп або ототожнювати з тим, що спостерігала раніше. Тому розпізнавання об'єктів в буденному житті за своєю психофізіологічною природою не відрізняється від даної слідчої (розшукової) дії. Відмінністю слід вважати наявність спеціальних об'єктів та суб'єктів впізнання, процесуальну регламентацію провадження слідчої (розшукової) дії, особливості правової оцінки її результатів.

Пред'явлення особи для впізнання як слідчу (розшукову) дію необхідно відрізнити від пред'явлення осіб, здійснюваного при провадженні інших слідчих (розшукових) дій, наприклад, пред'явлення фотографії під час допиту (узнавання).

Види пред'явлення для впізнання класифікуються за декількома підставами.

По-перше, законодавство встановлює та детально регламентує види пред'явлення для впізнання *за різновидами об'єктів, що упізнаються*:

- пред'явлення особи для впізнання (ст. 228 КПК України);
- пред'явлення речей для впізнання (ст. 229 КПК України);
- пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК України).

По-друге, пред'явлення для впізнання класифікується *за формою пред'явлення ознак об'єкта*:

- впізнання об'єкта в натурі (ст. 228, 229, 230 КПК України);
- впізнання особи в умовах поза візуального та аудіоспостереження (п.4,5 ст. 228 КПК України);
- впізнання особи за фотознімками, матеріалами відеозапису (п.6,7 ст. 228 КПК України);
- проведення впізнання у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (ст. 232 КПК України).

По-третє, пред'явлення для впізнання класифікується *за комплексом ознак, що упізнаються*:

- впізнання об'єкта за зовнішніми ознаками (ст. 228, 229, 230 КПК України);
- впізнання особи за голосом (п.9 ст. 228 КПК України);
- впізнання особи за ходою (п.9 ст. 228 КПК України).

Класифікація видів впізнання як процесуальної дії відображає сучасний стан та потреби слідчої й судової практики, специфіку організації і тактики окремих найбільш поширених її різновидів.

Пред'явлення для впізнання може провадитися лише за наявністю достатніх підстав. Такими є фактичні дані, що вказують на можливість досягнення позитивного результату, тобто дані про те, що:

- 1) особа раніше спостерігала об'єкт, що пред'являється для впізнання, за обставин, пов'язаними з розслідуваною подією;
- 2) загальні та окремі ідентифікаційні ознаки об'єкта впізнання збереглися у пам'яті особи, що впізнає;
- 3) особа заявляє під час її допиту слідчим, прокурором, що зможе впізнати даний об'єкт.

Законодавством забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи. У разі, якщо особа, якій планується пред'являти об'єкти для впізнання, приймаючи участь у

інших слідчих (розшукових) діях (огляд, обшук тощо) або оперативно-розшукових заходах, вже сприймала відповідний об'єкт, слідчому (прокурору) слід відмовитись від проведення даної слідчої (розшукової) дії.

Слід також враховувати, що дана слідча (розшукова) дія майже завжди пов'язана з тактичним ризиком: особа, яка впізнає, може добросовісно помилятися або навмисно не впізнавати об'єкт, що може заперечити вірну версію слідчого та ускладнити розслідування. Тому, при наявності у слідчого сумнівів щодо успішного результату пред'явлення для впізнання, слід утриматися від його проведення і використати інші можливості для перевірки висунутої версії.

Криміналістичні рекомендації ширше роз'яснюють випадки, в яких її проведення пов'язано зі значним тактичним ризиком та вважається недоцільним. Такими типовими ситуаціями є:

- якщо особа, якій будуть пред'явлені об'єкти для впізнання, в силу свого психофізіологічного та інтелектуального стану, не може впізнати об'єкти;

- якщо у наявності є відомості про об'єкт, які з очевидністю встановлюють його тотожність (номерний предмет та відповідний технічний паспорт у власника, де вказаний даний номер);

- якщо об'єкти, що упізнаються, не мають властивостей, за якими можливе їх впізнання;

- якщо об'єкти, що упізнаються, піддані змінам і втратили свої колишні індивідуальні ознаки.

Якщо під час допиту свідок (або потерпілий, підозрюваний) у своїх показаннях указує на наявність в особі, яку впізнають, комплексу будь-яких чітко виражених або/та неповторних ознак (відсутність ноги, руки, ока, наявність татуювання, родимої плями, шраму характерної конфігурації тощо), пред'явлення для впізнання у такому разі не є обов'язковим. Наявність у особи таких особливих, неповторних ознак і ототожнення цієї особи як-правило здійснюється шляхом проведення її освідування.

Слід врахувати, що емоційний фон даної процесуальної дії, мотивація особи, специфічна відповідальність (кримінальна, моральна) та спеціальні умови його проведення, що продиктовані законодавчими вимогами, визначають специфіку та відмінності від розпізнавання об'єктів в буденному житті. Для запобігання помилок, забезпечення точності та обґрунтованості висновків слідчої (розшукової) дії, перевірки існуючих та отримання нових доказів важливо дотримуватися процесуального порядку та криміналістичних рекомендацій організації і тактики пред'явлення для впізнання.

27.2. Підготовка до пред'явлення для впізнання

Пред'явленню для впізнання передують виконання деяких підготовчих дій, що призначені сприяти повноті й достовірності отриманих результатів слідчої (розшукової) дії.

Такими підготовчими діями є:

- попередній допит особи, яка впізнає;
- підбір об'єктів, серед яких необхідно провести впізнання;
- визначення місця і умов пред'явлення для впізнання;
- визначення необхідних учасників пред'явлення для впізнання;
- визначення необхідного комплексу науково-технічних засобів.

Попередній допит особи, яка впізнає. Обов'язковою умовою й етапом, який забезпечує прийняття правильного рішення про доцільність проведення даної слідчої (розшукової) дії, отримання науково-обґрунтованих результатів та їх наступну оцінку є попередній допит слідчим, прокурором особи, що впізнає, про обставини, за яких той бачив особу, яка підлягає впізнанню, про її зовнішній вигляд, прикмети, особливості тощо.

Законодавство чітко не вказує, що перед безпосереднім пред'явленням для впізнання проводиться допит, мова йде про «попереднє з'ясування» та «опитування». Утім, відомості, які надаються в ході опитування, є таким процесуальним джерелом доказів, як показання, що надаються, як це зазначено в ч. 1 ст. 95 КПК, під час допиту. Саме тому попереднє з'ясування обставин перед пред'явленням для впізнання повинно відбуватися за нормами допиту (ст. 224 КПК України) з обов'язковим роз'ясненням учасникам слідчої (розшукової) дії їх процесуальних прав, обов'язків та можливої відповідальності свідків та потерпілих за дачу завідомо неправдивих показань, а свідків ще й за відмову давати показання. Саме такий порядок є найбільш прийнятним, оскільки під час опитування можуть бути надані неправдиві відомості, за дачу яких особа не буде нести жодної відповідальності.

Якщо особа раніше вже була допитана щодо розслідуваної події й дала показання про ознаки об'єкта та обставини, за яких відбувалося його сприйняття, висловила згоду щодо проведення впізнання, то допитувати її вдруге, як правило, немає потреби. Необхідність повторного опитування (допиту) може виникнути, якщо з моменту попереднього допиту минув значний проміжок часу та необхідно перевірити, чи пам'ятає особа ознаки об'єкта і обставини спостереження, про які казала раніше, або виникла потреба уточнити дані ознаки та обстановку, за якою відбувалося сприйняття об'єкта.

Організація подібних опитувань (допитів), урахування типових слідчих ситуацій й використання рекомендованих тактичних прийомів не

містить особливої специфіки, а забезпечується загальними криміналістичними рекомендаціями допиту. Особливим є тільки його фактичний зміст: перелік питань, що підлягають встановленню для підготовки до пред'явлення для впізнання.

Під час допиту даної особи слід з'ясувати:

- *обставини та об'єктивні фактори спостереження*: в яких умовах особа сприймала (бачила, чула, відчувала на дотик тощо) людину або інший об'єкт; чи сприймала об'єкт особисто, а не отримала інформацію про ознаки об'єкта від інших людей; у зв'язку з чим відбувалося спостереження за об'єктом; яке було місце спостереження (точне місцезнаходження, розташування відносно інших об'єктів, загальна характеристика); в який час доби відбувалася подія і якими були умови освітлення; протягом якого часу відбувалося спостереження, в якому стані перебував об'єкт (рухався, знаходився у спокої);

- *загальні та окремі (особливі) ідентифікаційні ознаки об'єкта впізнання*: щодо людини встановлюються ім'я, прізвище, по батькові, вік, ґах, зовнішні прикмети особи (описуються за методом «словесного портрета», не виключаючи функціональні, мовні та супутні ознаки); щодо предметів вказується їх назва, призначення, групова приналежність, колір, форма, розміри, складові частини, індивідуальні особливості тощо;

- *психологічний стан особи, яка впізнає, в момент спостереження за об'єктом впізнання* (чи перебувала вона у стані спокою, або душевного хвилювання, стресу, афекту тощо та з якими обставинами її стан був пов'язаний);

- *особливості фізіологічного і психічного стану особи, яка впізнає, в момент спостереження за об'єктом впізнання та в загальному* (стан зору, слуху, особливостей пам'яті; чи звернула особа увагу на індивідуальні особливості об'єкту; чи зможе їх описати тощо).

Крім вказаних основних питань допиту рекомендується також з'ясувати, чи може ще хто-небудь підтвердити надані показання про прикмети та особливості об'єкта впізнання, обставини спостереження.

Завершуючи допит слідчий обов'язково повинен запитати у допитуваного, чи зможе він впізнати об'єкт, про який йшлося у показаннях, та чи бажає прийняти участь у впізнанні. Якщо допитуваний відмовився – необхідно з'ясувати причину відмови (це може бути невпевненість, страх тощо), для того щоби в подальшому або прийняти відповідне рішення, або продовжити роботу з допитуваним, переконуючі у необхідності та ефективності проведення даної слідчої (розшукової) дії.

Пред'явлення особи для впізнання можливе і тоді, коли одна з осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, заявляє про особисте знайомство з іншою, а останній це заперечує. У таких випадках у про-

токолі допиту особи, що впізнає, та який заявив про особисте знайомство, необхідно додатково відобразити основні ознаки зовнішності, прикмети особи, яку він може впізнати.

Аналізуючи результати допиту та приймаючи рішення про доцільність (недоцільність) пред'явлення для впізнання, слідчий може зіткнутися з досить поширеною ситуацією, коли допитувана особа заявляє, що добре запам'ятала прикмети об'єкта впізнання, однак описати ці прикмети не може, необхідно з'ясувати причину цього. Можливо, допитуваний має хорошу зорову пам'ять, але йому важко описати зовнішність особи. Для людини, що не має таких навичок, опис зовнішності іншої особи – завдання психологічно більш важке, ніж саме візуальне впізнання. У цій ситуації, можливо, доцільно відкласти слідчу (розшукову) дію, перенісши її проведення на пізніший час. Після відпочинку, нервові клітини відновлять свою нормальну роботу, порушену в результаті стресу, перенапруження, і тимчасово забуте може бути відтворене знову (така властивість пам'яті у психології називається ремінісценцією).

Якщо особа, що впізнає, заявляє про те, що не може словесно описати прикмети, за якими впізнає іншу особу, але впевнена, що може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі обов'язково слід зазначити ці ознаки. Для сприяння і деталізації опису ознак слідчому рекомендується використовувати такі тактичні прийоми, як актуалізація забутого, співставлення з аналогами тощо, а також використовувати науково-технічні засоби і способи, що полегшують опис (малюнки, схеми, мальовані портрети, композиційні портрети, у тому числі з використанням комп'ютерної техніки). Щоб перевірити, чи вірно особа назвала ту чи іншу ознаку предмета (колір, форму, розміри тощо), їй слід запропонувати показати цю ознаку на будь-якому іншому об'єкті. Якщо опис все-таки не буде отримано, проведення пред'явлення для впізнання буде недоцільним, оскільки неможливо перевірити, за якими ознаками у разі досягнення результату особа, що впізнає, здійснила ототожнення або встановила відмінність.

Якщо ж особа, яка впізнає, категорично заявляє, що не пам'ятає особу або річ, які передбачається пред'явити для впізнання, необхідності у провадженні такої слідчої (розшукової) дії немає. Тому питання про пред'явлення до впізнання у вищевказаних ситуаціях повинно вирішуватися у кожному окремому випадку з огляду на особливості обставин кримінального провадження, характеристик особи, що впізнає, й внутрішнього переконання слідчого чи прокурора.

Прийнявши рішення про проведення пред'явлення для впізнання, слідчий здійснює підбір об'єктів, серед яких необхідно провести впізнання.

Для підбору об'єктів при підготовці пред'явлення особи для впізнання з метою забезпечення неупередженості кримінального провадження, й у відповідності з п.2 ст. 228 КПК України, особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різних відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Така вимога закону спрямована на те, щоб виключити помилки при впізнанні. Наявність в особі, яка підлягає впізнанню, ознак, що різко відрізняють її від решти осіб, серед яких вона пред'являється (це можуть бути, наприклад, наручники на підозрюваному, його неохайний зовнішній вигляд: неголеність, нечесане волосся, пом'ятий одяг, відсутність ремня на брюках і шнурків на взутті, наявність особливої прикмети), мимовільно привертає увагу особи, що впізнає, наштовхує його на думку, що саме ця особа є тим, кого потрібно впізнати. Слід враховувати расову і національну приналежність особи. Неприпустимо пред'явлення для впізнання осіб різних національностей, коли достатньо помітні національні особливості зовнішності. Бажано, щоб особа, яка пред'являється для впізнання була у одязі, який суттєво не відрізняється від того, що був описаний під час допиту особою, яка впізнає.

Для підбору об'єктів при підготовці пред'явлення речей для впізнання доцільно звернутися до загальноприйнятого в цивільному законодавстві поняття «річ». Річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ст. 179 ЦК України). Таким чином, для впізнання можуть пред'являтися *рухомі речі*, які легко переміщувати в просторі і що можуть бути доставлені до місця проведення досудового розслідування (картини, автомобілі, знаряддя злочину, частини предметів тощо) і *нерухомі речі* (земельні ділянки, жилі будинки, насадження, підприємства, як майнові комплекси, повітряні і морські судна внутрішнього плавання тощо). *Тварини* є особливим об'єктом цивільних прав (ст. 180 ЦК України), однак на них поширюється правовий режим речі, отже пред'явлення для впізнання тварин здійснюється також за правилами ст. 229 КПК України.

У практиці можуть виникнути випадки необхідності впізнання таких речей, які не можна пред'явити серед інших однорідних, оскільки їх взагалі не існує. Мова йде про ті випадки, коли впізнати необхідно унікальні, єдині у своєму роді предмети матеріального світу, аналогів яких не існує в світі. Це можуть бути, наприклад, картини видатних художників, раритетні ікони, рідкісні книги, унікальні твори ювелірів, скульпторів тощо. Крім того, особливості стосуються і впізнання нерухомих речей. Оскільки підібрати порівняльні зразки та одночасно пред'явити *нерухомі речі* (земельні ділянки, житлові будинки, насадження, майнові комплекси тощо) в натуральному вигляді неможливо,

а щодо деяких *рухомих речей* та *тварин*, про які зазначено вище, – інших подібних предметів матеріального світу не існує, річ пред'являється в єдиному екземплярі (п. 3 ст. 229 КПК України).

При розслідуванні злочинів іноді виникає необхідність впізнання речей, що визначені не індивідуальними (тільки їм властивими ознаками), а родовими ознаками, що властиві усім речам того ж роду, та які вимірюються числом, вагою, мірою (сировина, продукція сільськогосподарського виробництва, партія продуктів харчування, будівельні матеріали тощо). Якщо предмети матеріального світу не мають зовнішньо виражених індивідуальних ознак, що дозволяють визначати про їх приналежність, – відповідно пред'являти їх для впізнання недоцільно. Для вирішення питання можливості їх ідентифікації потрібно призначити експертизу.

Підбор об'єктів при підготовці пред'явлення речей для впізнання у більшості випадків слід здійснювати обираючи однорідні до об'єкту впізнання речі одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох. Недоцільно підбирати більше п'яти порівняльних об'єктів. Це обумовлюється тим, що надмірне збільшення кількості об'єктів, що пред'являються, розсіює увагу особи, яка здійснює впізнання, і тому може знизити ефективність слідчої (розшукової) дії. Під однорідністю речей, що пред'являються, слід розуміти схожість марки, розміру, моделі, форми, кольору, ступеня зношеності, конструктивних особливостей тощо.

Визначення місця і умов пред'явлення для впізнання є також важливим етапом підготовки. Ці умови мають бути найсприятливішими для спостереження і порівняння ознак об'єктів.

У більшості випадків місцем пред'явлення для впізнання є кабінет слідчого або інше окреме приміщення райвідділу. Приміщення, де планується провести слідчу (розшукову) дію, має бути достатньо просторим: у ньому повинні розміститися учасники слідчої (розшукової) дії. Дане приміщення має містити мінімум сторонніх предметів, які можуть відволікати увагу особи, яка здійснює впізнання. Бажано, щоб освітлення приміщення було природнім. Об'єкти впізнання в приміщенні розміщують таким чином, щоб їх лицьова сторона була розгорнута до джерела світла. В окремих випадках, що обумовлено матеріалами кримінального провадження, слід підготувати додаткові засоби освітлення (ліхтарі, лампи тощо) та штори для затемнення приміщення.

В окремих випадках, для забезпечення безпеки осіб або з інших тактичних міркувань, закон встановлює ряд заходів, спрямованих на забезпечення безпеки особи, яка здійснює впізнання. З цією метою впізнання може проводитися за умов, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка здійснює впізнання.

Підстави для проведення такого виду впізнання повинні тлумачитися особою, що провадить дану слідчу (розшукову) дію, поширювально. Тобто таке впізнання може бути проведене не лише для забезпечення фізичної безпеки особи, яка здійснює впізнання, але й з метою попередження можливих процесуальних порушень із боку особи, яку впізнають. Слід урахувувати цілий ряд чинників. Наприклад, особисті якості суб'єкта впізнання (стан здоров'я, стать, вік, залежність від підозрюваного тощо), особисті якості особи, що пред'являється для впізнання (схильність до застосування насильства, попередні судимості, наявність злочинних зв'язків й невиявлених співучасників, обізнаність про хід розслідування), обставини, пов'язані з самим кримінальним провадженням (тяжкість злочину, спосіб його вчинення тощо).

У ході проведення впізнання особи поза її візуальним та аудіоспостереженням також мають бути дотримані вимоги частин 1-3 ст. 228 КПК України. Для об'єктивного і законного проведення слідчої (розшукової) дії в такому порядку необхідно запросити до участі не менше 4 понять, оскільки особа, яка впізнає, й особа, яку впізнають, перебувають поза візуальним та аудіоспостереженням, у різних приміщеннях.

Практикою розроблені декілька способів пред'явлення для впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням. Суб'єкту може бути запропоновано спостерігати осіб, що пред'являються, через ширму або із затемненої частини приміщення, де проводиться впізнання, із суміжної кімнати при відкритих дверях, а також у спеціально обладнаному приміщенні, поділеному надвое перегородкою із спеціального скла. Особливість обладнання даної кімнати полягає в поділі приміщення на дві частини перегородкою, яка забезпечує можливість бачити тільки з однієї сторони – там де мають бути розміщені особа, що впізнає, пойняті, слідчий та можливі інші учасники. Між цими частинами приміщення має бути налагоджений аудіо зв'язок та, по можливості, обладнаний засобами відеозапису для фіксації ходу та результатів даної слідчої (розшукової) дії.

Не виключені випадки, коли дана слідча (розшукова) дія відбувається в обстановці, за якою відбувалося спостереження об'єкта особою, яка впізнає. Якщо від місця пред'явлення для впізнання та його умов залежать його результати, дана слідча (розшукова) дія повинна відбуватися у місці та за умов, у яких об'єкт спостерігався вперше, або за аналогічних умов. При цьому слід врахувати віддаленість об'єкта від спостерігача, різноманітні уявлення особи про колір, розмір, форми та інші ознаки об'єкта, що оптично змінюються під впливом різноманітних об'єктивних та суб'єктивних факторів, наприклад, освітлення.

Визначення необхідних учасників пред'явлення для впізнання проводиться у відповідності з класифікацією слідчої (розшукової) дії та урахуванням слідчої ситуації.

При пред'явленні особи для впізнання слідчий чи прокурор можуть залучити для участі у слідчій (розшуковій) дії спеціалістів для фіксації впізнання технічними засобами та інших спеціалістів. Якщо у слідчій (розшуковій) дії бере участь неповнолітній, то обов'язково запрошуються його законний представник, педагог, психолог або у разі необхідності – лікар. У законі не вирішене питання про процесуальне становище осіб, які приймають участь у пред'явленні для впізнання як статисти. Запрошувани для участі у провадженні цієї слідчої (розшукової) дії громадяни, як правило, охоче йдуть назустріч проханню слідчого чи прокурора, але разом з тим вони можуть і відмовитися. Таким чином, для участі у провадженні слідчої (розшукової) дії як особи, що пред'являється для впізнання, потрібна особиста згода такої особи. Громадянин повинен бути ознайомлений із процедурою пред'явлення для впізнання, щоб сприяти успішному проведенню цієї слідчої (розшукової) дії відповідно до закону. Особа, що проводить впізнання, має право попередити осіб, які беруть участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування, що стали їм відомі, та про кримінальну відповідальність за це, встановлену законом (ст. 222 КПК України).

Психолог може залучатися до участі у слідчій (розшуковій) дії не тільки у випадках, коли в ній бере якщо в ній приймає участь неповнолітній. Він може надати психологічну допомогу потерпілому чи свідку, які знаходяться у стані сильного душевного хвилювання після вчиненого злочину, спостерегання відповідної події тощо.

При пред'явленні речі для впізнання участь понятих є обов'язковою. Слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (поятих). Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Але і в цьому випадку поняті можуть бути запрошені, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне (ч. 7 ст. 223 КПК України). При пред'явленні речей для впізнання слідчий чи прокурор можуть залучити до участі у слідчій (розшуковій) дії спеціалістів для фіксування впізнання технічними засобами.

Пред'явлення для впізнання трупа має істотні психологічні особливості. Найчастіше в такій слідчій (розшуковій) дії беруть участь близькі родичі, члени сім'ї, друзі, колеги і знайомі, які знали за життя померлого. Тому особливу увагу слідчий повинен приділити психологічній підготовці особи, яка здійснює впізнання, до проведення цієї слідчої (розшукової) дії. З цією метою може бути запрошений психолог. Особливо це актуально, коли йдеться про катастрофи, аварії, що викликали загибель багатьох людей. За етичними міркуваннями для участі у пред'явленні для впізнання трупа, якщо це можливо, як понятих доцільно запросити співробітників моргу чи лікарні.

Комплекс науково-технічні засобів, що використовується під час провадження даної слідчої (розшукової) дії, як правило стосується додаткової фіксації перебігу та отриманих результатів пред'явлення для впізнання. Це засоби, що забезпечують відео, аудіо та фотозйомку. В окремих випадках виникає потреба в додаткових засобах освітлення, засобах зв'язку тощо.

27.3. Особливості організації робочого етапу окремих видів пред'явлення для впізнання

Одним із найбільш розповсюджених видів пред'явлення для впізнання є впізнання живих осіб.

Впізнання живих осіб може бути проведено у випадках, коли:

- а) особа, яка підлягає пред'явленню, не була раніше відома особі, що впізнає, але спостерігалася ним у зв'язку зі злочинною подією;
- б) особа, що впізнає, знала раніше пред'явлену особу, але не може надати необхідних відомостей про неї;
- в) встановлюються дані про особу, що не має документів;
- г) є підстави вважати, що особа, яка пред'являється для впізнання, видає себе за іншу особу.

Забороноюється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання. Тому слідчий чи прокурор зобов'язані вжити заходів, що виключають зустріч цих осіб і будь-які способи впливу на особу, яка здійснює впізнання. Така вимога закону пояснюється урахуванням властивостей людської психіки: людиною краще запам'ятовується і відтворюється той образ людини, що сприймався за часом, більш наближеним до часу проведення впізнання. Отже, необхідно, щоб між сприйняттям особою, яка впізнає особи, яка пред'являється для впізнання, під час вчинення злочину чи при інших обставинах, та моментом пред'явлення для пізнання не було опосередкованої ланки, тобто вони не повинні більше зустрічатися. Тим самим пояснюється заборона на проведення пред'явлення особи для впізнання після проведення пред'явлення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису тої самої особи.

Виключити вірогідність випадкової зустрічі особи, що впізнає, потрібно й з запрошеними особами (статистами), оскільки це буде підказкою для даної особи – кого впізнавати не треба, що також нівелює сутність даної слідчої (розшукової) дії. Для цього рекомендується запрошувати особу, що впізнає, раніше того часу, на який заплановано провадження даної дії, та забезпечити її розміщення у такому місці, звідкіля він не зміг побачити як прибувають інші її учасники.

Рекомендується також попередньо роз'яснити особі, що впізнає, порядок проведення слідчої (розшукової) дії та її умови, щоб виключити або максимально нейтралізувати його можливу розгубленість, сильне хвилювання, страх.

Організацію робочого етапу пред'явлення для впізнання поділяють на три стадії.

На *першій стадії* перед пред'явленням особи для впізнання, в присутності понятих їй пропонують зайняти будь-яке місце. Далі запрошують осіб, які дали свою згоду на участь у слідчій (розшуковій) дії – статистів. Після цього слідчий роз'яснює всім учасникам їх права та обов'язки, акцентує увагу понятих, що об'єкти впізнання підібрані у відповідності до закону: особи не мають різких відмінностей у зовнішності та одягу.

На *другій стадії* запрошується особа, що здійснює впізнання, та після лаконічного роз'яснення сутності слідчої (розшукової) дії, пропонується уважно оглянути громадян, що пред'являються для впізнання. У цієї особи слідчим з'ясовується, чи задовольняють її умови, чи їй добре видно зовнішні прикмети всіх осіб. При позитивній відповіді особі, що впізнає, пропонують вказати на особу, яку він упізнав, та пояснити, за якими ознаками це відбулося. При цьому не треба квапити особу з відповіддю, слід дати час на обдумування. На його прохання з дозволу слідчого чи прокурора всі особи, що пред'являються для впізнання, або ті, на кого вказе особа, що безпосередньо здійснює впізнання, можуть змінити своє положення: встати, пройти деяку відстань, зробити певні рухи, жести, сказати фрази. Пропозиція слідчого на виконання таких дій повинна формулюватися в нейтральній формі, типу: «прошу всіх встати», «прошу всіх зробити чотири кроки вперед», «прошу всіх повернутися ліворуч». У такому випадку неприпустимими є прийоми, що скеровують увагу (містять підказку й програмують результат) впізнання особи, яка впізнає, на особу, яка підлягає впізнанню.

Третя стадія полягає у встановленні тотожності або відмінності конкретного об'єкта. Слідчий задає особі, що впізнає, запитання щодо результату спостережень.

Якщо особа упізнала кого-небудь із пред'явлених осіб, то на прохання прокурора або слідчого вона указує рукою на цю людину, щоб всім присутнім було зрозуміло, про кого саме йде мова. Потім необхідно запропонувати цій особі назвати прикмети, за якими впізнано указанного ним громадянина, з'ясувати, чи не бачить він яких-небудь змін у зовнішньому вигляді цієї особи, якщо такі спостерігаються, то в чому конкретно вони виражені. Слід також уточнити, скільки разів раніше і за яких обставин бачив він цю особу, навести короткі відомості про характер злочину і про конкретні дії особи, що впізнана. Особа, що впізн

нає, не повинна повторювати свої колишні показання в повному обсязі, оскільки все вже зафіксовано в протоколі. Після цього слідчий пропонує особі, яку впізнали, назвати своє прізвище, а в разі відмови називає його сам.

Якщо особа, яка впізнає, заявляє про те, що серед представлених громадян немає того, кого вона спостерігала у зв'язку з подією злочину, слід з'ясувати, на чому ґрунтується даний висновок: або вона недостатньо добре пам'ятає вигляд людини, яку спостерігала раніше, або, пам'ятає достатньо добре, але серед представлених для впізнання його немає.

Якщо при провадженні слідчої (розшукової) дії особа, яка впізнає, вкаже на кого-небудь з статистів або на понятого, як на ту особу, яка нею впізнана, слідчий повинен вислухати всі доводи даної особи і зазначити цей факт у протоколі.

Під час пред'явлення для впізнання важливого значення набуває спостереження за поведінкою як особи, яка здійснює впізнання, так і особи, яку пред'являють для впізнання. Результати такого спостереження допомагають правильно визначити доцільну лінію поведінки слідчого, зробити висновки щодо результатів слідчої (розшукової) дії.

Пред'явлення для впізнання може бути проведене за динамічними (функціональними) ознаками: особливостями голосу, мови (у тому числі і за фонограмою), ходи. Організація, технологія такого впізнання проводиться за аналогією з організацією пред'явлення для впізнання живих осіб.

Особливостями є те, що *впізнання за голосом* повинно здійснюватися поза візуальним контактом між особою, що впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання. Для об'єктивного і законного провадження слідчої (розшукової) дії в такому порядку необхідна участь не менше чотирьох понятих, оскільки особи, яка впізнає та яку впізнають, повинні перебувати поза візуальним контактом, й біля кожного з них повинні бути присутніми двоє понятих.

При пред'явленні *для впізнання за голосом* повинні бути створені певні умови:

а) для відтворення звукової мови (приміщення з певними акустичними даними тощо);

б) для аналізу і оцінки голосу особи, яку впізнають (для цього використовують дві суміжні кімнати з відчиненими дверима чи тонкою перегородкою між кімнатами, на відкритій місцевості користуються парканом, деревами тощо, які б не дозволяли особі, що впізнає, бачити особу, яку впізнають);

в) всі учасники мають бути поділені на дві групи: в одній – слідчий, особа, що впізнає, двоє понятих, а також фахівці та інші учасники слідчої (розшукової) дії, в другій – особа, яка допомагає слідчому (напри-

клад, співробітник міліції), поняті, особа, яку впізнають, та особи, що ведуть з нею розмову;

г) зміст розмови, відтвореної під час впізнання, не повинен розкривати таємниці слідства й відтворювати деталі розслідуваної події, але в її тексті мають бути окремі слова (словосполучення), які чула особа, що здійснює впізнання.

Можливим є *впізнання за особливістю ходи*, оскільки ходу характеризують довжина кроку даної людини, кут розгортання стопи, швидкість руху. Хода має бути природною, коли людина йде вільно, без напруження. Неприродна хода найчастіше пов'язана з різними аномаліями. Основними умовами проведення впізнання за особливостями ходи слід вважати такі:

а) вибір місця проведення, що забезпечує відтворення ознак ходи і можливість їх спостереження особою, яка впізнає;

б) пред'явлення особи, яку впізнають, серед інших осіб, як мають схожі ознаки ходи;

в) особа, яку впізнають, не повинна знати про те, що за нею спостерігають;

г) особі, яка здійснює впізнання, повинно бути надано досить часу для спостереження ходи пред'явлених осіб.

Під час розслідування іноді виникає необхідність у *пред'явленні для впізнання трупа*. Пред'явлення трупа для впізнання слід проводити в тому одязі, що є на ньому, при необхідності цьому повинен передувати «туалет трупа», що полягає у видаленні бруду і крові з його обличчя, приведенні у звичайний вигляд зачіски. Тільки в особливих випадках, до яких слід віднести наявність значних ушкоджень на обличчі чи його зміну внаслідок довгого перебування у воді тощо, можна визнати доцільною реставрацію обличчя трупа. Для ідентифікації особи необхідно широко використовувати прикмети, що є на трупі, а для цього слід надати особі, яка здійснює впізнання, можливість оглянути обличчя трупа, а в разі необхідності – все тіло. При пред'явленні трупа для впізнання слід враховувати деякі дані психології, оскільки трапляються випадки помилкового впізнання внаслідок психологічного самонавіювання тощо; іноді при цьому необхідна присутність психолога та судово-медичного експерта.

Пред'явлення речей для впізнання. Приступаючи до проведення слідчої (розшукової) дії, слідчий чи прокурор повинні роз'яснити права і обов'язки особам, що беруть у ній участь, а також процесуальний порядок її проведення. Слідчий чи прокурор можуть залучити до участі у слідчій (розшуковій) дії спеціалістів для фіксування впізнання технічними засобами.

Підібрані для впізнання речі розкладаються на рівній поверхні в добре освітленому місці. До кожної речі, що пред'являється, прикріплюється бирка з порядковим номером, або номер кладеться біля кожної речі. У протоколі пред'явлення для впізнання фіксується, під яким номером пред'являється річ для впізнання. Порядок розміщення речей узгоджується з понятими.

Особі пропонується вказати на річ, яку вона впізнає, пояснивши, за якими ознаками вона її впізнала. Слідчий, прокурор повинні дозволити особі, яка здійснює впізнання, перш ніж вказати на певну річ, підійти до неї, взяти в руки та уважно оглянути, не слід її квапити. Особа повинна не тільки вказати на річ, яку впізнала, а й вголос назвати її номер.

Результатом пред'явлення для впізнання може бути встановлення тотожності або відсутності тотожності.

27.4. Фіксація ходу та результатів пред'явлення для впізнання

Хід і результати пред'явлення для впізнання фіксуються в протоколі, який складається відповідно до вимог, передбачених у статтями 104-106, 231 КПК України, під час проведення слідчої (розшукової) дії чи, що буває найчастіше, після її завершення.

Протокол складається з вступної, описової та заключної частин. У вступній частині повинні міститися відомості про місце, час проведення (час початку і закінчення) та назву слідчої (розшукової) дії; особу, яка проводить пред'явлення для впізнання (посада, звання, прізвище, ім'я, по батькові.); прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання всіх осіб, які були присутні під час проведення дії (захисник, перекладач, спеціаліст, поняті).

Якщо в ході пред'явлення для впізнання застосовувалися технічні засоби фіксації, до протоколу заноситься інформація про те, що особи, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії, заздалегідь повідомлені про їх застосування, зазначаються характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються, умови та порядок їх використання.

У описовій частині протоколу пред'явлення для впізнання мають бути вказані анкетні дані особи, яка упізнається, її зріст, риси обличчя, колір волосся, одяг, процесуальне становище, а також прізвища, імена, по батькові, основні ознаки, вік, зріст, колір волосся, одяг і адреси тих осіб, серед яких вона пред'являється для пізнання.

Якщо для впізнання пред'являлася річ, у протоколі описується як вона, так й інші речі, які пред'являються разом з нею. Обов'язково має

бути наголошено на тому, що речі однорідні, не мають різких відмінностей у зовнішньому вигляді. Указується, як розміщені речі, зазначаються їх порядкові номери.

Процес пред'явлення для впізнання відбувається у протоколі в тій послідовності, в якій проводилася ця слідча (розшукова) дія. Указується факт роз'яснення особам, що беруть участь у провадженні слідчої (розшукової) дії, їхніх прав та обов'язків; факт роз'яснення особі, що підлягає впізнанню, її права зайняти будь-яке місце серед осіб, що пред'являються для впізнання, і указується конкретне місце, яке вона зайняла. Має бути зазначений факт попередження відповідних осіб про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих показань (ст. 384 КК України), також за відмову від давання показань (ст. 385 КК України).

У протоколі фіксується пропозиція особи, що здійснює впізнання, уважно подивитися на осіб, які пред'являються, оглянути речі чи труп й відповісти на запитання, чи бачив він цю особу або річ раніше, за якими ознаками він упізнав особу, річ чи труп. Показання особи, яка здійснює впізнання, доцільно заносити до протоколу дослівно. При цьому особливо точно мають бути вказані ті ознаки і прикмети, за якими особа, яка здійснює впізнання, впізнала об'єкт.

Якщо впізнання проводилося поза візуальним спостереженням, в протоколі вказуються всі обставини і умови проведення такого пред'явлення для впізнання.

При пред'явленні особи для впізнання особі, щодо якої згідно з КПК України вжито заходів безпеки, відомості про особу, взяту під захист, до протоколу не вносяться, не долучаються до матеріалів досудового розслідування й зберігаються окремо.

Якщо впізнання провадилося за фотознімками або матеріалами відеозапису, це також зазначається у протоколі. Фотографії кількістю не менше чотирьох (фотознімок з особою, яка підлягає впізнанню та інші фотознімки, яких має бути не менше трьох) однакових за форматом наклеюються на бланк протоколу пред'явлення для впізнання або на чистий аркуш паперу, нумеруються, скріплюються печаткою. У протоколі указуються прізвища, імена, по батькові осіб, чії фотографії представлені для впізнання.

Якщо в процесі слідчої (розшукової) дії проводилася фіксація її ходу і результатів технічними засобами (фотографування, відеозапис), то цей факт також зазначається в протоколі, а до протоколу долучаються додатки (ст. 105 КПК України) – фотографії осіб, речей чи трупа, що пред'являлися для впізнання, матеріали відеозапису. Винятком є ситуації, якщо пред'явлення для впізнання проводилося в умовах, коли особа, яку пред'явили для впізнання, не бачила і не чула особи, яка впізнає.

У цих випадках всі фотографії, матеріали відеозаписів, за якими може бути встановлена особа, яка впізнавала, зберігаються окремо від матеріалів досудового розслідування.

У заключній частині протоколу повинні міститися відомості про спосіб ознайомлення учасників слідчої (розшукової) дії зі змістом протоколу, зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися із текстом протоколу. Якщо надходять зауваження з приводу порядку проведення впізнання, вони повинні бути занесені до протоколу. Якщо зауважень і заяв не надійшло, про це також має бути вказано у протоколі. Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписами.

Протокол підписують усі учасники, які брали участь у пред'явленні для впізнання, поняті і слідчий чи прокурор. Додатки до протоколу також повинні бути посвідчені його учасниками. Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення її з протоколом здійснюється у присутності її захисника (законного представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою (ч. 5 ст. 104 КПК України).

У разі відмови особи, яка брала участь у пред'явленні для впізнання, підписати протокол, про це зазначається у протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих.

Запитання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття і сутність пред'явлення для впізнання.
2. Назвіть види пред'явлення для впізнання. Дайте їм характеристику.
3. В чому полягає зміст підготовки до пред'явлення для впізнання?
4. Які особливості опитування особи, що впізнає?
5. Розкрийте особливості пред'явлення для впізнання осіб.
6. Розкрийте особливості пред'явлення для впізнання трупів.
7. Розкрийте особливості пред'явлення для впізнання предметів та тварин.
8. В чому полягають особливості впізнання осіб за ходом, голосом?
9. Розкрийте особливості пред'явлення для впізнання особи за фотознімками, матеріалами відеозапису.
10. Як проводиться фіксація ходу і результатів пред'явлення для впізнання?

Глава 28

ТАКТИКА СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

28.1. Поняття, мета та завдання слідчого експерименту

У відповідності до ст. 240 КПК України, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Загальний процесуальний порядок проведення слідчого експерименту визначається кримінально-процесуальним законом, який встановлює, що обов'язковим учасником експерименту є посадова особа, яка його проводить і поняті. До участі в слідчому експерименті можуть бути залучені підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, представник, спеціаліст. Слід зазначити, що, з огляду доказового значення результатів слідчої (розшукової) дії, участь особи, дії або показання якої перевіряються, повинна бути добровільна. Виконання цих дій допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижується їхня честь і гідність, не завдається шкода. Під час проведення слідчого експерименту можуть проводитися вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу. Про проведення слідчого експерименту складається протокол, в якому докладно викладаються умови і результати слідчої (розшукової) дії.

З точки зору можливих джерел отримання криміналістичної інформації для розслідування кримінального правопорушення слідчий експеримент має певні спільні риси з слідчим оглядом та експертизою. Разом з тим, кожна з цих слідчих (розшукових) дій має своє специфічне завдання, методи і засоби їх виконання, процесуальну регламентацію.

Цілями слідчого експерименту є: перевірка та уточнення зібраних в кримінальному провадженні доказів; одержання нових доказів; перевірка слідчих версій; встановлення обставин, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Шляхом проведення слідчого експерименту не може бути перевірена подія в цілому, що розслідується. У зв'язку з цим слідчий експеримент повинен розглядатися як дослідження окремих важливих джерел криміналістичної інформації кримінального правопорушення.

Перевірка показань на місці традиційно відноситься до наступних слідчих (розшукових) дій. Специфічність даної слідчої (розшукової) дії полягає в тому, що вона має комплексний характер. Криміналістично значуща інформація отримується як від особи, показання якої перевіряються (пояснення особи, демонстрація її дій, навичок, можливостей бачити, чути тощо), так і від матеріальної обстановки на місці події (сама обстановка місця події, сліди і матеріальні об'єкти, що залишилися під час підготовки, вчинення і приховування кримінального правопорушення).

Слідчий експеримент може бути первинним, повторним і додатковим. Повторний експеримент проводиться у випадках, коли особа під час допиту заявляє, що вона свідомо давала неправдиві показання, намагаючись ввести в оману слідство, і бажає проведення повторного експерименту. Додатковий експеримент стосується окремих дій особи, показання якої перевіряються, ділянок місцевості, об'єктів, які з тих чи інших причин не піддавалися перевірці.

З урахуванням всього викладеного, під *слідчим експериментом* слід розуміти слідчу (розшукову) дію, яка полягає у відтворенні процесуально-значущих обставин події кримінального правопорушення з метою перевірки і уточнення зібраних доказів, отримання нових доказів, перевірки версій щодо обставин, що підлягають доказуванню.

З'ясовуючи природу слідчого експерименту слід вказати на те, що дана слідча (розшукова) дія охоплює досить велике коло завдань, які мають суттєві особливості за тактико-криміналістичним забезпеченням їх виконання.

По суті слідчий експеримент поєднує в собі дії, що спрямовані на відтворення дій, обстановки певної події, а також проведення необхідних досліджень чи випробувань, що не потребують використання спеціальних експертних знань.

Разом з тим, слід зазначити, що, не дивлячись на різноманітність цілей слідчого експерименту, він має традиційну структуру слідчої (розшукової) дії. А саме: підготовчий етап, робочий етап, фіксація ходу і результатів.

28.2. Підготовка до слідчого експерименту

Слідчий експеримент має починатися з ретельної підготовки, яка включає в себе наступні стадії.

1. *Визначення мети, виду і конкретних завдань слідчого експерименту.* Ця стадія включає ретельний аналіз усього комплексу інформації,

що була отримана під час допиту підозрюваних, потерпілих, свідків, огляду місця події, проведених експертиз, аналізу оперативних матеріалів тощо. При цьому провадиться оцінка їх достовірності і достатності.

2. *Повторний допит особи, показання якої будуть перевірятися.* У випадках, коли під час первинного допиту не отримана згода особи на проведення даної слідчої (розшукової) дії, або інформація, що підлягає перевірці, недостатньо повно і деталізовано зафіксована, необхідно провести повторний допит.

Якщо експеримент повинен відбутися через значний час після допиту, або у слідчого з'явилася інформація, що особа має намір відмовитися від участі в слідчій (розшукової) дії, змінити свої показання, слідчий повинен провести додатковий допит.

3. *Визначення змісту та умов проведення експерименту.* Зокрема, місця проведення експерименту. Для цього доречно провести попереднє ознайомлення слідчого з місцем і обстановкою проведення перевірки показань. Така рекогносцировка (від лат. *recongnoisco* – оглядаю) дозволяє вирішити наступні завдання:

а) наочно ознайомитися з місцем проведення слідчої (розшукової) дії; встановити відповідність отриманої під час допиту інформації об'єктивно існуючій обстановці; вирішити питання щодо необхідності проведення реконструкції з метою наближення реальної обстановки до обстановки, що мала місце під час кримінального правопорушення;

б) при необхідності отримати пояснення від особи, показання якої будуть перевірятися, щодо невідповідності обстановки на місці події його показанням;

в) спланувати заходи, які повинні забезпечити оптимальний варіант проведення слідчої (розшукової) дії: виключення можливості втечі обвинуваченого; його насильницького звільнення; вбивства; запобігання доступу на місце проведення слідчої (розшукової) дії сторонніх осіб.

4. *Забезпечення кримінально-процесуальної можливості проведення слідчого експерименту.* У відповідності до п. 5 ст.240 КПК України слідчий експеримент, що проводиться у житлі чи іншому володінні особи, здійснюється лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора.

5. *Визначення кола осіб учасників експерименту.* Обов'язковим учасником відтворення дій, обставин події, а частіше за все дослідів і випробувань є особа, показання якої будуть перевірятися. У зв'язку з цим отримання та аналіз інформації про таку особу може допомогти встановленню необхідного психологічного контакту, що вкрай необхідно для безконфліктного проведення слідчої (розшукової) дії. Крім того, слідчий, на підставі отриманої інформації, буде мати змогу висунути версії

щодо мотиву добровільної згоди на проведення слідчого експерименту на місці. Практика розслідування кримінальних правопорушень свідчить про те, що такими мотивами можуть бути як намагання допомогти слідству встановити об'єктивну істину в кримінальному провадженні, так і протидія слідству шляхом: знищення речових доказів на місці події, здійснення втечі під час перевірки, спрямування слідства на неправильний шлях тощо. Інформація про особу, показання якої будуть перевірятися, може бути отримана з матеріалів кримінального провадження, узагальнення незалежних характеристик, консультацій психолога, оперативних матеріалів.

Відповідно до п. 5 ст.223 КПК України обов'язковими учасниками експерименту є також поняті. Їх кількість залежить від виду, мети та завдань експерименту. Враховуючи специфіку даної слідчої (розшукової) дії (перевірка може відбуватися поза населеним пунктом, для перевірки необхідний значний об'єм часу, перевірка показань декількох осіб, ризик для життя і здоров'я понятих під час втечі або замаху на життя особи, показання якої перевіряються), слідчий повинен заздалегідь здійснити заходи щодо їх підбору та залучення. В якості понятих не слід запрошувати осіб, які мають психічні і фізичні вади (поганий зір, слух).

У випадках, коли слідчий експеримент проводиться за декількома однотипними епізодами (наприклад, квартирні крадіжки), або перевіряються показання декількох підозрюваних по одному кримінальному правопорушенню, для кожного випробування доцільно залучати нових понятих. Це обумовлено тим, що поняті, які неодноразово беруть участь у проведенні перевірки з різними суб'єктами на одному місці або з одним суб'єктом на різних місцях, з часом можуть сплутати обставини і деталі перевірки під час їх допиту в судовому засіданні, що може вплинути на доказове значення слідчої (розшукової) дії.

Залежно від характеру завдань експерименту, місця його проведення, особи підозрюваного, вірогідного мотиву добровільної згоди на проведення перевірки, слідчий визначає склад додаткових учасників слідчої (розшукової) дії. Як правило, до складу групи входять оперативні працівники у кількості, що необхідна для ефективного забезпечення випробування, а також спеціалісти. Частіше за все як спеціалістів залучають спеціаліста-криміналіста, судового медика. Проте, не виключено запрошення інших осіб, чий спеціальні знання можуть бути потрібні під час проведення експерименту. Крім того до складу групи може входити: кінолог з службово-розшуковою собакою; для обстеження водосховищ – водолаз; для забезпечення безпеки учасників слідчої (розшукової) дії, виключення можливості втечі особи, насильницького звільнення або вбивства – необхідна кількість охорони; технічні працівники для

проведення певного обсягу фізичної роботи (наприклад, копання ґрунту для пошуку трупа).

6. *Визначення та підготовка необхідних техніко-криміналістичних та спеціальних засобів, транспорту для проведення слідчого експерименту.* Своєчасна підготовка необхідних засобів, знарядь, інструментів, речових доказів (або їх аналогів) та їх використання під час проведення слідчої (розшукової) дії відіграє суттєве значення як для фіксації ходу провадження експерименту, так і для отримання нових доказів по кримінальному провадженню. Крім уніфікованого чемодана слідчого (незалежно від його модифікації) при проведенні експерименту можуть бути застосовані: відеокамера, магнітофон (диктофон), засоби зв'язку, засоби додаткового освітлення, джерела ультрафіолетових променів, металошукач, прилад для виявлення схованих трупів (газовий аналізатор), магнітний шукач, трал для дослідження водосховищ, матеріал для пакування виявлених об'єктів тощо.

Зважаючи на те, що місце проведення експерименту може знаходитися на місці вчинення кримінального правопорушення або на місці, де злочинець готувався до нього чи намагався приховати сліди злочинної дії, слідчий повинен вирішити питання щодо забезпечення групи транспортними засобами. Їх кількість та призначення залежить від завдань експерименту. Спеціальний транспорт потрібен у випадках, коли підозрюваний знаходиться під арештом і його необхідно доставити до місця проведення експерименту з дотриманням правил транспортування даної категорії осіб, або коли передбачається виявлення об'єктів, що потребують використання спеціальної техніки (наприклад, евакуатор для транспортування автомашини).

У випадках, коли перевіряються показання декількох осіб щодо одного епізоду, доцільно для кожної перевірки запрошувати іншого водія. Це дозволить не піддавати сумніву самостійність дій особи, показання якої перевіряються, під час обрання нею маршруту руху.

7. *Складання плану слідчого експерименту.* Зважаючи на те, що слідчий експеримент досить складна слідча (розшукова) дія, криміналістична теорія і слідча практика вважає доцільним скласти план його проведення. Спеціально розробленої форми плану не існує, оскільки у випадках відтворення певних дій, обставин певної події слідчий повинен змодельовати хід слідчої (розшукової) дії (тобто написати сценарій), керуючись обставинами реального, конкретного кримінального правопорушення.

Проте, план слідчого експерименту, як і будь якої іншої слідчої (розшукової) дії, повинен передбачати певні тактико-організаційні дії та заходи, що спрямовані на встановлення обставин кримінального правопорушення. А саме: місце і час проведення експерименту; учас-

ників слідчої (розшукової) дії, їх ролі під час проведення експерименту і місце розташування; перелік дослідницьких дій і випробувань, їх послідовність і кількість; техніко-криміналістичні і допоміжні технічні засоби; заходи забезпечення охорони місця проведення експерименту для запобігання доступу на місце перевірки сторонніх осіб, а також можливості втечі або вбивства особи, показання якої перевіряються; заходи з можливого проведення реконструкції під час проведення слідчої (розшукової) дії; підготовка і використання макетів, які повинні замінити об'єкти, що пов'язані з подією кримінального правопорушення; конкретних відповідальних осіб за виконання організаційно-технічних заходів.

28.3. Види слідчого експерименту та тактичні положення проведення дослідів чи випробувань

Одним із методів пізнання, що дозволяє під час досудового розслідування перевірити та отримати нові докази є слідчий експеримент, який проводиться за допомогою здійснення необхідних дослідів чи випробувань.

Залежно від мети дослідів слідчий експеримент може мати різні види:

1. Слідчий експеримент для перевірки можливості бачити в певних умовах якусь подію, предмети, людину а також розрізняти деталі, що характеризують даний об'єкт.

2. Слідчий експеримент для перевірки можливості чути людську мову, голос, зміст розмови. Розрізняти особливості роботи двигуна дизельної і карбюраторної автомашини, звук пострілу від вибуху петарди тощо.

3. Слідчий експеримент для перевірки можливості сприймати певні факти (чути, бачити) за допомогою певних технічних засобів (бінокля, приладу нічного бачення, звукопередаючого пристрою тощо).

4. Слідчий експеримент для встановлення можливості вчинення якихось дій. Під час проведення такого експерименту перевіряється можливість вчинення такої дії взагалі. Наприклад, просунути викрадену річ скрізь ґрати вікна. До речі, перевірка таких дій не потребує безпосередньої участі підозрюваного, оскільки в даному випадку перевіряється або версія, або окрема обставина. Також може перевірятися можливість вчинення певних дій конкретною особою. Так, під час досудового розслідування, підозрюваний заявив, що після вчинення вбивства він загорнув труп у покривало, виніс на вулицю і вивіз у ліс. Під час проведення експерименту з застосуванням манекену такої же ваги, він навіть не зміг його підняти. Це спростувало версію про те, що він діяв один.

5. Слідчий експеримент для перевірки можливості вчинення якоїсь дії за певний проміжок часу. Як правило, під час такого експерименту перевіряється можливість подолати відстань, виконати певну роботу за конкретний час. При виконанні даного експерименту можливе залучення дублера. Наприклад, замість водія таксі, який з об'єктивних причин не може прийняти участь у експерименті для забезпечення або спростування алібі підозрюваного, його може замінити інший таксист. Проте, як дублер може бути залучена особа, яка має аналогічний вік, стаж, професійні навички.

6. Слідчий експеримент для перевірки спеціальних та професійних навичок особи. Така перевірка проводиться у випадках, коли підозрюваний з тих чи інших причин стверджує, що саме він, один володіючи необхідними професійними навиками, виконав ту чи іншу роботу. Так, під час досудового розслідування кримінального правопорушення по незаконному виготовленню і збуту фальшивих грошей підозрюваний заявив, що гроші він виготовляв особисто за допомогою комп'ютера, сканера і кольорового принтера, які були вилучені у нього на квартирі. Але під час слідчого експерименту він не зміг показати, як він працював зі сканером.

7. Слідчий експеримент для встановлення механізму утворення слідів. Як правило, такий експеримент передує призначенню відповідної експертизи. Так, під час досудового розслідування підозрюваний заявив, що наніс смертельне поранення потерпілому, захищаючи своє життя. Він розповів, що потерпілий під час сварки схопив сокиру, яка лежала на підлозі, підніс її над собою, намагаючись вдарити його по голові. Захищаючись, він схопив ніж, який лежав на столі, і вдарив нападаючого в груди. Замість потерпілого під час експерименту був задіяний дублер, який мав однаковий зріст і статуру з потерпілим. У результаті експерименту було встановлено, що розріз на одязі і поранення на тілі потерпілого співпадають у тому випадку, коли руки потерпілого були опущені.

8. Слідчий експеримент для встановлення механізму події в цілому або окремих його деталей. Частіше за все проводиться під час розслідування дорожньо-транспортних подій.

9. Слідчий експеримент для встановлення існування будь-якого явища або факту.

Безпосереднє проведення експерименту, якщо він проводиться за межами робочого кабінету слідчого, починається з видалення з місця проведення експерименту сторонніх осіб, забезпечення безпеки для учасників та прийняття заходів для попередження втечі особи, дії якої будуть перевірятися. Після чого учасникам слідчого експерименту і присутнім особам роз'яснюється мета експерименту, зміст планованих

дій, їх процесуальні права і обов'язки. Вони попереджаються про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування, а також про застосування технічних засобів фіксації. З учасниками експерименту проводиться інструктаж, під час якого деталізується роль кожного з них, їх місце перебування і завдання. Встановлюються засоби і способи зв'язку, особливо при проведенні експерименту, спрямованого на перевірку можливості сприйняття інформації в певних умовах.

Перед проведенням експериментальних дій слідчий повинен перевірити відповідність умов існуючої обстановки умовам, які мали місце під час події кримінального правопорушення. Якщо буде встановлено, що існують суттєві зміни обстановки, які можуть вплинути на хід і результати експерименту, необхідно провести реконструкцію місця події. Обов'язково перевіряється наявність необхідних матеріалів, макетів, манекена та інших засобів, які необхідні для проведення експерименту.

Враховуючи значну кількість видів слідчого експерименту, кожний з яких має свою мету, завдання та зміст криміналістична теорія і практика розробила певні загальні тактичні положення проведення слідчого експерименту.

1. Слідчий експеримент (коли це має істотне значення для результату) слід проводити в умовах і обстановці, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія.

2. У випадку, коли обставини події кримінального правопорушення тісно пов'язані або мають важливе значення для встановлення об'єктивної істини, слідчий експеримент бажано проводити на тому самому місці, де відбулася подія, яку перевіряють.

3. Слідчий експеримент має проводитися в той же період року, час, коли відбулася подія, яку перевіряють. Це пов'язано з необхідністю створення аналогічних умов сприйняття навколишнього середовища для учасників експерименту.

4. Для проведення слідчого експерименту бажано використовувати ті знаряддя, прилади, засоби, що застосовувалися під час події. У випадках коли вони є речовими доказами, що можуть змінити свої індивідуальні ознаки під час використання, або є суспільно небезпечними (холодна зброя, предмети, якими можна нанести тілесні ушкодження тощо) їх потрібно замінити однорідними предметами, або макетом.

5. Експериментальні досліди при деяких видах дослідження повинні проводитися в такому ж темпі, в якому відбувалася подія.

6. Дослідницькі дії необхідно повторювати неодноразово. При повторенні дослідів важливо змінювати умови експерименту, що надає змогу виключити випадкові результати. Досліди не доцільно повторювати у випадках, коли результати першого експерименту не викликають жодних сумнівів.

28.4. Тактичні особливості відтворення дій, обставин певної події

Криміналістичною теорією і практикою проведення відтворення дій, обставин певної події розроблено комплекс тактичних прийомів і методів, які забезпечують об'єктивність і повноту результатів даної слідчої (розшукової) дії. Як правило, вона починається у кабінеті слідчого в задалегідь обумовлений час. Слідчий перевіряє присутність усіх учасників, наявність транспорту, техніко-криміналістичних та спеціальних засобів. Пересвідчившись в готовності учасників до проведення слідчої (розшукової) дії, слідчий проводить інструктаж. Насамперед слідчий знайомить присутніх з положеннями ст. 240 КПК України. Після чого доводить до відома учасників інформацію щодо характеру і змісту (саме) даної перевірки показань стосовно: особи, чії показання будуть перевірятися (свідка, потерпілого, підозрюваного); місця, де буде відбуватися перевірка; яким буде порядок пересування до «вихідного пункту» і «опорного пункту»; які дії буде відтворювати особа, показання якої перевіряються. У відповідності до ст. 222 КПК України, учасники слідчої (розшукової) дії попереджаються про кримінальну відповідальність за розголошення інформації, отриманої під час провадження слідчої (розшукової) дії.

Понятим роз'яснюються їх права і обов'язки у відповідності до ст. 223 КПК України. Крім того, враховуючи специфіку слідчої (розшукової) дії, слідчий повинен пояснити на що саме їм слід звернути увагу та запам'ятати. До таких найбільш важливих обставин відносяться: самостійність дій особи, показання якої перевіряються; маршрут руху і послідовність дій; зміст пояснень до початку і під час перевірки; отримані результати (наприклад, виявлення нових речових доказів).

Слідчий представляє учасникам групи особу, показання якої перевіряються, з'ясовує питання щодо її добровільної участі у проведенні експерименту, роз'яснює їй права і обов'язки залежно від її процесуального статусу. Акцентує увагу особи на тому, що вона, у відповідності з раніше даними показаннями, повинна: показати маршрут руху до місця події, назвати і показати орієнтири, якими вона керується; розповісти про обстановку на місці події, речові докази, що мали залишитися, описати їх та вказати їх місце знаходження; дати пояснення по питанням, які можуть виникнути у слідчого або спеціалістів.

У випадку, коли до участі у слідчій (розшуковій) дії залучені спеціалісти, слідчий, у відповідності до ст. 71 КПК України, роз'яснює їм їх права і обов'язки. Коли експеримент пов'язаний з використанням транспортного засобу, слідчий повинен пояснити водію, що у питаннях

визначення маршруту пересування, швидкості, зупинок він повинен керуватися (з дозволу слідчого) вказівками особи, показання якої перевіряються. Попереджає учасників слідчої (розшукової) дії про те, що всі звернення до особи, показання якої перевіряються, проведення будь-яких дій, спрямованих на реконструкцію, фіксацію речових доказів на місці події, може відбуватися лише за дозволом слідчого.

Після роз'яснення прав і обов'язків учасникам слідчий організовує пересування групи до «вихідного пункту». «Вихідний пункт» повинен бути розташований за місцем перевірки показань. Проте, його місце знаходження повинно дозволяти особі зорієнтуватися щодо маршруту руху до «першого опорного пункту».

По прибутті до «вихідного пункту» слідчий пропонує особі розповісти про напрямок подальшого руху, орієнтири, що знаходяться на маршруті, об'єкти, що мають відношення до події. Інформація щодо вказаних обставин дозволяє слідчому, іншим учасникам слідчої (розшукової) дії уявити обстановку, де будуть перевірятися показання. Вислухавши пояснення особи, слідчий пропонує їй рухатися за вказаним маршрутом. Підозрюваний, свідок або потерпілий повинен починати рух першим, самостійно обираючи напрям. За ним, на короткій відстані, іде слідчий (при необхідності додатково оперативний працівник), поняті. Спеціаліст, який проводить відеозйомку, рухається збоку і трохи позаду, на відстані, що забезпечує йому можливість фіксувати самостійність і зміст дій особи.

Якщо від «вихідного пункту» до «опорного» необхідно подолати значну відстань, що потребує використання автотранспорту, у машині повинні перебувати: особа, чії показання перевіряються; слідчий; поняті; при необхідності охорона.

Прибувши на «опорний пункт», слідчий пропонує особі розповісти про дії, що тут відбувалися, місце знаходження слідів і об'єктів, їх характерні ознаки. Вислухавши пояснення особи, слідчий пропонує йому продовжити перевірку його показань. Особа, чії показання перевіряються, під час слідчого експерименту може зупинитися, навіть повертатися назад, щоб зосередитися та пригадати місце знаходження орієнтирів, об'єктів, про які він розповідав раніше. Під час відтворення дій слідчий, інші учасники слідчої (розшукової) дії не повинні втручатися в дії особи щодо обрання маршруту, відшукування речових доказів, демонстрації своїх дій або дій інших осіб на місці події, його пояснень. У випадку виявлення об'єктів, які мають відношення до події кримінального правопорушення, що розслідується, слідчий, за допомогою додаткових та конкретизуючих питань, повинен встановити ознаки, за якими особа впізнала цей об'єкт, з'ясувати коли і за яких обставин вона його бачила. Це може стосуватися як окремих речових доказів, так і ділянок місцевості, будинку, квартири, де відбулася подія кримінального правопо-

рушення. Важливо, щоб пояснення особи супроводжувалися демонстрацією її дій під час вчинення кримінального правопорушення з використанням допоміжних засобів (предметів, що імітують знаряддя злочину, манекена тощо). Отримання такої інформації дозволяє слідчому зіставити показання, які були раніше отримані від особи, з показаннями інших осіб, результатами огляду місця події, реальною обстановкою на місці події, та зробити відповідні висновки. Виявлені під час перевірки речові докази, а також зміни в обстановці місця події повинні бути оглянуті і зафіксовані в протоколі слідчої (розшукової) дії, а також за допомогою техніко-криміналістичних засобів. Якщо потрібно перевірити показання декількох осіб, кожна перевірка проводиться як окрема слідча (розшукова) дія.

Важливу роль при обранні тактики проведення слідчої (розшукової) дії відіграє слідча ситуація, що склалася до її проведення, а також виникла під час її проведення. Умовно слідчі ситуації можна поділити на безконфліктні та конфліктні. При проведенні слідчого експерименту в безконфліктній ситуації слідчий керується заздалегідь складеним планом та використовує прийоми і методи, що дозволяють фіксувати дії та пояснення особи, показання якої перевіряються.

Разом з тим, аналізуючи матеріали кримінального провадження, поведінку особи під час досудового розслідування, мотиви, якими вона може керуватися, даючи згоду на експеримент, слідчий повинен спрогнозувати можливість запланованого конфлікту. Конфлікт може виникнути у зв'язку з тим, що особа, показання якої перевіряються, заздалегідь запланувала ввести слідство в оману. Наприклад, погодившись на слідчий експеримент, мала на меті здійснити втечу, знищити речові докази. Слід мати на увазі і зовнішні фактори, які можуть створити конфліктну ситуацію (раптова поява родичів потерпілого, які хочуть вчинити самосуд, намагання співучасників вбити особу або допомогти їй втекти). Прогнозуючи такий розвиток подій, слідчий, оперативні працівники, охорона повинні уважно стежити за діями особи, її психічним, емоційним станом, інтонаціями і мімікою під час пояснень, контролювати територію провадження слідчої (розшукової) дії. Такий контроль може дозволити вчасно виявити і попередити здійснення намірів осіб, що суперечать меті та завданням слідчої (розшукової) дії.

28.5. Фіксація ходу і результатів слідчого експерименту

На відміну від інших слідчих (розшукових) дій, фіксація ходу і результатів слідчого експерименту має певні складності. Це обумовлено її динамічністю, різноманітністю джерел отримання інформації, необхід-

ністю постійного контролю за провадженням слідчої (розшукової) дії в цілому. Як свідчать результати слідчої практики, об'єктивна фіксація перебігу слідчої (розшукової) дії можлива за умови комплексного використання всіх способів фіксації, що передбачені кримінально-процесуальним законодавством України.

Основним способом фіксації ходу і результатів будь-якої слідчої (розшукової) дії – є протокол як джерело доказів у кримінальному процесі. Протокол слідчого експерименту складається з трьох частин – вступної, описової і заключної. Щодо вступної і заключної частини протоколу, то їх заповнення повинно відповідати зразкам оформлення кримінально-процесуальних документів. Описова частина протоколу повинна відображати хід і зміст слідчої (розшукової) дії.

Зважаючи на те, що обставини проведення слідчої (розшукової) дії не дають реальної можливості одночасної детальної фіксації її в протоколі, слідчий повинен вести записи чорнового характеру або використовувати диктофон.

Описова частина протоколу слідчого експерименту залежить від його мети і завдань, тобто відтворення дій, обставин події чи проведення дослідів і випробувань.

На початку описової частини необхідно зазначити точне місце знаходження слідчо-оперативної групи на момент початку слідчої (розшукової) дії, місця, де заплановано проведення дослідів чи випробувань, або місця розташування «вихідного пункту», з якого починається перевірка під час слідчого експерименту.

Якщо передбачається використання транспортного засобу, необхідно вказати його вид, реєстраційний номер, прізвище, ім'я та по батькові водія.

Після прибуття на «опорний» пункт, під час проведення відтворення дій, або на місце, де будуть проводитися дослідження чи випробування, слідчий повинен зафіксувати його місце розташування, обстановку на місці події на час експерименту, факт і результати проведення реконструкції місця події, метеорологічні, звукові та інші умови, розподіл обов'язків між учасниками експерименту, кількість і місце їх розташування, способи і засоби зв'язку між ними, розподіл обов'язків між учасниками експерименту, зміст і послідовність проведених дослідів чи випробувань, їх кількість та варіанти виконання, час, який при цьому було затрачено, отримані результати.

Якщо під час випробувань будуть виявлені нові речові докази, що мають відношення до кримінального провадження, вони повинні бути зафіксовані за допомогою техніко-криміналістичних засобів, описані в протоколі слідчої (розшукової) дії, вилучені і відповідно упаковані.

Після закінчення слідчої (розшукової) дії слідчий складає протокол, зачитує його учасникам слідчої (розшукової) дії або надає його їм для

ознайомлення. Якщо учасники слідчої (розшукової) дії мають зауваження або доповнення, слідчий вносить їх до протоколу.

Крім протоколу, хід і результати перевірки можуть фіксуватися за допомогою фотозйомки, відеозйомки, звукозапису.

Фотозйомку перевірки показань на місці може здійснювати слідчий або спеціаліст-криміналіст. З огляду на те, що на слідчого покладено керівництво провадженням слідчої (розшукової) дії, фіксацію бажано доручити спеціалісту. На фотознімках повинно бути відображено навколишнє середовище з об'єктами, які дозволяють визначити місце події, а також розташування учасників. Після цього проводиться оглядова фотозйомка місця експерименту. Під час провадження випробування слід зафіксувати місце знаходження кожного учасника слідчої (розшукової) дії відносно один одного. Демонстрація особою, показання якої перевіряються, своїх дій, а також дій інших осіб на місці події, об'єкти, сліди і предмети, що мають відношення до події кримінального правопорушення фотографують за правилами вузлової і детальної фотозйомки.

Отримані фотокартки оформлюються у вигляді фото таблиці – додатку до протоколу слідчої (розшукової) дії. На відміну від фотозйомки відеозапис під час експерименту дозволяє синхронно фіксувати зображення і звук, що забезпечує максимально точне і об'єктивне відображення його ходу і результатів. Відеозапис повинен починатися на місці, що визначено слідчим, як місце збору учасників слідчої (розшукової) дії. Під час роз'яснення їм прав і обов'язків доцільно фіксувати зміст роз'яснень і особу кожного учасника перевірки великим планом.

Відеозапис прямування групи повинен здійснюватися таким чином, щоб зафіксувати маршрут руху, місце розташування учасників випробування, самостійність і добровільність дій особи, показання якої перевіряються.

На «опорному пункті» спеціаліст – оператор повинен зафіксувати саму обстановку місця проведення перевірки, пояснення особи щодо механізму події кримінального правопорушення, місця знаходження прихованих або залишених речових доказів та їх ознак, її дій, які вона має намір продемонструвати. Всі подальші дії особи, її пояснення, відповіді на питання слідчого, виявлені речові докази фіксуються за допомогою середнього, а при необхідності великого плану.

Під час слідчого експерименту може використовуватися звукозапис. Особливість застосування звукозапису під час проведення випробувань полягає в тому, що слідчий на місці провадження слідчої (розшукової) дії повинен максимально повно отримати і зафіксувати вербальну інформацію щодо майбутніх дій особи на місці перевірки, місця знаходження та особливостей залишених об'єктів. Факт їх виявлення пови-

нен констатувати слідчий, а пояснення щодо причин їх виникнення або перебування на місці події – особа, чії показання перевіряються. Для отримання деталізованих показань слід використовувати доповнюючі, уточнюючі, нагадуючі та контрольні запитання.

Після закінчення слідчого експерименту всі учасники повинні прослухати звукозапис, який додається до протоколу слідчого експерименту. У разі надходження доповнень, зауважень від учасників, вони повинні бути занесені до протоколу слідчої (розшукової) дії.

Запитання для самоконтролю:

1. Дайте визначення слідчого експерименту. Назвіть його мету та завдання.
2. З яких елементів складається підготовка до проведення слідчого експерименту?
3. Які є види дослідів чи випробувань при проведенні слідчого експерименту?
4. Що входить до плану проведення слідчого експерименту?
5. Яких тактичних правил необхідно дотримуватися під час проведення слідчого експерименту?
6. Що повинно бути зафіксовано в протоколі слідчого експерименту?
7. Які додаткові способи фіксації ходу і результатів слідчого експерименту?

Глава 29

ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ. ПРИЗНАЧЕННЯ І ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

29.1. Поняття, сутність і форми використання спеціальних знань

Практично кожен випадок розслідування кримінальних правопорушень, не відбувається без використання спеціальних знань, тобто залучення спеціалістів чи судових експертів. Це пов'язано перш за все з тим, що розслідування кримінальних правопорушень професійно здійснюють фахівці в галузі юриспруденції, криміналістики та інших галузей наукового знання, якого вони набули, навчаючись в юридичних навчальних закладах, під час стажування в правоохоронних органах, на курсах перепідготовки, а також у результаті власної практики.

Однак яким би високоосвіченим та добре підготовленим за своєю спеціальністю не був суб'єкт діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, він завжди залишається фахівцем вузького профілю. За межами його професійних знань та навичок лежить багато чого з того потенціалу науки, техніки, ремесел, мистецтва, чим він належним чином не володіє. Тому у всіх необхідних випадках він вправі й повинен вдаватися до допомоги фахівців при вирішенні питань, які належать до їх компетенції.

Необхідність у залученні фахівців неюридичного профілю виникає тоді, коли власні можливості та знання, доступні методи й технічні засоби пізнання суб'єкта такої діяльності, навички застосування таких засобів та методів виявляються недостатніми для ефективного збирання, аналізу, оцінки й використання інформації, встановлення конкретних фактів, виявлення прихованих зв'язків, властивостей, ознак досліджуваних об'єктів, виконання інших завдань.

Кримінальний процесуальний закон неоднозначно вирішує питання про можливість використання спеціальних знань при проведенні різних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. В одних випадках використання таких знань є обов'язковим, в інших носить факультативний характер (ч. 2 ст. 242 КПК України).

Для участі в процесуальних та непроцесуальних діях залучаються спеціалісти із числа:

- співробітників судово-експертних підрозділів всіх рівнів та різної відомчої приналежності;
- компетентних працівників контролюючих органів;
- представників інших практичних, а також наукових та педагогічних колективів, які володіють глибокими знаннями у своїх галузях діяльності;
- приватних осіб, що не входять до штату яких-небудь офіційних структур.

Такі спеціалісти надають суб'єктам діяльності з розслідування кримінальних правопорушень допомогу у формі консультацій, порад, рекомендацій, передачі довідкової інформації, участі в підготовці та проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, шляхом проведення лабораторних досліджень, обстеження підприємств, ділянок території та інших об'єктів, та інших заходів.

Під час дослідження доказів на стадії судового розгляду, суд може скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань (ч. 1 ст. 360 КПК України).

При розслідуванні кримінальних правопорушень використання спеціальних знань здійснюється шляхом: залучення спеціалістів для участі

в процесуальній та іншій діяльності; проведення судових експертиз; проведення різних перевірок, обстежень; одержання довідок та консультацій у знаючих осіб; витребування та використання документів, які складаються такими особами, у ході їх службової діяльності; допиту спеціалістів як свідків або судових експертів, якщо вони брали участь у проведенні судових експертиз.

Кримінальне процесуальне законодавство України не визначає поняття спеціальних знань, та не розкриває їх зміст.

У кримінально-процесуальній і криміналістичній літературі науковці, під спеціальними знаннями здебільшого розуміють не загальновідомі в кримінальному процесі знання, набуті особою в результаті професійного навчання або роботи з певної спеціальності, що використовуються для вирішення завдань кримінального судочинства.

Спеціальні знання – це не пов'язані з веденням кримінального судочинства знання, які за змістом виходять за рамки загальноосвітніх та спеціальних освітніх програм, які використовуються для досягнення юридичних цілей в ході кримінального процесу.

Залежно від процесуальної урегульованості порядку застосування спеціальних знань чи нерегульованості і, відповідно, відбиття результатів у процесуальних документах, науковці та практики виділяють їх непроцесуальні та процесуальні форми.

Непроцесуальні форми використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень мають місце тоді, коли результати їх застосування не відбиваються у процесуальних документах.

Поширеною непроцесуальною формою використання спеціальних знань є відомчі ревізії та розслідування. Вони проводяться поза рамками кримінального процесу за ініціативою органів управління держави чи іншого власника для встановлення фактів, що мають певне юридичне значення.

Наприклад, це можуть бути документальні ревізії, товарознавчі дослідження тощо, які проводяться спеціалістами окремого підприємства, організації, установи чи відомства. За результатами цих перевірок і розслідувань складаються документи, які використовуються, перш за все, зацікавленими юридичними особами та відомствами.

Результати таких відомчих ревізій та розслідувань – «акти», «висновки» та інші документи залучаються до матеріалів кримінальних проваджень, як витребувані документи згідно із ст. 93 КПК України і можуть розглядатися як процесуальні джерела доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України).

Також поширеною формою використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень є консультативна допомога спеціалістів. З цією метою використовується вже накопичений досвід спеціаліста з урахуванням особливостей конкретних обставин.

Така допомога надається в усній або письмовій формі. Письмова консультація може надаватися як фізичними, так і юридичними особами (експертними закладами, профільними науково-дослідними інститутами, вищими навчальними закладами та іншими установами і закладами) за письмовим поданням слідчого.

Консультація є думкою спеціаліста, яка має тільки орієнтує значення при розслідуванні кримінального провадження. Навіть викладена письмово, вона не може розглядатися як документ – речовий доказ, оскільки не має процесуальних гарантій достовірності викладених відомостей.

Консультація може слугувати тільки підставою для прийняття тих чи інших тактичних або процесуальних рішень, однак відповідальність за це рішення повністю несе та посадова особа, яка прийняла його.

Процесуальні форми використання спеціальних знань відіграють більш значущу роль під час розслідування кримінальних правопорушень. Це пов'язано з тим, що факт застосування спеціальних знань у таких випадках відображається у процесуальних документах (постановах, протоколах слідчих (розшукових) і судових дій, висновках експертів. Додержання встановлених правил складання процесуальних документів є засобом забезпечення достовірності відображених в них фактів.

Відмінність непроцесуальної форми від процесуальної форми використання спеціальних знань полягає у тому, що факти, встановлені при непроцесуальних діях повинні бути перевірені процесуальним шляхом, що є одним з найважливіших постулатів доказування.

При розслідуванні кримінальних правопорушень процесуальні форми використання спеціальних знань застосовуються як для самостійного виконання певних завдань розслідування, так і для перевірки фактів, встановлених непроцесуальним шляхом.

Досить поширеною процесуальною формою використання спеціальних знань є залучення спеціаліста до участі в проведенні досудового розслідування або судового розгляду (ст. 71 КПК України). Суб'єктом застосування цієї форми є спеціаліст.

Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ч. 1 ст. 71 КПК України). Він звертає увагу слідчого на обставини, пов'язані з виявленням та закріпленням доказів, дає пояснення з приводу спеціальних питань, які виникають при її проведенні.

Спеціаліст вправі звертатися з дозволу сторони кримінального провадження із запитаннями до осіб, які беруть участь у проведенні процесуальної дії; користуватися технічними засобами, приладами та спеціаль-

ним обладнанням; звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів; знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження; одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження; заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Процедура участі спеціаліста та одержані результати відображаються в протоколі, що стосується огляду, обшуку, допиту або іншої слідчої (розшукової) дії.

Під час розслідування кримінальних правопорушень спеціалісти залучаються до участі в слідчих (розшукових) діях у випадках:

а) відсутності у слідчого спеціальних знань і навичок, необхідних для кваліфікованої підготовки та проведення слідчої (розшукової) дії;

б) недостатнього оволодіння слідчим прийомами та засобами швидкого і якісного виконання певної роботи, що вимагає спеціальних знань і навичок;

в) необхідності з етичних чи тактичних міркувань доручити виконання певних дій саме спеціалістові;

г) одночасному застосуванні декількох засобів криміналістичної техніки;

д) необхідності виконати значний обсяг роботи, яка потребує спеціальних знань та навичок.

Як спеціаліст може бути залучена особа, яка, по-перше, володіє спеціальними знаннями, навичками; по-друге, не зацікавлена у результатах розслідування.

Залучення спеціаліста – право слідчого, а не обов'язок. Він сам вирішує це питання, керуючись своїми знаннями про обсяг та складність роботи під час проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії, а також про необхідність спеціальної допомоги.

До участі в проведенні слідчих (розшукових) дій залучається спеціаліст-криміналіст для виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення, застосування для цього техніко-криміналістичних засобів.

29.2. Призначення і проведення судових експертиз

В діяльності з розслідування кримінальних правопорушень призначення та проведення судової експертизи (ст.ст. 242-245 КПК України) за своїм значенням визнається основною процесуальною формою вико-

ристання спеціальних знань, оскільки надає найбільших можливостей в застосуванні науково-технічних досягнень для вирішення завдань кримінального судочинства. Висновок експерта є процесуальним джерелом доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України) та має однакове процесуальне значення з іншими доказами у кримінальному провадженні.

Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду (ст. 1 Закон України «Про судову експертизу»).

У кримінальних провадженнях експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду (ч. 1 ст. 242 КПК України).

У деяких зазначених у законі випадках обов'язково повинна бути проведена відповідна експертиза. Так, наприклад судова експертиза обов'язкова (ч. 2 ст. 242 КПК України) для:

- встановлення причин смерті;
- встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтею 155 КК України.

При призначенні судових експертиз слід враховувати, що чинне законодавство України визначає правовий статус експерта та встановлює вимоги до нього. Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для давання висновку з досліджуваних питань. Спеціалісти державних спеціалізованих установ і відомчих служб, які проводять судові експертизи, повинні мати вищу освіту, пройти відповідну підготовку та атестацію як судові експерти певної спеціальності (ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»).

Судовими експертами можуть бути співробітники судово-експертних (науково-дослідні інститути, лабораторії, бюро, що діють в системі Міністерства юстиції, Міністерства охорони здоров'я) або інших спеціалізованих установ (торговельно-промислові палати, насінні лабораторії тощо). Проте органи, які призначають судову експертизу, не позбавлені права запросити будь-яку особу як експерта, якщо вона володіє спеціальними знаннями у певній області науки, техніки, мистецтва чи ремесла.

Чинне законодавство чітко визначає осіб, які не можуть бути судовими експертами. Так, не можуть залучатися до виконання обов'язків судового експерта особи, визнані у встановленому законом порядку недієздатними, а також ті, які мають судимість (ст. 11 Закону України «Про судову експертизу»).

Крім того, не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого (ч. 2 ст. 69 КПК України).

Відповідно до чинного законодавства судовим експертом може бути будь-яка особа, яка не зацікавлена у справі та має відповідні спеціальні знання, але в тих випадках, коли конкретний вид судової експертизи проводиться в експертній установі, слідчий (суд) не повинен залучати як експертів осіб, які не працюють у даній установі.

При призначенні судових експертиз слід враховувати, що у певних випадках експерт може бути відведений з наступних підстав (ст. 79 КПК України):

- якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;

- якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач;

- якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості.

Крім того, експерт не має права брати участі в кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні.

При призначенні експертиз слід враховувати те, що чинне законодавство передбачає права та обов'язки судового експерта.

Зокрема, експерт має право:

- знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;

- заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи;

- бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження;

- викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання;

- ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні;

– одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт;

– заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

– користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу».

Обов'язки судового експерта наступні:

– особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його;

– прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту;

– забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта;

– не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати;

– заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК України.

За відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків або за дачу свідомо неправдивого висновку судовий експерт несе кримінальну відповідальність за статтями 384, 385 КК України.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи та відомчі служби, до яких належать науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України та експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України.

У системі Міністерства юстиції України функціонують науково-дослідні інститути судових експертиз (зокрема, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз, Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса та ін.), філії, відділення та лабораторії, в яких проводяться всі традиційні та нетрадиційні види криміналістичних експертиз. Крім криміналістичних, в інститутах проводяться й такі види судових експертиз, як судово-економічні, експертиза об'єктів інтелектуальної власності, експертиза комп'ютерів, носіїв та технологій, експертиза голограм, товарознавчі та ін.

У системі Міністерства внутрішніх справ України створено мережу експертно-криміналістичних служб: Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України (ДНДЕКЦ) та науково-дослідні експертно-криміналістичні центри (НДЕКЦ) при ГУМВС, УМВС, УМВСТ.

У системі Міністерства охорони здоров'я України зосереджені судово-медичні та судово-психіатричні установи. Мережа судово-медичних установ складається з різних за своїм рангом бюро судово-медичних експертиз. Такі експертизи також проводяться співробітниками кафедр судової медицини вищих навчальних закладів.

Звертаючись за допомогою до судового експерта та користуючись матеріалами експертизи у процесі доказування, працівники правоохоронних органів, які розслідують кримінальні правопорушення, повинні мати чітке уявлення про види експертиз, що класифікуються за організаційними критеріями.

Судові експертизи можуть бути первинними (призначаються у даному кримінальному провадженні та щодо даних питань вперше) і повторними (проводяться відносно тих самих питань у разі незгоди суб'єкта, який призначив експертизу, з її висновками); основними (вирішують коло питань, яке на етапі призначення експертизи уявляється повним) і додатковими (призначаються залежно від ситуації для вирішення окремих питань, які не ввійшли до переліку питань основної експертизи, а також у випадках неповноти дослідження або неповних відповідей на поставлені питання чи нечіткості, невизначеності і неконкретності викладу ходу дослідження та висновків основної експертизи).

Судові експертизи виконуються одноособово або групою експертів. У другому випадку проведене дослідження називається комісійною експертизою. У свою чергу, остання може бути однопредметною (в її проведенні беруть участь експерти однієї спеціальності, наприклад економісти) та багатопредметною, комплексною (дослідження проводять експерти різних спеціальностей, наприклад криміналіст, фахівець з комп'ютерної техніки та фахівець з питань захисту інтелектуальної власності).

Згідно зі ст. 70 КПК України судовий експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. Тому висновок комісійних експертиз має бути підписаний усіма експертами.

Судова експертиза має бути відповідним чином підготовлена. Процес підготовки експертизи містить такі основні елементи:

- а) збирання необхідних матеріалів;
- б) вибір моменту призначення судової експертизи;
- в) визначення предмету судової експертизи;
- г) формулювання запитань експерту;
- д) вибір експертної установи або експерта.

Матеріалами, які необхідно збирати насамперед є досліджувані об'єкти (наприклад, речові докази), щодо яких слідчий (суд) повинен з'ясувати певні питання. Досліджувані об'єкти збираються під час проведення слідчих (розшукових) дій (оглядів, обшуків, та ін.) з дотриманням встановлених законом правил.

В окремих випадках експерту необхідно надавати так звані зразки порівняльного матеріалу. Під зразками для експертного дослідження слід розуміти матеріальні об'єкти, що надаються судовому експерту для порівняння з об'єктами, які ідентифікуються або діагностуються. Це можуть бути зразки почерку, відбитки пальців рук тощо, які використовуються в процесі проведення судових експертиз як порівняльні матеріали при дослідженні рукописів, предметів з відбитками рук, паперів та інших об'єктів, що надаються експерту для дослідження.

Відповідно до ст. 245 КПК України у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом.

Порядок відібрання зразків з речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (статті 160-166 КПК України).

Відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими статтею 241 КПК України.

У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому ст. 160-166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

Зразки повинні відповідати критеріям репрезентативності (достатність кількості та якості) та порівняльності (можливість порівняння).

За способом отримання зразки поділяються на дві групи: вільні та експериментальні. Вільні зразки виключають можливість будь-якого умисного викривлення ознак досліджуваного об'єкта. Це зразки створені або отримані поза зв'язком з розслідуваним провадженням (наприклад, особисте листування особи, в якій відбираються зразки, її щоденники та інші рукописні документи, виконані до кримінального провадження).

Експериментальні зразки – це зразки, що спеціально отримані для проведення цієї конкретної експертизи.

За загальним правилом судова експертиза повинна бути призначена своєчасно. Своєчасність призначення експертизи забезпечується плануванням цієї слідчої (розшукової) дії.

Визначаючи момент призначення судової експертизи, необхідно враховувати:

- а) властивості та стан об'єктів експертного дослідження;
- б) необхідність та можливість отримання порівняльних зразків;
- в) особливості експертного дослідження (складність, наявність відповідних методик, час проведення тощо);
- г) слідчу ситуацію.

Вибір моменту призначення судової експертизи передбачає визначення її місця у системі інших слідчих (розшукових) дій.

Призначення та проведення експертизи зумовлені тактичними міркуваннями. Визначення часу призначення судової експертизи пов'язано з особливостями розслідуваного кримінального правопорушення, слідчою ситуацією, наявністю або відсутністю необхідних матеріалів для призначення експертизи.

Предмет експертизи – це ті обставини, які можуть бути з'ясовані в процесі експертного дослідження, та фактичні дані, що встановлюються на основі спеціальних знань і дослідження матеріалів справи. Предмет експертизи визначається питаннями, поставленими перед експертом, слідчим або судом.

Відповідно до закону перед експертом можуть бути поставлені лише такі питання, для вирішення яких необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання. Існують типові переліки питань щодо різних видів експертиз при розслідуванні тих або інших категорій злочинів. Однак такі переліки є орієнтуючими.

Питання експерту повинні відповідати таким основним вимогам:

- а) не виходити за межі спеціальних знань експерта і не мати правового характеру;
- б) бути визначеними, конкретними та короткими;
- в) мати логічну послідовність;
- г) характеризуватися повнотою та мати комплексний характер.

Вибір експертної установи здійснюється з урахуванням виду судової експертизи, об'єктів дослідження та характеру питань, які підлягають вирішенню.

Призначення експертизи оформляється постановою слідчого, ухвалою слідчого судді, суду або письмовим зверненням потерпілого чи сторони захисту кримінального провадження, які є юридичною підставою проведення експертизи.

Постанова (ухвала) про призначення експертизи складається з трьох частин: вступної, описової та резолютивної.

У вступній частині постанови вказується дата та місце її складання, посада, звання та прізвище особи, яка винесла постанову, найменування кримінального провадження, в якому призначається експертиза.

Описова частина передбачає короткий виклад обставин кримінального провадження, де докладно подаються відомості щодо об'єктів експертизи (обставини, пов'язані з їх виявленням, вилученням, зберіганням та ін.). Завершується описова частина постанови формулюванням підстав для призначення експертизи (з посиланням на відповідні статті КПК України, якими керувався слідчий або суд).

Резолютивна частина містить рішення про призначення судової експертизи, вказується її вид, прізвище експерта або найменування експертної установи, питання, з яких необхідно дати висновок, перелік матеріалів, що надаються експерту.

Експертне дослідження – це процес дослідження об'єктів, що надані на експертизу. У своїй діяльності судовий експерт використовує методи експертного дослідження, тобто систему способів, прийомів, операцій для вирішення експертних завдань. У теорії криміналістики існують різні класифікації цих методів (наприклад, методи експертного дослідження інколи поділяються на загальні, спільні, окремо-наукові та спеціальні (багатооб'єктні).

Судовий експерт не має права обмежити обсяг запропонованого йому дослідження.

Експерт повинен виходити з таких загальних положень: об'єктивності, повноти та всебічності дослідження; його законності та своєчасності; цілеспрямованості та плановості; безпосередності дослідження об'єктів експертизи; процесуального оформлення її результатів.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття спеціальних знань
2. Форми використання спеціальних знань.
3. Суб'єкти використання спеціальних знань.
4. Спеціаліст, його процесуальний статус.
5. Поняття судової експертизи, її види та значення.
6. Процесуальне становище експерта, його права, обов'язки, відповідальність.
7. Порядок залучення експерта.
8. Порядок отримання зразків для проведення експертизи, види зразків.

Криміналістична методика

Глава 30

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

30.1. Поняття, сутність та сучасні тенденції розвитку криміналістичної методики

Криміналістичне забезпечення розслідування окремих видів злочинів завжди було і є одним із пріоритетних напрямів розвитку науки криміналістики. Це обумовлено тим, що саме у криміналістичній методіці, як в особливому розділі цієї науки, аналізується накопичений досвід слідства, відшукуються найефективніші прийоми та методи ведення розслідування певних категорій кримінальних проваджень. Розроблені наукою криміналістичні рекомендації стають найважливішим інструментарієм слідчого – своєрідним алгоритмом дій у типових слідчих ситуаціях.

Подія злочину, як і будь-яке явище об'єктивної дійсності, є індивідуальною та неповторною. Тому її пізнання також відрізняється специфічними індивідуальними рисами. Разом з тим, кожен злочин та способи проведення досудового розслідування носять ознаки, що повторюються, які в свою чергу служать основою формування та розробки типових прийомів розслідування як в цілому, так і відносно до однорідних за криміналістичною характеристикою злочинів.

Розслідування злочинів – специфічна діяльність, пізнавальна й організаційно-тактична сутність якої обумовлена особливостями формування доказової інформації та встановленням законом порядку її одержання й використання. Це пізнання подій минулого за залишеними матеріальними та психофізіологічними слідами, що визначається такими особливостями, як відсутність безпосереднього сприйняття події слідчим та дією об'єктивних і суб'єктивних факторів на сліди розслідуваної події. Втім, найбільшу загрозу збереженню слідів події становить не об'єктивний плин часу, а свідомо протидія осіб, зацікавлених у перекручуванні результатів розслідування.

Саме цим розслідування злочинів суттєво відрізняється від усіх інших видів пізнавальної діяльності. Приховування і знищення слідів злочину; перекручення інформації, що має доказове значення; вплив на учасників кримінального провадження (підкуп, погрози, шантаж тощо); створення перешкод діяльності службових осіб – короткий перелік тих форм протидії, з якими зустрічаються слідчий, прокурор, суддя та співробітники оперативних підрозділів при розслідуванні кримінального провадження.

Наведене обумовлює необхідність використання таких засобів і методів збирання інформації, які можуть компенсувати або нейтралізувати негативні умови та труднощі пізнання. Виконання цього завдання забезпечується максимальним використанням наукових досягнень криміналістичної методики, що являє собою якісно новий рівень практичної реалізації положень (рекомендацій) криміналістичної техніки та криміналістичної тактики на основі осмислення й пристосування цих положень до конкретних особливостей виявлення, збирання, дослідження, оцінки і використання доказової інформації щодо специфіки вчинення й розслідування різних видів злочинів. Тому термін «криміналістичні методичні рекомендації» фактично охоплює засоби криміналістичної техніки та тактики щодо окремих видів злочинів.

Назва завершального розділу криміналістики «Криміналістична методика» лише умовно передає сутність змістовного навантаження, що несе в собі поняття «методика». В криміналістичній методиці розроблюються й рекомендуються до використання у розслідуванні не тільки певні методи, але й положення, які стосуються: криміналістичної характеристики відповідної категорії злочинів; типових слідчих ситуацій; типових переліків питань, що потребують встановленню; напрямів взаємодії слідчого з іншими учасниками розслідування тощо. Такі рекомендації являють собою програми розслідування за похідною типовою слідчою ситуацією і завдань, що вирішуються за допомогою відповідних алгоритмів дій слідчого, і тим самим набувають технологічного характеру. Окремі методики розслідувань – це своєрідний технологічний еталон того, як потрібно діяти слідчому в тих або інших умовах.

Криміналістична методика – це завершальний розділ науки криміналістики, що представляє собою систему інтегрованих наукових положень і сформованих на їх основі комплексів методичних рекомендацій, що забезпечують оптимальну організацію розслідування та попередження окремих видів злочинів.

Криміналістична методика як розділ науки складається з двох частин: загальних положень та окремих методик розслідування злочинів.

Перша частина включає дані дослідження і застосування загальних закономірностей організації і проведення розслідування, понятійний

апарат, завдання і принципи криміналістичної методики, характеристику структури окремих методик розслідування тощо. Загальні положення відображають і забезпечують системність складових криміналістичної методики, окремих методик розслідування, їх наукову обґрунтованість і взаємозв'язок.

Другу частину розділу складають методики розслідування окремих видів (груп) злочинів, що розробляються на основі загальних положень криміналістичної методики відповідно до потреб слідчої практики.

Криміналістична методика, як система взаємообумовлених і взаємопов'язаних слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів, що покликана забезпечувати розслідування та попередження злочинів, будується відповідно до певних *принципів*:

- суворій відповідності нормам закону;
- науковій обґрунтованості;
- зумовленості її характеру і змісту обставинами, що необхідно встановити;
- поетапності розслідування, що відображає особливості виявлення і збирання доказової інформації;
- оптимальної організації і тактики проведення необхідних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, що забезпечують вирішення завдань кримінального провадження;
- комплексного використання засобів та можливостей для швидкого і повного вирішення завдань кримінального провадження.

Джерелами формування й розвитку криміналістичної методики є право, судова, слідча, оперативно-розшукова та експертна практика і положення науки. При цьому визначальна роль належить кримінальному та кримінальному процесуальному праву.

Положення кримінального права, що встановлюють караність діянь і характер обставин, що визначають відповідальність, є похідною розробки окремих методик розслідування й орієнтиром для визначення предмета доказування щодо конкретних видів злочинів. Так, поява нових видів злочинів (спочатку в реальному житті, а потім у вигляді конкретних норм кримінального закону) ставлять перед криміналістикою завдання розробки відповідних окремих методик.

Норми кримінального процесуального права, що регламентують порядок кримінального провадження, впливають на зміст окремих криміналістичних методик. Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, суттєві зміни у слідчих (розшукових) діях, поява негласних слідчих (розшукових) дій впливає на розвиток і вдосконалення криміналістичної методики. Зокрема, проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції забезпечують оперативність судового провадження, безпеку осіб – учасників кримінального провадження

тощо, що знаходить своє відображення в рекомендаціях та структурі окремих методик розслідування.

Дані передової слідчої практики слугують основою для пізнання злочинної діяльності, закономірностей злочинних проявів, а також досвіду розслідування злочинів; здійснюють перевірку розроблених криміналістичних рекомендацій; виступають замовником щодо розробки та вдосконалення окремих методик розслідування злочинів; можуть пропонувати нові, народжені на практиці, засоби, прийоми та методики для їх наукового узагальнення та дослідження.

Важливим джерелом розвитку методичних рекомендацій слугують нові прогресивні наукові розробки. Це, насамперед, стосується суміжних галузей знань – юридичної психології, судової медицини, військової балістики, судової ентомології, інформаційних технологій тощо. Даний процес характеризується взаємним впливом складових частин криміналістики, що проявляється у двох основних формах: по-перше, створення нових техніко-криміналістичних і тактико-криміналістичних засобів та методів обумовлює необхідність розробки (або уточнення) методичних рекомендацій щодо їх застосування в ході розслідування окремих видів злочинів, по-друге, потреби практичної слідчої діяльності (поява нових способів вчинення і приховання злочинів тощо) визначають потребу вдосконалення існуючих або розробки нових криміналістичних засобів, прийомів та рекомендацій. Таким чином, криміналістична методика широко використовує досягнення інших наук (психології, науки управління, фізики, хімії, кібернетики тощо) для забезпечення ефективності своїх рекомендацій. При цьому окремі положення використовуються на практиці без змін, а інші застосовуються після їх пристосування до завдань і цілей криміналістичного забезпечення кримінального провадження.

30.2. Класифікація та структура окремих методик розслідування злочинів

Сутність криміналістичної методики розкривається у рекомендаціях щодо встановлення часу, місця, осіб, які приймали участь у розслідуванні події, обставин події, способу вчинення злочину та обставин, що сприяли або спонукали до його вчинення. У найбільш загальному розумінні – це рекомендації щодо виявлення слідів вчинених дій або бездіяльності, їх аналізу та правової оцінки. Оскільки при вчиненні різних видів (груп) злочинів використовується специфічний набір засобів та способів досягнення злочинної мети, відповідно до кожного виду злочинів будуть характерні свої специфічні сліди і обумовлені цим засоби і

методи їх виявлення, вилучення, дослідження та використання. Цим визначається необхідність розробки окремих методик розслідування певних видів (груп) злочинів.

Обов'язковою умовою успішного формування нових і модернізації наявних криміналістичних методичних рекомендацій є визначення концептуальних підходів стосовно технології створення самих методик. Розв'язання цієї проблеми залежить насамперед від наявності єдиної загальноновизнаної й несуперечливої класифікації методик розслідування злочинів, бо для різних класифікаційних рівнів таких методик можуть бути запропоновані різні технологічні підходи до їх створення.

У зв'язку з цим, основою для криміналістичної класифікації злочинів є:

- характеристика певного виду злочину, визначеного у відповідних розділах особливої частини Кримінального кодексу України;
- характеристика (класифікація) особи злочинця, потерпілого;
- характер первинної інформації (типова слідча ситуація), що обумовлює алгоритм першочергових слідчих (розшукових) дій та їх особливості;
- особливості відображення злочинних дій (слідова картина події);
- особливості типового способу вчинення певного виду (групи) злочинів, знарядь і засобів їх вчинення;
- ступінь приховування і маскуванія злочину, наявність у винного злочинного досвіду тощо.

Найкращою, на наш погляд, сьогодні є чотирирівнева класифікація криміналістичних методик, яка виділяє наступні рівні:

1. Видові криміналістичні методики (за видами злочинів, чітко визначеними у відповідних розділах особливої частини Кримінального кодексу України, наприклад, методика розслідування шахрайства);

2. Внутрішньовидові криміналістичні методики (підвиди чи різновиди, виділені з-поміж злочинів одного виду за криміналістично-значущими ознаками; наприклад, у такому виду злочинів, як умисне вбивство, виокремлюють наступні внутрішньовидові методики, як методика розслідування вбивств (а) пов'язаних з розчленуванням трупа, (б) вчинених на замовлення, (в) матір'ю своєї новонародженої дитини, (г) вчинених на релігійному ґрунті тощо. У цьому сенсі криміналістична класифікація характеризується більш диференційованим підходом, аніж кримінально-правова, що наближає її до вимог практики);

3. Міжвидові (або групові, комплексні) криміналістичні методики розслідування злочинів, у яких відображені рекомендації з розслідування комплексів взаємопов'язаних злочинних дій, об'єднаних на підставі одночасного врахування кримінально-правових і криміналістичних критеріїв класифікації злочинів. Спільність цих злочинних проявів зумовлена тим, що охоплюються єдиним умислом організаторів, підбу-

рювачів, пособників і виконавців, спільною метою й мотивами, загальним механізмом реалізації злочинного задуму тощо. Ідеться про єдиний ланцюг злочинної поведінки, зокрема про технологію злочинного збагачення, або злочинної діяльності, наприклад, легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Розслідування комплексів злочинних дій зумовлює специфіку висунення й перевірки слідчих версій, здійснення планування, тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, особливості проведення тактичних операцій (комбінацій) тощо.

4. Позавидові криміналістичні методики. Водночас з процесом диференціації методик став розгортатися процес своєрідної інтеграції, коли почали формуватися методики, що отримали достатньо широке відображення в криміналістичній літературі, наприклад, методика розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми; методика розслідування нерозкритих злочинів минулих років; методика розслідування злочинів, вчинених іноземцями і проти них тощо. В основу цих методик покладено особливості суб'єкта злочину, вплив фактора часу, специфіку засобів вчинення злочинів тощо. Так, щодо злочинів, вчинених неповнолітніми, вікові особливості їх психології дуже своєрідно виражаються як в протиправній діяльності (мотиви і мета вчинення злочинів, вибір і відношення до предмету посягання, специфіка слідової картини тощо), так і в процесі проведення розслідування (недооцінка наслідків розслідування, схильність до хибного поняття товариства тощо). При розслідуванні нерозкритих злочинів минулих років основні специфічні моменти пов'язані із заходами щодо маскування слідів злочину і особливостями організації роботи щодо виявлення та усунення недоліків, допущених на початковому етапі розслідування (врахування дії фактора часу, пошук невикористаних можливостей тощо). Завдяки таким ознакам-особливостям в одній групі об'єднуються дуже різні види злочинів: вбивства, грабежі, зґвалтування, крадіжки тощо, для розслідування яких виникають нові можливості.

Запропонована класифікація дає змогу не лише чітко виокремити криміналістичні методики за ступенем узагальнення, рівнем конкретизації методичних рекомендацій, а й визначити різні підходи до технології їх створення. Так, внутрішньовидові криміналістичні методики найбільше наближені до потреб практики, оскільки розробляються на базі результатів узагальнення судово-слідчої практики, а відтак вважаються найоптимальнішими, дієвими, бо саме на такому рівні можливе формулювання конкретних завдань розслідування й побудова алгоритму їхнього розв'язання.

При всьому різноманітті окремих методик вони мають певні типові елементи. Типова структура окремої криміналістичної методики, як правило, складається з наступних взаємопов'язаних частин:

- криміналістична характеристика даного виду злочинів;
- типовий перелік обставин, що підлягає встановленню при розслідуванні злочинів даного виду (групи);
- типовий алгоритм (план) слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів на кожному етапі розслідування з урахуванням типових слідчих ситуацій;
- особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій (комбінацій);
- особливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях даної категорії;
- особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України та зовнішньої взаємодії з іншими державними відомствами, установами та організаціями у кримінальних провадженнях даної категорії;
- особливості залучення допомоги населення та використання можливостей засобів масової інформації при розслідуванні злочинів даного виду (групи);
- особливості профілактичної діяльності слідчого у кримінальних провадженнях даної категорії.

Виділені типові структурні елементи окремих методик в цілому відповідають сучасному стану розвитку даного розділу криміналістики, потребам слідчої практики, створюють певний орієнтир для формування нових окремих криміналістичних методик, але не виключають внесення обґрунтованих криміналістичними особливостями видів і груп злочинів змін та доповнень.

30.3. Криміналістична характеристика злочинів

Поява та розвиток криміналістичної методики загалом та окремих методик розслідування зокрема нерозривно пов'язана з цілеспрямованим системним збором, дослідженням та узагальненням матеріалів слідчої практики – основного джерела розробки методичних положень і рекомендацій. Внаслідок синтезу практичної та наукової діяльності створені різні за своїм предметом характеристики злочинів, що містять опис закономірних ознак злочину. Розрізняють наступні характеристики:

- кримінально-правова,
- криміналістична,
- кримінологічна тощо.

Кримінально-правова характеристика – опис ознак, які відрізняють злочин від проступку, класифікація злочинів за видами, ступенем небезпеки тощо. Кримінологічна характеристика – опис генезису злочину, його причин, умов вчинення, частоти повторюваності, розподілення злочинів за іншими ознаками, наприклад, віком, часом тощо. Криміналістична характеристика взаємопов'язана з елементами інших характеристик та використовує їх. Зокрема, предмет безпосереднього посягання включає кримінально-правову характеристику предмета, а опис особи злочинця у більшості методик межує з кримінологічною характеристикою. Криміналістична характеристика складає опис властивостей та ознак, які мають значення для розкриття механізму злочину, характеру слідів, що залишились, умов вчинення злочину та характеристики особи злочинця.

Криміналістичну характеристику злочинів визначають як:

- а) інформаційну модель типових ознак певного виду (групи) злочинів;
- б) ідеальну модель типових зв'язків і джерел доказової інформації;
- в) вірогідну модель події;
- г) систему даних (відомостей) про злочин, які сприяють розслідуванню;
- ґ) систему узагальнених фактичних даних, знання яких необхідно для організації розслідування злочинів;
- д) систему особливостей виду злочинів, що мають значення для розслідування;
- є) систему опису криміналістично-значимих ознак злочинів з метою забезпечення розслідування і попередження злочинів тощо.

Практична значущість цих даних полягає в тому, що при розслідуванні конкретного злочину співставлення наявних даних (що, де, коли, яким чином, при яких обставинах тощо) з системою узагальнених відомостей (наукових даних) про злочини цього виду дозволяє виділити аналогічні за криміналістично-значущими ознаками злочини і на цій підставі висунути вірогідні версії, врахувати криміналістичні рекомендації щодо подальшого плану розслідування тощо. Найчастіше відомим буває загальна характеристика способу вчинення злочину. І тоді на основі узагальнених даних про те, хто раніше вчиняв такі злочини подібним чином, є можливість встановити досить конкретний напрям пошуку винного. Зрозуміло, це не будуть дані щодо конкретної особи злочинця, а характеристика певної (вузької або широкої) групи людей (судимі, неповнолітні тощо), серед яких слід шукати підозрюваного. Практичне застосування окремої криміналістичної характеристики досить наочно ілюструє наступний приклад. При розслідуванні вбивства жінки, вчиненого жорстоким способом з наступним знущанням над тілом жертви, були встановлені п'ять підозрюваних, які відразу ж зізна-

лися у вчиненому і намагалися «прискорити» розслідування. Це здивувало слідчого і він звернувся до матеріалів узагальнення практики розслідування вбивств Л. Г. Відонова; встановивши при цьому, що подібним способом вбивства вчиняють, як правило, психічно хворі особи або неодноразово судимі. Серед затриманих підозрюваних таких не було, тому він детально вивчив їх оточення: психічно хворих осіб при цьому не встановив, але було декілька неодноразово судимих. Один з них виявився шостим і найбільш активним учасником злочину – ініціатором вчинення вбивства.

Криміналістична характеристика злочинів це система узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, що проявляються в способі і механізмі діяння, обстановці його вчинення, особі суб'єкта злочину, інших обставинах, закономірний взаємозв'язок яких слугує основою наукового і практичного вирішення завдань розслідування.

З урахуванням зазначеного у криміналістичній характеристиці злочинів необхідно чітко розмежувати:

а) теоретичну концепцію як основу формування окремих методик розслідування злочинів;

б) робочий інструмент розслідування як систему зібраних і узагальнених даних про криміналістично-значущі ознаки певного виду (групи) злочинів.

Зрозуміло, узагальнені дані виду (групи) злочинів не можуть виступати як універсальний стовідсотковий засіб розслідування злочинів, оскільки вони – відображення типового, а кожен вчинений злочин може бути настільки індивідуальним, що у ряді випадків може не мати аналогів у минулому. Однак все ж таки типового значно більше і саме завдяки цьому існує сама криміналістична методика. Тому дані криміналістичної характеристики покликані і будуть надавати допомогу у більшості випадків розслідування конкретних злочинів.

Одним із найбільш дискусійних в теорії криміналістичної характеристики злочинів є питання про кількісний і якісний склад елементів, тобто криміналістично-значущих ознак, які повинні складати ядро криміналістичної характеристики. До основних елементів криміналістичної характеристики певного виду (групи) злочинів слід віднести тільки ті елементи, що відрізняються чітким пошуково-розшуковим спрямуванням, й до них належать:

– характеристика предмету злочинного посягання (речі матеріального світу, якими прагнуть заволодіти злочинці – гроші, цінності, майно тощо);

– типові способи вчинення злочину (складаються зі способів підготовки до вчинення злочинних дій, безпосереднього вчинення злочину та способів приховування (маскування) злочинних дій);

– типова «слідова картина» події (комплекс матеріальних та психофізіологічних слідів, що притаманні певному виду (групі) злочинів та певним способам та етапам його вчинення);

– характеристика особи злочинця (характеризується фізичними, соціально-демографічними даними; чинниками, що мали вплив на формування і здійснення злочинної мети, створення злочинної групи, розподілу ролей між співучасниками тощо);

– характеристика особи потерпілого (демографічні дані, відомості про спосіб життя, риси характеру, звички, зв'язки і стосунки, ознаки віктимної поведінки тощо);

– мотив та мета вчинення злочинів (мотив – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого; мета – це уявлення про бажаний результат, якого прагне особа, що визначає спрямованість діяння).

При цьому необхідно зазначити, що ці елементи не можуть розглядатися як єдина і незмінна система для всіх видів злочинів. Це найбільш типовий вибір криміналістично-значущих ознак, покликаних забезпечувати прикладну функцію криміналістичної характеристики. Щодо окремих видів злочинів цей набір може видозмінюватися – скорочуватися і розширюватися. Так, при вбивстві, зґвалтуванні не буде предмета посягання в «чистому вигляді», а те, що пов'язане з жертвою злочину знайде відображення у характеристиці способу вчинення злочину або в характеристиці особи потерпілого (потерпілої). При формуванні методики розслідування вбивств на замовлення важливим буде наступний елемент криміналістичної характеристики – мотив та мета вчинення злочину. Саме цей елемент дозволяє встановити замовника злочину шляхом дослідження питання – «кому було потрібно, вигідно вчинення злочину?».

Таким чином, криміналістична характеристика є робочим інструментом розслідування у вигляді системного узагальнення даних розслідування значного масиву кримінальних проваджень щодо кожної окремої категорії злочинів із визначенням взаємозв'язків усіх криміналістично-значущих ознак цих видів злочинів.

Запитання для самоконтролю:

1. Як характеризується поняття криміналістичної методики?
2. В чому полягає сутність криміналістичної методики?
3. З яких частин, як розділ науки, складається криміналістична методика?
4. Як характеризуються складові частини криміналістичної методики?

5. За якими принципами будується криміналістична методика?
6. Які джерела формування й розвитку криміналістичної методики?
7. Як класифікуються окремі методики розслідування злочинів?
8. Які елементи складають типову структуру методик розслідування?
9. Що таке криміналістична характеристика злочинів?
10. З яких елементів складається криміналістична характеристика?

Глава 31

РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ

31.1. Криміналістична характеристика вбивств

Основними елементами криміналістичної характеристики вбивств є:

- спосіб вчинення вбивств;
- спосіб приховування вбивств;
- час та місце вчинення злочину;
- типова «слідова картина»;
- характеристика особи злочинця та потерпілого;

Спосіб вчинення вбивств. Одним з визначальних елементів криміналістичної характеристики вбивств є спосіб вчинення. Його змістовна структура включає *етап приготування*, який складається з декількох взаємозв'язаних елементів:

а) вивчення даних про особу жертви (факультативний етап, присутній не у всіх злочинах);

б) вибору способу позбавлення життя (зброя або іншого засобу);

в) обрання власної тактики (способу) вчинення злочину.

Розглянемо ці дії більш детально. Для підготовлених, найбільш суспільно небезпечних вбивств характерне попереднє вивчення злочинцем майбутньої жертви (коли в нього не було з нею постійного родинного або іншого подібного спілкування), спостереження за нею з метою визначення найбільш зручних для виконання злочинного задуму місця й часу, можливі попередні спроби вчинення вбивства, що не досягли успіху.

Вибір зброя вбивства, як правило, здійснюється з урахуванням цього вивчення. Розраховуючи залишитися безкарним, злочинець прагне знайти таке зброя заповідання смерті, що дозволило б йому виконати задумане й убезпечити себе від переслідування, направити слідство помилковим шляхом. Способи обираються залежно від того, чи має

можливість злочинець зблизитися із жертвою чи ні. Якщо така можливість існує, то зазвичай обираються такі способи заподіяння смерті, які дозволяють убивці одержати час для безпечного відходу з місця вчинення злочину. Це можуть бути отрута, газ, вибухові пристрої й т.д. У деяких випадках використовується вогнепальна, холодна зброя. Однак вибір знаряддя може бути пов'язаний з імітацією того або іншого мотиву вбивства.

Більшість вбивств вчиняється на побутовому ґрунті й для таких вбивств дії з підготовки (якщо це можна так назвати) зводяться до використання випадкового знаряддя, як правило, це кухонні, мисливські ножі, тесаки, сокири і т.д. Виявлення на місці події такого знаряддя, або слідів його застосування дозволяє зробити попереднє припущення про відсутність спеціальної підготовки вбивці. Однак можливою є й така ситуація, коли вбивство, вчинене з корисливих спонукань маскується під хуліганський мотив, і смерть заподіюється за допомогою таких нібито «випадкових знарядь».

Дії по безпосередньому вчиненню вбивства. Для вбивць характерно, насамперед, заподіяння тілесних ушкоджень механічного походження (гострими колючо-ріжучими предметами, твердими тупими предметами, вогнепальними й металевими знаряддями, транспортними засобами), значно рідше зустрічаються удушення (у тому числі повішення), утоплення, отруєння, і ще рідше – спалення, переохолодження, позбавлення води і їжі, скидання з висоти.

Сукупність інформації про спосіб вчинення злочину й даних, отриманих при огляді місця події й (або) виявлення трупа дозволяють висунути версії про особу вбивці і характер його взаємин з потерпілою особою, а іноді й про особу потерпілого (якщо особа жертви не встановлена). Для прикладу, переміщення трупа в скрите місце, маскуванню (землею, листами, травою, гілками й т.д.), утоплення, закопування трупа і його частин, спотворювання обличчя часто свідчать про вчинення вбивства особою із числа найближчого оточення потерпілого (дружина, родич, приятель і т.п.). Ознаки незвичних маніпуляцій з трупом (зняття й приховання одягу, розчленовування його на дуже дрібні частини, спроба підпалу за допомогою різних засобів й ін.) або заподіяння множинних ушкоджень різних частин тіла характерні для душевно хворих.

Спосіб вчинення вбивства часто вказує на особу злочинця і дозволяє висувати версії як щодо вбивці, так і щодо мотивів вчинення злочину.

Спосіб вчинення злочину орієнтує слідчого на комплекс слідів і речових доказів, що можуть бути виявлені в процесі розслідування. Крім того, спосіб вчинення може сприяти встановленню особи потерпілого (мається на увазі характер попередніх стосунків потерпілого зі злочинцем).

Спосіб приховування вбивств. Найбільш традиційними способами приховування вбивств є: знищення слідів злочину; приховування чи знищення знарядь і засобів; інсценування вбивства під нещасний випадок чи самогубство; знищення трупа (спалювання, утоплення, розчленування, закопування); спотворення трупа з метою приховання особи потерпілого. Такі дії пов'язані, як правило, з бажанням вбивці уникнути відповідальності, приховати свою причетність до злочину.

Одним з найвитонченіших способів приховування є інсценування – штучне створення картини злочинної події. Метою інсценування є бажання злочинця заплутати слідство. Існують наступні способи інсценування:

1. Інсценування одного злочину для приховання іншого. Наприклад, для приховання вбивства вчиненого в домашніх умовах, злочинець інсценує вбивство з метою пограбування на відкритій місцевості.

2. Інсценування незлочинної події для приховання вчиненого злочину. Знаючи, що безсумнівні ознаки вчиненого злочину спричинять розслідування, злочинці часто прагнуть додати місцею події риси, що вказують на подію, яка не є злочинною: вбивство інсценують під самогубство, нещасний випадок або дорожньо-транспортну подію й т.д.

3. Фальсифікація окремих доказів. Наприклад, залишені сліди взуття іншої особи, пляшки з відбитками пальців, чужі документи підкинута на місце події в якості «забутих» або «загублених злочинцем».

Час та місце вчинення вбивств. Встановлення часу вчинення злочину не тільки важливо для з'ясування безлічі обставин, сприяючих розслідуванню злочинів, але і розглядається як необхідна умова вивчення причинно-наслідкових зв'язків між елементами криміналістичної характеристики.

Злочинці для вчинення вбивства обирають, як правило, момент, коли потерпілий один в будинку, офісі або в іншому місці, коли немає свідків, а це нерідко вечірній або нічний час.

Місце вчинення вбивства – це найчастіше безлюдна місцевість чи квартира, в якій потерпілий може бути один. Як показує статистика, найбільша кількість вбивств вчиняється в містах. Найпоширенішим місцем вчинення вбивств є приміщення. Це також може бути транспорт (автомобільний чи залізничний), зруйновані будинки або такі, що будуються, інші місця, куди з різних обставин потрапляє потерпілий. Місце злочину, як і обстановка, є надзвичайно важливим джерелом інформації, бо воно містить чималу кількість слідів і речових доказів, що визначають напрям розслідування і висунення слідчих версій.

Типова «слідова картина». Для розслідування вбивств велике значення має сукупність відомостей про типові сліди, що залишаються на місці вчинення злочину. Сліди, що залишаються в результаті вчинення

вбивства, за формою свого вираження можна поділити на матеріальні та ідеальні. До матеріальних слідів відносяться: труп потерпілого, сліди, що залишилися на трупі, сліди застосування знаряддя вбивства, самі знаряддя злочину, сліди перебування на місці злочину й т.д. Сліди виявлені на місці події можуть дати важливі відомості. Наприклад, сліди ніг людини, виявлені на місці події, досвідченому слідчому можуть сказати багато чого: стояла людина або бігла, несла важку ношу, кульгала і т.п. Одержання таких даних має велике значення для побудови пошукових версій. Ідеальні сліди – це відображення, що виникають у пам'яті учасників й очевидців у зв'язку зі сприйняттям ними обставин вчинення вбивства, а також у пам'яті інших осіб, які мають відомості, що мають значення для справи.

Особа злочинця. Особа вбивці володіє комплексом ознак, специфічних для кожного виду вбивств, оскільки відображає мотиви вчинення злочину, спосіб вчинення, особливості характеру і темпераменту, навички, що використовуються в буденному житті (педантичність, охайність, неохайність) і професійні навички (лікаря, м'ясника, фельдшера, хіміка – при розчленуванні частин трупа; електрика, підричника – при використанні з метою вбивства електричних приладів і вибухових пристроїв і т.п.).

Можна виділити дві категорії злочинців, які вчинили вбивства. До першої категорії відносяться особи, які вчинили так звані побутові вбивства, що відбулися в результаті сімейних, побутових та інших конфліктів. Найчастіше такі вбивства заздалегідь не підготовлюються, заходи щодо приховування самого вбивства, його слідів і знарядь заподіяння смерті також зазвичай не приймаються. Особи, які вчиняють подібні злочини, рівною мірою можуть характеризуватися як позитивно, так і негативно.

Як показує слідча практика – найбільш типовий портрет «побутового» вбивці – чоловік у віці від 18 до 50 років, зловживає алкогольними напоями або наркотичними засобами, відрізняється антигромадською поведінкою, брутальністю, жорстокістю, нерідко підвищеною статевою збудливістю й неповажним відношенням до жінок, раніше як правило, притягувався до кримінальної відповідальності. Серед таких вбивць нерідкі випадки психічних захворювань, часто в ході слідства з'ясовується, що вони мають потребу в лікуванні від алкоголізму або наркоманії. Ця характеристика справедлива для більшості випадків побутових очевидних вбивств, а також деяких випадків вуличних корисливих вбивств.

Друга категорія злочинців – це особи, які посягають на життя людини із заздалегідь обміркованим наміром при ретельно розробленому плані. До таких можуть бути віднесені так названі «серійні» й «профе-

сійні» вбивці. Багато хто із цих осіб мають певні навички у вчиненні вбивств, тобто так звані «наймані вбивці». Саме ця категорія злочинців особливо активно перешкоджає проведенню розслідування, намагається направити слідство неправильним шляхом.

Для вбивць, що вчиняють кількаразові вбивства («серії»), специфічним є невисокий інтелектуальний рівень, наявність неяскової вираженої патології, схильність до садизму та інших статевих збочень, які вони й реалізують при вчиненні злочинів. При вчиненні таких вбивств вони, як правило, використовують однотипні для своєї «серії» методи при підборі жертв, способи вчинення вбивств і способи їхнього приховання.

Особливо складні можуть бути для розслідування випадки щодо дій професійних вбивць, які пройшли спеціальну підготовку в ході військової або іншої спеціальної служби і які володіють високорозвиненими інтелектуальними здібностями, знаннями в галузі криміналістики. Саме з таких осіб здійснюється підбір виконавців у випадках необхідності вчинення так званих замовних вбивств, тобто вбивств, виконаних по найму конкретної особи або злочинної організації. Природно, що для них характерне залишення мінімуму слідів злочинної діяльності.

Особа потерпілого. В криміналістичній характеристиці вбивств особливе місце відводиться особі потерпілого. У випадках вбивств залежність між злочинцем і потерпілим визначається даними про останнього, точніше його особистісними якостями, поведінкою, у ряді випадків становивцем в суспільстві, службовими, особистими відносинами із злочинцем.

У більшості випадків потерпілими в кримінальних провадженнях про вбивства є чоловіки. У тих випадках, коли жертвою злочину стає жінка, переважають такі мотиви, як: ревнощі, сексуальні або корисливі спонукання.

Існують категорії людей, які частіше інших виявляються в небезпечній ситуації вбивства. Перелічимо їх у порядку убавання ступеня віктимності.

Насамперед, це особи із грубою, зухвалою поведінкою, що легко вступають у сварки, схильні до легковажних знайомств і гучних розваг, хуліганських витівок, що вживають алкоголь й (або) наркотики. Вони найчастіше бувають жертвами так званих безмотивних вбивств: вбивств у бійці, в результаті випадкового конфлікту.

До іншої категорії можна віднести людей, що конфліктують у подружніх, сімейних, любовних відносинах. Частими мотивами при вчиненні таких вбивств є помста, ревнощі, зрада й т.п.

Особливою категорією потерпілих є особи, найменш захищені фізично й морально. Це підлітки, діти, у тому числі немовлята, а також лю-

ди літнього віку. Причиною вбивств цих осіб можуть бути корисливі спонукання, хуліганські дії, сексуальні домагання, а відносно літніх людей спонукальною причиною вбивств найчастіше є заволодіння їх майном або помста.

До ще однієї категорії можна прилічити людей, до обов'язку яких входить охорона громадського порядку, матеріальних цінностей. Це працівники органів внутрішніх справ, органів безпеки, служби охорони, сторожі, інкасатори й т.д. Для цієї категорії найбільш частою ситуацією є вбивство при заволодінні майном або при запобіганні порушень громадського порядку.

В окрему групу варто включити осіб, що займаються нелегальною, іноді протизаконною діяльністю, а також великим бізнесом і політикою. Перші стають жертвами в ході «розборок» угруповань, членами яких вони є, за сфери впливу, у зв'язку з невиконанням фінансових та інших зобов'язань, а також із-за корисливих посягань на їхнє майно. Інші гинуть у результаті активності їх політичної лінії, коли їх супротивникам вигідне зникнення з політичної арени даного політичного діяча, а також у результаті дій психічно неврівноважених або неповноцінних осіб.

Особа потерпілого нерідко вказує на особу злочинця (зв'язки потерпілого зі злочинцем, характер їхніх стосунків, мотиви вчиненого злочину). Тому вивчення особи потерпілого дозволяє висунути версії щодо вбивці, мотивів вчинення злочину, в окремих випадках щодо віктимної поведінки потерпілого.

31.2. Початковий етап розслідування вбивств

Типовими слідчими ситуаціями, що найбільш часто зустрічаються на початковому етапі розслідуванні вбивств, є наступні:

Ситуація 1. Вбивство очевидне (відкрите), вбивця затриманий і особа його відома. Іноді на початковому етапі розслідування бувають неясними справжні мета й мотив, а іноді і форма вини. Можуть бути не встановленими і співучасники. Буває, що неясно спочатку, чи є дії, які заподіяли смерть, протиправними (наприклад, при необхідній обороні).

Ситуація 2. Вчинене вбивство, без приховання трупа, без інсценування, виявлене відразу або незабаром після вбивства, вбивця невідомий. Сприятливі можливості для пошуку й вилучення слідів, фіксації показань свідків, тобто все необхідне для успішного розслідування. Є можливості для організації пошукових дій для переслідування й затримання вбивці.

Ситуація 3. Вбивство таємне, труп виявлений, особа жертви встановлена, є дані, що вказують на самогубство (або нещасний випадок, або смерть від природних причин), але є підозри про можливе інсценування для приховання вбивства. Дана ситуація може мати місце і тоді, коли передбачене інсценування почате не для приховання вбивства, а для приховання його справжнього мотиву і, отже, справжнього вбивці.

Ситуація 4. Таємне вбивство, в результаті якого розслідування розпочате за фактом виявлення невпізаного трупа. Ушкодження на трупі вказують на вбивство, але він спотворений настільки, що впізнати його за ознаками зовнішності досить важко.

Ситуація 5. Виявлені останки – череп і кістки із залишками одягу, причина смерті невідома (на початку розслідування), і можна припускати як убивство, так й інші причини смерті. Особа жертви також частіше всього не відома, і тому на початку розслідування будуються й перевіряються версії про особу потерпілого й про сутність події.

Ситуація 6. Таємне вбивство, що супроводжувалося розчленуванням трупа на частини й прихованням цих частин. Із всіх елементів механізму злочину відомий лише спосіб приховання вбивства й місце виявлення частин трупа.

Ситуація 7. Зникнення людини. Вбивство таємне, давнє, але лише передбачуване, тому що труп не виявлений. Особа передбачуваної жертви відома, але все інше невідомо.

Ситуація 8. Виявлення трупа немовляти. Вбивство може бути вчинене як матір'ю дитини, так і іншими близькими їй особами. Перше завдання – визначити механізм настання смерті, тобто чи народилася дитина живою або яка причина смерті. Надалі необхідно організувати пошук матері дитини. Вона є ключовою фігурою в розслідуванні кримінальних проваджень подібного роду.

Залежно від слідчої ситуації на початковому етапі вирішується певне коло завдань. При відкритому вбивстві (перша слідча ситуація), при таємному вбивстві, коли особа потерпілого відома або встановлюється без особливих ускладнень (друга слідча ситуація), і при таємному вбивстві, замаскованому інсценуванням (третья слідча ситуація), на початковому етапі розслідування вирішується наступний перелік завдань:

1) визначення місця вчинення вбивства. Якщо місце виявлення трупа не є місцем вбивства, це можна встановити при його огляді за відсутності тих слідів, які повинні бути (наприклад, рясних патьоків і калюж крові), і за наявності таких слідів, яких не повинно бути (слідів волочиння трупа, сліди бруду на взутті трупа, якого немає на місці виявлення трупа, наявність трупних плям там, де їх не повинно бути при даній позі трупа й т.д.). Складніше встановити місце, де відбулося вбивство, якщо труп переміщений на значну відстань. Однак це завдання вирішу-

ється шляхом фіксації при зовнішньому огляді трупа слідів і мікрослідів (бруд, пил, волокна одягу, частки, насіння й пилок рослин і т.д.), які дозволяють встановити місце вбивства й оглянути його;

2) встановлення змін на місці події. Зміни на місці події (сліди) можна розділити на дві групи:

– сліди, що утворилися в результаті взаємодії вбивці і жертви, сліди їх дій, що відбилися на місці події;

– сліди дій осіб, непричетних до розслідуваної події.

3 перших кроків розслідування важливо відокремити сліди першої групи від другої. Для цього до початку огляду, повинно бути проведене опитування очевидців та всіх інших осіб, які перебували на місці події до моменту початку огляду з приводу того, чи змінювалася обстановка цього місця, з наступним допитом цих осіб при необхідності;

3) встановлення причини смерті. Попередні дані можна одержати від судового медика після зовнішнього огляду трупа, а остаточний висновок робиться на підставі результатів судово-медичної експертизи трупа та інших доказів;

4) встановлення часу настання смерті (яке не завжди збігається з часом заподіяння тілесних ушкоджень) можливе насамперед за трупними явищами, що розвиваються з моменту смерті залежно від температури й вологості повітря, атмосферних опадів й інших умов середовища;

5) з'ясування механізму дій злочинця, тобто встановлення як і чим була заподіяна смерть, а також способу підготовки вбивства й способу приховання його слідів. З огляду на можливість інсценування, необхідно спеціально шукати й фіксувати такі факти, що суперечать інсценованій обстановці події (негативні обставини). Подібними фактами можуть бути, наприклад, чисте взуття на ногах висячого в петлі трупа при рясному бруді навколо; наявність на трупі «самогубця» ран, які він не міг сам собі заподіяти; невідповідність розташування волокон мотузки й часток деревини на балці, через яку перекинута мотузка; відсутність підставки поруч із висячим у петлі трупом й ін.;

6) встановлення осіб, які перебували (здатних перебувати) на місці вбивства або поблизу. Вирішення цього завдання необхідне не тільки для обмеження й звуження кола підозрюваних, але й для пошуку свідків, які бачили або чули що-небудь, що сталося до вбивства, а можливо, й бачили вбивцю незадовго до вбивства або незабаром після нього;

7) з'ясування мотивів і мети вбивства. Шляхом аналізу всіх встановлених обставин кримінального провадження необхідно зробити висновок про те, чи було вбивство навмисним або необережним, а також, які мета і мотив убивства. У вирішенні цього питання має вирішальне значення дослідження взаємозв'язків і взаємин між убивцею й жертвою. Визначити мету й мотив убивства допомагають відповіді на пи-

тання: кому смерть жертви була необхідна або вигідна й чому; які близькі й віддалені події могли б настати при житті жертви і які наслідки можуть наступити після її смерті;

8) встановлення вбивці або його ознак. Якісний огляд трупа й місця події часто дає підстави для висування версії, що вказує на коло людей, обмежене достовірними даними про зріст, вік, фізичний розвиток, звички і навички, деякі риси зовнішності, групі крові й інших даних про вбивцю;

9) встановлення особистості загиблого. Для цього при огляді трупа й судово-медичному дослідженні описуються його ознаки зовнішності за методом словесного портрета, а також фіксуються фотозйомкою. Фіксуються особливі прикмети, татуювання. Виготовляється дактилокарта. Визначаються вік, зріст, расові ознаки, наявність захворювань, група крові, сліди алкоголю, наркотиків, снодійних препаратів, отрут. Вилучається піднігтьовий уміст, робляться змиви у вухах, інших місцях, досліджуються залишки їжі в шлунку. Особливо відзначаються сліди, що вказують на рід занять, професію, місце проживання, звички. Оглядаються одяг, взуття, особисті речі й направляються на експертне дослідження. Фіксуються й досліджуються мікрочастинки (волокна чужого одягу, пил у кишнях, бруд і частки рослин на штанах, носках, взутті). Виявляються фабричні знаки, мітки, сліди ремонту. Заповнюється карта невідомого трупа й направляється для перевірки за обліком безвісти зниклих осіб. Одночасно з'ясовується чи не було заяв про зникнення кого-небудь до органів міліції.

Допитами свідків і шляхом проведення пошукових дій (з використанням зображень зовнішності потерпілого) з'ясовується, як невідомий з'явився в цьому районі й коли, як поведився, з ким спілкувався, хто його бачив або міг бачити. Збираються дані в готелях, гуртожитках, у навчальних, медичних й інших установах про те, чи не було відзначено зникнення мешканців, пацієнтів, чи не було випадків неявки прибулих на навчання, лікування або у відрадження. На вокзалах, у відділеннях зв'язку з'ясовується чи не було фактів неотримання багажу з камер схову або пошти.

За допомогою засобів масової інформації передається опис зовнішності з проханням надати допомогу у встановленні особи невідомого.

Ті ж завдання вирішуються й при скелетуванні трупа (ситуація №5). Розходження лише в тому, що перевіряється не тільки версія про вбивство, але й версія про самогубство, смерть від хвороби, у результаті дії стихійних лих й ін.

При виявленні частини розчленованого трупа (ситуація №6) рекомендується наступний порядок вирішення завдань розслідування. Здійснюється цілеспрямований пошук інших частин трупа. Одночасно проводяться слідчі (розшукові) дії й оперативно-розшукові заходи для

виявлення осіб, які пропали безвісті, але ще не взяті на відповідний облік. При виявленні кожної нової частини трупа провадиться огляд місця події й частини трупа, після чого вона передається до судово-медичної установи для дослідження. При цьому важливо з'ясувати як, коли, звідки й ким доставлена частина трупа на місце її виявлення, ретельно зафіксувати особливості її упакування й ті ознаки трупа, які важливі для ототожнення особистості. Завдання для судово-медичної експертизи – встановити, чи належать всі знайдені частини трупа одній особі, які частини тіла й органи відсутні; стать, вік, раса й національність померлого; яка причина й давність смерті; чи є прижиттєві ушкодження, їх характер, розташування й походження; яка група крові; яким знаряддям проведено розчленування трупа і чи є ознаки професійних навичок це робити; яку їжу вбитий їв перед смертю, а також з'ясується наявність слідів алкоголю, отрут і наркотиків. Зібрані в такий спосіб дані дозволяють встановити спосіб убивства й будувати версії про час і можливі місця розчленування трупа.

Для розслідування вбивства «без трупа» (ситуація №7) необхідно вирішити наступні завдання. Зібрати детальну інформацію про особу зниклого, ознаки його зовнішності, спосіб життя, взаємини з родичами й знайомими, наявність або відсутність серйозних конфліктів у родині, плани на найближче майбутнє, наміри виїхати або піти з дому, прихильські і недружелюбні відносини, інтимні зв'язки, адреси його родичів і знайомих, місця відпочинку й відряджень в останні роки, наявності захворювань, які могли б призвести до раптової смерті, втрати пам'яті або орієнтування в просторі. Необхідно також одержати фото зниклого, зразки його почерку, слідів пальців його рук. Встановити час зникнення: в який час, де й при яких обставинах зниклого бачили востаннє, які події цьому передували в його особистому, сімейному житті й на роботі, які одяг, речі, документи, цінності були при ньому, а які залишилися вдома й за місцем роботи.

Провести пошукові дії: перевірити наявні дані за обліком невідомих трупів і поставити зниклого на облік зниклих безвісті. Встановити, чи немає зниклого в лікарнях, моргах, слідчих ізоляторах, чи не звільнився він з місця роботи, або взяв відпустку і чи не виписався з місця проживання. Перевірити, що відомо про зниклого за всіма адресами його родичів і знайомих. З'ясувати, чи не було в період зникнення транспортних та інших катастроф, стихійних лих, масових бійок і т.п. у тих місцях, де міг перебувати зниклий, чи є відомості про наявність злочинних зв'язків зниклого, погроз на його адресу й т.п. Шукати сліди вбивства або його приховання в житлі зниклого або місцях, де його бачили в останній раз, у передбачуваних місцях вчинення злочину шляхом проведення оглядів й обшуків.

Для розслідування дітовбивства (ситуація №8) необхідно вирішити наступні завдання. Виявлення механізму настання смерті істотно впливає на кваліфікацію дій і напрямок розслідування. Якщо дитина народилася мертвою, то дії, пов'язані з маніпуляціями з її трупом можуть мати різну правову оцінку, у тому числі не кримінально-правового характеру. Судово-медична експертиза може дати відомості про час пологів, настання смерті, визначити скільки часу жила дитина, наявність ознак, що вказують на пологи в лікарняних умовах. Важливо встановити місце настання смерті. Якщо це місце – медична установа, то в ході слідства може йти мова про лікарські помилки, посадові зловживання. Відомо, що дітовбивство зазвичай відбувається після пологів, у позалікарняних умовах, за місцем проживання матері дитини, а трупи виявляються недалеко від місця пологів. Для виявлення матері дитини визначається коло жінок, які зверталися до медичних установ у зв'язку з майбутніми пологами або які бажали перервати вагітність. Із цього списку вибираються факти, де невідомо про народження дитини й за цими випадками проводиться перевірка. При огляді трупа варто детально вивчити матеріали, в які він був обгорнений. Ці предмети можуть мати прикмети, що індивідуалізують колишнього власника. При виявленні підозрюваної жінки перевірка повинна починатися з вилучення й вивчення медичної документації та судово-медичної експертизи, що встановить, чи народжувала підозрювана і як давно, і дасть основу для початку її допиту.

Успішне розслідування вбивств зумовлене обґрунтованим висуненням і умілою перевіркою ймовірних версій про обставини вчиненого злочину та осіб, причетних до нього.

Залежно від одержаних матеріалів можуть бути висунуті такі загальні слідчі версії:

- а) смерть є наслідком вбивства;
- б) смерть є наслідком самогубства;
- в) смерть є наслідком нещасного випадку;
- г) природна смерть.

Щодо мотивів вбивства можуть бути висунуті такі версії:

- а) вбивство з метою заволодіння майном потерпілого;
- б) вбивство із помсти;
- в) вбивство з метою приховання іншого злочину і страху викриття;
- г) вбивство з метою позбавитися необхідності турбуватися про потерпілого чи з метою одержати свободу дій (вступити в інший шлюб, не сплачувати аліменти та ін.);
- г) вбивство у сварці, бійці;
- д) вбивство з необережності;
- е) вбивство при необхідній обороні.

Зміст версії у кожному конкретному випадку залежить від характеру злочину, що розслідується, фактичних даних, якими володіє слідчий, його практичного досвіду, спеціальних знань, спостережень.

31.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події. Невідкладною слідчою (розшуковою) дією в кримінальних провадженнях про вбивство є огляд місця події і трупа. Особливості огляду місця події в кримінальних провадженнях цієї категорії впливають із специфіки характеру вбивства (застосування вогнепальної зброї, удавлення зашморгом, отруєння тощо). Важливими є також пошук і огляд слідів та речових доказів. Характер вбивства орієнтує слідчого на пошук слідів, характерних для застосування тих чи інших знарядь і засобів вчинення злочину. Так, слідами застосування вогнепальної зброї можуть бути гільзи, стріляні кулі, іноді пістолет, а також сліди крові, сліди опору (боротьби) і, що особливо важливо, мікро сліди й сліди-нашарування. Аналіз таких слідів дозволить дійти висновку про вид зброї, з якої було здійснено постріл; при дослідженні мікрослідів (волокон) можна встановити групову належність тканини одягу злочинця.

У випадках, коли наявні ознаки отруєння, на місці події необхідно вилучити посуд із залишками харчів, лікарські препарати (порошки, пляшки з ліками), виділення потерпілого. При удавленні зашморгом чи повішенні особливу увагу слід зосередити на матеріалі зашморгу, його формі, способі в'язання, бо це часто пов'язано з фаховими навичками особи, яка вчинила злочин, і може вказати на певне коло осіб, які могли бути причетними до події.

Огляд місця події і трупа здійснюється за участю судово-медичного експерта, який виконує у цьому випадку функції спеціаліста. Він допомагає слідчому в здійсненні огляду, зосереджуючи свою увагу на огляді трупа. Огляд трупа здійснюється в певній послідовності. При огляді трупа в протоколі зазначаються:

- а) загальні дані (зріст, вік, стать, поза, положення);
- б) будова тіла, колір шкіри, особливі прикмети;
- в) одяг (його стан, ознаки, наявність слідів впливу знаряддя вбивства);
- г) ушкодження, що є на тілі (розмір, форма, місце розташування).

В процесі огляду місця події слідчий у ході моделювання картини злочину може виявити негативні обставини – такі, що суперечать даним про природний розвиток подій. Зокрема, це може бути посмертний характер странгуляційної борозни при заяві про самогубство потерпілого, відсутність крові при чималому числі ножових поранень тощо.

У ході огляду проводиться фото- або відеозйомка. Огляд місця події в кримінальних провадженнях про вбивства рекомендується, як правило, починати від трупа. Але це варто робити не завжди, оскільки нерідко розташування й поза трупа, характер і локалізація наявних на ньому слідів дозволяють одержати найбільш загальне уявлення про всю подію або окремі його елементи без наближення до тіла потерпілого. Слідчий, порівнюючи інформацію, отриману шляхом особистого сприйняття обстановки місця події, і відомості, що надійшли від опитаних їм осіб, як правило, висуває декілька версій про характер і зміст досліджуваної події: вбивство, самогубство, нещасний випадок, ненасильницька смерть.

З метою запобігання втрати наявних слідів й утворення нових, труп перед транспортуванням рекомендується упаковувати до спеціального поліетиленового мішку.

Після детального огляду тіла й одягу потерпілого досліджується ложе трупа. Велике значення має огляд ложа трупа (тобто місця його виявлення). Тут можуть бути виявлені документи, предмети, загублені злочинцем, знаряддя вбивства та інші сліди, що мають значення для з'ясування характеру вчиненого злочину.

Фіксація в протоколі виявлених слідчим слідів й обставин повинна здійснюватися таким чином, щоб було зрозуміло, що являє собою місце події, як на ньому розташований труп стосовно виявлених слідів. Останні повинні бути описані з максимальним ступенем деталізації. Зокрема, сліди крові описуються з використанням їх криміналістичної класифікації на бризи, краплі, мазки, помарки, калюжі. Вказуються колір й фізичний стан крові (рідка, засохла).

Детально повинні описуватися ушкодження наявні на трупі: садна, синці, рани. У протоколі вказуються їх розміри, загальна форма (лінійна, прямокутна, веретеноподібна, трапецієподібна, неправильна). Описуються також форма й стан країв ушкоджень – гострі, тупі, підсохлі, вологі, м'які, колючі на дотик і т.д.

У протоколі обов'язково перераховуються всі речові докази, що вилучаються. Рекомендується упаковувати їх окремо й робити на упаковці напис про час, місце вилучення, осіб, які його здійснюють і т.д. До протоколу додаються також схеми й плани місця події з позначенням його елементів, розташування трупа й виявлених слідів. Прилучаються також фотознімки, відео матеріали.

Допит свідків. Як свідки у кримінальних провадженнях про вбивства допитуються очевидці злочину, родичі, знайомі й колеги по службі потерпілого й підозрюваного, а також інші особи, які володіють інформацією, що цікавить слідство.

Основна мета допиту свідків-очевидців – одержання від них докладної інформації про обставини вчиненого вбивства й прикмети злочин-

ця. У ході допиту з'ясовується, внаслідок яких причин очевидець виявився на місці події і що привернуло його увагу до того, що сталося; які були розвиток і послідовність подій на місці події, кількість і прикмети злочинців, їх імена або клички якими вони себе називали, наявність зброї або інших предметів, що використовувалися як зброя, дії кожного з них. З'ясовується, у зв'язку з чим виникла сварка між потерпілим і злочинцем, як і чим заподіювалися тілесні ушкодження; поведінка потерпілого, характер вчиненого ним опору, дії винних після вчинення злочину. Якщо в ході допиту свідок заявить, що потерпілий або винний, знайомі йому особи, у нього з'ясовується, де й при яких обставинах він із цими людьми зустрічався раніше.

При допиті осіб, які першими виявили труп, з'ясовується, при яких обставинах ними був виявлений труп, хто перебував у той момент біля трупа або поблизу місця події. В якому напрямі зникла ця особа і які її прикмети, чи був потерпілий у свідомості на момент його виявлення, якщо так, то чи говорив що-небудь, яка була поза трупа й обстановка довкола нього. Чи наближався свідок до трупа, чи змінював його позу, чи відлучався з місця події до приїзду працівників міліції й хто в цей час залишався біля трупа.

Допити рідних і близьких потерпілого мають на меті з'ясувати його розпорядок дня, поведінку в період, що передував вбивству, обставини останнього дня життя, взаємини з родичами, знайомими, колегами по службі, компаньйонами або конкурентами, у тому числі й з підозрюваним, якщо раніше вони були знайомі, а також можливі мотиви вбивства.

В ході допитів встановлюється, які цінності знаходилися у потерпілого. При виявленні на місці події яких-небудь речей вони можуть бути пред'явлені для впізнання. Свідки цієї групи можуть допитуватися і про властивості особи потерпілого, а також про його зв'язки, знайомства і та ін.

При допиті родичів підозрюваного також з'ясовується його поведінка до й після вчинення вбивства, дії з приховання слідів злочину. З'ясовується чи не зникли або чи не з'явилися в нього які-небудь речі, чи займався він у ці дні пранням, чищенням або лагодженням одягу й взуття. Таким свідкам можуть бути пред'явлені для впізнання частини або предмети одягу, взуття, особистого побуту, знаряддя злочину, виявлені на місці події.

Допит підозрюваних. Однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій є допит підозрюваного. До моменту першого допиту підозрюваного слідство в більшості випадків не має в своєму розпорядженні повної інформації про обставини вбивства і його учасників. У зв'язку з цим при допиті підозрюваних не слід поспішати з використанням цих даних. Слід з'ясувати у підозрюваного, як давно він знайомий з потерпілим, які між ними відносини, за яких обставин, в який час і де вони

зустрілися в день вбивства, як проводили час, чи не виникло у них сварки, які її причини, які ушкодження і чим заподіювалися потерпілому, підозрюваному, в якій позі знаходився потерпілий у момент спричинення йому смертельного поранення, як відносно до нього розташовувався підозрюваний. Крім того, бажано отримати якомога докладніші показання про обстановку і обставини злочину, деталі, які можуть бути відомі тільки особі, яка вчинила вбивство.

Проведення судово-медичної експертизи. В кримінальних провадженнях про вбивства важливе значення має проведення судово-медичної експертизи трупа, призначення якої є обов'язковим відповідно до кримінально-процесуального законодавства. На вирішення судово-медичної експертизи залежно від висунутих у кримінальному провадженні слідчих версій можуть бути поставлені питання, спрямовані на з'ясування:

а) обставини злочину: причина й час настання смерті, чи є на трупі тілесні ушкодження, їх кількість, локалізація, характер і механізм утворення, які з ушкоджень є прижиттєвими і які отримані після смерті, послідовність заподіяння тілесних ушкоджень, у якому положенні перебував потерпілий у момент заподіяння, чи здатний був пересуватися після нанесення даних ушкоджень, робити цілеспрямовані дії, яке з декількох тілесних ушкоджень виявилось смертельним, з якою частотою наносилися удари, чи є на трупі ознаки, що свідчать про боротьбу або самооборону й т.п.;

б) обставин, що передували вбивству: чи є в крові потерпілого алкоголь й якому ступеню сп'яніння відповідає його концентрація, чи приймав потерпілий до вбивства їжу, чи задовго до настання смерті і яку саме, чи мала потерпіла перед смертю полові зносини;

в) знарядь вчинення вбивства: одним або декількома знаряддями заподіяні тілесні ушкодження потерпілому; вид, форма, розміри цього знаряддя; чи не могли ушкодження бути заподіяні представленим експерту знаряддям;

г) особистості потерпілого: чи не належать частини розчленованого трупа одній особі; її стать, вік, зріст; якими захворюваннями страждав потерпілий, які переніс операції; чи є в його організмі які-небудь патологічні зміни або аномалії внутрішніх органів, особливості будови зубного апарата; які група й тип крові потерпілого;

д) особистості підозрюваного: до якої групи належить кров особи, сперма якого виявлена в статевих органах потерпілої особи; чи володіє особою, яка проводила розчленовування трупа, знаннями в галузі анатомії або практичними навичками секційної техніки; чи не є особа, яка проводила розчленовування, шульгою;

е) мотивів і мети злочину: чи немає на тілі трупа слідів, характерних для насильницького статевого акту; чи не є ознак переривання вагітності;

чи не носили заповідювані потерпілому тілесні ушкодження характер катування; чи не супроводжувалися вони особливими знущаннями жертви;

ж) інсценування розслідуваної події: чи не змінювалася поза трупа; чи могли бути заповідіані наявні на трупі тілесні ушкодження рукою самого потерпілого; чи відповідають тілесні ушкодження, наявні на трупі, ушкодженням на його одязі; якщо ні, то чим це може бути пояснено; чи не накладена петля на шийку потерпілого посмертно; чи є місце виявлення трупа місцем убивства й ін.

Запитання для самоконтролю:

1. Які елементи визначають у криміналістичній характеристиці вбивств?
2. Яким чином характеризується спосіб вчинення вбивств?
3. Які способи інсценування на місці події використовують злочинці для створення протидії розслідуванню?
4. Як характеризується типовий час та місце вчинення вбивств?
5. Як класифікуються та характеризуються сліди, що залишаються в результаті вчинення вбивства?
6. Які типові особливості особи вбивці та жертви злочину?
7. Які типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вбивств?
8. Які особливості невідкладних слідчо-оперативних заходів на початковому етапі розслідування вбивств?
9. Які типові слідчі версії можуть бути висунуті на початковому етапі розслідування вбивств?
10. Які особливості огляду місця вбивства?
11. Які особливості допиту свідків та допиту підозрюваних?
12. В чому полягають особливості призначення судово-медичної експертизи у розслідуванні вбивств?

Глава 32

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

32.1. Криміналістична характеристика заповідіання тілесних ушкоджень

Елементами криміналістичної характеристики заповідіання тілесних ушкоджень є: 1) спосіб вчинення злочину; 2) мотив; 3) слідова картина злочину; 4) місце вчинення злочину; 5) час вчинення злочину; 6) особа потерпілого; 7) особа злочинця.

Спосіб вчинення злочину. Для злочинів даної категорії характерним є відсутність елементу підготовки до вчинення злочину, оскільки умисел на заподіяння тілесних ушкоджень виникає найчастіше раптово, наприклад, під час сварки, з'ясування відносин тощо. У випадках, коли мають місце якісь підготовчі дії, то для них не характерна особлива ретельність підготовки.

В половині випадків для заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому не застосовувалися будь-які знаряддя або засоби. В інших випадках, знаряддями заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути:

1) тупі предмети, до яких відносяться, зокрема, предмети господарсько-побутового призначення: сувенірні, саморобні та інші ножі, лопи, ключі, сокири, пательні, тарілки, виделки та ін.; побутові прилади: чайники, праски, фени та ін. Рідше – предмети промислово-технічного призначення: фрагменти арматури, металевих труб, дроти, запчастини тощо;

2) гострі предмети, зокрема, холодна зброя;

3) вогнепальна зброя та вибухові речовини і пристрої для заподіяння тілесних ушкоджень використовуються порівняно рідко;

4) хімічні речовини, зокрема, кислота, що може знаходитися в господарстві (оцет, сірчана кислота, соляна кислота тощо).

Найбільш поширеними наслідками завдання шкоди здоров'ю, внаслідок злочинних насильницьких дій, є тілесні ушкодження, що є небезпечними для життя. Внаслідок вказаних дій потерпілим найчастіше спричиняють наступні тілесні ушкодження: 1) проникаючі поранення; 2) відкриті та закриті переломи кісток; 3) забій головного мозку тощо.

Крім того, як правило, потерпіла особа чинить опір нападаючому, в результаті чого останній отримує тілесні ушкодження у вигляді саден, крововиливів, синців тощо. Інколи злочинцю заподіюють легкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження.

У випадках заподіяння тілесних ушкоджень для злочинця не характерне вживання заходів для приховування слідів злочину на місці події, більш характерними є дії спрямовані на приховання самої події або участі в ній конкретної особи. Заходи, направлені на приховання слідів злочину чи знарядь заподіяння тілесних ушкоджень, не характеризуються продуманістю та ретельністю підготовки, оскільки в більшості випадків заподіяння тілесних ушкоджень не планується особою завчасно, внаслідок чого злочинець після вчинення злочину виявляється не готовим до яких-небудь дій щодо приховання слідів протиправної події, крім того дається взнаки і збуджений емоційний стан, в якому він перебуває після вчинення своїх дій. У деяких випадках особа кається у вчиненому та взагалі ніяких дій щодо приховання злочину не вчиняє.

До типових дій по знищенню матеріальних слідів під час заподіяння тілесних ушкоджень можна віднести: приховання знарядь чи засобів вчинення злочину, одягу чи взуття злочинця, речей, що належали потерпілому; знищення слідів на місці події, слідів злочинцем на своєму одязі; приховання отриманих під час боротьби з потерпілим тілесних ушкоджень шляхом накладання гриму, пов'язок та інші дії.

Мотив. Мотивом заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому найчастіше є: 1) особисті неприязні відносини; 2) помста; 3) корисливі мотиви; 4) хуліганські спонування; 5) національна, релігійна або інша неприязнь.

Найбільш поширеними підставами для формування неприязних відносин між злочинцем і потерпілим бувають: неправильна чи аморальна поведінка потерпілого; образливі слова чи вживання нецензурної лайки потерпілим на адресу особи, яка вчинила злочин, чи третіх осіб; ревності; розбіжності з будь-яких питань; незгода з приводу належності матеріальних цінностей тощо.

Для жінок, крім названих, типовим мотивом заподіяння тілесних ушкоджень є психологічна обстановка, яка утворилася в результаті поведінки потерпілого, що виражається в постійних образах, побитті її та дітей, зрадах, безпідставних підозрах, аморальній поведінці потерпілого, тяжкому матеріальному стані з вини потерпілого тощо.

Слідова картина злочину. Основними носіями інформації на місці заподіяння тілесних ушкоджень є: фізичні сліди, залишені потерпілим, нападаючим (сліди боротьби, сліди рук, ніг, тіла, сліди використання знаряддя злочину, сліди транспортного засобу); можливі виділення людського організму (слина, кров, сеча, елементи пошкоджених органів потерпілого та ін.); різноманітні предмети потерпілого або нападаючого (носіальні предмети, елементи одягу, взуття тощо); предмети навколишнього середовища (пляшки, залишки цигарок, частини ґрунту, фарби, мастило тощо).

Для даної категорії злочинів найбільш характерними є сліди механічної взаємодії на тілі як потерпілої особи, так і нападаючого, в результаті чого залишаються сліди крові як на самих цих особах, так і на їхньому одязі, знарядді злочину, на предметах навколишньої обстановки. Сліди крові на тілі, одязі чи на предметах навколишнього середовища свідчать про положення тіла потерпілого в момент заподіяння тілесних ушкоджень, часу їх заподіяння, механізм та знаряддя злочину.

Сліди, що залишаються на тілі та одязі потерпілого, можливо класифікувати залежно від знарядя заподіяння тілесних ушкоджень:

1) травми від тупих предметів:

2) садна – порушення цілісності епідермісу шкіри. Їх локалізація вказує на місце дії тупого предмету, іноді на контактуючій поверхні за-

лишаються частинки зняття (металу, деревини, скла тощо) та є відображенням його форми, що дозволяє його ідентифікувати;

3) синці – утворюються в результаті розриву кров'яних судин та накопичення крові в підшкірно-жировій клітковині, слизових оболонках. За синцями визначають місце дії тупого предмета, його характер та час нанесення травми;

4) рани – порушення цілісності шкіри, слизової оболонки і тканин. Існують забійні, рвані, забійно-рвані та укушені рани. Форма ран різноманітна та обумовлена формою травмуючої поверхні тупого предмету;

5) забої – стійке зміщення суглобних кінців поєднаних кісток за рахунок непрямої травми;

6) переломи – повне чи часткове порушення цілісності кістки. Бувають відкриті та закриті переломи кісток. Відповідно до морфологічних особливостей перелому визначають місце травми та направлення руху травмуючої сили;

7) черепно-мозкові травми;

8) пошкодження внутрішніх органів, що характеризуються різноманітними морфологічними проявами – зовнішні та внутрішні крововиливи у м'які тканини, розриви, відрив частини або всього органу тощо.

Більшість тілесних ушкоджень, що заподіюються тупими предметами супроводжуються пошкодженнями одягу. Слідами застосування тупого предмету на одязі є: порушення цілісності (розриви) тканини чи окремих волокон; порушення будови тканини (вдавнення, переміщення чи здертя ворсу, кошлатання поверхні тканини); наявність сторонніх для даної тканини чужорідних залишків. Іноді на тканині залишається слід від контактуючої поверхні тупого предмета у вигляді забруднення.

2) тілесні ушкодження від дії гострих предметів – різані, колоті, рубані, пиляні рани. Різані рани завжди виділяють багато крові, а сліди крові на одязі можуть свідчити про місцезнаходження потерпілого в момент нанесення удару. Крім того, сліди крові потерпілого можуть залишитися й на руках чи одязі нападаючого. Пошкодження на одязі гострим предметом називається розрізом, який свідчить про силу удару, направлення руху, кут нанесення удару тощо.

При ушкодженні колючими предметами утворюються рани, які називають колоті. Колючий предмет пошкоджує шкіру своїм гострим кінцем, проходить у тіло, розриваючи при цьому тканини своїми боковими стінками. При взаємодії тканин одягу з колючими предметами вони спочатку розсовуються в боки, а вже потім розриваються. Іноді спостерігається пасок забруднення, витягування ниток, кінці яких нерівні, розкошлатані та вирвані назовні.

Ушкодження рубаючим предметом найчастіше зустрічаються у вигляді пошкодження кінцівок та голови. Особливості ушкоджень рубаю-

чими предметами – пошкодження кісткової тканини. При дії на одяг рубаючими предметами він може бути розсічений, але це залежить від гостроти леза та кута взаємодії.

Ушкодження пиляючими предметами характеризуються різною глибиною, краї ран дрібно нерівні, на кінцях ран маються розриви. Пошкодження одягу мають нерівні, розкошлатані кінці розриву.

3) вогнепальні поранення бувають кульовими, дробовими та осколочними. Типовими морфологічними проявами вогнепального поранення є вхідний отвір, раневий канал та вихідне вогнепальне поранення. Характер ушкоджень та слідів на них залежить від дистанції пострілу. Так, при близькому пострілі на одязі чи шкірі людини залишаються сліди кіптяви у вигляді темно-сірого, коричневого або чорного нашарування від центру пошкодження, і чим більша відстань пострілу, тим менше нашарування кіптяви.

Час вчинення злочину. Найбільша кількість випадків заподіяння тілесних ушкоджень спостерігається у неділю та суботу, найменша – у понеділок. Щодо часу доби вчинення злочину, то найбільша кількість вчинення злочинів спостерігається у вечірній час – з 18 до 24 год., найменша – вранці з 6 до 12 год.

Типовим для таких випадків є спільне вживання алкогольних напоїв чи наркотичних засобів, перебування даних осіб у спільних компаніях чи заходах.

Місце вчинення злочину. Найчастіше випадки заподіяння тілесних ушкоджень зустрічаються у міській місцевості, в сільській місцевості лише в третині випадків. Місця заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути найрізноманітнішими: місця для розваг та побутового обслуговування, місця проживання потерпілих або злочинців, парки, ліси, адміністративні будівлі, інші безлюдні місця.

Особа потерпілого. Як показують статистичні дані МВС України, кількість потерпілих у результаті заподіяння тілесних ушкоджень складають від 4 до 5 тисяч осіб щорічно.

Потерпілих від даної категорії злочинів умовно можна поділити на дві групи:

1) особи, які зловживають алкогольними напоями чи наркотичними засобами, ведуть себе брутально та зневажливо до присутніх, провокують сварки з незнайомими людьми знаходячись у громадських місцях чи розважальних закладах, де і трапляються такі злочини;

2) особи, які постійно сваряться на ґрунті ревнощів, помсти, зради, задрощів, неприязних відносин із родичами, друзями, тобто побутові злочини, які і трапляються за місцем проживання учасника бійки або в місцях спільного вживання алкогольних напоїв. Дії потерпілого часто носять провокаційний характер.

Потерпілими від даної категорії є, як правило, чоловіки, жінок лише третина. За віковою категорією, найчастіше, це особи віком від 18 до 30 років, найрідше – від 41 до 50 років.

У більшості випадків такі особи не мають постійного заробітку, мають середню освіту та раніше притягувалися до кримінальної відповідальності. Крім того, більшість потерпілих на момент заподіяння тілесних ушкоджень знаходилися у стані алкогольного, наркотичного, токсичного чи іншого сп'яніння.

Особа злочинця. У переважній більшості випадків тілесні ушкодження потерпілому спричиняє одна особа, і лише третина з них – у групі. Найчастіше це молоді чоловіки, які не мають постійного місця роботи та заробітку, віком від 18 до 40 років, раніше притягувалися до кримінальної відповідальності, і на момент вчинення злочину знаходилися в стані алкогольного, наркотичного, токсичного чи іншого сп'яніння або перебували в стані сильного душевного хвилювання.

Вчинення даного злочину жінками є нетиповим, а заподіяння тілесних ушкоджень групою жінок – це досить рідкий випадок, хоча така поведінка більш характерна для неповнолітніх дівчат, які з'ясовують відносини в підлітковому віці.

32.2. Початковий етап розслідування заподіяння тілесних ушкоджень

На початковому етапі розслідування заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути виділені наступні групи слідчих ситуацій з урахуванням наявних даних про окремі елементи криміналістичної характеристики злочину.

Перша група – слідчі ситуації, що залежать від того, в якому місці та в який час було вчинено злочин:

1) потерпілому заподіяно тілесні ушкодження за місцем його проживання чи його друзів, знайомих. У більшості випадків у такій ситуації винними особами в заподіянні тілесних ушкоджень є друзі чи знайомі потерпілого. Основним напрямом розслідування в такому випадку буде перевірка на причетність до вчинення злочину осіб, з якими потерпілий підтримував дружні стосунки або навпаки знаходився в неприємних відносинах;

2) у випадку заподіяння тілесних ушкоджень в громадському місці або на відкритій місцевості, розслідування слід направляти на перевірку таких версій: злочин вчинила малознайома чи незнайома особа в результаті сварки, яка виникла раптово; злочин вчинила незнайома особа

з метою приховання чи вчинення іншого злочину; злочин вчинила особа з хуліганських спонукань; злочин могла вчинити особа, яка є родичем або знайомим потерпілого.

Основними слідчими (розшуковими) діями в такому випадку можуть бути: огляд місця події; допит потерпілого і свідків; призначення судово-медичної та криміналістичних експертиз. При затриманні підозрюваної особи необхідно провести її особистий обшук, допит, огляд речей, у необхідних випадках, освідчування, пред'явлення для впізнання та ряд інших необхідних слідчих (розшукових) дій.

Друга група – слідчі ситуації, які формуються на основі інформації про нападника, отриманої від потерпілого:

1) потерпілий добре знає, хто заподіяв йому тілесні ушкодження та може надати всю необхідну інформацію для розшуку особи.

Це найбільш сприятлива ситуація для розслідування злочину. В цьому випадку необхідно ретельно провести огляд місця події; допитати потерпілого і всіх можливих свідків та призначити судово-медичну і криміналістичні експертизи;

2) потерпілий не знає того, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, але може описати його зовнішність та особливі прикмети.

У таких випадках, з метою розшуку підозрюваного, необхідно скласти композиційний і словесний портрети останнього та з їх допомогою здійснювати його розшук. У разі затримання підозрюваного, пред'явити його для впізнання потерпілому і свідкам;

3) потерпілий не знає нападника та не може повідомити ніякої інформації про нього.

Ця складна ситуація розслідування є досить рідкою в даній категорії кримінальних проваджень. У таких випадках необхідно організувати проведення оперативно-розшукових заходів для встановлення очевидців події та підозрюваних;

4) потерпілий знає того, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, але умисно приховує інформацію від слідчого, відмовляючись від дачі показань.

Часто така ситуація трапляється, коли винною особою є близький родич чи знайомий, і потерпілий не бажає притягнення його до кримінальної відповідальності через дружні відносини або через погрози з боку особи, яка заподіяла тілесні ушкодження. В таких випадках слідчому потрібно самостійно шукати необхідні докази для доведення вини підозрюваної особи, і тому доцільним буде проведення наступних слідчих (розшукових) дій: огляду місця події; допиту свідків; слідчого експерименту; призначення різноманітних судових експертиз;

5) потерпілий не може повідомити, хто заподіяв йому тілесні ушкодження, через те, що знаходиться без свідомості або в тяжкому стані.

У таких випадках можна висунути версії про заподіяння тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони, в результаті нещасного випадку, хуліганських дій, розбійного нападу. Слідчому після огляду місця події необхідно організувати проведення оперативно-розшукових заходів для встановлення очевидців події, особи потерпілого, перевірки проживаючих поблизу місця події підозрілих осіб; надати необхідну інформацію та фотокартку потерпілого до засобів масової інформації; перевірити його відбитки за дактилоскопічними обліками; при можливості витребувати медичні документи з лікувального закладу для призначення судово-медичної експертизи; призначити необхідні криміналістичні експертизи; провести допити свідків для встановлення особистості потерпілого та характеру події.

Третя група – слідчі ситуації, що складаються залежно від позиції підозрюваної особи:

1) особа, підозрювана у вчиненні злочину повністю визнає свою вину.

Така слідча ситуація виникає у випадках, коли тілесні ушкодження потерпілому заподіяні на ґрунті неприяних відносин, що виникли раптово між знайомими або родичами в результаті сварки. Джерелом повідомлення про даний злочин, як правило, є заява потерпілого, близьких родичів, повідомлення медичних установ, які надавали медичну допомогу потерпілому. Якщо на перший погляд дана ситуація здається сприятливою для розслідування, то насправді слідство стикається зі значними труднощами, оскільки носіями доказової інформації в таких випадках, як правило, є особи, зацікавлені в закритті кримінального провадження, в тому числі й сам потерпілий про це просить.

Саме тому основне завдання розслідування в такій слідчій ситуації – закріплення та вивчення доказів від вже встановлених джерел, що забезпечується: оглядом місця події; допитом потерпілого (бажано відразу на місці події чи в медичній установі); допитом свідків (про час і місце вчинення злочину, про особу, яка завдала тілесні ушкодження, причини сварки та її відносини з потерпілим); оглядом одягу потерпілого; призначенням судово-медичної та криміналістичних експертиз. У випадку затримання підозрюваного, необхідно його допитати; провести огляд його речей та освідчення;

2) підозрюваний визнає факт застосування незначного насильства до потерпілого, але заперечує свою причетність до наслідків, що настали.

У таких випадках підозрюваний пояснює, що тілесні ушкодження у потерпілого мали місце до застосування насильства з його боку або потерпілий отримав їх вже після бійки з ним.

Основне завдання розслідування – встановлення причинного зв'язку між насильницькими діями підозрюваного і наслідками у вигляді тілесних ушкоджень. З цією метою необхідно розширити коло свідків; про-

вести слідчий експеримент як з потерпілим, так і з підозрюваним на місці події із залученням судово-медичного експерта; за результатами слідчого експерименту – призначити судово-медичну експертизу;

3) підозрюваний визнає факт насильства, але вказує, що діяв у стані самозахисту або афекту.

У такій ситуації підозрюваний вказує, що ініціатором бійки був сам потерпілий, який її спровокував шляхом приниження честі і гідності підозрюваного чи навіть заподіяння тілесних ушкоджень, а підозрюваний вже діяв у стані афекту у результаті образи чи захищаючись від нанесення тілесних ушкоджень з боку потерпілого.

Основне завдання розслідування в такій ситуації – встановити, чи мало місце насильство або інша провокація відносно підозрюваного, що могло викликати стан сильного душевного хвилювання. Для цього необхідно провести освідчення підозрюваного на предмет встановлення наявності тілесних ушкоджень; огляд речей підозрюваного; огляд місця події, де зосередити особливу увагу на пошук речових доказів, що свідчать про поведінку потерпілого в момент заподіяння тілесних ушкоджень, спосіб та механізм їх заподіяння; призначити судово-медичну та криміналістичні експертизи з метою з'ясування питання щодо механізму заподіяння тілесних ушкоджень; призначити судово-психологічну експертизу для встановлення психологічного стану підозрюваного до, під час та після заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому;

4) підозрюваний відмовляється від факту застосування насильства щодо потерпілого, а факт наявності тілесних ушкоджень у останнього пояснює його необережністю, випадковим збігом обставин або обмовою з боку потерпілого.

В даному випадку небажання підозрюваних нести відповідальність за вчинений злочин переважає здоровий глузд і тому вони намагаються ввести слідство в оману, наводячи факти, які досить часто не знаходять свого підтвердження під час досудового розслідування.

Основне завдання розслідування – доведення вини підозрюваного у вчиненому злочині. Найкраще це зробити шляхом проведення огляду місця події, де зосередити увагу на виявлення слідів злочинних дій підозрюваного; освідчення потерпілого та підозрюваного з метою виявлення взаємозв'язку тілесних ушкоджень; з цією ж метою оглянути їх одяг та речі; призначення судово-медичної та криміналістичних експертиз, з метою з'ясування питання про механізм та спосіб заподіяння тілесних ушкоджень; встановлення свідків події та їх допиту; слідчого експерименту за участю потерпілого та підозрюваного, за результатами якого призначити судово-медичну експертизу, зокрема, для з'ясування питання про можливість отримання тілесних ушкоджень при обставинах, вказаних потерпілим та підозрюваним;

5) підозрюваний повністю заперечує свою причетність до заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому або відмовляється від дачі показань.

Такі ситуації є характерними у випадках, коли підозрюваний впевнений у неможливості доведення його вини у вчиненому злочині, особливо коли подія відбулася без свідків.

Основне завдання розслідування – встановлення причетності підозрюваного до вчиненого злочину. Дане завдання вирішується шляхом пошуку необхідних доказів під час проведення огляду місця події; проведення освідчування підозрюваного і потерпілого, а також огляду їх одягу з метою виявлення слідів злочину; проведення допиту потерпілого; проведення одночасного допиту вже допитаних потерпілого та підозрюваного; встановлення свідків злочину та їх допиту.

32.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події. Метою проведення огляду місця події при розслідуванні заподіяння тілесних ушкоджень є: з'ясування обстановки та обставин розслідуваного злочину; виявлення та фіксація речових доказів, слідів, предметів, що мають значення для кримінального провадження; перевірка показань потерпілого, підозрюваного, свідків про обставини злочину тощо.

З метою якісного та послідовного огляду слідчому бажано поділити всю територію огляду на певні ділянки, що дозволить сконцентрувати увагу на певних об'єктах та пов'язати їх з іншими предметами, слідами на місці події. Не слід забувати про фіксацію місця події за допомогою додаткових засобів фіксації – фото-, відеозйомка, схеми, плани, малюнки, креслення тощо.

Тактика огляду місця події на робочому етапі передбачає загальну (статичну) та детальну (динамічну) стадії огляду. Під час проведення загального огляду місця заподіяння тілесних ушкоджень слідчому необхідно виявити та зафіксувати: розташування місця події, вказавши повну адресу, ділянку вулиці, місцевості; якщо злочин вчинено за межами міста – необхідно зробити прив'язку до нерухомих орієнтирів; всі виявлені сліди та предмети, що мають значення для встановлення обставин події, обставини, що сприяють розслідуванню злочину за «гарячими слідами»; умови, що сприяли вчиненню злочину.

Детальний огляд потребує від слідчого прискіпливого огляду всіх предметів та слідів, що можуть мати значення для кримінального провадження, ретельного опису їх у протоколі слідчої (розшукової) дії.

Слідчому при огляді місця події слід звернути увагу на відшукання речових доказів, які б свідчили про правдивість слів потерпілого та підозрюваного, надали можливість перевірити версії про умисне чи ненавмисне заподіяння тілесних ушкоджень, в результаті самозахисту, можливе інсценування.

Особливу увагу слід звертати на виявлення слідів, що вказують на особу злочинця: сліди рук, ніг, взуття, волосся, сліди крові, частинки епітелію шкіри, волокна одягу, мікрочастинки, запахові сліди. При цьому необхідно мати на увазі, що обстановка на місці події дає змогу отримати відомості не лише про анатомічні чи фізіологічні властивості особи, але й дає змогу оцінити її психічний стан. Про відхилення в психіці свідчать багаточисельні рани на тілі потерпілого, різного роду написи на стінах, не мотивовані жорстокі дії злочинця.

При огляді місця події слідчому необхідно оглядати не лише те приміщення чи територію, де був виявлений потерпілий чи сліди боротьби, а й прилягаючу територію, що дозволяє виявити об'єкти, які мають важливе значення для встановлення істинного характеру минулої події. Наприклад, під час дослідження прилягаючої місцевості можна виявити місце, де особа чекала на свою жертву, шляхи підходу та відходу після вчинення злочину, сліди транспортного засобу, предмети, загублені чи залишені підозрюваним тощо.

Найбільш результативним є проведення даної слідчої (розшукової) дії за участю свідка-очевидця, який надасть допомогу у визначенні місця події, виявленні шляхів переміщення підозрюваного, що зробить можливим зосередити увагу на виявленні слідів та речових доказів безпосередньо на місці заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому.

Дії слідчого на місці події не повинні обмежуватися лише виявленням, фіксацією та вилученням слідів злочину. На місці події необхідно зіставляти й аналізувати різноманітні сліди та робити висновки про відсутні елементи злочину, розробляти версії поведінки злочинця на місці події і намагатися встановлювати нові факти, що сприяють розслідуванню злочину.

По даній категорії кримінальних проваджень до участі в проведенні огляду місця події слід залучати наступних спеціалістів: судового медика-біолога – для виявлення та вилучення виділень людини (крові, слини, сечі); експерта-криміналіста – для виявлення, фіксації і вилучення слідів трасологічного характеру (рук, взуття, транспортних засобів), застосування вогнепальної, холодної зброї або предметів, що використовувалися як зброя; кінолога зі службовою собакою – для переслідування підозрюваного за «гарячими слідами» тощо.

Допит потерпілого та свідків. Основною умовою обрання правильного напрямку розслідування та встановлення особи, яка вчинила зло-

чин, є негайний допит потерпілого. Однак у кримінальних провадженнях за фактом заподіяння тілесних ушкоджень, проведення термінового допиту потерпілого часто неможливе через його тяжкий фізичний стан. Тому, якщо потерпілий знаходиться у лікарні, про можливість проведення допиту слід запитати у лікаря. У випадках, коли потерпілий не може дати показання, бажано допитати медичний персонал, який надавав йому медичну допомогу, для з'ясування, що саме пояснив потерпілий з приводу отримання ним тілесних ушкоджень.

Перші показання потерпілого відразу після заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути неповними та дещо спотворювати обставини події у зв'язку з перебуванням останнього в шоковому чи тяжкому фізичному стані. Іноді потерпілий намагається приховати злочинні дії своїх близьких, знайомих чи родичів, оскільки бажає захистити їх від кримінальної відповідальності за вчинений злочин, чи побоюється помсти з боку злочинця, чи має намір пізніше сам «розібратися», і в результаті чого дає завідомо неправдиві показання. Але в будь-якому випадку не слід зволікати з проведенням даної слідчої (розшукової) дії, оскільки потерпілий може забути про деякі деталі події або викласти їх у зміненому вигляді під впливом відомостей, отриманих у процесі спілкування з іншими особами.

Як правило, недобросовісну поведінку потерпілого можна виявити шляхом проведення аналізу особистості потерпілого, його поведінки на допиті, взаємовідносин з іншими учасниками під час проведення слідчих (розшукових) дій, відношення до події злочину та співставлення його показань з іншими матеріалами кримінального провадження.

Під час допиту потерпілого необхідно визначити коло питань які підлягають з'ясуванню: час, місце події; обставини знайомства чи іншого контакту з особою, яка заподіяла тілесні ушкодження (в яких відносинах перебували, чи виникали конфлікти, якщо раніше незнайомі – чи зможе описати зовнішність нападника тощо); якими знаряддями були заподіяні ушкодження, послідовність нанесення ударів, особливо якщо нападаючих було декілька; які сліди та від чого могли залишитися на злочинцях; чи не залишили нападаючі на місці злочину випадково якісь предмети, знаряддя злочину; в якому напрямі вони зникли; хто ще знаходився на місці події та міг бути очевидцем злочину; чи зникли у потерпілого якісь речі або матеріальні цінності.

При допиті потерпілого слідчий може залучати спеціаліста, оскільки під час допиту можуть розглядатися питання, що потребують спеціальних знань, зокрема, у галузі судової медицини.

Під час проведення допиту у свідків необхідно з'ясувати всі відомі їм обставини події: час, місце вчинення злочину; обставини, що передували вчиненню злочину; особистість потерпілого та особи, яка запо-

діяла тілесні ушкодження; якщо ці особи їм невідомі – ознаки їх зовнішності; за допомогою яких збрарядь були заподіяні тілесні ушкодження; дії нападника, спрямовані на заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого; дії потерпілого під час та після нанесення ушкоджень, чи була з його боку провокація, чи чинив він опір нападнику тощо.

Допит підозрюваного необхідно проводити негайно після його затримання, оскільки він в цей момент знаходиться у розгубленому стані і у нього немає часу для побудови правдоподібних неправдивих версій події.

Для проведення якісного допиту підозрюваного слідчому необхідно детально вивчити всі матеріали кримінального провадження та всю наявну інформацію про особу підозрюваного (його біографію, сімейний та соціальний стан, характеристики з місця навчання чи роботи, поведінку в побуті, відносини з сусідами тощо); визначити перелік питань, які необхідно з'ясувати; скласти план допиту, визначити прийоми і методи, що можуть бути застосовані на допиті та необхідні речові докази, які будуть використані під час запланованих тактичних прийомів.

Вже на першому допиті підозрюваного необхідно детально та послідовно з'ясувати наступні обставини злочину: його відносини з рідними, близькими та потерпілим; наявність судимостей; мотиви та мета заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому; чи були злочинні дії викликані аморальною або агресивною поведінкою потерпілого та якою саме; чи готувався підозрюваний до побиття потерпілого, зокрема, чи підшукував або готував збраряддя злочину; місце, час та детальні обставини злочину, зокрема, як, в якій послідовності наносив удари, як реагував потерпілий, чи чинив опір; психічний стан підозрюваного на момент заподіяння тілесних ушкоджень; дії після вчинення злочину, зокрема, чи вживав заходи щодо приховання слідів злочину, надання допомоги потерпілому; обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, які сприяли вчиненню злочину, тощо. У випадках, коли злочин вчинений декількома особами, слідчому необхідно з'ясувати роль кожного зі співучасників у вчиненому злочині, зокрема, хто був організатором, виконавцем, характер насильницьких дій кожного, в якій послідовності, якими збраряддями та куди наносилися удари потерпілому.

Важливе значення на даному етапі має належна фіксація показань підозрюваного (крім протоколу допиту необхідно використовувати аудіо чи відеозапис), а також негайне проведення інших слідчих (розшукових) дій, направлених на перевірку показань підозрюваного: освідування – для виявлення та фіксації слідів боротьби на тілі підозрюваного, отриманих під час бійки з потерпілим; обшуку – для відшукування та вилучення речових доказів, збрарядь злочину; слідчого експерименту – для перевірки та закріплення показань підозрюваного тощо.

Освідування. Метою проведення освідування є встановлення нових доказів, перевірка вже зібраних у провадженні доказів, отримання відомостей про особу підозрюваного. Необхідність у проведенні освідування виникає у випадках, коли потерпілий під час допиту вказує на особливі прикмети, які є на тілі підозрюваного у вигляді шрамів, татувань, родимих плям та ін., а також тілесні ушкодження, які могли залишитися на тілі підозрюваного в результаті опору потерпілого.

У даній категорії кримінальних проваджень рекомендується проводити освідування як потерпілого, так і підозрюваного. Якщо свідки злочину брали участь у бійці (захищали потерпілого, відсторонювали учасників бійки та інше), то також слід в обов'язковому порядку провести і їх освідування. У випадках відмови учасників від проведення освідування, законодавець передбачив примусове проведення даної слідчої (розшукової) дії. Освідування потерпілого з метою виявлення і фіксації тілесних ушкоджень на тілі проводиться рідше, це можна пояснити тим, що у даній категорії кримінальних проваджень для визначення характеру, локалізації та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень потерпілого обов'язково призначається судово-медична експертиза.

Рішення слідчого про проведення освідування повинно базуватися на фактичних даних, що свідчать про наявність на тілі конкретної особи слідів злочину чи особливих прикмет. Потім слідчий повинен ретельно підготуватися до проведення освідування, що в себе включає:

1) вирішити питання про залучення понять, бажано однієї статі з освідуваною особою та необхідних спеціалістів (судово-медичного експерта, лікаря, експерта-криміналіста, експерта-трасолога чи баліста та ін.). Під час проведення освідування підозрюваного, який спричинив тілесні ушкодження із застосуванням вогнепальної зброї, слід залучити спеціаліста в галузі судової балістики. Оскільки при проведенні пострілу з вогнепальної зброї відбувається викид незначної кількості порохових газів у зворотному від пострілу напрямі, і на тильній частині рук та на одязі особи, яка стріляла утворюється нашарування слідів пострілу. Це спостерігається як при пострілі з довгоствольної, так і короткоствольної зброї. Візуально ці сліди непомітні навіть при використанні збільшувальних приладів, ультрафіолетового світла. Також доцільним буде використання й інших спеціалістів з різних галузей науки та техніки;

2) підготувати науково-технічні засоби фіксації ходу та результатів освідування – фотоапарат, відеокамеру, а також засоби виявлення слідів – лупу, світлофільтри, ультрафіолетовий освітлювач, електронно-оптичний перетворювач. Також у випадку інформації про наявність слідів злочину на одязі чи взутті освідуваної особи слід підготувати змінний одяг, взуття, на випадок вилучення того, що є на освідуваному;

3) визначити місце, час проведення освідування. При виборі місця проведення освідування слід брати до уваги мету проведення слідчої (розшукової) дії. Якщо це пов'язано з дослідженням тілесних ушкоджень та зняттям пов'язок і бинтів, то його слід проводити в лікарській установі, у випадку необхідності надання медичної допомоги. При визначенні часу проведення необхідно пам'ятати, що це – невідкладна слідча (розшукова) дія. Зволікання з її проведенням може привести до втрати доказової інформації й речових доказів унаслідок навмисних або ненавмисних дій особи, яка підлягає освідуванню, спрямованих на знищення слідів злочину;

4) складання плану проведення освідування, в якому зазначається найбільш раціональна послідовність дій слідчого з особою, що освідується.

Крім того, з метою запобігання всім можливим конфліктним ситуаціям перед проведенням освідування слідчому, необхідно вжити всіх необхідних заходів для переконання особи в доцільності добровільного освідування, і лише в певних випадках проводити освідування примусово.

Під час проведення освідування слідчому слід дотримуватися такої послідовності:

1. Спочатку проводити загальний огляд людини, тобто оглянути відкриті ділянки тіла, який проводять зверху вниз, від загального до конкретного. При огляді відкритих ділянок слід звернути увагу на ділянки, вкриті волоссяним покривом, ретельно оглядати руки.

2. Потім послідовно оглядається одяг, пропонується освідуваній особі поступово його зняти. Після чого слідчий оглядає тіло освідуваної особи та пропонує судовим експертам за допомогою криміналістичної техніки оглянути тіло освідуваної особи з метою відшукання доказів. При цьому слід пам'ятати, що методи огляду залежать від мети проведення освідування та способу вчинення злочину. Якщо тілесні ушкодження були спричинені за допомогою вогнепальної зброї, то слід шукати на руках та рукаві сліди кіптяви та порошу. Також на пальцях чи долоні руки можуть бути характерні незначні тілесні ушкодження, отримані в результаті застосування вогнепальної зброї. Також тілесні ушкодження у підозрюваних можуть виникнути при використанні холодної зброї чи звичайних кухонних ножів, що виникають під час опору потерпілого чи незграбних дій підозрюваного. Якщо ж між потерпілим і підозрюваним був безпосередній контакт, що виражався в опорі потерпілого, то і на тілі підозрюваного можна виявити тілесні ушкодження, особливо якщо потерпілий використовував для захисту якісь предмети чи знаряддя. Тому в процесі опису тілесних ушкоджень чи особливих прикмет слід дотримуватися такої послідовності та вказува-

ти спочатку конкретне місце їх виявлення на тілі людини, вид слідів у відповідності з прийнятою класифікацією, їх кількість, взаємне розміщення та відносно частин тіла, їх форму, розміри, стан, колір, характер країв ран і поверхні, а також наявність виражених особливостей.

При виявленні тілесних ушкоджень чи особливих прикмет слід зафіксувати їх за допомогою фото- чи відеокамери, можна також їх замальовувати. Якщо особливі прикмети чи тілесні ушкодження виявлені на ділянках тіла, що скриті одягом, то з етичних міркувань, слід їх фотографувати, по можливості уникаючи обличчя освідчуваної особи.

Запитання для самоконтролю:

1. Які елементи криміналістичної характеристики тілесних ушкоджень?
2. Які способи заподіяння тілесних ушкоджень є типовими?
3. Які найбільш поширені мотиви заподіяння тілесних ушкоджень?
4. Як характеризується час та місце заподіяння тілесних ушкоджень?
5. Як характеризується слідова картина заподіяння тілесних ушкоджень?
6. Які типові особливості злочинця та потерпілого від злочину?
7. Які типові слідчі ситуації при розслідуванні цього виду злочинів?
8. Які особливості невідкладних слідчо-оперативних заходів на початковому етапі розслідування?
9. Які типові слідчі версії заподіяння тілесних ушкоджень?
10. Які особливості огляду місця заподіяння тілесних ушкоджень?
11. Які особливості допиту потерпілих, свідків та підозрюваних?
12. В чому полягають особливості проведення освідчування при розслідуванні цього виду злочинів?

Глава 33

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАНЬ

33.1. Криміналістична характеристика зґвалтувань

Зґвалтування, тобто статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 152 КК України, є найбільш тяжким злочином проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Основними елементами криміналістичної характеристики зґвалтувань є:

- спосіб вчинення зґвалтування;
- місце вчинення зґвалтування;
- типова «слідова картина» злочину;
- особа злочинця;
- особа потерпілого;
- мотиви вчинення зґвалтування.

Спосіб вчинення. Вибір злочинцем конкретного способу зґвалтування безпосередньо залежить:

- від особистих психофізіологічних якостей гвалтівника;
- чи вчиняється злочин одноособово або групою осіб;
- був гвалтівник знайомий з потерпілою особою чи ні.

Спосіб вчинення зґвалтування може визначатися також місцем вчинення злочину та іншими об'єктивними умовами. Наприклад, при раптовому нападі на вулиці в умовах дефіциту часу і підвищеним ризиком бути затриманим, гвалтівник частіше за все застосовує грубість та жорстокість фізичного впливу. При посяганні у безлюдному місці або ж на квартирі по відношенню знайомої потерпілої, фізичний вплив може бути менш виразним та інтенсивним.

Насильству можуть передувати спеціальні підготовчі дії злочинця – вибір ним часу посягання, зброї, підручних та маскувальних засобів, слідкування або очікування потерпілої особи в конкретному місці.

Спосіб вчинення зґвалтування характерний також і наявним етапом (способом) приховання цього злочину: маскування зовнішності насильника, замовчування чи повідомлення неправдивих відомостей про себе, вбивство потерпілої особи тощо.

Спосіб вчинення зґвалтування класифікується за наступними підставами:

По-перше, відповідно до того, як гвалтівник використовував вже існуючу ситуацію для посягання або ж створив для цього сприятливі умови, зґвалтування поділяються на вчинені:

- а) раптово (у малолюдних місцях);
- б) після попередньої спроби познайомитися, безуспішних спроб ставтевої близькості за згодою;
- в) з використанням обману, коли потерпілу особу злочинець шляхом усіяких хитрощів заманує до відлюдного місця (наприклад, злочинець пропонує покатати потерпілу, підвести її до місця відпочинку, піти на вечірку тощо) або ж коли злочинець обманним шляхом проникає до приміщення (під виглядом працівника комунальної служби, лікаря тощо).

По-друге, за способом впливу на потерпілу особу і подолання її опору, зґвалтування поділяються на вчинені:

а) з використанням безпорадного стану потерпілої особи (фізичної хвороби, похилого або малолітнього віку, алкогольного або наркотичного сп'яніння тощо);

б) шляхом доведення потерпілої особи до безпорадного стану (у результаті використання наркотиків, снодійного, алкоголю, введення до гіпноотичного стану тощо);

в) шляхом різного роду залякувань, погроз та жорстокого фізичного впливу. Статистичні дані свідчать, що психічне насильство при вчиненні зґвалтувань застосовується злочинцями в 20 % від загальної кількості даних злочинів.

Дії особи, яка домоглася згоди потерпілого на статевий акт не за допомогою фізичного чи психічного насильства або використання безпорадного стану, а шляхом обману чи зловживання довірою (освідченні у кохання, обіцянки укласти шлюб, у т.ч. зробленої в урочистій обстановці і з повідомленням про це родичам, заяви до відділу РАГС тощо), не містять складу цього злочину.

По-третє, способи вчинення даних злочинних діянь систематизуються за характеристикою взаємозв'язку злочинець – потерпіла особа:

1) зґвалтування незнайомої особи;

2) зґвалтування, вчинене після нетривалого спілкування з потерпілою особою;

3) зґвалтування потерпілої особи з якою гвалтівник короткотривало проводив вільний час;

4) зґвалтування потерпілої особи, з якою злочинець мав довготривалі стосунки (спільне місце роботи, навчання, проживання тощо);

5) зґвалтування потерпілої особи, з якою злочинець перебував у родинних стосунках, у тому числі малолітньої й неповнолітньої.

Дані про спосіб вчинення насильницького статевого посягання дозволяють судити про деякі особливості особи, яка його вчинила (її вік, злочинний досвід, характер, професію, дефекти психіки тощо). Про психічні аномалії гвалтівника, наприклад, можуть свідчити сліди укусів, викрадення у жертви інтимних предметів туалету тощо.

Місцем вчинення зґвалтувань найчастіше бувають лісопаркові зони, підсобні приміщення, дахи та підвали багатопверхових будинків, подекуди автомобілі, квартири, куди потерпіла потрапила внаслідок обману з боку насильника, готелі, пустирі та інші місця, де немає сторонніх. Інколи місця вчинення зґвалтувань у певних осіб є аналогічними або повторюються. Це зумовлюється психічними особливостями злочинця.

Типова «слідова картина» зґвалтування характеризується наявністю матеріально-фіксованих слідів події та слідами пам'яті учасників події.

Типові матеріально-фіксовані сліди події лишаються:

– на тілі та одязі потерпілої (сліди крові, сперми, епітелію, волосся, слини, виділень людського організму; сліди мікрочастин у піднігтьовому вмісті; гематоми на шиї, обличчі, стегнах та інші тілесні ушкодження; розірваний одяг потерпілої особи із залишками рослинних об'єктів, ґрунту, мікрочастин одягу злочинця та інших мікрочастин з місця події);

– на тілі та одязі гвалтівника (їх типовий перелік подібний слідам, що лишаються на тілі та одязі потерпілої особи – подряпини, укуси, утворені при опорі потерпілої, нашарування волокон від її одягу тощо);

– на місці вчинення злочину (дактилоскопічні, трасологічні, одорологічні, біологічні сліди учасників події; сліди боротьби, опору, насильницьких дій на місці події; окремі елементи одягу – гудзики, банти, нижня білизна; інколи, незначні для злочинця або загублені ним документи).

Специфіка типової слідової картини, що лишилася у пам'яті учасників розслідуваної події, обумовлюється необхідністю детального вивчення не тільки її обставин, а й різноманітних сторін їх особистого життя (у тому числі інтимного). Потерпіла особа, як правило, психологічно не підготовлена до викладення подробиць зґвалтування, на її поведінку часто впливають такі чинники, як сором, страх, матеріальна або службова залежність, що, в свою чергу, потребує особливого підходу до встановлення психологічного контакту між нею та слідчим. Крім того, потерпіла особа, як правило, заперечує проти розголошення факту зґвалтування, і в зв'язку з цим нерідко висуває клопотання про зберігання таємниці самої події від близьких та інших осіб (подруг, товаришів по роботі, членів родини). Таке клопотання в цілому ускладнює процес розслідування.

Особа злочинця. Гвалтівники поділяються на дві основні групи.

До першої групи належать особи з різноманітними аномаліями психіки, а також патологічними проявами статевого потягу (фетишизм, ексгібіціонізм, садизм тощо). До цієї групи також відносяться особи, які страждають психозом пізнього віку, розвинутим слабоумством. Частіше за все ними здійснюються статеві посягання відносно малолітніх та неповнолітніх.

Другу групу складають особи, які не мають патологічних змін у психічній та статевій сфері. Їх можна поділити на три підгрупи:

1) хронічні алкоголіки, наркомани, а також особи раніше засуджені за злочини проти статевої свободи і статевої недоторканості особи та інші насильницькі злочини. Вони відрізняються грубістю, жорстокістю по відношенню до оточуючих, моральною розпустою (наприклад, ба-

жанням задовольнити статеву пристрасть неприродним шляхом, домінувати над потерпілою особою тощо);

2) особи, які не мають різко виражених ознак першої підгрупи. У більшості випадків вони відрізняються примітивними інтересами, цинічним відношенням до жінок, надмірним вживанням алкогольних напоїв. Сюди також відносяться і особи, які вчинили зґвалтування при наявності складних, специфічних взаємовідносин з потерпілою особою, у ситуації, коли у її поведінці була помітна розкутість і навіть провокація;

3) неповнолітні гвалтівники. Такі гвалтівники частіше за все посягають на малолітніх та неповнолітніх. Групові зґвалтування за участю неповнолітніх супроводжуються жорстоким, цинічним відношенням до жертви, досить часто статево пристрасть задовольняють неприродним шляхом.

В процесі розслідування зґвалтувань, які вчинені групами неповнолітніх, слід враховувати, що доволі часто такі групи вчиняють й інші злочини (крадіжки, грабежі тощо). Характерним є те, що більшість учасників групи, як правило, є мешканцями одного району, добре знають один одного за навчанням, спільним проведенням часу і вчиняють зґвалтування неподалік від постійного місця проживання, або ж місця де проводять свій вільний час.

Особа потерпілого. Переважна більшість потерпілих від зґвалтувань є особи жіночої статі. Досить часто потерпіла особа і гвалтівник тією чи іншою мірою знайомі один з одним (приблизно половина зареєстрованих зґвалтувань). Значну частину потерпілих складають неповнолітні (в тому числі і чоловічої статі), серед яких досить багато виховувалися в несприятливих сімейних умовах (відсутність одного з батьків, матеріальні труднощі, насильство в родині, пияцтво батьків, їх аморальна поведінка тощо). Біля третини всіх потерпілих (дорослих й неповнолітніх) перебували в момент статевого посягання в тому чи іншому ступені алкогольного сп'яніння.

Специфічну групу потерпілих складають особи, які страждають тими чи іншими психічними захворюваннями, у тому числі шизофренією, а найчастіше олігофренією. Особливо велика частка таких потерпілих серед 14-15-літніх. Порушення психічного розвитку, інтелектуальна недостатність досить часто пов'язані у неповнолітніх з підвищеною сексуальністю, що значною мірою полегшує здійснення сексуальних посягань, – вони в силу свого хворобливого стану особа не в змозі адекватно оцінювати та перешкоджати статевим посяганням злочинця.

Мотиви вчинення зґвалтування. Типовим мотивом вчинення зґвалтування є задоволення статевої пристрасті. Однак, в практиці розслідування даного виду злочинів зустрічалися інші супутні мотиви, які обов'язково повинні бути враховані при висуванні слідчих версій щодо особи гвалтівника та інших обставин події, а саме:

- зґвалтування було способом залякування потерпілої особи (або його родичів) для задоволення вимоги передачі належного їм майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру на користь вимагачів;
- хуліганські спонукання (бажання принизити потерпілу особу, прагнення сексуального самоствердження);
- помста.

33.2. Початковий етап розслідування зґвалтувань

Після прийому заяви слідчому необхідно невідкладно розпочати кримінальне провадження, оскільки зволікання може спричинити зникнення ряду слідів злочину та втрати інших обставин, які в подальшому не зможуть використовуватись як докази, наприклад, сперма, тілесні ушкодження, що свідчать по статеві зносини і їх насильницький характер. На початковому етапі розслідування обов'язково приймаються заходи, що забезпечують збереження одягу і білизни потерпілої особи, вказаної нею підозрюваної особи з усіма наявними на них слідами, терміново проводиться судово-медична експертиза обох цих осіб з метою фіксації слідів статевого акту (насильницьких дій сексуального характеру) і тілесних ушкоджень, що свідчать про боротьбу і самооборону.

При розслідуванні зґвалтувань необхідно встановити наступний *типовий перелік обставин події*:

- потерпіла особа від зґвалтування;
- в якому стані знаходилася потерпіла особа;
- чим був обумовлений безпорадний стан потерпілої особи, у чому це конкретно виявилось (фізичні вади, розлад нервової системи, інший хворобливий або непритомний стан);
- чи не має потерпіла особа ознаки, наявність яких є кваліфікуючими обставинами;
- де і коли вчинений злочин;
- яке насильство було застосовано відносно потерпілої особи;
- у чому виявилось фізичне насильство (спричинення тілесних ушкоджень, больові прийоми тощо);
- чи був реальним опір, який чинила потерпіла особа;
- яка була форма та зміст психічного насильства (погрози, приниження тощо);
- чи є обтяжуючі вину обставини і в чому вони виражені;
- які дії для підготовки до вчинення злочину та його приховання здійснив злочинець;

- хто вчинив злочин;
- чи не володіє особа ознаками, обтяжуючими відповідальність;
- якщо згвалтування вчинене групою, то необхідно встановити ступінь вини кожного і їх роль у скоєному злочині;
- які причини та умови сприяли вчиненню згвалтування.

Початок розслідування ситуаційно залежить від фактору попередніх стосунків між потерпілою та гвалтівником. *Типовими слідчими ситуаціями* у кримінальних провадженнях розслідування злочинів цього виду є такі:

- а) потерпіла знайома з гвалтівником;
- б) потерпіла не знайома з гвалтівником, але запам'ятала його зовнішність і зможе його впізнати;
- в) потерпіла не знайома з гвалтівником і впізнати його не може внаслідок раптовості нападу або вжитих ним заходів маскування.

Інша група *типових слідчих ситуацій* відноситься до вчинення згвалтування групою осіб:

- а) у разі згвалтування групою осіб потерпіла особа знає одного з учасників злочину, а інших – ні;
- б) один з учасників згвалтування, вчиненого групою осіб, залишившись віч-на-віч з потерпілою особою, відмовився від вчинення злочину, виявив почуття жалю, турботи, намагався надати допомогу;
- в) потерпіла особа добровільно погодилась на статеvu близькість зі знайомим, але він, скориставшись цим, привів її туди, де чекала група осіб, які й вчинили групове згвалтування.

У системі *першочергових слідчих (розшукових) дій та інших заходів* слід виділити наступні:

- допит потерпілої особи;
- огляд місця події;
- тимчасове вилучення та огляд одягу потерпілої особи і підозрюваного;
- проведення судово-медичної експертизи потерпілої особи (в окремих випадках, якщо для виявлення на її тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет не потрібно використання спеціальних судово-медичних знань – проводиться освідування потерпілої особи);
- проведення судово-медичної експертизи підозрюваної особи (або, за аналогією з попередньою дією, проводиться освідування підозрюваної особи);
- проведення інших експертиз (дактилоскопічної, трасологічної, одорологічної, експертизи матеріалів, речовин та виробів тощо)

Якщо на початковому етапі розслідування у слідства немає інформації про особу злочинця, то можуть бути вивчені аналогічні нерозкриті злочини, що дозволяють доповнити перелік ознак, прикмет невідомо-

го гвалтівника та висувати версії про вчинення цих злочинів однією особою.

Якщо під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме, то слідчий, прокурор згідно ст. 281 КПК України оголошує його розшук. Здійснення розшуку підозрюваного може бути доручено оперативним підрозділом.

Час, послідовність, спрямованість, сукупність слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та оперативно-розшукових дій обумовлені вихідними даними конкретної слідчої ситуації.

Загальними типовими версіями при розслідуванні кримінальних проваджень про зґвалтування є:

- 1) мало місце зґвалтування з використанням фізичного або психічного насильства або погрози його використання;
- 2) статевий акт відбувся при добровільній згоді заявниці;
- 3) заява про зґвалтування є неправдивим повідомленням про вчинення злочину;
- 4) мало місце задоволення статевої пристрасті неприродним способом;
- 5) злочин не був закінчений (потерпіла зуміла захиститися), була лише спроба зґвалтування.

Основні версії, які повинні бути старанно перевірені щодо особи злочинця:

- 1) зґвалтування вчинено особою, на яку вказала потерпіла;
- 2) потерпіла помиляється щодо особи, яка вчинила зґвалтування;
- 3) потерпіла умисно вказує на іншу особу;
- 4) потерпіла обмовляє конкретну особу.

Якщо *особа, яка вчинила зґвалтування, не відома потерпій*, то перш за все висуваються версії щодо встановлення цієї особи, які в основному зводяться до збирання даних про неї. Перевірка версій повинна проводитися у взаємодії з працівниками оперативних підрозділів.

У випадках, коли *злочинець встановлений або відомий заявниці*, перш за все висувається та перевіряється версія потерпілої щодо обставин зґвалтування, а потім версія щодо підозрюваної особи. При перевірці версії про причетність до зґвалтування конкретної особи перш за все повинні бути виконані такі слідчі (розшукові) дії, як допит підозрюваного та пред'явлення його для впізнання.

Найчастіше на свій захист підозрювані можуть висувати наступні версії:

- 1) визнають зустріч з потерпілою та факт статевого зносин з нею, але заперечують їх насильницький характер;
- 2) заперечують зустріч з потерпілою, посилаючись на алібі.
- 3 метою перевірки версії підозрюваного про *здійснення статевого акту за добровільною згодою потерпілої* проводиться судово-медична

експертиза потерпілої особи та огляд її одягу, а у разі необхідності призначаються криміналістичні або інші види експертиз.

Для перевірки цієї версії необхідно докладно проаналізувати обставини зустрічі та стосунки потерпілої з підозрюваним. З цією метою слідчий повинен шляхом допиту підозрюваного, потерпілої та свідків, на яких вони посилаються, встановити:

- чи давно вони знайомі та за яких обставин відбулося їхнє знайомство;
- чи виявлялась при колишніх зустрічах у кого-небудь з них схильність до зближення;
- як поводи́ла себе потерпіла в колі знайомих з підозрюваним та іншими чоловіками;
- чи була вона раніше або в даний час близька з ким-небудь з них;
- з якою метою та з чиєї ініціативи відбулася зустріч на місці події, хто знав про цю зустріч та бачив їх перед нею.

У випадках, коли *підозрюваний заперечує факт зустрічі з потерпілою, посилаючись на алібі*, необхідно:

- критично перевірити заявлене алібі шляхом допиту осіб, які підтверджують його, використовуючи тактичний прийом – максимальна деталізація допиту;
- порівняти наявні факти, що містяться в показаннях підозрюваного та потерпілої з результатами огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій;
- у разі наявності суттєвих розбіжностей у показаннях підозрюваного та потерпілої провести їх одночасний допит.

При перевірці версії про завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину слід встановити такі обставини:

- 1) обставини подання заяви про зґвалтування:
 - ким, коли і з чиєї ініціативи;
 - чи добровільно подана заява;
- 2) чи дозволяли об'єктивні умови вчинити зґвалтування (обстановка вчинення злочину, погодні умови та інші чинники іноді можуть вказувати на неправдивість заяви);
- 3) чи є на тілі потерпілої та її одязі сліди насильства: синці, садна та інші ушкодження;
- 4) в яких стосунках перебувала заявниця з підозрюваним до події злочину (особисті, службові, сімейні, майнові або інші стосунки, які могли стати підставою для завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину).

При розслідуванні кримінальних проваджень про зґвалтування важливо враховувати, що позиція і показання потерпілих можуть бути нестійкими. Найчастіше це відбувається під впливом зацікавлених осіб (родичів, друзів, знайомих особи, яка вчинила зґвалтування) і одночас-

но тієї складної життєвої ситуації, до якої потрапляє після злочину потерпіла особа. Тому, по можливості, необхідно забезпечити збереження в таємниці місця проживання і місць навчання чи роботи потерпілої особи та її рідних, запропонувати їм негайно повідомляти про будь-які спроби здійснення на них впливу. При надходженні відповідних сигналів необхідно проводити розслідування в повному обсязі за кожним фактом впливу і вирішувати питання про притягнення винних до відповідальності. Крім того, із самого початку розслідування необхідно ретельно перевіряти та підкріплювати іншими доказами інформацію, отриману від потерпілих, підозрюваного й інших осіб для того, щоб згодом, у випадку зміни потерпілою особою позиції і показань, сукупність зібраних доказів відображала повне і неупереджене розслідування події.

33.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події у кримінальних провадженнях про зґвалтування є обов'язковою і невідкладною слідчою (розшуковою) дією. До участі в його проведенні, якщо є така можливість, необхідно запросити потерпілу особу.

При огляді місця події слідчий, насамперед, за слідами встановлює факт перебування там потерпілої особи і підозрюваного. Це, зокрема, можуть бути: сліди пальців рук; порушення обстановки – меблів, предметів побуту (що може свідчити про боротьбу потерпілої особи підозрюваного); речі або їх частини, що належали потерпілій особі підозрюваному; сліди крові, сперми, слини, поту, інших виділень організму. Особливу увагу необхідно зосередити на тих місцях (наприклад, ліжко), де безпосередньо мав місце насильницький статевий акт, при цьому, важливо оцінювати, чи збігається обстановка на місці події з отриманими раніше показаннями або поясненнями заявника.

Залежно від місця, де було вчинено зґвалтування (ліс, поле, вулиця, приміщення тощо) звертається увага на стан навколишньої обстановки. Наприклад, якщо зґвалтування вчинене на відкритій місцевості, то необхідно зафіксувати в протоколі огляду і в плані до нього віддаленість місця події від житлових будівель або тих місць, де у момент події могли бути люди, а також характер і стан ґрунту, трави, кущів тощо.

Отримані при огляді місця події фактичні дані допомагають вирішувати всю сукупність завдань, які стоять перед слідчим, а саме:

- перевірити версії про інсценування зґвалтування;

- встановити відповідність обстановки показанням потерпілої особи та інших учасників події;

- виявити, зафіксувати та вилучити сліди перебування злочинця та потерпілої особи на місці події: рук, ніг, зубів, сперми, крові і мікрОВОЛОКОН одягу, крім того, зразків ґрунту, а також мікрОВОЛОКОН ковдри, оббивки меблів, що могли залишитися на одязі та взутті потерпілої особи та злочинця;

- виявити та зафіксувати сліди боротьби (розбитий посуд та інші предмети, перекинуті меблі, деталі одягу тощо);

- виявити, зафіксувати та вилучити сліди, що свідчать про обставини вчинення кримінального правопорушення (сперма, кров тощо).

Необхідно пам'ятати, що від правильної організації та проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів даної категорії залежить подальший хід розслідування в цілому, а також, що втрата будь-якої доказової інформації може призвести до негативних наслідків (наприклад, не встановлення особи злочинця тощо).

Допит потерпілої особи. Показання потерпілих у зв'язку з посяганням на їх статеву свободу та недоторканість відрізняються, як правило, підвищеною емоційністю. Потерпілі, як правило, тривалий час зберігають в емоційній пам'яті те, що пережили: страх, біль, відчай, фізичне страждання. В окремих випадках можливе навіть виникнення душевного розладу. Тому вкрай важливі обставини злочину ніби відторгаються свідомістю.

Враховуючи це, взаємодія слідчого з потерпілою особою повинна будуватися з урахуванням стану останньої, яка перенесла психологічну травму та шукає захисту. Тому при допиті потерпілої від згвалтування особи слідчий повинен дотримуватися правил пристойності, виявляти уважність, люб'язність, чемність, вихованість, підтримувати її морально. Іноді ефективним буде проведення такого допиту слідчим жіночої статі.

Головне для слідчого під час такого допиту – не допускати тривалої тиші. Це особливо пригнічує потерпілу особу. Отже, поведінка слідчого має бути активною, відзначатися енергійністю, старанністю, турботою і навіть видимим співчуттям.

Доброзичливість та терпіння – це головне, що потрібно слідчому при такому допиті. Важливо переконати потерпілу, що від повноти та точності отриманих від неї показань залежить успішність розслідування та притягнення гвалтівника до відповідальності. Також потерпілій особі потрібно пояснити, що показання про відомі їй обставини будуть зберігатися в таємниці.

Оскільки найбільш важливу інформацію про вчинений злочин слідчий, як правило, отримує від потерпілої особи, її необхідно якомога детальніше допитати про всі обставини згвалтування, про її поведінку і дії гвалтівника в момент посягання та після нього.

Під час допиту потерпілої особи необхідно встановити наступні відомості:

- 1) де і коли вчинене зґвалтування, та хто вчинив цей злочин;
- 2) якщо потерпіла особа раніше була знайома з гвалтівником, то де і коли познайомилися з ним і які стосунки підтримувала;
- 3) у разі коли заява про зґвалтування була подана через деякий час після зазначеної події, потрібно з'ясувати причини такої поведінки потерпілої особи;
- 4) чи мав місце статевий акт;
- 5) якщо зґвалтування вчинено групою осіб, то які дії вчиняв кожний з них;
- 6) які конкретні дії вчиняв гвалтівник і що говорив;
- 7) чи чинила опір потерпіла особа гвалтівникові і якщо так, то який саме, чи могли залишитися його сліди на одязі та тілі злочинця;
- 8) які тілесні ушкодження отримала потерпіла особа від гвалтівника;
- 9) як вона була одягнута у момент зґвалтування, де цей одяг знаходиться, чи підлягав він пранню або хімічному впливу, чи є сліди боротьби та насильства на її одязі;
- 10) як був одягнутий гвалтівник, які предмети, що належать їй або злочинцю, могли залишитися на місці події;
- 11) кому розповідала потерпіла особа про те, що трапилося з нею;
- 12) хто ще володіє будь-якими відомостями, що можуть мати значення для розслідування кримінального провадження;
- 13) чи мала потерпіла особа до зґвалтування статеві зносини, якщо так, то коли востаннє;
- 14) які наслідки для потерпілої особи спричинило зґвалтування;
- 15) чому потерпіла особа виявилася в місці де була зґвалтована.

Якщо потерпілій особі не відомий гвалтівник, то при допиті найдокладніше необхідно з'ясувати ознаки зовнішності злочинця, які сприяли б його розшуку.

Якщо потерпіла повідомляє, що вона перебувала у момент зґвалтування у безпорадному стані, необхідно з'ясувати у неї, в чому саме виявлявся її безпорадний стан, які його причини. У випадку, коли потерпіла пояснює безпорадний стан алкогольним сп'янінням, необхідно докладно з'ясувати: коли, що і в якій кількості вона випила, який вплив на неї раніше мав алкоголь. Це сприятиме вирішенню питання про ступінь сп'яніння, оскільки тільки високий його ступінь визнається причиною безпорадного стану.

Допит підозрюваного. Допит підозрюваного необхідно проводити одразу після допиту потерпілої особи і огляду місця події.

До допиту підозрюваного необхідно ретельно підготуватися, проаналізувати показання потерпілої особи, свідків, результати огляду міс-

ця події, одягу потерпілої особи та підозрюваного, освідчування потерпілої, ознайомитися з документами, що дозволяють скласти уявлення про особу підозрюваного, його спосіб життя та поведінку. Такі дані необхідні для визначення тактики допиту та орієнтації слідчого під час його проведення.

В більшості випадків на першому допиті підозрюваний заперечує факт статевих зносин з потерпілою особою, посилаючись на алібі, а у разі визнання – стверджує, що воно мало місце за добровільною згодою. В окремих випадках він може навіть стверджувати, що знаходиться із потерпілою особою значний час в статевому зв'язку.

Для перевірки факту алібі підозрюваний детально з усіма подробицями допитується з приводу того, де він був і що робив в той час коли було вчинене зґвалтування і хто це може підтвердити, щоб в подальшому можна було знайти свідків і перевірити алібі.

У випадку, якщо підозрюваний визнає факт статевих зносин із заявницею, але стверджує, що це було за згодою потерпілої особи, необхідно з'ясувати наступні питання: як давно він знайомий з потерпілою і який характер їх відносин, хто може це підтвердити. Якщо в ході розслідування буде встановлено наявність ушкоджень на тілі потерпілої особи, у підозрюваного необхідно вимагати пояснень з приводу їх походження.

Крім того, слідчий може у процесі допиту пред'явити зібрані під час розслідування докази. Такими доказами можуть бути, зокрема: показання свідків, потерпілої особи, речові докази тощо.

У тому разі, коли підозрюваний визнає свою вину, йому пропонують дати детальні показання про час, місце і обставини вчиненого зґвалтування, а також про характер застосованого насильства та опір потерпілої особи.

Проведення експертиз. Практика розслідування зґвалтувань показує, що у кримінальних провадженнях про ці злочини особливе місце серед інших видів судових експертиз займає *судово-медична експертиза*. Проводиться вона з метою встановлення самого факту статевих зносин з потерпілою особою, дослідження слідів, що свідчать про їх насильницький характер, а також для визначення наслідків зґвалтування (тяжкість і механізм утворення тілесних ушкоджень у потерпілої особи та підозрюваного, зараження венеричної хворобою, вагітність тощо).

Для встановлення факту статевих зносин і точного його часу потерпіла направляється на судово-медичну експертизу негайно після її допиту. Тут залежно від обставин справи можуть бути поставлені наступні питання:

- чи є тілесні ушкодження, характерні для зґвалтування, їх давність;
- чи порушена дівоча пліва (якщо так, то коли, а якщо ні, то чи можливий статевий акт без їх ушкодження);

– чи відповідає характер виявлених ушкоджень обставинам, які викадані заявницею;

– чи є на тілі потерпілої особи плями крові або сперми, їх групова належність;

– чи жила раніше потерпіла статевим життям;

– чи є будь-які ознаки венеричної хвороби, давність їх виникнення;

– чи вагітна заявниця, термін вагітності.

Під час розслідування згвалтувань досить часто проводиться *експертиза матеріалів, речовин та виробів з них*, які дозволяють отримати цінні докази. Як правило, це мікрооб'єкти, що залишаються на місці події, на підозрюваному та потерпілій особі або на їх одязі. На вирішення цієї експертизи можуть бути поставлені наступні питання:

а) чи є на одязі потерпілої особи нашарування у вигляді волокон тканини (якщо так, то чи не з одягу підозрюваного);

б) чи є на одязі підозрюваного волокна одягу потерпілої особи;

в) чи мав місце факт контактної взаємодії одягу підозрюваного та потерпілої особи;

г) чи є на їх одязі які-небудь частки, які мають загальну групову належність;

ґ) чи є на знаряддях злочину мікрооб'єкти (якщо так, то яка їх групова належність);

д) чи є в піднігтьовому вмісті підозрюваного текстильні волокна (якщо є, то чи мають вони спільну групову належність з волокнами одягу потерпілої особи).

Судово-біологічна експертиза може бути проведена у разі необхідності дослідити одяг потерпілої особи або підозрюваного для виявлення групової належності плям крові, слини та інших виділень людського організму.

Судово-психологічна експертиза проводиться для вирішення питань, які стосуються психологічної характеристики потерпілої особи та підозрюваного, особливо якщо вони є неповнолітніми. З її допомогою можна визначити:

а) здатність вказаних осіб правильно сприймати обставини, які мають значення для справи, та давати про них показання;

б) можливість запам'ятати в конкретній ситуації прикмети зовнішності людини, предметів, ділянок місцевості тощо;

в) наявність або відсутність стану фізіологічного афекту або іншого емоційного стану;

г) психологічні особливості особи (темперамент, характер, потреби, інтереси тощо);

ґ) чи усвідомлювала потерпіла особа значення дій, які вчиняли з нею, та ін.

Додаткового, якщо потерпіла особа та підозрюваний є неповнолітніми або малолітніми, на вирішення судово-психологічної експертизи можуть бути додатково поставлені наступні питання:

- а) рівень розумового розвитку та його відповідність віку;
- б) найбільш яскраве виявлення психічних властивостей особи, які можуть впливати на її поведінку (запальність, замкненість, надзвичайна обережність тощо);
- в) чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати характер і значення своїх дій або дій, вчинених по відношенню до нього;
- г) чи властива йому схильність до навіювання і фантазування;
- г) чи здатен малолітній чи малолітня до логічного мислення і розповіді про них.

Запитання для самоконтролю:

1. Які елементи криміналістичної характеристики зґвалтування?
2. Які способи вчинення зґвалтування є типовими?
3. Як характеризується час та місце вчинення зґвалтування?
4. Як характеризується слідова картина вчинення зґвалтування?
5. Які типові особливості злочинця та потерпілого від злочину?
6. Які типові слідчі ситуації виникають при розслідуванні зґвалтування?
7. Які особливості невідкладних слідчо-оперативних заходів на початковому етапі розслідування?
8. Які типові слідчі версії мають місце при розслідуванні зґвалтування?
9. Які особливості огляду місця вчинення зґвалтування?
10. Які особливості допиту потерпілих, свідків та підозрюваних?
11. В чому полягають особливості проведення освідування при розслідуванні цього виду злочинів?

Глава 34

РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК

34.1. Криміналістична характеристика крадіжок

Таємне викрадення чужого майна (крадіжка), кримінальна відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 185 КК України, є найпоширенішим злочином.

Основними елементами криміналістичної характеристики крадіжок є:

- 1) способи вчинення крадіжок;

- 2) предмет злочинного посягання;
- 3) типова «слідова картина»;
- 4) особа злочинця;
- 5) особа потерпілого;
- 6) відомості про типовий час вчинення крадіжок.

Найбільш інформативним джерелом криміналістичної характеристики крадіжок виступають відомості про *способи вчинення злочинів* даного виду. Поняттям «крадіжка» охоплюється значне коло злочинів, що відрізняються один від одного предметом посягання, способом вчинення і приховування, місцем реалізації злочинного задуму. З огляду на це виділяються:

- крадіжки з приміщень (квартир, будинків, дач, гуртожитків, крамниць, кіосків, складів, готелів тощо);
- крадіжки матеріальних цінностей з підприємств, організацій;
- крадіжки вантажів на транспорті (залізничному, річковому, морському і повітряному, автомобільному);
- крадіжки особистих речей громадян на вокзалах, з купе поїздів тощо;
- кишенькові крадіжки;
- крадіжки транспортних засобів.

До числа типових дій злочинців по *підготовці до вчинення крадіжки* слід віднести:

- вибір об'єкта крадіжки (квартири, будинку, дачі, крамниці, вагона, контейнера, автомобіля тощо) здебільшого здійснюється шляхом проведення розвідувальних дій або завдяки прямій чи побічній наводці інших осіб, у тому числі і майбутнього потерпілого;
- вивчення об'єкта крадіжки й обстановки, в якій злочинцю доведеться діяти. З цією метою, як правило, використовуються різноманітні приводи для відвідування приміщень (наприклад під виглядом медичного працівника, страхового агента, слюсаря, електрика тощо). Під час такого «відвідування» злочинцем намічаються предмети крадіжки і визначаються місця їх зберігання, вивчається розташування приміщень (кімнат), особливості замків на дверях, вікнах тощо, створюються необхідні умови для реалізації злочинного задуму (злочинець пошкоджує охоронну сигналізацію, викрадає ключ від замка вхідних дверей тощо);
- вибір найбільш ефективного способу безпосереднього заволодіння майном, а також підготовка необхідних технічних засобів, що полегшують здійснення злочинного наміру (зброя спеціального призначення, що використовуються для подолання перешкод, вимкнення охоронної сигналізації, транспортних засобів для пересування до об'єкта крадіжки і перевезення викраденого тощо);

– вибір способу приховання слідів крадіжки, в тому числі приховання чи збут викрадених речей;

– попередню змову між співучасниками крадіжки, розподіл ролей і визначення ролі кожного у майбутньому злочині, а також при необхідності – забезпечення «алібі».

Серед усіх видів крадіжок найбільш поширеними є крадіжки з приміщень. Вони мають багато спільного: схожий характер слідів і знарядь злому, схожість обставин учинення та інше, що дозволяє згрупувати способи безпосереднього проникнення до приміщення.

Першу групу способів учинення крадіжок з приміщень складають дії, вчинені із застосуванням технічних засобів, що полегшують реалізацію злочинного наміру. До засобів належать або спеціально виготовлені злочинні інструменти («фомка», «гусяча лапа», «балерина», «слон», «пластир», «відмички», «вудочки», «крючки» тощо) або інструменти і знаряддя, призначені для господарсько-побутових потреб (лом, сокира, стамеска, дріль, склоріз тощо). З їх допомогою здійснюються проникнення до приміщення та подолання перешкод до викрадення майна, наприклад: віджимання або згинання ригеля врізаного чи накладного замка та інших засувних пристроїв; виведення з ладу (розчинення) механізму замка концентрованою сумішшю азотної і соляної кислоти; висвердлювання пружинного механізму, врізаного циліндричного замка; зруйнування короба навісного замка, виривання, перепилування його дужки; руйнування конструктивних елементів будівель, у тому числі стелі, стіни, підлоги; розбивання, вирізання або видавлювання віконного скла, зламування стулок віконної рами, квартирки чи дверей на лоджіях або балконах; руйнування стін або стелі, створення підкопу до приміщення.

Другу групу складають способи вчинення крадіжок майна, матеріальних цінностей з приміщень, доступ до яких є відносно вільним. До них належать: використання заздалегідь викраденого ключа від входних дверей; знайдення і використання ключа від входних дверей, «захованого» потерпілим в обумовленому для членів сім'ї місці (під дверним килимком, у поштовій скриньці тощо); прохід через залишені відімкнутими входні двері квартир, господарських приміщень, лоджій і балконів, проникнення до приміщення через сміттєпроводи, сантехнічні вентиляційні шахти.

Особливості мають і *способи приховування злочину*. Часто вживаються заходи для маскування (не залишення), знищення і фальсифікації слідів на місці злочину (рукавички, покриття долонь рук лаком або знежирюючим розчином, взуття більшого розміру або жіноче, зміна зовнішнього вигляду або призначення предмета крадіжки, знищення маркувальних і номерних знаків, обмова співучасників, створення фальши-

вих алібі тощо); швидкий збут викраденого або його укриття; викидання викраденого майна при виникненні небезпеки викриття; дача неправдивих показань, відмова від дачі показань; вплив на очевидців, свідків, потерпілих з метою дачі ними неправдивих показань або відмови від дачі показань тощо.

Відомості про спосіб вчинення крадіжки, відображені в криміналістичній характеристиці дозволяють визначити деякі особливості особи, яка вчинила даний злочин (стать, вік, професійна приналежність тощо). Так, наприклад, для підлітків характерним способом учинення крадіжки є «вільний доступ» до квартири родичів, знайомих, друзів, іноді використання ключа, отриманого від потерпілого або шляхом обману малолітніх дітей.

Важливе місце серед елементів криміналістичної характеристики крадіжок посідають відомості про *предмет злочинного посягання*. Так, під час квартирних крадіжок як правило викрадаються: гроші, цінні папери, вироби з коштовних металів та каменю, антикваріат, сучасні технічні пристрої, одяг, взуття та інші предмети господарсько-побутового призначення. Предметом кишенькових крадіжок є гроші, коштовності та невеликі технічні пристрої, які викрадають з кишень, сумок, портфелів тощо. У сфері комунального господарства предметами крадіжок є каналізаційні люки, будинкові лічильники, агрегати ліфтів, металеві елементи споруд, обладнання в трансформаторних підстанціях тощо.

Визначення предмета крадіжки під час розслідування конкретного злочину сприяє встановленню інших його елементів, зокрема окремих характеристик особи злочинця, обстановки вчинення тощо. Так, впевнена орієнтація злочинця на місці крадіжки, швидкість і цілеспрямованість дій у виявленні схованок і відборі коштовностей свідчить про поінформованість злочинця; викрадення автомашин та інших технічних пристроїв вчиняються, як правило, особами, які володіють певними технічними знаннями і навичками.

Наступним елементом криміналістичної характеристики крадіжок є *відомості про типові сліди*. Механізм утворення слідів під час учинення крадіжок обумовлюється характером взаємодії злочинця з оточуючою матеріальною обстановкою. На місці вчинення крадіжки, як правило, залишаються сліди: а) злочинця (сліди рук, ніг, зубів, губ, крові, слини, інших виділень, мікрочастинок одягу і взуття, запахові сліди тощо); б) знарядь злочину. Так, наприклад, характерними ознаками віджиму дверей і дверної коробки є наявність на чільній і засувній планці замка пошкодження у вигляді вдавнених слідів від робочої частини знаряддя злому. Застосування злочинцями розчинення механізму замка концентрованою сумішшю азотної і соляної кислоти передбачає наявність слідів кислотної дії у вигляді плавлення і крапель металу (кипля-

чої рідини) із замкової щілини і відповідних плям на підлозі під дверима. Сліди свідчать про певні навички, та інші властивості особи злочинця. Крім того, на самому злочинцеві (на тілі, одязі, взутті) та на використуваних знаряддях також залишаються сліди з місця події і від злочинних дій (пошкодження, нашарування фарби, штукатурки, ґрунту, металевої стружки чи дерев'яної тирси, волокон тканини тощо).

У криміналістичній характеристиці крадіжок особливе місце посідають *відомості про особу злочинця*. Злочинців, які вчиняють крадіжки, умовно поділяють на дві групи:

а) професійні крадії, для яких крадіжки є основним джерелом існування. Як правило, такі особи раніше були засуджені за аналогічні злочини і в цьому сенсі їх злочинна діяльність – одна з найбільш стійких. Ці особи мають певну спеціалізацію (крадіжки за допомогою розрізання одягу, сумок спеціальними технічними пристроями – «технарі»; під прикриттям рук різними предметами – плащами, букетами квітів, сумками – «ширмачі»; крадіжки із сумок та гаманців за допомогою спеціально виготовлених гачків – «рибалки»; крадіжки за допомогою пінцетів, особливо з важкодоступних місць – «хірурги»; крадіжки без використання технічних засобів та «ширми» групою осіб при скупченні народу – «щипачі»; крадіжки за допомогою вибивання предметів точними швидкими рухами – «трясуни»; крадіжки з усіх видів жіночих сумок – «сумочники»; крадіжки речей із господарських сумок – «верхушечники»; крадіжки з проникненням до приміщення, використовуючи «відмички» або підбираючи ключі – «техніки»; крадіжки шляхом злому дверей і засувних пристроїв – «слюсарі» і «шніфери»; крадіжки шляхом видалення вікна – «склярі» тощо). Дана категорія злочинців може бути відзначена у злочинному світі певним статусом – «вор в законі» та займати найвищий щабель злочинної ієрархії;

б) особи, які вчинили крадіжку вперше, або вчиняють їх нерегулярно внаслідок конкретних обставин: по-перше, сприятливих умов для вчинення крадіжки (залишені без догляду або без належної охорони матеріальні цінності, незамкнені двері квартири чи автомашини тощо); по-друге, дані особи допускають можливість вчинення подібних аморальних вчинків. Ці особи, як правило, діють спонтанно, непрофесійно, викрадають предмети, що перебувають без нагляду, і намагаються швидко залишити місце крадіжки.

Дані криміналістичної характеристики крадіжок свідчать про якісні зміни злочинного середовища. Спостерігається значне омолодження квартирних злодіїв, середній вік яких складає 25 років (лиши п'ятий з числа засуджених за крадіжки був старше 29 років). У той же час серед засуджених за крадіжки державного і колективного майна вдвічі більше питома вага осіб середнього віку (30-49 років). Майже половина краді-

жок учиняється злочинними групами з розподілом ролей між їх членами і відповідною «технологією» підготовки, вчинення і приховання даних злочинів (наводка, збирання інформації, відпрацювання плану, розподіл функцій виконання, збут краденого тощо).

У криміналістичній характеристиці крадіжок особистого майна громадян слід виділити і такий елемент, як *особа потерпілого*. Взаємозв'язок «злочинець – потерпілий» часто посідає ключове місце у виявленні різноманітних обставин. У криміналістичній характеристиці крадіжок головним чином акумулюється інформація про потерпілого та його поведінку, що дозволяє отримати уявлення про специфіку його взаємовідносин зі злочинцем, спосіб виникнення цього зв'язку. Так, важливого значення набувають відомості про потерпілого, якими міг скористатися злочинець під час підготовки і вчинення квартирної крадіжки (місця схову грошей чи коштовностей, тривала відсутність тощо). При цьому особливо виділяються дані про віктимну поведінку потерпілого (безтурботне ставлення до охорони свого житла від злочинних посягань, нерозбірливість і зайва довіра до незнайомих людей, які відвідали їх помешкання, демонстрування забезпеченого побуту, систематичне публікування об'яв про купівлю-продаж дорогих предметів чи коштовних речей, звичка носити при собі значні грошові суми тощо).

Окремим елементом криміналістичної характеристики крадіжок посідають *відомості про типовий час вчинення крадіжок*. Для їх розслідування і, особливо, попередження важливо володіти інформацією щодо найбільш типового часу скоєння крадіжок. Наприклад, дев'ять з десяти квартирних крадіжок вчиняються з 9-ї до 17-ї години у робочі дні тижня, більше половини – влітку; крадіжки з крамниць, комор – у вечірні та нічні часи, в святкові або вихідні дні; значна кількість кишенькових крадіжок вчиняються вранці та у вечірні години, години «пік», коли виникає сприятлива для цього ситуація у міському транспорті, крамницях, на ринках та в інших багатолюдних місцях.

34.2. Початковий етап розслідування крадіжок

Під час розслідування крадіжок необхідно встановити такі основні обставини:

- а) факт таємного викрадення майна;
- б) місце, час та умови вчинення крадіжки;
- в) предмет крадіжки, його вартість, особливі ознаки;
- г) спосіб учинення крадіжки, технічні засоби, які були застосовані для таємного викрадення і приховання;
- г) тривалість перебування і конкретні дії злочинця на місці крадіжки;

- д) суб'єкт крадіжки (ким її вчинено), мотиви його поведінки;
- е) наявність злочинної групи та роль кожного з її членів;
- є) спосіб, час і місце збуту вкраденого;
- ж) обставини, що сприяли вчиненню крадіжки;
- з) обставини, що впливають на ступінь і характер вини.

У кожному конкретному випадку може виникнути необхідність у встановленні й інших важливих у кримінальному провадженні обставин.

Для початкового етапу розслідування крадіжок найбільш типовим є такі слідчі ситуації:

1. *Факт крадіжки виявлено і підозрюваного затримано з речовими доказами або за «гарячими слідами».* Як правило, це ті випадки коли інформування про проникнення злочинця до приміщення здійснюється за допомогою заздалегідь встановлених у ньому засобів охоронної сигналізації чи інформація надходить від конкретних очевидців злочину, які часто самостійно або з участю працівників міліції затримують злочинців з краденим. Основне тактичне завдання в даній ситуації – закріпити сліди злочину.

Типові загальні версії у вказаній ситуації:

- злочин вчинила затримана особа;
- злочину не було – повідомлення помилкове або неправдиве (затриманий придбав майно та володіє правами на нього тощо).

Крім того висуваються та перевіряються окремі версії про обставини розслідуваної події (наявність співучасників, щодо ролі кожного із них, тощо).

З метою перевірки цих версій проводяться такі слідчі (розшукові) дії: особистий обшук, огляд одягу, речей, вилучених у затриманого, а також його допит. Відстрочення цих дій на пізніший час не припустимо оскільки це може негативно відбитися на схоронності викраденого майна (його як серйозний доказ вини злочинці намагаються позбавитися вже в момент реальної для них небезпеки затримання) та слідів на тілі й одязі затриманого, обумовлених, наприклад, способом подолання перешкод. Невідкладність допиту підозрюваного обумовлена тим, що сам факт затримання з речовими доказами створює суттєвий тактичний вплив на обрання лінії поведінки і позицію допитуваного (відсутність психологічної готовності пояснити, продумати фальшиву спрямованість своїх показань). Далі слід допитати свідків, потерпілого, посадових або матеріально відповідальних осіб, що дозволить отримати важливу доказову інформацію про обставини крадіжки, та її виявлення, учасників та обставини затримання підозрюваного, коло осіб, поінформованих про розслідувану подію, опис викраденого майна.

Після виконання вказаних слідчих (розшукових) дій слідчий проводить огляд місця події (завчасно забезпечивши його охорону), в тому

числі й місця затримання підозрюваного з метою виявлення, фіксації, вилучення інших речових доказів, що підтверджують причетність затриманого до розслідуваної крадіжки. Початковий етап розслідування в даній ситуації закінчується проведенням обшуку за місцем проживання затриманого; пред'явленням для впізнання потерпілому або матеріально відповідальній особі майна (матеріальних цінностей), вилучених у підозрюваного; проведення криміналістичних експертиз.

2. *Факт крадіжки встановлено, є відомості стосовно злочинця (або групи злочинців), проте ніхто не затриманий.* У розслідуванні ситуації визначальним чинником є час. Дії слідчого і співробітника оперативного підрозділу мають відзначатися максимальною оперативністю і спрямованістю на збирання пошукової інформації шляхом короткого опитування очевидців про кількість, індивідуальні прикмети зовнішності злочинців (стать, вік, особливі прикмети, одяг тощо), в якому напрямку вони зникли, можливі місця їх знаходження, а також характер чи специфічні ознаки викраденого ними майна. Після чого негайно здійснюється переслідування підозрюваного (групи осіб) за «гарячими слідами». Зокрема, здійснюються тактичні операції: «Розшук злочинця», «Затримання за «гарячими слідами», «Розшук викраденого майна», «Встановлення свідків», які включають в себе різноманітні слідчі (розшукові) дії. Так, коло свідків у кримінальному провадженні про крадіжку визначається залежно від особливостей розслідуваної події. Наприклад, у кримінальному провадженні про квартиру крадіжку слід виявляти свідків насамперед серед мешканців будинку, де вчинена крадіжка (з числа пенсіонерів, домашніх господарок, учнів), а також серед працівників житлово-експлуатаційних контор (двірників, слюсарів, електриків тощо). При розслідуванні крадіжок, учинених з приміщення державних чи колективних організацій свідки виявляються з числа клієнтів, працівників та осіб, які охороняли даний об'єкт. Особливу групу свідків складають працівники крамниць, ломбардів, а також шофери таксі.

У випадках, коли в результаті проведення названих тактичних операцій підозрюваного встановлено і затримано, надалі необхідно дотримуватися порядку дій слідчого, викладеного щодо до першої слідчої ситуації. Якщо ж підозрювана в крадіжці особа не буде встановлена, в подальшому проводяться огляд місця події, допити свідків і потерпілого, результати яких для встановлення зниклого злочинця і викраденого майна мають вирішальне значення. Так, завданням огляду місця крадіжки в цій ситуації є виявлення, фіксація і вилучення слідів злочину з метою уточнення і розширення наявних у розпорядженні слідчого даних про особу, яка вчинила крадіжку. Допит потерпілого має бути спрямований на встановлення предмета крадіжки, визначення розміру

збитку, а також виявлення осіб з числа знайомих і родичів (за описаними свідками прикметами зовнішності), можливо причетних до розслідуваної події.

3. *Факт крадіжки встановлено, але дані про злочинця відсутні.* Така слідча ситуація в інформаційному плані є найменш сприятливою, а в організаційному – найскладнішою. Основні завдання – встановлення особи, яка вчинила крадіжку, і виявлення викраденого. Для цього можуть проводитися тактичні операції «Збирання відомостей про злочинця» і «Розшук викраденого майна». Реалізація даних тактичних операцій може здійснюватися таким чином: допит потерпілого (матеріально відповідальної особи) щодо змін в обстановці місця події (незвичне розташування або зникнення певних предметів тощо); огляд місця події, який включає дослідження матеріальної обстановки (не тільки приміщення, з якого вчинена крадіжка, а й оточуючої місцевості – сходових площадок, горищ і підвалів жилих будинків, дворів, підсобних приміщень тощо); допит потерпілого та свідків (черговість допиту цих осіб визначається залежно від того, хто з них першим виявив крадіжку і повідомив про неї); проведення судових експертиз; перевірка за криміналістичними обліками (дактилоскопічним, за способом учиненого злочину); постановка на облік викрадених номерних предметів; вивчення матеріалів раніше не розкритих крадіжок, учинених аналогічним способом.

Для початкового етапу розслідування крадіжок характерні також певні типові слідчі версії. Так, при розслідуванні крадіжок державного чи колективного майна, вчинених шляхом проникнення до приміщення, висуваються такі версії:

– крадіжку вчинив працівник даного об'єкта, який не є (у цьому випадку) матеріально відповідальною особою, або особа, яка охороняла даний об'єкт;

– крадіжку вчинила стороння особа;

– крадіжку вчинила стороння особа за участю або при сприянні працівника об'єкта, який не є (у цьому випадку) матеріально відповідальною особою;

– крадіжку вчинила стороння особа, але факт крадіжки використано матеріально відповідальною особою для приховання недостачі або присвоєння інших цінностей, що є у її розпорядженні;

– крадіжку вчинила стороння особа при сприянні матеріально відповідальної особи, яка намагається приховати нестачу;

– крадіжку зі зломом інсценувала матеріально відповідальна особа з метою приховання нестачі або ухилення від сплати податків.

Для розслідування крадіжок особистого майна громадян, які вчинено з квартир, будинків, дач, характерні такі типові версії:

а) щодо події злочину:

- крадіжка дійсно мала місце;
- крадіжки фактично не було, а заявник помиляється стосовно події злочину;
- крадіжка інсценована заявником з метою приховання факту загублення чи розтрати довірених на зберігання документів, коштовностей, зброї тощо;

б) щодо осіб, причетних до вчинення крадіжки, то вона вчинена:

- однією особою чи злочинною групою;
- особою з числа родичів потерпілого;
- особою, обізнаною про місце знаходження викраденого;
- особою, яка володіє певними навичками;
- особою, яка раніше проводила певні роботи у потерпілого або побувала в його квартирі з іншого приводу.

Висунення робочих версій у конкретному випадку розслідування залежить від обсягу зібраної первинної інформації та слідчої ситуації, що склалася. Так, при висуненні версій про осіб, причетних до вчинення крадіжки, беруться до уваги способи учинення злочину, вид і кількість викрадених цінностей, а також відомості, отримані в результаті дослідження слідів та інших речових доказів, виявлених на місці злочину.

Ефективність розслідування крадіжок багато в чому обумовлена наявністю погоджених планів слідчих (розшукових) дій. Планами розслідування передбачаються заходи по встановленню і затриманню злочинця, виявленню співучасників, виявленню і вилученню викраденого, відшкодуванню шкоди, розпізнанню інсценування тощо. Організуюча роль у цій діяльності належить слідчому. Він визначає пріоритетні напрями розслідування, дає доручення оперативним підрозділам на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

34.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

На специфіку засобів підготовки, вчинення і приховування крадіжок істотно впливає обстановка вчення даного злочину. Аналізуючи реальну обстановку, що склалася, злочинець прагне максимально використати її для реалізації своїх злочинних задумів, пристосуватися до неї, знайти в ній слабкі ланки, змінити її в потрібному напрямку. Відповідно, специфіка проведення окремих слідчих (розшукових) дій, їх комплексів, визначається особливістю способу вчинення цього виду злочинів і тактико-психологічними задумами злочинця при їх вчиненні.

Огляд місця події під час розслідування крадіжок є однією з найбільш інформативних слідчих (розшукових) дій. Результати огляду дозволяють побудувати версії та спланувати подальші дії щодо їх перевірки. До виїзду на місце події необхідно забезпечити його охорону з тим, щоб обстановка крадіжки залишилась недоторканою, потім визначити, хто повинен взяти участь в огляді (поняті, спеціаліст-криміналіст, спеціаліст-кінолог, співробітник оперативного підрозділу, посадові і матеріально відповідальні особи, потерпілі, свідки тощо). Визначивши учасників огляду, його межі, здійснюють фотографування місця події. При детальному огляді першочергово обстежують місце проникнення злочинця до майна: двері, вікна, балкони, дахи, стелі, підлоги, засувні пристрої, їх розміщення і стан.

Сліди рук необхідно шукати, керуючись версією про дії злочинця: на засувних пристроях, вікнах, дверях, пакувальних матеріалах, пляшках, касових апаратах, сейфах, посуді та інших предметах. Сліди знарядь злому можуть знаходитися на замках, петлях дверей, накладках та інших частинах вікон і дверей, а також навколо них. З метою виявлення слідів ніг і транспортних засобів оглядаються припустимі шляхи зникнення злочинців. Особливо уважно оглядаються предмети з явними слідами злочину (відкриті і пошкоджені шафи, ящики і кришки письмових столів, шкатулки, предмети пакування). Під час огляду встановлюється також наявність у потерпілого технічних паспортів, фабричних ярликів, етикеток, товарних чеків, пакувальних матеріалів від викрадених предметів, зразків матеріалу, з якої виготовлені викрадені речі тощо.

Для організації розшуку підозрюваного звертається увага на пошук і вилучення мікрослідів, залишених злочинцем на місці події. Це можуть бути частинки бруду, фарби, пилу, крові, волокна рукавичок, одягу тощо. Іноді з метою ускладнити розслідування злочинці посипають підлогу тютюном, молотим перцем, поливають сильно пахучою рідиною, бензином, сумішшю на ефірній або ацетоновій основі. Частинки тютюну, перцю, інших мікрослідів, а також предмети з запахом вилучаються і ретельно пакуються. Під час огляду місця події по даній категорії кримінальних проваджень виявляються і фіксуються негативні обставини, що вказують на можливе інсценування крадіжки, а також встановлюються такі фактичні дані:

а) хто вчинив крадіжку, скільки осіб брало участь у реалізації злочинного наміру, їх прикмети;

б) шляхи підходу до місця крадіжки і його залишення, транспортний засіб, використаний злочинцем;

в) чим і як давно здійснено злом, чи був злочинець достатньо досвідчений, які його фізична сила і звички, тривалість крадіжки, сліди злочинця і його дії на місці крадіжки, а також сліди, які могли залишитися

на самому злочинцеві, його одязі, знаряддях злочину (частинки певної породи дерева, сліди кіптяви, мастила, штукатурки, фарби тощо);

г) предмети крадіжки, а також способи їх винесення, вивезення, схову.

Допит потерпілих (при крадіжці особистого майна), свідків із числа матеріально відповідальних осіб і керівників об'єкта має за мету встановити певні обставини.

1. За фактами крадіжки державного або колективного майна:

що викрадено, які родові та індивідуальні ознаки викрадених предметів (назва, призначення, місце і час виготовлення, матеріал, клейма, товарні знаки, упаковка тощо); чи залишилися предмети більш цінні, ніж викрадені; час виявлення крадіжки; коли востаннє здійснювалася перевірка наявності товарно-матеріальних цінностей; який режим роботи підприємства; хто має доступ до сховищ, як вони охороняються, чи перевіряється приміщення перед закінченням роботи, чи не було відхилень від розпорядку роботи в день крадіжки; якщо були, то які і за чиєю вказівкою, хто міг знати про ці відхилення; чи не з'являлися перед крадіжкою підозрілі особи, якщо так, то чим вони цікавились і які їх прикмети; чи є на підприємстві охоронна сигналізація, як вона працює, її стан після крадіжки; чи є охорона, хто саме охороняв об'єкт у день крадіжки; чи було звільнено кого-небудь перед крадіжкою з підприємства, за що, коли саме, як характеризуються ці особи, їх місцезнаходження в даний час; чи були раніше на даному підприємстві крадіжки або замаху на крадіжки, про які не повідомлялося до міліції; як вони вчинялися, що саме і за яких обставин злочинець крав або намагався вкрати; що сприяло вчиненню крадіжки (недоліки в роботі підприємства, організації охорони, упущення в підборі кадрів тощо).

Якщо під час огляду або з інших підстав виникла версія про інсценування крадіжки матеріально відповідальною особою з метою приховати факт крадіжки, при допиті додатково слід в'яснити: де знаходилась ця особа і чим займалася в період крадіжки; як давно працює на цьому підприємстві; які зауваження були по роботі, чи були нестачі товарно-матеріальних цінностей, причини їх виникнення, ким вони виявлені, яких заходів було вжито для відшкодування шкоди; чи підозрює кого-небудь допитуваний у вчиненні крадіжки, на якій підставі. У даному випадку в обов'язковому порядку призначається інвентаризація.

2. За фактами крадіжки особистого майна громадян:

– що саме викрадено, ознаки викраденого (паспорти, товарні чеки, фотографії цих речей), чи залишилися у потерпілої речі, аналогічні викраденим;

– де знаходилися викрадені речі, хто знав про їх існування місцезнаходження;

- час виявлення і вчинення крадіжки, за яких обставин вона вчинена;
- які умови полегшили вчинення крадіжки і хто міг знати про ці сприятливі умови;
- кого потерпілий підозрює у вчиненні крадіжки;
- хто із сторонніх осіб був перед крадіжкою у нього в квартирі (будинку) і виявив інтерес до його майна.

Допитом свідків встановлюються дані про прикмети підозрюваного, час і спосіб вчинення крадіжки, про сліди або предмети, які залишили злочинці на місці злочину, викрадені предмети та їх індивідуальні особливості, про напрямок, в якому зникли злочинці, транспортні засоби тощо. Сусіди можуть дати показання про час вчинення крадіжки, підозрюваних та їхні прикмети, про обставини, за яких була виявлена крадіжка, про осіб які заходили в квартиру або з'являлися біля будинку напередодні крадіжки. Допитуючи осіб, які затримали злочинця на місці злочину, слід встановити, за яких обставин вони його помітили, що навело їх на думку про вчинення ним крадіжки, які дії вжиті ними для затримання, як поведив себе затриманий (чи виявив опір, чи намагався втекти, позбутися викраденого майна), чи не було у нього співучасників. Працівники комісійних магазинів можуть повідомити прикмети зовнішності осіб, які здали на комісію речі з числа викрадених. Допитуючи сторожів, слід з'ясувати час заступання їх на зміну, місцеперебування під час чергування, в тому числі в період вчинення крадіжки, коли і ким вона виявлена, чи не відлучалися вони з посту, коли і куди саме.

Допит підозрюваного проводиться після затримання, особистого обшуку і освідчування, обшуку за місцем проживання. Слід запропонувати допитуваному розповісти про факт крадіжки, пояснити, коли в зв'язку з чим виник намір учинити крадіжку, чи була підготовка до неї, хто сприяв крадіжці або знав про неї, як вчинена крадіжка, чи використовувалися технічні засоби і які саме, що викрадено, де сховано крадене, а якщо продано, то через кого, де, на яку суму, чи витрачені ці гроші, чи були спільники, хто саме, їх місцезнаходження.

Об'єктивність показань підозрюваного підтверджується результатами пред'явлення для впізнання (осіб, речей, знарядь злочину), слідчого експерименту.

Призначення експертиз. Під час розслідування крадіжок експертизи, що призначаються, можуть бути поділені на дві групи: а) ті, що призначаються для ідентифікації злочинця, знарядь злочину, взуття, транспортних засобів (або їх частин), дослідження способу подолання перешкод, укриття сховищ; б) ті, що призначаються для дослідження викраденого майна. До першої групи належать, наприклад, дактилоскопічна експертиза, судово-медична, трасологічна (в тому числі встановлення цілого

за частинами), експертиза слідів нашарування тощо. До другої групи належать товарознавча, хімічна і біологічна експертизи.

Запитання для самоконтролю:

1. Які елементи криміналістичної характеристики крадіжок?
2. Як характеризуються способи вчинення крадіжок?
3. Як характеризується слідова картина вчинення крадіжок?
4. Які типові особливості злочинця, що вчиняє даний злочин?
5. Які типові особливості потерпілого від цього злочину?
6. Як характеризується типовий час вчинення крадіжок?
7. Які обставини підлягають встановленню при розслідуванні крадіжок?
8. Які типові слідчі ситуації при розслідуванні цього виду злочинів?
9. Які особливості невідкладних слідчо-оперативних заходів на початковому етапі розслідування?
10. Які типові слідчі версії вчинення крадіжок?
11. Які особливості огляду місця вчинення крадіжок?
12. Які особливості допиту потерпілих, свідків та підозрюваних?
13. В чому полягають особливості призначення експертиз при розслідуванні цього виду злочинів?

Глава 35

РОЗСЛІДУВАННЯ ГРАБЕЖІВ ТА РОЗБОЇВ

35.1. Криміналістична характеристика грабेжів та розбоїв

Основними елементами криміналістичної характеристики грабежів та розбоїв є:

- предмет злочинного посягання;
- спосіб вчинення злочину;
- типова «слідова картина»;
- характеристика особи потерпілого та злочинця.

Предмет злочинного посягання. Практика розслідування цих злочинів, показує, що безпосередніми предметами злочинного посягання при грабежах та розбоях є: гроші та цінні папери, мобільні телефони, годинники, коштовності, прикраси, транспортні засоби (автомобілі, мо-

педи, велосипеди), теле-, фото-, відеоапаратура, музичні інструменти, одяг, взуття, вино-горілчані напої або продукти харчування та інші предмети.

В останній час безпосереднім предметом злочинного посягання все частіше стають транспортні засоби (автомобілі, мопеди, велосипеди). Також зустрічаються випадки вчинення нападів на автомобільному транспорті, найчастіше вони здійснюються на водіїв таксі.

Дослідження предмету посягання зосереджує увагу слідчого на необхідності з'ясування на заволодіння яким саме майном був спрямований умисел злочинців і хто з оточення знав про зберігання цього майна у потерпілого. Інформація, отримана від потерпілого про кожен викрадений предмет та його індивідуальні ознаки, може бути відправною основою для побудови конкретних версій, спрямованих на окреслення кола осіб, які могли бути співучасниками нападу або неусвідомленими контактами з ними, що сприяло злочину.

Спосіб вчинення злочину. Можливо умовно виділити наступні типові дії з підготовки до грабежу чи розбою:

– вибір об'єкту (будинку, квартири, особи тощо), на який злочинці мають намір вчинити напад, зазвичай здійснюється за наведенням інформаторів;

– вивчення злочинцями об'єкту нападу та обстановки, в якій належить діяти, з цією метою під яким-небудь приводом вони проникають до приміщення та з'ясовують якими цінностями володіють її мешканці, місця зберігання грошей та інших цінних речей, спосіб життя наміченої жертви та розклад дня членів родини;

– підготовка зброї чи предметів, які її замінюють, що необхідні злочинцям для подолання опору потерпілого, автотранспорту для пересування до об'єкту нападу та перевезення пограбованого (нерідко для цього використовують таксі або викрадають особистий автотранспорт);

– попередній зговір між співучасниками нападу (характерний для випадкової, не стійкої злочинної групи), або чітке розділення ролей між членами організованої групи властиве високоорганізованим, стійкою та гарно законспірованим злочинним формуванням);

– вибір способу нападу, у тому числі, переховування або збуту викраденого майна;

– вибір способів зміни зовнішності виконавців нападу та забезпечення алібі співучасникам.

Таким чином, дії злочинців з підготовки до грабежу або розбою пов'язані, як правило, єдиним умислом з майбутнім злочинним актом і можуть бути безпосередньою умовою застосування ними певного способу його вчинення.

Способи вчинення грабежів та розбоїв детермінуються низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів. Об'єктивними факторами є: особливості місця і часу вчинення цих злочинів; знаряддя злочину (наприклад, холодна та вогнепальна зброя), що мають у розпорядженні злочинців; спрямованість діяльності злочинного угруповання тощо. До суб'єктивних факторів належать: наявність у членів злочинного угруповання професійних знань та злочинного «досвіду», соціальні, психологічні та фізичні особливості злочинців тощо.

При нападі групою злочинці, використовуючи свою чисельну перевагу, швидко подавляють опір потерпілого шляхом застосування фізичного насильства, небезпечного для життя та здоров'я останнього, або погрози його застосування. У багатьох випадках характер насильства обумовлюється статтю, віком, фізичною силою потерпілого, кількістю осіб, які зазнають напад, їх поведінкою і т.п. У випадках відмови потерпілого віддати гроші та коштовності, злочинці застосовують фізичну силу та заподіюють тілесні ушкодження.

Найбільш розповсюдженими заходами з приховування грабежів та розбоїв є маскуваність злочинцем (злочинцями) своєї зовнішності. Ця обставина обумовлена наявністю безпосереднього контакту злочинця і потерпілого, а також побоювання бути впізнаним. З метою маскуваності використовують темні окуляри, закривають обличчя шарфом, використовують маски або капрові панчохи, інколи рукавички, речовини, що нейтралізують запахи тощо.

Типова «слідова картина». Дані про сліди й одержувана щодо них інформація є необхідною умовою забезпечення всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин злочину.

Якщо грабіж або розбій вчинені на відкритій місцевості, то сліди утворюються: від принесених на місце злочину речей, залишених або викинутих знарядь; вчиненого пострілу; в результаті боротьби злочинця і потерпілого та заподіяння останньому тілесних ушкоджень; у зв'язку з використанням транспортних засобів. В цьому випадку залишаються на місці злочину наступні сліди: сліди рук, взуття, транспортних засобів, сліди паління, волокна одягу, запахові сліди, слина, волосся, сліди пострілу (кулі, гільзи, дріб, картеч), сліди крові, сліди побиття потерпілого, деталі одягу, знаряддя, головні убори, гудзики, волокна.

Характерною особливістю «слідової картини» грабежів і розбоїв вчинених на відкритій місцевості є те, що вона швидко знищується в результаті погодних умов (дош, спека, мороз та інші явища, що негативно впливають на збереження слідів злочину); якщо злочин вчинений в місті, то серед умов, що негативно впливають на збереження слідів злочину виступають: наявність громадського транспорту, скупчення людей.

При вчиненні розбою з проникненням до приміщення, сліди, головним чином, утворюються у зв'язку зі змінами, що відбуваються з речами та об'єктами, які знаходяться на місці події. Характер типових слідів, залишених злочинцями на місці вчинення грабежів та розбоїв, в багатьох випадках залежить від способу їх проникнення до приміщення, інших дій злочинців в момент нападу. Якщо проникнення в приміщення пов'язане з подоланням (зломом) перешкоди, то на місці злочину зазвичай залишаються багаточисельні матеріальні сліди: рук, ніг, слини, зброя злому, плями крові, недопалки та інші загублені або залишені злочинцями предмети.

До ознак, що свідчать про застосування злочинцями способу проникнення до приміщення під благовидним для потерпілого приводом в основному відносяться «ідеальні» сліди: показання мешканців квартири та інших свідків нападу. Але це не означає відсутність на місці події яких-небудь матеріальних слідів. Найбільш імовірними місцями де можуть бути виявлені сліди пальців рук злочинців можуть бути предмети, яких торкалися злочинці: ручки дверей, вимикачі електричної мережі, книги, шафи, столи, стільці та інші предмети з гладкою поверхнею. Наслідки застосування до потерпілого якого-небудь насильства, як правило, проявляються у вигляді тілесних ушкоджень. Про застосування вогнепальної або холодної зброї може свідчити наявність на тілі та одязі потерпілих вогнепальних, колотих та різаних ран. Про факти боротьби між потерпілими та нападниками можуть свідчити певні зміни в обстановці приміщення (пошкодження меблів, розбиті предмети і т.п.), а також відповідні пошкодження одягу як у потерпілих так і у нападників.

При розбоях, вчинених на водіїв автотранспортних засобів крім зазначених слідів також характерна наявність наступних слідів: протекторів шин, залишки лакофарбового покриття та паливно-мастильних матеріалів.

Особа потерпілого. Безпечне ставлення окремих осіб до охорони особистого майна, нерозбірливість у стосунках з людьми, – явища, які часто зустрічаються у житті. Виходячи з подібної поведінки, умовно можливо виділити три віктомогенні групи потерпілих від розбоїв.

Першу групу складають громадяни, спосіб життя, вчинки або риси особистості яких містять в собі привід для нападу на них. Зазвичай це виражається у формі аморальної поведінки, наприклад, у демонстрації забезпеченого та розпусного способу життя.

До другої групи слід включити тих громадян, віктимна поведінка яких проявляється у формі неприйняття потрібних засобів безпеки до охорони свого помешкання та особистого майна, яке в ньому знаходиться. Деякі власники квартир переховують ключі під килимком вхідних дверей, залишають відкритими вхідні двері, балкони, проявляють довірливість до незнайомих осіб, відкриваючи їм двері. Не приділяючи

належної уваги можливим наслідкам своєї необережної поведінки, мешканці тим самим утворюють криміногенну ситуацію – полегшують вчинення злочинного замислу.

Третю групу складають громадяни, які в силу свого соціального статусу, професії, матеріального становища (керівники приватних підприємств, працівники підприємств торгівлі, діячі науки та культури, які часто бувають у закордонних відрядженнях, та ін.) схильні стати потерпілими від розбійного нападу.

При вчиненні грабежів вибір злочинцями конкретних потерпілих в деякій мірі є випадковим. Злочинець або злочинці зазвичай спостерігають за майбутньою жертвою у місцях вірогідної появи осіб, майно яких може бути предметом злочинного посягання (наприклад, біля поштового відділення в дні видачі пенсій та ін.) та супроводжують жертву до безлюдного та зручного для нападу місця.

Потерпілі від грабежу та розбою частіше за все раніше не знайомі зі злочинцем, але не є виключенням випадки, коли вони познайомились незадовго до вчинення злочину.

Особа злочинця. Грабежі та розбої належать до розряду так званих «чоловічих злочинів», оскільки переважно їх вчиняють чоловіки і лише в деяких випадках жінки виступають співучасницями. Серед злочинців, які спеціалізуються на грабежах та розбоях, переважають, як правило, фізично розвинені особи. Кожний третій – рецидивіст, раніше засуджений за грабїж, крадіжку, розбій, вбивство або інші насильницькі злочини. Повернувшись з ув'язнення, рецидивісти зазвичай швидко повертаються до звичної справи, організують групу спільників, знаходять шляхи придбання зброї, підшуковують об'єкти майбутніх нападів, після чого вчиняють серію злочинів.

У злочинних групах загально-кримінального типу, що спеціалізуються на грабежах та розбоях, переважають особи (переважно чоловіки) віком від 20 до 35 років, непрацюючі, з різним ступенем освіти.

35.2. Початковий етап розслідування грабежів та розбоїв

Для початкового етапу розслідування грабежів і розбоїв найбільш типовим є наступні слідчі ситуації:

1. Інформація про вчинений грабїж або розбій до правоохоронних органів надійшла в момент вчинення злочину.

2. Повідомлення, які надійшли, свідчать про вчинення грабежу або розбою конкретними особами, але останні з місця вчинення злочину зникли.

3. Існує інформація про факт вчинення грабежу або розбою невідомими особами.

В кожній з наведених слідчих ситуаціях необхідно забезпечити пошук та збереження доказової інформації, яка стане підґрунтям розслідування кримінального провадження та доведення вини осіб, які вчинили грабїж або розбїй. Основними завданнями першочергових заходів на цьому етапі є:

- швидке виявлення та якісне процесуальне закріплення матеріальних слідів, які несуть інформацію про подію злочину, особу злочинця та інші обставини, що мають значення для кримінального провадження;

- встановлення потерпілих, свідків-очевидців і термінове одержання від них відомостей, які можуть сприяти розслідуванню злочину, затриманню злочинців;

- активне використання отриманої інформації для планування заходів щодо розслідування злочину, розробки версій, одержання нових доказів, а також для встановлення і затримання причетних до злочину осіб;

- одержання відомостей про злочини, що готуються, попередження можливого настання шкідливих наслідків.

Перша слідча ситуація, коли повідомлення про грабїж або розбїй надходить до органів внутрішніх справ в момент вчинення злочину є найбільш сприятливою для розслідування. Тому невідкладне реагування на це повідомлення шляхом негайного виїзду слідчо-оперативної групи на місце вчинення злочину дозволяє за «гарячими слідами» отримати достатню повну інформацію як про факт вчинення злочину, так і осіб, причетних до його вчинення, а також, в більшості випадків, затримати їх під час вчинення злочину.

При затриманні особи, яка підозрюється у вчиненні злочину необхідно одразу провести особистий обшук даної особи на предмет виявлення викраденого та знарядь злочину. Також оглядається одяг потерпілого та підозрюваного. У випадках, коли на одязі виявлені сліди злочину – проводиться його тимчасове вилучення.

Використовуючи фактор раптового допиту підозрюваного, часто вдається отримати зізнання не тільки у вчиненні даного злочину, але й у раніше вчинених ним злочинів. Якщо у вчиненні грабежу або розбою приймала участь група осіб, а затримано тільки одного, необхідно провести невідкладний обшук за місцем проживання зниклих підозрюваних. Одночасно з допитом підозрюваного проводиться огляд місця події, допит потерпілого, після чого, в разі потреби, призначається судово-медична експертиза, що дозволить отримати важливу інформацію про ступінь тяжкості заподіяних тілесних ушкоджень, часу і характеру їх утворення. Після виконання слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з

участью потерпілого, невідкладно допитують свідків та інших осіб, чий показання мають важливе доказове значення.

Після огляду місця події проводиться робота з виявлення свідків-очевидців злочину шляхом опитування з цією метою громадян, які мешкають або працюють поблизу місця його вчинення та шляхів можливого переміщення злочинців до та після його вчинення. Також проводиться обстеження місцевості в районі вчинення злочину для виявлення загублених, викинутих злочинцем знарядь злочину, інших предметів та додаткових джерел інформації про злочин і осіб, які його вчинили.

В другій слідчій ситуації, коли відомості, що надійшли до органів внутрішніх справ, свідчать про вчинення грабежу або розбою конкретними особами (наприклад, потерпілому або свідкам нападник відомий), але останні з місця вчинення злочину зникли, з метою швидкого виявлення зниклих злочинців необхідно після проведення огляду місця події та допитів потерпілих і свідків організувати проведення обшуків, причому, як правило, не одного, а серії одночасних обшуків як за місцем проживання підозрюваних, так і в інших місцях, обумовлених ситуацією. У всіх випадках про особу нападника та ознаки викраденого ним майна орієнтуються територіальні підрозділи органів внутрішніх справ, силами яких організуються спостереження за місцями вірогідної появи злочинців та перекриття місць можливого збуту викраденого.

У випадку встановлення місця перебування підозрюваного необхідно невідкладно організувати його затримання, особистий обшук, впізнання, обшук за місцем проживання або роботи, а після цього провести допит.

Якщо ж проведені пошукові заходи не дали можливість встановити місце перебування підозрюваної особи, то початковий етап розслідування закінчується оголошенням підозрюваного в розшук та наданням доручень оперативним підрозділам про його розшук.

Третя слідча ситуація (найбільш несприятлива для початкового етапу розслідування в зв'язку з надзвичайно обмеженими відомостями про підозрюваних), коли органи внутрішніх справ отримують інформацію про факт вчинення грабежу або розбою невідомими особами. Такі ситуації частіше всього виникають тоді, коли єдиними свідками нападу виявляються самі потерпілі, які часто під впливом тих або інших причин (страху, втрати свідомості від отриманого поранення тощо) повідомляють слідчому надто мізерну інформацію про вчинений злочин і особу нападника (нападників). Нерідкими є і випадки, коли повідомлення про вчинений злочин надходить від органів охорони здоров'я, куди був доставлений потерпілий внаслідок заподіяння йому тілесних пошкоджень. Ситуація може ускладнюватися коли потерпілий знаходиться без свідомості або за своїм фізич-

ним станом не може дати показань, необхідних для розслідування злочину за «гарячими слідами». Сюди також відносяться і випадки, коли нападники вбивають свою жертву.

В даній ситуації визначальним фактором є час, тому дії слідчого повинні відрізнитися максимальною невідкладністю та бути спрямовані на збір інформації шляхом огляду місця події та допиту потерпілого і свідків-очевидців про кількість нападників, ознаки їх зовнішності та інші дані (наприклад, ім'я, «кличка», які могли почути), напрямок, в якому зникли злочинці, а також характерні особливості викраденого майна. Після цього терміново організовується переслідування злочинців за «гарячими слідами».

Несприятливий характер розглядуваної слідчої ситуації викликає необхідність проведення оперативними підрозділами широкого комплексу оперативно-розшукових заходів. Такими заходами, як правило є:

- виявлення та опитування свідків-очевидців;
- застосування службово-пошукової собаки;
- переслідування підозрюваних за «гарячими слідами», бажано за участю потерпілого або свідка-очевидця, який запам'ятав прикмети злочинця;

- оперативне спостереження за місцями ймовірної реалізації викраденого майна (ринки та прилеглі до них подвір'я, комісійні магазини, ломбарди, гуртожитки, ресторани, кафе, ювелірні магазини та ін.);

- перевірка осіб затриманих за вчинення адміністративних правопорушень, з метою виявлення у них викраденого майна або слідів злочину на тілі та одязі;

- постановка на облік викраденого майна, зокрема того, що має індивідуально визначені ознаки.

Успішне розслідування будь-якого злочину, в тому числі і грабежів та розбоїв зумовлено обґрунтованим висуненням та умілою перевіркою найбільш ймовірних версій про осіб, причетних до злочину.

Типовими загальними версіями при розслідуванні грабежів та розбоїв можна назвати наступні:

1. Мав місце грабіж або розбій.
2. Злочину не було, мало місце інсценування.

Конкретизація версій про осіб, причетних до грабежу або розбою, визначається характером і об'ємом відомостей, що є у розпорядженні слідчого. Незалежно від повноти і якості цих відомостей слідчий повинен ретельно їх проаналізувати і на основі типових версій, намітити комплекс і послідовність слідчих (розшукових) дій та інших заходів. Особливу увагу при розробці плану повинно бути приділено висуненню та перевірці наступних окремих версій:

а) про зв'язок злочинців з потерпілим, його рідними, близьким оточенням (знайомими або сусідами), які знають про наявність у нього цінностей або які відвідували його помешкання:

– злочин вчинений особами, які не мають безпосереднього відношення до потерпілого, але при сприянні осіб з його ближнього оточення;

– напад вчинений сторонніми і без сприяння осіб із близького оточення потерпілого;

б) про наявність у нападників злочинного досвіду, мету та мотиви вчинення злочину:

– злочин вчинений особами, які мали досвід вчинення подібних злочинів, у тому числі раніше засудженими за майнові злочини (крадіжки, грабежі, розбої, вимагання та ін.);

– злочин вчинений особами, які не мають досвіду вчинення подібних злочинів;

– злочин вчинений з корисливих або інших спонукань (з почуття помсти, ревнощів, заздрощів або хуліганських мотивів);

– злочин вчинений під впливом загрози або примушення з боку дорослих підбурювачів;

– вчинений не грабіж або розбій, а інший злочин (вимагання, замах на вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, хуліганство).

У процесі перевірки висунутих версій, з метою більш точного визначення кола осіб, серед яких слід шукати винних у вчиненні цього виду злочинів, ретельно аналізуються показання, повідомлені потерпілим та свідками, речові докази, вилучені з місця вчинення злочину, а також фактори, які обумовлюють вибір злочинцями певного способу вчинення злочину, береться до уваги їх поведінка під час вчинення злочину, характер викраденого майна.

Ефективність початкового етапу розслідування багато в чому залежить від організації взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами. Для встановлення особи, яка вчинила грабіж або розбій, застосовуються оперативно-розшукові заходи, чільне місце серед яких займає перевірка відповідних категорій осіб за оперативними обліками. Особливий оперативний інтерес викликають наступні категорії осіб:

– раніше засуджені за грабежі, розбої або інші корисливі злочини;

– які не мають постійної роботи чи джерела доходу та спосіб життя яких не відповідає рівню заробітку;

– молоді люди, об'єднані в антигромадські угруповання, спосіб життя яких не відповідає трудовим прибутком останніх або їх батьків і свідчить про систематичне витрачання значних грошових коштів на особисті потреби тощо.

Залежно від результатів перевірки названі особи можуть бути допитані або за ними організовується оперативне спостереження.

Якщо в результаті аналізу оперативної обстановки буде виявлено, що на території конкретного району або міста за короткий термін відмічено декілька подібних за способом вчинення грабежів або розбоїв, треба ретельно вивчити кримінальні провадження (справи) про ці злочини, в тому числі і зупинені, щоб визначити, чи не вчинені напади одними і тими ж особами.

Важливе значення має також оперативне обслуговування місць можливого збуту викраденого. Такими є ринки, привокзальні площі, приватні підприємці, скупники речей, що були у вжитку, ломбарди, пункти по прийому лому ювелірних виробів, особи, які здійснюють валютні операції, таксиста тощо. Доцільно також регулярно перевіряти не отримані з камер сховищ речі, серед яких зустрічаються і викрадені.

Для встановлення осіб підозрюваних у груповому нападі може стати в нагоді інформація про те, як саме нападники називали один одного. Їхні прізвиська треба перевірити за реєстраційно-обліковими даними, оперативними обліками.

Отже, ефективність розслідування грабежів та розбоїв багато в чому залежить від правильного визначення слідчої ситуації, висунення та відпрацювання усіх можливих версій, а також організації взаємодії слідчого з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ.

35.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події є однією з найбільш інформативних слідчих (розшукових) дій. Результати огляду дозволяють побудувати версії та скласти план їх перевірки.

При огляді місця події в кримінальних провадженнях розглядуваної категорії важливим є обстеження місць, з яких злочинці спостерігали за потерпілим, або відслідковували шлях його пересування. При цьому необхідно приділити особливу увагу пошуку й належному оформленню та фіксації слідів ніг, недопалків, сірників, пачок від цигарок, слідів транспортних засобів та ін. Причому за допомогою слідів ніг, транспортних засобів та інших слідів можна встановити шляхи пересування злочинців до місця злочину та їх кількість. Якщо грабiж або розбiй вчинено у приміщенні, слідчий повинен докласти максимум зусиль, щоб відшукати сліди рук, ніг, зброя злочинця, плями крові, кулі, гільзи тощо. Під час огляду, оцінивши наявну інформацію з показань потерпілих і свідків, слідчий може змодельовати подію, що відбулася, і тим самим визначити завдання оперативним працівникам на розшук і затримання злочинців за «гарячими слідами».

Якщо при нападі була застосована вогнепальна зброя, необхідно на місці події здійснювати пошук гільз, куль, дробу, пижів. За допомогою куль та гільз можливо визначити вид, систему та калібр зброї з якої стріляли, а також кількість зброї. Знайдені сліди застосування різної зброї є підтвердженням причетності до розбою групи осіб. Вилучення з місця події названих об'єктів дозволяє у подальшому ідентифікувати зброю, вилучену у осіб, підозрюваних у вчиненні розбою.

При огляді місця події в кримінальних провадженнях даної категорії злочинів не можна обмежуватись тільки дослідженням місця вчинення нападу та підходів до нього. Речові докази, які мають важливе значення для розслідування, не рідко знаходяться на значній відстані від місця нападу. Це обумовлює необхідність старанного огляду ділянок місцевості, які не є місцем злочину. Сюди також відносяться підвальні приміщення та горища багатоповерхових будинків, які знаходяться безпосередньо поблизу від нього.

Під час огляду слід звернути особливу увагу на ті місця, де могли б перебувати сторонні особи – очевидці злочину (житлові приміщення, будівельні майданчики та ін.).

Якщо злочинці використали транспортні засоби, то під час огляду місця події необхідно встановити місця їх стоянки, виявити і зафіксувати сліди (протекторів шин, мастила, пального тощо).

Допит потерпілих. Потерпілими в кримінальних провадженнях про грабежі та розбої, як правило, є працівники ощадних кас, відділень банків, водії таксі, інкасатори, сторожі підприємств, приватні особи, які мають певне майно або цінності. З метою заволодіння матеріальними цінностями злочинці застосовують до них психічне або фізичне насильство. Причому ці дії супроводжуються погрозами застосування зброї або інших знарядь злочину. Крім того, необхідно враховувати, що ці злочини тривають в основному короткий проміжок часу. Все це відбивається на психічному стані потерпілого, тому слідчий, оцінюючи і деталізуючи інформацію, мусить проявити особливу делікатність у стосунках з допитуваним.

З'ясування обставин вчинення грабежу або розбою полягає в отриманні від потерпілого вичерпних відповідей на наступні питання:

- місце, де було вчинено напад;
- коли відбувся напад, точний час;
- чим займався потерпілий перед нападом;
- хто, крім нього, ще знаходився в даному місці (наприклад, члени родини, родичі, знайомі), їх прізвища та місця проживання, а у необхідних випадках і мета перебування в даному місці;
- скільки осіб приймало участь у вчиненні грабежу або розбою;

- спосіб нападу, характер і послідовність насильницьких дій або погроз з боку кожного із учасників нападу;
- хто з нападників мав при собі зброю, яку саме;
- чи застосовували вони зброю і які наслідки її застосування;
- поведінка потерпілого під час нападу (кричав, кликав на допомогу, чинив опір, в чому він виражався);
- характер поведінки інших осіб під час нападу та чи було застосовано до них насильство;
- хто із сторонніх осіб міг спостерігати або чути подію злочину;
- чи приймав потерпілий які-небудь заходи для переслідування злочинців; якщо ні, то чому;
- чи внесені які-небудь зміни в обстановку місця події до прибуття слідчого, якщо так, то які, ким, з якою метою.

До групи запитань, що характеризують осіб, які вчинили грабїж або розбїй, необхідно включити:

- які відмінні ознаки зовнішності кожного із співучасників нападу;
- зміст розмови нападників між собою та як вони називали один одного;
- в якому напрямі зникли злочинці;
- чи мали вони транспортні засоби та прикмети цих засобів;
- які слїди на одязі та тілі нападників могли залишитися після того, як потерпілий чинив опір;
- чи може потерпілий впізнати кожного із нападників.

При з'ясуванні характеру і розміру викраденого майна слідчий повинен уточнити такі питання:

- що викрали нападники, відмінні ознаки кожної викраденої речі, її ціна та ступінь зношеності (якщо названий потерпілим список містить окремі номерні речі, то необхідно поцікавитись, чи зберіг він відповідні технічні паспорти);
- чи не залишились у потерпілого речі, відповідні викраденим;
- де знаходилось викрадене майно на виду або було приховане від сторонніх, де саме (в останньому випадку потрібно з'ясувати, знайшли нападники схованку самі чи потерпілий вказав їм її місцезнаходження);
- чи належить викрадене майно потерпілому або іншим особам, установам або організаціям;
- яке матеріальне становище потерпілого та розміри шкоди, яка завдана йому у результаті нападу;
- чи може потерпілий у випадку розшуку викраденого майна впізнати його.

Допит підозрюваного проводиться після його затримання і особистого обшуку. Підготовка і тактика проведення даної слідчої (розшукової) дії в кримінальних провадженнях про грабежі та розбїї у значному

ступені обумовлюються слідчою ситуацією, яка склалася на момент допиту – затримано одного чи декількох членів злочинної групи, підозрюваних у вчиненні нападу, підозрюваний був затриманий на місці нападу або в іншому місці, безпосередньо після вчинення злочину або через деякий час. Крім того, зміст допиту підозрюваних визначається їх роллю та ступенем участі в груповому нападі, а також результатами передуючих допиту інших слідчих (розшукових) дій, в ході яких були отримані докази їх вини.

Нерідко підозруваний, приховуючи імена своїх співучасників і користуючись тим, що вони ще не встановлені, обмежується напівправдою, перекладає всю відповідальність на нібито невідомих йому осіб. Тактично правильно у таких ситуаціях запропонувати допитаному назвати прикмети зовнішності цих осіб або повідомити про них яку-небудь інформацію, якою він володіє. При цьому, максимально деталізуючи показання підозрюваного, слідчий повинен з'ясувати чому для вчинення нападу був обраний саме цей потерпілий.

При наявності в кримінальному провадженні декількох підозруваних, як правило перед слідчим постає питання з кого із спілльників почати та у якій послідовності проводити їх допити. Узагальнення та аналіз досвіду розслідування грабежів та розбоїв, вчинених злочинними групами, показує, що тактично виправдано першими допитувати:

– співучасника, який за думкою слідчого, може надати правдиві показання, має позитивні особисті якості, грав другорядну роль у вчиненні нападу та якому загрожує найменш суворе покарання;

– співучасника, відносно якого слідчий має більш переконливі докази, тому він повинен усвідомлювати безнадійність своїх неправдивих показань;

– співучасника, який займає у злочинній групі становище «опозиціонера».

Якщо хто-небудь із підозруваних відмовляється давати показання, то слідчий повинен пояснити йому, що подібна негативна лінія поведінки не тільки не принесе йому користі, але й нашкодить, погіршить його стан, тому краще давати правдиві показання самому, ніж це за нього зроблять його інші співучасники, які спробують пом'якшити свою вину, переклавши її на нього. При цьому важливо, щоб співучасники (за умовою відсутності у них можливості спілкуватися між собою) не були поінформовані про показання один одного.

Після отримання згоди підозрюваного давати показання, необхідно запропонувати йому розповісти про факт вчинення злочину, пояснити, коли, у зв'язку з чим виник умисел його вчинити, чи була проведена підготовка до його вчинення, хто сприяв вчиненню злочину або знав про нього, спосіб вчинення злочину, чи використовувалися технічні за-

соби і які саме, що було викрадено, де приховане крадене, а якщо реалізоване, то через кого, де, на яку суму, чи витрачені ці гроші, чи були співники, хто саме, їх місцезнаходження. Об'єктивність показань підозрюваного підтверджується результатами інших слідчих (розшукових) дій.

Проведення експертиз. Для розслідування грабежів та розбоїв виникає необхідність у проведенні різноманітних експертиз, найбільш поширеними з яких є судово-медична, криміналістична, судово-психіатрична, судово-хімічна.

Судово-медична експертиза зазвичай проводиться у тих випадках, коли у потерпілого або кого-небудь з підозрюваних виявлені тілесні ушкодження. Судово-медичний експерт може встановити характер, ступінь тяжкості та наслідки тілесних ушкоджень, які були заподіяні потерпілому, а також зняряддя, механізм та давність заподіяння. У ряді випадків така експертиза може надати слідчому допомогу у з'ясуванні дійсного механізму нападу. Так, зокрема, судово-медичний експерт шляхом дослідження ушкоджень на тілі та одязі потерпілого може встановити в якому положенні знаходився останній в момент заподіяння йому ушкоджень, чи не міг потерпілий заподіяти собі ці ушкодження сам і т.п.

Також при розслідуванні грабежів та розбоїв виникає необхідність у проведенні різного роду криміналістичних експертиз, зокрема, судово-балістичної, дактилоскопічної, трасологічної, почеркознавчої та ін. Яку експертизу проводити, слідчий вирішує залежно від характеру слідів, виявлених під час розслідування злочину. Так, якщо на місці події виявлені сліди пальців рук, призначається дактилоскопічна експертиза. При виявленні, наприклад, слідів взуття, зняряддя злочину та їх уламків, уривків тканини чи паперу призначається відповідна трасологічна експертиза.

У тих випадках, коли на місці вчинення нападу або під час обшуку у підозрюваних слідчим вилучені записки, листи, квитанції, які представляють інтерес для встановлення істини в кримінальному провадженні, як правило, призначається почеркознавча експертиза для встановлення, ким з підозрюваних виконано рукопис.

Залежно від обставин розслідуваного грабежу або розбою, можуть використовуватися можливості інших експертиз, пов'язаних, зокрема, з дослідженням мікрооб'єктів, значення яких дуже важливе. Так, наприклад, коли на місці події виявлені зняряддя нападу, речі, предмети з плямами, схожими на кров або інші виділення людського організму (піт, слина, сеча та ін.), а також волокна тканин, волосся, недопалки і т.п., може бути призначена судово-медична експертиза речових доказів біологічного походження.

Судово-хімічному дослідженню підлягає також одяг підозрюваного, якщо на ньому виявлені забруднення або інші сліди, що могли бути утворені у результаті перебування на місці вчинення нападу. У таких випадках разом з одягом підозрюваного як порівняльні зразки на експертизу направляються зразки відповідних мікрооб'єктів (пилу, тютюну, лакофарбових матеріалів, штукатурки та інших речовин, вилучених з місця події).

Запитання для самоконтролю:

1. Які елементи криміналістичної характеристики грабежів та розбоїв?
2. Як характеризуються способи вчинення грабежів та розбоїв?
3. Як характеризується слідова картина вчинення грабежів та розбоїв?
4. Які типові особливості злочинця, що вчиняє даний злочин?
5. Які типові особливості потерпілого від цього злочину?
6. Які типові слідчі ситуації при розслідуванні цього виду злочинів?
7. Які особливості невідкладних слідчо-оперативних заходів на початковому етапі розслідування?
8. Які типові слідчі версії вчинення грабежів та розбоїв?
9. Які особливості огляду місця вчинення грабежів та розбоїв?
10. Які особливості допиту потерпілих, свідків та підозрюваних?
11. В чому полягають особливості призначення експертиз при розслідуванні цього виду злочинів?

Глава 36

РОЗСЛІДУВАННЯ ВИМАГАННЯ

36.1. Криміналістична характеристика вимагання

Типовими елементами криміналістичної характеристики вимагання є:

- предмет злочинного посягання;
- особа злочинця;
- особа потерпілого;
- спосіб вчинення злочину;
- типова «слідова картина» злочину.

Предмет злочинного посягання. Предметом вимагання може бути як майно, так і право на нього, а також будь-які дії майнового характеру. Аналіз слідчої практики вказує, що найчастіше злочинці вимагають

гроші, розуміючи, що вони найменше залишають слідів на взаємодіючих об'єктах. Крім того, непоодинокі випадки вимагання інших матеріальних цінностей: цінних паперів, коштовностей і прикрас, побутової техніки тощо. Зустрічається також вимагання права на майно, зокрема, вимагання документів, що дозволяють отримати у свою власність квартири, автомобіль тощо; або вимагання складання боргової розписки. Серед дій майнового характеру, що є предметом вимагання, в слідчій практиці зустрічаються виконання певних робіт або надання певних послуг, наприклад, ремонт квартири, будівництво гаража, примушування відвезти на транспортному засобі в певне місце без матеріальної винагороди тощо.

Особа злочинця. За соціальним статусом особу вимагача умовно можливо поділити на дві групи:

1) явно кримінальні елементи – особи, які вчиняють вимагання у вигляді промислу і розглядають даний вид злочинної діяльності як засіб існування (насамперед це члени організованих злочинних угруповань). Особливістю злочинців цього типу є те, що вони набагато частіше вчиняють декілька епізодів вимагань, а також інші злочини протягом невеликого періоду часу. Способи вчинення злочинів цими особами характеризуються стійкістю, підготовкою, продуманістю, зухвалістю, скритністю. Більше половини вимагань вчиняються ними із застосуванням зброї або заздалегідь підготовлених спецзасобів. Для цієї групи осіб характерним є об'єднання в організовані злочинні групи, для заняття організованими вимаганнями. Ці групи в такому вигляді слугують могутнім каталізатором антигромадської поведінки навколишніх членів суспільства;

2) зовнішньо законослухняні громадяни – працівники комерційних та охоронних структур, банків, акціонерних товариств, правоохоронних органів; представники спортивних товариств (тренери, інструктори). Такий зовнішній респектабельний спосіб життя створює певний імунітет від усіляких підозр з боку правоохоронних органів.

На основі критерію стійкості установки на вчинення злочинного діяння, слід виділити чотири типи вимагачів: злісний (15 %), винахідливий (10 %), паразитичний (40 %) та ситуативний (35 %).

Вимагачами в переважній більшості є представники чоловічої статі (99 %) віком від 18 до 35 років, із середньою освітою, неодружені, не мають дітей, не працюють і не навчаються. Серед них 75 % раніше заздужених, в основному за корисливо-насильницькі злочини. Заробляють авторитет у своєму мікросередовищі за допомогою атрибутів сучасного життя: автомобілів, мобільних телефонів, дорогого одягу, наявності зв'язків з кримінальними елементами. Це переважно активні та ініціативні молоді люди, які свої здібності спрямовують на вчинення

злочинів та правопорушень. Обирають жертв, стосовно яких є привід для вимагання – наявність боргу, конфліктної ситуації або хоча б так званих неприязних стосунків.

Особа потерпілого. Вимагання спрямовуються у більшості випадків (43 %) проти підприємців малого та середнього бізнесу, заможних громадян.

Потерпілі від вимагання можуть бути умовно поділені на три групи:

До першої групи відносяться особи, діяльність яких носить проти-правний характер: організатори фінансових «пірамід», посередники з «відмивання» коштів, особи, які отримують незаконний прибуток, учасники незаконних і сумнівних угод, шахраї, які організують азартні ігри тощо. Як правило, дана група потерпілих осіб не повідомляє про вчинення вимагання до правоохоронних органів, на що й розраховують злочинці, відповідно злочини проти цієї групи у більшості є латентними, або стають відомими з інших джерел.

Друга група потерпілих – законослухняні громадяни, які характеризуються аморальною або іншою активною віктимною поведінкою: дії аморального характеру, необачний вибір знайомств, нарощування боргових зобов'язань тощо.

Третя група – законослухняні громадяни, які характеризуються пасивною віктимною поведінкою. Такі ознаки потенційних потерпілих, як матеріальна забезпеченість та підприємницька діяльність, виділяють їх серед інших громадян. Отже, вказані властивості перетворюються на якість реальної уразливості. У багатьох випадках (понад 45 %) потерпілі знайомі з вимагачами, раніше мали з ними спільний бізнес.

Серед потерпілих за віковим складом найбільший відсоток складають особи зрілого віку (від 30 до 45 років – 64 %), причому такий віковий розподіл потерпілих є найбільш характерним для злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, оскільки своїми жертвами вони вибирають заможних людей.

Спосіб вчинення злочину. Серед елементів криміналістичної характеристики вимагання спосіб вчинення злочину є визначальним. У теперішній час все більше ускладнюються способи вчинення вимагання: від простої вимоги та різноманітного роду погроз надати гроші і цінності – до витончених способів вилучення власності, вчинених членами злочинних угруповань у комерційних структур та осіб, які займаються підприємницькою діяльністю.

Вимагання як злочинна діяльність відрізняється тим, що воно включає дві стадії: висловлення погрози і заволодіння предметом посягання, що досить часто віддалені у часі одна від одної.

Всі способи висловлення погроз слід розділити на три групи, поклавши в основу кваліфікуючі ознаки даного виду злочинів, де засобами впливу на потерпілого слугують:

1. Погроза застосуванням або застосування насильства до потерпілого чи близьких йому родичів. Є найбільш поширеним способом вчинення вимагання.

2. Погроза розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

3. Погроза знищенням (пошкодженням) або знищення (пошкодження) майна потерпілого чи близьких йому родичів, або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною.

Для першої групи способів висловлення погрози характерним є застосування насильства, у першу чергу – психологічного, яке може виражатись у словесних погрозах:

а) при безпосередньому спілкуванні злочинця віч-на-віч з потерпілим;

б) через засоби зв'язку (зокрема, телефоном);

в) за допомогою листа або звукозапису (наприклад, при захопленні заручника, для швидкого досягнення поставленої мети злочинці примушують його написати своїм рідним листа, чи записують на відео-аудіо носії звернення заручника до близьких з проханнями про допомогу, а потім цей лист або диск передають певним чином родичам заручника).

Значне місце в цій групі способів висловлення погрози займають способи психологічного насильства з використанням різних знарядь і засобів, а саме:

а) демонстрація знарядь вчинення насильства;

б) демонстрація наслідків насильства. Для цих способів характерним є те, що в алегоричній формі потерпілому натякають про тяжкі наслідки відмови від виконання вимог злочинців. Наприклад, зустрічалися випадки, коли додому потерпілому надсилали труну або фотографії із зображенням небіжчиків, натякаючи тим самим про такі ж наслідки для потерпілого.

Завершують першу групу способи висловлення погрози, що реалізуються через безпосереднє застосування фізичного насильства. Наприклад, потерпілих б'ють, приковують наручниками до бампера автомобіля, що рухається, підвішують униз головою, надівають на голову поліетиленові пакети, припікають паяльною лампою, праскою тощо.

Другу групу способів висловлення погрози утворюють способи, зміст яких полягає в погрозі оголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці. До цієї групи способів відносять погрози і шантаж розголошенням таємниць комерційної діяльності; технологічних процесів; розголошенням відомостей про незаконно одержувані доходи, послуги, а також розголошенням ганебних відомостей про потерпілого або його близьких тощо.

Останню групу способів висловлення погрози складають способи, реалізація яких здійснюється через погрозу або пошкодження чи знищення належного або довіреного потерпілим майна. Особливість даної групи способів полягає в тому, що через пошкодження і знищення майна злочинці змушують потерпілого підкоритися їхнім вимогам. Наприклад, вимагачі досить часто погрожують потерпілим підпалом дверей квартири або офісу, спаленням дачі або торгового об'єкта, вибухом автомобіля, знищенням товару тощо.

Найбільш поширеними способами заволодіння предметом посягання є:

1) пряма передача коштів, цінних паперів на пред'явника або майна потерпілого;

2) переведення коштів на вказаний вимагачами рахунок у банку;

3) оформлення на ім'я вказаних вимагачами осіб документів, що дають право на майно: доручень на керування автомобілем з правом його продажу, договорів купівлі-продажу, дарування, генеральних доручень на право вчинення угод з нерухомістю тощо;

4) оформлення на користь вимагачів строкових боргових розписок або анулювання боргових розписок, отриманих потерпілим від третіх осіб;

5) оплата нав'язаних послуг, що виконуються організаціями, контрольованими вимагачами, у розмірі, що явно перевищує обсяг виконаних робіт;

6) вимога на постачання сировини, матеріалів або встановлення каналів збуту готової продукції, виготовленої потерпілими, на умовах вимагачів;

7) прийняття на роботу вказаних вимагачами осіб за умов одержання ними зарплатні без виконання роботи;

8) здача у оренду приміщення за невисоку платню тощо.

Слідова картина. Характер слідів, що залишаються при вимаганні, багато в чому залежить від способу вимагання, місця його вчинення, предмета злочинного посягання, особи злочинця та інших обставин.

Багатоелементна структура місця події включає принаймні три ділянки, на яких відбувається вимагання, а саме: 1) місце висловлення погрози; 2) місце сприйняття погрози і 3) місце заволодіння предметом вимагання. Для деяких способів вимагання ці елементи можуть поєднуватися, однак для більшості вони територіально роз'єднані.

Деякі способи вчинення вимагань, зокрема, при висловленні погрози із застосуванням психічного насильства, відбуваються, головним чином, словесно, і звукові сліди, у більшості випадків, не фіксуються. Однак з розвитком засобів аудіо-відеозапису непоодинокими є випадки коли потерпілий зі своєї ініціативи записує розмову зі злочинцем, а потім матеріал звукозапису передає до правоохоронного органу.

Разом з тим на місці висловлення погрози залишаються й матеріальні сліди-відображення, наприклад, сліди ніг, рук, мікрооб'єкти, знаряддя реалізації фізичного насильства. На місці заволодіння предметом вимагання залишаються сліди ніг, рук, мікрооб'єкти, запахові сліди.

При отриманні інформації про злочин із суб'єктивних джерел, необхідно враховувати об'єктивні умови і повноту сприйняття джерела. Так, свідки, як правило, не можуть спостерігати всю картину вимагання, найчастіше у своїх показаннях вони повідомляють лише про окремі епізоди події, а по ряду кримінальних проваджень про вимагання свідків узагалі не буває. Обережно необхідно ставитися і до показань потерпілих, деякі з них в силу нервового потрясіння, сприймають картину події в перекрученому вигляді. Іноді їм здається, що злочинців було більше, ніж насправді, що не були люди «величезного зросту» тощо. Тому отриману від інформацію треба ретельно перевіряти, співставляти іншими доказами.

36.2. Початковий етап розслідування вимагання

На початковому етапі розслідування вимагання можуть складатися такі типові слідчі ситуації:

1. До правоохоронних органів надійшла інформація про те, що вимагачами сформульовані певні вимоги до потерпілого, висловлені на його адресу погрози або вже розпочаті дії насильницького характеру чи потерпілим дана згода на передачу предмету вимагання.

2. Потерпілий погодився на вимоги вимагачів і передав їм предмет вимагання, після чого звернувся з заявою до правоохоронних органів.

3. Вимагання має довготерміновий характер, здійснюється організованою злочинною групою, проте потерпілий не звертається до правоохоронних органів, а про факт вимагання стало відомо з інших джерел.

4. Отримана інформація свідчить про утримання вимагачами заручників.

Перша ситуація припускає здійснення заходів, спрямованих на підтвердження факту вимагання, і детальну підготовку до затримання вимагачів «на гарячому». План таких дій передбачає: вивчення особи потерпілого і характеру його діяльності; з'ясування можливості застосування засобів для фіксації злочинних дій вимагачів (аудіо-, відеоконтроль особи; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи тощо).

Особливе місце в запланованих заходах займає підготовка оперативної групи для проведення затримання вимагачів «на гарячому», у відповідності до наступних рекомендацій:

1) забезпечити конфіденційність майбутніх дій і вжити заходів щодо запобігання можливому витоку інформації, для чого необхідно:

а) коло осіб, сповіщених про оперативну розробку, у тому числі тих, які беруть участь в оперативних нарадах, звести до мінімуму;

б) документи, що стосуються обставин вимагання, по можливості не розмножувати, при необхідності копіювати виконавцем особисто в обмеженій кількості примірників;

в) усім співробітникам, які беруть участь у затриманні вимагачів «на гарячому», поставити конкретні задачі безпосередньо перед виїздом на місце;

2) попередньо таємно вивчити місце майбутнього затримання, з огляду на те, що злочинці можуть здійснювати за ним спостереження;

3) визначити необхідну кількість учасників затримання, дислокацію осіб, які забезпечують затримання, підстраховування, прикриття, спостереження, відеофіксування, переслідування вимагачів по маршруту їх можливої втечі, з урахуванням того, що злочинці можуть мати у своєму розпорядженні вогнепальну зброю і навички бойових єдиноборств;

4) провести інструктаж із заявником про поведінку в момент затримання злочинців «на гарячому» та про порядок поводження зі звукозаписуючою апаратурою (у випадках забезпечення потерпілого таємно розміщеним портативним диктофоном або радіомікрофоном).

При проведенні тактичної операції «Затримання «на гарячому» доцільно:

– затримати підозрюваних у момент отримання ними предмета вимагання, а у випадку його оброблення хімічними маркерами – після контакту його зі шкірою рук чи одягом;

– запобігти спробам позбутися отриманих предметів, наявної зброї, викривальних документів;

– запобігти застосуванню злочинцями зброї, вибухових пристроїв;

– зафіксувати факт затримання за допомогою відеозапису;

– вжити заходів до виявлення і затримання співників одержувача, які тайком спостерігали за тим, що відбувається.

Предмети, вилучені у злочинців, а також носії аудіо-відео запису приєднуються до матеріалів кримінального провадження.

У другій слідчій ситуації встановлення і затримання вимагачів здійснюється на підставі відомостей про прикмети їх зовнішності, повідомлених заявниками. У такій слідчій ситуації перед затриманням доцільно:

а) детально допитати потерпілого, а також свідків, якщо вони є, про прикмети зовнішності вимагачів, сутність їхніх вимог, висловлених погроз;

б) скласти фоторобот підозрюваних або здійснити їх впізнання за фотознімками;

в) організувати збір даних про підозрюваних (оперативні обліки, дані про судимість, копії вироків, повідомлення з психоневрологічних диспансерів і лікарень тощо);

г) організувати патрулювання з потерпілим в тих місцях, де вірогідніше всього перебувають вимагачі.

У випадку виявлення вимагачів проводиться їх затримання й особистий обшук, при цьому особлива увага приділяється пошуку у злочинців речей, що належать потерпілому. Серед об'єктів, що належать вимагачам особливу увагу звертають на пошук документів, записних книжок, а також наркотиків, зброї тощо.

Третя слідча ситуація вважається найбільш складною як в інформаційному, так і організаційному плані, оскільки мова йде про дії організованої групи вимагачів, відсутність заяв потерпілих або відмову останніх підтвердити факт вимагання через страх перед злочинцями або через небажання розголошення власних протиправних або аморальних дій. У даній слідчій ситуації необхідно передбачити такі слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи, що стимулюють потерпілого до повідомлення офіційної інформації про факт вимагання. Мова йде насамперед про дії, спрямовані на виявлення предмета вимагання, знарядь і засобів злочину:

– вогнепальної і холодної зброї, вибухових пристроїв, вибухових речовин;

– засобів фізичного впливу на потерпілого (предметів, що використовувалися злочинцями при катуваннях, нападі чи побитті жертви тощо);

– документів, в яких містяться погрози;

– грошей, цінностей або іншого майна, що стали предметом вимагання, частини їх упаковки;

– аудіо-відео записів переговорів жертви з вимагачами, здійснених з метою спонукання жертви до виконання їх вимог;

– медичних документів, що підтверджують побої, катування або іншу фізичну шкоду здоров'ю потерпілого.

У даній ситуації розслідування ускладнюється тією обставиною, що вимагачі розробляють «легенди» про те, які показання необхідно давати на слідстві у випадку затримання. Насамперед, це твердження про те, що вимагання не було, що вони висували законні вимоги щодо сплати боргу або оплати певних послуг без насильницьких дій або погроз. Безумовно, такого роду твердження підлягають перевірці.

У четвертій слідчій ситуації основна увага слідчих органів повинна бути спрямована на визначення місця перебування заручників і планування операції з їх звільнення.

Успішне розслідування вимагань зумовлене обґрунтованим висуненням і умілою перевіркою ймовірних версій про обставини вчиненого злочину та осіб, причетних до нього.

Залежно від одержаних матеріалів можуть бути висунуті такі загальні слідчі версії:

- вимагання дійсно мало місце;
- мало місце інсценування вимагання.

Версії можуть бути побудовані як для події злочину в цілому, так і для окремих його обставин, що підлягають доказуванню. Так, для вимагань типовими версіями, побудованими відповідно до суб'єкта злочину, можуть бути:

- а) вимагач – одинак, вимагач зі складу організованої групи;
- б) вимагач раніше судимий, вимагач уперше вчиняє злочин;
- в) вимагач місцевий, вимагач – гастролер тощо.

36.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Огляд місця події. При розслідуванні фактів вимагання місцем події може бути: місце пред'явлення вимагачами своїх вимог потерпілому; місце затримання вимагачів «на гарячому»; місце утримання заручників.

Місце пред'явлення вимагачами своїх вимог (насамперед, це службове приміщення або квартира потерпілого) буде об'єктом огляду у випадках, якщо:

а) потерпілий негайно подав заяву до правоохоронних органів щодо висловлених на його адресу вимог з боку вимагачів. Огляд у даному випадку проводиться негайно, а до його початку заявник повинен бути попереджений про неприпустимість внесення зміни в речову обстановку приміщення, його прибирання. Завданнями огляду є виявлення та вилучення залишених злочинцями слідів (рук, мікрооб'єктів, запаху, загублених ним предметів тощо), щоб одержати доказову інформацію, що підтверджує факт перебування вимагачів у цьому приміщенні;

б) вимагачі на досудовому слідстві визнають себе винними у вчиненому і докладно описують обстановку місця, де ними були висловлені погрози і вимоги до потерпілого. Огляд проводиться для того, щоб пересвідчитися у правдивості показань підозрюваних і, як правило, передує слідчому експерименту. Якщо до огляду в обстановку приміщення внесені які-небудь зміни, результати огляду оцінюються в співставленні з показаннями потерпілого і свідків, які бачили обстановку приміщення до внесення в неї змін.

Огляд місця затримання вимагачів «на гарячому» проводиться негайно після їх затримання. Завданням огляду є виявлення викинутих або загублених вимагачами предметів, аби надалі довести факт їх належності злочинцям або тимчасового перебування в останніх. Предметами, від яких вони прагнуть позбутися, можуть бути: переданий потерпілим предмет вимагання (найчастіше пакет із грошима), зброя. При цьому визначаються межі огляду тим приміщенням, автомашиною або ділянкою вулиці, місцевості, де відбувалося затримання. Якщо кому-небудь зі злочинців вдалося зникнути з предметом вимагання, то до задання огляду місця події входять виявлення, фіксація і вилучення слідів взуття або протектора шин транспортного засобу, а також проб ґрунту для забезпечення подальшого ідентифікаційного дослідження (наприклад, для порівняння проб ґрунту з місця події з забрудненнями на взутті підозрюваного або на педалях керування і на килимках належного йому автомобіля). Якщо при затриманні вимагачів відбулася перестрілка, то всі кулі та гільзи, що залишилися на місці, повинні бути виявлені і вилучені для можливого ототожнення зброї, що застосовувалась злочинцями.

Огляд місця утримання заручника або викраденої особи має на меті виявити:

а) сліди перебування інших злочинців, крім осіб, затриманих при звільненні потерпілих (сліди рук, паління, слини, мікрооб'єкти, забуті або кинуті предмети);

б) предмети, що використовувалися для захоплення, утримання і катування потерпілих (могузки, наручники, маски, праски, паяльники, ножі, спеціальні інструменти, гумові кийки, оголені з одного кінця електричні проводи, на яких можуть бути сліди крові, волосся, шкірного епітелію жертви);

в) зброя, наркотики, вибухові пристрої;

г) відео-або аудіоапаратуру із записом звернення до родичів заручника про надання викупу.

Обшук при розслідуванні вимагання є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, проведення якої обов'язково повинно бути поєднане з максимальним використанням чинника раптовості при мінімальному витоку інформації про терміни і місце проведення.

Під час проведення обшуку необхідно шукати:

а) отриманий від потерпілого предмет вимагання: дорогоцінності, антикварні речі, ікони, картини, цінні папери на пред'явника;

б) документи, що надають вимагачам будь-які блага і складені потерпілим під погрозою (доручення, у тому числі генеральні, заповіти, акти дарування, боргові розписки, письмові відмови потерпілого від одержання боргу, договори про право на оренду, постачання товарів тощо);

в) документи, що підтверджують одержання від потерпілого предмета вимагання (квитанції переказів, товарно-транспортні накладні, прибутково-видаткові ордери тощо);

г) цінні папери (акції, сертифікати, векселі), приватизаційні свідоцтва на нерухомість;

г) зброю (вогнепальна, газова тощо), боєприпаси, вибухові пристрої, електрошокову апаратуру, наручники;

д) засоби маскування зовнішності (перуки, маски, формений одяг співробітників органів МВС);

е) записні й телефонні книжки, блокноти, перекидні календарі, листи та інші джерела, з яких можна отримати інформацію про інших членів злочинної групи, а також стосунки між вимагачами та потерпілим;

є) документи (у тому числі й ті, що зафіксовані в електронному вигляді), які відображають господарську і фінансову діяльність злочинної групи, що займається вимаганням, а також свідчать про наявність корумпованих зв'язків;

ж) звуко- і відеозаписуючу апаратуру (у випадку, якщо в розпорядженні слідства є аудіо-відео запис зі зверненням вимагачів до родичів або друзів щодо суми викупу за звільнення узятих у заручники або викрадених осіб), а також різноманітні прослуховуючі пристрої.

Допит потерпілого. Під час допиту потерпілого необхідно докладно з'ясувати:

а) чи відомі потерпілому вимагачі, хто вони, у яких стосунках з ними він знаходився до вимагання; якщо вимагачі потерпілому не відомі, то кого і на підставі яких даних він може підозрювати і хто, на його думку, міг націлити вимагачів;

б) чи вперше вимагачі пред'явили незаконні вимоги або вони висловлювалися неодноразово;

в) в якій формі подавалися вимоги: усній (під час зустрічі або по телефону) або письмовій;

г) що саме вимагалось і що обіцяли вимагачі у разі виконання їх вимог;

г) чи вимагали вимагачі від потерпілого одноразової передачі грошей або постійної сплати «данини», в якій формі передбачалося здійснювати дані платежі, на які рахунки;

д) чи виконував раніше потерпілий вимоги вимагачів і як саме (що передавав, коли, де), хто із знайомих поінформований про ці обставини або, можливо, спостерігав за подіями, що відбувалися;

е) чи звертався потерпілий за захистом від вимагачів, якщо так, то до кого саме і який був результат, якщо не звертався, то чому;

є) вид погроз і характер насильства над потерпілим, його родичами;

ж) кількість вимагачів і як вони спілкувалися між собою – жаргон, імена, прізвиська, особливості мови (заїкуватість); яка зброя була в

злочинців (пістолет, кастет, граната тощо); в якому одязі були вимагачі (фасон, колір, фактура матеріалу); яким транспортним засобом користувалися (модель, тип, зовнішні ознаки, номерні знаки); загальні і окремі ознаки цінностей, якими заволоділи злочинці (вид упаковки, позначки на купюрах, облігаціях);

з) якщо потерпілим здійснено аудіо-відео запис телефонної розмови з вимагачами, то на якій апаратурі та у чийй присутності.

Допит підозрюваних є важливим джерелом одержання незаперечних доказів вини того або іншого суб'єкта у вчиненому злочині. При допиті підозрюваних необхідно з'ясувати:

а) коли виник намір вчинити вимагання і хто був його ініціатором, чим керувалися у виборі потерпілого, в яких стосунках знаходилися з ним (персонально);

б) якою інформацією керувалися злочинці, замислюючи вимагання, від кого була отримана ця інформація (хто був навідником, хто конкретно проводив розвідувальні заходи та в чому вони полягали);

в) хто, де, коли та які вимоги висловлював, яка сума вимагалася; якщо предметом вимагання було право на майно, то кому конкретно воно повинно було бути передане, яким чином; якщо предметом вимагання було вчинення потерпілим певних дій, то в чому вони полягали і на чю користь повинні були бути зроблені;

г) яким чином планувалося вчинити вимагання – одноразово або тривало; чи передбачалося в останньому випадку систематично підвищувати свої вимоги, посилювати примусові заходи;

г) у чому полягали погрози вимагачів, ким, коли та за яких умов були вони викладені; чи застосовувалася зброя і яка саме, у кого була придбана, коли; чи було відомо іншим членам групи про наявність зброї в окремих її членів, які були наслідки її використання; яким чином погрози доводилися до відома потерпілого;

д) чи одержували раніше вимагачі від потерпілого яке-небудь майно, гроші, документи, де вони знаходяться в даний час, скільки фактів вимагання в минулому мало місце;

е) якщо потерпілий вивозився для «переговорів» до спеціального місця, то коли це було і хто підшукував це місце;

є) хто був захоплений; коли і звідки (з будинку, з роботи тощо); яким чином; хто конкретно викрадав заручників; де знаходиться місце утримання заручників; у яких умовах вони утримувалися, хто їх охороняв; з якого телефону велися переговори про викуп, кому ці вимоги були адресовані, хто вів переговори; чи застосовувалися катування до заручників, які саме, хто їх виконував; чи провадився аудіо- або відеозапис вимог про викуп заручників, де, коли і на якій апаратурі, хто саме промовляв текст, де зараз знаходиться використана техніка;

ж) за яким принципом розподілялися злочинні прибутки, хто яку частку одержував, у яких взаємовідносинах знаходилися учасники групи.

Проведення судових експертиз. При розслідуванні вимагання можуть проводитися такі судові експертизи:

судово-медична – для визначення наявності, ступеня тяжкості, а також давності і механізму утворення тілесних ушкоджень у потерпілих;

судово-товарознавча – для оцінки реальної вартості викраденого або знищеного майна потерпілих;

судово-почеркознавча – для ідентифікації виконавця рукопису тексту, отриманого потерпілими або їх родичами в процесі реалізації вимагання;

криміналістична мікрооб'єктів – у випадку їх виявлення на одязі потерпілого чи вимагачів, або на предметах, що були викинуті останніми при їх затриманні «на гарячому», а також для встановлення факту контактної взаємодії одягу заручника або викраденого з одягом злочинця;

технічна експертиза документів – для встановлення тотожності матеріалів і технічних засобів, використаних вимагачами для виготовлення рукописних текстів, адресованих потерпілим, а також для ідентифікації виконавця машинописного тексту, виготовленого з тією ж метою;

криміналістична наркотичних і сильнодіючих речовин, виявлених у вимагачів для власного вжитку або використаних ними для приведення узятих заручників у беспорядний стан;

вибухотехнічна – у тих випадках, коли за допомогою вибуху проводиться акція залякування потерпілого або знищується його майно після відмови від виконання вимог вимагачів;

судово-хімічна – для ідентифікації речовини-маркера, виявленого на одязі та шкірних покровах вимагачів після затримання їх «на гарячому»;

судово-економічна – для встановлення розміру і характеру збитку організації, що виникли в результаті погіршення її економічного стану у зв'язку з задоволенням вимог, пред'явлених до неї вимагачами.

Характерною для розслідування даної категорії злочинів є фоноскопічна експертиза. Вона проводиться в основному для ідентифікації особи, чіє усне мовлення записане на фонограмі; ідентифікації вилученої у вимагачів звукозаписуючої апаратури; для одержання деяких відомостей про місцезнаходження заручників, їхнього емоційного стану; для характеристики невідомої особи, фонограма з записом усного мовлення якої є в розпорядженні слідства.

Запитання для самоконтролю:

1. Які елементи криміналістичної характеристики вимагання?
2. Як характеризуються предмет злочинного посягання у вчиненні вимагань?
3. Як характеризуються способи вчинення вимагання?
4. Як характеризується слідова картина вчинення вимагання?
5. Які типові особливості злочинця, що вчиняє даний злочин?
6. Які типові особливості потерпілого від цього злочину?
7. Які типові слідчі ситуації при розслідуванні цього виду злочинів?
8. Які особливості невідкладних слідчо-оперативних заходів на початковому етапі розслідування?
9. Які типові слідчі версії вчинення вимагання?
10. Які особливості огляду місця вчинення вимагання?
11. Які особливості обшуку при розслідуванні вимагання?
12. Які особливості допиту потерпілих та підозрюваних?
13. В чому полягають особливості призначення експертиз при розслідуванні цього виду злочинів?

Глава 37

РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА

37.1. Криміналістична характеристика шахрайства

Останнім часом в Україні шахрайство набуло поширення і характеризується зміною форм, видів і способів. З економічними перетвореннями в країні, розвитком ринкових відносин пов'язано проникнення шахрайства до сфери підприємницької діяльності: інвестиційної, довірчої, страхової, банківської.

Шахрайство – це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (ст. 190 КК України). Предметом шахрайства може бути не тільки майно, а й право на таке майно (наприклад, заволодіння шляхом шахрайства такими документами, що надають право вступити у спадщину, отримати майно за заповітом, вимагати виконання майнових зобов'язань та ін.)

Для відмежування шахрайства від інших видів посягань на власність важливо встановити наявність обману або зловживання довірою. Під обманом розуміється повідомлення неправдивих відомостей або приховання, умовчання певних обставин, повідомлення про які було обо-

в'язковим у даних ситуаціях. Шахрайський обман являє собою такий вплив на поведінку власника майна або особи, що відає майном чи охороняє його, який здатний ввести цю особу в оману відносно добровільних дій з передачі майна винному. Шахрайський обман передбачає передачу злочинцю майна самим потерпілим або іншою особою.

Обманні дії повинні передувати заволодінню майном. За своїм змістом і формами обман буває різноманітним і може стосуватися предмета, подій, дій і фактів. Формою шахрайського обману може бути категорична думка чи припущення про будь-яку обставину. Такий обман може набирати форми письмової або усної мови, руху чи жестів.

Зловживання довір'ям полягає в тому, що злочинець для заволодіння майном потерпілого використовує близькі, довірчі стосунки з ним. Довір'я може породжуватись службовими, родинними стосунками, особливою довірливістю потерпілого.

Способи вчинення злочину. Існують різноманітні способи шахрайства, які можуть бути класифіковані за різними підставами. Так, залежно від спрямованості шахрайського посягання розрізняють такі основні способи шахрайства:

1) з метою заволодіння державним, або колективним майном: заволодіння матеріальними цінностями шляхом отримання цього майна за підробленими документами на базах, складах та інших об'єктах з використанням упущень відповідних службових осіб; заволодіння грошовими коштами шляхом незаконного отримання державних пенсій або інших виплат від органів соціального захисту за допомогою підроблених документів про стаж роботи, заробіток та інші дані, необхідні для отримання пенсії; заволодіння майном шляхом придбання тих або інших товарів в кредит за підробленими документами і ухилення від сплати решти суми; привласнення майна, помилково відпущеного у великій кількості чи кращої якості; отримання авансу за обіцянку виконати певні роботи чи за постачання товарів з наступним ухиленням від виконання зобов'язань за договором; постачання товарів у меншій кількості та нижчої якості, ніж передбачено договором; заволодіння грошовими коштами в банківських установах шляхом використання у банківських розрахунках між організаціями фальшивих кредитових авізо і різного роду чекових документів;

2) з метою заволодіння індивідуальним майном громадян: підміна предметів продажу, обміну і грошових коштів, що підлягають передачі контрагенту (використання шахраями грошових і майнових «ляльок»); продаж виробів нижчої, ніж передбачено домовленістю, якості (продаж прикрас з міді, латуні чи бронзи як золотих); заволодіння предметами угоди без наміру виконати зобов'язання за договором (залишення потерпілого під якимось приводом і зникнення через прохідний двір); обра-

хування потерпілого при розміні великих купюр грошей або при купівлі; підкидання потерпілому фіктивних цінностей, втягнення його у «розподіл» знахідки і видурювання грошей як частини вартості «знайденого»; обман під час азартних ігор; проведення лотерей, ворожіння чи знахарство як форми обману; позичання грошей без наміру повернути борг; шлюбні афери; збирання «пожертвувачів»; продаж невідчуваного майна.

Способи шахрайства можуть бути поділені на види залежно від сфери соціально-економічної діяльності:

1) соціальної допомоги (підроблення документів з метою отримання пенсій чи допомог, надання довідки про значно завищену заробітну плату з метою підвищення пенсії та ін.);

2) побутового обслуговування (отримання речей, що дорого коштують, за документами своїх родичів, за викраденими чи знайденими документами);

3) страхування (завищення сум шкоди, що підлягають сплаті клієнтам в результаті обумовлених страхових подій);

4) туризму (туристичні афери) та ін.

Способи шахрайства поділяють залежно від характеру «стосунків», що виникають між підприємствами чи господарськими товариствами:

1) фіктивне представництво (використання фіктивних документів про належність до тієї чи іншої фірми з метою укладання договорів і отримання товару без оплати);

2) фіктивне посередництво (особа чи група осіб діють від імені неіснуючої фірми з метою укладення договору з підприємством на закупівлю в нього сировини, матеріалів тощо для іншого підприємства; від першого підприємства шахрай отримує матеріальні цінності, а від іншого – гроші);

3) отримання позик під фіктивні проекти (шахрай пред'являє документи, що нібито підтверджують його наміри).

Залежно від тривалості злочину можна виділити такі способи шахрайства:

1) одноразові (отримання товару в кредит без наміру наступної виплати грошей);

2) тривалі (незаконне отримання пенсії або грошової допомоги).

Залежно від характеру локалізації шахрайства можуть бути названі такі способи:

1) спрямовані на вузьке коло потерпілих;

2) спрямовані на широке охоплення населення.

Місце і обстановка. Місце вчинення злочину обирається з урахуванням можливості реалізації обраного способу злочину, предмета посягання, особи потерпілого. Деякі спроби шахрайства можуть реалізу-

ватися у кількох місцях, не пов'язаних між собою. Мова може йти й про територіальне поширення будь-якого виду шахрайства. Шахраї можуть створювати «спеціальні фірми», за допомогою яких здійснюється збирання грошей від громадян (оформлення віз чи паспортів для виїзду за кордон, різні туристичні афери, довічне страхування, підтримка клубів, побудова класичних фінансових пірамід, благодійні заходи та ін.).

Шахрайські посягання з метою заволодіння колективним майном (майном юридичних осіб) вчиняються за місцем знаходження власників чи зберігання їх цінностей. У сучасних умовах все частіше шахрайські діяння відбуваються в установах (чи на підприємствах), де укладаються угоди: на біржах, у брокерських конторах, посередницьких фірмах, агентствах з нерухомості, адвокатських і нотаріальних бюро, під час аукціонів. Шахрайство, спрямоване на заволодіння майном фізичних осіб, вчиняється в місцях купівлі-продажу предмета посягання, на вулицях, вокзалах, за місцем проживання злочинця чи потерпілого.

Обстановка вчинення шахрайства тісно пов'язана зі способом злочину. При вчиненні шахрайства може мати місце створення злочинцем обстановки, що сприяє досягненню мети заволодіння цінностями шляхом обману чи зловживання довір'ям. Шахрай може демонструвати своє удаване знайомство з впливовими людьми (пред'являти візитні картки, фотографії, автографи), виявляти поінформованість з певних питань, пропонувати дружбу, запрошувати до ресторану, розповідати про себе. Шахрайський обман може виявлятися в конклюдентних діях, які вводять потерпілого в оману щодо необхідності передачі майна. Такими прийнято визнавати: використання форменого одягу особою, яка не має права його носити, і володіння на цій підставі майном; споживання продуктів під виглядом готовності сплатити їх вартість; зміна зовнішнього виду, форми чи властивостей різних предметів і видача їх за інші предмети з метою заволодіння майном.

Час вчинення злочину. Час є не тільки елементом криміналістичної характеристики злочину, а й дозволяє встановлювати черговість, розвиток різних явищ і процесів у часі. Важливо з'ясувати початок і закінчення шахрайського діяння, його протяжність у часі. Шахрайство може мати тривалий часовий період, складатися з кількох часових відрізків.

У більшості випадків шахрайство вчиняється у денний час. Він може бути пов'язаний з часовим інтервалом діяльності тієї або іншої установи, організації чи підприємства.

Предмет злочинного посягання. Предметом злочинного посягання при шахрайстві можуть бути матеріальні цінності у всій їх різноманітності, грошові кошти, право на майно. Це може бути готівка чи безготів-

вкові кошти, товари, сировина, напівфабрикати та ін. Характеристика предмета посягання має значення для встановлення особи злочинця.

Особа злочинця. Більшість шахраїв мають сильний дар уяви, здатність впливу і вміння переконувати. До особистих якостей шахрая належать його хитрість, брехливість, уміння прихилити до себе оточуючих, знання способів підроблення документів. За своїм зовнішнім виглядом – це зазвичай поважні люди, які уміють себе «подати», обізнані в галузі психології. Вони спостережливі і мають швидку реакцію на обстановку, що змінюється. Шахраї використовують можливості перетілення, встановлюють контакт з людьми різних типів, обирають відповідну манеру поведінки.

Шахраї можуть бути поділені на певні групи:

1) «нові» шахраї, що використовують механізми ринкових відносин, можливості кредитно-банківських операцій, лжефірм, страхової, інвестиційної і довірчої діяльності;

2) шахраї-гастролери, які постійно роз'їжджають і негайно зникають з місць вчинення злочинних діянь;

3) шахраї-гравці, які використовують азартні ігри (карточні шулери, «катали» та ін.);

4) шахраї, які вчинили злочин вперше, за легковажністю, під впливом інших осіб чи ситуацій;

5) шахраї-одинаки і шахраї, які вчиняють злочин групою, в тому числі з розподілом ролей.

Особа потерпілого. Дані про особу потерпілого мають важливе значення в механізмі шахрайства. Існує певний взаємозв'язок між особливостями потерпілого і злочинця, коли останній обирає свою жертву відзначаючи у ній певні риси. Можна сказати, що саме окремі риси особи підвищують для неї ймовірність потрапити в кримінальну ситуацію і стати жертвою цього злочину.

Якщо брати до уваги загальний масив шахрайств то їх жертвами чоловіки та жінки стають однаково часто. Іноді потерпілі перебувають в нетверезому стані, навіть розпивають спиртні напої разом з шахраями. Рівень загальної освіти потерпілих достатньо високий. Люди, які потрапляють у кримінальну ситуацію шахрайства проявляють, як правило, легковажність, довірливість до малознайомих або зовсім незнайомих осіб, що явно не співвідноситься ні з віком, ні з освітою. Це може бути характерним як для «вуличних» шахрайств, так і для шахрайств в економічній сфері.

Взагалі шахраї можуть використовувати для обману, як позитивні риси людини (закоханість, любов до рідних, дружбу, благородні мотиви, співчуття), так як негативні (жадібність, дурість, страх, лінощі). В за-

лежності від того, які риси людей були використані шахраєм для введення в оману, потерпілих можна розподілити на такі групи:

1) особи, які піддалися обману через певні забобони (гадання, ворожіння, знахарство тощо);

2) особи, які піддалися обману через своє прагнення до збагачення (азартні ігри, комерційний обман);

3) особи, які піддалися обману внаслідок недбалого виконання своїх службових обов'язків (передавання майна шахраям на підставі пред'явлених підроблених документів без належної їх перевірки).

Типова «слідова картина». Для злочинної діяльності у формі шахрайства взагалі не характерні сліди, залишені на місці події. Може не існувати й місця події. Сліди шахрайства залишаються, перш за все, у пам'яті потерпілого (досить рідко є свідки-очевидці, які сприймають дії шахрая як обман). Окрім «ідеальних» слідів шахрайство залишає й сліди матеріального характеру. Перш за все, ними стають використані шахраєм засоби – предмети для введення особи в оману. Такими можуть бути предмети біжутерії, «продані» шахраєм як вироби з дорогоцінних металів, грошова «лялька», продане потерпілому зілля, підроблені грошові купюри чи документи. Як правило, вони залишаються у обманутих осіб і потім передаються правоохоронним органам, набуваючи статусу речових доказів у кримінальній справі. Також сліди злочинної діяльності зберігаються в документах та їх реквізитах, які часто містять відомості, важливі для розслідування. Ці документи використовуються для обману й введення в оману державних службовців, посадових чи матеріально відповідальних осіб.

Сліди можуть бути виявлені на предметах, залишених шахраєм (сліди рук, мікросліди, запахові сліди тощо).

37.2. Початковий етап розслідування шахрайства

Під час розслідування злочинів вказаної категорії на початковому етапу розслідування виникають наступні типові слідчі ситуації.

Перша ситуація, коли шахрай відомий, є достатні фактичні дані, що свідчать про вчинення злочину саме ним. Відмінною рисою цієї типової ситуації є те, що шахрай, як правило, не переховується від органів розслідування, але нерідко заперечує свою провину. За таких обставин основним завданням слідчого є збір незаперечних доказів вини особи, підозрюваної у вчиненні шахрайства, достатніх для повідомлення їй про підозру. Крім того, особливу увагу слід приділити збиранню інформації про: судимість, біографічні та психологічні дані підозрюваного, коло

його знайомств та осіб, причетних до вчинення злочину. Якщо буде встановлено, що підозрюваний раніше судимий, то необхідно направити запит до виправної установи з постановкою конкретних питань про коло її спілкування і знайомства.

Загалом, основні тактичні завдання розслідування у зазначеній ситуації повинні вирішуватися проведенням наступних заходів:

1) допит потерпілого щодо обставин шахрайства, його взаємовідносин з шахраєм;

2) проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на одержання інформації про особу, яка підозрюється у вчиненні шахрайства, її образ життя, встановлення її соціальних зв'язків;

3) обшук житла підозрюваного з метою виявлення і вилучення предметів, документів та їх бланків, у яких відображено підготовку до вчинення шахрайства та зафіксовано факти злочинної діяльності;

4) тимчасовий доступ до документів, в яких засвідчені цивільно-правові операції, пов'язані з укладанням правочинів, огляд вилучених документів;

5) допит співробітників організацій, що надавали консультативну та іншу допомогу учасникам правочину. При цьому слід пам'ятати, що ці особи могли навмисно (перебуваючи у злочинній змові із шахраями) чи ненавмисно (під впливом обману або зловживання довірою) сприяти незаконному здійсненню правочину;

6) допит підозрюваного про обставини злочину, взаємини з потерпілим тощо;

7) пред'явлення підозрюваного для впізнання потерпілому, свідкам;

8) призначення судових експертиз вилучених документів з метою встановлення підробки, способу їх виготовлення, осіб, причетних до їх оформлення (почеркознавчої, техніко-криміналістичної експертизи документів тощо), інших необхідних експертиз;

10) проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення злочинних зв'язків підозрюваного із співробітниками організацій, що мають відношення до здійснення правочинів;

11) витребування характеристик на підозрюваних з місця роботи, місця проживання, установ відбування покарання;

12) направлення запитів: а) до наркологічних та психіатричних установ з метою встановлення факту перебування підозрюваного на обліку; б) до Департаменту інформаційних технологій (ДІТ) МВС України на предмет встановлення судимості підозрюваного; в) до суду про надання копії вироку за раніше вчинений злочин (якщо злочинець був раніше засуджений);

13) доручення оперативним підрозділам стосовно встановлення свідків, можливих співучасників, окремих фактів, інформації щодо підо-

зрюваного, збирання вільних зразків для порівняльного дослідження тощо.

Друга слідча ситуація складається, коли особа підозрюваного у шахрайстві відома, але він переховується від слідства та суду. У зв'язку з тим, що особа шахрая відома, є наявні дані про нього, всі зусилля слідства повинні бути спрямовані на встановлення місця перебування останнього та швидке його затримання. Цього можна досягти шляхом проведення наступних заходів:

1) допит потерпілого та свідків щодо встановлення даних про злочинця та обставини вчинення злочину;

2) допит родичів, знайомих підозрюваного стосовно встановлення місцезнаходження останнього;

3) уточнення за даними адресного бюро місця реєстрації підозрюваного;

4) ознайомлення особового складу ОВС з даними та прикметами особи, яка підозрюється у вчиненні шахрайства, інформування про вчинений злочин підрозділів ОВС, які обслуговують прилеглі території, населення через ЗМІ;

5) направлення запитів до місць позбавлення волі (якщо підозрюваний раніше судимий), де відбував покарання злочинець, з метою виявлення кола його знайомств в установах виконання покарань;

6) встановлення працівниками оперативних підрозділів спостереження за місцями, де може з'явитися підозрюваний;

7) перевірка за даними ДІТ, чи не затримувався підозрюваний раніше, чи не затриманий зараз іншим органом внутрішніх справ;

8) направлення запитів до органів, що ведуть обліки оперативно-пошукового та профілактичного призначення, з метою виявлення осіб, які вчиняли раніше шахрайства аналогічними способами.

У разі встановлення та затримання підозрюваного подальші заходи здійснюються за аналогією з попередньою слідчою ситуацією.

Третя слідча ситуація складається, коли особа, яка вчинила шахрайство невідома. Основний напрямок розслідування визначається необхідністю закріплення матеріальних слідів, встановлення особи, яка вчинила злочин, виявлення можливих співучасників, встановлення інших епізодів злочинної діяльності тощо.

Відтак, велике значення мають криміналістичні обліки осіб, які раніше вчинили подібні злочини, перебувають у розшуку. Тактичні завдання у зазначеній ситуації вирішуються проведенням наступних заходів:

1) допит потерпілого, свідків про прикмети злочинця, обставини шахрайства, а також ознайомлення особового складу ОВС з прикметами розшукуваної особи;

2) встановлення оперативними підрозділами спостереження за місцями, де може з'явитися злочинець;

3) перевірка особи, яка підозрюється у вчиненні шахрайства, за даними ДПТ;

4) огляд місця події та вилучення предметів і документів, що мають значення для кримінального провадження;

5) детальний аналіз документів, що використовувалися при вчиненні шахрайства;

6) призначення судових експертиз (техніко-криміналістичної експертизи документів, трасологічної та ін.), можливих за відсутності підозрюваного;

7) пред'явлення для впізнання потерпілим і свідкам фотографій осіб, які перебувають на обліку як шахраї;

8) використання ЗМІ тощо.

Також проводиться комплекс розшукових заходів з використанням композиційних портретів можливих підозрюваних тощо.

У разі встановлення та затримання підозрюваного у шахрайстві, подальші заходи також здійснюються за аналогією з першою слідчою ситуацією.

Найскладнішою є четверта ситуація, що складається, коли шахрай відомий, але його злочинні дії завуальовані під виглядом законних правочинів. У такий спосіб створюється видимість сумлінних дій, хоча злочинець мав намір вчинити шахрайство. Ця ситуація зумовлює істотні труднощі в розслідуванні.

За наявності проблеми розмежування злочину від цивільно-правового делікту основним тактичним завданням розслідування є встановлення наміру злочинця, спрямованого на заволодіння правом на майно шляхом обману чи зловживання довірою, та доведення обставини про виникнення у особи злочинного наміру заздалегідь.

Доказами умислу особи щодо вчинення шахрайства, можна вважати:

1) показання потерпілого стосовно: обставин шахрайства, взаємин між ним та шахраєм, висловлених шахраєм дійсних намірів щодо своїх дій;

2) показання свідків, які мали відношення до вчинених дій щодо обставин шахрайства, його суб'єктів, їх намірів тощо;

3) предмети, документи та їх бланки, записи, вилучені у шахрая, які свідчать про злочинну діяльність;

4) документи, вилучені з різноманітних установ, у яких відображено обставини, зміст яких розкриває фактичні наміри шахрая;

5) результати прослуховування телефонних розмов;

6) висновки судових експертиз про підробку досліджуваних документів.

Непрямим доказом є встановлення фактів, що свідчать про неспроможність особи виконати зобов'язання на момент укладення угоди (наприклад, відсутність коштів, необхідних для сплати вартості майна). Навіть заздалегідь низькі ціни на майно, розміщення недостовірної реклами у ЗМІ, відсутність прав на здійснення операцій щодо відчуження майна та ін., може свідчити про злочинні наміри певних осіб. З огляду на це, у даній ситуації може висуватися версія щодо причетності до вчинення шахрайства службових осіб. За таких обставин необхідно з'ясувати, чи мала особа можливість використовувати свої службові повноваження для сприяння у здійсненні певних дій, і яка була її роль в організації злочину.

Прикладом розглядуваної ситуації є випадки, коли предметом шахрайства є гроші, отримані шахраєм як оплата за майно з подальшим визнанням угоди недійсною. При цьому угода зовнішньо має законний характер, а визнання її недійсною здійснюється у межах цивільного законодавства. За таких обставин шахрай відомий, він формально виконує рішення цивільного суду щодо повернення грошей набувачу майна. Між тим, набувачу повертається лише сума грошей, що визначена у договорі, тоді як реально сплачена набувачем сума, є набагато більшою. Тому у подібній ситуації вельми складно доказати прямий умисел шахрая на вчинення злочину.

37.3. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Допит потерпілих можна віднести до основного та важливого засобу збирання доказів. Потерпілі допитуються про обставини шахрайства, прикмети та поведінку шахраїв, маршрути їх пересування, прикмети та характеристику предметів злочинного посягання. Оскільки такі особи нерідко відчувають емоційну напругу, необхідна чітка організація допиту, постановка коротких та зрозумілих питань, що виключають виникнення пауз у процесі отримання показань. Під час допиту потрібно встановити факт можливого залишення злочинцями записок, документів, інших речових доказів.

На допиті також слід встановити наявність посередників при встановленні знайомства із злочинцем. Слідчий повинен брати до уваги, що потерпілий, не знаючи способу вчинення шахрайства, не завжди може усвідомлювати, скільки було злочинців та яку роль виконував кожен з них. Тому потерпілий потребує уточнюючих запитань.

Детальний допит потерпілих має важливе значення, оскільки дозволяє встановити обставини, що дозволяють організувати невідкладний

розшук злочинців та пошук викраденого майна, висунути обґрунтовані версії про особистість шахраїв.

При допиті потерпілих з'ясовують наступні обставини:

- де, коли, через кого, за яких обставин потерпілий познайомився із шахраєм (фірмою, від імені якої виступав злочинець);
- яку мету переслідував потерпілий, спілкуючись із шахраями;
- яким майном заволоділи злочинці, його кількість, вартість, прикмети, фізичні характеристики, наявність документації, що підтверджують перебування його у власності потерпілого і т.д.;
- чи знає він особу шахрая, як він себе поведив з потерпілим, що говорив, які маніпуляції виконував;
- скільки разів відбувалися зустрічі із шахраєм, де, коли, тривалість зустрічей;
- що обіцяв потерпілому шахрай;
- що вимагав та отримав від нього;
- хто був свідком вчиненого шахрайства;
- видимість, можливість почути, а також погодні умови у момент вчинення злочину;
- кому першому потерпілий повідомив про те, що сталося та які заходи виконав до переслідування злочинця;
- ступінь участі у шахрайстві кожної з підозрюваних осіб;
- прикмети шахраїв та одягу, звички, манера розмовляти, жестикулювати, ходити;
- при використанні шахраєм транспортного засобу – його марку, колір, номер, відмінні ознаки;
- чи не говорили злочинці з акцентом, якої національності вони могли бути;
- чи не залишені злочинцями записки, документи, інші речові докази (наявні речі повинні бути вилучені, оглянуті та приєднані до матеріалів справи);
- причини несвоєчасного звернення до правоохоронних органів.

При обмані під час азартних ігор у потерпілого встановлюється, хто перед вступом у гру потерпілого вигравав, втягуючи його у гру, чи не було таких осіб, які при спробі потерпілого ухилитися від подальшої гри примушували його чи попереджали про наближення сторонніх.

Певною специфікою відрізняється допит потерпілих, які тривалий час спілкувалися, контактували з шахраями. Вони можуть надати інформацію про місця зустрічі та контакту зі злочинцями, зміст їх розмов.

Показання потерпілого повинні бути критично оцінені. Не завжди вони є правдивими, оскільки на це впливають наступні чинники: зацікавленість потерпілого у результатах розслідування, відшкодуванні завданих збитків, наявність прихованого конфлікту, коли сам потерпілий

свідомо замовчує певні невігідні для нього факти або повідомляє неправдиві відомості про окремі обставини злочину. Безперечно, слідчий, допитуючи потерпілого, повинен вміти долати можливу установку допитуваного на утаювання або перекручення інформації.

Допит свідків. Особливість більшості способів шахрайства полягає у прагненні шахраїв обманути потерпілого за відсутності очевидців. Однак майже завжди вдається встановити свідків, які можуть повідомити певну інформацію про вчинений злочин. Ці свідки можуть не бачити сам факт передачі цінностей потерпілим шахраю, але вони можуть бачити потерпілого та шахрая разом, чути їх бесіду, спостерігати поведінку шахрая до вчинення злочину та після нього. Практиці відомі випадки, коли свідки, зазвичай з кола знайомих потерпілого, присутні при укладанні угоди між потерпілим та шахраєм.

Залежно від змісту отриманих даних, свідків у кримінальних провадженнях про шахрайство можна класифікувати таким чином:

- 1) очевидці дій злочинців з обману та отримання майна або права на нього;
 - 2) обізнані про дії злочинця в період залишення місця шахрайства;
 - 3) обізнані про обставини, що передували шахрайству;
 - 4) обізнані про факти перевезення, розвантаження, зберігання викраденого майна та інші посткримінальні дії;
 - 5) обізнані про факти використання викраденого майна.
- З урахуванням наведеної класифікації визначається предмет допиту різних категорій свідків.

Перша група свідків включає осіб, які володіють інформацією про виготовлення шахраями документів або їх підробку, особу самих шахраїв. Вони можуть повідомити про прикмети зовнішності шахраїв, їх спільників тощо.

До 2-5 груп відносяться особи, які не знають та не здогадуються про факт шахрайства, не звертають уваги на ознаки зовнішності шахрая, його окремі дії, неуважно вивчають надані шахраєм документи та предмети (паспорт, довіреність, платіжне доручення, прибутковий касовий ордер, посвідчення про відрядження тощо). Через це такі свідки не завжди можуть дати вичерпні відповіді про прикмети злочинця, особливості його поведінки.

До 4 групи відносяться особи, які перевозили чи супроводжували перевезення предметів шахрайства, а також особи, які бачили це перевезення. Встановлення таких свідків відбувається оперативним шляхом або при допиті інших осіб (вантажники, водії, таксисти, власники приміщень, квартир, де зберігалось майно, особи, яким воно передавалося для зберігання). Вони можуть повідомити про час передачі та місце зберігання майна, прикмети шахраїв, їх зв'язки.

До останньої групи можливо віднести осіб, які знають про факти значної витрати шахраєм грошей (сусіди, близькі, рідні, знайомі), а також працівники розважальних закладів. Їх інформація корисна для встановлення причетності особи до шахрайства. Також це особи, яким шахрай або співучасники продали або пропонували купити майно. Таким особам можуть бути відомі джерела отримання цього майна.

Допит підозрюваних. При допитах підозрюваних у кримінальних провадженнях про шахрайство доводиться стикатися з такими відомими труднощами, які обумовлені участю у злочині осіб достатньо освічених, хитрих, добре обізнаних в різних сферах життя та психології людини. Крім того, між співучасниками можлива попередня змова про поведінку після можливого викриття, різне висвітлення підозрюваними одного і того ж епізоду злочину.

Оскільки, шахрайства переважно вчиняються групами, важливо вірно визначити послідовність допиту підозрюваних. Першими рекомендується допитувати рядових членів групи, характеристика особи яких дозволяє припустити їх схильність до дачі правдивих показань. Якщо у допитуваного можна викликати почуття каяття, йому доцільно пред'явити матеріали кримінального провадження, які відображають наслідки злочинів його групи, розповісти про потерпілого та його близьких, становище, яке склалося в його родині, можливо навіть продемонструвати відеозапис допиту його найближчих родичів.

Важливо встановити, кому з членів групи властивий значний життєвий досвід, здатність швидко сходитися з людьми, завойовувати їх довіру, рішучість та владність характеру, сильна воля, прагнення до верховенства. Лідера організованої групи може видати поведінка на слідстві: спроби налагодити зв'язок з іншими співучасниками, схилити співучасників до дачі однакових та вигідних лідеру показань.

У випадку визнання винним своєї вини, у нього слід встановити: чи давно займається шахрайством; коли, де та за яких обставин вчинене шахрайство; якими відомостями про потерпілого володіє, за яких обставин познайомився, яким чином підшукується жертва; яким способом вчинено шахрайство; як воно готувалося та які заходи вживалися для його приховання; хто є співучасниками злочину та їх роль у досягненні злочинної мети; яке майно та цінності отримані від потерпілого, де зберігаються, кому реалізовані; які ще злочини вчинені підозрюваним та злочинною групою, до якої він належить. Якщо шахрайство пов'язане з використанням підроблених документів, «ляльок», предметів-імітаторів, то встановлюється місце знаходження використаних матеріалів.

Якщо особа не дає правдивих показань, на початку допиту необхідно встановити, де вона знаходилася на момент вчинення шахрайства. Це потрібно для перевірки алібі допитуваного, яке він може висунути.

Злочинці у зв'язку із виявленням у них здобутого злочинним шляхом майна або його фрагментів, ярликів, чеків, гарантійних книжок висувують різноманітні версії про їх походження (придбання у незнайомих, підкидання сторонніми особами або працівниками правоохоронних органів, випадкова знахідка, згода взяти на зберігання за невелику винагороду через довірливість і т.д.).

Значення допиту підозрюваного визначається тією роллю, яку відіграють його показання, які є, як відомо, не лише джерелом доказів, але і засобом захисту. Саме ці особи знають обставини вчиненого злочину, співучасників, місце знаходження майна, отриманого шахрайським шляхом, спосіб вчинення злочину. Тактика допиту повинна будуватися з урахуванням відомостей про особу допитуваного; факту виявлення речових доказів, що відносяться до вчиненого шахрайства, показань очевидців та потерпілих, які можуть впізнати підозрюваного, висновків судових експертиз тощо.

Обшук. При проведенні обшуку у кримінальних провадженнях про шахрайство необхідно дотримуватися загальних тактичних вимог, розроблених наукою криміналістикою: раптовість, планомірність, послідовність, використання криміналістичної техніки. Але обшук у такій категорії кримінальних проваджень має і певні особливості, які стосуються розшукуваних об'єктів та місця пошуку.

У більшості випадків, основними об'єктами пошуку є грошові кошти; ювелірні прикраси та цінності; документи та обладнання і технічні засоби для виготовлення їх та окремих реквізитів (печатки, штампи, реактиви для виведення текстів, комп'ютери, кліше, бланки, барвники); копіювальна техніка; підроблені накладні, листи, чеки, листи, підроблені дорогоцінності, грошові або матеріальні «ляльки», різне зілля, що передавалося потерпілим під час ворожіння. Також під час обшуків вилучаються одяг, взуття, інші предмети, що використовувалися у процесі шахрайства; документи, записи, що свідчать про контакт з потерпілим та іншими можливими потерпілими, готування до злочину, т.д. Одяг, взуття, знаряддя вчинення злочину можуть надалі пред'являтися для впізнання потерпілим, свідкам, ідентифікуватися при проведенні судових експертиз. Знайдені при обшуку записи (щоденники, листування та схеми) можуть бути доказом злочинних задумів з метою здійснення обману на осіб, а також наявності окремих ознак, властивих організованій стійкій злочинній групі шахраїв (наприклад, розподіл обов'язків між її членами та ін.).

До предметів, які підлягають вилученню під час обшуку можуть належати також: аркуші з паперу з пробними відбитками, ганчірки для витирання рук, забруднені тонером, фарбою, ємності з-під тонера, фарби, хімікатів, використані картриджі. Крім того, треба мати на увазі, що

можуть бути виявлені пробні, зіпсовані предмети, які, як правило, можна відшукати на смітнику. Доказове значення цих об'єктів залежить від обставин кримінального провадження, оскільки, у ситуації, коли злочинець встиг знищити чи переховати об'єкти пошуку, їх виявлення буде слугувати непрямим доказом.

Подальший перелік об'єктів обшуку визначається специфікою діяльності потерпілого та злочинця (некримінальної діяльності, професійної), способами шахрайства тощо.

Встановленню злочинних зв'язків підозрюваних сприяє обшук за місцем проживання, роботи підозрюваних, їх власного, службового транспорту, близьких, рідних. При цьому бажано відшукати та вилучити вироби з дорогоцінних металів, документи на право власності нерухомістю, грошові кошти, цінні папери. Увагу також необхідно спрямовувати на пошук карток електронних систем платежу, ощадні книжки підозрюваних, записні книжки. Вказані об'єкти можуть свідчити про способи вкладання шахрайських прибутків в легальний сектор економіки.

Під час обшуків у осіб, які підозрюються у шахрайстві нерідко виявляють певну літературу, чернетки із записами. У осіб, які спеціально вивчали відповідні наукові джерела, можна виявити літературу з технології поліграфічного процесу, інструкції до засобів поліграфії, комп'ютерної техніки, посібники, довідники. Записи можуть містити різну інформацію: про кількість епізодів, суму вартості викраденого майна, опис процесів виготовлення підроблених документів і т.д. Тому в процесі обшуку вказані об'єкти слід переглянути, а всі підозрілі з них – вилучити. Якщо запис зроблено не підозрюваним, а іншою особою, можливо невідомою слідству, то розшук її за зразком почерку серед зв'язків підозрюваного дозволить виявити його співучасників.

Запитання для самоконтролю:

1. Які елементи криміналістичної характеристики шахрайства?
2. Як характеризуються предмет шахрайства?
3. Як класифікують способи вчинення шахрайства?
4. Як характеризується слідова картина вчинення шахрайства?
5. Які типові особливості злочинця, що вчиняє даний злочин?
6. Які типові особливості потерпілого від цього злочину?
7. Які типові слідчі ситуації при розслідуванні цього виду злочинів?
8. Які особливості невідкладних слідчо-оперативних заходів на початковому етапі розслідування?
9. Які особливості допиту потерпілих, свідків та підозрюваних?
10. Які особливості обшуку при розслідуванні шахрайства?

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Абрамова В.М. Криміналістика : [навч. посіб. для дистанційного навчання] / [В.М. Абрамова, А.О. Ляш]; за наук. ред. А.В. Ішенка. – К. : Університет «Україна», 2007. – 557 с.
2. Аверьянова Т.В. Назначение экспертизы и стадии ее производства // Эксперт. Руководство для экспертов органов внутренних дел / Под ред. Т.В. Аверьяновой, В.Ф. Статкуса. – М. : КноРус, Право и закон, 2003. – 592 с.
3. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза : [курс общей теории.] – М. : Норма, 2007. – 479 с.
4. Алексеев О.О. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. / О.О. Алексеев, В.К. Весельський, В.В. Пяковський – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 320 с.
5. Бакин Е.А. Осмотр места происшествия при преступлениях, совершенных путем взрыва, и некоторые аспекты криминалистических исследований изъятых вещественных доказательств : [методическое пособие] / Е.А. Бакин, И.Ф. Алешина. – М. : Управление методического обеспечения Ген.прок. РФ, 2001. – 46 с.
6. Басай В.Д. Основы криминалистической одорологии : дис. ... на соискание науч. степени доктора юр. наук : 12.00.09 / Басай Виктор Давыдович. – К., 2003 – 385 с.
7. Бастрыкин А.И. Криминалістика. Техніка, тактика і методика расследования преступлений : [научно-практическое пособие] / А.И. Бастрыкин. – С.-Пб. : Ореол, 2008. – 480 с.
8. Бахин В.П. Криминалистическая методика : Лекция / В.П. Бахин. – Киев, 1999. – 35 с.
9. Бахин В.П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики : [лекция для студ. и слушат. юрид. вузов] / В. П. Бахин. – К. : Нац. акад. внутр. дел Украины, 1999. – 34 с.
10. Бахін В.П. Шляхи формування професійної майстерності експерта / [Бахін В.П., Калініченко О.Л.] // Криміналістичний вісник. – К., 2005. – Вип. 2(4). – С. 66-71.
11. Бахін В.П. Взаємодія слідчого з фахівцями під час огляду місця події (збір інформації про особу, що скоїла злочин) : Науково-практичні рекомендації / В.П. Бахін, О.О. Волобуєва. – Донецьк : ДЮІ, 2005. – 72 с.
12. Бахін В.П. Поліцейський допит у США (поради допитуючому) : [навч. посіб.] / В.П. Бахін, В.К. Весельський, Т.С. Маліков – НАВСУ. – К. : Правник, 1997. – 32 с.
13. Бахін В.П. Тактика допиту : [навч. посіб.] / В.П. Бахін, В.К. Весельський. – К. : Правник, 1997. – 64 с.

14. Бедняков И.Л. Обыск: проблемы эффективности и доказательственного значения / И.Л. Бедняков. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 176 с.
15. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики / Р.С. Белкин. – М. : Изд-во Норма, 1999. – 65 с.
16. Белкин Р.С. История советской криминалистики. Формирование частных криминалистических теорий (1940-е – 1950-е годы) : учебное пособие / Р.С. Белкин, А.И. Винберг. – М. : НИиРИО, 1983. – 78 с.
17. Белкин Р.С. История советской криминалистики. Этап возникновения и становления науки (1917-1930-е гг.) : учебное пособие / Р.С. Белкин, А.И. Винберг. – М. : НИ и РИО, 1982. – 70 с.
18. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия / Р.С. Белкин. – 2-е изд. доп. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.
19. Белкин Р.С. Курс криминалистики : [учеб. пособие для вузов]. – М. : ЮНИТИ ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.
20. Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р.С. Белкин. – М. : Юрист, 1997. – . –
Т. 1 : Общая теория криминалистики. – 1997. – 408 с.
21. Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р.С. Белкин. – М. : Юрист, 1997. – . –
Т. 2. : Частные криминалистические теории. – 1997. – 463 с.
22. Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р.С. Белкин. – М. : Юрист, 1997. – . –
Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 1997. – 478 с.
23. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия / Р.С. Белкин. – М. : Издательство БЕК, 1997. – 342 с.
24. Белкин Р.С. Тактика следственных действий / Р.С. Белкин, Е.М. Лившиц. – М. : Новый Юрист, 1997. – 176 с.
25. Беляков А.А. Взрывчатые вещества и взрывные устройства (криминалистическая взрывотехника) / А.А. Беляков. – М. : Юрлитинформ, 2003. – 256 с.
26. Беляков А.А. Оружиеведение: Часть 2. Боеприпасы : [учебное пособие] / А.А. Беляков, А.Н. Матюшенков – Челябинск : Челябинский юридический институт МВД России, 2004. – 200 с.
27. Библиографический указатель диссертаций по криминалистике / [Бахин В.П., Викторова Е.Н., Ищенко А.В.]. – М. : Типография ВНИИ-ТЭМР, 1989. – 156 с.
28. Биленчук П.Д. Тактические приемы, тактические комбинации, тактические операции : [учеб. пособие] / П.Д. Биленчук, В.Н. Романько, С.И. Цветков. – К., 1992. – 24 с.
29. Бирюков В.В. Криминалистическое оружиеведение : [учебное пособие] / В.В. Бирюков. – Луганск : СПД Резников В.С., 2013. – 256 с.

30. Бирюков В.В. Цифровая фотография: перспективы использования в криминалистике : [монографія] / В.В. Бирюков. – Луганск : РИО ЛИВД, 2000. – 138 с.
31. Бишовець О.В. Психологічний вплив у кримінальному провадженні: теорія і практика : [монографія] / О.В. Бишовець. – К. : Істина, 2013. – 152 с.
32. Біленчук П.Д. Балістика: криміналістичне вогнестрільне зброязнавство : [підручник] / П.Д. Біленчук, А.В. Кофанов, В.Ф. Сулява ; [за редакцією проф. П.Д. Біленчука.] – К. : Міжнародна агенція «BeeZone», 2003. – 384 с.
33. Біленчук П.Д. Аналогова і електронна фотографія: історіографія, характеристика, порівняльний аналіз, сфери застосування в юриспруденції : [навчальний посібник] / П.Д. Біленчук, А.В. Кофанов, О.Л. Кобилянський, А.І. Терешкевич ; [за ред. П.Д. Біленчука]. – Київ : Українська Академія підприємництва, 2009. – 40 с.
34. Біленчук П.Д. Документування результатів слідчої дії: методи фіксації доказової інформації : [монографія] / П.Д. Біленчук, А.В. Кофанов, О.Л. Кобилянський, Л.Д. Скільська ; [за ред. П.Д. Біленчука]. – Київ : ННПСК КНУВС, 2009. – 96 с.
35. Біленчук П.Д. Криміналістика : [підручник] / П.Д. Біленчук, О.П. Дубовий, П.Ю. Тимошенко, М.В. Салтевський. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 1997. – 232 с.
36. Біленчук П.Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : Навч. посіб. для студ. ВНЗ. / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Г.С. Семаков. – К : МАУП, 2007. – 510 с.
37. Бірюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : [монографія] / Бірюков Валерій Васильович / Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – 664 с.
38. Бондар В.С. Методика розслідування квартирних крадіжок : Навч.-метод. посіб. / [В.С. Бондар та ін.] ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – 400 с.
39. Бурданова В.С. Расследование умышленного причинения вреда здоровью : [учеб. пособие] / В.С. Бурданова, Л.Н. Никитин. – Изд. 3-е, испр. и доп. – СПб., 2000. – 71 с.
40. Бутузов В.М. Правові та організаційні засади протидії злочинам у сфері використання платіжних карток : Навчальний посібник / В.М. Бутузов, В.І. Василюк, В.П. Шеломенцев. – К. : Типографія ТОВ «СТ-Стиль». – 2006. – 139 с.
41. Вандер М.Б. Применение научно-технических средств при расследовании преступлений : [конспект лекций] / М.Б. Вандер ; Санкт-Петербургский юридический институт Генеральной Прокуратуры Российской Федерации – С-Пб., 2000. – 60 с.
42. Волобуєв А.Ф. Про методи криміналістики / А.Ф. Волобуєв // Про

печення розкриття та розслідування злочинів : Зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. – К., 2010. – С. 28-29.

43. Волобуєв А.Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва : [навч. посібник] / А.Ф. Волобуєв ; [за ред. проф. О.М. Бандурки]. – Х. : «Рубікон», 2000. – 272 с.

44. Галаган В.І. Особливості методики розслідування нерозкритих грабежів та розбоїв минулих років : [монографія] / В.І. Галаган, М.О. Яковенко ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. – 254, [1] с.

45. Гора І.В. Криміналістика : [навч. посібник] / І.В. Гора, А.В. Іщенко, В.А. Колесник. – [4-те вид.]. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2007 – 236 с.

46. Горбачевський В.Я. Вбивство: огляд місця події : [монографія] / В.Я. Горбачевський, І.В. Сервецький ; за ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К. : НАВСУ, 2003 – 175 с.

47. Давидова О.О. Криміналістичні дослідження матеріалів, речовин та виробів : [курс лекцій] / О.О. Давидова. – К. : КНТ, 2008. – 340 с.

48. Демидова Є.Є. Тактика допиту обізнаних осіб : [монографія] / Є.Є. Демидова ; за ред. проф. В.Ю. Шепітька. – Х. : Вид.агенція «Апостіль», 2013. – 232 с.

49. Денисюк С.Ф. Обыск в системе следственных действий (Тактико-криминалистические проблемы) / С.Ф. Денисюк, В.Ю. Шепітько. – Х. : Консум, 1999. – 157 с.

50. Дружинін Г.М., Моїсєєв О.М. Використання експертних технологій для встановлення ознак злочинів // Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : НУнВС, 2003. – С. 64-66.

51. Експертиза в судовій практиці / [за ред. В.Г. Гончаренка]. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 400 с.

52. Енциклопедія судової експертизи / [Клименко Н.І., Бахін В.П., Будко Т.В., Цимбал П.В.]. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2013. – 184 с.

53. Ермоленко Б.Н. Теоретические и методические проблемы судебной баллистики / Б.Н. Ермоленко. – К. : РИО МВД УССР, 1976. – 152 с.

54. Жариков Ю.Ф., Радецкая В.Я. Экспертиза звукозаписи: история и современность / Ю.Ф. Жариков, В.Я. Радецкая // Спецслужбы и мир. – Киев : изд. «Преса України», 2001. – Вып. №4 – С. 46-50.

55. Закон України «Про судову експертизу» // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 37.

56. Здоровко С.Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / С.Ф. Здоровко ; В.Ю. Шепітько (ред.). – Х. : Гриф, 2004. – 176 с.

57. Зинин А.М. Судебная экспертиза : [учебник] / А.М. Зинин, Н.П. Майлис. – М. : Право и закон, 2002. – 320 с.

58. Ищенко Е.П. Криминалистика : [учебник] / Е.П. Ищенко, А.А. Топорков ; [под ред. Е.П. Ищенко]. – М. : «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2003. – 748 с.
59. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2002. – № 7 : Судові експертизи в Україні. – С. 29-39.
60. Ищенко А.В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : [монографія] / А.В. Ищенко ; за ред. І.П. Красюка. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – 359 с.
61. Ищенко А.В. Наукове забезпечення протидії злочинності / [Ищенко А.В., Карпов Н.С., Кондратьев Я.Ю.]. – К., 2001. – 223 с.
62. Керівництво з розслідування злочинів : наук.-практ. посіб. / [кол. авт. : В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.]; за ред. В.Ю. Шепітька. – Х. : Одісей, 2009. – 960 с.
63. Клименко Н.І. Інтеграційна функція експертології // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : Зб. наук.-практ. матер. – Х. : Право, 2006. – Вип. 6. – С. 117-124.
64. Клименко Н.І. Судова експертиза в розслідуванні комп'ютерних злочинів як форма використання спеціальних знань / Н.І. Клименко, П.Д. Біленчук // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : Право, 2002. – Вип. 2. – С. 62-66.
65. Клименко Н.І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н.І. Клименко. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 528 с.
66. Кобилянський О.Л. Методика дослідження документів, які мають захисні засоби : [метод. рек.] / О.Л. Кобилянський. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 36 с.
67. Кобилянський О.Л. Словник термінів з цифрової фотографії / О.Л. Кобилянський // КНУВС. ННІПСК. Каф.-ра криміналістичної техніки. – Київ, 2009. – 60 с.
68. Когутич І.І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання : монографія / І.І. Когутич. – Львів : «Тріада плюс», 2008. – 420 с.
69. Когутич І.І. Криміналістика : [курс лекцій] / І.І. Когутич. – К. : Атіка, 2008. – 888 с.
70. Кокин А.В. Газовое, сигнальное, пневматическое оружие и патроны к нему / А.В. Кокин, А.А. Комаров, С.Ф. Наварро и др. – М. : Можайск-Терра, 1997. – 264 с.
71. Коновалова В.О. Юридична психологія : [підручник] / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
72. Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве / В.Е. Коновалова. – Х. : Консум, 2001. – 176с.

73. Коновалова В.Е. Криминалистическая тактика: теории и тенденции : [учеб. пособ.] / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепитько. – Х. : Гриф, 1997. – 256 с.
74. Коновалова В.Е. Обыск: тактика и психология : [учеб. пособие] / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепитько. – Х. : Гриф, 1997. – 80 с.
75. Коросташова Т.О. Основы слідознавства : [курс лекцій з криміналістики] / Т.О. Коросташова, Ю.О. Ланцедова, О.С. Тунтула ; [за наук. ред. О.А. Кириченка]. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – 48 с.
76. Корухов Ю.Г. Методологические основы криминалистической экспертной диагностики / Ю.Г. Корухов // Современное состояние и перспективы развития традиционных видов криминалистической экспертизы : Сб. науч. тр. / ВНИИСЭ. – М., 1987. – С. 12-26.
77. Котюк І.І. Теоретичні аспекти криміналістичної ідентифікації : [монографія] / І.І. Котюк. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2004. – 208 с.
78. Кофанов А.В. Криміналістика: питання і відповіді : [навчальний посібник] / А.В. Кофанов, О.Л. Кобилянський, Я.В. Кузьмічов та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 280 с.
79. Кофанов А.В. Криміналістична фотографія : [навчальний посібник] / А.В. Кофанов, О.Л. Кобилянський. – К., 2006. – 389 с.
80. Кофанов А.В. Практичні аспекти проведення криміналістичного дослідження матеріалів, речовин та виробів : [методичні рекомендації] / А.В. Кофанов, О.Л. Кобилянський, О.О. Давидова. – К. : КИЙ, 2010. – 36 с.
81. Криминалистика в схемах / Под ред. Н.И. Порубова. – Минск : Амалфея, 2010. – 240 с.
82. Криминалистика : [научно-практическое пособие] / Под общ. ред. Е.П. Ищенко, А.А. Топоркова. – [2-е изд., испр., доп. и перераб.]. – М. : Контракт, ИНФРА, 2010. – 784 с.
83. Криминалистика : [учеб. для вузов] / И.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкин, Е.П. Ищенко и др. ; под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Высш. шк., 2000. – 672 с.
84. Криминалистика : [учеб. для студентов вузов] / Е.П. Ищенко, А.А. Топорков ; Под ред. Е.П. Ищенко ; Моск. гос. юрид. акад. – М. : Юрид. фирма «КОНТРАКТ» : ИНФРА-М, 2003. – 746 с.
85. Криминалистика : [учебник] / Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : НОРМА : Инфра-М, 2010. – 927 с.
86. Криминалистика : [учебник] / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. В.А. Образова. – М. : Юристь, 1997. – 760 с.
87. Криминалистика : [учебник] // СПб гос. ун-т. Юрид. факультет ; Ред. : Т.А. Седова, А.А. Эксархопуло. – СПб : Лань, 2011. – 926 с.
88. Криминалистика : учебник для вузов / [Викторова Л.Н., Горшеннин Л.Г., Граник В.В., Демидов И.Ф. и др.] ; под ред. Е.П. Ищенко. – М. : Юристь, 2000. – 751 с.

89. Криміналістика : ученик для студентів вузів / Под. ред. А.В. Вольнінського, В.П. Лаврова. – [2-е изд. перераб. и доп.]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. – 943 с.
90. Криміналістика. Полный курс : [учебник для вузов] / Под общ. ред. А.Г. Филипова. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Издательство Юрайт, 2013. – 855 с.
91. Криміналістика: інформаційні технології доказування : [учебник для вузов] / А.И. Баянов, Т.М. Дмитренко, В.А. Жбанков и др. ; [под ред. В.Я. Колдина]. – М. : Зерцало, 2007. – 752 с.
92. Криміналістическое исследование взрывов : [учебное пособие] / И.Б. Воробьева, Н.И. Маланина, В.Н. Хрусталева. – Саратов : СГАП: СЮИ МВД РФ, 2000. – 60 с.
93. Криміналістическое исследование материалов, веществ и изделий : [учебное пособие] / Э.В. Сысоев, А.В. Селезнев, Е.В. Бурцева, И.П. Рак. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – 84 с.
94. Криміналістика (криміналістична техніка) : [курс лекцій] / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, М.В. Салтевський, Г.С. Семаков. – К. : МАУП, 2001. – 216 с.
95. Криміналістика в тестах : [навч. посібник] / І.І. Когутич, О.М. Колужна, І.В. Жолнович та ін. ; [за заг. ред. І.І. Когутича]. – К. : Алєрта, 2013. – 534 с.
96. Криміналістика : [електронний ресурс] / В.І. Перкін, П.Д. Біленчук, В.К. Весельський, В.Б. Школьніий, Ю.Б. Комаринська ; під ред. П.Д. Біленчука. (Мультимедійний підручник). – Київ : Київський національний університет внутрішніх справ, 2008. – 1 електрон. опт. Диск (CD-ROM); 12 см. – Назва з титул. екрану.
97. Криміналістика : [навч.-метод. посібник] / В.В. Тіщенко, Л.І. Аркуша, В.М. Плахотіна. – [4-те вид., випр.]. – Одеса : Фенікс, 2013. – 338 с.
98. Криміналістика : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.]. / [ред. В.Ю. Шепітько]. – К. : Ін Юре, 2010. – 496 с.
99. Криміналістика : [підручник для студ. юрид. спец. ВЗО] / [ред. : В.Ю. Шепітько] // Нац. юрид. академія ім. Я. Мудрого. – Київ : Ін-Юре, 2004. – 725 с.
100. Криміналістика : [підручник] / В.Д. Берназ та ін. ; [за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А.Ф. Волобуєва]. – Х. : ХНУВС, 2011. – 665 с.
101. Криміналістика : [підручник] / За ред. П.Д. Біленчука. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.
102. Криміналістика : [підручник]. / В.М. Глібко, А.Л. Дудніков, В.А. Журавель, В.О. Коновалова, Г.А. Матусовський, З.І. Митрохіна, В.Ю. Шепітько ; [під ред. В.Ю. Шепітька]. – К. : Ін Юре, 2001. – 682 с.
103. Криміналістика : підручник / [Шепітько В.Ю., Коновалова В.О., Журавель В.А. та ін.] ; за ред. проф. В.Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2008. – 464 с.

104. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломеева, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 504 с.

105. Криміналістика: Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : [підручник для студ. юрид. вузів і фак]. / В.О. Коновалова, Г.А. Матусовський, В.Ю. Шепітько, В.М. Глібоко, А.Л. Дудніков. – Х. : Право, 1998. – 375 с.

106. Криміналістична техніка : [навч. посібник] / В.В. Арешонков, І.М. Ганжа, О.В. Літвінова та інш ; [за ред. А.В. Кофанова]. – К. : «КИЙ», 2006. – 456 с.

107. Криміналістична техніка. Книга друга : [навч. посібник] / В.В. Арешонков, П.Д. Біленчук, О.Г. Волошин та інш. ; [за ред. А.В. Кофанова]. – К. : «КИЙ», 2009. – 416 с.

108. Криміналістична фотографія та відеозапис (основи методики викладання) : Навч.-метод. посібник // МВС України. Донецький юрид. ін-т Луган. держ. ун-ту внутр. справ; С.Л. Ларін, М.В. Салтєвський, Л.М. Довгий, О.В. Одерій. – Київ : НАВСУ, 2007. – 452 с.

109. Криміналістична фотографія та відеозапис : Навч.-метод. комплекс // МВС України. КНУВС. ННПСК. Каф-ра криміналістич. техніки ; авт.-уклад. : О.Л. Кобилянський, С.В. Хільченко, А.В. Кофанов та ін. – Київ : 2009. – 48 с.

110. Криміналістичне дослідження слідів рук : Науково-практичний посібник / [за ред. Я.Ю. Кондратьєва]. – К. : Атіка, 2000. – 152 с.

111. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинів : курс лекцій / [В.К. Весельський, А.В. Іщенко, В.С. Кузьмічов, Д.Б. Сергєєва, Ю.М. Черноус]. – К. : ХмЦНП, 2011. – 178 с.

112. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстиніан, 2012. – 1224 с.

113. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень : [навч. посібник] / О.В. Крушельницька – К. : Кондор, 2006. – 206 с.

114. Крылов И.Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы / И.Ф. Крылов. – Л. : Изд-во Лен. ун-та, 1975. – 188 с.

115. Кузнецов В.А. Особливості вибору та застосування методів виявлення слідів рук у «польових» умовах : метод. рекомендації / В.А. Кузнецов ; МВС України. ДНД ЕКЦ МВС – Київ, 2006. – 19 с.

116. Кузьмічов В.С. Криміналістика : [навч. посібник] / В.С. Кузьмічов, Г.І. Прокопенко ; за заг. ред. В.Г. Гончаренка, Є.М. Моїсєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.

117. Кузьмічов В.С. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення : [монографія] / В.С. Кузьмічов, Ю.М. Черноус. – К. : Нічлава, 2005. – 446 с.

118. Кузьмічов В.С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : монографія / В.С. Кузьмічов. – К. : НАВСУ – НВТ «Правник», 2000. – 450 с.

119. Курс лекцій з криміналістики. Основи одорології / Т.О. Коросташова, Ю.О. Ланцедова, О.С. Тунтула ; [за наук. ред. О.А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – 56 с.
120. Лисиченко В.К. Негативні обставини та їх значення у розслідуванні злочинів : [монографія] / В.К. Лисиченко, І.І. Когутич. – К. : Дія, 2002. – 182 с.
121. Лук'янчиков Є.Д. Пред'явлення для впізнання : [навчальний посібник] / Є.Д. Лук'янчиков, О.М. Моїсєєв. – Макіївка : Графіті, 1998. – 104 с.
122. Майлис Н.П. Судебная трасология : [учебник для студентов юридических вузов] / Н.П. Майлис. – М. : Экзамен, Право и закон, 2003. – 272 с.
123. Маркусь В.О. Криміналістика : [навчальний посібник] / В.О. Маркусь. – К. : Кондор, 2007. – 558 с.
124. Мельник О.В. Прокурорський нагляд за додержанням законів при розслідуванні вимагань : [монографія] / О.В. Мельник. – Х. : Видавець ФОП Вапнярчук Н.М., 2007. – 190 с.
125. Методика комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху / Г.В. Прохоров-Лукін та ін. – К. : МЮ України, МВС України, 2007. – 218 с.
126. Методика криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів, затверджена рішенням розширеного засідання секції НКМР Міністерства Юстиції України з проблем трасології та судової балістики із залученням членів координаційної ради з питань судової експертизи. Протокол від 10.04.2009 року № 22. – К. : Міністерство Юстиції України, 2009. – (Методика).
127. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : Навч. посіб. / [О.В. Батюк та ін. ; за заг. ред. Є.В. Пряхіна] ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л. : ЛьвДУВС, 2011. – 323 с.
128. Митричев В.С. Основы криминалистического исследования материалов, веществ и изделий из них / В.С. Митричев, В.Н. Хрусталеv. – СПб. : Питер, 2003. – 590 с.
129. Михальов В.О. Спеціальні засоби самооборони, заряджені речовинами сльозоточивої та дратівливої дії / В.О. Михальов, С.Д. Бернацький, Ю.Г. Сіденко. – К. : РВВ МВС України, 2000. – 16 с.
130. Моїсєєв О.М. Висновок експерта в контексті взаємодії процесуальних осіб : [монографія] / О.М. Моїсєєв. – Донецьк : Норд-Прес-ДонНУ-ДонНДІСЕ МЮ України, 2007. – 186 с.
131. Моторный И.Д. Криминалистическая взрывотехника: новое учение в криминалистике : [учеб.-метод. пособие] / И.Д. Моторный. – М. : Изд. Шумилова И.И., 2000. – 177 с.
132. Наказ МВС України від 09.08.2012 р. № 691 «Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України» [Електронний ресурс] // ВРУ офіційний веб-портал – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1541-12>

133. Наказ МВС України від 10.09.2009 р. № 390 «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС» [Електронний ресурс] // ВПУ офіційний веб-портал – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09>

134. Наказ МВС України від 12.10.2009 р. № 436 «Про затвердження Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України» [Електронний ресурс] // ВПУ офіційний веб-портал – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1256-09>.

135. Настільна книга слідчого / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. – [3-те вид., переробл. і доповн.]. – К. : Ін Юре, 2011. – 736 с.

136. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посіб. / [В.П. Бахін, В.К. Весельський, Н.І. Клименко, І.І. Котюк, В.К. Лисиченко та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 215 с.

137. Одерій О.В. Розслідування злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів : [наук.-практ. посібник] / О.В. Одерій, В.М. Лисенко. – Х. : Золоті сторінки, 2004. – 164 с.

138. Опис речових доказів у протоколі огляду (вогнепальна та холодна зброя, боєприпаси, кулі, гільзи та сліди застосування вогнепальної зброї) : [навч.-практ. посібник] / І.М. Королишин, В.А. Савченко. – Івано-Франківськ : Львівський держ. ун-т внутр. справ. Прикарпатський юрид. ін-т., 2007 – 73 с.

139. Організація розслідування окремих видів злочинів : [навч. посібник] / А.Ф. Волобуєв та ін. ; [за заг. ред. А.Ф. Волобуєва] ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. – 567 с.

140. Орлов Ю.Ю. Застосування лазерного сканування під час огляду місця події / Ю.Ю. Орлов // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : наук.-теорет. журнал. – К., 2011. – № 4. – С. 196-201.

141. Осипенко І.П. Обшук і виїмка (тайники та способи їх виявлення) : [навч.-метод. посібник]. / І.П. Осипенко, О.О. Адам'юк, Н.М. Сенченко. – Чернігів : Черніг. держ. ін-т права, соц. технологій та праці, 2011. – 132 с.

142. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : [посібник] / В.К. Весельський, В.С. Кузьмичов, В.С. Мацишин, А.В. Старушкевич. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 148 с.

143. Особливості розслідування шахрайств, учинених у сфері функціонування електронних розрахунків : Метод. реком. / МВС України. ЛДУВС. Наук.-досл. лаборат. криміналіст. досліджень ф-ту підготовки слідчих ; А.І. Анапольська, В.В. Коваленко, Р.В. Корякін, О.І. Сумцов. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 55 с.

144. Плескачевский В.М. Криминалистическое оружиеведение : [справочник] / В.М. Плескачевский, С.Н. Юхин. – М. : Юриспруденция, 2002. – 128 с.

145. Практикум з криміналістики : [навч. посібник] / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; [за ред. В.Ю. Шепітька]. – К. : Ін Юре, 2013. – 128 с.

146. Протидія економічній злочинності / П.І. Орлов, А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика, Р.Л. Степанюк, І.М. Зарецька та ін. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.

147. Протидія шахрайству у сфері страхування автотранспортних засобів : Метод. реком. / МВС України. Департамент карного розшуку ; С.С. Чернявський, А.С. Канашук, О.А. Кузьменко та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. – К., 2008. – 51 с.

148. Радецькая В.Я. Некоторые вопросы лингвистической идентификации говорящего / В.Я. Радецькая // Актуальні проблеми юридичної психології : Матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції 18-20 травня 1999 р. – К. : Вид-во КІВС, 1999. – С. 39-41.

149. Радецька В.Я. Поняття, види та класифікація способів імітації усного мовлення / В.Я. Радецька // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю : Тези доповідей науково-практичної конференції. – К. : НАВСУ, 2000. – С. 270-278.

150. Разумов Є.А. Осмотр места происшествия / Є.А. Разумов, Н.П. Молибога. – К. : РИО МВД Украины, 1994. – 672 с.

151. Рамишвили Г.С. О содержании понятия судебно-фоноскопическая экспертиза / Г.С. Рамишвили // Экспертная практика и новые методы исследования : Информ. сб. – М., 1993. – Вып. № 6. – С. 79-82.

152. Розкриття та розслідування шахрайств у сфері фінансування будівництва житла : Метод. реком. / МВС України. Гол. слідче управління. КНУВС. Наук. лаб. проблем запоб. та розкриття тяжких злочинів ННІПККМ. – К., 2010. – 83 с.

153. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : [монографія] / Кол. авторів: В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; [за ред. В.Ю. Шепітька]. – Х. : Право, 2006. – 624 с.

154. Розслідування шахрайств, учинених способом фінансової піраміди : [навч. посібник] / С.С. Чернявський, О.Ю. Татаров, В.В. Черней, Р.Р. Кузьмін, С.М. Князєв, В.В. Юсупов, А.А. Вознюк ; [за ред. В.В. Коваленка]. – К., 2013. – 179 с.

155. Романов С.Ю. Кримінальний обман / С.Ю. Романов. – Х. : Прометей-Прес, 2005. – 272 с.

156. Россинский С.Б. Обыск в форме специальной операции : [учебное пособие для вузов] / С.Б. Россинский ; [под ред. В.Н. Григорьева]. – М. : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 199 с.

157. Рыжаков А.П. Обыск: основания и порядок производства : [научно-практическое руководство] / А.П. Рыжаков. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 144 с.

158. Саїнчин О.С. Розкриття і розслідування умисних убивств: концептуальні і практичні основи / О.С. Саїнчин. – О. : Юридична література, 2004. – 408 с.

159. Салтевский М.В. Криминалистика. В современном изложении юристов : [учеб.- практ. пособие] / М.В. Салтевский. – Х. : Рубикон, 1996. – 432 с.

160. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. – К. : Кондор, 2008. – 588 с.

161. Слідчий огляд: сутність, види, тактика проведення огляду місця події і тактика використання техніко-криміналістичних засобів та спеціальних знань : монографія / В.О. Комаха та інші ; [за заг. ред. В.О. Комахи] ; Одеська національна юридична академія. – Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2004. – 396 с.

162. Сокиран М.Ф. Тактика застосування відеозапису при проведенні обшуку / М.Ф. Сокиран // Митна справа. – 2011. – №2 (74), Частина 2. – С. 336-342.

163. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : [монографія] / С.М. Стахівський. – К. : НАВСУ 2005. – 271 с.

164. Судебная баллистика и судебно-баллистическая экспертиза : Практикум / [Андреев А.Г., Жигалов Н.Ю., Зайцев В.Ф. и др.]. – Волгоград : Издательство ВА МВД России, 2003. – 164 с.

165. Тертышник В.М. Обыск : [учеб. пособие] / В.М. Тертышник. – Х. : Гриф, 1997. – 36 с.

166. Типи та характеристики вибухових речовин і піротехнічних сумішей, які використовуються правопорушниками в злочинних цілях : [довідково-метод. посібник]. – Вип. 1. / Упорядники: В.М. Фатєєв, Ю.В. Саламаха, В.І. Пашенко, Г.В. Лінуочев– К. : РВВ МВС України, 1999. – 136 с.

167. Тихонов Е.Н. Криминалистическая экспертиза холодного оружия : [учебн. пособие] / Е.Н. Тихонов. – Барнаул : Изд-во Алтайского гос. ун-та, 1987. – 232 с.

168. Тищенко В.В. Корыстно-насильственные преступления: Криминалистический анализ / В.В. Тищенко. – Одесса : Юрид. лит., 2002. – 360 с.

169. Тищенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : [монографія] / В.В. Тищенко // Одеська національна юридична академія. – О. : Фенікс, 2007. – 260 с.

170. Удалова Л.Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : [монографія] / Л.Д. Удалова. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2005. – 324 с.

171. Устинов А.И. Холодное оружие : [практич. пособие] / А.И. Устинов, М.Э. Портнов, Е.Н. Денисов ; [под общ. ред. А.И. Винберга]. – М. : ВШ МВД РСФСР, 1961. – 126 с.

172. Филиппов А.Г. Еще раз к вопросу о системе криминалистики / А.Г. Филиппов // Вестник криминалистики / отв. ред. А.Г. Филиппов. – М., 2001. – Вып. 2. – С. 43–52.

173. Фомин М.А. Обыск в современном уголовном процессе России : [учебно-практическое пособие] / М.А. Фомин. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 208 с.

174. Чаплинский К.О. Розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями : [навч. посібник]. / К.О. Чаплинский, П.Я. Мінка ; Дніпропетр. гуманіт. ун-т. – Д. : Свідлер А.Л., 2009. – 225 с.

175. Черноус Ю.М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : [монографія] / Ю.М. Черноус. – К. : Скіф, 2012. – 448 с.

176. Шевчук В.М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : [монографія] / В.М. Шевчук. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2013. – 440 с.

177. Шепитько В.Ю. Теория криминалистической тактики : [монография] / В.Ю. Шепитько. – Х. : Гриф, 2002. – 349 с.

178. Шеремет А.П. Розслідування та запобігання вбивствам : [навч. посібник для студ. вищих навч. закл.] / А.П. Шеремет. – Чернівці : Наші книги, 2008. – 248 с.

179. Эксархопуло А.А. Предмет и система криминалистики : проблемы развития на рубеже XX-XXI веков / А.А. Эксархопуло. – СПб. : СПбГУ, 2004. – 112 с.

180. Юрчук О.Ф. Специфика лингвистического анализа речи в ходе криминалистической экспертизы / О.Ф. Юрчук // Материалы I Международного симпозиума «Человек: язык, культура, познание». – Кривой Рог, 1995. – С. 326-329.

181. Яблоков Н.П. Криминалістика : [учебник] / Под. ред. проф. Н.П. Яблокова ; [изд. 2-е перераб. и доп.]. – М. : Юристъ, 2001. – 718 с.

182. Яровенко Т.В. Современное состояние использования цифровой фотографии в криминалистике : [монография] / Т.В. Яровенко. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 144 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

- О.О. Алексєєв**, канд. юрид. наук, доцент – глави 26, 27, 30, 34;
В.В. Арешонков, канд. юрид. наук – глави 9, 10, 11;
В.М. Атаманчук, канд. юрид. наук – глава 11;
О.О. Вакулик, канд. юрид. наук – глави 7, 8;
В.К. Весельський, канд. юрид. наук, проф. – глави 23, 25;
А.В. Іщенко, д-р юрид. наук, проф. – глави 1, 9, 10, 11;
Ю.Б. Комаринська, канд. юрид. наук – глави 16, 18, 19;
А.В. Кофанов, канд. юрид. наук, доцент – глави 9, 10, 11;
І.Р. Курилін, канд. юрид. наук – глава 29;
В.Г. Лісогор, канд. юрид. наук, доцент – глава 17;
Б.Є. Лук'янчиков, канд. юрид. наук, доцент – глава 20;
Є.Д. Лук'янчиков, д-р юрид. наук, проф. – глава 20;
А.В. Мировська, канд. юрид. наук – глави 12, 13;
Л.Л. Патик, канд. юрид. наук – глава 14;
В.В. Пяковський, канд. юрид. наук, доцент – глави 6, 31, 32, 33, 35, 36, 37;
В.Я. Радецька, канд. юрид. наук, доцент – глави 4, 15;
А.А. Саковський, канд. юрид. наук – глава 5;
М.Ф. Сокиран, канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник – глава 6;
Ф.М. Сокиран, канд. юрид. наук, доцент – глава 24;
М.М. Феськов, канд. юрид. наук – глава 28;
Ю.М. Черноус, д-р юрид. наук, доцент – глави 1, 3, 21, 22, 23;
В.В. Юсупов, канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник – глава 2.

КРИМІНАЛІСТИКА

ПІДРУЧНИК

Оригінал-макет підготовлено
ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»

Підписано до друку 20.11.2014 р. Формат 60x84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 30,6. Тираж 400 прим.

ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176
тел./факс 044-425-01-34
тел.: 044-425-20-63; 425-04-47; 451-65-95
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4162 від 21.09.2011 р.